

Silahlı Qüvvələr Heyətinin İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqları haqqında Təlimat

Avropada Təhlükəsizlik və
Əməkdaşlıq Təşkilatı
Bakı Ofisi

Silahlı Qüvvələr Heyətinin İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqları haqqında Təlimat

Silahlı Qüvvələr Heyətinin İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqları haqqında Təlimat
ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu (DTİHB)
SQDN - Silahlı Qüvvələrə Demokratik Nəzarət üzrə Cenevrə Mərkəzi

ATƏT-in Bakı Ofisi tərəfindən nəşr edilmişdir.

Nizami küçəsi, 96
AZ1010 Bakı şəhəri,
Azərbaycan Respublikası
www.osce.org/baku

© ATƏT-in Bakı Ofisi, 2011

Bütün hüquqlar qorunur. ATƏT/DTİHB/Bakı Ofisinə mənbə kimi istinad edilmək şərti ilə bu nəşrin mətnindən təhsil və digər qeyri-kommersiya məqsədləri üçün sərbəst şəkildə istifadə oluna bilər və ya həmin mətnin surəti çıxarıla bilər.

BSKN (Beynəlxalq Standart Kitab Nömrəsi): 978-9952-8138-6-9
Orijinal dizayn: Nona Röyter

Kitabın azərbaycan dilindəki nüsxəsinin tərtibatçısı: Sənan Gülaliyev

Nəşriyyatın adı: "Abşeron Nəşr" MMC, Bakı şəhəri, Azərbaycan Respublikası

Silahlı Qüvvələr Heyətinin
İnsan Hüquqları və Əsas
Azadlıqları haqqında Təlimat

Minnətdarlıq

Bu Təlimat Dərem Universitetinin (Böyük Britaniya) İnsan Hüquqları Mərkəzinin professoru Yan Ley və İsveçrənin Cenevrə şəhərində yerləşən Silahlı Qüvvələrə Demokratik Nəzarət üzrə Mərkəzin (SQDN) professoru Hans Born tərəfindən, xanım Sesiliya Lazarini (Silahlı Qüvvələrə Demokratik Nəzarət Mərkəzi) və cənab Yan Klementsın (Dərem Universiteti) köməyi ilə hazırlanmışdır.

DTİHB və SQDN Almaniya və Rumıniya hökumətlərinə, müvafiq olaraq “Hərbi formada vətəndaş: Silahlı qüvvələrdə insan hüquqlarının həyata keçirilməsi” və “Hərbi birliklər və assosiasiyalar” adlı dəyirmi masalara ev sahibliyi etdiklərinə görə öz təşəkkürlərini bildirirlər. Onlar həmçinin, bu Təlimatın daha əvvəlki versiyasının qiymətləndirilməsini həyata keçirmək üçün bir araya gələn aşağıdakı ekspert qrupunun üzvlərinə öz təşəkkürlərini bildirirlər: Norveç Milli Müdafiə Kollecinin müdir müavini, polkovnik Brit Brestrapa, Bristol Universitetinin Siyasətşünaslıq fakültəsinin Baş Tədqiqat Mərkəzinin tədqiqatçısı professor Nataliya Danilovaya, İnsan Hüquqlarının Müşahidəsi (“Human Rights Watch”) təşkilatının Moskva Ofisinin direktoru xanım Elizon Qilə, Avropa Hərbi Assosiasiyalar Təşkilatının (EUROMIL) prezidenti cənab İmanuel Yakoba, Amerika Katolik Universitetinin (Vaşinqton, Kolumbiya Əyaləti) hüquq professoru və ABŞ Hava Qüvvələrinin keçmiş Baş prokuroru Maykl Nuna, İrlandiya Müdafiə Qüvvələrinin Baş məsləhətçisi və Ombudsmanı xanım Polin Marinan Kvinə, Almaniya Federal Silahlı Qüvvələr Assosiasiyasının Bərabər hüquqlar məsələləri üzrə Məsləhətçisi kapitan Katiya Röderə, Böyük Britaniyanın Lankaster Universitetinin Hüquq Məktəbinin hüquq professoru Piter Rouya, Almaniyanın Reqensburq şəhərində yerləşən Tətbiqi Elmlər Universitetinin sosiologiya üzrə professoru Rut Seyfertə, Gürcüstanın “Ədliyyə və Azadlıq” Assosiasiyasının Direktoru, Hərbi məsələlər üzrə keçmiş Ombudsman müavini cənab İrakli Sesiaşviliyə. Bundan əlavə, onlar Niderlandın keçmiş Müdafiə Naziri cənab Vilem F. van İkelənə, Niderland Veteranlar İnstitutunun Tədqiqat şöbəsinin müdiri cənab Yos Vitzə, həmçinin SQDN-də fəaliyyət göstərən cənab Devid Nausvorsiyə, Meqan Bastikə və həmin Mərkəzin təqaüddə olan general-mayoru Qay de Henin de Briyə Təlimatın daha əvvəlki versiyaları ilə bağlı bildirdikləri faydalı qeydlərə görə öz təşəkkürlərini bildirirlər.

DTİHB və SQDN, bu Təlimatın hazırlanmasına göstərdikləri maddi yardıma görə Avstriya, Almaniya, Finlandiya və Niderland hökumətlərinə öz minnətdarlıqlarını bildirirlər.

Mündəricat

Abreviaturalar	9
Ön söz	11
I Bölmə	13
Fəsil 1 Təlimatdan necə istifadə etməli	14
Fəsil 2 Silahlı qüvvələrdə insan hüquqları: Əhatə dairəsi və gündəlikdə duran məsələlər.....	17
Fəsil 3 Silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqlarının əhəmiyyəti.....	22
II Bölmə	25
Fəsil 4 ATƏT-in öhdəlikləri	26
Fəsil 5 İnsan Hüquqları sahəsində Beynəlxalq Qanunvericilik	32
Fəsil 6 Konstitusiya əsasları	44
Fəsil 7 Yerli qanunvericilik	50
III Bölmə	59
Fəsil 8 Mülki və siyasi hüquqlar	60
Fəsil 9 Hərbi birliklər və assosiasiyalar	71
Fəsil 10 Hərbi mükəlləfiyyət və xidmətə vicdanlı etiraz	82
Fəsil 11 Silahlı qüvvələrdə din	96
IV Bölmə	107
Fəsil 12 Silahlı qüvvələrdəki etnik və dil azlıqları.....	108
Fəsil 13 Silahlı qüvvələrdəki qadınlar	120
Fəsil 14 Silahlı qüvvələrdəki gey və lezbiyanlar	136
V Bölmə	149
Fəsil 15 Silahlı qüvvələrlə bağlı olan uşaqlar	150
Fəsil 16 Silahlı qüvvələrdəki heyətə qarşı pis rəftarın qarşısının alınması	166
Fəsil 17 İş şərtləri	178
Fəsil 18 Veteranlar	192
VI Bölmə	207
Fəsil 19 İnsan hüquqlarının tədrisi.....	208
Fəsil 20 Komandirlərin məsuliyyəti və fərdi hesabatlılıq	213
Fəsil 21 İntizam və hərbi ədliyyə	222
Fəsil 22 Ombudsmanlar	233
Əlavə 1. ATƏT-in seçilmiş öhdəlikləri	247
Bibliografiya	251
Seçilmiş internet mənbələri	253

Abreviaturalar

BVerfGe - Almaniya Federal Konstitusiyası Məhkəməsi
MHP - Mülki Hava Patrulu (ABŞ)
UHK - Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiya
CEDAW - Qadınlara Qarşı Ayrı-seçkiliyin bütün formalarının Ləğv edilməsi haqqında Konvensiya
KQ - Kanada Qüvvələri
AHŞ - Ali Hərbi Şura (Fransa)
DACOWITS - Müdafiə Departamentinin Hərbi Xidmətdə olan Qadınlar üzrə Məşvərət Komitəsi (ABŞ)
SQDN - Silahlı Qüvvələrə Demokratik Nəzarət üzrə Cenevrə Mərkəzi
MD - Müdafiə Departamenti (ABŞ)
Aİ - Avropa İttifaqı
İHAK - İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası
AİB - Avropa İqtisadi Birliyi
ASX - Avropa Sosial Xartiyası
AB - Avropa Birliyi
EUROMIL - Avropa Hərbi Assosiasiyalar Təşkilatı
FTB - Federal Təhqiqatlar Bürosu (ABŞ)
HC - Ümumilər Palatasının Dəftərxanası (Böyük Britaniya)
HPAT - Böyük Britaniya Silahlı Qüvvələrinin nəzdində Homoseksuallarla bağlı Siyasətin Qiymətləndirilməsi üzrə Qrup
MSHBP - Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt
ICERD - İrqi Ayrı-seçkiliyin Bütün Formalarının Ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya
ICESCR - İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt
IGK - Silahlı Qüvvələrin Baş İnspektoru
BƏT - Beynəlxalq Əmək Təşkilatı
BMqT - Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı
KHARM - Kinqston Hərbi Ailə Resurs Mərkəzi (Kanada)
LUVa - Niderland Hərbi Hava Qüvvələrinin Könüllü Qadın Qüvvələri
MARVA - Niderland Krallığı Hərbi Dəniz Donanmasının Könüllü Qadın Qüvvələri
MILVA - Niderland Ordusunun Könüllü Qadın Qüvvələri
NATO - Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı
NCO - kiçik zabit
QHT - Qeyri-Hökumət Təşkilatı
ATƏT - Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı
DTİHB - ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu
PRISMA - Köçürülmə və Təkrar Hərbi Təlim Layihəsi (Serbiya)
PSS - Posttravmatik Stress Sindromu
KV - Krallıq Vəkili
SAMO - İsveç Hərbi Zabıtlar Assosiasiyası
SPARS - ABŞ Sahil Mühafizə Qüvvələrinin Ehtiyatda olan Qadın Hərbi Qulluqçular Alayı
İHÜB - İnsan Hüquqları üzrə Ümumi Bəyannamə
BMT - Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
BMTİP - Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı
YUNİSEF - Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq Fondu
VİD - Veteranların İşləri üzrə Departament (ABŞ)
WAC - ABŞ Ordusunun Qadın Hərbi Qulluqçular Korpusu
WAVES - Fövqəladə Hallar Xidmətinə qəbul edilmiş Qadın Könüllülər Alayı (ABŞ)

Ön söz

Silahlı qüvvələr istənilən demokratik dövlətin və cəmiyyətin mühüm tərkib hissəsidir. Silahlı qüvvələr müdafiə və milli təhlükəsizlik sahələrindəki funksiyalarını yerinə yetirməklə təhlükəsiz mühitin təmin olunmasında başlıca rol oynayırlar ki, bu da insan kimi bizim hamımıza məxsus olan təbii və ayrılmaz hüquqlarımızdan istifadə etməyimizə şərait yaradır. Öz vəzifələrini icra edərkən silahlı qüvvələr dövlət strukturunun təmsilçiləri olaraq, insan hüquqlarını və beynəlxalq humanitar hüququn tələblərini gözləməlidirlər. Lakin bunun üçün mütləq silahlı qüvvələr heyətinin hüquqları onların mənsub olduğu təşkilatın özünün daxilində təmin olunmalıdır ki, onlar da öz vəzifələrinin icrası zamanı (istər kazarmalardakı hərbi hissələrdə xidmət edərkən, istərsə də döyüş əməliyyatlarında iştirak edərkən) bu tələbləri gözləyə bilsinlər.

Bir çox dövlətlər təhlükəsizlik məsələləri ilə bağlı sürətlə dəyişən tələblərə cavab vermək üçün öz hərbi strukturlarını yeni tələblərə uyğunlaşdırmalı olmuşlar. ATƏT-in iştirakçı dövlətləri içərisində getdikcə daha çox dövlət məcburi hərbi xidmət sistemindən könüllü kontrakt əsasında çalışacaq peşəkar hərbiçilərin toplanması sisteminə keçməkdədir. Bir çox iştirakçı dövlətin beynəlxalq sülhməramlı və humanitar missiyalara cəlb olunması ilə əlaqədar olaraq hərbi qulluqçuların rolu və vəzifələri də getdikcə dəyişməkdədir. Bundan əlavə, iştirakçı dövlətlər öz hərbi qüvvələri üzərində demokratik nəzarətin təmin edilməsinin və hərbi strukturlarının yenidən gözdən keçirilməsinin zəruriliyini getdikcə daha aydın dərk edirlər ki, həmin sahələri insan hüquqları ilə bağlı müvafiq beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırma bilsinlər.

Bu dəyişikliklər hərbi qulluqçuların (istər hərbi xidməti özlərinə peşə kimi seçənlər, istərsə də çağırışçılar) “hərbi formada vətəndaşlar” olaraq digər vətəndaşlarla eyni insan hüquqları və əsas azadlıqları ilə təmin edilməli olduğunu əks etdirir. Belə ki, ATƏT-in iştirakçı dövlətlərinin qoşulduğu insan hüquqlarına dair bütün beynəlxalq müqavilələrin əsasını qulluq mövqeyindən və ya sosial mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün insanların təbii və ayrılmaz hüquqlara və azadlıqlara malik olması prinsipi təşkil edir.

DTİHB-SQDN tərəfindən “Silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqları və əsas azadlıqları haqqında” Təlimatın layihə şəklində hazırlanması ideyası ATƏT-in “Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair” Davranış Məcəlləsindən qaynaqlanmışdır. İştirakçı dövlətlər tərəfindən 1994-cü ildə qəbul edilmiş bu sənəd həmin dövlətlərdən “öz qanunvericiliklərində və digər sənədlərdə silahlı qüvvələr heyətinin hüquq və vəzifələrini əks etdirmələrini”, həmçinin “hərbi, hərbişəkil edilmiş və təhlükəsizlik qüvvələrinin heyətinin öz insan hüquqlarından və əsas azadlıqlarından istifadə etməsini təmin etmələrini” tələb edir. O, həmçinin iştirakçı dövlətlərin “öz silahlı qüvvələrinin heyətlərinin hüquqlarını qorumaq üçün müvafiq hüquqi və inzibati prosedurlar hazırlamalarını” onların qarşısında tələb kimi qoyur.

Dünyanın ən böyük regional təhlükəsizlik təşkilatı kimi ATƏT, silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının insan hüquqları probleminin həlli üçün unikal imkanlara malikdir. Müəlliflərin təhlükəsizlik məsələsinə kompleks yanaşmasına görə, insan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi və təbliği regionda sabitliyin və təhlükəsizliyin təmin olunmasının mühüm şərtidir.

SQDN təhlükəsizlik sektorunun demokratik qaydada idarə olunması məsələləri ilə bağlı tədqiqatların aparılması, analizlərin hazırlanması, məsləhətçilik xidmətlərinin göstərilməsi, həmçinin həmin sektorun demokratik idarəçiliyinə əməli kömək göstərilməsi sahəsində çox böyük təcrübəyə malikdir. SQDN bütün dünya ölkələrinin hökumətlərinə və parlamentlərinə, həmçinin BMT, ATƏT, Avropa Birliyi, Avropa Şurası, NATO və Qərbi Afrika Dövlətlərinin İqtisadi Birliyinə aktiv şəkildə məsləhətçilik xidmətləri göstərir, onlar üçün təlimlər keçir, eləcə də onlara əməli kömək göstərilməsi ilə məşğul olur. Təlimatda silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi və möhkəmləndirilməsi sahəsində qanunvericilik aktlarının, mövcud siyasətlərin və

mexanizmlərin icmalı verilmişdir. Bütün ölkələrə eyni şəkildə tətbiq edilməsi mümkün olan hər hansı bir konkret modelin olmadığı nəzərə alınaraq, Təlimatda ATƏT-in əhatə etdiyi regionda müvəffəqiyyətli təcrübəyə malik olan ölkələrin nümunələri təqdim edilmişdir.

Təlimatda həmçinin, iştirakçı dövlətlərin öz mövcud siyasətlərinin və praktik fəaliyyətlərinin insan hüquqları sahəsində mövcud olan beynəlxalq standartlara və ATƏT-in insan ölçüsü öhdəliklərinə tam uyğunluğunu təmin etmək üçün həyata keçirməli olduqları tədbirlərlə bağlı bir sıra tövsiyələr də öz əksini tapmışdır. Təlimat silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqlarının təbliği, müdafiəsi və möhkəmləndirilməsi fəaliyyətində müəyyən rol oynayan şəxslər - millət vəkili, dövlət orqanlarının vəzifəli şəxsləri, dövlət siyasəti müəyyənləşdirilməsi sahəsində səlahiyyətlərə malik olan vəzifəli şəxslər, hərbi qulluqçular, hakimlər, peşəkar hərbi assosiasiyalar və qeyri-hökumət təşkilatları üçün nəzərdə tutulmuşdur. Ümid edirik ki, bu kitab bütün maraqlı tərəflərin, hərbi qulluqçuların vətəndaş kimi onlara məxsus olan hüquqlarından tam həcmdə istifadə etməsini təmin etmək məqsədilə zəruri tədbirlər həyata keçirməsinə təkan verəcək.

Səfir Kristian Strol
Direktor
DTİHB, Varşava

Səfir Teodor H. Uinkler
Direktor
SQDN, Cenevra

I Bölme

Fəsil 1

Təlimatdan necə istifadə etməli?

Bu Təlimat altı bölmədən ibarətdir. Hər bölmə öz növbəsində, bir neçə fəslə bölünmüşdür. Hər bir oxucu Təlimatdan nələri öyrənmək istəyindən asılı olaraq, ondan müxtəlif formalarda istifadə edə bilər. Təlimatın tam mətni ilə tanış olmaqla silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının insan hüquqları (həmin hüquqların həyata keçirilməsi də daxil olmaqla) haqqında hərtərəfli biliklər əldə etmək olar. Bununla belə, oxucular öz seçimlərindən asılı olaraq, Təlimatın yalnız onlar üçün daha çox əhəmiyyət kəsb edən bölmələri və fəsiləri ilə də tanış ola bilərlər. Siyasət yönümlü təcrübə və tövsiyələrlə tanış olmaq istəyən oxuculara, hər bir fəslin daxilindəki qutularda verilmiş mükəmməl təcrübə və müvafiq tövsiyələrlə tanış olmaları məsləhət görülür.

Oxucular Təlimatın bütün mətni boyunca çərçivəyə alınmış hissələrə - qutulara rast gələcəklər ki, həmin hissələrdə Təlimatın əsas mətnində təsvir olunmuş mürəkkəb məsələləri izah edən və ya aydınlaşdıran faktlar və rəqəmlər - ATƏT-in iştirakçı Dövlətlərinin mövcud siyasəti, qanunvericiliyi və prosedur qaydaları, həmçinin ATƏT, Avropa Şurası, BMT və Avropa Birliyi kimi beynəlxalq təşkilatların müvafiq məlumatları əks olunmuşdur. Bundan başqa, əksər fəsilərə "Mükəmməl təcrübə və tövsiyələr" başlıqlı müəyyən hissələr də daxil edilmişdir ki, həmin hissələrdə kazarmalarda insan hüquqlarına hörmətin artırılması yolları haqqında məlumat əks olunmuşdur.

I Bölmədə Təlimatın əhatə dairəsinə daxil olan sahələr göstərilmiş və silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının insan hüquqlarının mahiyyəti izah olunmuşdur. Bu Bölmədə toxunulan əsas suallar aşağıdakılardır:

- Silahlı qüvvələrdə insan hüquqlarına hörmət anlayışının mahiyyəti nədən ibarətdir?
- "Hərbi formada vətəndaş" konsepsiyası nə deməkdir və o, insan hüquqlarının hərbi strukturlara inteqrasiyasına necə kömək edə bilər?
- Bu mövzu üzrə məlumatlar necə toplanmış və Təlimata daxil edilməzdən əvvəl necə analiz edilmişdir?

II Bölmədə silahlı qüvvələrdə insan hüquqlarına dair normativ aktlar, ümumi normalar və standartlar öz əksini tapmışdır. Bu Bölmədə silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının insan hüquqlarının həyata keçirilməsi sahəsində milli və beynəlxalq qanunvericilik bazası təqdim olunmuşdur. Bu Bölmədə cavablandırılan əsas suallar aşağıdakılardır:

- ATƏT-in müəyyənləşdirdiyi müvafiq öhdəliklər hansılardır? ATƏT-in "Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair" Davranış Məcəlləsinin mahiyyəti nədən ibarətdir?
- Silahlı qüvvələrin insan hüquqlarına dair beynəlxalq norma və standartları haradan əldə etmək mümkündür? İnsan hüquqlarına dair müvafiq beynəlxalq müqavilələr hansılardır? Beynəlxalq səviyyədə hansı müdafiə mexanizmləri mövcuddur?
- Silahlı qüvvələrin insan hüquqlarına dair qanunvericilik aktlarının qəbulu nə üçün zəruridir? Konstitusiyalarda silahlı qüvvələrin, adətən, hansı insan hüquqları təsbit olunur? Milli qanunvericiliyə hansı məsələlərin daxil edilməsi tövsiyə olunur?
- Silahlı qüvvələr heyətinin öz insan hüquqlarını həyata keçirməsinin məhdudlaşdırılmasına hansı əsaslarla icazə verilir? Hansı insan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına icazə verilmir?
- Parlamentlər kazarmalardakı hərbi qulluqçuların insan hüquqlarına hörmət göstərilməsini necə təmin edə bilərlər?

III Bölmə silahlı qüvvələr heyətinin mülki və siyasi hüquqlarına həsr olunmuşdur. Siyasi hüquqlar, başlıca olaraq, o hüquqlardır ki, insanlara mənsub olduqları cəmiyyətin və dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək imkanı təmin edir. Bu Bölmədə toxunulan əsas suallar aşağıdakılardır:

- Mülki və siyasi hüquqlardan tam həcmdə istifadə imkanının təsbit olunduğu və buna təminatın verildiyi müvafiq beynəlxalq müqavilələr hansılardır?
- Silahlı qüvvələr heyətinin mülki və siyasi hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına əsas verən səbəblər hansılardır?

- ATƏT-in müxtəlif iştirakçı dövlətləri öz hərbi qulluqçularına siyasi hüquqlarını (məsələn, siyasi birliyə üzv olmaq, söz azadlığı və dövlət idarəçiliyində təmsil olunmaq hüquqları) həyata keçirməyə şərait yaratmaqla silahlı qüvvələrin siyasi neytrallığını necə təmin edirlər?
- ATƏT-in müxtəlif iştirakçı dövlətlərinin toplaşmaq azadlığı, həmçinin hərbi birliklərə və assosiasiyalara üzv olmaq hüququna yanaşma metodları hansılardır?
- Hərbi xidmətə vicdanlı etiraz və alternativ xidmət keçmək hüquqları beynəlxalq müqavilələrdə və digər sənədlərdə, həmçinin müxtəlif ölkələrin Konstitusiyalarında və yerli qanunvericiliklərində hansı qaydada təsbit olunmuşdur? Bu hüquqlar praktikada necə təmin olunur?
- Dini etiqad azadlığı (dini baş örtüyü və digər geyim, həmçinin dini ayinlərdə iştirak etmə də daxil olmaqla) hərbi strukturlara necə inteqrasiya edilə bilər? ATƏT regionu üçün məqbul olan beynəlxalq sənədlər və mükəmməl təcrübə hansılardır?

IV Bölmə silahlı qüvvələrdə bərabər hüquqlar, ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi və bərabər imkanlar məsələlərindən bəhs edir. İnsan hüquqlarından bərabər əsasla istifadə edilməsi prinsipinin heç də həmişə bütün insanların bərabər qəbul edilməsi demək olmadığı nəzərə alınaraq, bu Bölmədə silahlı qüvvələrdə de-yure və de-fakto bərabərlik anlayışları fərqləndirilmişdir. Bu Bölmədə, xüsusilə, etnik və milli azlıqların problemlərinə, həmçinin cinsi mənsubiyyət və seksual meylə görə ayrı-seçkilik probleminə diqqət yetirilmişdir. Bu Bölmədə toxunulan əsas suallar aşağıdakılardır:

- Silahlı Qüvvələrdə bərabər imkanları təmin edən beynəlxalq müqavilələr və digər sənədlər hansılardır? Silahlı qüvvələrdə bərabərlik prinsipinin effektiv həyata keçirilməsini təmin etmək üçün hansı mükəmməl təcrübələr müəyyənləşdirilə bilər?
- Silahlı qüvvələrin üzvləri və hərbi qulluqçular, bir təşkilat olaraq, bərabərlik məsələsinə "irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əqidəsindən, siyasi və sosial mənsubiyyətindən və sair hallardan asılı olmayaraq hamıya bərabər münasibət göstərilməsi" yanaşmasından hansı qaydada istifadə edə bilərlər?
- Hərbi kazarmalarda mövcud olan ayrı-seçkilik necə qadağan oluna bilər? Təqib hallarının qarşısı necə alın bilər?
- ATƏT regionuna daxil olan müxtəlif dövlətlər öz silahlı qüvvələrində bərabər imkanların təmin olunması prinsipini həyata keçirərkən hansı yanaşma metodlarından istifadə edirlər?

V Bölmədə hərbi həyatın spesifik problemlərindən - silahlı qüvvələr heyətinə hərbi xidmətə çağırış yaşına çatmamış şəxslərin çağırışı və yığılması, silahlı qüvvələr heyətinə qarşı düzgün davranış, iş və yaşayış şəraiti və s. məsələlərdən bəhs olunur. Bu Bölmədə toxunulan əsas suallar aşağıdakılardır:

- ATƏT-in iştirakçı Dövlətləri öz silahlı qüvvələrinin hərbi xidmət yaşına çatmamış üzvlərinin insan hüquqlarını təmin etmək üçün hansı maddi-hüquqi və prosesual müdafiə mexanizmlərindən istifadə edirlər? Hərbi məktəblərə dair və orta ümumtəhsil məktəblərində hərbi hazırlıq kurslarının təşkil edilməsi ilə bağlı düzgün siyasət necə olmalıdır?
- ATƏT-in müxtəlif iştirakçı dövlətlərində veteranlar üçün hansı imtiyaz paketləri və proqramları mövcuddur?
- Hərbi hissələrdə silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularına, xüsusən, çağırışçılara qarşı hədə-qorxu və pis rəftar hallarının baş verməsinin səbəbləri nədir? Hərbi hissələrdə mövcud olan hədələmə və pis rəftar hallarının qarşısı necə alın və həmin hallara qarşı müvəffəqiyyətlə necə mübarizə aparıla bilər?
- ATƏT regionunda iş vaxtı və iş şərtləri hansı prinsiplər əsasında müəyyənləşdirilir?

Sonuncu - **VI Bölmədə** kazarmalarda insan hüquqlarının təbliği və möhkəmləndirilməsi kimi mühüm bir sahə əhatə olunmuşdur. Bölmədə insan hüquqlarının tədrisi, xidmət zamanı yol verdikləri inzibati xətalara görə əsgərləri intizam məsuliyyətinə və ya inzibati məsuliyyətə cəlb etmək sahəsində komandirlərin vəzifələri, həmçinin hərbi ədliyyə və hərbi ombudsman təsisatlarından bəhs edilir. Bu Bölmədə toxunulan əsas suallar aşağıdakılardır:

- İnsan hüquqlarının tədrisi kursu silahlı qüvvələrin bu sahədə məlumatlılığının

artmasına və silahlı qüvvələrin daxilində insan hüquqlarına hörmətlə yanaşılması üzrə peşə etikasının formalaşmasına necə kömək edəcək?

- Nəyə görə komandirlər kazarmalarda insan hüquqlarından sui-istifadə hallarının qarşısını alan və həmin hallara qarşı mübarizə aparan ilk instansiya olmalıdırlar? Onlar bu işi necə həyata keçirməlidirlər? Silahlı qüvvələrin hər bir üzvü davranışlarına görə nə üçün və necə məsuliyyət daşmalıdır və bu, insan hüquqlarına hörmət olunmasına necə yardımçı ola bilər?
- ATƏT bölgəsində demokratik və müstəqil hərbi ədliyyə sistemi yaradılmasına düzgün yanaşma metodları hansılardır?
- ATƏT regionunda ombudsman institutunun yaradılmasına müxtəlif yanaşma metodları hansılardır?

Fəsil 2

Silahlı qüvvələrdə insan hüquqları: Əhatə dairəsi və gündəlikdə duran məsələlər

Məqsədlər

“Silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqları və əsas azadlıqları haqqında” Təlimatın əsas tezi silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının öz insan hüquqları və əsas azadlıqlarından istifadə etməsidir¹. Təlimat bu sahədə yeni standartların müəyyənləşdirilməsini deyil, ATƏT regionunda insan hüquqları və əsas azadlıqlarının hərbi strukturlara müvəffəqiyyətlə inteqrasiya olunduğu bir sıra ölkələrin nümunələrini və ya mükəmməl təcrübələrini təqdim etməklə, mövcud standartların effektiv şəkildə tətbiqinə kömək göstərilməsini nəzərdə tutur. Təlimatda, eyni zamanda, hərbi heyətin və milli təhlükəsizlik prinsiplərinin tələblərindən asılı olaraq, silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqları və əsas azadlıqlarının məhdudlaşdırılması zərurətinin mümkünlüyü də nəzərə alınmışdır. Bütün ölkələrə tətbiq edilə biləcək hər hansı bir vahid, universal modelin olmaması və hər bir ölkənin fərdi xüsusiyyətlərinin konsepsiyaya yansımalarına bütün hallarda təsir etməsi nəzərə alınaraq, Təlimatda ATƏT-in iştirakçı Dövlətlərinə bir çox ölkələrdə artıq müvəffəqiyyətlə sınaqdan keçmiş nümunəvi modellər təqdim olunmuşdur.

Yanaşma: Hərbi formada vətəndaşlar

Təlimatın yanaşma metodu ATƏT-in “Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair” Davranış Məcəlləsindən qaynaqlanır (Bax Fəsil 4: “ATƏT-in öhdəlikləri”). Davranış Məcəlləsinin bir neçə bölməsində silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqlarından bəhs olunur. Bununla bağlı ən vacib müddəa Maddə 32-də ifadə olunmuşdur:

“Hər bir iştirakçı dövlət öz Konstitusiyasının və digər qanunlarının müddəalarına, həmçinin hərbi xidmətin tələblərinə uyğun olaraq, özünün hərbi, hərbiyəyə birləşdirilmiş və təhlükəsizlik qüvvələrinin heyətlərinin onlara məxsus insan hüquqları və əsas azadlıqlarından ATƏT sənədləri və beynəlxalq hüquqla müəyyənləşdirilmiş qaydada və həcmdə istifadə edə bilmələrini təmin etməlidir.”

Həmin maddə silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının öz insan hüquqları və əsas azadlıqlarından, hərbi xidmətin və peşənin xüsusiyyətləri ilə əlaqədar həmin hüquqlar və azadlıqlar müəyyən həddə məhdudlaşdırılmaqla (müvafiq ölkənin qanunları və (və ya) Konstitusiyası ilə icazə verildiyi hallarda və qaydada) istifadə etmək hüququnun olması prinsipini vurğulayır. Davranış Məcəlləsinin digər müddəalarında da silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqlarından, xüsusən həmin hüquqlar silahlı qüvvələrin siyasi neytrallığı (Maddə 23), hərbi xidmətə çağırış (Maddə 27), hüquqlar və vəzifələr, hərbi xidmətə çağırışdan azad edilmə və ya alternativ xidmət (Maddə 28), eləcə də dövlətlərin öz hərbi qulluqçularının hüquqlarını qorumaq üçün müvafiq hüquqi və inzibati prosedurlar müəyyənləşdirmək öhdəliyi (Maddə 33) kontekstində götürülməklə bəhs olunur.²

1 Bu Təlimatda “əsgər”, “silahlı qüvvələr heyəti” və “hərbi qulluqçular” terminləri sinonim kimi işlədilmişdir. Belə ki, Təlimatın əksər bölmələrində silahlı qüvvələr heyətinə daxil olan şəxslərin hərbi rütbələrinə və qulluq mövqelərinə görə fərqləndirilməsi aparılmamışdır (belə xüsusiyyətlərə görə fərqləndirilmənin aparıldığı hissələr istisna olunmaqla). Eyni zamanda, terminlərdən istifadəni sadələşdirmək məqsədilə əksər hissələrdə “hərbi qulluqçu” və ya “hərbi qulluqçular” terminləri altında həm kişi, həm də qadın hərbi qulluqçular nəzərdə tutulmuşdur (sonuncular arasında fərqləndirilmənin aparıldığı yerlər istisna olmaqla).

2 ATƏT-in “Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair” Davranış Məcəlləsi <http://www.osce.org/documents/sg/1994/12/702_en.pdf> internet sahifəsində yerləşdirilmişdir. Davranış Məcəlləsinin ətraflı şərhini ilə tanış olmaq üçün bax: Viktor-İv Qebali və Aleksandr Lamber, “ATƏT-in Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair Davranış Məcəlləsi: Analiz və icra”, Leyden/Boston: “Brill Academic” Nəşriyyatı, 2005

Davranış Məcəlləsində əks olunmuş yanaşmanı ümumi şəkildə “hərbi formada vətəndaş” yanaşması kimi xarakterizə etmək olar, belə ki, silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçuları da digər vətəndaşların malik olduqları insan hüquqları və əsas azadlıqlarına malikdirlər, lakin həmin hüquq və azadlıqlar hərbi xidmətin və peşənin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müəyyən həddə məhdudlaşdırıla bilər. Baxmayaraq ki, ATƏT-in iştirakçı dövlətlərinin hamısı öz silahlı qüvvələrinin heyətləri üçün universal insan hüquqlarının təmin olunması ideyasını dəstəkləyirlər, “hərbi formada vətəndaş” konsepsiyasının dərk edilməsi məsələsi ölkədən-ölkəyə fərqli şəkildə ola bilər. Bu, həmin ölkələrin özünəməxsus tarixi, hərbi etikası, avtoritar dövlət idarəçiliyi qaydasından demokratiyaya yenidən keçməsi, həmçinin ölkə daxilində müharibə vəziyyətinin və müxtəlif münasibətlərin mövcud olması kimi amillərdən asılıdır.³ Bunun nəticəsidir ki, silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqlarının müdafiəsi üçün vahid bir modelin qəbul edilməsi mümkün olmamışdır. Buna görə də Təlimatın əsas məqsədi iştirakçı dövlətlərdə mövcud olan, insan hüquqlarının silahlı qüvvələrə inteqrasiyasını müvəffəqiyyətlə reallaşdıran müxtəlif modelləri və mükəmməl təcrübələri ümumi müzakirəyə təqdim etməkdən ibarətdir.

Əhatə dairəsi

İnsan Hüquqları

Bu Təlimatda insan hüquqları dörd qrupa bölünmüşdür: 1) mülki və siyasi hüquqlar; 2) silahlı qüvvələrdə bərabər imkanların təmin olunması və diskriminasiyaya yol verilməməsi ilə əlaqədar hüquqlar; 3) hərbi həyatla əlaqədar hüquqlar; 4) hərbi kazarmalarda insan hüquqlarının həyata keçirilməsi və təmin olunması üzrə prosessual hüquqlar. Bu hüquqların 5-ci Fəsilə ətraflı təsvir olunmasına baxmayaraq, onlara hər bir Fəsilə, gündəlikdə duran məsələlərin, əlaqəli hüquqların, normativ sənədlərin və insan hüquqlarına hörmətin təmin edilməsi ilə bağlı konkret tövsiyələrin gözdən keçirilməsi zamanı müraciət olunur. Təlimatın hər bir Fəsilədə çərçivəyə alınmış ayrıca hissələr (qutular) vardır ki, onların içərisində iştirakçı dövlətlərdə mövcud olan qanunvericilik, siyasət və praktika təsvir olunmuşdur.

Təlimat silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqları və əsas azadlıqlarının yalnız daxili aspektlərini işıqlandırır. Burada silahlı qüvvələr heyətinin öz vəzifələrini həyata keçirərkən mülki şəxslərin insan hüquqlarına hörmət göstərməsi kimi xarici aspektlər əhatə olunmamışdır. Buna görə də silahlı qüvvələr heyətinin mülki şəxslərə münasibətdə davranışları Təlimatın əhatə dairəsi xaricində qalmışdır.

Silahlı qüvvələr

ATƏT-in Davranış Məcəlləsində “hərbi, hərbişdirilmiş və təhlükəsizlik qüvvələrin” dəfə bəhs olunduğu halda (məsələn, Maddə 32), bu Təlimatda diqqət yalnız silahlı qüvvələrin üzvlərinə yönəldilmişdir. Bu onunla bağlıdır ki, “hərbi, hərbişdirilmiş və təhlükəsizlik qüvvələri” anlayışı altında ölkənin təhlükəsizlik sektorunun bütün elementləri - hərbi, polis, sərhəd mühafizə, hərbişdirilmiş qüvvələr, həmçinin təhlükəsizlik və hərbi sahələrində xidmətlər göstərən özəl şirkətlər, daxili təhlükəsizlik xidməti, eləcə də xarici və hərbi kəşfiyyət xidmətləri əhatə olunur. Bu sahələrin hər biri digərindən xeyli fərqli səlahiyyətlərə, fəaliyyət proseslərinə və hüquqi rejimlərə malik olduğu üçün Təlimatın əhatə dairəsi yalnız silahlı qüvvələrin dərinədən öyrənilməsi ilə məhdudlaşmışdır.

Baxmayaraq ki, insanlar silahlı qüvvələrə daxil olarkən heç də öz insan hüquqlarından məhrum olmurlar, bununla belə, dövlətlər hərbi həyatın spesifik xarakterindən irəli gələn tələbləri nəzərə alaraq, onların insan hüquqlarını məhdudlaşdırıla bilərlər. Hərbi həyatın xüsusiyyətlərindən asılı olaraq hərbi kazarmalarda insan hüquqlarının həyata keçirilməsinin ənənəvi şəkildə məhdudlaşdırılmasını onunla əsaslandırmaq olar ki, belə məhdudlaşdırılma, adətən, hərbi qüvvələrdə qayda-qanunun və nizam-intizamın qorunması, silahlı qüvvələrin siyasi neytrallığının formalaşdırılması, iş prosesinin effektivliyinin qorunub saxlanması, məxfi məlumatların mühafizəsi, qayda-qanuna riayət edilməsi və hərbi qüvvələrin iyerarxik strukturunu qoruyub saxlamaq məqsədilə yol

³ Piter Rou, 7-8 sentyabr 2006-cı ildə SQDN, DTİHB və Almaniyanın Müdafiə Nazirliyi tərəfindən Berlin şəhərində birgə təşkil olunmuş “Hərbi formada vətəndaş: Silahlı qüvvələrdə insan hüquqlarının həyata keçirilməsi” mövzusunda konfransdakı çıxışı

verilir. Bu xüsusiyyətlər insan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına necə və nə dərəcədə əsas verə bilər (bəlkə tamamilə əsas verə bilər) sualları Təlimatın bütün mətni boyunca müzakirə olunan əsas məsələlərdir.

Silahlı qüvvələr heyəti

Silahlı qüvvələr heyəti homogen tərkibli qrup deyildir, belə ki, onun daxilində bir çox kateqoriyalar, çağırışçılar, könüllü əsasla çalışan heyət, silahlı qüvvələrin müxtəlif qruplarında (dəniz donanması, hava qüvvələri, ordu, hərbi polis və xüsusi təyinatlı dəstələr) xidmət edən hərbi qulluqçular, həmçinin sırası əsgərdən generaladək müxtəlif dərəcələr mövcuddur. Təlimatın müəlliflərinə görə, insan hüquqları ayrılmazdır və hərbi qulluqçu heyətinə daxil olmaq insan hüquqlarından istifadəyə təsir göstərməməlidir.

Xüsusən, “hərbi formada vətəndaş” konsepsiyası yalnız çağırışçılara şamil edilə bilməz. Çağırışçı, dövlətin məcburi hərbi xidmət tələbinə tabe olaraq hərbi xidmət göstərdiyi halda, peşəkar hərbi qulluqçu silahlı qüvvələrə öz könüllü seçimi əsasında daxil olur. Silahlı qüvvələrə könüllü əsasla daxil olmaq faktı özlüyündə, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi tərəfindən 1999-cu ildə təsdiq olunmuş insan hüquqlarından imtina olunması demək deyil.⁴ Bununla belə, bəzən silahlı qüvvələrin tərkibindəki müəyyən qrupları, məsələn, yaşı 18-dən az olan əsgərləri qorumaq məqsədilə xüsusi müdafiə mexanizmlərinə ehtiyac yaranır. Digər tərəfdən, silahlı qüvvələrdəki vəzifə səlahiyyətlərinin böyük əksəriyyəti ali zabit heyətinin əlində cəmləşdiyi üçün onların ifadə azadlığının tabeliklərində olan şəxslərə münasibətdə məhdudlaşdırılmasına ehtiyac vardır (məsələn, tabelikdə olan şəxsləri hərbi iyerarxiya pilləsində onlardan daha yüksəkdə dayanan hərbi qulluqçuların arzu olunmaz dini təsir və təzyiqlərdən, məsələn, dini missionerlik təsirlərindən qorumaq).⁵

Dinc dövrdə (sülh dövründə) vəziyyət: kazarmada insan hüquqlarının təmin olunması

Bu Təlimat hərbi kazarmalarda insan hüquqlarının təmin olunmasını nəzərdə tutduğu üçün yalnız dinc dövrə aid situasiyalardan bəhs edir. Buna görə də Təlimatda qeyd olunanlar xarici ölkələrdə silahlı qüvvələrə cəlb edilmiş (məsələn, sülh quruculuğu fəaliyyətləri üçün) hərbi qulluqçulara, həmçinin ölkədaxili münaqişələr və fəvqəladə hallar zamanı cəlb edilmiş hərbi qulluqçulara şamil edilmir.

Metodologiya

Müxtəlif ölkələrdəki silahlı qüvvələr heyətlərinin insan hüquqları ilə bağlı vəziyyətin öyrənilməsi bəzi ciddi problemlərlə müşahidə olunur. Hər şeydən əvvəl, bu mövzu indiyədək geniş şəkildə tədqiq olunan bir mövzu olmadığı üçün hərbi kazarmalardakı hərbi qulluqçuların insan hüquqlarına geniş diqqətin yetirildiyi olduqca azsaylı ədəbiyyat mövcuddur. Bu məsələnin hüquqi əsaslarının və spesifik aspektlərinin öyrənilməsi üzrə bir neçə mükəmməl tədqiqat işinin mövcud olmasına baxmayaraq, müqayisəli məlumatların hərtərəfli araşdırılmadığı və ayrı-ayrı ölkələrin praktikasının analizinin həyata keçirilmədiyi aşkar görünür.⁶ Digər bir problem isə hüquq normaları ilə reallıq arasında olan uyğunsuzluqdur. Hər hansı bir ölkənin Konstitusiyasında və digər qanunlarında təsbit olunmuş norma və standartlara reallıqda heç də həmişə əməl olunmur. Məhz bu səbəblərdən Təlimatın müəllifləri problemi hərtərəfli tədqiq etmək məqsədilə aşağıdakı mərhələlərdən ibarət olan tədqiqat strategiyasını seçmişlər:

4 Piter Rou, “İnsan hüquqlarına dair qanunvericiliyin silahlı qüvvələrə təsiri”, (Kembridj, Kembridj Universiteti Mətbuatı, 2006), səh. 9-23; “Lustig-Prean və Beckett Birləşmiş Krallığa qarşı” adlı iş, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 27 sentyabr 1999-cu il, “Avropada insan hüquqlarının vəziyyətinə dair” Hesabat, Cild 29, 2000, səh. 548.

5 “Larissis və digərləri Yunanıstana qarşı” adlı iş, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 24 fevral 1998-ci il, “Avropada insan hüquqlarının vəziyyətinə dair” Hesabat, Cild 27, 1999, səh. 329; Yan Ley, “Silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqları və əsas azadlıqları: Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi”, SQDN-in 165 sayılı İşçi sənədi, 2005, səh. 4.

6 Bax, məsələn, Rou, qeyd 4-də sitat gətirilən əsəri; Corc Noul (red.), “Avropanın hərbi hüquq sistemləri”, Berlin, “De Gruyter” Nəşriyyatı, 2003; M.Sasolini və A. Mak-Çesni, “Çağırışçıların hüquqları və hərbi ədliyyə” mövzusunda təlim materialı, (Kişinyov: Moldova Respublikasının Hərbi Çağırışçıların və Hərbi Qulluqçuların Hüquqlarının Müdafiəsi Mərkəzi, 2002; Gebali və Lambert, sitat gətirilən mətndə, qeyd 2.

1. DTİHB və SQDN tərəfindən anket sorğularının keçirilməsi

Müxtəlif ölkələrdəki silahlı qüvvələr heyətlərinin insan hüquqlarına dair müqayisəli məlumatların (xüsusilə, müvafiq siyasətin və mövcud praktikanın müqayisəsi) olmadığı nəzərə alınaraq, həmin məlumatların toplanması məqsədilə müvafiq sorğu keçirilmişdir.⁷ Qutu 2.1-də anket sorğusu haqqında ətraflı məlumat təqdim edilmişdir. Sorğu nəticəsində iştirakçı dövlətlərin qanunvericiliyi, prosedur qaydaları və praktikasını əhatə edən geniş materiallar toplanmışdır. Həmin materiallar Təlimatın bütün mətnində və çərçivələrə alınmış bir çox hissələrində (qutularda) əks olunmuşdur.

Qutu 2.1-dən görmək olur ki, ATƏT-in iştirakçı Dövlətlərinin heç də hamısı nizami silahlı qüvvələr saxlamırlar. Bəzi ölkələr nizami silahlı qüvvələrə malik olmalarına baxmayaraq anket sorğusunu cavablandırmamışlar, bununla belə, bəzi hallarda, ictimaiyyət üçün açıq olan mənbələr, QHT-lər, kütləvi informasiya vasitələri, həmçinin elm və təhsil müəssisələrindən əldə olunmuş məlumatlar əsasında həmin ölkələrin silahlı qüvvələrinin insan hüquqları ilə əlaqədar siyasət və praktikalarını qismən xarakterizə etmək mümkün olmuşdur.

Qutu 2.1

DTİHB-SQDN tərəfindən silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqlarına dair ATƏT-in iştirakçı dövlətləri arasında keçirilmiş anket sorğusu

Silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqları layihəsi çərçivəsində, ATƏT-in “Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair” Davranış Məcəlləsi üzrə 2004-cü ildə həyata keçirilmiş informasiya mübadiləsinin gedişatını və nəticələrini öyrənmək məqsədilə araşdırma aparılmışdır. Araşdırma nəticəsində əldə olunmuş məlumatlar məzmun və xaraktercə həddindən artıq müxtəlif olduğu üçün ATƏT regionuna daxil olan ölkələrin öz silahlı qüvvələrinin insan hüquqlarını tənzimləyən qanunları, siyasətləri və praktikaları haqqında məlumat toplamaq məqsədilə ətraflı anket sorğusunun işlənilib hazırlanması qərara alınmışdır. İngilis və rus dillərində tərtib olunmuş, 85 sualdan ibarət olan sorğu anketləri 2005-ci ilin sonlarında ATƏT-in iştirakçı Dövlətlərinin daimi missiyaları arasında paylanmışdır. Sorğu anketi www.dcaf.ch veb sahifəsində yerləşdirilmişdir.

1. Aşağıdakı ölkələr sorğunu geniş şəkildə cavablandırmışlar:

Avstriya, Azərbaycan, Belarus, Belçika, Bosniya və Herseqovina, Bolqarıstan, Kanada, Xorvatiya, Çexiya Respublikası, Danimarka, Estoniya, Finlandiya, Fransa, Gürcüstan, Almaniya, İrlandiya, Latviya, Litva, Lüksemburq, Malta, Norveç, Polşa, Portuqaliya, Rusiya Federasiyası, Serbiya və Çernoqoriya⁸, Slovakiya, Sloveniya, İspaniya, İsveç, İsveçrə, Tacikistan, Türkiyə, Ukrayna, Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı və Amerika Birləşmiş Ştatları.

2. Aşağıdakı ölkələr şəxsi nota təqdim etmişlər:

Lixtenşteyn (nizami silahlı qüvvələri yoxdur), Tacikistan və Vatikan (nizami silahlı qüvvələri yoxdur).

3. Aşağıdakı ölkələr sorğunu cavablandırmamışlar:

Albaniya, Andorra (nizami silahlı qüvvələri yoxdur), Ermənistan, Kipr, Yunanıstan, Macarıstan, İslandiya (nizami silahlı qüvvələri yoxdur), İtaliya, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Makedoniya (keçmiş Yuqoslaviya) Respublikası, Moldova, Monako (təntənəli mərasimlər zamanı düzülən saray qvardiyasına malikdir), Niderland Krallığı, Rumıniya, San Marino (nizami silahlı qüvvələri yoxdur), Türkmənistan və Özbəkistan.

2. DTİHB-SQDNM tərəfindən keçirilmiş dəyirmi masalar

ATƏT regionuna daxil olan ölkələrin bu sahədəki təcrübəsi və siyasəti ilə bağlı məlumat toplamaq məqsədilə DTİHB və SQDNM, ATƏT-in iştirakçı dövlətlərinin hökumətləri ilə birgə iki dəyirmi masa təşkil etmişdirlər. Dəyirmi masalar xüsusi seçilmiş mövzularda olmuşdur. Onlardan birincisi - 2006-cı ilin sentyabr ayında keçirilmiş “Hərbi formada vətəndaş: Silahlı qüvvələrdə insan hüquqlarının həyata keçirilməsi” adlı dəyirmi masa Almanyanın Müdafiə Nazirliyi ilə birgə təşkil olunmuşdu. “Hərbi birliklər və asso-

⁷ DTİHB-SQDN-nin anket sorğusu ilə <http://www.dcaf.ch/odihr/_index.cfm> veb-sahifəsində tanış olmaq olar.

⁸ Sorğu Serbiya və Çernoqoriyanın 2006-cı ildə ayrılmasından əvvəl aparılmışdır.

siasiyalar” adlandırılan ikinci dəyirmi masa isə 2006-cı ilin oktyabrında Rumıniyanın Müdafiə Nazirliyi və Avropa Hərbi Assosiasiyalar Təşkilatı (EUROMIL) ilə birgə təşkil olunmuşdu. Dəyirmi masalar bu Təlimatın hazırlanması üçün lazımi materiallar təmin etmiş, həmçinin ATƏT-in iştirakçı dövlətlərinin təmsilçiləri arasında müvafiq problemlərlə bağlı ekspert müzakirələrinin aparılmasına şərait yaratmışdı.⁹

3. QHT-lərin və ATƏT-in yerli nümayəndəliklərinin dəstəyi

Təlimatın müəllifləri layihə ərzində QHT-lərin və ATƏT-in yerli nümayəndəliklərinin dəyərli təcrübəsindən və biliklərindən faydalanmışlar ki, bu da həmin ölkələrdə silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqlarının təmin olunması sahəsində real vəziyyətlə tanış olmağa yaxından kömək etmişdir. Onların içərisində AHAT, İnsan Hüquqlarının Müşahidəsi (“Human Rights Watch”) təşkilatının Moskvadakı Ofisi, Almaniya Federal Silahlı Qüvvələr Assosiasiyası, İspaniya Veteranlar Assosiasiyası və “Sankt-Peterburqun Əsgər Anaları” hüquq-müdafiə təşkilatının göstərdiyi kömək müəlliflər üçün daha faydalı olmuşdur.¹⁰

4. Ekspert qiymətləndirməsi

Təlimatın layihə variantları bütün ATƏT regionundan olan, silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqları sahəsində ixtisaslaşmış müxtəlif ekspertlər tərəfindən dərinlən araşdırılmış və müzakirə olunmuşdur. Burada məqsəd Təlimatda əks olunmuş fikirlərin və gəlinmiş nəticələrin düzgün və əsaslı olmasını təmin etməkdən ibarət olmuşdur. DTİHB Təlimatın qiymətləndirilməsinin həyata keçirilməsi məqsədilə 2006-cı ilin dekabr ayında Varşava şəhərində müxtəlif sahələrdən olan ekspertlərin iştirakı ilə seminar təşkil etmişdir. Nəticədə, Təlimata bir çox dəyişikliklər edilmiş və onun daha təkmlil versiyası hazırlanmışdır.

9 DTİHB-SQDN-in təşkil etdiyi dəyirmi masalarla bağlı daha ətraflı məlumatı layihənin <http://www.dcaf.ch/odihr/_events.cfm> veb-səhifəsindən əldə etmək olar.

10 Məsələn, <<http://www.euromil.org>> və ya <<http://soldiersmothers.ru>> linkinə bax.

Fəsil 3

Silahlı Qüvvələr heyətinin insan hüquqlarının əhəmiyyəti

Əvvəlki Fəsildə də qeyd olunduğu kimi, ATƏT-in “Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair” Davranış Məcəlləsinin 32-ci maddəsi hər bir iştirakçı dövlətin, öz Konstitusiyasının və digər qanunlarının müddəalarına, həmçinin hərbi xidmətin tələblərinə uyğun olaraq, özünün hərbi, hərbişdirilmiş və təhlükəsizlik qüvvələrinin heyətlərinin onlara məxsus insan hüquqları və əsas azadlıqlarından istifadə edə bilmələrini təmin etməsinə tələb edir. Bu məsələ üzrə bir növ bələdçi rolunu oynayan dəyərli mənbə 1950-ci il tarixli “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının qorunması haqqında” Avropa Konvensiyasının müddəalarıdır. ATƏT-in Davranış Məcəlləsi kimi bu Konvensiya da silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularını hərbi formada vətəndaş kimi, yəni hərbi xidmətin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq insan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına baxmayaraq mülki və siyasi hüquqlarını saxlayan vətəndaşlar kimi qəbul edir (Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin şərhində).

“Hərbi formada vətəndaş” yanaşması, hərbi xidməti özünə peşə kimi seçməsindən və ya hərbi xidmətə məcburi çağırılmasından asılı olmayaraq bütün silahlı qüvvələr heyətinin digər vətəndaşlarla eyni hüquqlara və həmin hüquqlar üçün eyni təminatlara malik olmasını, lakin bu hüquqların hərbi həyatın tələblərindən asılı olaraq müəyyən dərəcədə məhdudlaşdırılmasının mümkünlüyünü ehtiva edir. Həmin, o cümlədən, silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqları və əsas azadlıqlarına hörmət ATƏT-in təhlükəsizliklə bağlı ümumi konsepsiyasının tərkib hissəsidir. Bu konsepsiya sülhün qorunub saxlanmasının insan hüquqları və əsas azadlıqlarına hörmətin təmin edilməsi ilə əlaqələndirilməsini ehtiva edir.¹¹

Buna baxmayaraq, bəzi dövlətlərdə silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçuları, xüsusilə, çağırışçılar təhqirlərə, qəddar davranışlara, fiziki və digər formada zorakılığa, vəhşiliyə, işgəncəyə və digər qanunazidd hərəkətlərə məruz qalırlar. Bu cür hallar ciddi insidentlərin, travmaların, əlilliyin, ölüm hadisələrinin və ya intiharların baş verməsinə səbəb ola bilər. Təəssüf ki, bu kimi hallar silahlı qüvvələrdə ümumi hərbi etikasının tərkib hissəsinə çevrilməkdədir ki, bu da həmin hallara yol verənlərin cəzalandırılmamasından və insan ləyaqətinə hörmətsiz yanaşılmasından qaynaqlanır.

Bəzi ölkələrdə silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının öz insan hüquqlarından istifadə etməsi Konstitusiyaya və ya digər qanunlarla disproporsional şəkildə məhdudlaşdırılır. Məsələn, bir çox ölkələrdə silahlı qüvvələrin heyətinin öz söz və dinc toplaşma azadlıqlarından istifadə etməsinə tamamilə icazə verilmir. Bununla, məntiqi olaraq, silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının öz adlarından çıxış etməsinin və ya insan hüquqlarının pozulması halları ilə bağlı narazılıqlarını ifadə etməsinin qarşısı alınır. Bu situasiyanın hərbi hissələrin qapalı xarakterindən asılı olaraq daha intensiv hal alması mümkün olduğu üçün hökumətlərin hərbi kazarmalarda insan hüquqlarının qorunmasını təmin etməsi zəruridir.

Konseptual olaraq, insan hüquqları ayrılmazdır və insan olmağın xüsusi imtiyazıdır.

11 ATƏT-in “Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair” Davranış Məcəlləsi, Prinsip 2: “Yekun Aktında göstəriləndiyi kimi, iştirakçı dövlətlər sülhün qorunması ilə insan hüquqlarına və əsas azadlıqlarına hörmətlə yanaşılmasını əlaqələndirən ümumi təhlükəsizlik konsepsiyalarının daimi hüquqi qüvvəsini təsdiq edirlər. Bu, ölkədaxili sülhpərvər münasibətləri iqtisadi və ətraf mühit sahəsində əməkdaşlıqla əlaqələndirir”; müq.ət. Davranış Məcəlləsinin Fəsil 4-də daha geniş təsvir olunmuş VII Hissəsi ilə

Xüsusən, bəzi insan hüquqlarının həyata keçirilməsi qətiyyən məhdudlaşdırıla bilməz.¹² Buna baxmayaraq, digər insan hüquqlarının həyata keçirilməsi xüsusi vəziyyətlərdən və şəraitdən asılı olaraq həmin vəziyyət və şərait adaptasiya oluna və ya məhdudlaşdırıla bilər. İnsan hüquqları sahəsində standartların silahlı qüvvələrə adaptasiya olunması zamanı bir neçə amil nəzərə alınmalıdır: hərbi intizamın xarakteri, hərbi rütbələrin iyerarxik düzülüşü, əmrlərə tabe olmaq zərurəti və döyüş ruhunun qorunub saxlanması. Mülki vətəndaşlardan fərqli olaraq, silahlı qüvvələrdə xidmət edən hərbi qulluqçuların öz rəsmi vəzifələrinin icrası zamanı başqa insanları qətlə yetirməsinə ehtiyac yarana bilər və ya onlar öz həyatlarını qurban verə bilərlər. Hərbi həyat ağır və ya ekstremal vəziyyətlərdə hərbi xidmət göstərilməsini tələb edə bilər. Eyni zamanda, normal vəziyyətlərdə (dinc dövrdə) hərbi qulluqçuların rəsmi vəzifələrinin icrası ilə onların şəxsi həyatlarındakı gündəlik vərdisləri arasında azacıq fərq ola bilər (məsələn, hərbi kazarmalarda xidmət göstərəkən). Hərbi xidmət üçün xarakterik olan bu xüsusi faktorlar silahlı qüvvələrin insan hüquqlarına müəyyən məhdudlaşdırma qoyulmasına ehtiyac olduğunu təsdiq edir.

Qutu 3.1

Silahlı qüvvələrdə insan hüquqlarının təmin olunmasının əhəmiyyəti

1. Silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçuları da vətəndaş olduqları üçün digər vətəndaşlarla eyni insan hüquqları və əsas azadlıqlarına malik olmalıdırlar.
2. Silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının insan hüquqlarına hörmət göstərilməsi silahlı qüvvələrin cəmiyyətə sıx inteqrasiyasına kömək edir.
3. Hərbi kazarmalarda insan hüquqlarına hörmət göstərilməsi hərbi qulluqçulara dövlət tərəfindən qəddar və ya qeyri-insani münasibətin, həmçinin hərbi qulluqçuların mülki əhaliyə qarşı düşmənçilik münasibətinin qarşısını alır.
4. Hərbi kazarmalarda insan hüquqlarına hörmət göstərilməsi hərbi qulluqçuları dövlətin və komandirlərin qəddarlığından və zülmündən qoruyur.
5. Müasir dövrdə həyata keçirilən sülhməramlı əməliyyatlar silahlı qüvvələr heyətinin, insan hüquqlarının qorunması ilə bağlı tədbirləri özünün gündəlik əməliyyatlarına inteqrasiya etməsinə tələb edir. Onlar özləri insan hüquqlarına hörmət göstərildiyi və bu hüquqların müdafiə edildiyi, həmçinin həmin hüquqların əsasında duran dəyərlərə malik olmağı tələb edən mühitdə işləsələr, bu cür tədbirlərə hazırlıq səviyyələri daha yüksək olar.

Dövlətlərin öz əsgərlərinin insan hüquqlarını məhdudlaşdırmaq üçün hansı metodu seçməsi yuxarıda qeyd olunan faktorlardan asılıdır. Hansı metodun seçiləcəyi silahlı qüvvələrin geniş rolunun və mövqeyinin cəmiyyət tərəfindən nə dərəcədə dərk olunmasından asılıdır. "Hərbi qüvvələr necə olmalıdır?" sualına cavab verərkən bəziləri onun vətəndaş cəmiyyəti institutlarından tamamilə fərqlənən unikal bir institut olması mövqeyindən çıxış edirlər. Bu unikalıq bütün dövrlərin və ölkələrin hərbi qüvvələri üçün məcburidir. Belə ki, operativ səmərəliliyi qoruyub saxlamaq məhz bu unikalıq sayəsində mümkün olur. Bu nöqtəyi-nəzərdən çıxış edənlərə görə, silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçusu yalnız dövlət qulluqçusu olmayıb, həmçinin hərbi borc, vətənpərvərlik hissi və hərbi şərəfi daşıyan bir şəxsdir. Bu mövqenin əksinə olaraq bəzi şərhçilər hərbi qüvvələrin unikallığının nisbi olması nöqtəyi-nəzərindən çıxış edirlər. Belə ki, XX əsrdə cəmiyyətdəki siyasi, hüquqi, mədəni, texnoloji və iqtisadi amillərin təsiri nəticəsində hərbi qüvvələr "mülkiləşdirmə" prosesinə məruz qalmışdır.¹³ Buna görə də müasir dövrdə hərbi peşəsi cəmiyyətə yaxından transformasiya olunmuşdur. Bu transformasiyaların nəticəsini "Təşkilat-fərdi əmək fəaliyyəti" modeli vasitəsilə əks etdirmək olar. Bu mod-

12 Bunlar bölünməz insan hüquqlarıdır; o cümlədən, yaşamaq hüququ, işgəncələrin qadağan edilməsi, köləliyin qadağan edilməsi; müqavilə öhdəliyini yerinə yetirə bilməməyə görə azadlıqdan məhrum etmənin qadağan edilməsi; törədildiyi anda milli və ya beynəlxalq qanunvericiliklə cinayət hesab edilməyən əmələ görə təqsirləndirilənin qadağan edilməsi; hüququn subyektivi kimi tanınmaq hüququ. Həmçinin Təlimatın 5-ci və 16-cı Fəsilərinə bax.

13 Müq. et: Bernard Bene, "Hərbi qüvvələrin fərdiyyəti hansı dərəcədə olmalıdır? Seçilmiş ədəbiyyatın icmalı və sintetik yanaşmanın sxemi", Avropa Sosiologiya Jurnalı, Cild 31, № 1, 1990. 14 Çarlz Moskos, "Təşkilatdan fərdi əmək fəaliyyətinə doğru Hərbi sahədə tendensiyalar", Silahlı qüvvələr və cəmiyyət, Cild 4, № 1, 1977-ci il, payız buraxılışı;

elin əsas tezisi hərbi peşənin getdikcə "institusional" formatdan "fərdi əmək fəaliyyəti" (iş) və ya cəmiyyətdə mövcud olan digər "peşə" formatına keçməsidir. Hərbi peşəsi vətənpərvərlik, hərbi borc və hərbi şərəfinə əsaslanan unikal təsisat olmaqdan getdikcə uzaqlaşaraq, daha çox, maddi stimula malik olan, işlə təminat səviyyəsinin yüksək və iş şərtlərinin əlverişli olduğu "sadəcə digər bir iş" növünə çevrilməkdədir.¹⁴ "Institusional" model çərçivəsində əsgərlərin insan hüquqları kifayət qədər məhdudlaşdırılır, belə ki, bu modelə görə, hərbi peşəsini cəmiyyətdə mövcud olan hər hansı digər bir peşə ilə müqayisə etmək mümkün deyil. "Fərdi əmək fəaliyyəti" modeli çərçivəsində isə əsgərlər digər vətəndaşlarla eyni hüquqlara malik olurlar, belə ki, modelə əsasən, hərbi peşəsi ilə cəmiyyətdə mövcud olan digər peşələr eyni xüsusiyyətlərə malikdirlər.

Bununla belə, bu cür məhdudlaşdırıcı mütləq bəzi kriteriyalara cavab verməlidir. Bu məhdudlaşdırıcılar, rəşional olaraq, yalnız hərbi zərurət yarandığı hallarda yol verilə bilər. Onların özbaşına müəyyənləşdirilməsi təcrübəsi və ənənəsinə yol verilməməlidir. Onların müəyyənləşdirilməsinin mütləq hüquqi əsasları olmalıdır. Yaxşı olardı ki, belə qanunvericilik demokratik müzakirələr vasitəsilə və qanuni prosedurlara əməl edilməklə qəbul edilmiş olsun. Onlar proporsional olmalı, yəni hərbi sahənin maraqlarına dəqiqliklə uyğunlaşdırılmalıdır. Bu maraqlar həmin maraqlardır ki, hərbi qulluqçulara öz hüquqlarından tam həcmdə istifadə etmək imkanı verilsə, onlar pozula bilər. Silahlı qüvvələr heyətinin hüquqlarının onların irqi, etnik, dini, cinsi mənsubiyyət və seksual meylinə görə ayrı-seçkilik zəminində məhdudlaşdırılması halları həmin halların şübhəli xarakterindən asılı olaraq diqqətlə araşdırılmalı və belə məhdudlaşdırıcılar yol verilməsinin aydın şəkildə əsaslandırılması tələb olunmalıdır. Silahlı qüvvələr heyətinin hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına zərurət olduğunu izah etmək vəzifəsinin tamamilə hərbiçilərin öz üzərinə qoyulması məqsədəuyğundur.

İnsan hüquqları sadəcə kağız üzərində yazılmış gəlişigözəl sözlər deyildir, onlar həm də silahlı qüvvələrin gündəlik praktikasında tam həcmdə həyata keçirilməlidir. Qeyri-qanuni hərəkətlərdən doğan insan hüquqlarının pozulması halları (məsələn, çağırışçılara qarşı pis rəftar göstərilməsi) silahlı qüvvələrdə ən çox rast gəlinən hüquq pozuntularıdır. Baxmayaraq ki, əksər hallarda bu cür hərəkətləri qadağan edən qanunlar və digər normativ hüquqi aktlar mövcud olur, lakin ən böyük problem həmin qanunların praktikada həyata keçirilməsi ilə bağlıdır.

ATƏT-in əksər iştirakçı dövlətlərində silahlı qüvvələr heyətinin hüquqlarının müdafiəsi mexanizmləri qeyri-effektiv olaraq qalmaqdadır. Hətta müvafiq qanunların və digər normativ hüquqi aktların təkmilləşdirildiyi dövlətlərdə belə, onlara əksər hallarda praktikada əməl olunmur.

Məhz buna görə də insan hüquqlarının effektiv şəkildə həyata keçirilməsi məsələsi olduqca vacib bir məsələdir. Təlimat yalnız milli və beynəlxalq məhkəmələrin rolunu deyil, həmçinin insan hüquqlarının pozulması halları ilə bağlı verilmiş şikayətlərin araşdırılmasının və həmin qanun pozuntularına görə cəzaların təyin edilməsinin (hərbi ombudsman və beynəlxalq monitoring qurumlarının bu sahədə fəaliyyəti də daxil olmaqla) digər metodlarını da işıqlandırır. Bununla belə, silahlı qüvvələrin insan hüquqlarının müdafiə edən birinci instansiya elə onun özü olmalıdır. Xüsusən, tabeliklərində olan hərbi qulluqçuların insan hüquqlarının müdafiəsini təmin etmək hərbi iyerarxiya pilləsində daha yüksəkdə dayanan hərbi qulluqçuların əsas vəzifələrindən biridir. Hərbi qulluqçuların insan hüquqları barəsində məlumatlılığını artırmaq və onlarda demokratik dəyərlərə sədaqətin tərkib hissəsi kimi insan hüquqlarına hörmət ehtiva edən peşə etikası formalaşdırmaq üçün insan hüquqlarının tədrisi olduqca vacibdir. Buna nail olunsaydı, silahlı qüvvələr sadəcə dövlətin ərazi bütövlüyünün müdafiəçiləri kimi qalmayıb, həmçinin onun demokratik öhdəliklərinin müdafiəçisinə və təmsilçisinə çevriləcəkdir.

14 Çarlz Moskos, Con Alen Uilyamz və Devid Siqal (red.), "Postmodern hərbi qüvvələr: Silahlı qüvvələr "soyuq müharibə"dən sonra", (Oksford: Oksford Universitetinin mətbu orqanı, 2000)

II Bölme

Fəsil 4

ATƏT-in Öhdəlikləri

ATƏT demokratiya, insan hüquqları və qanunun aliliyini təşviq edən norma və fəaliyyətlərə, başqa sözlə, “insan ölçüsü” adlandırılan tədbirlərə təhlükəsizliyin ən vacib aspektlərindən biri yanaşır. Bu tədbirlər ATƏT-in digər iki fəaliyyət sahəsi: təhlükəsizliyin “siyasi-hərbi” və “iqtisadi-ekoloji” ölçüləri üzrə tədbirlərlə birbaşa bağlıdır. “İnsan ölçüsü” termini, həmçinin ATƏT bu sahədəki normalarının insan hüquqları sahəsində mövcud olan ənənəvi qanunvericilik aktlarından daha geniş səviyyədə tətbiq olunduğunu göstərir. Bu Fəsildə ATƏT-in insan hüquqları sahəsində müəyyənləşdiriyi insan ölçüsü üzrə öhdəliklərin xüsusiyyətləri və əhatə dairəsi təsvir olunur, həmçinin təhlükəsizlik məsələlərinə dair bütün “ölçü”lərin əks olunduğu ATƏT-in “Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair” Davranış Məcəlləsinin fonunda insan hüquqları probleminin müxtəlif aspektləri müzakirə olunur.

1. ATƏT-in insan hüquqlarına dair öhdəliklərinin xüsusiyyətləri və hüquqi vəziyyəti

İnsan hüquqları prinsiplərinə sadə qlik ATƏT yarandığı gündən onun hərtərəfli təhlükəsizlik siyasətinin mühüm hissəsini təşkil etmişdir. Helsinki Yekun Aktında, iştirakçı dövlətlər öz üzərlərinə öhdəlik götürmüşlər ki, onlar arasındakı münasibətlərin istiqamətverici prinsiplərindən biri

“insan fərdinin şərəf və ləyaqətindən doğan və onun sərbəst və hərtərəfli inkişafı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən mülki, siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və digər hüquqların və azadlıqların təşviqi və inkişaf etdirilməsi” olacaqdır.¹⁵

İnsan hüquqlarına dair bu öhdəlik bir sıra digər görüşlər zamanı bir daha təsdiq olunmuşdur (məsələn, 1983-cü il Madrid, 1989-cu il Vyana və 1991-ci il Moskva toplantıları). ATƏT-in iştirakçı dövlətlərinin götürdüyü insan hüquqları sahəsində öhdəliklər həmin dövlətlər, eləcə də ATƏT-ə ilk dəfə daxil olaraq bu təşkilatın qaydalarını qəbul edən yeni dövlətlər üçün məcburi siyasi qüvvəyə malikdir. ATƏT-in iştirakçı dövlətlərinin öhdəlik götürdüyü əsas sahələr aşağıdakı cədvəldə ümumiləşdirilmiş şəkildə göstərilmişdir. Həmin sahələr üzrə ən vacib öhdəliklər isə Təlimatın müvafiq olaraq III-IV Bölmələrində ətraflı şəkildə gözdən keçirilmişdir.

Həmin öhdəliklərin məcburi siyasi qüvvəsi o deməkdir ki, insan hüquqları sahəsində mövcud olan digər müqavilələrdən fərqli olaraq, onlar dərhal (belə ki, onların Konstitusiyaya müddəalarına müvafiq olaraq təsdiqlənməsi tələb edilmir) və tam həcmdə (yəni qeyd-şərtsiz) qüvvəyə minir. Bununla belə, bu öhdəliklərin məhkəmələrdə heç bir hüquqi qüvvəsi yoxdur. ATƏT-in müəyyənləşdiriyi öhdəliklər istəklərin və xoş məramların bəyannaməsi deyildir. Onlar daha çox, həmin öhdəliklərlə müəyyənləşdirilmiş standartlara əməl olunacağına verilən siyasi vəddir. Bundan başqa, əgər onlar ölkənin ümumi praktikası üçün məqbuldursa və onların qanuniliyi müvafiq qaydada təsdiq edilərsə (opinio iuris), adət hüququ statusu əldə edə bilirlər.

1990-cı il Kopenhagen toplantısında iştirakçı dövlətlər üzərlərinə insan hüquqlarının pozulması hallarının qarşısının alınması və pozulmuş hüquqların bərpa edilməsi, həmçinin insan hüquqlarının pozulması hallarından verilən şikayətlərə baxılması üzrə effektiv hüquq-müdafiə vasitələri müəyyənləşdirmək sahəsində öhdəlik götürmüşlər. Bu hüquq-müdafiə vasitələri silahlı qüvvələrin fərdi üzvlərinə insan hüquqları üzrə normalara əməl olunması sahəsində dövlətlərin götürdükləri öhdəliklərdən əməli olaraq

15 Helsinki, 1975, Avropada təhlükəsizliyə dair suallar: 1 (a) “İştirakçı dövlətlər arasındakı münasibətləri tənzimləyən prinsiplərə dair” Bəyannamə, VII Prinsip

faydalanmaq imkanı verir. Bu və ya digər hüquq-müdafiə vasitəsi o halda səmərəli hesab edilə bilər ki, o, insan hüquqlarının güman edilən sui-istifadəsindən verilən şikayətləri müstəqil şəkildə araşdırmaq və belə bir pozuntunun həqiqətən baş verib-vermədiyini tərəfsiz şəkildə müəyyənləşdirmək imkanı, həmçinin zərər çəkdiyi güman edilən şəxsə zəruri miqdarda kompensasiya almaq imkanı təmin etsin. Qutu 4.1-də 1990-cı il Kopenhagen sənədinə daxil edilmiş insan hüquqlarının pozulmasına qarşı effektiv hüquq-müdafiə vasitələrinin əsas xüsusiyyətlərindən bəziləri işıqlandırılmışdır.

Milli səviyyədə heç bir hüquq-müdafiə mexanizminin olmadığı və ya belə mexanizmlərin kifayət qədər səmərəli olmadığı ölkələrdə insanlara beynəlxalq səviyyədə fərdi qaydada şikayət mexanizmlərindən istifadə etmək alternativini verilə bilər. Baxmayaraq ki, ATƏT-in insan hüquqlarına dair müəyyənləşdirdiyi öhdəliklər özündə fərdi qaydada şikayət mexanizmi nəzərdə tutmur, belə mexanizmlər ATƏT-in iştirakçı dövlətlərinin tərəf kimi çıxış etdiyi müxtəlif BMT müqavilələri və insan hüquqlarına dair regional müqavilələrdə nəzərdə tutulmuşdur. Onlar Fəsil 5-də müzakirə edilmişdir.

ATƏT-in iştirakçı Dövlətləri razılığa gəlmişlər ki, insan hüquqlarının hər hansı məhdudlaşdırılmasının mütləq hüquqi əsası olmalı və belə məhdudlaşdırma digər beynəlxalq öhdəliklərə müvafiq olmalıdır (Kopenhagen, 1990-cı il). İnsan hüquqlarının hər hansı məhdudlaşdırılmasına yalnız müstəsna hallarda yol verilməli və həmin məhdudlaşdırma düzgün qaydada və müvafiq qanunun məqsədinə tam mütənəsb olmaqla tətbiq edilməlidir. Bu baxımdan öhdəliklərin strukturu insan hüquqlarına dair beynəlxalq müqavilələrlə oxşardır.

2. ATƏT-in monitoring və icra mexanizmləri

ATƏT-in iştirakçı Dövlətləri mütəmadi olaraq təsdiq etmişlər ki, insan hüquqlarının müdafiəsi beynəlxalq qaydanın prinsipi olduğu üçün insan hüquqlarının tanınması ayrı-ayrı dövlətlərin daxili işi deyildir. Əksinə, dövlətlər vətəndaşlarının və bir-birinin qarşısında öz öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə görə cavabdehlik daşıyırlar. 1991-ci il Moskva toplantısında iştirakçı dövlətlər qəti və birdəfəlik olaraq təsdiq etdilər ki, ATƏT-in "insan ölçüsü" nə daxil olan məsələlər "bütün iştirakçı dövlətlər üçün qanuni və real əhəmiyyət kəsb edir".

Öhdəliklərin icrası vəziyyətini müzakirə etmək üçün keçirilən görüşlərlə yanaşı, ATƏT həmçinin "insan ölçüsü" adlandırılan mexanizmlər formalaşdırmışdır. Bunlar "Vyana mexanizmi"¹⁶ və "Moskva mexanizmi"¹⁷dir. İkinci mexanizm "Vyana mexanizmi"nin bir qədər genişləndirilmiş formasıdır. Bu iki mexanizm birlikdə ATƏT-in iştirakçı dövlətlərinin insan ölçüsü sahəsində xüsusi əsasla tətbiq edilən öhdəliklərini yerinə yetirməsinə nəzarət proseduru təşkil edir. Vyana mexanizmi hər bir iştirakçı dövlətə imkan yaradır ki, müəyyən prosedurlardan istifadə etməklə ATƏT-in digər iştirakçı dövlətlərinin insan ölçüsü sahəsində öz öhdəliklərini yerinə yetirməsi vəziyyətini müzakirəyə çıxarsın. Moskva mexanizmi də eyni qaydada təşkil olunur, lakin bu zaman insan ölçüsü sahəsində mövcud olan spesifik problemlərin həllinə kömək etmək üçün müstəqil ekspertlərdən ibarət olan xüsusi (*ad hoc*) missiyaların yaradılması da nəzərdə tutulur. Həmin missiyaların səlahiyyətlərinə insan ölçüsü sahəsində öhdəliklərin pozulduğu güman edilən halları araşdırmaq da daxildir. Belə araşdırma bəzi kritik vəziyyətlərdə hətta təqsirləndirilən dövlətin razılığı olmadan da aparıla bilər.

Praktikada insan ölçüsü sahəsindəki bu mexanizmlərdən nadir hallarda istifadə edilir. Bunun səbəbi müəyyən qədər ATƏT-in daimi fəaliyyət göstərən təşkilata çevrilməsi ilə əlaqədardır, müəyyən dərəcədə də bu cür xüsusi mexanizmlərin tətbiq edilməsi ilə bağlı siyasi faktorları nəzərə almağın vacibliyi ilə əlaqədardır.¹⁸ İnsan ölçüsü sahəsində öhdəliklərin yerinə yetirilməsi vəziyyətini monitoring etmək üçün ATƏT-in nəzdində

16 1989-cu ildə Vyana yaradılmışdır. Bax: Vyana toplantısının (Helsinki konfransının davamı kimi keçirilən üçüncü görüş) yekun sənədi

17 1991-ci il Moskva sənədi, 1-16-cı maddələr (sənədə 1993-cü il Roma sənədi ilə (IV Fəsil, Maddə 5) əlavə və dəyişikliklər edilmişdir.

18 DTİHB Moskva mexanizminin tələbinə müvafiq olaraq, ekspertlərin siyahısını saxlamaqda davam edir.

Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu və ATƏT-in Media Azadlığı üzrə Nümayəndəsi də daxil olmaqla müxtəlif orqanlar fəaliyyət göstərir. Bununla belə, son nəticədə, üzərilərinə götürüdükləri öhdəlikləri yerinə yetirmək vəzifəsi iştirakçı dövlətlərin öz üzərinə düşür. Onlar həmçinin ATƏT-in digər iştirakçı tərəfdaş dövlətlərin öz öhdəliklərini yerinə yetirməsi vəziyyətini kollegial şəkildə qiymətləndirməyə məsuliyyət daşıyırlar.

3. ATƏT-in müvafiq öhdəlikləri

İştirakçı dövlətlər üzərilərinə konkret insan hüquqlarına dair məcburi hüquqi qüvvəyə malik olan bir sıra öhdəliklər götürmüşlər. Həmin öhdəliklər Qutu 4.1-də ümumi şəkildə təsvir olunmuşdur. Onlar növbəti fəsillərdə daha ətraflı şəkildə gözdən keçiriləcəkdir. Bu öhdəliklər universal xarakter daşdığı üçün onlar həm silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularına, həm də digər vətəndaşlara şamil edilir.

Qutu 4.1

ATƏT-in öhdəlikləri və insan hüquqları¹⁹

HÜQUQ	ATƏT ÖHDƏLİYİ	DAHA ƏTRAFLI MƏLUMAT
Yaşamaq hüququ	“Ölüm cəzasının bu günədək ləğv edilmədiyi iştirakçı dövlətlərdə ölüm hökmü yalnız ən ağır cinayətlərə görə və həmin cinayətin törədildiyi zaman qüvvədə olan və beynəlxalq öhdəliklərə zidd olmayan qanunvericiliyə əsasən tətbiq oluna bilər” (Vyana, 1989-cu il).	Fəsil 16
İşgəncə və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan cəza və ya rəftar	“İştirakçı dövlətlər işgəncənin bütün formalarını insan hüquqlarını ən kobud formada pozan və insan ləyaqətini ən nalayiq şəkildə alçaldan hərəkətlərdən biri kimi qəti şəkildə pisləyirlər. Onlar üzərilərinə işgəncələrin ləğv istiqamətində müvafiq tədbirlər həyata keçirməyə dair öhdəlik götürürlər” (Budapeşt, 1994-cü il).	Fəsil 16
Birləşmək azadlığı	“[İştirakçı dövlətlər] hər kəsin heç bir diskriminasiyaya məruz qalmadan ... birləşmək və dinc toplaşmaq azadlığı hüququnun olduğunu təsdiq edirlər” (Paris, 1990-cı il).	Fəsil 8 və 9
İfadə azadlığı	“İştirakçı dövlətlər ... hər kəsin öz fikrini sərbəst şəkildə ifadə etmək, həmçinin ünsiyyət azadlığı hüququna malik olmasını təsdiq edirlər. Bu hüquqa öz rəyində qalmaq azadlığı, dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən hər hansı maneə olmadan və dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq, məlumat və ideyaları almaq və bölüşmək azadlığı daxildir” (Kopenhagen, 1990-cı il).	Fəsil 8
Fikir, vicdan, etiqad və ya din azadlığı	“İştirakçı dövlətlər ... öhdəlik götürürlər ki, hər kəsin öz vicdanının diqtə etdiyi dinə və ya əqidəyə istər təkbəşinə, istərsə də başqaları ilə birlikdə etiqad etmək, ibadəti, dini və mərasim ayinlərini yerinə yetirmək azadlığını təmin etmək üçün zəruri tədbirləri həyata keçirəcəklər” (Madrid, 1983-cü il).	Fəsil 11
Milli, mədəni və dil əlamətləri	“İştirakçı dövlətlər öz ərazilərində yaşayan milli azlıqları qoruyacaq və onların etnik, mədəni, dil və dini eyniliyinin inkişafı üçün şərait yaradacaqlar” (Vyana, 1989-cu il).	Fəsil 12
Gender bərabərliyi	“[İştirakçı dövlətlər öhdəlik götürürlər ki], qadınlara qarşı cinsi ayrı-seçkililiyin bütün formalarını ləğv edəcək, həmçinin qadınlara və uşaqlara qarşı zorakılıq və cinsi istismar hallarına, eləcə də insan alverinin bütün formalarına son qoyacaqlar” (İstanbul, 1999-cu il).	Fəsil 13

¹⁹ ATƏT-in *insan ölçüsü* sahəsində müəyyənləşdirilmiş öhdəliklər (Varşava: ATƏT/DTİHB, 2005), İkinci buraxılış, Cild 1, Tematik toplusu Əlavə 1-də ATƏT tərəfindən müəyyənləşdirilmiş öhdəliklərin daha geniş toplusu verilmişdir.

Qutu 4.1 (davamı)		
İnsan hüquqlarının tədrisi	“İnsan hüquqlarının tədrisi mühüm bir məsələdir, buna görə də [iştirakçı dövlətlərin] vətəndaşlarının insan hüquqları və əsas azadlıqlar barəsində maarifləndirilməsi olduqca vacibdir.” (Moskva, 1991-ci il)	Fəsil 19
Əsassız və qanunsuz cəzalandırılmamaq və mühakimə olunmamaq azadlığı	“Heç kəs qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş müvafiq əsaslar istisna olmaqla, hər hansı digər bir əsasa görə azadlıqdan məhrum edilə bilməz. Azadlıqdan məhrum edilmə cinayət prosesual qanunvericilikdə müəyyənləşdirilmiş qaydada həyata keçirilə bilər.” (Moskva, 1991-ci il).	Fəsil 21
Ədalətli mühakimə hüququ	“İştirakçı dövlətlər ... işin müstəqil və bitərəf məhkəmə vasitəsilə, əgəlabatan müddətdə, ədalətli və ictimai dinləmə hüququnu ... səmərəli şəkildə həyata keçirəcəklər” (Vyana, 1989-cu il).	Fəsil 21
Səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri hüququ	[İştirakçı dövlətlər] insan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının pozulduğunu iddia edən şəxslərin səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri, həmçinin həmin müdafiə vasitələri haqqında hərtərəfli məlumat əldə etməsini təmin [edəcəklər] (Vyana, 1989-cu il). “İştirakçı dövlətlər fərdi şəxslərin hüquqlarının beynəlxalq orqanlarda müdafiəsi üçün prosesual normaların daxil olduğu insan hüquqlarının müdafiəsinə dair hər hansı bir regional və ya beynəlxalq konvensiyaya, məsələn, İnsan hüquqlarına dair Avropa Konvensiyası və ya Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın Fakültativ Protokoluna qoşulmaq məsələsinə baxmalıdırlar” (Kopenhagen, 1990-cı il).	Fəsil 5 və 7

İnsan hüquqları sahəsində mövcud olan bu ümumi öhdəliklərdən əlavə, iştirakçı dövlətlər silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçuları ilə bağlı üç xüsusi sahədə də üzərilərinə öhdəlik götürmüşlər. Birincisi, iştirakçı dövlətlər 1990-cı il Kopenhagen və 1994-cü il Budapeşt toplantıları zamanı öhdəlik götürmüşlər ki, hərbi xidmətə alternativ xidmət müəyyənləşdirmək məsələsinə baxsınlar (hərbi mükəlləfiyyət və xidmətə vicdanlı etiraz mövzusu Fəsil 10-da ətraflı müzakirə olunmuşdur). İkincisi, iştirakçı dövlətlər hərbi xidmətə çağırış üçün minimal yaş həddi məsələsi ilə bağlı öhdəlik götürmüşlər. 1990-cı il Kopenhagen toplantısı zamanı, BMT-nin “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyasına o zaman hələ qoşulmamış iştirakçı dövlətlər həmin Konvensiyaya qoşulmaq məsələsinə baxmağı razılaşdırmışlar. İştirakçı dövlətlər, həmçinin özlərinin hərbi, hərbiyələşdirilmiş və təhlükəsizlik qüvvələrinə hərbi xidmətə çağırış zamanı tətbiq etdikləri müvafiq metodların üzərilərinə götürdükləri beynəlxalq öhdəliklərə uyğunluğunu gözdən keçirmək barəsində əlavə öhdəlik götürmüşlər (Budapeşt, 1994-cü il). Üçüncüsü, iştirakçı dövlətlər öz silahlı qüvvələrinin hərbi qulluqçularının insan hüquqlarının müdafiəsini təmin etmək sahəsində öhdəlik götürmüşlər. Bu öhdəliklər ATƏT-in “Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair” Davranış Məcəlləsində tam şəkildə öz əksini tapmışdır. (Budapeşt, 1994-cü il).

4. ATƏT-in “Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair” Davranış Məcəlləsinin əsas xüsusiyyətləri

ATƏT-in “Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair” Davranış Məcəlləsi onun 3 dekabr 1994-cü ildə Budapeşt şəhərində keçirilmiş “Təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıq” Forumu tərəfindən qəbul edilmişdir.²⁰ Bu sənəd siyasi cəhətdən məcburi hüquqi qüvvəyə malik olan bir sənəd kimi 1 yanvar 1995-ci ildə qüvvəyə minmişdir. Davranış Məcəlləsi silahlı qüvvələrin vəziyyətinin həm yerli, həm də beynəlxalq səviyyələrdə tənzimlənməsini nəzərdə tutan ilk çoxtərəfli sənəd olmuşdur. Sənəd, silahlı qüvvələr üzərində demokra-

20 Məcəllənin tam mətni ilə tanış olmaq üçün aşağıdakı linkə bax: <http://www.osce.org/documents/fsc/1994/12/4270_en.pdf> veb-səhifəsinə; Məcəllənin şərhilə tanış olmaq üçün bax: Qebali və Lamber, sitat gətirilən mətndə, qeyd 2.

tik nəzarətin "sabitliyin və təhlükəsizliyin vacib elementi və demokratiyanın mühüm ifadəsi" olması prinsipindən çıxış edir (Maddə 20). O, təhlükəsizliyin "insan" və "hərbi" ölçülərini bir araya gətirən innovativ yanaşma tətbiq edir. Bundan əlavə, Məcəllə həm dinc dövrün, həm də münaqişələr dövrünün hərbi və müdafiə siyasətlərinə şamil olunur. Bu isə iştirakçı dövlətlərin hökumətlərinin özlərinin ənənəvi olaraq toxunulmaz hesab edilən müvafiq sahədəki hüquqlarını əhəmiyyətli dərəcədə güzəşt etməsi deməkdir.

Davranış Məcəlləsi özündə dörd əsas prinsipi əks etdirir: Konstitusional mülki hakimiyyətin hərbi qüvvələr üzərində üstünlüyü (Maddə 21-26); silahlı qüvvələrin beynəlxalq humanitar hüququn subyektini kimi çıxış etməsi (Maddə 29-31 və 34-35); silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının insan hüquqlarına hörmət göstərilməsi (Maddə 23, 27-28 və 32-33); ölkə daxilində hərbi qüvvələrdən yalnız onların təyinatı hüddudlarında istifadə edilməsi, həmçinin hərbi qüvvələrdən insan hüquqlarının dinc və qanuni şəkildə həyata keçirilməsinin məhdudlaşdırılması məqsədilə istifadə edilməsinin qadağan olunması (Maddə 36-37).

Göründüyü kimi, Davranış Məcəlləsinin insan hüquqlarına ikili yanaşması vardır. Birinci yanaşma ondan ibarətdir ki, Davranış Məcəlləsi iştirakçı dövlətlərdən öz silahlı qüvvələrinin yerli mülki əhalinin insan hüquqlarına hörmət göstərməsini və beynəlxalq humanitar hüququn müddəalarına riayət etməsini təmin etmələrini tələb edir. Məsələn, dövlətlərdən tələb edilir ki, mülki əhaliyə zərər vurulmasının qarşısını alan tədbirlər həyata keçirsinlər və hərbi qüvvələrdən onların təyinatına mütənasib şəkildə və yalnız buna ehtiyac olduğu hallarda və qaydada istifadə etsinlər. Hərbi qüvvələrin hərbi qulluqçularının beynəlxalq hüquq müddəalarını pozmağa görə fərdi qaydada məsuliyyət daşması qaydası müəyyənləşdirilməlidir. Eynilə, silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının hüquqları dövlətlər tərəfindən qorunmalıdır. Bu o deməkdir ki, yerli qanunvericiliklə onların hüquqlarının qorunması üçün səmərəli hüquq-müdafiə vasitələri müəyyənləşdirilməlidir. Bu hüquq-müdafiə vasitələri istər məhkəmələrdən, istərsə də digər müstəqil vasitələrdən (məsələn, hərbi ombudsman) ibarət ola bilər.

Davranış Məcəlləsinin insan hüquqları ilə əlaqədar müddəaları Qutu 4.2-də ümumi şəkildə təsvir olunmuşdur. Siyasi neytrallıq məsələlərindən bəhs edən 23-cü maddədən, həmçinin "Konstitusiyaya və digər hüquqi müddəalara və hərbi xidmətin tələblərinə müvafiq olaraq", silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularına ATƏT sənədləri və beynəlxalq hüquq müddəalarında təsbit olunmuş, ümumi qəbul edilmiş insan hüquqları və əsas azadlıqlarından istifadə etmək imkanının təmin edilməsini tələb edən 32-ci maddədən də göründüyü kimi, Məcəllə "hərbi formada vətəndaş" yanaşmasından çıxış edir.

Məcəllə "hərbi formada vətəndaş" yanaşmasını tətbiq edir. Məcəlləni şərh edən müəlliflərdən birinin sözləri ilə desək, "Davranış Məcəlləsi hərbi kazarmalarda xidmət etməyin hərbi qulluqçuların hüquqlarının öz fəaliyyətini dayandırması demək olmadığını aşkar şəkildə təsbit edir".²¹

ATƏT-in iştirakçı dövlətləri öz aralarında Davranış Məcəlləsinin tətbiqi üzrə illik əsasla informasiya mübadiləsi həyata keçirmək barədə razılığa gəlmişlər. Informasiya mübadiləsinin hər ilin 15 aprel tarixinədək müvafiq sorğu anketlərinin suallarını cavablandırma yolu ilə həyata keçirilməsi razılaşdırılmışdır.²²

21 Viktor-İv Qebali, "ATƏT-in Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair Davranış Məcəlləsinin yenidən nəzərdən keçirilməsi", 1994; Hayner Henqi və Teodor H. Vinkler, "Təhlükəsizlik sektorunun idarə edilməsi sahəsində problemlər", (Berlin, SQDN və "LIT" nəşriyyatı, 2003)

22 ATƏT-in "Təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıq" Forumu, Qərar № FSC.DEK/4/98, 08 iyul 1998-ci il

Qutu 4.2

ATƏT-in Davranış Məcəlləsi: İnsan hüquqları ilə bağlı əsas müddələri²³

Silahlı qüvvələrin insan hüquqları

- Hərbi xidmətə çağırış qaydaları və metodları insan hüquqları sahəsində öhdəliklərin tələblərinə müvafiq olmalıdır (Maddə 27);
- Silahlı qüvvələrin üzvlərinin insan hüquqları yerli qanunvericilikdə təsbit edilməlidir (Maddə 28);
- İştirakçı dövlətlər silahlı qüvvələrinin hərbi qulluqçularının öz insan hüquqlarından istifadə etməsini və həmin hüquqları həyata keçirməsini, həmçinin həmin hüquqların müdafiəsi üçün müvafiq inzibati-prosesual normaların müəyyənləşdirilməsini təmin etməlidir (Maddə 32 və 33).

Silahlı qüvvələrin insan hüquqlarına hörmət göstərməklə bağlı vəzifələri

- Silahlı qüvvələr siyasi baxımdan bitərəf olmalıdır (Maddə 23);
- İştirakçı dövlətlər öz ölkələrində, silahlı münaqişələr zamanı tətbiq edilən beynəlxalq humanitar hüquq haqqında məlumatları və materialları yaymalı, həmçinin silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularına bu hüquq sahəsini tədris etməlidir (Maddə 29 və 30);
- Silahlı qüvvələr heyəti beynəlxalq hüququn müddəalarını pozmağa görə fərdi qaydada məsuliyyətə cəlb oluna bilərlər.
- Silahlı qüvvələrin idarə olunması, onların zəruri sayının təmin olunması, təlimi və lazımı silah, hərbi texnika, ərzaq, geyim və digər material ehtiyatları ilə təmin olunması istər dinc dövrdə, istərsə də müharibə dövründə beynəlxalq hüququn müddəalarına müvafiq olaraq həyata keçirilməlidir (Maddə 34);
- Milli təhlükəsizliyin təmini sahəsində vəzifələrin icrası zamanı yalnız məcburi tədbirlərə ehtiyac olduğu hallarda güc (silah) tətbiq edilə bilər. Silahlı qüvvələr mülki şəxslərə və ya onların əmlakına zərər yetirilməsi hallarına yol verməmək üçün müvafiq önleyici tədbirlər həyata keçirməlidir (Maddə 36);
- Silahlı qüvvələrdən vətəndaşların öz insan hüquqlarını və mülki hüquqlarını dinc və qanuni şəkildə həyata keçirməsini məhdudlaşdırmaq və ya onları milli, dini, mədəni, dil və etnik əlamətlərindən məhrum etmək məqsədilə istifadə edilə bilməz (Maddə 37).

²³ ATƏT-in "Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair" Davranış Məcəlləsi, VII və VIII Bölmələr.

Fəsil 5

İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq qanunvericilik

İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq qanunvericiliyin kökü 1948-ci il tarixli İnsan Hüquqları üzrə Ümumi Bəyannamədən qaynaqlanır. Bu qanunvericilik çoxsaylı beynəlxalq və regional müqavilələrdən ibarətdir. Praktik fəaliyyətdə onu çoxsaylı bəyannamələr və digər sənədlər (məsələn, ATƏT-in “insan ölçüsü” sahəsində müəyyənləşdiriyi öhdəliklər) tamamlayır. İnsan hüquqlarına dair müqavilələr (xüsusən, “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakt, “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakt və “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası) bu Təlimatda müzakirə edilən hüquqlar üçün hüquqi baza rolunu oynayır (həmin müqavilələrin əsas müddəaları ilə tanış olmaq üçün Qutu 5.1-ə bax).

Bu fəsildə insan hüquqlarına dair əsas müqavilələr və onların silahlı qüvvələrin üzvlərinə tətbiqinin mümkünlüyü müzakirə edilir. Burada insan hüquqları sahəsində qanunvericiliyin prinsiplərindən çıxış edilərək, silahlı qüvvələrin üzvlərinə “hərbi formada vətəndaş” kimi yanaşılır. Fəsildə daha sonra həmin müqavilələrlə ayrı-ayrı dövlətlərin yerli qanunvericilikləri arasındakı əlaqələrdən, həmçinin beynəlxalq hüququn müddəalarına müvafiq olaraq, bu hüquqların məhdudlaşdırılmasına əsas verən hallardan bəhs olunur. Son olaraq fəsildə insan hüquqları sahəsində qanunvericiliyin pozulmasına qarşı müdafiə mexanizmlərindən bəhs olunur.

1. Əsas müqavilələr

Müasir dövrün insan hüquqları sahəsində beynəlxalq qanunvericiliyinin əsasında BMT-nin Nizamnaməsi (xüsusən, onun Preambulası, 1-3, 55 və 56-cı Maddələri) və onu tamamlayan İnsan Hüquqları üzrə Ümumi Bəyannamə, “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakt və “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakt durur. Bu sənədlərdən əlavə, burada irqi əlamətə və qadın cinsinə mənsubiyyətə görə ayrışdırılma qoyulmasına qarşı çıxan BMT müqavilələri, “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiya, “İşgəncələrin və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növlərinin qarşısının alınmasına dair” Konvensiya²⁴, həmçinin qaçqınlara və vətəndaşlıq məsələlərinə dair konvensiyalar da mövcuddur (aşağıda əsas müddəaları göstərən Qutu 5.1-ə bax).

İnsan hüquqları sahəsində qanunvericiliyi silahlı münaqişələr zamanı tətbiq edilən beynəlxalq humanitar hüquqa daxil olan müqavilələr tamamlayır.²⁵ Bu sahədə əsas müqavilələr 1949-cu il Cenevrə Konvensiyaları və onlara əlavə olunan 1977-ci il tarixli Protokollardır. Bundan əlavə, insan hüquqlarını qoruyan bir sıra digər müqavilələr də mövcuddur ki, bu müqavilələr törədilmiş cinayətlərə görə dövlətlərin deyil, daha çox fərdlərin məsuliyyətindən bəhs edir. Onlara terrorizmlə mübarizəyə dair, həmçinin soyqırım və köləlik əleyhinə 13 ümumi müqavilə, eləcə də Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Nizamnaməsi daxildir. Onların bir sıra müddəalarının silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularına da şamil olunması mümkündür. Təlimat silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının mülki şəxslərin və ya döyüşçülərin insan hüquqlarına hörmət göstərilməsinə dair vəzifələrindən deyil, daha çox onların özlərinin insan hüquqlarından bəhs edir. Buna görə də Təlimatın müəllifləri beynəlxalq humanitar hüquqa dair məsələlərin və ya beynəlxalq cinayət hüququnda nəzərdə tutulan fərdi məsuliyyət

24 Həmçinin bax: “İşgəncələrin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növlərinin qarşısının alınmasına dair” Avropa Konvensiyası

25 Bax D.Flek (red.), “Silahlı münaqişələr zamanı tətbiq edilən humanitar hüquqa dair Təlimat”, (Oksford: Oksford Universitetinin mətbu orqanı, 1995; İ.Deter, “Müharibə qanunu”, (Kembric: Kembric Universitetinin mətbu orqanı, 2000, ikinci buraxılış)

məsələsinin müzakirəsinə diqqət ayırmamışlar (komandirlərin məsuliyyətindən bəhs edən bəzi hissələr istisna olmaqla, Bax Fəsil 20 “Komandirlərin məsuliyyəti və fərdi hesabatlılıq”).

BMT müqavilələrində nəzərdə tutulmuş öhdəliklər insan hüquqlarına dair regional müqavilələrlə və digər sənədlərlə tamamlanır. Onların içərisində ATƏT-in iştirakçı dövlətlərinin praktikada ən çox istifadə etdiyi sənəd 46 dövlət tərəfindən ratifikasiya edilmiş, 1950-ci il tarixli “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasıdır.²⁶ Avropa Konvensiyası aşağıdakı doqquz dövlət istisna olmaqla ATƏT-in bütün iştirakçı dövlətlərinə tətbiq edilir: Belarus, Kanada, Vatikan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Tacikistan, Türkmənistan, Amerika Birləşmiş Ştatları və Özbəkistan. Konvensiyanın 1-ci maddəsi Razılığa gələn Dövlətlərin üzərinə “onların yurisdiksiyasında olan hər kəsə [kursiv müəllifləridir]” bu Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqları təmin etmələrini öhdəlik kimi qoyur. Buna görə də o, həm silahlı qüvvələrin üzvlərinə, həm də mülki əhaliyə şamil edilir.

2. İnsan hüquqlarının silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçuları üçün əhəmiyyəti

Silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularına “hərbi formada vətəndaş” kimi yanaşma yerli hüquq sistemlərinin əksəriyyətində çoxdan mövcuddur. Bu prinsipə görə, hərbi qulluqçular hərbi həyatın tələbləri nəzərə alınmaq şərti ilə, digər vətəndaşların malik olduğu bütün mülki və konstitusion hüquqlara malik olmalıdırlar. Aşağıda Fəsil 8-də də izah etdiyimiz kimi, silahlı qüvvələrin üzvlərinə “hərbi formada vətəndaş” kimi davranılması hərbi qüvvələrin cəmiyyətə inteqrasiyasına daha çox və aşkar şəkildə kömək edir, nəinki hərbi qüvvələrin siyasi və sosial həyatdan təcrid edilməsi. Buna misal kimi ABŞ-in məhkəmə sisteminin yanaşmasını götürək. ABŞ məhkəmələri deyirlər: “bizim hərbi formada vətəndaşlarımız sadəcə mülki geyimlərini çıxarıb bu formanı geyindiklərinə görə əsas hüquqlarından məhrum edilə bilməzlər”.²⁷ Beynəlxalq səviyyədə eyni prinsipdən insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə ən mühüm orqanlardan biri olan Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi çıxış edir. Bu haqda aşağıda bəhs olunur.

Qutu 5.1

İnsan hüquqlarına dair əsas müqavilələrin müəyyənləşdirdiyi öhdəliklər və onların tətbiq sahələri

HÜQUQ	HÜQUQİ MƏNBƏ	TƏTBİQ SAHƏLƏRİ (NÜMUNƏLƏR)
Yaşamaq hüququ	Maddə 2 İHAK Maddə 6 MSHBP Maddə 6 UHK Maddə 3 İHÜB (yaşamaq, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq)	Çağırışçılara qarşı dözülməz hədə-qorxu gəlmə halları; hərbi hissələrdə və ya hərbi xidmət zamanı naməlum şəraitdə baş vermiş ölüm hadisələrinin istintaqı
Azadlıq hüququ	Maddə 5 İHAK (qanunvericiliyə müvafiq olaraq bu hüququn məhdudlaşdırılmasına əsas verən hallar sadalanır) Maddə 9 MSHBP Maddə 5 ICERD Maddə 10 MSHBP Maddə 1 İHÜB (azadlıq və bərabərlik) Maddə 3 İHÜB (yaşamaq, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq)	Hərbi ədliyyə orqanları tərəfindən həbs edilmə

²⁶ Konvensiyanın ayrı-ayrı dövlətlər tərəfindən ratifikasiyası haqqında məlumat əldə etmək üçün bax: <<http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Basic+Texts/Basic+Texts/Dates+of+ratification+of+the+European+Convention+on+Human+Rights+and+Additional+Protocols>>.

²⁷ “Çepel Uollesə qarşı” adlı iş, ABŞ Ali Məhkəməsi, 13 iyun 1983-cü il, “ABŞ Ali Məhkəməsinin qərarlarının toplusu”, Cild 462, 1983, səh. 296-304 (sitatın müəllifi: Örl Uoren), “Hüquqlar haqqında bill və hərbi qüvvələr”, Nyu-York Universitetinin Hüquq Jurnalı, Cild 37, 1962, səh. 181-188)

Bərabərlik hüququ	Maddə 14 İHAK Maddə 3 MSHBP (hansı əsaslara görə ayrı-seçkiliyin nəzərdə tutulduğu göstərilir) Maddə 14 MSHBP (məhkəmələr və tribunallar qarşısında bərabərlik) Maddə 2 CEDAW Maddə 15 CEDAW Maddə 2 ICERD Maddə 3 ICESCR Maddə 2 UHK Maddə 1 İHÜB (azadlıq və bərabərlik) Maddə 2 İHÜB Maddə 6 İHÜB (hüququn subyekti kimi tanınmaq hüququ) Maddə 7 İHÜB BMT-nin Nizamnaməsi, Preambula	Qadınlara, dini və etnik azlıqlara, həmçinin gey və lezbiyan hərbi qulluqçulara münasibətdə ayrı-seçkilik (məsələn, hamilə olmağa görə və ya cinsi mənsubiyyəti aşkar olunduqdan sonra hərbi xidmətdən uzaqlaşdırılma, cinsi istismar, qadınların döyüş bölgələrində əməliyyatlara cəlb edilməsinin məhdudlaşdırılması)
Ədalətli mühakimə araşdırması, məhkəmə dinləməsi və hüquq-müdafiə vasitələrindən istifadə etmək hüququ	Maddə 6 İHAK (ağlabatan müddətdə, ədalətli və açıq məhkəmə dinləməsi) Maddə 7 İHAK (qanunun hüquqi qüvvəsinin geriyə şamil edilməməsi) Maddə 13 İHAK (effektiv vasitələr) Maddə 14 MSHBP (məhkəmələr və tribunallar qarşısında bərabərlik - minimal təminatların verilməsi) Maddə 15 MSHBP (qanunun hüquqi qüvvəsinin geriyə şamil edilməməsi) Maddə 5 ICERD Maddə 6 ICERD Maddə 12 UHK Maddə 6 İHÜB (hüququn subyekti kimi tanınmaq) Maddə 8 İHÜB (effektiv vasitələr) Maddə 10 İHÜB (işin müstəqil və bitərəf məhkəmə vasitəsilə açıq və ədalətli araşdırılması hüququ) Maddə 11.1 İHÜB (təqsirsizlik prezumpsiyası)	Hərbi tribunallar və hərbi ədliyyə orqanları
Fikir, vicdan, din və ya etiqad azadlığı hüququ	Maddə 9 İHAK Maddə 10 İHAK Maddə 18 MSHBP Maddə 5 ICERD Maddə 12 UHK (öz baxışlarını müstəqil formalaşdırmağa qadir olan uşaqlara aid edilir) Maddə 12 UHK Maddə 14 UHK Maddə 18 İHÜB Maddə 19 İHÜB Maddə 5 ICERD	Hərbi xidmətə vicdanlı etiraz hüququ; hərbi xidmətin prinsiplərinin dini etiqadı məhdudlaşdırması (məsələn, dini geyimin hərbi uniformanın tələblərinə uyğunsuzluğu, dini pəhriz tələbləri, dini ayinlər və mərasimlər üçün imkanlar, mənsub olduqları dini icmaların üzvləri ilə əlaqə və ünsiyyət saxlama imkanı, hərbi xidmətdə olan digər əsgər yoldaşlarının arasında dini missionerlik fəaliyyətinin aparılması).
İşgəncələrə və ya digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmaq hüququ	Maddə 3 İHAK Maddə 7 MSHBP (özünün razılığı olmadan insanın üzərində tibbi və ya elmi təcrübələrin aparılmasına yol verilməməsi) Maddə 12 İHÜB	Çağırışlara hədə-qorxu gəlmə və hərbi andıçmə mərasimləri
Fikir və onu sərbəst ifadə etmək azadlığı	Maddə 19 MSHBP İfadə azadlığı Maddə 19 İHÜB Maddə 10 İHAK Maddə 13 UHK	Silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçuları tərəfindən ictimaiyyətə açıqlamalar verilməsinin məhdudlaşdırılması
Dinc yığıncaqla və ya nümayiş hüququ	Maddə 11 İHAK Maddə 21 MSHBP Maddə 5 ICERD Maddə 8 ICESCR Maddə 20 İHÜB	Hərbi qulluqçuların həmkarlar ittifaqlarında və ya vətəndaş cəmiyyəti birliklərində iştirakı

Müasir dövrdə silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının insan hüquqlarının qorunması məsələsi iki faktordan asılı olaraq daha böyük əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. Birinci faktor hərbi əməliyyatların təbiətinin getdikcə dəyişməsi ilə bağlıdır. Belə ki, günümüzdə silahlı qüvvələrdən daha çox ənənəvi hərbi əməliyyatlar üçün deyil, sülhməramlı əməliyyatlar üçün istifadə edilməsi müşahidə olunur. Sülhməramlı əməliyyatlarda iştirak edən hərbi qulluqçuların fəaliyyət göstərdikləri ölkələrin silahlı münaqişələrdən zərər çəkmiş cəmiyyətlərinin tərkibindəki siyasi institutlara həmin ölkədə insan hüquqlarına hörmət göstərilməsi mədəniyyətinin bərpa edilməsi fəaliyyətində kömək göstərməsi hallarına tez-tez rast gəlinir. Onlar bu mədəniyyətə silahlı qüvvələr strukturunda xidmət edərəkən yiyələnsələr və bu sahədə müvafiq vərdislər əldə etsələr, həmin fəaliyyəti daha müvəffəqiyyətlə həyata keçirə bilərlər. Eyni zamanda, silahlı qüvvələr ənənəvi təyinatları üzrə döyüşlərə deyil, polis roluna bənzər fəaliyyətlərə cəlb olunduqda, o zaman hərbi intizamı qoruyub saxlamaq məqsədilə onların hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının lehinə olan arqumentlər əhəmiyyətli dərəcədə zəifləyir.

İkinci faktor hərbi qüvvələrin tərkibində çoxmillətliyin getdikcə genişlənməsi ilə bağlıdır. Belə ki, tərkibində bir çox millətlərin təmsil olunduğu hərbi qüvvələrin bu və ya digər əməliyyatlarda iştiraka cəlb olunması zamanı nəzərə almaq lazımdır ki, müxtəlif ölkələrin praktikasındakı əmək şəraiti və həmin ölkələrdə silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının malik olduqları hüquqlar bir-birindən fərqlidir. Hər hansı bir hərbi dəstəyə və ya dəstələrə öz ölkələrində onlara verilmiş hüquqlardan daha məhdud hüquqlar verilərsə və bu fərqliliyin səbəbini əsaslandırmaq üçün kifayət qədər arqument təqdim edilməzsə, bu hal mütləq həmin hərbi dəstənin və ya dəstələrin xidmət əhval-ruhiyyəsinə və döyüş qabiliyyətliliyinə öz mənfi təsirini göstərəcəkdir.

2006-cı ilin aprel ayında Avropa Şurası Parlament Assambleyası üzv dövlətlərin öz silahlı qüvvələrinin hərbi qulluqçularının insan hüquqlarına hörmət göstərilməsini təmin etməsinin vacibliyi prinsipindən çıxış edən qətnamə imzalamışdır. Sənəddə deyilir:

“... üzv dövlətlərin əksəriyyətinin ordularının eyni döyüş bölgələrində xidmət göstərdiyi bir vaxtda Assambleya birmənalı şəkildə, orduların fəaliyyətinə rəhbərlik edilməsi və onların fəaliyyətinin tənzimlənməsi üçün birgə prinsiplərin hazırlanmasını təşviq edir. Ordunun öz daxilində silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının insan hüquqları təmin olunmazsa, onların öz fəaliyyətlərini həyata keçirən zaman beynəlxalq humanitar hüququn müddəalarına və insan hüquqlarına əməl edəcəyini gözləmək olmaz. Buna görə də Avropa Şurasının, silahlı qüvvələrin daxilində insan hüquqlarının qorunmasına dair rəhbər prinsiplər müəyyənləşdirmək sahəsində söylərinin üzv dövlətlərin öz hərbi qulluqçularının insan hüquqları barədə məlumatlılığının artırılmasına yönəldilmiş siyasətləri ilə uzlaşdırılması olduqca vacibdir”.²⁸

Yuxarıda təsvir olunan “hərbi formada vətəndaş” yanaşmasını İHAK-da təsbit olunmuş mülki və siyasi hüquqlar arasında bir neçə ən mühümü (məsələn, ifadə azadlığı; şəxsi və ailə həyatına hörmət, mənzil toxunulmazlığı, yazışma sirlinə hörmət hüququ; fikir, etiqad və vicdan azadlığı; birləşmək azadlığı) ilə əlaqədə nəzərdən keçirmək olar. Konvensiyanın ümumi sistemində bu hüquqlar hamısı nisbi (şərti) hüquqlar kimi götürülür. Bu o deməkdir ki, dövlətlər müəyyən şərtlərin gözlənilməsi məqsədilə bu hüquqları məhdudlaşdırı bilərlər. Lakin belə məhdudlaşdırma “qanuna müvafiq” və ya “qanunla icazə verilən”, həmçinin “demokratik cəmiyyət üçün vacib” (demokratik cəmiyyətin xüsusi maraq və mənafehlərinin qorunması mənasında) olmalıdır. Silahlı qüvvələrin insan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına başlıca olaraq, “milli təhlükəsizlik maraqları mənasında” yol verilir. Bununla belə, “kütləvi iğtişaşların qarşısının alınması” və “başqalarının hüquq və azadlıqlarının” qorunması məqsədi ilə belə məhdudlaşdırma tədbirləri həyata keçirilməsi də sıx rast gəlinən hallardır.

28 Avropa Şurası Parlament Assambleyasının 1742 sayılı, 2006-cı il tarixli tövsiyəsi. <<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta06/EREC1742.htm>> linkində baxmaq olar.

“Hərbi formada vətəndaş” yanaşması, sadəcə, sıralarında böyük sayda çağırışçıların olduğu silahlı qüvvələr üçün əhəmiyyət kəsb etməklə məhdudlaşmır. O, həmçinin özündə silahlı qüvvələrin istənilən demokratik cəmiyyətdə qanunun aliliyinə tabe olması prinsipi kimi daha ümumi və fundamental prinsipi ehtiva edir. Silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının özlərini maksimum dərəcədə vətəndaş kimi hiss etmələrinə imkan yaradılması vasitəsilə demokratik institutlara hörmətlə yanaşılması ənənəsi gücləndirilir.

Qutu 5.2

Hərbi formada vətəndaşlar: Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin yanaşması

Məhkəmənin ümumi yanaşmasını 1976-cı ilə aid olan “Engel Niderlanda qarşı”) adlı işin təmsalında görmək mümkündür.²⁹

“54 ... Konvensiya prinsipinə, yalnız mülki şəxslərə deyil, silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularına da şamil edilir”. Konvensiyanın 1-ci və 14-cü maddələrində təsbit olunduğu kimi, “Razılığa gələn Dövlətlər onların yurisdiksiyasında olan hər kəs üçün “heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən” bu Konvensiyanın I bölməsində müəyyən olunmuş hüquq və azadlıqları təmin etməlidirlər. ...

“Bununla belə, Məhkəmə Konvensiyanı şərh edərkən və onun müddəalarını adıçəkilən işə tətbiq edərkən hərbi həyatın spesifik xüsusiyyətlərini və onların silahlı qüvvələrin ayrı-ayrı hərbi qulluqçularının situasiyasına göstərdiyi təsiri də mütləq nəzərə almalıdır”.

3. İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq qanunvericilik və milli qanunvericilik arasında əlaqə

Bəzən yerli qanunvericilik sistemində silahlı qüvvələrin üzvlərinin insan hüquqlarının zəif hüquqi statusa malik olması onların öz insan hüquqlarını həyata keçirməsinə mane olan əsas çətinliklərdən biri hesab olunur.

Bir çox dövlətlərin Konstitusiyalarında beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn öhdəliklərin (məsələn, insan hüquqlarına dair yuxarıda bəhs olunan müddəalar) avtomatik olaraq həmin dövlətin yerli qanunvericiliyinin tərkib hissəsinə çevrilməsini, bəzən isə yerli qanunvericilikdən üstün hüquqi qüvvəyə malik olmasını təsbit edən müddəalar mövcuddur.

Dualist sistem adlandırılan qanunvericilik sisteminə malik digər dövlətlərdə isə dövlət başçısı tərəfindən bağlanmış beynəlxalq müqavilələr avtomatik olaraq dövlətin qanunvericilik sisteminin tərkib hissəsinə çevrilmir, beləliklə də yerli qanunvericiliklə vətəndaşlar üçün nəzərdə tutulmuş hüquq və öhdəliklərin dəyişdirilməsini nəzərdə tutmur. Baxmayaraq ki, belə sistemə malik olan dövlətlər də beynəlxalq hüququn subyektləridirlər, bununla belə, həmin dövlətlərdə vətəndaşların yerli qanunvericiliklə təsbit olunmuş hüquq və öhdəliklərinə istənilən zəruri dəyişikliklər yalnız xüsusi yerli qanunvericilik aktları vasitəsilə edilə bilər.³⁰ Bəzi dövlətlərin qanunvericiliyi insan hüquqlarına dair beynəlxalq öhdəliklərə dövlətin daxilində xüsusi hüquqi status verir: məsələn, yerli qanunvericiliyi mümkün olduğu qədər bu öhdəliklərin fonunda şərh etməyi məhkəmələrin üzərinə vəzifə kimi qoyur, bununla belə, yerli qanunvericiliklə beynəlxalq öhdəliklər arasında ziddiyyət yarandıqda, həmin öhdəliklərin milli qanunvericilik üzərində üstünlüyünü tanıyır.

Beynəlxalq müqavilələrə milli qanunvericilikdən üstün hüquqi qüvvə verilib-verilməməsindən asılı olmayaraq bir çox dövlətlərdə Konstitusiya müddəaları insan hüquqlarına dair bu öhdəlikləri hətta tam olmasa belə, müəyyən həddə əhatə edir.

Müxtəlif dövlətlərin qanunvericilikləri arasında belə fərqlərin mövcudluğundan asılı ol-

29 “Engel Niderlanda qarşı”, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin 8 avqust 1976-cı il tarixli qərarı, “Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin insan hüquqlarının vəziyyətinə dair hesabatları”, Cild 1, 1979, səh. 647

30 Bax, məsələn: “Belçika parlamenti” adlı iş, İngiltərə Apelyasiya Məhkəməsi, 1880, “Vərəsəlik işləri üzrə şöbənin qərarları”, Cild 5, 1880, səh. 179.

mayaraq, hər bir dövlətin parlamenti və ya digər konstitusion orqanları üçün ümumi olan cəhət ondan ibarətdir ki, onlar qanunvericilik aktlarının layihələrini insan hüquqları normalarına uyğunluq baxımından dəyərləndirirlər.

Hətta Konstitusiyasında və ya digər qanunvericilik aktlarında insan hüquqları normalarına dair konkret müddəaların olmadığı dövlətlərdə belə, yerli məhkəmələrin müvafiq beynəlxalq normalarına istinad etməsi geniş yayılmış haldır. Məhkəmələr həmin beynəlxalq standartlara:

- a) Konstitusiyanın əsası kimi;
- b) presedent hüququnu müəyyənləşdirən əsas amil kimi;
- c) dövlətin qanunvericilik sisteminin bir hissəsi olan beynəlxalq adət hüququnun deklarasiyası kimi;
- d) dövlət siyasətinin göstəricisi kimi;
- e) bu və ya digər qanunvericilik aktının şərh üçün vacib olan faktor kimi istinad edirlər.³¹

Qutu 5.3

Bosniya və Herseqovinanın Konstitusiyası³²

II Bölmə. İnsan hüquqları və əsas azadlıqları

Maddə 1. İnsan hüquqları

Bosniya və Herseqovina ayrıca və hər iki Dövlətlik birlikdə, beynəlxalq səviyyədə tanınmış insan hüquqları və əsas azadlıqlarını ən yüksək səviyyədə təmin edəcəkdir. Bu məqsədlə Bosniya və Herseqovinanın İnsan Hüquqları üzrə Komissiyası təsis edilir ...

Maddə 2. Beynəlxalq normalar

“İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasında və onun Protokollarında təsbit olunmuş hüquqlar və azadlıqlar Bosniya və Herseqovinaya birbaşa şamil edilir. Onlar bütün digər qanunvericilik aktlarının normaları üzərində üstünlüyə malikdir.

Maddə 3. Hüquqların siyahısı

Bosniya və Herseqovinanın ərazisindəki hər bir insan Maddə 2-də göstərilmiş insan hüquqları və əsas azadlıqlarından istifadə edirlər.

Maddə 4. Ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi

Bosniya və Herseqovindəki hər bir insan ona qarşı hər hansı bir əsasa, məsələn, cinsi, irqi, dərisinin rəngi, dili, dini, siyasi və ya digər əqidəsi, milli və sosial mənsubiyyəti, milli azlıqla əlaqə, əmlak vəziyyəti, doğuş əlaməti və digər vəziyyətlərinə görə ... heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan hüquqlara və azadlıqlara malik olmalıdır.

Maddə 6. Həyata keçirilmə

Bosniya və Herseqovina, eləcə də Dövlətlər tərəfindən idarə olunan və ya onların ərazisində fəaliyyət göstərən bütün məhkəmələr, idarələr, dövlət orqanları və mexanizmləri insan hüquqlarını və əsas azadlıqlarını ... həyata keçirməli və təmin etməlidirlər.

Maddə 8. Əməkdaşlıq

Bosniya və Herseqovindəki bütün səlahiyyətli orqanlar Bosniya və Herseqovina üçün ... təsis olunmuş insan hüquqlarının təmin olunması üzrə istənilən beynəlxalq monitorinq mexanizmləri ilə əməkdaşlıq edirlər və həmin mexanizmlərə məhdudiyətsiz əlçatımlığı təmin edirlər.

31 “Yeni Zelandiyanın Beynəlxalq hüquq və onun mənbələri haqqında Əsasnaməsi”, Hesabat № 34, (Vellington, Yeni Zelandiya Hüquq Komissiyası, 1996, səh. 23: <http://www.lawcom.govt.nz/UploadFiles/Publications/Publication_38_101_R34.pdf>

32 Bosniya və Herseqovinanın Konstitusiyası (qeyri-rəsmi tərcümə), 1995

4. Öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin məhdudlaşdırılmasının və onların yerinə yetirilməsindən geri çəkilmənin növləri

Silahlı qüvvələrin üzvlərinin hüquqları kontekstində həmin hüquqların hansı dərəcədə və hansı hədlər çərçivəsində məhdudlaşdırılması məsələsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Silahlı qüvvələrin üzvləri, şübhəsiz ki, fəvqəladə vəziyyətlər zamanı həmin vəziyyətin yaranmasına səbəb olmuş şəraitin aradan qaldırılmasında əsas rol oynayırlar. Fəvqəladə vəziyyət isə elə bir vəziyyətdir ki, bu zaman insan hüquqlarının, o cümlədən hərbi qulluqçuların insan hüquqlarının həyata keçirilməsi dayandırıla bilər. Buna baxmayaraq, hətta silahlı qüvvələrin fəaliyyət göstərdikləri daha normal vəziyyətlərdə belə, onların hüquqları üzərində müəyyən məhdudiyyətlər qoyula bilər. Lakin bu zaman aşkar təhlükə ondan ibarətdir ki, hüquqların məhdudlaşdırılması haqqında qərar nə qədər asan qəbul edilərsə, nəticədə, əsas demokratik dəyərlər bir o qədər çox zərər görə bilər. Burada əsas məsələ hansı hüquqların, hansı vəziyyətlərdə, hansı prosessual təminat vasitələri təqdim olunmaqla və hansı həddə məhdudlaşdırılmasını müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Beynəlxalq normalara müvafiq olaraq müəyyənləşdirilmiş insan hüquqları üç əsas kateqoriyaya bölünür:

- Məhdudlaşdırılması mümkün olmayan hüquqlar (məhdudlaşdırıla bilməyən hüquqlar);
- Fəvqəladə vəziyyətlər zamanı məhdudlaşdırılması mümkün olan hüquqlar (məhdudlaşdırıla bilən hüquqlar);
- Cəmiyyətin müəyyən mənafeələrini təmin etmək məqsədi ilə qanunla məhdudlaşdırılması mümkün olan hüquqlar (nisbi və ya şərti hüquqlar).

Məhdudlaşdırıla bilən hüquqlar və nisbi hüquqlar müəyyən dərəcədə bir-biri ilə üst-üstə düşür. Bununla belə, onlar praktikada olduqca fərqli tətbiq sahəsinə malik ayrı-ayrı konsepsiyalardır. Dövlət hər hansı nisbi (şərti) hüququn məhdudlaşdırılması məsələsinə yalnız o halda baxa bilər ki, həmin hüququn azaldılması bu və ya digər fəvqəladə vəziyyət zamanı kifayət etməsin. Buna görə də həmin hüquqların məhdudlaşdırılmasına zərurət çox nadir hallarda yaranır. Hüquqların məhdudlaşdırılması müəyyən prosedurlara əməl olunmasını tələb edir.

Əksər hallarda hərbi qulluqçuların məhdudlaşdırıla bilən hüquqları deyil, nisbi hüquqları məhdudlaşdırılır.

Bəzi dövlətlər insan hüquqlarına dair beynəlxalq müqavilələrə qeyd-şərtlə daxil olurlar. Bu o deməkdir ki, onların həmin müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş hüquqları tanımaq öhdəliyi yoxdur. Silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının hüquqlarına dair nümunə qismində belə bir faktı göstərə bilərik ki, ATƏT-in bir neçə iştirakçı dövləti İHAK-ın 6-cı maddəsini (müstəqil və bitərəf məhkəmə tərəfindən ədalətli mühakimə olunmaq hüququ) özlərinin hərbi ədliyyə sisteminə münasibətdə qeyd-şərtlə qəbul etmişlər. Həmin ölkələr Çexiya Respublikası, Fransa, Litva, Moldova, Portuqaliya, Rusiya Federasiyası, Slovakiya, İspaniya, Türkiyə və Ukraynadır. Fransa, İrlandiya və Böyük Britaniya MSHBP-nin silahlı qüvvələrdə intizama dair müddəalarına qeyd-şərtlə qoşulmuşlar.³³

Məhdudlaşdırıla bilməyən hüquqlar

MSHBP-nin 4.2-ci maddəsinə görə, bəzi hüquqlar hətta fəvqəladə vəziyyətlərdə belə məhdudlaşdırıla bilməz. Həmin hüquqlar aşağıda Qutu 5.4-də sadalanmışdır.

³³ Rou, sitat gətirilən mətnə, qeyd 4, səh.

Qutu 5.4

Məhdudlaşdırıla bilməyən insan hüquqları³⁴

MSHBP-nin 4.2-ci maddəsinə görə, aşağıdakı hüquqların məhdudlaşdırılmasına yol verilmir:

- Yaşamaq hüququ (Maddə 6);
- İşgəncələrə və ya digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamaq hüququ (Maddə 7);
- Köləlikdə və ya asılılıqda saxlanmamaq hüququ (Maddə 8);
- Müqavilə öhdəliyini yerinə yetirməməyə görə azadlıqdan məhrum etməyə məruz qalmama hüququ (Maddə 11);
- Cəza müəyyənləşdirən qanunun hüquqi qüvvəsinin geriyyə şamil edilməməsi hüququ (Maddə 15);
- Hüququn subyekti kimi tanınmaq hüququ (Maddə 16);
- Fikir, vicdan, din və etiqad azadlığı hüququ (Maddə 18).

İnsan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına buna bənzər qadağaya “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 15.2-ci maddəsində də rast gəlmək mümkündür. Həmin maddə aşağıdakı hüquqların məhdudlaşdırılmasına qadağa qoyur: yaşamaq hüququ, qanuni hərbi əməliyyatlar nəticəsində insan ölümü halları istisna olmaqla (Maddə 2); işgəncələrə və ya digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamaq hüququ (Maddə 3); Köləlikdə və ya asılılıqda saxlanmamaq hüququ (Maddə 4.1); cəza müəyyənləşdirən qanunun hüquqi qüvvəsinin geriyyə şamil edilməməsi hüququ, yəni törədildiyi anda cinayət hesab edilməyən əmələ görə təqsirləndirilməyə məruz qalmama hüququ (Maddə 7).

Məhdudlaşdırılan hüquqlar və fəvqəladə vəziyyətlər

Fəvqəladə vəziyyətlərdə insan hüquqlarının pozulması riski artır.³⁵ Buna görə də beynəlxalq müqavilələr fəvqəladə vəziyyətlərdə məhdudlaşdırılmasına icazə verilən hüquqların dairəsini müəyyənləşdirməklə qalmayıb, eyni zamanda, həmin vəziyyətlərdə dövlətlərin əməl etməsi üçün prosessual tələblər müəyyənləşdirir.

MSHBP-nin 4-cü maddəsində deyilir:

1. “Dövlət daxilində əhalinin həyatını təhlükə altına salan fəvqəladə vəziyyət zamanı və belə halın mövcudluğu rəsmən elan edilərkən, hazırkı Paktda iştirak edən dövlətlər hazırkı Pakt üzrə öz öhdəliklərindən yalnız həmin vəziyyətin tələb etdiyi ölçüdə geri çəkilmək üçün tədbirlər görə bilərlər, bu şərtlə ki, belə tədbirlər onların beynəlxalq hüquq üzrə digər öhdəliklərinə zidd olmasın və insanın yalnız irqi, dərisinin rəngi, cinsi, dili, dini və ya sosial mənsubiyyəti ilə bağlı əlamətləri əsasında ayrı-seçkiliyə yol verilməsinə gətirib çıxarmasın.

2. Bu müddəa 6, 7, 8 (1-ci və 2-ci bəndlər), 11, 15, 16 və 18-ci maddələrdən hər hansı bir şəkildə geri çəkilmək üçün əsas ola bilməz.

3. Hazırkı Paktda iştirak edən istənilən dövlət, geri çəkilmək hüququndan istifadə edərkən, geri çəkildiyi müddəalar barədə və belə bir qərarı doğuran səbəblər barədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi vasitəsilə hazırkı Paktda iştirak edən digər dövlətlərə dərhal məlumat verməlidir. Həmçinin həmin vasitəçi vasitəsilə bu geri çəkilməyə son qoyulma tarixi barədə də məlumat verilməlidir”.

Fəvqəladə vəziyyətlərlə bağlı daha ətraflı prosessual şərtlər BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi³⁶, həmçinin beynəlxalq səviyyədə tanınmış ekspert-hüquqşünasların yığıncaqları

34 “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakt (1976-cı ildə qüvvəyə minmişdir).

35 Fəvqəladə vəziyyətlərdə insan hüquqlarının həyata keçirilməsi prinsiplərinə <http://www.dcaf.ch/_docs/background_02_states_emergency.pdf> linkində baxmaq olar.

36 İnsan Hüquqları Komitəsi, 29 saylı ümumi şərh: Fəvqəladə vəziyyətlər, Maddə 4, BMT-nin sənədləri, Mülki və Siyasi Hüquqlar Mərkəzi (MSHM)/C/Dəyişiklik 1/11 saylı əlavə (2001): <[http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/71eba4be3974b4f7c1256ae200517361/\\$FILE/G0144470.pdf](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/71eba4be3974b4f7c1256ae200517361/$FILE/G0144470.pdf)> linkində baxmaq olar.

tərəfindən müəyyənləşdirilmişdir³⁷.

5. İnsan hüquqlarının pozulması hallarından müdafiə mexanizmləri

İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq müqavilələr insan hüquqlarının qorunması üçün, eləcə də həmin hüquqların pozulması hallarında onların müdafiəsi üçün bir sıra vasitələr müəyyənləşdirmişdir.³⁸ Həmin vasitələrə daxildir:

- Müqavilənin tərəfi olan *dövlətlərin hesabatlılığı* (MSHBP, ICESCR, “Qadınlara qarşı ayrı-seçkililiyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında” Konvensiya, ICERD və BMT-nin “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyasının tərəfi olan dövlətlər üçün); *Ekspertlərin beynəlxalq monitorinq komitəsi* (MSHBP, ICESCR, “İrqi ayrı-seçkililiyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında” Beynəlxalq Konvensiya, “Qadınlara qarşı ayrı-seçkililiyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında” Konvensiya və BMT-nin “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyasının tərəfi olan dövlətlər üçün);
- *Digər dövlətin tövsiyəsi* (MSHBP, “İrqi ayrı-seçkililiyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında” Beynəlxalq Konvensiya və “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının tərəfi olan dövlətlər üçün);
- Hüquqlarının pozulduğunu iddia edən hər bir insanın fərdi qaydada ərizə ilə *beynəlxalq məhkəməyə müraciət etmək hüququ* (“İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının, həmçinin MSHBP-nin və CEDAW-in Fakültativ Protokollarının tərəfi olan dövlətlər üçün).

Bununla belə, nəzərə almaq lazımdır ki, hüquqlarının pozulması halından şikayət edən hər bir şəxs beynəlxalq hüquq-müdafiə orqanına müraciət etməzdən əvvəl öz ölkəsində mövcud olan bütün hüquq-müdafiə vasitələrindən istifadə etməlidir.³⁹ Bu prinsip iki məqamı xüsusi vurğulayır: dövlətin daxilində mövcud olan milli təsisatların vurulmuş zərərə görə kompensasiya ödənilməsinə təmin etməsinin vacibliyi; həmin beynəlxalq məhkəmələrin və digər təsisatların pozulmuş insan hüquqlarını müdafiə edən ikinci instansiya olmasının nəzərə alınması. Ölkənin daxilində mövcud olan bütün hüquq-müdafiə vasitələrindən istifadə edilməsinə dair tələb, eyni zamanda, silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının insan hüquqlarının yerli konstitusion və qanunvericilik təminatlarının olmasının vacibliyini vurğulayır. Bu barədə Təlimatın 6-cı və 7-ci fəsilərində bəhs olunur.

Yuxarıda qeyd olunan beynəlxalq mexanizmlərdən bir neçəsi, məsələn, silahlı qüvvələrdəki qadın hərbi qulluqçuların, həmçinin etnik və dil azlıqlarının hüquqlarının müdafiəsi mexanizmləri barəsində növbəti fəsilərdə ətraflı bəhs olunur. Müəlliflər bu fəslə BMT-nin iki mühüm müqaviləsinin - “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” və “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktların, həmçinin ATƏT-in iştirakçı dövlətlərinin əksəriyyətinə aid olan, mühüm əhəmiyyət kəsb edən insan hüquqlarına dair müqavilənin - 1950-ci il tarixli “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının xülasəsini təqdim etməklə yekunlaşdırırlar.

“Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakt (MSHBP)

“Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın (MSHBP) 2-ci maddəsi həmin Paktın iştirak edən hər bir dövlətin üzərinə, onun ərazisi hüdudlarında və yurisdiksiyası altında olan bütün şəxslərin həmin Paktın qəbul edilən hüquqlarına, onlar arasında hər hansı bir əlamətə görə fərq qoymadan hörmət etmək və onların bu hüquqlarını təmin

37 “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın öhdəliklərinin yeritilməsinin məhdudlaşdırılmasına və onların yerinə yetirilməsindən geri çəkilməyə dair Sirakuz Prinsipləri: <<http://wwwserver.law.wits.ac.za/human-rtts/instreet/siracusaprinciples.html>> linkində baxmaq olar; həmçinin bax: Fövqəladə vəziyyətdə insan hüquqlarının minimum həcminə dair Paris standartları, Beynəlxalq Hüquq Assosiasiyası, 1984, Amerika Beynəlxalq Hüquq Jurnalında yenidən dərc olunmuşdur, Cild 79, 1985, səh.1072.

38 Bax: D.Şelton, “Beynəlxalq insan hüquqları qanununda hüquq-müdafiə vasitələri”, Oksford, Oksford Universitetinin mətbu orqanı, 2005, ikinci buraxılış

39 Məsələn, “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 35.1-ci maddəsi

etmək öhdəliyini qoyur. Bundan əlavə, Paktda iştirak edən dövlətlər həmin Paktda qəbul edilən hüquqların həyata keçirilməsi üçün zəruri ola biləcək qanunvericilik aktları qəbul etməyi və ya digər tədbirlər müəyyənləşdirməyi öhdələrinə götürürlər. Bundan əlavə, Paktda iştirak edən dövlətlər istənilən şəxsin həmin Paktda müəyyənləşdirilmiş hüquq və azadlıqları pozulduğu təqdirdə - hətta əgər bu pozuntu dövlət orqanlarında çalışan şəxslər tərəfindən törədilmiş olsa belə - həmin şəxsləri effektiv hüquq-müdafiə vasitələri ilə təmin etməyi öhdələrinə götürürlər. Onlar həmçinin hüquqi müdafiə tələb edən istənilən şəxsin belə müdafiə hüququnun səlahiyyətli məhkəmə, inzibati və qanunverici hakimiyyət orqanları tərəfindən və yaxud dövlətin hüquq sistemində nəzərdə tutulan digər səlahiyyətli orqan tərəfindən reallaşdırılmasını təmin etməyi və məhkəmə müdafiəsindən istifadə imkanlarını genişləndirməyi öhdələrinə götürürlər. Son olaraq, onlar həmin şəxslərə hüquq-müdafiə vasitələri təqdim edildiyi təqdirdə, səlahiyyətli hakimiyyət orqanları tərəfindən həmin vasitələrin tətbiq edilməsini təmin etməyi öhdələrinə götürürlər.

MSHBP çərçivəsində yaradılmış İnsan Hüquqları Komitəsi həmin Paktda iştirak edən dövlətlərin həmin Paktda nəzərdə tutulan öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi üzrə onlar tərəfindən qəbul edilmiş tədbirlərə nəzarəti həyata keçirir (Maddə 28.1). Bu Komitə və ya monitorinq orqanı onun iştirakçısı olan dövlətlər tərəfindən seçilmiş, "yüksək mənəvi xüsusiyyətlərə malik olan və insan hüquqları sahəsində səriştəliliyi ilə tanınmış" 18 ekspertdən ibarətdir (Maddə 29-39).

İştirakçı dövlətlərdən Paktın məqsədlərinə nail olmaq məqsədilə qəbul edilmiş müxtəlif tədbirlər haqqında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə məruzə təqdim etmələri tələb olunur. Məruzə Komitə tərəfindən baxılmaq üçün təqdim olunur. İştirakçı dövlətlər ilk məruzəni, bu Pakt həmin dövlətlərə münasibətdə qüvvəyə mindikdən sonra bir il ərzində, bundan sonra isə Komitənin belə məruzələrin təqdim olunmasını tələb etdiyi bütün hallarda təqdim etməlidirlər (Maddə 40). İştirakçı dövlətlərdən hər hansı biri, digər iştirakçı dövlətin bu Pakt üzrə öz öhdəliklərini yerinə yetirmədiyini qənaətinə gəlsə, o zaman o, bu məsələni yazılı məlumat şəklində Komitənin nəzərinə çatdırma bilər (Maddə 41).⁴⁰

MSHBP-nin Birinci Fakültativ Protokoluna müvafiq olaraq, İnsan Hüquqları Komitəsinə fərdi şikayətlərin verilməsi mümkündür. Əgər Komitə bu və ya digər iştirakçı dövlətin həmin Paktın müddəalarını pozduğu qənaətinə gəlsə, o, bu barədə rəyini həmin dövlətə çatdırır və həmin rəyi dərc etdirir. Komitə əksər hallarda müvafiq ölkənin hansı səmərəli vasitədə istifadə etməsinin və ya hansı tədbiri həyata keçirməsinin daha məqsədəuyğun olmasını, şikayətçi tərəfə konkret effektiv hüquq-müdafiə vasitəsi təmin etməyin, yoxsa daha ümumi şəkildə kömək göstərməyin faydalı olduğunu dəqiq şəkildə göstərir.⁴¹

"İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında" Beynəlxalq Pakt

Paktın 16-cı maddəsinə əsasən, bu Paktın icrası üzərində nəzarətin təmin edilməsi, ilk

40 Komitə yalnız o halda müvafiq tədbirlər görə bilər ki, barəsində müvafiq məlumat verilmiş üzv dövlət, onun öz öhdəliklərini yerinə yetirməyə müvəffəq olmaması barədə verilmiş şikayətə baxmaq üçün həmin Komitənin səlahiyyətliliyini qəbul etməsi barədə bəyanat vermiş olsun (Maddə 41.1) Maddə 41 və 42-də bu prosedurun mərhələlərindən bəhs olunur. Həmin mərhələləri müxtəsər şəkildə aşağıdakı kimi təsvir etmək olar:

1. Üzv dövlətlərdən hər hansı biri digər iştirakçı dövlətin öz öhdəliklərini yerinə yetirməməsi barədə şikayətini yazılı şəkildə həmin dövlətin nəzərinə çatdırır. Şikayəti alan dövlət üç ay ərzində şikayət edən dövlətə yazılı formada izahat və ya bəyanat təqdim etməlidir (Maddə 41.1).

2. Əgər bu məsələ altı ay ərzində hər iki üzv dövləti təmin edəcək şəkildə həll edilməzsə, həmin dövlətlərdən istənilən biri həmin məsələni Komitəyə təqdim edə bilər (Maddə 41.1.b).

3. Komitə yalnız hər iki iştirakçı dövlətdən bütün müvafiq məlumatları aldıqdan sonra bu məsələyə baxa bilər (Maddə 41.1.c).

4. Komitə həmin məsələ ona təqdim olunduqdan sonra 12 ay ərzində həmin məsələ ilə bağlı məruzə hazırlamalıdır (Maddə 41.1.h).

5. Məruzə bu məsələ ilə əlaqədar bütün faktları və həmin məsələnin həllinə dair qərar əhatə etməlidir (Maddə 41.1.h.II). Bu prosedurlardan sonra məsələ ilə bağlı heç bir qənaətbəxş nəticə əldə olunmazsa, o zaman Komitə hər iki tərəfin razılığı ilə beş nəfərdən ibarət xüsusi razılaşdırıcı komissiya təyin edə bilər. Bundan sonra həmin komissiya mahiyyətcə yuxarıda təsvir olunan prosedura çox bənzər olan prosedur çərçivəsində özünün müstəqil məruzəsini hazırlayır və təqdim edir.

41 Şelton, sitat gətirilən mətnə, qeyd 38, səh. 183-187

növbədə, bu Paktda iştirak edən dövlətlərin, özləri tərəfindən həyata keçirilmiş, Paktın məqsəd və vəzifələrinə nail olmağa yönəlmiş tədbirlər haqqında məruzələr təqdim etməsi hesabına təmin olunur. Həmin hesabatlar il növbədə BMT-nin Baş Katibinə təqdim olunur, o isə öz növbəsində, həmin məruzələri İqtisadi və Sosial Şuraya təqdim edir (Maddə 16.2).

Məruzələrdə “bu Pakt üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə təsir göstərən amillər və problemlər” qəbilindən olan məlumatlar göstərilə bilər. (Maddə 17.2). İqtisadi və Sosial Şura bu Paktın məqsəd və vəzifələrini yerinə yetirmək məqsədilə, vaxtaşırı olaraq Baş Assambleyaya, Paktın iştirakçısı olan bütün dövlətlərə aid olan ümumi xarakterli tövsiyələrdən ibarət məruzələr təqdim edə bilər (Maddə 21). Şura 1985-ci ildə ekspert orqan olan İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitəni yaratdı. Komitə, iştirakçı dövlətlərin bu Paktda nəzərdə tutulmuş öhdəliklərini yerinə yetirməsinə, həmçinin həmin öhdəliklərin həyata keçirilməsi səviyyəsini qiymətləndirməkdə Şuraya kömək etmək məqsədi ilə yaradılmışdır. İştirakçı dövlətlər hər beş ildən bir Komitəyə hesabat təqdim edirlər.⁴²

“İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası Konvensiya çərçivəsində, Strasburq şəhərində fəaliyyət göstərən Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi yaradılmışdır. Həmin məhkəməyə özlərinin həmin Konvensiya ilə nəzərdə tutulmuş hüquqlarının pozulduğunu iddia edən fərdi şəxslər, şirkətlər və qeyri-hökumət təşkilatları ərizə ilə müraciət edə bilərlər. Məhkəmə Konvensiyanın⁴³ müddəalarına əməl olunmaması nəticəsində hüquqları pozulmuş şəxslərə “ədalətli kompensasiya” adlandırdığı pul kompensasiyanın ödənilməsi haqqında qərar qəbul edə bilər. Bu kompensasiya, adətən, vurulmuş zərərə görə pul kompensasiyasının ödənilməsinə nəzərdə tutur. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərarlarının icra olunmasına nəzarət Nazirlər Şurası tərəfindən həyata keçirilir. Bundan əlavə, Konvensiyada nəzərdə tutulmuş bir çox hüquqlara müvafiq olaraq, dövlətlərin üzərinə insan hüquqlarının pozulması hallarında müvafiq hüquq-müdafiə vasitələri təmin etmək öhdəliyi qoyulmuşdur.

Konvensiyanın 13-cü maddəsinə görə, Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətlər hüquqlarının pozulduğunu iddia edən şəxslər üçün səmərəli hüquq-müdafiə vasitələri təmin etmək barədə öhdəlik götürmüşlər. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin şərhinə əsasən, Konvensiya ilə nəzərdə tutulmuş bəzi hüquqlar dövlətlərin üzərinə müsbət öhdəliklər qoyur. Bu o deməkdir ki, hər hansı bir iştirakçı dövlət özünün rəsmi orqanları tərəfindən insan hüquqlarının pozulması hallarından çəkinməklə qalmayıb, həmçinin hər kəsin onun insan hüquqlarının digər şəxslər tərəfindən pozulması hallarından müdafiə edilməsi məqsədilə tədbirlər görməlidir. Deməli, yaşamaq hüququnun (Maddə 2) pozulması barədə iddia verildikdə, iştirakçı dövlətlər həmin hal üzrə ölümün səbəblərini araşdırmaq üçün səmərəli və müstəqil vasitələr təmin etməyə borcludurlar⁴⁴. Bu, xüsusilə, silahlı qüvvələrdə pis rəftar və hədə-qorxu gəlmək hallarının baş verməsi barədə verilmiş iddiaların araşdırılması zamanı daha vacibdir. Bundan əlavə, işgəncəyə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmama hüququ (Maddə 3) dövlətlərin üzərinə belə halların qarşısını almaq və həmin hallara yol verənləri məhkəmə qaydasında cəzalandırmaqla bağlı müsbət öhdəlik qoyur.

Avropa hüququnda nəzərdə tutulmuş əsas azadlıqlar

Təlimatın müəllifləri bu fəslin sonunda Avropa Birliyinin qanunvericiliyində təsbit olunmuş əsas azadlıqların müdafiəsi məsələsinə də bir qədər yer ayırmışlar. ATƏT-in

42 İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlıq, “Məlumat bülleteni”, № 16, birinci buraxılış, İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitə: <<http://www.unhcr.ch/html/menu6/2/fs16.htm>> linkində baxmaq olar.

43 Bəzi hallarda məhkəmənin, iddia ərizəsində təsvir olunan problemin həlli məqsədilə pul kompensasiyası deyil, digər xüsusi tədbirlər də müəyyənləşdirməsi halları da mümkündür. Lakin belə hallara kifayət qədər nadir rast gəlinir. Bax, məsələn: “Bronovski Polşaya qarşı, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 22 iyun 2004-cü il, “Avropada insan hüquqlarının vəziyyətinə dair hesabatlar”, Cild 40, səh. 21

44 “Mak-Kan Böyük Britaniya Birləşmiş Krallığına qarşı, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 27 sentyabr 1995-ci il, “Avropada insan hüquqlarının vəziyyətinə dair hesabatlar”, Cild 21, 1996, səh. 97; “Kaya Türkiyəyə qarşı, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 19 fevral 1998-ci il, “Avropada insan hüquqlarının vəziyyətinə dair hesabatlar”, Cild 28, 1998, səh. 1; “Hyu Jordan Böyük Britaniya Birləşmiş Krallığına qarşı”, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 04 may 2001-ci il, “Avropada insan hüquqlarının vəziyyətinə dair hesabatlar”, Cild 37, 2001, səh. 52

iştirakçı dövlətlərindən 27-si həm də Avropa Birliyinin üzvləri olduğu üçün bu məsələ potensial əhəmiyyət kəsb edir. Avropa İttifaqının üzvləri Avropa Birliyinin təsis olunması haqqında Müqavilənin 6-cı maddəsi insan hüquqlarının istər Birliyin üzvü olan dövlətlər, istərsə də Avropadakı təsisatlar tərəfindən təmin olunmasının əhəmiyyətini bəyan edir.

Avropa Birliyinin təsis olunması haqqında Müqavilənin 6-cı maddəsi

1. Avropa Birliyi azadlıq, demokratiya, insan hüquqlarına və əsas azadlıqlarına hörmət göstərilməsi, eləcə də qanunun aliliyi prinsipləri əsasında yaradılmışdır. Bu prinsiplər bütün Üzv Dövlətlər üçün ümumidir.
2. Birlik, şəxsiyyətin əsas azadlıqlarına Birliyin qanunvericilik sisteminin ümumi prinsipləri qismində, həmçinin 4 noyabr 1950-ci ildə Roma şəhərində imzalanmış "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyası ilə təminat verildiyi şəkildə və həmin azadlıqların Üzv Dövlətlərin ümumi konstitusion ənənələrində təsbit olunduğu qaydada hörmət göstərir.

Üzv dövlətlərdən hər hansı biri tərəfindən insan hüquqlarının davamlı şəkildə və ciddi formada pozulması halları baş verdikdə, Avropa Birliyi Avropa Parlamentinin razılığı ilə həmin halları araşdırma və belə hallara yol verən dövlətin hüquqlarına xitam verməklə onun üzərinə sanksiya qoyulması barədə qərar qəbul edə bilər⁴⁵. Bundan əlavə, 2000-ci ildə Fransanın Nitsa şəhərində Avropa Birliyinin Əsas Hüquqlara dair Xartiyası qəbul edilmişdir⁴⁶. Avropa hüququ, eyni zamanda, müvafiq məsələləri, məsələn, bərabərlik məsələsini tənzimləyən Müqavilə müddəaları, ayrı-ayrı normativ-hüquqi aktlar və direktiv sənədlər vasitəsilə insan hüquqlarını daha konkret və əsaslı şəkildə qoruyur (Bax Fəsil 12-14). Bundan başqa, Avropa Birliyinin hüquq doktrinası Birlik ölkələrinin vətəndaşlarının əsas hüquqlarının təmin olunması üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi məqsədilə, yalnız Avropa səviyyəsində deyil (məsələn, Avropa Ədalət Məhkəməsi), eyni zamanda, üzv dövlətlərin hər birinin milli hüquq sistemində effektiv tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir.

Buna baxmayaraq, bu prinsiplərin Avropa Birliyinə daxil olan dövlətlərin silahlı qüvvələrinə tətbiqi daha problemlidir. Bu, Avropadakı təsisatların ayrı-ayrı dövlətlərin milli silahlı qüvvələrinə dair qanunlar qəbul etməklə bağlı səlahiyyətlərinin mübahisəli olması ilə bağlıdır. Dövlət suverenliyinin saxlanması məsələsi müdafiə əhəmiyyəti daşdığından, müqavilələr kimi, konkret direktiv sənədlərə də bu məsələ ilə bağlı bir çox qeyd-şərtlər daxil edilmişdir. Buna baxmayaraq, belə qeyd-şərtlərin mövcud olmadığı konkret hallarda Avropa hüququnun silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının hüquqlarının qorunması istiqamətində müvəffəqiyyətlə tətbiq olunması mümkündür (bax, məsələn, Fəsil 13, Qutu 13.4-də təsvir olunan "Kreylin işi"nə).

45 Avropa Birliyinin təsis edilməsi haqqında Müqavilə, Maddə 7

46 Avropa Birliyinin Əsas Hüquqlara dair Xartiyası, Avropa İttifaqının Rəsmi Jurnalı, 18 dekabr 2000-ci il, 2000/C 364/01: <http://ec.europa.eu/external_relations/human_rights/doc/charter_364_01en.pdf> linkində baxmaq olar.

Fəsil 6

Konstitusiyaya əsasları

Bu fəsil silahlı qüvvələrə qarşı münasibətin və hərbi qulluqçuların hüquqlarının Konstitusiyaya səviyyəsində təminatı məsələsindən bəhs edir. Fəslin əvvəlində bu sahədəki konstitusiyaya müddəalarının əhəmiyyəti - xüsusən, demokratik islahatlara doğru yönəlmiş fəaliyyət çərçivəsində - izah olunur. Daha sonra fəsildə müxtəlif ölkələrin Konstitusiyalarının silahlı qüvvələrin roluna (xüsusən, silahlı qüvvələrin missiyasının və həmin qüvvələrdən həm müharibə dövründə, həm də sülhməramlı əməliyyatlar zamanı istifadə olunmasına dair qərarlar qəbul edilməsi üçün konstitusiyaya təminatının müəyyənəşdirilməsi məsələsinə) yanaşma metodları nəzərdən keçirilir. Fəslin sonunda hərbi qulluqçuların malik olduqları konstitusional hüquqlardan və həmin hüquqların hərbi ədliyyə sistemində təsirindən bəhs olunur.

1. Gündəlikdə duran məsələlər

Silahlı qüvvələrə dair aydın konstitusional bazanın olması bir neçə səbəbdən çox əhəmiyyətlidir. Demək olar ki, bütün ölkələrdə yazılı konstitusiyalar dövlət orqanlarının və institutlarının hüquqi əsaslarını təsbit edir. Silahlı qüvvələr isə vətəndaşları, dövlətin ərazi bütövlüyünü, hakimiyyət sistemini və dövlətin əsas funksiyalarını qorumaq məqsədi ilə yaradılmış ən vacib dövlət institutlarından biridir⁴⁷. Silahlı qüvvələrin qanunun hüdudlarından kənar qalmaması üçün bu həyati əhəmiyyətli vəzifələr aydın şəkildə müəyyənəşdirilməli və onların konstitusiyaya təminatları yaradılmalıdır. Bu yolla hərbi qüvvələr legitimlik qazanmış və demokratik institutların dəstəyini əldə etmiş olur. Baxmayaraq ki, son nəticədə, dövlətin təhlükəsizliyi potensial olaraq gücdən istifadə olunmasını tələb edə bilər, lakin istənilən halda belə gücün tətbiq edilməsi dövlətin konstitusional quruluşunun qorunması üçün olmalıdır. Bu zaman Konstitusiyaya ilə verilmiş müvafiq səlahiyyətləri aşma və ya əksinə, həmin səlahiyyətlərdən lazımı qədər istifadə etməmə hallarından qaçmaq lazımdır.

Konstitusiyalarda, adətən, aşağıdakı məsələlər əhatə olunur:

- Qanunvericiliyin strukturu: qanunvericilik mexanizmləri, hakimiyyətin qeyri-qanunvericilik mənbələrinin fəaliyyət prinsipləri (məsələn, kral hakimiyyəti), fəvqəladə qanunvericiliyin qəbul edilməsi qaydaları, insan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına dair konstitusiyanın müddəaları, təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlığa dair beynəlxalq müqavilələrin bağlanması qaydası;
- Hesabatlılıq mexanizmləri: mili müdafiə və təhlükəsizlik sahəsində səlahiyyətlərin bölünməsi, həmçinin dövlət hakimiyyətinin qolları arasında səlahiyyətlərin bölüşdürülməsi; müdafiə və təhlükəsizlik sahələrində fəaliyyət göstərən vəzifəli şəxslərin parlament və ya nazirlik strukturlarında rəsmi vəzifə tutmasının qadağan edilməsi; qanunvericilik hakimiyyətinin səlahiyyətləri; məhkəmələrin konstitusional səlahiyyətləri (məsələn, dövlət hakimiyyəti orqanlarının qərarlarının konstitusiyaya uyğunluğunun yoxlanılması);
- Müstəqil qiymətləndirmə: vəzifəli şəxslərin öz vəzifəsində saxlanılmasına təminat verilməsi, məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyinə konstitusional təminatlar, hərbi məhkəmələrin statusu;
- Fərdi hüquqlar: "Hərbi formada vətəndaş" olaraq, silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçuları konstitusional hüquqlara və azadlıqlara malikdirlər. Bundan əlavə, konstitusiyanın bir sıra müddəaları hərbi xidmətə vicdanlı etiraz hüququnu özündə ətraflı şəkildə ehtiva edir (Aşağıda Qutu 6.2-yə bax).

Xüsusən, keçid iqtisadiyyatına və siyasi sistemində malik olan dövlətlərdə yeni konstitusiyaların qəbul edilməsi hərbi qüvvələr üzərində mülki nəzarətin müəyyənəşdirilməsinə və sonradan onların siyasi bitərəfliyinin təmin edilməsinə şərait

47 Bolqarıstanın Konstitusiyasının 9-cu maddəsi (Silahlı Qüvvələr): "Silahlı Qüvvələr ölkənin suverenliyi, təhlükəsizliyi və müstəqilliyini təmin edir və onun ərazi bütövlüyünü qoruyur".

yaradan mühüm vasitə oldu. Keçid dövrünü yaşayan dövlətlərin konstitusiyaları adətən hərbi qüvvələrin rolunu müəyyənləşdirən və məhdudlaşdıran konkret təminatlar təqdim edir.

Silahlı qüvvələrin özünə gəlincə, Konstitusiya münaqişələr dövründə onların fəaliyyəti üçün qəti əsaslar müəyyənləşdirir. Deməli, konstitusiya silahlı qüvvələrin silahlı münaqişələrdə iştirak etməsi üçün tələblər, eləcə də fəvqəladə vəziyyət dövründə onlar üçün xüsusi səlahiyyətlər və vəzifələr müəyyənləşdirə bilər. O, həmçinin hərbi qüvvələrin Konstitusiyaya zidd olan əməlləri (məsələn, siyasi nümayişlər keçirənlərə qarşı tədbirlər həyata keçirmək, mülki hüquq-mühafizə orqanlarına aid fəaliyyətlərdə iştirak etmək və ya demokratik institutların fəaliyyət göstərdiyi tikililəri və binaları zəbt etmək) yerinə yetirməkdən qoruya bilər.

Bundan əlavə, müasir cəmiyyətlərdə silahlı qüvvələr strateji təhlükəsizlik birliklərində və ya sülhməramlı missiyalarda iştirak etməklə daha çox beynəlxalq əməkdaşlıq fəaliyyətlərində rol alırlar. Konstitusiyada, adətən, beynəlxalq müqavilələrin, həmçinin dövlətin daxilində təsdiq edilməsi tələb olunan istənilən prosedurun məqsədi və əhəmiyyəti konkret şəkildə əks olunur. Belə müddəalar qarşılıqlı dəstək fəaliyyətinin yerinə yetirilməsi zamanı həddindən artıq əhəmiyyətlidir (bax, məsələn, NATO Sazişinin 5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş məqsədə).

Nəhayət, konstitusiyalarda, bir qayda olaraq, vətəndaşların hüquq və öhdəlikləri öz əksini tapır. Buna görə də konstitusiyalar silahlı qüvvələrin səlahiyyətlərini mülki şəxslərə münasibətdə məhdudlaşdırır. Bundan əlavə, silahlı qüvvələrin fərdi hərbi qulluqçuları konstitusiyaya öz şəxsi statuslarının təminat vasitəsi kimi baxırlar.

Baxmayaraq ki, bir çox konstitusiyalar birbaşa olaraq silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqlarından bəhs etmirlər, bununla belə, onlar silahlı qüvvələrin ölkə daxilində və xaricdə fəaliyyəti üçün əsaslar müəyyənləşdirirlər. Özündə silahlı qüvvələrlə bağlı müddəalar ehtiva edən konstitusiyalar, adətən, iki fərqli məsələni əhatə edirlər: silahlı qüvvələrin rolunun müəyyənləşdirilməsi və onların üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi ilə bağlı səlahiyyətlərin bölüşdürülməsi.

Daha qədim demokratiya ənənələrinə malik olan bəzi dövlətlər (məsələn, Fransa və Böyük Britaniya) öz konstitusiyalarında hərbi qüvvələrin rolunu ətraflı şəkildə təsvir etməyə ehtiyac duymamışlar. Bunun əvəzinə onlar konstitusiyada dövlət orqanlarının səlahiyyətlərini müəyyənləşdirən ümumi prinsipləri təsbit etməyə üstünlük vermişlər (məsələn, Fransanın 1958-ci il tarixli Konstitusiyasına əsasən, hərbi məsələlər üzrə qərar qəbul etmək hüququ prezidentə məxsusdur). Bununla belə, həmin model bütünlükdə dövlətlərə, xüsusən də yaxın keçmişdə əsaslı dəyişikliklərə məruz qalmış dövlətlərə tövsiyə etmək olmaz. Hətta nisbətən qədim demokratiya ənənələrinə malik olan bəzi dövlətlər də daha dəqiq təminatlar müəyyənləşdirməyi faydalı hesab etmişlər. Məsələn, Niderlandın Konstitusiyası (Maddə 100) silahlı qüvvələrin "beynəlxalq qanunun aliliyinin qorunub saxlanması və ya möhkəmləndirilməsi" ilə bağlı fəaliyyətə cəlb edilməsi zamanı bu barədə Parlamentə məlumat verilməsini bir tələb kimi müəyyənləşdirir. Həmçinin Danimarka Konstitusiyasının 19-cu maddəsi Parlamenti hərbi əməliyyatlar barədə mütləq məlumatlandırmaq barədə öhdəlik müəyyən edir.

Müəlliflər hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətinin yalnız konstitusiya ilə deyil, həmçinin müxtəlif qanunvericilik aktları, adətlər və presedentlər vasitəsilə tənzimlənməsi məsələsini nəzərə alaraq, bu fəslin yerdə qalan hissələrində silahlı qüvvələrin rolu, həmçinin silahlı qüvvələr üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi məsələlərindən bəhs etmişlər.

2. Silahlı qüvvələrin rolu

Silahlı qüvvələrin müxtəlif funksiyalarının hər hansı konstitusiyada əks olunması üsulları həmin konstitusiyanın ümumi xüsusiyyətlərindən asılı ola bilər. Belə xüsusiyyətlərdən biri - dövlət orqanlarının səlahiyyətlərinin adı qanunvericilik aktlarında (konstitusiyanın mətnindən fərqli olaraq) hansı dərəcədə əks olunmasıdır. Digər xüsusiyyət beynəlxalq

müqavilələrin statusu, məsələn, beynəlxalq müqavilələrdə əks olunmuş öhdəliklərin konstitusiyanın tərkib hissəsi hesab edilib-edilməməsi məsələsidir.

Silahlı qüvvələrin missiyasını əksər konstitusiyalar, ümumi şəkildə, sadəcə, təhlükəsizliyin təmin olunması, ölkənin ərazi bütövlüyünün və konstitusiya quruluşunun qorunması kimi müəyyən edirlər. Bəzi hallarda konstitusiyada daha konkret vəzifələr təsbit oluna bilər. Məsələn, Almaniyanın Konstitusiyası silahlı qüvvələrin vəzifə və səlahiyyətlərini xüsusilə ətraflı şəkildə təsvir edir ki, bu da Almaniyanın tarixindən qaynaqlanan bir xüsusiyyətdir (Aşağıda Qutu 6.1-ə bax). Bununla belə, bu məsələlər əksər hallarda öz əksini daha ətraflı şəkildə digər qanunvericilik aktlarında tapır (bu haqda “Yerli qanunvericilik” adlandırılan Fəsil 7-də bəhs olunur). Bəzi müstəsna hallarda, məsələn, Böyük Britaniya və Fransada olduğu kimi, silahlı qüvvələrin vəzifələri hakimiyyət orqanlarının normativ-hüquqi aktlarında təsbit olunur⁴⁸. Silahlı qüvvələrin funksiyalarına dəyişiklik edilməsinin nə dərəcədə sadə prosedurlar əsasında mümkün olması, həmçinin silahlı qüvvələrdən bu və ya digər məqsəd üçün konstitusiya əsaslarla istifadə edilməsinin mümkünlüyü silahlı qüvvələrin vəzifələrinin hansı səviyyədə - konstitusiyada, yoxsa hakimiyyət orqanları səviyyəsində təsbit olunmasından asılıdır. Konstitusiya islahatının həyata keçirilməsi çətin ola və dövlətin beynəlxalq ictimaiyyət arasında tutduğu yerlə bağlı ümummilli səviyyədə müzakirələrin başlanması məsələsini gündəmə gətirə bilər.

Qutu 6.1

Almaniyanın Konstitusiyası⁴⁹

Almaniya Silahlı Qüvvələrinin vəzifələri və səlahiyyətləri Almaniya Federativ Respublikasının Konstitusiyasında (Əsas Qanun) təsbit olunmuşdur: ölkənin ərazisini və müttəfiqlərini hərbi vasitələrdən istifadə edilməklə həyata keçirilən hücum və ya təcavüzdən qorumaq (Maddə 87.a, Əsas Qanun). Ölkənin müdafiəsinə ehtiyac yaranması (Maddə 115, Əsas Qanun) və ya ölkədə sosial-siyasi gərginliyin (Maddə 80.a, Əsas Qanun) yaranması Almaniyanın qanunverici orqanı olan Bundestaq tərəfindən müəyyənləşdirilsə, bu zaman silahlı qüvvələrin ölkə daxilində tapşırıqları artırılır (Maddə 87.a (3), Əsas Qanun); bu halda onlara əlavə səlahiyyətlər verilir ki, mülki şəxslərin əmlakını döyüşçü olmayan təxribatçıların təcavüz və ya hücumundan qoruya bilsinlər və özlərinin müdafiə sahəsindəki cari tapşırıqlarını yerinə yetirmək üçün ehtiyac yarandığı hallarda yol hərəkətinə nəzarət funksiyalarını həyata keçirsinlər.

Əsas Qanuna 1968-ci ildə edilmiş əlavəyə görə, “ölkə daxilində fəvqəladə vəziyyət” yarandığı hallarda silahlı qüvvələr Federal hökumətin qərarı ilə, həmçinin polisə və Federal Sərhəd Mühafizə Xidmətinə mülki şəxslərin əmlakını qorumaq və hakimiyyət əleyhinə fəaliyyət göstərən, mütəşəkkil, hərbi məqsədlər üçün silahlanmış dəstələrə qarşı vuruşmaq fəaliyyətində yardım göstərməyə cəlb oluna bilərlər (Maddə 87.a.4 və Maddə 91, Əsas Qanun).

Nəhayət qeyd etmək lazımdır ki, Almaniya Federal Konstitusiya Məhkəməsinin (BVerfGE 90, səh. 286) 1994-cü il tarixli qərarına əsasən, silahlı qüvvələrdən qarşılıqlı kollektiv təhlükəsizlik sistemi (BMT, NATO) çərçivəsində və onun qaydalarına uyğun olaraq beynəlxalq sülhməramlı missiyalarda istifadə edilə bilər (Maddə 24.2, Əsas Qanun). Əsas Qanun silahlı qüvvələrin bu cür fəaliyyətlərə cəlb olunması üçün Federal hökumətin Bundestaqın ilkin razılığını almasını tələb edir.

Almaniya əyalətlərindən hər hansı birinin xahişinə əsasən (Maddə 35.2, Əsas Qanun), silahlı qüvvələr, həmçinin ölkə ərazisində baş vermiş təbii fəlakətlər və ya xüsusilə ağır qəzalar zamanı xilas etmə əməliyyatlarına cəlb oluna bilərlər.

Konstitusiyalar beynəlxalq öhdəliklərə göndərici xarakterli normalar ehtiva edə bilər (məsələn, Macarıstanın Konstitusiyası). Konstitusiyalarda silahlı qüvvələrin neytrallıq prinsipi birbaşa olaraq təsbit oluna bilər (məsələn, Avstriyanın Konstitusiyası). Bəzi konstitusiyalar (məsələn, Danimarka və İrlandiyanın konstitusiyaları - aşağıya bax) silahlı qüvvələrə verilən konkret tapşırıqları məhdudlaşdırmayıb, bunun əvəzinə, silahlı qüvvələrdən hər hansı xarici dövlətə qarşı istifadə edilməzdən əvvəl parlamen-

48 Noul, sit. gətirilən mətnə, qeyd 6. səh. 34-39

49 ATƏT-in “Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair” Davranış Məcəlləsi üzrə 2004-cü ildə həyata keçirilmiş məlumat mübadiləsi çərçivəsində aparılmış sorğuya Almaniyanın cavabı ATƏT-in “Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair” Davranış Məcəlləsinin izahı ilə tanış olmaq üçün bax Fəsil 4.

tin razılığının alınmasının zəruri olması kimi əks şərt müəyyənləşdirir. Konstitusiyada, həmçinin istənilən təcavüzün qadağan olunması da təsbit oluna bilər. Niderlandın Konstitusiyasında beynəlxalq sülhməramlı əməliyyatlarda iştirakı nəzərdə tutan müddəalar təsbit olunmuşdur.

Qutu 6.2

Konstitusiyaya müddəalarından nümunələr

İspaniya: Maddə 8.1 (Silahlı Qüvvələr)

(1) Ordu, Hərbi Dəniz Donanması və Hərbi Hava Qüvvələrindən ibarət olan Silahlı Qüvvələrin vəzifəsi İspaniyanın suverenliyini və müstəqilliyini təmin etmək, onun ərazi bütövlüyünü və konstitusional quruluşunu qorumaqdan ibarətdir.

Rumıniya: Maddə 117 (Silahlı Qüvvələr və polis)

(1) Silahlı Qüvvələr müstəsna şəkildə xalqın iradəsinə tabe olub, əsas vəzifəsi dövlətin suverenliyi, müstəqilliyi və vahidliyini təmin etməkdən, ölkənin ərazi bütövlüyünü və konstitusiyalı demokratiyanı qorumaqdan ibarətdir.

Macarıstan: Maddə 40A (Vəzifə)

(1) Silahlı Qüvvələrin (Macarıstan Ordusu və Sərhəd Mühafizə Xidməti) əsas vəzifəsi ölkənin hərbi müdafiəsini həyata keçirməkdən və beynəlxalq müqavilələr ilə nəzərdə tutulmuş kollektiv müdafiə tədbirlərində iştirak etməkdən ibarətdir.

Avstriya: Maddə 9a (Müdafiə və hərbi xidmət)

(1) Avstriya dövləti ölkənin ümumi müdafiəsini təmin edir. Onun vəzifəsi ölkənin federativ ərazisinin xarici müstəqilliyini, həmçinin ölkənin toxunulmazlığını və ərazi bütövlüyünü - xüsusən, onun daimi neytrallığının qorunması və müdafiəsinə münasibətdə - qoruyub saxlamaqdan ibarətdir. Bu baxımdan, konstitusiyaya əsasında fəaliyyət göstərən dövlət hakimiyyəti orqanları və onların fəaliyyət qabiliyyəti, həmçinin insan və vətəndaşların demokratik azadlıqları kənar silahlı təcavüzlərdən qorunmalı və müdafiə olunmalıdır.

Danimarka: Maddə 19.2.

(2) Krallığa və ya Danimarkanın Silahlı Qüvvələrinə qarşı silahlı təcavüz hallarından müdafiə olunmaq məqsədləri istisna olunmaqla, qalan heç bir halda Kral hərbi qüvvələrdən Parlamentin razılığı olmadan hər hansı xarici dövlətə qarşı istifadə edə bilməz. Bu maddədə göstərilmiş hallarda Kral öz səlahiyyətləri çərçivəsində həyata keçirmək niyyətində olduğu istənilən tədbir barədə təxirə salınmadan Parlamenti məlumatlandırmalıdır. Əgər bu məsələ Parlamentin sessiyası dövrünə təsadüf etməzsə, o zaman həmin məsələni müzakirə etmək məqsədi ilə təcili olaraq Parlamentin növbədənənar sessiyası çağırılmalıdır.

İrlandiya Respublikası: Maddə 28.3

(3.1) Müharibə elan edilməsinə yol verilmir və dövlət, Nümayəndələr Palatasının razılığı olmadan heç bir müharibədə iştirak etməməlidir.

(3.2) Bununla belə, dövlətə qarşı həqiqi hərbi təcavüz hadisəsi baş verdikdə, hökumət dövlətin müdafiəsi üçün zəruri hesab etdiyi tədbirlər həyata keçirə bilər. Bu hal Nümayəndələr Palatasının sessiyalarından kənar vaxta təsadüf edərsə, o zaman ən yaxın və münasib zamanda onun iclası çağırılmalıdır.

Təcavüzün əleyhinə olan konstitusiyaya müddəalarından nümunələr

Azərbaycanın Konstitusiyası (1995)

Maddə 9 (Silahlı Qüvvələr)

(2) Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərin müstəqilliyinə qəsd vasitəsi kimi və beynəlxalq münaqişələrin həlli üsulu kimi müharibəni rədd edir.

İtaliyanın Konstitusiyası

Maddə 11 (Müharibədən imtina edilməsi)

İtaliya başqa xalqların müstəqilliyinə qəsd vasitəsi kimi və beynəlxalq münaqişələrin həlli üsulu kimi müharibəni rədd edir; o, hər hansı bir dövlətin suverenliyinin məhdudlaşdırılmasını yalnız xalqlar arasında sülh və ədalətin təmin edilməsi vasitəsi kimi və qarşılıqlılıq prinsipi təmin olunmaqla məqbul hesab edir; o, bu məqsədlərə nail olmağa çalışan beynəlxalq təşkilatları dəstəkləyir və onları şübhələndirir.

Qutu 6.2 (davamı)

Almaniyanın Konstitusiyası

Maddə 26 (Təcavüzkar müharibəyə hazırlaşmağın qadağan edilməsi)

(1) Potensial olaraq xalqlar arasında sülh münasibətlərinə xələl gətirə biləcək və ya bu məqsədə yönəlmiş hərəkətlər, xüsusən, müharibəyə və ya hərbi təcavüzə hazırlaşma Konstitusiyaya zidd əməllər hesab edilir. Belə hərəkətlər cinayət əməli kimi cəzalandırılmalıdır.

Maddə 87a (Silahlı Qüvvələrin yaradılması və onların səlahiyyətləri)

1. Federasiya müdafiə məqsədləri üçün Silahlı Qüvvələr yaradır. Onların say tərkibi və ümumi təşkilati strukturu dövlət büdcəsinə uyğun olaraq müəyyənləşdirilir.

3. Konstitusiyalar və Silahlı Qüvvələrin İnsan Hüquqları

Konstitusiyalara silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının insan hüquqları ilə bağlı müddəaların daxil edilməsi, adətən, iki səbəbə görədir. Birincisi, məcburi hərbi xidmətin mövcud olduğu ölkələrdə konstitusiyada hərbi xidmətə vicdanlı etiraz hüququnun təsbit olunması mümkündür. Həmin konstitusiya müddəalarından bir qismi aşağıda Qutu 6.3-də təqdim olunmuşdur. Hərbi mükəlləfiyyət və xidmətə vicdanlı etiraz mövzusu isə Fəsil 10-da daha ətraflı şəkildə işıqlandırılmışdır.

İkincisi, hər hansı bir ölkədə həmin ölkənin tarixinin diqtəsi altında, silahlı qüvvələrin neytrallığının ən yüksək normativ səviyyədə, yəni konstitusiya səviyyəsində təmin edilməsinə zərurət yarana bilər. Məsələn, konstitusiya hərbi və siyasi hakimiyyətlərin bir-birindən ayrılmasını nəzərdə tutar. Belə hallarda daha yüksək konstitusional məqsədlərə nail olmaq naminə silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının insan hüquqları müəyyən dərəcədə məhdudiyətlərə məruz qala bilər. Silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının siyasi hüquqlarının məhdudlaşdırılması məsələsindən Fəsil 8-də daha ətraflı şəkildə bəhs olunur.

Bu iki problemi çıxmaq şərti, silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının insan hüquqlarına aid digər məsələləri təsbit etmək yazılı konstitusiyalar üçün xarakterik deyildir. Bu tendensiya onunla izah olunur ki, silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularına "hərbi formada vətəndaş" kimi yanaşılmasına, yəni onların digər vətəndaşlarla eyni başlıca mülki və siyasi hüquqlara malik olmasının qəbul edilməsinə baxmayaraq, yerinə yetirdikləri funksiyaların xüsusiyyətlərindən asılı olaraq onların hüquqları qanunvericilik tərəfindən məhdudiyətlərə məruz qalır.

Qutu 6.3

HƏRBI XİDMƏTƏ VICDANLI ETIRAZLA BAĞLI KONSTITUSIYA MÜDDƏALARININ NÜMUNƏLƏRİ

Estoniya	Dini əqidəsinə və ya mənəvi-etik baxışlarına görə müdafiə qüvvələrində xidmət etməkdən imtina edən şəxslərin üzərinə alternativ xidmət keçmək öhdəliyi qoyulur.	Maddə 124.2
Almaniya	Vicdanı və əqidəsi silahdan istifadə etməklə həqiqi hərbi xidmət keçməyə yol verməyən şəxslərdən onu əvəz edən digər xidmət keçməsi tələb oluna bilər. Bu cür alternativ xidmətin müddəti həqiqi hərbi xidmətin müddətindən çox ola bilməz. Alternativ xidmətlə bağlı digər məsələlər ayrıca qanunla tənzimlənir. Belə qanun vətəndaşların fikir, vicdan, din və etiqad azadlığına müdaxilə edə bilməz və eyni zamanda, vətəndaşlara Silahlı Qüvvələrin və Federal Sərhəd Mühafizə Xidmətinin hərbi hissələri ilə bağlılığı olmayan dəstələrdə alternativ xidmət keçmək imkanı təmin etməlidir.	Maddə 12a.2
Portuqaliya	Qanunla müəyyənləşdirilmiş həqiqi hərbi xidmət keçmə mükəlləfiyyətinin olmasına baxmayaraq, vicdanı və əqidəsinin imkan verməməsi səbəbindən belə xidmət keçməkdən imtina edən şəxslər müddəti və fiziki yükü həqiqi hərbi xidmətlə eyni olan alternativ xidmət keçirlər.	Maddə 276.4

Sloveniya	Dini, fəlsəfi və ya humanist əqidəsi və baxışları hərbi xidmət keçməyə imkan verməyən vətəndaşlara ölkənin müdafiəsində başqa formada iştirak etmək imkanı verilməlidir.	Maddə 123.2
İspaniya	Qanunla İspaniya vətəndaşlarının hərbi öhdəlikləri, həmçinin həqiqi hərbi xidmət üçün bütün müvafiq təminatlar müəyyənləşdirilir. Qanunla, həmçinin vicdan, əqidə və digər əsaslara görə məcburi hərbi xidmətdən azad edilmə və həqiqi hərbi xidmətin müvafiq hallarda alternativ xidmətlə - əmək mükəlləfiyyəti ilə əvəzlənməsi məsələləri tənzimlənilir.	Maddə 30.2

Qutu 6.4

Konstitusiyalar və silahlı qüvvələrin insan hüquqları: Seçilmiş nümunələr

Polşanın Konstitusiyası
Maddə 26.2

(2) Silahlı Qüvvələr siyasi məsələlərlə bağlı bitərəf mövqeyə malik olmalı və mülki, eləcə də demokratik nəzarət altında fəaliyyət göstərməlidirlər.

İtaliya Konstitusiyasının 52-ci maddəsi daha ümumi xarakterə malikdir:

1. Vətəni qorumaq hər bir vətəndaşın müqəddəs borcudur.
2. Hərbi xidmət qanun çərçivəsində və onun şərtlərinə müvafiq olaraq, məcburidir. Hərbi borcun yerinə yetirilməsi vətəndaşların əmək qabiliyyətli işçi statusuna xələl gətirməməli və onların öz siyasi hüquqlarını həyata keçirmələrinə mane olmamalıdır.
3. Silahlı qüvvələrin təşkili və idarə olunması respublikanın demokratik prinsiplərinə uyğun olmalıdır.

4. Konstitusiya müddəaları və hərbi məhkəmələr

Hazırkı dövrdə 3 model mövcuddur. Hərbi məhkəmə sisteminin mövcud olduğu ölkələrdən bəzilərinin, məsələn, Slovakiya, Macarıstan, Litva və Rumıniyanın konstitusiyalarında həmin məhkəmələr haqqında heç bir müddəaya rast gəlinmir. Bir sıra başqa ölkələrdə konstitusiya müddəaları, sadəcə, hərbi hüququn mövcudluğunu tanımaqla kifayətlənir (onun digər konstitusiya müddəaları üzərində üstünlüyünü tanımaqla).

Bu qrupa Lüksemburq (1868-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiyanın 94-cü maddəsi) və Latviya (Konstitusiyanın 86-cı maddəsi) daxildir. Üçüncü qrupa daxil olan konstitusiyalar isə bu və ya digər dərəcədə hərbi hüququn tətbiqini və hərbi məhkəmələrin yurisdiksiyasını tənzimləməyə çalışırlar (bax, məsələn, İrlandiyanın 1937-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiyasının 38.4-cü maddəsinə). Bu qrupa daxil olan konstitusiyalar arasında əsas fərq onların müddələrinin qanun pozuntularının növlərini və bu məhkəmələrin yurisdiksiyasına daxil olan hərbi qulluqçu heyətinin kateqoriyalarının nə dərəcədə ətraflı müəyyənləşdirməsi ilə bağlıdır.

Hərbi ədliyyə və silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının insan hüquqları məsələləri öz əksini tam şəkildə aşağıda, Fəsil 21-də tapmışdır.

Fəsil 7

Yerli qanunvericilik

Bu fəsil silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının insan hüquqlarının (istər mülki və siyasi hüquqlarının, məsələn, səs vermək hüququ, dövlətin siyasi həyatında və idarə olunmasında iştirak etmək hüququ, şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququ, ifadə azadlığı və s., istərsə də sosial və iqtisadi hüquqlarının, məsələn, sosial müdafiə hüququ, təhsil hüququ və mənzil hüququ) yerli qanunvericilik tərəfindən tanınması məsələsindən bəhs edir.

Bu məsələlər ümumilikdə, hərbi hüquqla müqayisədə daha dar bir sahəni əhatə edir. Belə ki, onlar, əsasən, silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının üzərinə ciddi nizam-intizamla bağlı xüsusi hüquqi vəzifələrin (məsələn, fərarilik, rəsmi məzuniyyət verilmədən xidməti əraziyə gəlməmə, subordinasıya qaydalarını pozma, qayda-qanuna tabe olmama, düşmən tərəfə kömək göstərmə və hərbi hissədə keşik çəkən zaman yatma kimi problemlərlə mübarizə aparılması) qoyulmasını nəzərdə tutur. Baxmayaraq ki, Fəsil 21-də insan hüquqlarının qorunmasına dair hərbi ədliyyə prosessual normalarının analizi təqdim olunmuşdur, müəlliflər ümumilikdə, Təlimatda bu cür qanun pozuntuları məsələsinə geniş yer ayırmamışlar.

Bununla belə, qanunvericilikdə silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının hüquqları ayrılıqda da təsbit oluna bilər. Bütün vətəndaşlara şamil olunan ümumi konstitusion müddəalardan və ya hüquq normalarından fərqli olaraq, sırf hərbi qulluqçulardan bəhs edən qanunvericilik aktlarının yaradılmasının əsas üstünlüklərindən biri ondadır ki, bunun nəticəsində, müvafiq hüquqların parametrlərini hərbi mühitin tələblərinə daha uyğun şəkildə müəyyənləşdirmək mümkün olur.

Fəslin əvvəlində müdafiə sahəsi ilə bağlı qanunvericiliyin yaradılması zərurətindən, daha sonra isə həmin qanunvericiliyin əhatə dairəsindən, həmçinin qanunvericilik və parlamentin üzərinə məsuliyyət qoyulmasının daha səmərəli metodları arasındakı əlaqədən bəhs edilir. Silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının insan hüquqlarının müdafiəsi hərbi qüvvələrin istənilən demokratik dövlətdə tutduğu mövqe kontekstində daha böyük əhəmiyyət kəsb etdiyi üçün bu məsələyə xüsusi diqqət ayırmışlar. Nəhayət, fəslin sonunda qanunvericilik və silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqları problemlərindən bəhs olunur.

1. Müdafiə sahəsində qanunvericiliyin zəruriliyi

Qanunun aliliyi demokratiyanın vacib və ayrılmaz tərkib hissəsidir. Hətta ekstremal vəziyyətlərdə belə, milli təhlükəsizlik məqsədlərindən bəhanə kimi istifadə edərək, demokratik dövlətin siması olan qanunun aliliyinə əməl etmək öhdəliyindən geri çəkilmək olmaz. Bundan əlavə, bir çox beynəlxalq təşkilatlar da silahlı qüvvələrlə bağlı ayrıca qanunvericiliyin yaradılması və silahlı qüvvələrin parlament qarşısında hesabat verməsi qaydasının müəyyənləşdirilməsi ideyasını dəstəkləyirlər (Qutu 7.1-ə bax).

Qanunvericilik demokratik iradənin hüquqi ifadəsidir. Əksər dövlətlərdə qanunvericiliyin qəbul edilməsi (həmçinin, hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətinə nəzarət) parlamentin ən vacib funksiyalarından biridir. Buna görə də qanunun aliliyi prinsipinin hökmran olduğu demokratik dövlətlər üçün silahlı qüvvələrin fəaliyyətinin və səlahiyyətlərinin qanunvericilik yolu ilə müəyyənləşdirilməsi daha əlverişlidir, nəinki adət hüququ və ya presedent hüququ (məsələn, müstəsna hüquq doktrinası) vasitəsilə. Qanunvericilik, qanun yaradıcılığı fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin bu sahədəki prinsipləri anlaşıq şəkildə analiz etməsini və formalaşdırmasını mümkün edir. Halbuki əks halda həmin prinsiplər ya tarixi inkişaf prosesində formalaşmalı, ya da başqa bir tarixi dövrün təsadüfi qalığı olaraq toplanmalı idi. Silahlı qüvvələrin səlahiyyətlərinin qanunvericilik yolu ilə müəyyənləşdirilməsi həm də ona görə vacibdir ki, bununla insan hüquqları

normalalarının yerinə yetirilməsindən milli təhlükəsizlik məqsədləri üçün geri çəkilmək imkanı da yaranmış olur.

Müdafiə sahəsində qanunvericiliyin yaradılması səlahiyyəti, adətən, konstitusiya ilə müəyyənləşdirilir. Bu nöqteyi-nəzərdən, qanunvericilik fəaliyyəti parlamentin konstitusiya vəzifəsidir. Bununla belə, bu məsələ ilə bağlı pragmatik yanaşmalar da mövcuddur. Bu məsələdə parlamentin iştirakı həmin prosesin qanuniliyini və silahlı qüvvələrin birbaşa demokratik məsuliyyət daşmasını təmin edir. Bu, silahlı qüvvələrin məhdud siyasi maraqların, yaxud bu və ya digər qrupun maraqlarının təmsilçisinə çevrilməsinin qarşısını alıb, onların yalnız dövlətin mənafeələrinə qulluq etməsini və konstitusiyanın müdafiəçisi kimi çıxış etməsini təmin etməyə kömək edir. Silahlı qüvvələr üzərində düzgün nəzarət müdafiə məsələlərinə sabit və siyasi cəhətdən ikitərəfli yanaşmanı təmin edir ki, bu da istər dövlət, həm də silahlı qüvvələrin öz mənafeyinə cavab verir.

Parlament üzvlərinin bu məsələdə iştirakı müdafiə məqsədləri üçün dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitin müvafiq səlahiyyətlər çərçivəsində xərclənməsinə nəzarəti və xərclənmiş vəsait üzrə hesabat verilməsini təmin etməyə kömək edə bilər. Silahlı qüvvələrin yaradılmasının, mandatının və səlahiyyətlərinin parlament tərəfindən təsdiqi qanunun aliliyi prinsipinə əməl olunması üçün vacib olsa da, bunun üçün kifayət deyildir. Silahlı qüvvələr qanuna müvafiq şəkildə yaradılsa, onların fəaliyyətinin və səlahiyyətlərinin (bir çox hallarda müstəsna səlahiyyətlərinin) legitimliyi artmış olar. Digər sahələrdə olduğu kimi, qanunverici orqanın əsas vəzifələrindən biri yalnız icra hakimiyyəti orqanlarına səlahiyyətlərin ayrılması olmayıb, həmçinin onların xüsusi səlahiyyətlərini hüquqi çərçivəyə salmaqdan və həmin səlahiyyətlər üçün hüdudlar müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Qutu 7.1

Silahlı qüvvələr üzərində demokratik nəzarət zərurəti (seçilmiş beynəlxalq təşkilatların sənədlərində təsbit olunmuş tələblər)

TƏŞKILAT	NORMA/STANDART	MƏNBƏ
BMTİP	Hərbi qüvvələr, polis və digər təhlükəsizlik qüvvələri üzərində demokratik mülki nəzarət (məruzədə təhlükəsizlik sahəsində demokratik idarəetmə prinsipləri sadalanır)	İnsan İnkişafı Vəziyyətinə dair Hesabat (2002)
ATƏT	"Hərbi, hərbişəkilən və milli təhlükəsizlik qüvvələri, həmçinin kəşfiyyət xidməti və polis üzərində demokratik siyasi nəzarət" (bir sıra müddəalarla təsbit olunmuşdur)	"Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair" Davranış Məcəlləsi (1994)
Avropa Şurası (Parlament Assambleyası)	Dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər qanuni olmalı və əsaslandırılmalıdır. Bu məqsədlə, müəyyən formada demokratik nəzarətin həyata keçirilməsinə zərurət vardır. Demokratik nəzarət, başlıca olaraq, parlament tərəfindən həyata keçirilməlidir. [Bu məsələdə] məhkəmə hakimiyyəti öz növbəsində, əhəmiyyətli rol oynayır. Bu ondan irəli gəlir ki, məhkəmə hakimiyyəti müstəsna tədbirlərdən sui-istifadə halına yol verərək insan hüquqlarının pozulması riski yaradan istənilən şəxsi cəzalandıra bilər. [Bu sahədə] həyata keçirilən siyasətlərə nəzarət edilməsində və müvafiq normaların hamılıqla qəbul edilmiş standartlara uyğunlaşdırılmasında beynəlxalq təşkilatların rolu getdikcə artmaqdadır.	1713 sayılı Tövsiyə (2005)
Avropa Birliyi (Avropa Parlamenti)	Üzvlüyə qəbul üçün müəyyənləşdirilmiş Kopenhagen kriteriyalarını konkretləşdirmək məqsədilə aşağıdakı ifadənin əlavə edilməsi: "polis, hərbi qüvvələrin və məxfi xidmətin ... hüquqi məsuliyyəti".	Gündəlik (2000) § 9
Amerika Dövlətlərinin Sammiti	"Silahlı qüvvələrin və təhlükəsizlik qüvvələrinin konstitusiya uyğun olaraq, dövlətlərimizin legitim hakimiyyət orqanlarına tabe olması demokratiya üçün vacib şərtidir".	Kvebek Fəaliyyət Planı

2. Qanunvericilik və parlament qarşısında hesabatlılıq

Qutu 7.2-də də göstəriləyi kimi, qanun yaradıcılığı parlamentin adətən həyata keçirdiyi funksiyalardan yalnız biridir. Bundan əlavə, silahlı qüvvələr üzərində nəzarət çərçivəsində parlament, icra hakimiyyəti orqanlarının hesabatlarını və müvafiq bəyannamələrini dinləyə, büdcə nəzarətini həyata keçirə, hərbi qüvvələr üçün vəzifələri təsdiq edə, müdafiə məqsədləri üçün satınalmaların yoxlanışını həyata keçirə, həmçinin müdafiə sahəsində dövlət siyasətini və silahlı qüvvələrin şəxsi heyətinin say tərkibini təsdiq edə bilər.

Qutu 7.2

Silahlı qüvvələrlə bağlı qanunvericiliyin yaradılması prosesində parlament tərəfindən istifadəsi mümkün olan alətlər və ya vasitələr

1. Ümumi səlahiyyətlər

- a. qanunvericilik təşəbbüsü ilə çıxış etmək;
- b. qanunvericiliyə əlavə və ya dəyişiklik etmək;
- c. icra hakimiyyəti orqanlarının nümayəndələrini sorğu-sual etmək;
- d. icra hakimiyyəti orqanlarının nümayəndələrini hesabat vermək məqsədilə parlamentin iclasına dəvət etmək;
- e. hərbi qulluqçuları və dövlət qulluqçularını hesabat vermək məqsədilə parlamentin iclasına dəvət etmək;
- f. mülki ekspertləri hesabat vermək məqsədilə parlamentin iclasına dəvət etmək;
- g. icra hakimiyyəti orqanlarından lazımı sənədləri əldə etmək;
- h. parlament araşdırması həyata keçirmək;
- i. dinləmələr həyata keçirmək.

Bütün bu funksiyalar qanunvericilik prosesini tamamlaya bilər. Onlardan bəziləri isə (məsələn, hərbi qulluqçuların vəzifələrinin və müdafiə məqsədləri üçün satınalmaların təsdiqi) ayrıca qanunvericilik aktlarının mövzusu ola bilər. Parlamentlər tərəfindən qanun yaradıcılığı prosesində həyata keçirilən ümumi səlahiyyətlərdən bəziləri növbəti qutuda Polşanın nümunəsində göstərilmişdir.

Qutu 7.3

Parlamentin genişləndirilmiş səlahiyyətləri: Polşa⁵⁰

Parlament, yəni Seym və Senat dövlətin ali qanunverici orqanı olub, istər qanun yaradıcılığı prosesində, istərsə də dövlətin fəaliyyətinin və siyasətinin əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi zamanı müdafiə əhəmiyyətli məsələlərlə, o cümlədən Silahlı Qüvvələrə aid olan məsələlərə xüsusi diqqət ayırır. Bu məsələlər dövlət büdcəsi ilə əlaqədar maliyyə planlarının və normativ aktların layihəsinin hazırlanması zamanı da ön planda durur. Bundan əlavə, Parlament: müdafiə əhəmiyyətli əsas məsələlər üzrə qanunlar qəbul edir. Həmin qanunlar həm Müdafiə nazirinin, həm də Müdafiə Nazirliyinin fəaliyyətini tənzimləyir; dövlət büdcəsinin müdafiə məqsədləri üçün xərclərini təsdiq edir və həmin büdcənin icra olunmasına nəzarəti həyata keçirir, müdafiə məqsədləri üçün büdcənin həm formalaşdırılması, həm də icra olunması zamanı şəffaflığa əməl olunmasını təmin edir; Müdafiə nazirinin vəzifəyə təyin olunmasına münasibətini bildirir (Müdafiə naziri mülki şəxs olub, demokratik yolla seçilmiş hökumətin üzvüdür. O dövlətin müdafiəsi sahəsində öhdəliklərinin və vəzifələrinin yerinə yetirilməsi vəziyyəti ilə bağlı Parlament qarşısında hesabat verir).

Parlament və onun komitələri, həmçinin müdafiə sahəsi üzərində xüsusi nəzarət funksiyaları həyata keçirirlər. Dövlətin müdafiəsi məsələlərinə Seymin Milli Müdafiə Komitəsi tərəfindən baxılır. Açıqkəllən nəzarət funksiyaları Seymin Milli Müdafiə Komitəsi və Xüsusi Xidmətlər üzrə Komitəsi, Senatın Milli Müdafiə Komitəsi, həmçinin Seymin ayrı-ayrı deputatları və senatorları tərəfindən, parlament iclaslarının gedişatında müvafiq dövlət hakimiyyəti orqanlarının nümayəndələrinin sorğu-sual edilməsi şəklində həyata keçirilir. Seymin Milli Müdafiə Komitəsinin səlahiyyət dairəsinə və vəzifələrinə milli müdafiə, xüsusən Silahlı Qüvvələrlə əlaqədar məsələlər daxildir. Bundan əlavə, Komitə, ölkənin müdafiə qabiliyyətini gücləndirmək məqsədi ilə, ölkənin Ərazi və Mülki Müdafiə orqanının sistemində və fəaliyyətində, həmçinin müvafiq dövlət orqanlarının, kooperativ və ictimai təşkilatların, fərdi vətəndaşların və müdafiə sənayesinin ayrı-ayrı bölmələrinin cari fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirir.

Parlament ölkənin daxili təhlükəsizliyinin təmin olunması və dövlətin daxili təhlükəsizlik sisteminin formalaşdırılması məqsədilə siyasi və iqtisadi sahələrdə qərarlar qəbul edir. Onun qərarları dövlətin daxili təhlükəsizlik prinsiplərini, dövlət hakimiyyəti orqanlarının müvafiq səlahiyyətlərini, həmçinin dövlətin daxili təhlükəsizlik məqsədləri üçün xərclərinin miqdarını müəyyənləşdirir. Parlament özünün komissiyaları ilə birgə ölkənin daxili təhlükəsizlik qüvvələri üzərində nəzarəti həyata keçirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, fərdi qanunvericilər çox tez-tez əlavə bir funksiya da yerinə yetirməli olurlar ki, bu da vətəndaşlar tərəfindən verilmiş ərizə və şikayətlərə baxmaqdan və onların təmin edilməsi istiqamətində fəaliyyət göstərməkdən ibarətdir. Bir sıra dövlətlərin qanunvericiliyinə görə, hər bir qanunverici bu funksiyaları konkret bir coğrafi ərazi və ya seçki dairəsi üzrə təmsil etdiyi seçkilərə münasibətdə həyata keçirə bilər. Dövlət orqanlarının, o cümlədən, silahlı qüvvələrin administrasiyasının öz vəzifələrini lazımcına yerinə yetirməməsi bir çox ölkələr üçün xarakterik problem olduğu üçün həmin dövlətlərdə qanunvericilər, fərdi müraciət və şikayətlərin araşdırılmasını və nəticələr barədə parlamentə hesabatların təqdim edilməsini təmin etməkdən ötrü müstəqil qurumlar, məsələn, ombudsman təsisatları yaratmışlar. Bu qurumların, xüsusən, hərbi ombudsman təsisatının silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının insan hüquqlarının qorunmasında rolunun əhəmiyyəti Fəsil 22-də ətraflı şəkildə təsvir olunmuşdur.

3. Müdafiə qanunvericiliyinin əhatə dairəsi

Müdafiə məsələləri və silahlı qüvvələrlə əlaqədar qanunvericilik, ümumilikdə, bir çox məsələləri əhatə edə bilər, məsələn, hərbi qüvvələrin rolu, tabeçilik qaydası, siyasi neytrallıq, hərbi heyətin statusu, vicdanlı etiraz, fəvqəladə vəziyyətlər, hərbi nizam-intizam və onun pozulması, hərbi ədliyyə sistemləri, hüquqi müdafiə vasitələri və şikayətlərə baxılması mexanizmləri, qanuna zidd əməllərin verilməsinə və insan hüquqlarının pozulması hallarına görə məsuliyyət, şikayət etmək, vurulmuş zərərin əvəzini tələb etmək və apellyasiya şikayəti təqdim etmək hüququ, əmək haqqı və pen-

50 ATƏT-in "Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair" Davranış Məcəlləsi üzrə 2004-cü ildə həyata keçirilmiş informasiya mübadiləsi çərçivəsində aparılmış sorğuya Polşanın cavabı

siya almaq hüququ və hərbi qulluqçuların həyat sığortası hüququ (hərbi qulluqçunun gözlənilməz ölümü və ya xəsarət alması hallarında onun ailə üzvlərinə kompensasiyanın ödənilməsi).

Qutu 7.4

Müdafiə qanunvericiliyinin əhatə dairəsi: Amerika Birləşmiş Ştatları⁵¹

Müdafiə Departamenti ilə əlaqədar qanunvericilik aktlarının əksəriyyəti Amerika Birləşmiş Ştatlarının Qanunvericilik Toplusunun 10-cu Bölməsinə daxil edilmişdir. Həmin qanunvericilik aktlarında Müdafiə Departamentinin funksiyaları, səlahiyyətləri və onun əsas vəzifəli şəxsləri təsvir olunmuşdur. Departament, Ştat Rəislərinin Birləşmiş Komitəsinin, döyüşçü dəstələrin, ehtiyatda olan dəstələrin şəxsi heyətini və onlar arasında münasibətləri müəyyənləşdirir. 10-cu Bölmədə əks olunmuş xüsusi normalar silahlı qüvvələrin mülki hüquq-mühafizə orqanlarına kömək göstərilməsi sahəsində səlahiyyətlərini (Fəsil 18), xarici ölkələrə humanitar və digər yardım göstərilməsi qaydalarını (Fəsil 20), Müdafiə Departamenti tərəfindən kəşfiyyat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi qaydalarını (Fəsil 21) təsbit edir. Bu bölmədə, həmçinin Hərbi Qanunvericiliyin Vahid Toplusu (Fəsil 47) təqdim olunur. Bölmə 10-da həmçinin hərbi qulluqçulara təlim keçilməsi, əmək haqqı və ya mizd ödənilməsi, müdafiə məqsədləri üçün satınalmalar qaydası, eləcə də maliyyə hesabatlılığı barədə müddəalar öz əksini tapmışdır.

Hərbi qanunvericiliklə bir sıra vəzifələr - Müdafiə nazirinin baş hüquq müşaviri, Ordu, Hərbi Dəniz Donanması və Hərbi Hava Qüvvələrinin baş hüquq müşavirləri, həmçinin Ordu, Hərbi Dəniz Donanması və Hərbi Hava Qüvvələrinin baş hüquq məsləhətçiləri vəzifələri müəyyənləşdirilmişdir. Həmin vəzifələrdə çalışan şəxslərin funksiyaları müvafiq hüquq məsləhətləri göstərməkdən, proqram və fəaliyyətləri yoxlamaqdan və nəzarət fəaliyyəti həyata keçirməkdən ibarətdir.

Parlamentlər silahlı qüvvələrə dair qanunlar hazırlayarkən qanunun aliliyi prinsipinə yalnız səthi əməl etməklə, yəni silahlı qüvvələr üçün yalnız qanuni səlahiyyətlər müəyyənləşdirməklə kifayətlənməyib, həmin prinsipə daha dərinləndirən yanaşmalıdırlar. Başqa sözlə, parlamentlər silahlı qüvvələrlə əlaqədar qanunların aydın, hərtərəfli, ziddiyyətsiz olmasını və insan hüquqlarına dair normalara cavab verməsini təmin edə bilərlər.

Digər tərəfdən, hərbi qanunvericiliyin böyük əksəriyyəti hərbi qulluqçuların üzərinə xüsusi hüquqi vəzifələrin (məsələn, fərarilik, rəsmi məzuniyyət verilmədən xidməti əraziyə gəlməmə, subordinasiya qaydalarını pozma, qayda-qanuna tabe olmama, düşmən tərəfə kömək göstərmə və hərbi hissədə keşik zamanı yatma kimi problemlərlə mübarizə aparılması) qoyulmasını nəzərdə tutur ki, bu da onların fəaliyyət göstərdiyi mühitdə ciddi nizam-intizamın tələb olunduğunu xüsusilə vurğulayır. Hərbi cinayətlərə və insan hüquqlarının pozulmasına ilə əlaqədar olmayan intizam pozuntularına görə cəza müəyyənləşdirən hərbi ədliyyə normalarının müzakirəsinə Təlimatda yer ayrılıbmışdır. Bununla belə, hərbi ədliyyənin, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ ilə əlaqədar olan və ya hərbi qulluqçuların öz insan hüquqlarından, məsələn, söz azadlığı hüququndan istifadə etməyə görə hərbi qanunvericiliyə əsasən cəzalandırılmasını nəzərdə tutan digər aspektləri insan hüquqlarının müdafiəsi məsələsi ilə bilavasitə əlaqədardır (hərbi ədliyyənin ədalətli mühakimə olunmaq hüququna dair normalara nə dərəcədə cavab verməsi məsələsindən Fəsil 21-də bəhs olunur).

4. Qanunvericilik və silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqları

Qanunvericilik silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının mülki, siyasi və sosial hüquqlarını konstruktiv şəkildə təsbit edə bilər. Silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının hüquqlarından bəhs edən irihəcmli qanunvericilik aktlarının bariz nümunələrindən

51 ATƏT-in Davranış Məcəlləsi üzrə həyata keçirilmiş informasiya mübadiləsi çərçivəsində aparılmış sorğuya ABŞ-in cavabı

biri Rusiya Federasiyasının "Hərbi heyətin statusu haqqında" Qanunudur⁵² (Qutu 7.5-ə bax).

Qutu 7.5

Silahlı qüvvələrin üzvlərinin hüquqlarına dair qanunvericilik Rusiya Federasiyası⁵³

Hərbi Heyətin Statusu - "Hərbi Heyətin statusu haqqında" 27 may 1998-ci il tarixli 76 sayılı Federal Qanun
Hərbi heyətin azadlıqlarının, şərəf və ləyaqətinin müdafiəsi - Maddə 5
Sərbəst hərəkət etmək və özünə yaşayış yeri seçmək azadlığı hüququ - Maddə 6
Söz azadlığı, həmçinin yığıncaq, toplantı, nümayiş və piketlərdə iştirak etmək azadlığı - Maddə 7
Vicdan və din azadlığı - Maddə 8
Dövlətin idarə olunmasında və ictimai birliklərdə iştirak etmək hüququ - Maddə 9
Əmək hüququ - Maddə 10
İş vaxtı və istirahət hüququ - Maddə 11
Pul müavinəti - Maddə 12
Əlavə pul təminatları - Maddə 13
Geyim təminatı - Maddə 14
Mənzil hüququ - Maddə 15
Sağlamlığın qorunması və tibbi yardım almaq hüququ - Maddə 16
Əmlak hüquqları: Vergi güzəştləri - Maddə 17
Təhsil hüququ və mədəni hüquqlar - Maddə 19
Nəqliyyat vasitələrindən istifadə - Maddə 20
Qanunsuz əmrlərdən şikayət etmək hüququ - Maddə 21
Prosessual hüquqlar - Maddə 22
Sosial təminat hüququ - Maddə 24
Fövqəladə vəziyyət şəraitində xidmət göstərən zaman əlavə güzəştlər - Maddə 25
Ümumi vəzifələr - Maddə 26
Xidməti və xüsusi vəzifələr - Maddə 27

Silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqlarının milli təhlükəsizlik məqsədləri üçün məhdudlaşdırılmasına ehtiyac yaranan zaman qanunvericilik aktları xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb etməyə başlayır. İnsan hüquqları hər bir insan, o cümlədən hərbi qulluqçular üçün həyatı əhəmiyyət kəsb etdiyi üçün silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqları məhdudlaşdırılan zaman sui-istifadə hallarının və ya hər hansı əsaslandırılmamış məhdudlaşdırma yollarına yol verilməsi hallarının qarşısını almaq məqsədilə həmin insan hüquqlarına müvafiq təminatların verilməsi zəruridir.

ATƏT-in iştirakçı dövlətləri "Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair" Davranış Məcəlləsi⁵⁴ üzrə üzvlərinə "silahlı qüvvələr heyətinin hüquq və öhdəliklərini öz ölkələrinin qanunlarında və digər müvafiq sənədlərində təsbit etmək" (Maddə 28) və "hərbi, hərbişəkilənmiş və təhlükəsizlik qüvvələrinin heyətlərinin öz insan hüquqlarından və əsas azadlıqlarından ATƏT-in sənədlərində və beynəlxalq hüquq normalarında təsbit olunmuş qaydada və konstitusiyanın, eləcə də digər qanunvericilik aktlarının müddəalarına və hərbi xidmətin tələblərinə uyğun şəkildə istifadə etməsini və həmin hüquq və azadlıqları həyata keçirməsini təmin etmək" öhdəliklərini götürmüşlər (Maddə 32).

Silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına zərurət yaranarsa, belə məhdudlaşdırma qanuni səlahiyyətlər çərçivəsində və müvafiq müqavilələrə uyğun

52 Silahlı qüvvələrin üzvlərinin insan hüquqlarının milli müdafiəsi sisteminin hüquqi əsaslarını Rusiya Federasiyasının Konstitusiyası, "Müdafiə haqqında", "Hərbi mükəlləfiyyət və hərbi xidmət haqqında", "Hərbi qulluqçuların statusu haqqında", "Hərbi xidmət keçmiş şəxslərin, daxili işlər orqanlarının vəzifəli şəxslərinin və onların ailələrinin pensiya təminatı haqqında" Qanunlar və bir sıra digər qanunvericilik aktları təşkil edir.

53 "Hərbi personalın statusu haqqında" 27 may 1998-ci il tarixli 76 sayılı Federal Qanun (əlavə və dəyişikliklərlə) Qanunun qeyri-rəsmi tərcüməsi Silahlı Qüvvələrə Demokratik Nəzarət üzrə Cenevrə Mərkəzinin aşağıda göstərilmiş veb-saytıdan əldə oluna bilər: <http://www.dcaf.ch/_docs/eng-book/24_StatusMilPersons.pdf>.

54 ATƏT-in 3 dekabr 1994-cü il tarixli "Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair" Davranış Məcəlləsi

olaraq həyata keçirilməlidir.

“İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası ATƏT-in üzv dövlətlərinin əksəriyyəti üçün hərbi heyətin hüquqlarının (məsələn, şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququ, fikir və etiqad azadlığı, fikri ifadə etmək azadlığı və birləşmək azadlığı) qanuni şəkildə məhdudlaşdırılması üzrə minimum standartlar müəyyənləşdirir (müvafiq olaraq Maddə 8-11). Eynilə, İHAK-ın 6-cı maddəsinə müvafiq olaraq, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququna əməl olunmasını təmin etmək məqsədilə hərbi ədliyyə orqanları öz fəaliyyətlərini “qanuna müvafiq qaydada yaradılmış [kursiv müəlliflərinin] müstəqil və bitərəf məhkəmə” vasitəsilə həyata keçirməlidirlər.

“İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının tələbinə görə, demokratik cəmiyyətlərdə şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququ (Maddə 8), fikir, vicdan, din və ya etiqad azadlığı (Maddə 9), ifadə azadlığı (Maddə 10), həmçinin birləşmək və dinc toplaşmaq azadlıqları (Maddə 11) zərurət olduqda demokratik cəmiyyətin mənafevi naminə yalnız o halda məhdudlaşdırıla bilər ki, həmin məhdudlaşdırma “qanuna müvafiq olsun” və müvafiq məqsədlərə nail olunması niyyəti ilə həyata keçirilsin. Aşağıda təqdim olunmuş qutudan da göründüyü kimi, ayrı-ayrı vəziyyətlərdən asılı olaraq, müxtəlif şəkildə məhdudlaşdırma həyata keçirilməsinə icazə verilir.

Qutu 7.6

“İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının 8-11-ci maddələri ilə icazə verilən məhdudlaşdırma⁵⁵

Məhdudlaşdırılmaya icazə verən əsaslar	Konvensiyada təsbit olunmuş hüquqlar			
	Şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququ (Maddə 8)	Fikir, vicdan, din və ya etiqad azadlığı (Maddə 9)	İfadə azadlığı (Maddə 10)	Toplaşmaq və birləşmək azadlığı (Maddə 11)
Milli təhlükəsizlik	+	--	+	+
İctimai təhlükəsizlik	+	+	+	+
İqtisadi rifah	+	--	+	--
İğtişaşların və ya cinayətlərin qarşısının alınması	+	+	+	+
Sağlamlığın və mənəviyyatın qorunması	+	+	+	+
Başqalarının hüquq və azadlıqlarının qorunması	+	+	+	+
Ərazi bütövlüyünün qorunması	--	--	+	--
Konfidensial məlumatların yayılmasının qarşısının alınması	--	--	+	--
Başqalarının reputasiyasının qorunması	--	--	+	--
Məhkəmələrin nüfuzunun və bitərəfliyinin qorunub saxlanması	--	--	+	--

⁵⁵ “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası (1950)

Bundan əlavə, Maddə 11-də göstərilir ki, “bu maddə silahlı qüvvələr, polis və ya inzi-bati dövlət orqanları nümayəndələrinin belə hüquqlarının həyata keçirilməsinə qanuni məhdudiyətlər qoyulmasına mane olmur” (Bax Fəsil 9 - “Hərbi birliklər və assosiasiyalar”).

Məhdudiyətlər diskriminasiya xarakteri daşımamalıdır. Maddə 14 Konvensiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlardan istifadə üçün “cins, irq, rəng, dil, siyasi və ya digər baxışlar, milli və ya sosial mənşə, milli azlıqla əlaqə, əmlak vəziyyəti, doğum və ya hər hansı digər əlamətlərə görə ayrı-seçkilik” qoyulmasını qadağan edir.

Bundan əlavə, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi tərəfindən müəyyənləşdirilmiş beynəlxalq prinsiplər də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məhkəmə, dövlətlər tərəfindən insan hüquqlarının milli təhlükəsizlik mənafehi üçün necə və hansı hallarda məhdudlaşdırılmasının mümkün olmasına dair ehtiyatlı bir yanaşma hazırlamışdır.

Bu konsepsiyadan Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin tərəfi olmayan ATƏT-in iştirakçı dövlətləri də istifadə edə bilərlər. Məhkəmə müəyyən kriteriyalar müəyyənləşdirmişdir. Konvensiyaya üzv olan dövlətlərin qanunvericiliyi bu kriteriyalara cavab verməlidir. Həmin kriteriyalar Qutu 7.7-də “qanunun keyfiyyəti” testi şəklində göstərilmişdir. Kriteriyalar qanunların uzaqgörən olmasını, yəni həmin qanunların, bu qanunlarla hər hansı səlahiyyətlərin verildiyi şəxslərin öz mülahizəsi əsasında hərəkət etməsini məhdudlaşdırmasını və belə səlahiyyətlərdən sui-istifadənin hallarının baş verməsinin qarşısını alan təminatlar verməsinə tələb edirlər.

Qutu 7.7

Avropa Konvensiyası: “Qanunun keyfiyyəti” testi⁵⁶

Konvensiya həmin məhdudiyətlərin “qanuna müvafiq olaraq” həyata keçirilməli olduğunu təsbit edir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququ digər kriteriyalar qismində aşağıdakıları müəyyənləşdirir:

- Qanunvericilik presedent hüququ normalarını, həmçinin qanun qüvvəli aktları və qeyri-normativ aktları da əhatə edir. Bu iş üzrə Məhkəmə bəyan etmişdir ki, hər hansı normanın “qanun” hesab edilə bilməsi üçün həmin normalar təcrübədə kifayət qədər asan tətbiq oluna bilməlidir. Bundan əlavə, həmin normaların vətəndaşlara öz davranışlarını tənzimləmək imkanı yaratması üçün onlar kifayət qədər dəqiq müəyyənləşdirilməlidir⁵⁷;
- “Ayrı-ayrı səlahiyyətli şəxslərin qeyri-məhdud şəkildə şəxsi mülahizələri əsasında hərəkət etməsinə imkan verən qanun uzaqgörənliyin əsas xüsusiyyətlərini ehtiva etmir və buna görə də göstərilmiş məqsədlər üçün istifadə oluna bilməz. “Şəxsi mülahizənin əhatə dairəsi əsaslandırılmış şəkildə göstərilməli⁵⁸”, həmçinin qanunla, şəxsi mülahizə əsasında hərəkət etmək səlahiyyətindən sui-istifadənin qarşısını alan təminatlar müəyyənləşdirilməlidir⁵⁹.
- Həmin təminatlar qanunun özündə təsbit olunmadığı halda, qanunda ən azı bu cür sui-istifadə hallarına müdaxilə edilməsi üçün şərtlər və prosedurlar müəyyənləşdirilməlidir⁶⁰.

56 Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin veb-saytı: <<http://www.echr.coe.int>>; Yan Kamerun, “Milli təhlükəsizlik və Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası” (Dordrecht, Upsala: “Kluwer Law International” hüquq şirkəti, 2000)

57 “Sunday Times Birləşmiş Krallığa qarşı” adlı iş, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 26 aprel 1979-cu il, “Avropada insan hüquqlarının vəziyyətinə dair hesabatlar”, Cild 2, 1979, səh. 45, paragraf 47

58 “Silver və digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı” adlı iş, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 25 mart 1983-cü il, “Avropada insan hüquqlarının vəziyyətinə dair hesabatlar”, Cild 5, 1983, səh. 347, paragraf 85

59 Baxın, paragraf 88 və 89

60 “Klass Almaniya Federativ Respublikasına qarşı” adlı iş, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 09 mart 1977-ci il, “Avropada insan hüquqlarının vəziyyətinə dair hesabatlar”, Cild 2, 1979-cu il, səh. 214, paragraf 63; “Kruslin Fransaya qarşı”, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 24 aprel 1990-cı il, “Avropada insan hüquqlarının vəziyyətinə dair hesabatlar”, Cild 12, 1990-cı il, səh. 547, paragraf 35; “Huvig Fransaya qarşı”, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 24 aprel 1990-cı il, “Avropada insan hüquqlarının vəziyyətinə dair hesabatlar”, Cild 12, səh. 528, paragraf 34

III Bölüm

Fəsil 8

Mülki və siyasi hüquqlar

Prinsipcə, əsgərlər “hərbi formada vətəndaşlar” olaraq, digər vətəndaşlar kimi eyni əsas hüquqlara malikdirlər. Bununla belə, əksər ölkələrin silahlı qüvvələrinin rəhbərlikləri hesab edirlər ki, siyasi fəaliyyət hərbi qulluqçuların intizamına mənfəət təsir göstərdiyi üçün hərbi peşə ilə bir araya sığmır. Bu səbəbdən hərbi qulluqçuların siyasi neytrallığı məsələsi bütün ölkələrin hərbi sistemləri üçün mübahisə doğuran bir məsələdir. Baxmayaraq ki, silahlı qüvvələrin siyasi neytrallığına dair qaydalar hər yerdə demək olar ki, eynidir, bununla belə, müxtəlif ölkələrdə silahlı qüvvələrin siyasi fəaliyyətlə məşğul olmasının məhdudlaşdırılma dərəcəsi əhəmiyyətli dərəcədə fərqlidir. Silahlı qüvvələrin söz azadlığına məhdudiyətlərin tətbiq edilməsi daha geniş yayılmış tendensiyadır. Bu qismən, silahlı qüvvələrin siyasi cəhətdən bitərəf mövqedən çıxış etməsini təmin etmək zərurəti ilə, qismən isə silahlı qüvvələrin heyəti arasında fikir müxtəlifliyinin və subordinasiya qaydalarının pozulması hallarının qarşısını almaq ehtiyacı ilə əlaqədardır.

Fəslin əvvəlində hərbi qulluqçuların siyasi hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının lehinə arqumentlər təqdim olunur. Daha sonra fəsildə siyasi neytrallığı təmin etmək məqsədilə bəzi hüquqların (məsələn, səs vermək hüququ, dövlət hakimiyyəti orqanlarında vəzifə tutmaq üçün namizədliyi irəli sürmək hüququ, siyasi nümayişlərdə iştirak etmək hüququ, həmçinin fikri ifadə etmək azadlığı) məhdudlaşdırılması məsələsindən bəhs olunur. ATƏT-in müxtəlif iştirakçı dövlətlərində siyasi neytrallıq və ifadə azadlığı məsələlərinə fərqli yanaşmaların mövcud olduğunu göstərən nümunələr təqdim edilir. Həmin yanaşmalar hərbi qulluqçuların hüquqlarının daha az məhdudlaşdırılmasından tutmuş neytrallıq məsələsi ilə bağlı ciddi normaların müəyyənləşdirilməsinə və bunun nəticəsi kimi hərbi qulluqçuların hüquqlarının ciddi şəkildə məhdudlaşdırılmasınadək müxtəlif səviyyələrdə dəyişir.

1. Gündəlikdə duran məsələlər

Silahlı qüvvələr heyətinin siyasi fəaliyyətinə qoyulan məhdudiyətlərə əksər hallarda aşağıdakılar daxildir:

- Siyasi partiyalarda iştirakın qadağan edilməsi;
- Seçkilərdə dövlət vəzifələri üçün namizədliyi irəli sürməyin qadağan edilməsi;
- Hərbi forma ilə ictimai nümayişlərdə iştirak etməyin qadağan edilməsi;
- İfadə azadlığının məhdudlaşdırılması.

Belə məhdudiyətlər üçün bir neçə əsas vardır. Birinci əsas ondan ibarətdir ki, silahlı qüvvələr ölkənin ərazi bütövlüyünün və konstitusiya quruluşunun müdafiəçiləri olduqları üçün onlar hər hansı siyasi mövqeni təmsil etməməli və siyasi cəhətdən fərqli düşüncələrə malik olmamalıdır. Silahlı qüvvələrin neytrallığı seçkilərə dövləti kimin idarə edəcəyini müstəqil şəkildə müəyyənləşdirmək imkanı təmin edir. Keçid demokratiyasını yaşayan əksər dövlətlərdə silahlı qüvvələrin tarixi rolu hökmran siyasi partiyanın tərəfində repressiyalarda iştirak etməklə bağlı olmuşdur. Silahlı qüvvələrin neytrallığını təmin etmək onları öz keçmiş rolundan tamamilə ayırmaq üçün bir vasitədir.

İkincisi, məhdudiyətlər silahlı qüvvələr arasında siyasi cəhətdən müxtəlifkirliliyin qarşısını almağa yönəlmişdir, belə ki, bu müxtəlifkirlilik onların döyüş qabiliyyətliliyinə və mübarizə ruhuna mənfəət təsir göstərə bilər. Bu, xüsusən, silahlı qüvvələrlə ölkənin siyasi rəhbərliyi arasında kritik münasibətlərin yarandığı və seçki yolu ilə seçilmiş dövlət rəhbərləri tərəfindən hərbi qüvvələrə xüsusi tapşırıqların verildiyi hallara aiddir.

Üçüncüsü, siyasi və hərbi sahələrin bir-birindən ayrılması silahlı qüvvələr üzərində səmərəli mülki nəzarəti və onların mülki hakimiyyət orqanları qarşısında hesabatlılığını təmin etməyə imkan yaradır. Silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının siyasi sferada aktiv rola malik olması silahlı qüvvələrin hesabatlılıq prinsipinin demokratikliyinə

xələl gətirir və müxtəlif siyasi maraqlardan doğan ixtilafın yaranmasına səbəb olur. Buna görə də silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının siyasətdə aktiv şəkildə iştirakının qarşısını almaq üçün məhdudiyətlərin qoyulmasına ehtiyac yarana bilər.

Baxmayaraq ki, demokratik cəmiyyətlərdə bu və ya digər insanın hansı siyasi baxışlara malik olması, adətən, onun öz şəxsi işi hesab olunur, bununla belə, bəzi hallar da olur ki, silahlı qüvvələr heyətinin içərisində ekstremist siyasi baxışlara malik olan və ya belə siyasi qruplarla bağlılığı olan hərbi qulluqçuların (məsələn, konstitusiyaya zidd hərəkətləri təbliğ edən insanlar) siyasi qüvvələrin heyətindən xaric olunmasına zərurət yaranır. Məsələ burasındadır ki, belə siyasi əlaqələr qəbul edilməz hesab edilir, belə ki, digər siyasi partiyaların baxışlarından fərqli olaraq, onlar mövcud konstitusiya quruluşunun qorunub saxlanmasına yönəlmir. Ekstremist baxışlara malik olan şəxslərin dövlət qulluğuna daxil olmasına məhdudiyətlər qoyulması zərurəti "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasında, məsələn, mülki və siyasi hüquqları məhdudlaşdırmağa əsas verən hal hesab olunur⁶¹.

Bununla belə, bəzi ölkələr (məsələn, Almaniya) bu nöqtəyi-nəzərdən çıxış edirlər ki, ölkənin siyasi həyatında aktiv iştirak hərbi qulluqçular üçün demokratiyanı öyrənməkdə ən yaxşı məktəbdir. Buna görə də həmin ölkələr hərbi qulluqçuların siyasi fəaliyyətlə məşğul olmasına minimal məhdudiyətlər tətbiq edirlər. Silahlı qüvvələrin üzvlərinin siyasi fəaliyyətlərinə məhdudiyətlər qoyulduğu hallarda belə məhdudiyətlər tələb olunan həddi aşmamalı, ölkənin konstitusiya quruluşunun qorunması və ya hərbi nizam-intizamın qorunması kimi məqsədlərə proporsional olmalıdır. Bu cür məhdudiyətlər hüquqi cəhətdən elə əsaslandırılmalıdır ki, onlar şəffaf, dəqiq və tənqid üçün açıq olsunlar. Məsələn, ölkənin siyasi həyatında aktiv iştirak etmənin məhdudlaşdırılmasını hərbi və siyasi sahələri bir-birindən ayırmaq zərurəti ilə əsaslandırmaq olar. Lakin siyasi fəaliyyətlə yerli səviyyədə məşğul olmanın məhdudlaşdırılması üçün bu arqument daha zəif səslənir (xüsusən də yerli hakimiyyət orqanlarının silahlı qüvvələrə nəzarət etmək və ya onların fəaliyyətinə müdaxilə etmək imkanlarının olmadığı hallarda). Siyasi partiyaların fəaliyyətində iştirak etməyi qadağan etməkdənsə, siyasi partiya sıralarında öz şəxsiyyətini ictimai şəkildə açıqlamağı qadağan edən (məsələn, partiyanın iclaslarında hərbi forma ilə iştirak etməyin qadağan edilməsi) qanunun qəbul edilməsi siyasi neytrallıq tələbini təmin etməyə daha yaxından kömək edər. Silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçusu hərbi xidmətdən tərxis olunduqdan sonra məhdudiyətləri aradan qaldırmaq mümkündür. Həmçinin, müntəzəm şəkildə hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçularla müqayisədə ehtiyatda olan hərbi mükəlləfiyyətlilər üçün daha az məhdudiyətlər tətbiq etmək olar.

2. İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq öhdəliklər

Hərbi qulluqçuların ən çox gündəmdə duran hüquqları ifadə azadlığı (məsələn, siyasi baxışları ifadə etmək və onları başqaları ilə paylaşmaq) və birləşmək azadlığıdır (məsələn, siyasi partiya üzv olmaq). Bundan əlavə, insan hüquqlarına dair müqavilələrlə hərbi qulluqçulara səs vermək hüququ və dövlət hakimiyyəti orqanlarında vəzifə tutmaq üçün namizədliyini irəli sürmək hüququ da təmin olunmuşdur.

⁶¹ Məhkəmə "soyuq müharibə" dövründə kommunistlərin dövlət müəssisələrinə işə qəbul olunmasına siyasi məhdudiyətlər qoyulmasına nisbətən liberal münasibət göstərmişdir. Bax: "Glasenapp Almaniya Federativ Respublikasına qarşı" adlı iş, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 28 avqust 1986-cı il, "Avropada insan hüquqlarının vəziyyətinə dair hesabatlar", Cild 9, 1987, səh.25; "Kosiek Almaniya Federativ Respublikasına qarşı" adlı iş, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 28 avqust 1986-cı il, "Avropada insan hüquqlarının vəziyyətinə dair hesabatlar", Cild 9, 1987, səh. 328 (Məhkəmə bu işlərdə 10-cu maddənin pozulmadığını bildirmişdir, belə ki, Məhkəmənin fikrinə, bu işlərin əsasında duran faktiki problem dövlət qulluğuna daxil olmaq üçün müəyyənləşdirilmiş tələblərə cavab vermək məsələsi idi ki, bu da Konvensiyanın əhatə dairəsinə daxil olmamışdır (Konvensiyanın həmin dövrdəki şərhinə əsasən). Bu qərar "Vogt Almaniya qarşı" adlı iş üzrə qəbul olunmuş qərardan kəskin fərqlənir. Belə ki, Məhkəmə qeyd olunan işə baxan zaman 10-cu maddənin pozulması qənaətinə gəlmişdir. İş, Kommunist Partiyasının təşviqat kampaniyasında aktiv şəkildə iştirak etdiyinə görə işdən çıxarılmış müəllimin şikayəti üzrə başlanmışdı. "Vogt Almaniya qarşı" adlı iş, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 26 sentyabr 1995-ci il, "Avropada insan hüquqlarının vəziyyətinə dair hesabatlar", Cild 21, 1995, səh. 205 10. Lakin silahlı qüvvələrin üzvlərinin hüquqları, İHAK-ın 10 və 11-ci maddələri ilə də icazə verildiyi kimi, milli təhlükəsizlik məqsədləri üçün məhdudlaşdırılan zaman dövrlər üçün bu məhdudiyətlərlə bağlı öz mövqeyini müdafiə etmək daha asan olur. İHAK-ın 10 və 11-ci maddələri)

ATƏT müntəzəm şəkildə mülki və siyasi hüquqların əhəmiyyətini və onların tam həcmdə həyata keçirilməsinin təmin olunmasının vacibliyini təsdiq edir⁶². Özünün 1990-cı il Paris toplantısında ATƏT birləşmək azadlığı və dinc şəkildə toplaşmaq azadlığı hüquqlarını təsdiq etdi. Həmin ildə keçirilmiş Kopenhagen konfransında isə o, siyasi partiyalar yaratmaq hüququnun vacibliyini vurğuladı. Kopenhagen toplantısında ATƏT, həmçinin təsdiq etmişdir ki: "Hər kəs fikrini sərbəst şəkildə ifadə etmək azadlığına, o cümlədən həmin fikirləri başqaları ilə bölüşmək azadlığına ... [və] öz rəyində qalmaq azadlığına və dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən hər hansı maneə olmadan, həmçinin dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq, informasiya və ideyalar almaq və yaymaq azadlığına malikdir"⁶³. Bundan əlavə, insan hüquqlarına dair öhdəliklər, ifadə azadlığına öz fikirlərini yaymaq və dərc etdirmək hüquqlarının da daxil olduğunu bəyan edir⁶⁴.

Qutu 8.1

Fikri ifadə etmək və birləşmək azadlıqları

Maddə 19 İHÜB	"Hər bir insan fikir azadlığı və onu sərbəst ifadə etmək azadlığı hüququna malikdir: bu hüquqa maneəsiz olaraq öz rəyində qalmaq azadlığı və istənilən vasitələrlə və dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq, informasiya və ideyalar axtarmaq, almaq və yaymaq azadlığı daxildir".
Maddə 19 MSHBP	1. Hər bir insan maneəsiz olaraq öz fikirlərində qalmaq hüququna malikdir. 2. Hər bir insan öz fikrini sərbəst ifadə etmək hüququna malikdir; bu hüquqa hər cür informasiyalara və ideyalara dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq şifahi və ya yazılı şəkildə, mətbuat və ya bədii ifadə formaları vasitəsilə və yaxud öz seçiminə uyğun olaraq digər üsullarla axtarmaq, almaq və yaymaq hüququ daxildir. 3. Hazırkı maddənin 2-ci bəndində nəzərdə tutulan hüquqlardan istifadə insanın üzərinə xüsusi öhdəliklər və xüsusi məsuliyyət qoyur. Buna görə də o, bəzi məhdudiyyətlərlə bağlıdır; lakin aşağıdakı məqsədlər üçün qoyula bilən həmin məhdudiyyətlər qanunla müəyyən edilməli və zəruri olmalıdır: a) başqa şəxslərin hüquqlarına və nüfuzlarına hörmət edilməsi üçün; b) dövlət təhlükəsizliyinin, ictimai asayişin, əhəlinin sağlamlığının və mənəviyyatının qorunması üçün.
Maddə 21 MSHBP	Dinc yığıncaqlar keçirmək hüququ tanınır. Bu hüquqdan istifadəyə qanuna müvafiq surətdə qoyulan və demokratik cəmiyyətdə dövlətin və ictimaiyyətin təhlükəsizliyi, ictimai asayiş, əhəlinin sağlamlığının və mənəviyyatının və yaxud başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması mənafevləri üçün zəruri olan məhdudiyyətlərdən başqa, heç bir məhdudiyyət qoyula bilməz.
Maddə 10 İHAK	1. Hər kəs öz fikrini ifadə etmək azadlığı hüququna malikdir. Bu hüquqa öz rəyində qalmaq azadlığı, dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən hər hansı maneə olmadan ... informasiya və ideyalar almaq və bölüşmək azadlığı daxildir. 2. Bu azadlıqların həyata keçirilməsi milli təhlükəsizlik, ərazi bütövlüyü və ya ictimai asayiş maraqları naminə, iğtişəşin və ya cinayətin qarşısını almaq üçün, sağlamlığın, yaxud mənəviyyatın qorunması üçün, digər şəxslərin nüfuzu və hüquqlarının müdafiəsi üçün, gizli əldə edilmiş məlumatların açıqlanmasının qarşısını almaq üçün və ya ədalət mühakiməsinin nüfuz və qərəzsizliyini təmin etmək üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olan müəyyən rəsmiyyətə, şərtlərə, məhdudiyyətlərə və ya sanksiyalara məruz qala bilər.
Maddə 20 İHÜB	1. Hər kəsin dinc toplaşmaq və başqaları ilə birləşmək azadlığı hüququ vardır. 2. Heç kim hər hansı bir assosiasiyaya daxil olmağa məcbur edilə bilməz.
Maddə 11 İHAK	Hər kəsin dinc toplaşmaq azadlığı və öz maraqlarını müdafiə etmək üçün həmkarlar ittifaqları yaratmaq və onlara qoşulmaq hüququ da daxil olmaqla, başqaları ilə birləşmək azadlığı hüququ vardır.

İfadə azadlığının məhdudlaşdırılması: İHAK-ın yanaşması

Hərbi xidmət kontekstində, ifadə azadlığının müxtəlif formaları ilə bağlı problemlərin ortaya çıxması mümkündür. Bu problemlər hərbi xidmətin şərtlərindən edilən şikayətlərin

62 Helsinki, 1975 (Avropada təhlükəsizliklə bağlı suallar: 1.a "İştirakçı dövlətlər arasındakı münasibətləri tənzimləyən prinsiplərə dair" Bəyannamə - Prinsip VII); Madrid, 1983 (Avropada təhlükəsizliklə bağlı suallar: Prinsiplər); Vyana, 1989 (Avropada təhlükəsizliklə bağlı suallar: Prinsiplər).

63 Kopenhagen, 1990, Maddə 9.1

64 Baxın, Maddə 10.1

ictimaiyyətin müzakirəsinə çıxarılmasından tutmuş kazarmalara aid məlumat və rəqələrinin dərc edilib yayılmasına, hərbi əmrlərə etirazın ictimaiyyətlə bölüşdürülməsinə və kütləvi informasiya vasitələrində tənqidi fikirlərin səsləndirilməsinə də müxtəlif məqamlarda yaranı bilər. Hərbi intizam qaydaları fikri ifadə etmək azadlığının müəyyən həddə məhdudlaşdırılmasını tələb edir. Buna görə də təəccüblü deyil ki, bu kimi hallarda mülki şəxslərə heç bir məhdudiyət qoyulmadığı halda, hərbi qulluqçulara belə məhdudiyətlər qoyulur. Eynilə, milli təhlükəsizlik maraqlarının olması hərbi sirtin yayılmasının qarşısını almaq məqsədilə belə məlumatlara malik olan şəxslərin müvafiq azadlığının məhdudlaşdırılmasına haqq qazandıra bilər.

İnsan hüquqları sahəsində qanunvericilik belə maraqlar naminə insan hüquqlarının məhdudlaşdırılmasını qanuni əsaslarla məhdudlaşdırılma kimi qəbul edir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi "Engelin işi" üzrə bildirmişdir:

"10-cu maddədə təsbit olunmuş öz fikrini ifadə etmək azadlığı Müqavilə tərəfi olan dövlətlərin yurisdiksiyası altında olan hərbi qulluqçulara eynilə həmin dövlətlərin yurisdiksiyasında olan digər vətəndaşlara olunduğu qaydada şamil olunur. Bununla belə, hərbi qulluqçuların hərbi intizam qaydalarını pozmasının (məsələn, hərbi xidmətlə bağlı yazılar dərc etdirmək yolu ilə) qarşısını alan hüquqi normalar olmadan ordunun normal qaydada fəaliyyət göstərməsinin mümkünliyünü təsəvvür etmək çətindir"⁶⁵.

Müvafiq olaraq, Məhkəmə aşağıdakı işlər üzrə 10-cu maddənin pozulmadığı qənaətinə gəlmişdir. Həmin işlərdən biri üzrə iki nəfər çağırışçı Fransa ordusunun hərbi bölmələrini Almaniyaya ərazisindən geri çəkilməyə çağıran materiallar yaydıqlarına görə⁶⁶ bir il müddətinə azadlıqdan məhrum edilmişlər. Digər iş isə Almaniyaya hərbi qüvvələrinin şəxsi heyətinə daxil olan bir qrup hərbi qulluqçunun televiziya vasitəsilə dövlət siyasətini tənqid etdiklərinə görə hərbi heyət sıralarından xaric olunması ilə bağlı olmuşdur⁶⁷.

Ümumilikdə götürdükdə, Məhkəmə hərbi qulluqçuların hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı şikayətlərə baxarkən, əksər hallarda dövlətlərin mövqeyinin dəstəklənməsi tendensiyasından çıxış edir. Bu qismən onunla bağlıdır ki, Məhkəmə belə məhdudiyətlərə adətən, milli təhlükəsizlik maraqlarının tələbləri naminə yol verilməsini nəzərə alaraq, dövlətlərin bu mövqeyinə hörmətlə yanaşır. Bununla belə, əgər hər hansı dövlət bu və ya digər məhdudlaşdırmanı hüquqi cəhətdən əsaslandırmağa müvəffəq olursa, o, öz xeyrinə müsbət qərarın çıxarılacağına ümid edə bilməz. Konvensiya sistemində nəzərdə tutulmuş mütənasibliyin ölçülməsi tələbinə görə, qanuni məqsədlərə nail olmaq nöqtəyindən, hüquqların belə məhdudlaşdırılmasının xüsusiyyətləri və dərəcəsi nəzərə alınmalıdır. Müəlliflər bu məsələyə aşağıda yenidən qayıdırlar.

Siyasi neytrallıq

Müəlliflərin yuxarıda da qeyd etdiyi kimi, həmin hüquqların məhdudlaşdırılmasını silahlı qüvvələrin siyasi neytrallığının təmin olunması zərurəti ilə əsaslandırmaq mümkündür. Belə zərurət insan hüquqları sahəsində beynəlxalq qanunvericilik və praktika ilə qəbul edilmişdir. Məcəllənin 32-ci Maddəsi ATƏT-in "Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair" Davranış Məcəlləsinin 23-cü maddəsinə görə, "hər bir iştirakçı dövlət öz hərbi qulluqçularına fərdi olaraq öz mülki hüquqlarını həyata keçirmək imkanını yaratmalı, lakin eyni zamanda, öz silahlı qüvvələrinin siyasi cəhətdən bitərəf olmasını təmin etməlidir". Aşağıdakı qutudan da göründüyü kimi, "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyası da qeyd olunan məqsədə nail olunması üçün belə məhdudiyətlərin qoyulmasına icazə verir.

65 "Engel Niderlanda qarşı" adlı iş, sitat götürülən mətnə, qeyd 29, paraqraf 100.

66 "Le Kur Qranmezon və Fritz Fransaya qarşı" adlı iş, Avropa İnsan Hüquqları Komissiyası, Qərarlar və Hesabatlar, 06 iyul 1987-ci il, səh. 150

67 "E.S. Almaniya qarşı" adlı iş, Avropa İnsan Hüquqları Komissiyası, 29 noyabr 1995-ci il, "Qərarlar və hesabatlar", Cild 84, 1995, səh. 58

Qutu 8.2

Siyasi neytrallıq: İHAK və Macarıstan⁶⁸

Macarıstanda silahlı qüvvələrin, polisın və təhlükəsizlik xidmətinin hər hansı siyasi partiyaya üzv olmasına və hər hansı siyasi fəaliyyət növü ilə məşğul olmasına qadağa qoyulması ilə əlaqədar işə baxarkən, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Konvensiyanın 10-cu və 11-ci maddələrinin pozulmadığı qənaətinə gəlmişdir. Belə ki, Məhkəmənin rəyinə görə, həmin qadağa qanuni məqsədlərə, xüsusən, milli təhlükəsizlik və ictimai təhlükəsizliyin qorunması, həmçinin iğtişaşların qarşısının alınması məqsədinə yönəlmişdir. Həmin məhdudiyyətlərin məqsədi polisın depolitizasiyası (siyasətsizləşdirilmə) və beləliklə, ölkədə plüralistik demokratiyanın möhkəmləndirilməsi və qorunub saxlanması olmuşdur. Məhkəmə polisın cəmiyyətdə mühüm rola malik olmasını nəzərə alaraq, həmin məhdudiyyətlərin demokratik prinsiplərə uyğun olduğu qənaətinə gəlmişdir. Məhkəmə bildirmişdir:

41. ... Polis əməkdaşlarına vətəndaşların davranışlarına nəzarət etmək səlahiyyəti verilmişdir, bəzi ölkələrdə onlara öz vəzifələrinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar olaraq, silah daşmaq icazəsi verilmişdir. Ən nəhayət, polis qüvvələri dövlət qulluğunda olan qüvvələrdir. Buna görə də vətəndaşların polislə əlaqədar situasiyaları yarandıqda, onlar haqlı olaraq ümid edə bilərlər ki, hər cür siyasi ziddiyyətdən uzaq olan və siyasi cəhətdən bitərəf mövqeyə malik polis əməkdaşları ilə rastlaşacaqlar.

Oxşar prinsiplər silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularına da şamil oluna bilər. Bununla belə, silahlı qüvvələrə gəldikdə, onların ölkə səviyyəsində deyil, yerli səviyyədə siyasi fəaliyyətlə məşğul olmasını qadağan etməyi əsaslandırmaq, çox güman ki, daha çətin olacaqdır, belə ki, siyasi maraqlara görə münaqişələrin yaranmasının qarşısını almaq məqsədilə silahlı qüvvələrdən siyasi neytrallığın tələb olunması onları ölkə səviyyəsində siyasi fəaliyyətlə məşğul olmaqdan uzaqlaşdırmağı nəzərdə tutur.

Səs vermək və dövlət hakimiyyəti orqanlarında vəzifə tutmaq üçün namizədliyini irəli sürmək hüquqları

- “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın 25-ci maddəsində deyilir:
- Hər bir vətəndaş, 2-ci maddədə xatırlanan ayrı-seçkiliklərin heç birinə yol verilmədən və heç bir əsassız məhdudiyyət qoyulmadan aşağıdakı hüquq və imkanlara malik olmalıdır: a) dövlət işlərinin aparılmasında həm bilavasitə, həm də azad seçilmiş nümayəndələr vasitəsilə iştirak etmək;
- b) ümumi və bərabər seçki hüququ əsasında, gizli səsvermə yolu ilə keçirilən və seçicilərin öz iradələrini azad şəkildə bildirmələrinin təmin edildiyi həqiqi vaxtaşırı seçkilərdə səs vermək və seçilmək;
- c) öz ölkəsində ümumi bərabərlik prinsipi əsasında dövlət qulluğuna buraxılmaq⁶⁹.

BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi qeyd etmişdir ki, müəyyən seçkili vəzifənin hər hansı xüsusi dövlət vəzifəsində (məsələn, məhkəmə orqanlarında, məsuliyyətli hərbi vəzifələrdə, dövlət qulluğunda) çalışan şəxs tərəfindən tutulmasının yolverilməz hesab olunması üçün əgəlabatan əsaslar varsa, o zaman maraqların toqquşmasının qarşısını almaq üçün həyata keçirilən tədbirlər “b” bəndində göstərilmiş hüquqları həddindən artıq məhdudlaşdırmamalıdır⁷⁰. Komitə bununla bağlı konkret bir iş - Niderlandda polis orqanlarında xidmət edən bir nəfər polis əməkdaşının əyalət şurasında seçki yolu ilə tutduğu vəzifədə çalışmasını qadağan edən qərardan verdiyi şikayət üzrə münasibətini bildirərkən həmin qadağanı dəstəkləmiş və bildirmişdir ki, bu, Konvensiyanın 25-ci maddəsinin pozulması demək deyildir, belə ki, həmin qadağa maraqların toqquşmasının qarşısını almaq üçün qoyulmuşdur⁷¹. Analoji prinsiplər silahlı qüvvələrə münasibətdə

68 “Rekveni Macarıstana qarşı” adlı iş, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 20 may 1999-cu il, “Avropada insan hüquqlarının vəziyyətinə dair hesabatlar”, Cild 30, 2000, səh.519

69 Bundan əlavə, İHAK-ın 1 sayılı Protokolunun 3-cü maddəsində deyilir: “Yüksək Müqavilə Tərəfləri qanunverici hakimiyyət orqanını seçərkən xalqın iradəsini sərbəst ifadə edə biləcək şəraitdə, gizli səsvermə yolu ilə, əgəlabatan dövriliklə azad seçkilər keçirməyi öhdələrinə götürürlər”.

70 BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi, 25 (57) sayılı ümumi qeyd, BMT-nin sənədləri, Mülki və Siyasi Hüquqlar üzrə Mərkəz/C/21/Dəyişiklik 1/Əlavə 7, 1996, Maddə 25

71 “Debrezeny v. The Netherlands” (“Debrezeni Niderlanda qarşı”) adlı iş, BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi, 03 aprel 1995-ci il, Bildiriş № 500/92, BMT-nin sənədləri, Mülki və Siyasi Hüquqlar üzrə Mərkəz/C/53/D/500/1992

həyata keçirilən məhdudiyətlərə də şamil oluna bilər.

Nümayişlərdə iştirak etmək hüququ

Dinc toplaşmaq azadlığı MSHBP-nin 21-ci maddəsi və "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasının 11-ci maddəsi ilə təmin olunmuşdur. MSHBP-nin 21 və 15-ci maddələri) İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının qorunması haqqında Avropa Konvensiyasının 11-ci maddəsi Aydınır ki, nümayişlərdə iştirak etməyə görə cəza müəyyənləşdirilməsi (o cümlədən, iş yerində intizam məsuliyyətinin müəyyənləşdirilməsi), ümumilikdə, Konvensiyanın 11-ci maddəsinin pozulması hesab olunur. Buna görə də həmin hüququn istənilən qanuni məhdudlaşdırılması mütənəsblik kriteriyalarına cavab verməlidir⁷². Bununla belə, İHAK-nın 11.2-ci maddəsində deyilir:

İHAK-ın 11.2-ci Maddəsində bildirilir: "Bu maddə silahlı qüvvələr, polis və ya inzibati dövlət orqanları üzvlərinin belə hüquqlarının həyata keçirilməsinə qanuni məhdudiyətlər qoyulmasına mane olmur".

MSHBP-nin 21-ci maddəsində analoji müddəyə rast gəlinmir (Qutu 8.3-ə bax). MSHBP-nin 21 və 15-ci maddələri) Müvafiq olaraq belə bir arqument irəli sürmək mümkündür ki, hər hansı bir dövlət İHAK kontekstində silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının nümayişlərdə iştirak etmək hüququnu MSHBP-də icazə verilən həddən çox olmayan və ya "mütənəsblik ölçüsü"nin tələblərinə cavab verən həddə məhdudlaşdırıla bilər. Bununla belə, bu fərziyyə bir qədər realistik görünür, belə ki, bu cür məhdudiyətlərə yol vermək yenə də MSHBP-nin müddəalarının (hansı ki, "demokratik cəmiyyətin mənafeləri üçün zəruri olan" məhdudiyətlərin konkret əsaslarını nəzərdə tutur) pozulması olar. Bundan əlavə, istənilən halda silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının hüquqlarının məhdudlaşdırılması, əsasən, milli təhlükəsizlik maraqlarının, ictimai qaydanın və ya ictimai təhlükəsizliyin qorunması ilə əlaqədar olur.

3. Müxtəlif yanaşmalar

Məcəllənin 32-ci Maddəsi ATƏT-in "Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair" Davranış Məcəlləsinin 23-cü maddəsində deyilir: "hər bir iştirakçı dövlət öz hərbi qulluqçularına fərdi olaraq öz mülki hüquqlarını həyata keçirmək imkanı yaratmalı, lakin eyni zamanda, öz silahlı qüvvələrinin siyasi cəhətdən bitərəf olmasını təmin etməlidir". Bütövlükdə, silahlı qüvvələrin siyasi neytrallığında dövlətin və cəmiyyətin maraqları və silahlı qüvvələrin ayrı-ayrı hərbi qulluqçularının siyasi hüquqları arasında balans bir neçə yolla təmin edilə bilər. Qutu 8.3-dən də göründüyü kimi, silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının siyasi partiyaya üzv olmaq və ya dövlət orqanlarında vəzifə tutmaq üçün seçkilərdə namizədliyini irəli sürmək hüquqlarının məhdudlaşdırılması ATƏT-in iştirakçı dövlətlərinin bəzilərində mövcuddur. Corc Noul və Hayk Krigerin fikrincə, silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının siyasi prosesdə iştirakına hansı dərəcədə icazə verilməsi məsələsində Avropa dövlətlərini üç qrupa ayırmaq olar.

72 "Ezelen Fransaya qarşı" adlı iş, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 26 aprel 1991-ci il, "Avropada insan hüquqlarının vəziyyətinə dair hesabatlar"), Cild 14, 1992-ci il, səh. 362

Qutu 8.3

Silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının mülki və siyasi hüquqlarının tanınması⁷³

	Siyasi partiya üzv olmaq hüququ	Dövlət hakimiyyəti orqanlarında vəzifə tutmaq üçün seçkilərdə namizədliyini irəli sürmək hüququ	Birləşmək azadlığı hüququ	İfadə azadlığı hüququ
Ölkənin qanunvericiliyi ilə tanınmışdır	Avstriya, Belçika, Kanada, Danimarka, Almaniya, Lüksemburq, Norveç, Portuqaliya, İsveç, İsveçrə, Böyük Britaniya, Amerika Birləşmiş Ştatları	Avstriya, Azərbaycan, Belarus, Belçika, Çexiya Respublikası, Danimarka, Estoniya, Finlandiya, Fransa, Gürcüstan, Almaniya, Latviya, Lüksemburq, Norveç, Polşa, Rusiya Federasiyası, Sloveniya, İsveç, İsveçrə, Ukrayna	Avstriya, Belçika, Kanada, Xorvatiya, Çexiya Respublikası, Danimarka, Estoniya, Finlandiya, Fransa, Gürcüstan, Almaniya, İrlandiya, Litva, Lüksemburq, Norveç, Polşa, Portuqaliya, Rusiya Federasiyası, Serbiya və Çernoqoriya, Sloveniya, İsveç, İsveçrə, Ukrayna, Amerika Birləşmiş Ştatları	Avstriya, Azərbaycan, Belarus, Belçika, Kanada, Xorvatiya, Çexiya Respublikası, Danimarka, Estoniya, Finlandiya, Fransa, Gürcüstan, Almaniya, İrlandiya, Latviya, Litva, Lüksemburq, Norveç, Polşa, Portuqaliya, Rusiya Federasiyası, Serbiya və Çernoqoriya, Slovakiya, Sloveniya, İsveç, Ukrayna, Böyük Britaniya, Amerika Birləşmiş Ştatları,
Qadağan olunmuşdur və ya ölkənin qanunvericiliyi ilə tanınmamışdır	Azərbaycan, Belarus, Bosniya və Herseqovina, Xorvatiya, Çexiya Respublikası, Estoniya, Finlandiya, Fransa, Gürcüstan, İrlandiya, Latviya, Litva, Polşa, Rusiya Federasiyası, Serbiya və Çernoqoriya, Slovakiya, Sloveniya, İspaniya, Ukrayna	Bosniya və Herseqovina, Kanada, Xorvatiya, İrlandiya, Litva, Portuqaliya, Serbiya və Çernoqoriya, Slovakiya, İspaniya, Böyük Britaniya, Amerika Birləşmiş Ştatları	Azərbaycan, Belarus, Bosniya və Herseqovina, Latviya, Slovakiya, İspaniya, Böyük Britaniya	İspaniya

İspaniyanın Konstitusiyasında təsbit olunmuşdur, lakin ölkənin hərbi qanunvericiliyində öz əksini tapmamışdır. İspaniyanın Konstitusiyasında təsbit olunmuşdur, lakin ölkənin hərbi qanunvericiliyində öz əksini tapmamışdır.

Bunlar aşağıdakılardır:

1. Siyasi neytrallıq prinsipini ciddi şəkildə gözləyən dövlətlər;
2. Siyasi neytrallıq prinsipini orta səviyyədə gözləyən dövlətlər;
3. Siyasi neytrallıq prinsipini minimal dərəcədə gözləyən dövlətlər⁷⁴.

Siyasi neytrallıq prinsipinə ciddi şəkildə əməl olunması silahlı qüvvələrin ictimai-siyasi diskussiyalar sferasında görünməsinin qarşısını effektiv şəkildə alır. Bu yanaşma neytrallığın faktiki şəkildə təmin olunmasına yönəlmişdir və buna silahlı qüvvələrin aktiv siyasi iştirakçılıqdan tam izolə edilməsi hesabına nail olmağı nəzərdə tutur. Ola bilsin ki, bu yanaşmanın (İspaniyanın təmsalında olduğu kimi) arxasında hərbi qüvvələrin siyasi həyata müdaxilə etməsinin bir daha təkrarlanmamasına nail olmaq istəyi gizlənilir.

73 DTİHB-SQDN sorğusu, Sual 54; Avropa Hərbi Assosiasiyalar Təşkilatı ilə yazışma

74 C.Noult və H.Kruger, "Avropa ölkələrinin hərbi qanunvericilik sistemlərinin müqayisəsi", Noult, sitat gətirilən mətnə, qeyd 6, səh. 77 və sonrakı səhifələr

Belə yanaşmadan çıxış edən ölkələrə digər misal kimi Polşanı göstərmək olar. Polşa dövləti silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının siyasi sferadan tamamilə kənarlaşmasını tələb edir. Maddə Konstitusiyanın 26.2-ci maddəsi "Silahlı Qüvvələrin siyasi məsələlərdə bitərəfliyə əməl etməsini, həmçinin mülki və demokratik nəzarət altında fəaliyyət göstərməsini" tələb edir. 2002-ci ildə Polşanın Konstitusiya Məhkəməsi hərbi qulluqçuların siyasi fəaliyyətlə məşğul olmasına ciddi məhdudiyətlər qoyulmasının konstitusiyaya zidd olmadığını vurğulayan qətnamə çıxarmışdır⁷⁵. Məhkəmənin gəlidiyi qənaətə görə, yerli qanunvericiliyin siyasi partiya üzv olmağı qadağan edən mübahisələndirilən müddəaları siyasi partiyaların yaradılması və fəaliyyət azadlığı, proporsionallıq, bərabərlik, birləşmək azadlığı və dövlət qulluğuna bərabər əsaslarla qəbul edilmək kimi konstitusiya prinsiplərinə, həmçinin "Mülki və siyasi hüquqlar haqqında" Beynəlxalq Paktın 22-ci maddəsinin, eləcə də "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasının 11-ci və 17-ci maddələrinin tələblərinə uyğundur. "Mülki və siyasi hüquqlar haqqında" Beynəlxalq Pakt və "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasının 11 və 17-ci maddələri Tri-bunal bəyan etmişdir:

"Silahlı qüvvələrin siyasi məsələlərdə neytrallığının (Konstitusiyanın 26.2-ci maddəsi) iki aspekti vardır. Birincisi, siyasi məsələlərdə neytrallıq o deməkdir ki, silahlı qüvvələr dövlətin siyasi strukturu daxilində müstəqil idarəetməyə və dövlət hakimiyyətinin konstitusion orqanlarının siyasi qərarlarına təsir imkanına malik olan bir qurum kimi fəaliyyət göstərə bilməz. Siyasi neytrallığın bu aspekti, əsasən, silahlı qüvvələr üzərində mülki nəzarət, yəni onların dövlətin konstitusiyaya əsasən təşkil olunmuş mülki hakimiyyət orqanlarına tabe etdirilməsi hesabına təmin edilir. Silahlı qüvvələrin neytrallığının ikinci aspekti onların siyasi partiyalara birbaşa təsir sferasından uzaqlaşdırılması deməkdir"⁷⁶.

Siyasi neytrallığın orta səviyyədə təmin olunması siyasəti isə silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının siyasi həyatda müxtəlif formalarda iştirakının məhdudlaşdırılmasına yönəlmişdir. Burada əsas məqsəd hərbi qulluqçuların bu və ya digər siyasi qüvvəyə öz rəğbətini açıq şəkildə, ictimaiyyətin gözü önündə bildirməsinin qarşısını almaqdan ibarətdir. Məsələn, İtaliya, Belçika və Böyük Britaniyada hərbi qulluqçuların hərbi forma ilə siyasi tədbirlərdə iştirak etməsi qadağan edilmişdir⁷⁷. Qadağalar, Böyük Britaniyada olduğu kimi, həqiqi hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçuların siyasi partiyalarda hər hansı vəzifəni tutmasına (lakin siyasi partiya üzvü olmasına deyil) da yönəli bilər.

Hərbi qulluqçuların siyasi fəaliyyətlə məşğul olmaq üçün müvafiq dövlət hakimiyyəti orqanlarından icazə almasının və ya belə fəaliyyətə başlamazdan əvvəl həmin orqanları xəbərdar etməsinin tələb olunduğu hallar da mövcuddur. Məsələn, Xorvatiyada hər hansı bir hərbi qulluqçu seçkidə namizədliyini irəli sürmək hüququ, siyasi partiya üzv olmaq hüququ və hərbi məsələlərlə bağlı fikrini ifadə etmək azadlığından yalnız müvafiq nazirliyin əvvəlcədən razılığını aldıqdan sonra istifadə edə bilər⁷⁸. Lüksemburqda silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularına seçkilərdə öz namizədliklərini irəli sürmək hüququ verilir, lakin onlar seçdikləri halda, hərbi xidmət sıralarını tərk etməlidirlər.

Siyasi neytrallığın minimal səviyyədə təmin olunması siyasəti qadağaları məhdudlaşdırmaqla silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının siyasi həyatda iştirakını təşviq etməyə yönəlmişdir. Burada minimal qadağalar yalnız ona görə saxlanılır ki, siyasi hüquqların həyata keçirilməsi hərbi borcun icrasına mane olmasın. Bu prinsipdən çıxış edən Niderland hərbi qulluqçuların müəyyən şərtlərə əməl etməklə, hətta hərbi hissələrdə keçirilən paradlarda və ya ictimai yığıncalarda hərbi forma ilə iştirak etməsinə icazə verir. Siyasi neytrallığın maksimal səviyyədə təmin olunması prinsipi kimi, bu prinsipin də əsasında

75 "Vətəndaş hüquqları üzrə Komissar dövlətə qarşı" adlı iş, Polşa Konstitusiya Məhkəməsi, 10 aprel 2002-ci il, K 26/00 sayılı iş

76 Qeyri-rəsmi tərcüməsini Polşa Konstitusiya Məhkəməsinin veb-saytından əldə etmək olar: <<http://www.trybunal.gov.pl/eng/index.htm>>

77 Noults və Kriger, sitat gətirilən mətnədə, qeyd 74, səh 79 və 80

78 DTİHB-SQDN sorğusu, Sual 54.b, 2006

demokratik dəyərləri qorumaq niyyəti dayana bilər (baxmayaraq ki, bu prinsip fərqli vasitələrdən istifadə edilməsi yolu ilə həmin niyyətin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur). Məsələn, Almaniyanın "hərbi formada vətəndaş" yanaşması ayrı-ayrı hərbi qulluqçuların siyasi həyatda iştirakına icazə verilməsi yolu ilə silahlı qüvvələrdə demokratiyaya aktiv şəkildə dəstək göstərilməsini nəzərdə tutur.

Bütün bu sadalanan yanaşmalarda müsbət bir cəhət müşahidə etmək mümkündür: onlar demokratik təcrübənin geniş yayılmasını təmin etməyə və həmin təcrübə ilə silahlı qüvvələrin üzvlərinin fərdi hüquqları arasında balans yaratmağa yönəlmişdir. Baxmayaraq ki, müəlliflər bu yanaşmalardan heç birini universal yanaşma qismində tövsiyə edə bilmirlər, bununla belə, onların fikrincə, əsas məsələ hər bir halda siyasi neytrallığa həqiqətən də ehtiyac olub-olmadığını və ya siyasi neytrallığın hərbi qulluqçuların hüquqlarını məhdudlaşdırıb-məhdudlaşdırmadığını hissiyyata əsasən müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Hərbi qulluqçuların hüquqlarının məhdudlaşdırılmasını o hallarda əsaslandırmaq asan olur ki, onlar dövlət vəzifələrinin müxtəlif dərəcələrini, siyasi həyatda iştirakçılığın müxtəlif səviyyələrini, həmçinin ayrı-ayrı ərazilərdən və situasiyalardan asılı olaraq hərbi xidmətin müxtəlif tələblərini nəzərə alsın. Bu mənada, minimal siyasi neytrallıq tələbləri qoyan siyasət daha məqbuldur. Bununla belə, bu və ya digər ölkənin özünəməxsus tarixi və ya həmin ölkədəki situasiya daha ciddi siyasi neytrallıq tələbləri qoyan siyasət tətbiq edilməsini tələb edə bilər. Müstəsna hallarda silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularına onların siyasi baxışlarının xarakterinə görə məhdudlaşdırma qoyulması da mümkündür. Lakin bu qayda demokratik institutların gücləndirilməsi yönündə fəaliyyət göstərən siyasi partiyaların dəstəklənməsi hallarına tətbiq oluna bilməz.

Siyasi fəaliyyətlə bağlı olan və bu məqsədlərə nail olunmasına imkan yaradan direktiv göstərişlərə nümunə qismində ABŞ-ın Müdafiə Departamentinin müvafiq təlimatlarını göstərmək olar (Qutu 8.4-ə bax).

Qutu 8.4

Siyasi iştirakçılıq: Amerika Birləşmiş Ştatlarının kompleks təlimatları⁷⁹

Müdafiə Departamentinin siyasəti Silahlı Qüvvələrin hərbi qulluqçularını (bundan sonra "üzvlər") özlərinin vətəndaş vəzifələrini yerinə yetirməyə təşviq etməkdir. Bununla belə, həqiqi hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçuların siyasi fəaliyyətin müəyyən növləri ilə məşğul olması qadağan edilir.

4.1. Ümumi müddəalar

4.1.1. Həqiqi hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçunun aşağıdakı hüquqları vardır: 4.1.1.1. Silahlı Qüvvələrin təmsilçisi kimi çıxış etməmək şərti ilə seçici kimi qeydiyyatla alınmaq, seçkidə iştirak etmək, siyasi vəzifələrə namizədlər və siyasi məsələlər barəsində şəxsi fikrini bildirmək.

4.1.1.2. Siyasi təşkilatlara pul bəxşişləri etmək;

4.1.1.3. Hərbi formada olmamaq şərti ilə, hər hansı bir siyasi partiya tərəfindən və ya müstəqil şəkildə təşkil olunan siyasi xarakterli yığıncaq, toplantı və ya görüşlərdə müşahidəçi qismində iştirak etmək;

4.1.2. Həqiqi hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçunun aşağıdakıları etməsinə icazə verilmir:

4.1.2.1. Özünün rəsmi səlahiyyətlərindən və ya təsir imkanlarından seçkiyə müdaxilə məqsədi ilə istifadə etmək; seçkilərin gedişinə və nəticələrinə təsir etmək; hər hansı bir namizədin və ya siyasi məsələnin xeyrinə təşviqat aparmaq; başqalarından hər hansı seçki təşviqatı kampaniyasına dəstək göstərmələrini tələb etmək və ya onları buna təşviq etmək.

4.1.2.2. Maddə 4.2 və 4.3 ilə nəzərdə tutulmuş hallardan başqa, qalan digər hallarda mülki dövlət hakimiyyəti orqanlarındakı vəzifələr üçün namizəd qismində çıxış etmək, həmin vəzifələrdən hər hansı birinə seçilmək və ya onun funksiyalarını yerinə yetirmək.

4.1.2.3. Hər hansı siyasi partiyanın rəhbərliyində təmsil olunmaq, onun təbliğat kampaniyalarında və ya yığıncaqlarında iştirak etmək (hərbi formasız və müşahidəçi kimi iştirak etmək istisna olunmaqla).

4.1.2.4. Silahlı Qüvvələrin hər hansı digər üzvünün və ya Federal hökumətin hər hansı əməkdaşının siyasi təbliğat kampaniyasına kömək etmək.

⁷⁹ Müdafiə Departamentinin 1344.10 sayılı Direktiv göstərişləri: "Silahlı Qüvvələrin həqiqi hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçularının siyasi fəaliyyəti"

Fikri ifadə etmək azadlığı

Praktik olaraq, ATƏT-in iştirakçı dövlətlərinin hamısı silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının ifadə azadlığını tanıyır. Bununla belə, onların bu azadlığı hansı formada və hansı həcmdə məhdudlaşdırılması məsələsinə aydınlıq gətirməyə ehtiyac vardır. Bununla bağlı, aşağıda bir neçə ölkənin nümunəsi verilmişdir.

Rusiya Federasiyasının "Silahlı Qüvvələr heyətinin statusu haqqında" Qanununun 7-ci maddəsinə əsasən, hərbi qulluqçular özlərinin söz azadlığı hüquqlarını həyata keçirərkən, dövlət sirrini və ya hərbi sirri təşkil edən məlumatları yaymamalı, yaxud öz komandirlərinin əmrlərini tənqid etməməlidirlər. Litvada ifadə azadlığına dövlət hakimiyyəti orqanlarına (parlament, prezident və ya hökumət) demokratik yolla seçilmiş şəxsləri tənqid edən və ya dövlət hakimiyyəti orqanları qarşısında siyasi tələblər irəli sürən ictimai-siyasi bəyanatlarla çıxış etmək hüququ daxil deyildir. Bütün azadlıqların yalnız hərbi vəzifələrin yerinə yetirilməsini təmin etmək və hərbi intizam qaydalarını gözləmək üçün tələb olunan həddə, həmçinin hərbi xidmətin xüsusiyyətlərinə müvafiq şəkildə məhdudlaşdırılmasına icazə verilir. Rusiya və Litvanın nümunələri hər ikisi söz azadlığına aiddir. Bununla belə, İsveçrədə məhdudsiyyətlər fikri ifadə etməyin formalarına tətbiq olunur: belə ki, bu ölkədə hərbi qulluqçulara hərbi formada olarkən siyasi bəyanatlar vermək qadağan edilmişdir.

Siyasi fəaliyyətlə məşğul olmağa qoyulan məhdudsiyyətlər kimi, burada da mühüm olan odur ki, söz azadlığına məhdudsiyyətlər qoyulması hətta qanuni hərbi məqsədlər (məsələn, milli təhlükəsizliyin, hərbi intizam qaydalarının və ya hərbi sirrin qorunması) üçün edilmiş olsa belə, bu cür məhdudsiyyətlər faktiki tələblərə mütənəsib olsun və şərait imkan verdiyi halda, söz azadlığı üzərinə mümkün olduğu qədər az məhdudsiyyətlər qoyulsun.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi bu prinsiplərdən çıxış etməklə, silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının söz azadlığının məhdudlaşdırılmasına dair iki iş üzrə daha skeptik yanaşma nümayiş etdirmişdir. Birinci iş üzrə Məhkəmə bildirmişdir ki, əsgərlər tərəfindən yayılmış jurnalda hərbi nizam-intizam üçün təhlükə kəsb edən materiallar olmamışdır. Baxmayaraq ki, jurnalda bəzən tənqidi xarakterli fikirlər də səslənmişdir, bununla belə jurnal bütövlükdə, şikayət və müraciətlərin hazırlanması və təqdim edilməsi qaydaları barədə məlumatlardan ibarətdir və onun mətnində hərbi əmrlərə itaətsizliyə çağıran tövsiyə və məsləhətlərə rast gəlinmir⁸⁰. İkinci iş üzrə isə Məhkəmə Konvensiyanın 10-cu maddəsinin pozulduğu qənaətinə gəlmişdir. Həmin iş, öz komandirinə irihəcmli şikayət məktubu göndərən bir zabitin (həmin məktub heç bir yerdə çap etdirilməmişdir) silahlı qüvvələri təhqir etmək ittihamı ilə üç ay müddətinə azadlıqdan məhrum edilməsi ilə bağlı verdiyi şikayət üzrə qaldırılmışdır⁸¹. Məhkəmə hesab etmişdir ki, bu iş üzrə cinayət təqibinin həyata keçirilməsi Konvensiyanın 10.2-ci maddəsində ifadə olunmuş "demokratik cəmiyyət üçün zəruri olan" tədbirlərin görülməsi tələbinə uyğun olmamışdır.

Bu nümunələrdən də göründüyü kimi, Məhkəmə bəzən hüquqların məhdudlaşdırılması üçün əsasların olub-olmamasını araşdırmaq məqsədilə müstəqil qiymətləndirmə həyata keçirir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının ifadə azadlığının hətta qanuni mənafeələr üçün məhdudlaşdırılması belə, mütənəsiblik prinsipinə aşkar şəkildə uyğun gəlməlidir, əks halda, belə məhdudsiyyət qəbul edilməzdir.

4. Mükəmməl təcrübə və tövsiyələr

- Silahlı qüvvələrin üzvlərinin seçki hüquqlarına qoyulan məhdudsiyyətlərin normanı keçməməsi, normadan artıq olan məhdudlaşdırılmaların ləğv olunması

80 "Demokratik Hərbi Qulluqçular Assosiasiyası və Qyübi Avstriyaya qarşı" adlı iş, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 18 dekabr 1994-cü il, "Avropada insan hüquqlarının vəziyyətinə dair hesabatlar", Cild 20, 1995, səh. 56

81 "Qriqoriadis Yunanıstana qarşı" adlı iş, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 25 noyabr 1997-ci il, "Avropada insan hüquqlarının vəziyyətinə dair hesabatlar", Cild 27, 1997, səh. 464

məqsədəuyğundur;

- Silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının və şəxsi heyətinin qanuni fəaliyyət göstərən siyasi partiyalara üzv olmasına icazə verilməsi məqsədəuyğundur;
- Silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının siyasi partiyaların rəhbərliyində təmsil olunması, siyasi təbliğat kampaniyalarında iştirak etməsi və ya dövlət hakimiyyəti orqanlarında vəzifə tutmaq üçün namizədliyini irəli sürməsi qadağan edildikdə, bunun qanunvericilikdə əks etdirilməsi, mütənasiblik prinsipinə ciddi şəkildə uyğun olması və ayrı-seçkiliyə yol verilmədən tətbiq edilməsi məqsədəuyğundur;
- Silahlı qüvvələrin üzvlərinin dinc nümayişlər keçirmək hüququnun və ya söz azadlığının hər hansı məhdudlaşdırılmasının qanunvericilikdə öz əksini tapması, mütənasiblik prinsipinə ciddi şəkildə uyğun olması və ayrı-seçkiliyə yol verilmədən tətbiq edilməsi məqsədəuyğundur.

Fəsil 9

Hərbi birliklər və assosiasiyalar

Bəzi ölkələrdə artıq uzun illərdir ki, silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının onların maraqlarını təmsil edən birliklərdə iştirak etməsinə icazə verən normalar mövcuddur. Digər bir neçə dövlət bu hüququ özünün hərbi qulluqçularına yaxın illərdə vermişdir. Bununla belə, bəzi ölkələr belə hesab edirlər ki, silahlı qüvvələrin peşə birliklərinin yaradılması ideyası özlüyündə silahlı qüvvələrin spesifik xarakterinə və onların milli təhlükəsizlik və ictimai qaydanın qorunması sahəsindəki roluna ziddir. Bundan əlavə, birliklərdən danışıqdan, onların müxtəlif modellərini fərqləndirmək lazımdır: məsələn, peşə birlikləri, həmkarlar ittifaqları, o cümlədən qeyri-rəsmi fəaliyyət göstərən məsləhətçi təşkilatlar. Onlardan hər birinin üstünlükləri və çatışmazlıqları aşağıda təsvir olunmuşdur.

Belə məlum olur ki, "həmkarlar ittifaqı" termininin beynəlxalq səviyyədə razılaşdırılmış vahid anlayışı mövcud deyildir. Bunun əvəzinə, Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) "Birləşmək azadlığı və təşkilatlanma hüququnun müdafiəsinə dair" 1948-ci il tarixli Konvensiyasında "işçilərin təşkilatları" termini işlənir ki, bu da işçilərin maraqlarını təmin və müdafiə etmək məqsədilə yaradılmış "işçilərin istənilən təşkilatları ... " ola bilər. Hərbi birlikləri və ya assosiasiyalarından danışıqdan, burada əsas məsələ silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının maraqlarını təmsil edən həmin qurumları necə adlandırmaqda deyil, hərbi heyətin birləşmək və toplaşmaq azadlıqlarını necə təmin etməkdə, həm də bunu hərbi sahənin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, hərbi qulluqçuların ehtiyaclarına və qanuni maraqlarına cavab verən şəkildə həyata keçirməkdədir.

1. Gündəlikdə duran məsələlər

Başqa insanlarla birləşmək azadlığı əsas hüquqlardan biri olub, insan hüquqlarına dair ən əsas müqavilələrdə təsbit olunmuşdur. Bu hüquqa həmçinin peşə təşkilatlarına və həmkarlar ittifaqlarına üzv olmaq hüququ daxildir. Kollektiv fəaliyyət özündə, silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının qrup maraqlarını ifadə etmək məqsədilə ictimai nümayişlərin keçirilməsini və ya ictimai bəyanatların verilməsini də ehtiva edə bilər. Bu aspektlər Fəsil 8-də nəzərdən keçirilmişdir. Fəsil 16-da iş şərtləri ilə bağlı konkret məsələlərdən bəhs olunur. Hazırkı fəslə gəlincə, burada hərbi assosiasiyaların və birliklərin anlayışı ilə əlaqədar bir sıra məsələlər işlənir.

Kollektiv qurumlar öz üzvlərinin maraqlarının təmsil edilməsində, o cümlədən onların insan hüquqlarının qorunmasında mühüm rol oynaya bilərlər. Hərbi assosiasiyalar və birlikləri öz üzvlərinin yaşayış-məişət şəraitini və müdafiəsini təşviq edə bilərlər. Onlar bunu öz üzvlərinin adından məhkəmə qaydasında şikayətlər təqdim etməklə, onların maraqlarını hərbi hissədən tutmuş yuxarı orqanlaradək müxtəlif səviyyələrdə təmsil etməklə, həmçinin silahlı qüvvələrdə hərbi xidmətin şərtləri barədə onlara məsləhətlər vermək və ya həmin şərtlərlə bağlı dövlət orqanları ilə danışıqlar aparmaq yolu ilə həyata keçirə bilərlər. Bundan əlavə, onlar müəyyən məsələlərin, məsələn, hərbi sahədə struktur dəyişikliklərinin müzakirəsi zamanı Müdafiə Nazirliyi ilə silahlı qüvvələr heyəti arasında vasitəçi kimi mühüm rol oynaya bilərlər.

Belə assosiasiyaların mövcud olduğu hər bir ölkədə onların özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır⁸². Həmin assosiasiyaları fərqləndirən əsas cəhətlər onların hansı dərəcədə müstəqil idarəetməyə malik olması, kənar peşə və ya həmkarlar ittifaqları federasiyaları ilə əlaqələrinin olub-olmaması, həmçinin qanunvericilikdə onlara tətbiq etmək hüququnun tanınıb-tanınmaması ilə bağlıdır. İsveç və Almaniya kimi ölkələrdə hərbi qulluqçuların assosiasiyaları öz üzvlərinin ödədiyi üzvlük haqqı hesabına maliyyələşən və əmək

⁸² Tədqiqat işinin tam mətni ilə tanış olmaq üçün bax: V.S. Nesterov və A.D. Prufert, "Hərbi qüvvələrdə həmkarlar ittifaqı hərəkatı: hərbi qulluqçuların peşə təşkilatlarının - həmkarlar ittifaqlarının yaradılması və onların hazırkı statusu", Moskva, "Ves Mir" nəşriyyatı, 2006

haqqı ödəməklə şəxsi məsləhətçi heyəti saxlayan müstəqil birliklərdir. Digər ölkələrdə, məsələn, Bolqarıstanda onlar üçün maliyyə Müdafiə Nazirliyi tərəfindən ayrılır. Belə assosiasiyalar çox vaxt özlərini hərbi qulluqçuların birlikləri kimi deyil, peşəkar hərbciləri təmsil edən qurumlar kimi təsis edirlər. Bununla belə, bu ənənə müəyyən dərəcədə hər bir konkret ölkədə mövcud olan hüquq mədəniyyətinin xüsusiyyətlərindən asılıdır.

Hərbi qulluqçuların peşə assosiasiyaları üçün kənar həmkarlar ittifaqları konfederasiyaları ilə əlaqələrin olması xarakterik deyildir, bununla belə, belə hallara praktikada rast gəlmək olar. Buna misal olaraq, İsveç və Niderlandı göstərə bilərik. Bir qisim başqa ölkədə isə hərbi assosiasiyalar peşəkar hərbciləri və dövlət qulluqçularını əhatə edən "çətir assosiasiyaları"nın tərkibində birləşmişlər. Bundan əlavə, hərbi assosiasiyaların və birliklərin çoxu hərbi qulluqçuların maraqlarını təmsil edən beynəlxalq assosiasiyaların üzvlərinə çevrilmişlər. Onlardan ən böyüyü 20-dən artıq ölkədən 30-dan artıq assosiasiyanın (həm peşə assosiasiyaları, həm də həmkarlar ittifaqları təşkilatları) daxil olduğu Avropa Hərbi Assosiasiyalar Təşkilatıdır (EUROMİL). Bundan əlavə, bir neçə regional assosiasiya da fəaliyyət göstərməkdədir.

ATƏT-in iştirakçı dövlətlərinin əksəriyyəti silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının tətıl elan etməsini qadağan etmişdir.

Əksər ölkələr üçün dövlət qulluqçularının, o cümlədən silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının birləşmək azadlığının məhdudlaşdırılması xarakterikdir. Hərbi qulluqçular üçün işçilərin digər kateqoriyalarından fərqli rejimin müəyyənləşdirilməsinin səbəbini əhali üçün vacib əhəmiyyət kəsb edən ictimai xidmətlərin fasiləsizliyini təmin etməyə olan ictimai zərurətlə əsaslandırmaq olar. Belə hesab edilir ki, silahlı qüvvələrin üzvlərinə tam mənada sırası işçilər kimi yanaşmaq olmaz, belə ki, hərbi xidmətə cəlb olunduqdan sonra onlara hərbi intizam sisteminin tələblərindən irəli gələn geniş məhdudiyətlər tətbiq edilir ki, bu da hər hansı bir işəgötürənin öz işçiləri üzərində sıradan nəzarəti ilə müqayisədə kifayət qədər daha ciddi nəzarətdir. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, bəzi qanunvericilik sistemləri silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularını "işçilər" hesab edir⁸³.

Hərbi qulluqçuların həmkarlar ittifaqlarına və ya digər kollektiv təmsilçilik qurumlarına üzvlüyü asanlıqla müşahidə olunan iki problemi üzə çıxarır. Birinci problem hərbi intizam məsələsi və hərbi qulluqçu müdirinin şərəfinə xələl gəlməsinin mümkünlüyü problemdir. Silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçuları tərəfindən kollektiv şikayətlərin edilməsinə ənənəvi olaraq, subordinasiya qaydalarının pozulması və hətta hərbi təbəlik qaydaları əleyhinə olan cinayət kimi baxılmışdır. Hərbi intizamın xarakterinin ömrələrə sözsüz təbə olunmasını tələb etməsi qəbul olunmuş bir prinsipdir. Bundan əlavə, hərbi qulluqçular tərəfindən tətıl edilməsi ölkə üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən hərbi fəaliyyətlərin ardıcılığını poza bilər ki, bu da ölkənin milli təhlükəsizliyini təhlükə altına salar. Bununla belə, bu mənafenin, ümumilikdə, hərbi xidmətin şərtlərinin istənilən formada müzakirəsini qadağan edib-etməməsi məsələsinin daha geniş müzakirələrə ehtiyac vardır. Hərbi assosiasiyaların yaradılmasına icazə verilən ölkələrdə aparılmış araşdırmaların nəticələri bu ümumi arqumentə bir qədər skeptik yanaşmağa əsas verir (bax: Fransada Senat tərəfindən, həmçinin Böyük Britaniyada Hərbi Hissələrə və Ştablara Birgə Xidmətlər Kollecinin sifarişi ilə hazırlanmış icmallara)⁸⁴.

İkinci problem loyallıq və kənar müdaxilə məsələləri ilə bağlıdır. Həmkarlar ittifaqlarına üzvlük arzuolunmaz hesab edilir, belə ki, həmkarlar ittifaqlarının üzvləri kollektiv hərəkətlərə (məsələn, tətıl aksiyası) yalnız onların rəhbərlərinin göstərişi ilə başlaya

83 Cənubi Afrika Respublikasının (CAR) Konstitusiyası Məhkəməsinin 1999-cu ildə qəbul etdiyi qərara əsasən, CAR Konstitusiyasının 23.2-ci maddəsində təsbit olunmuş, "işçilərə" həmkarlar ittifaqlarına üzv olmaq, onun fəaliyyətində iştirak etmək və tətıl etmək hüququ tanıyan müddəa CAR Müdafiə Qüvvələrinin hərbi qulluqçularına da şamil edilmişdir.

84 Həmçinin bax: Q.Kaforio, "Hərbi qüvvələrdə həmkarlar ittifaqı hərəkəti: Hərbi qulluqçuların maraqlarının təmsil olunması"; Q.Kaforio (red.), "Silahlı qüvvələrin sosiologiyasına dair Təlimat", (Nyu-York: "Kluwer Academic/Plenum Publishers" nəşriyyatı, 2003, səh. 311-322. Kitablarda Avstriyanın təcrübəsindən çıxış edilərək, həmin arqumentin döyüş hazırlığı göstəricilərinə nəzərəcarpacaq təsirinə olmadığı qeyd edilir. Həmçinin bax Böyük Britaniya Hərbi Hissələrə və Ştablara Birgə Xidmətlər Kollecinin sifarişi əsasında həyata keçirilmiş və dərc etdirilməmiş tədqiqat işinə: H.Akivumi, "Silahlı Qüvvələr Federasiyası təbəçilik qaydalarına xələl gətirə bilərmi?"

bilərlər ki, buna da rəqib səlahiyyət mənbəyi və silahlı qüvvələrin daxilində tabelik qaydalarına loyallıq kimi baxmaq mümkündür. Xüsusən, mülki həmkarlar ittifaqlarından söhbət getdiyi halda, belə etirazlar daha böyük olacaqdır.

Kollektiv təmsilçilik qurumlarının yaradılmasına icazə verilən ölkələrdə bu problemi iki formada məhdudiyət tətbiq edilməsi hesabına müəyyən qədər aradan qaldırmaq mümkündür: Birincisi, kollektiv təmsilçilik orqanının tərkibinə yalnız silahlı qüvvələrinin üzvlərinin daxil edilməsi (kənar müdaxiləyə etiraz aradan qaldırmaq məqsədilə) və onun digər həmkarlar ittifaqları ilə bağlılığının aradan qaldırılması vasitəsilə. İkincisi, hərbi sahənin fəaliyyət ardıcılığını poza biləcək və milli təhlükəsizliyə təhlükə yarada biləcək tətillərin bu və ya digər formalarının qanunla qadağan edilməsi yolu ilə.

Müasir dövrdə silahlı qüvvələrin fəaliyyət kontekstinin getdikcə dəyişməsi silahlı qüvvələrin birləşmək azadlığına qoyulan məhdudiyətlərə iki bəlli səbəb görə yenidən baxılmasının vacibliyini nəzərə çatdırır. Birinci səbəb ondan ibarətdir ki, müasir dövrdə silahlı qüvvələrin üzərinə qoyulan vəzifələr və onların fəaliyyət göstərdiyi şərait silahlı qüvvələrə ənənəvi olaraq tapşırılan vəzifələrdən və onların əvvəllər fəaliyyət göstərdikləri şəraitdən çox vaxt fərqli olur.

Belə ki, günümüzdə silahlı qüvvələrin üzvləri daha çox sıradan müharibələrdə deyil, çoxmillətli qüvvələrin tərkibində və ya sülhməramlı əməliyyatlarda iştirak edirlər. Belə missiyaların tərkibində birgə iştirak edən zaman müxtəlif ölkələrin hərbi qüvvələri, təbii olaraq, öz ölkələrində mövcud olan hərbi xidmət şərtləri ilə silahdaşlarının ölkələrində mövcud olan xidmət şərtləri arasında müqayisə apara bilirlər. Hərbi qulluqçuların birləşmək azadlıqlarının məhdudlaşdırıldığı ölkələrdən olan əsgərlər belə məhdudiyətlərin daha zəif olduğu ölkələrdən olan əsgər yoldaşları ilə çiyin-çiyinə xidmət göstərən zaman həmin əsgərlərin beynində tamamilə məntiqi olaraq, öz dövlətlərinin tətbiq etdiyi məhdudlaşdırılmaların hərbi qüvvələrin döyüşqabiliyyətliliyini təmin etmək üçün zəruri olub-olmamasına dair şübhələrin baş qaldırması mümkündür. Müxtəlif ölkələrdə mövcud olan hərbi xidmət şərtlərinin müqayisəsindən ortaya çıxan nəticələr xidmət şərtlərinin ürəkaçan olmadığı ölkələrdən olan əsgərlərdə ruh düşkünlüyü halının yaranmasına səbəb ola bilər ki, bu da öz növbəsində, onların döyüş qabiliyyətinin azalması ilə nəticələnər.

Silahlı qüvvələrin birləşmək azadlığına qoyulan məhdudiyətlərin yenidən gözdən keçirilməsini zəruri edən ikinci səbəb isə hərbi qüvvələrin məhz peşəkarlardan təşkil olunmasının getdikcə güclənməsi ilə bağlıdır. Bu o deməkdir ki, hərbi qüvvələrin sıralarına yüksək səviyyəli peşəkarları cəlb etmək üçün onların rəhbərliyinin əmək bazarında öz rəqabətliyi artırmaq istiqamətində müvafiq tədbirlər həyata keçirməsinə ehtiyac vardır. Bu zaman hərbi xidmətə potensial olaraq daxil olmaq istəyən şəxslərin, silahlı qüvvələrin karyera sahəsi kimi cəlbediciliyini azaldan istənilən xidmət şərtini əvvəlcədən diqqətlə analiz etməsinə imkan yaranar. Buna görə də birləşmək azadlığının ciddi şəkildə məhdudlaşdırılmasına ehtiyac olub-olmamasının silahlı qüvvələrin özləri tərəfindən müstəqil şəkildə yenidən qiymətləndirilməsi daha məqsədəuyğun olardı.

İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq öhdəliklər

Başqaları ilə birləşmək azadlığı əsas hüquqlardan biri olub, İnsan Hüquqları üzrə Ümumi Bəyannamədə, eləcə də insan hüquqlarına dair əsas müqavilələrdə, o cümlədən "Mülki və siyasi hüquqlar haqqında" Beynəlxalq Pakt, "İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında" Beynəlxalq Pakt, "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyası və Avropa Sosial Xartiyasında aydın şəkildə təsbit edilmişdir (müvafiq mətnlərlə tanış olmaq üçün Qutu 9.1-ə bax). Birləşmək azadlığı özündə həmkarlar ittifaqlarına daxil olmaq azadlığını da ehtiva edir.

Qutu 9.1

İnsan hüquqlarına dair qanunvericilikdə birləşmək azadlığı ilə bağlı müddəalar⁸⁵

Maddə 20 İHÜB	1) Hər bir insan dinc yığıncaqlar keçirmək və assosiasiyalar qurmaq hüququna malikdir. 2) Heç kim hər hansı bir assosiasiyaya daxil olmağa məcbur edilə bilməz.
Maddə 21 MSHBP	Dinc yığıncaqlar keçirmək hüququ qəbul edilir. Bu hüquqdan istifadəyə qanuna müvafiq surətdə qoyulan və demokratik cəmiyyətdə dövlətin və ictimaiyyətin təhlükəsizliyi, ictimai asayiş, əhalinin sağlamlığının və mənaiviyyatının və yaxud başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması mənafeleəri üçün zəruri olan məhdudiyətlərdən başqa, heç bir məhdudiyət qoyula bilməz.
Maddə 11 İHAK	Hər kəsin dinc toplaşmaq azadlığı və öz maraqlarını müdafiə etmək üçün həmkarlar ittifaqları yaratmaq və onlara qoşulmaq hüququ da daxil olmaqla, başqaları ilə birləşmək azadlığı hüququ vardır.
Maddə 8 ICESCR	1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər aşağıdakıları təmin etməyi öhdələrinə götürürlər: a) hər bir şəxsə öz iqtisadi və sosial maraqlarını həyata keçirmək və müdafiə etmək üçün həmkarlar ittifaqları yaratmaq və müvafiq təşkilatın qaydalarını gözləmək şərti ilə onlara daxil olmaq hüququ . Bu hüquqdan istifadə olunmasına qanunda nəzərdə tutulandan və demokratik cəmiyyətdə dövlət təhlükəsizliyinin, yaxud ictimai asayişin və yaxud başqalarının hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün zəruri olanlardan əlavə heç bir məhdudiyət qoyulmamalıdır; b) həmkarlar ittifaqlarının milli federasiyalar və konfederasiyalar yaratmaq və axırıncıların beynəlxalq həmkarlar ittifaqları təşkilatları yaratmaq, yaxud onlara qoşulmaq hüququ; c) həmkarlar ittifaqlarının qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə dövlət təhlükəsizliyi və ictimai asayişin qorunması məqsədilə olan məhdudiyətlərdən başqa heç bir məhdudiyət olmadan fəaliyyət göstərmək hüququ; d) hər bir ölkənin qanunlarına uyğun şəkildə keçirilməklə tətil hüququ . 2. Bu maddə silahlı qüvvələrə, polisə və dövlət idarəetmə orqanlarına daxil olan şəxslərin bu hüquqlardan istifadə etmələrinə qanuni məhdudiyətlərin qoyulmasına maneə törətmir. 3. Bu maddədə heç nə assosiasiyalar azadlığı və təşkilatlanma hüququnun müdafiəsinə dair Beynəlxalq Əmək Təşkilatının 1948-ci il Konvensiyasının iştirakçısı olan dövlətlərə həmin Konvensiyada nəzərdə tutulmuş təminatlara zərər vuran qanunvericilik aktları qəbul etmək və ya qanunları bu təminatlara zərər vuran tərzdə tətbiq etmək hüququ vermir.
Maddə 5 ASX	İşçilərin və işəgötürənlərin onların iqtisadi və sosial mənafelelərinin qorunması üçün yerli, milli və ya beynəlxalq təşkilatlar yaratmaq və bu cür təşkilatlara qoşulmaq azadlığının təmin edilməsi və təşviq edilməsi məqsədilə Tərəflər milli qanunvericiliyin və onun tətbiq edilməsinin bu azadlığı məhdudlaşdırmayacağını təmin etməyi üzərinə götürür. Bu maddədə nəzərdə tutulmuş zəmanətlərin polisə tətbiq edilməsinin dərəcəsi milli qanunlar və ya normativ aktlarla müəyyən edilir. Bu zəmanətlərin silahlı qüvvələrin üzvlərinə tətbiq edilməsini tənzimləyən prinsip və onların bu kateqoriyadan olan şəxslərə tətbiq edilməsinin dərəcəsi eyni qaydada, milli qanunlar və normativ aktlarla müəyyən edilir.
Maddə 6 ASX	Kollektiv müqavilələr bağlamaq hüququnun effektiv şəkildə həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə Tərəflər aşağıdakıları üzərinə götürür: 1. işçilər və işəgötürənlər arasında birgə məsləhətləşmələri təşviq etmək; 2. zəruri və müvafiq olduğu hallarda iş şərtlərinin kollektiv müqavilələr vasitəsilə tənzimlənməsi məqsədilə işəgötürənlər və ya işəgötürənlərin təşkilatları və işçilərin təşkilatları arasında könüllü danışıqlar üçün mexanizmlərə imkan yaratmaq; 3. əmək mübahisələrinin həll edilməsi üçün müvafiq bəridürmə və könüllü arbitraj mexanizmlərinin yaradılmasını və istifadəsini təşviq etmək; və aşağıdakını tanıyır: 4. işçilərin və işəgötürənlərin mənafelelərin toqquşması halında kollektiv hərəkətlər, o cümlədən daha əvvəl bağlanmış kollektiv müqavilələrdən irəli gələn öhdəliklər nəzərə alınmaqla tətill etmək hüququ.

Bundan əlavə, Avropa Birliyinin Əsas Hüquqlara dair Xartiyasının 12-ci maddəsi hər kəsin bütün səviyyələrdə, xüsusən, siyasi və mülki həyatda, həmçinin həmkarlar ittifaqı səviyyəsində başqaları ilə birləşmək azadlığı hüququna malik olmasını təsbit edir. Bura hər kəsin öz maraqlarını müdafiə etmək üçün həmkarlar ittifaqları yaratmaq və onlara daxil olmaq hüququ daxildir. Bu hüququn silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularına

⁸⁵ Qutu 9.1-dəki kursivlər hamısı müəlliflərinindir.

münasibətdə məhdudlaşdırılmaması Xartiyanın diqqətəlayiq cəhətidir. Bununla belə, Xartiyanın müddəaları birbaşa hüquqi qüvvəyə malik hüquq normaları deyildir.

Özünün 1983-cü ildə keçirilmiş Madrid Konfransından etibarən, ATƏT işçilərin “müvafiq ölkənin qanunvericiliyinə uyğun qaydada həmkarlar ittifaqları yaratmaq və onlara daxil olmaq” hüququnu tanımaqdadır⁸⁶. 1990-cı il Kopenhagen Konfransında ATƏT, əlavə olaraq, fərdlərin siyasi partiyalar və digər siyasi təşkilatlar yaratmaq hüququnu⁸⁷ və həmin hüquqdan irəli gələn dinc toplaşmaq və nümayişlər keçirmək hüququnu da tanımışdır⁸⁸. Bu hüquqlara münasibətdə istənilən məhdudiyyət qanunvericilikdə öz əksini tapmalıdır⁸⁹. Kopenhagen Konfransı, həmçinin həmkarlar ittifaqlarına öz üzvlük qaydalarını müəyyənləşdirmək hüququ tanıdı⁹⁰. Bu hüquqlarla yanaşı, Konfransın qərarı ilə ifadə azadlığı, başqalarının hüquqlarına hörmət göstərilməsi prinsipi və milli azlıqların öz mədəni əlamətlərini qoruyub saxlamaq hüququna dair ümumi müddəalar qəbul olundu⁹¹. ATƏT sənədlərindən heç birinə hərbi qulluqçuların birlikləri ilə əlaqədar hər hansı konkret öhdəliklər daxil edilməmişdir.

Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT) həmkarlar ittifaqları yaratmaq hüququnu özünün bir sıra konvensiyalarında, o cümlədən 1948-ci il tarixli Birləşmək azadlığı və təşkilatlanma hüququnun müdafiəsinə Konvensiyada, 1949-cu il Təşkilatlanma hüququ və kollektiv sövdələşmə Konvensiyası və 1981-ci il Kollektiv Sövdələşmə Konvensiyasında təsbit etmişdir. Bu Konvensiyalar işçilər üçün mühüm hüquqlar, o cümlədən təşkilat yaratmaq və yalnız onun qaydalarına tabe olmaq hüququnu, öz şəxsi seçimi ilə və əvvəlcədən heç bir icazə almadan hər hansı təşkilata daxil olmaq hüququnu (1948-ci il Konvensiyası, Maddə 2); həmkarlar ittifaqının müstəqil və dövlət hakimiyyəti orqanlarının müdaxiləsindən azad fəaliyyət göstərmək hüququnu (1948-ci il Konvensiyası, Maddə 3); həmçinin həmkarlar ittifaqları konfederasiyaları yaratmaq və onlara daxil olmaq hüququnu (1948-ci il Konvensiyası, Maddə 5) müəyyənləşdirir. 1981-ci il Konvensiyası dövlətləri, işəgötürənlər və ya işəgötürənlərin təşkilatları ilə işçilər və ya işçilərin təşkilatları arasında əməyin şərtləri və iş şərtləri məsələlərini kollektiv müqavilələr vasitəsilə tənzimləmək məqsədi ilə həyata keçirilən könüllü danışıqların aparılmasını təmin etməyə və həmin danışıqlara dəstək göstərməyə təşviq edir.

Baxmayaraq ki, həmin Konvensiyalar bütün işçilərə və əmək fəaliyyətinin bütün sahələrinə şamil olunan müddəalar təsbit etmişdir⁹², bununla belə, həmin müddəalara mühüm qeyd-şərtlər daxil edilmişdir. 1948-ci il Konvensiyasının 9-cu maddəsində deyilir:

“Hazırkı Konvensiyada təsbit olunmuş təminatların silahlı qüvvələrə və polisə hansı həcmdə şamil olunması milli qanunvericiliklə müəyyənləşdirilməlidir”.

Oxşar ifadələrə digər Konvensiyalarda da rast gəlmək mümkündür (1949-cu il Konvensiyasının 5-ci maddəsi və 1981-ci il Konvensiyasının 1.2-ci maddəsi). Bu məhdudiyyətlərin insan hüquqlarına dair normalarla uyğunsuzluğu ilə bağlı Beynəlxalq Əmək Təşkilatının Birləşmək Azadlığı üzrə Komitəsinə daxil olmuş şikayətlərə cavab olaraq Komitə bildirmişdir ki, məhdudiyyət kimi, istisnaları nəzərdə tutan müddəalar şərh edilməlidir (məsələn, həmin müddəaları silahlı qüvvələrin mənafeyi üçün yaradılmış sənaye müəssisələrində və ya silahlı qüvvələr üçün təsis olunmuş dövlət bankında işləyən mülki şəxslərə tətbiq etmək lazım deyil)⁹³. Komitə bildirmişdir ki, qeyri-müəyyənlik yaranan hallarda, işçilərə mülki şəxs kimi yanaşılmalıdır⁹⁴.

86 Madrid, 1983 (Avropada təhlükəsizlik məsələləri: Prinsiplər)

87 Kopenhagen, 1990, paraqraf 7.6

88 Bu hüquqlar həmçinin 1990-cı il Paris Konfransında (“Demokratiya, sülh və birləşən yeni erası” adlı konfrans) tanınmışdır.

89 Kopenhagen, 1990, paraqraf 9.2.

90 Baxın, Maddə 9.3

91 Baxın, Maddə 9 və sonrakı paraqraflar

92 Məsələn, 1981-ci il Kollektiv Sövdələşmə Konvensiyasının 1-ci maddəsi: “1. Bu Konvensiya iqtisadi fəaliyyətin bütün sahələrinə şamil olunur”.

93 BƏT-in Birləşmək Azadlığı üzrə Komitəsi, 238-ci Hesabat, 1279 sayılı İş, paraqraf 140.a; 284-cü Hesabat, 1588 və 1595 sayılı İşlər, paraqraf 737.a

94 BƏT-in Birləşmək Azadlığı üzrə Komitəsi, 295-ci Hesabat, 1771 sayılı İş, paraqraf 499

Eyni cür məhdudlaşdırıcı yanaşmaya "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasında da rast gəlinir. Konvensiyanın 11.2-ci maddəsində deyilir:

"Bu maddə silahlı qüvvələr, polis və ya inzibati dövlət orqanları üzvlərinin belə hüquqlarının həyata keçirilməsinə qanuni məhdudiyətlər qoyulmasına mane olmur".

Buna bənzər məhdudiyətlərə "Mülki və siyasi hüquqlar haqqında" Beynəlxalq Paktın 22-ci maddəsində də rast gəlinir.

"İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasında təsbit olunmuş məhdudiyəti Avropa İnsan Hüquqları Komissiyası, Konvensiyanın 11-ci maddənin pozulması ilə bağlı Böyük Britaniyanın kəşfiyyat idarəsinin işçiləri tərəfindən verilmiş şikayətə baxılmasından imtina ilə bağlı cavabında tətbiq etmişdir. Şikayətdə həmin işçilər bildirmişdilər ki, xidmət şərtlərində dəyişiklik edilərək, onların həmkarlar ittifaqı yaratmaq və ona daxil olmaq hüquqları qadağan olunmuş və bunun nəticəsində onlar zərər çəkmişlər⁹⁵. Eynilə, Komissiya daha yaxın keçmişdə Macarıstana aid "Rekveni Macarıstana qarşı" adlı iş⁹⁶ baxarkən, həmin işdə göstərilmiş silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının, polisin və təhlükəsizlik xidmətlərinin hər hansı siyasi partiyaya daxil olmasının və ya ictimai etiraz nümayişlərində iştirakının qadağan olunması faktının Konvensiyanın 11-ci maddəsinin normalarına zidd olmadığı qənaətinə gəlmişdir.

Təqdim edilmiş məhkəmə praktikası nümunələrindən də aydın şəkildə görünür ki, Maddə 11.2-də nəzərdə tutulmuş "qanuni məhdudiyət" konsepsiyası, bu və ya digər dövlətdə qəbul edilmiş, məhdudlaşdırılmaların təsbit olunduğu qanunların hamısının Konvensiyanın normalarına uyğun olması demək deyildir. Konvensiya çərçivəsində fəaliyyət göstərən orqanlar qanunların keyfiyyətə görə yoxlanılmasını həyata keçirirlər: bu və ya digər qanuni məhdudiyət baş verə biləcək nəticələri qabaqcadan hesablamalı və şəxsi mülahizə əsasında həyata keçirilməməlidir⁹⁷.

Bəzi şərhçilər Maddə 11.2-də nəzərdə tutulmuş məhdudiyətlərin birləşmək azadlığını ümumiyyətlə ləğv edib-etməyəcəyi sualına cavab tapa bilməmişlər. "Rekveni işi"ndə Məhkəmə iddianı, Maddə 11.2-nin polisə, vəzifəli şəxslərə və silahlı qüvvələrə şamil olunarkən "mütənasiblik ölçüsü"nə uyğunluq hissəsində baxılmamış saxlamağa üstünlük vermişdir⁹⁸. Məsələnin baxılmamış saxlanması ən optimal variant hesab edilmişdir. Əlbəttə, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, dövlət maraqlarının müdafiəsi naminə yalnız tətill hüququnu qadağan etməklə kifayətlənmək olar və birliklərə üzvlüyü qadağan etməyə ehtiyac yoxdur.

Qanuni tədbirlərin mütənasiblik ölçüsünə uyğun gəlməsinin lehinə olan bu yanaşma, həmçinin Polşa və İspaniyanın Konstitusiyası Məhkəmələrinin müvafiq məhdudiyətlər əleyhinə verilmiş iddialar üzrə qəbul etdikləri qərarlar ilə təsdiqlənmişdir. 2000-ci ildə Polşanın Konstitusiyası Məhkəməsi belə bir qərar qəbul etmişdir ki, hərbi qulluqçuların həmkarlar ittifaqlarına üzvlüyünün qadağan edilməsi yalnız o halda konstitusiyaya uyğun hesab edilə bilər ki, onlar üçün birləşmək azadlığının həyata keçirilməsi üçün alternativ vasitələr təmin edilsin⁹⁹. İspaniyanın Konstitusiyası Məhkəməsinin 2000-ci ildə qəbul etdiyi qərara görə, silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçuları bu şərtlə onların sosial və iqtisadi maraqlarını təmsil edən qurumlara üzv olmaq üçün konstitusional hüquqlara

95 "Dövlət Qulluğu üzrə Birliklər və digərləri Böyük Britaniyaya qarşı" adlı iş, Avropa İnsan Hüquqları Komissiyası, 20 yanvar 1987-ci il, səh. 228

96 "Rekveni Macarıstana qarşı" adlı iş, sitat gətirilən mətndə, qeyd 68, səh. 519

97 Baxın, paraqraf 59

98 Baxın, paraqraf 61 Bununla belə, Komissiya "Dövlət Qulluğu üzrə Birliklər Şurasının ... işi"nin baxılmağa qəbul edilməsi ilə bağlı daha əvvəl qəbul edilmiş qərarında bildirmişdir ki, 11-ci maddənin 2-ci bəndində nəzərdə tutulmuş "qanuni məhdudiyət" anlayışı, həmçinin şəxsi mülahizə əsasında hərəkət etməyin qadağan edilməsini də özündə ehtiva edə bilər. Bununla belə, Komissiya bu məsələ üzrə rəyinin qəti olduğunu elan etməmişdir.

99 Polşa Konstitusiyası Məhkəməsi, K 26/28 sayılı, 07 mart 2000-ci il tarixli Qərar

malikdirlər ki, həmin qurumlar tətill aksiyaları keçirmək niyyətində olmasınlar¹⁰⁰.

Müxtəlif yanaşmalar

Hərbi qulluqçuların birləşmək azadlığının tanınmasına ATƏT-in ayrı-ayrı iştirakçı dövlətlərinin müxtəlif yanaşmaları vardır. Onlardan bəzilərinə hərbi qulluqçuların birliklərinin yaradılması tamamilə qadağan edilmiş, bəzilərinə isə həmin qurumlar dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən (qeyri-müstəqil) qurumlar kimi təsis edilmişdir. Digər bir qisim dövlətdə isə hərbi assosiasiyaların və birliklərin yaradılmasına icazə verilsə də, həmin qurumlara, adətən, tətill etmək hüququ tanınmur, həmçinin onlara bəzi digər məhdudiyətlər tətbiq edilir.

Birinci yanaşma paternalist yanaşma olub, tabeçilik qaydasının qorunmasına yönəlmişdir. Ənənəvi olaraq, hərbi komandirlərə silahlı qüvvələrdə qulluq edən hərbi qulluqçuların yaşayış-məişət ehtiyaclarını (məsələn, qidalanma, yaşayış yerinə malik olma, sağlamlığın mühafizəsi) təmin etməyə məsul olan şəxs kimi yanaşılmışdır. Bu isə təbii olaraq, silahlı qüvvələrin fərdi üzvlərinin birləşmək azadlığının məhdudlaşdırılmasına, eləcə də hərbi assosiasiyaların yaradılmasının və ya hərbi qulluqçuların tətill hüququnun qadağan olunmasına gətirib çıxarmışdır. Bu yanaşmaya görə, silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının yaşayış-məişət ehtiyaclarının təmin olunması onların operativ səmərəliliyini qoruyub saxlamağın əsas şərtlərindən biridir. Bu yanaşma zamanı fərdi hərbi qulluqçuların şikayətlərinə, hərbi tabeçilik qaydalarına əsasən, qulluq mövqeyinə və rütbəsinə görə onlardan daha yüksəkdə dayanan hərbi qulluqçular tərəfindən baxılması nəzərdə tutulur. Bu yanaşma kollektiv qaydada şikayətlərin verilməsi üçün heç bir mexanizm nəzərdə tutmur. Bununla yanaşı, birləşmək azadlığının məhdudlaşdırılması, Kanadada olduğu kimi, hərbi qulluqçulara fərdi şikayətlərini müstəqil hərbi ombudsman və ya kənar hüquq-müdafiə orqanlarına (Bax Fəsil 22 - "Ombudsmanlar") təqdim etməklə bağlı ciddi təmin olunan hüququn verilməsi hesabına da kompensasiya oluna bilər. Buna baxmayaraq, digər ölkələrdə, xüsusən, Almaniyada bu cür sistemlər hərbi assosiasiyalar ilə paralel olaraq fəaliyyət göstərirlər.

Bununla belə, tabelik qaydasının qorunub saxlanmasına yönəlmiş yanaşmanın çatışmazlığı vardır. Bu çatışmazlıq ondan ibarətdir ki, bu zaman ayrı-ayrı hərbi qulluqçuların maraqları ümumilikdə silahlı qüvvələrin maraqlarına tabe etdirilir. Bu müxtəlif nöqtəyi-nəzərlərə fərdi yanaşma qərar qəbuletmə prosesini daha dəqiq və struktur cəhətdən daha təkmil edə bilər. Bundan əlavə, silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının maraqlarının birbaşa təmsil edilməsi mexanizminin olmaması onların maraqlarının dolayı yolla, məsələn, veteranlar qrupu, istefada olan hərbiçilər qrupu və ya həqiqi hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçularının ailələri tərəfindən təmsil olunmasına gətirib çıxara bilər. Bəzi ölkələrdə bu cür qruplar həqiqi hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçuların maraqlarını təmsil edən qeyri-rəsmi mexanizmlər kimi fəaliyyət göstərirlər və onların tərkibinə çoxlu sayda həqiqi hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçular da daxil olur (lakin həmin hərbi qulluqçuların sayı və kimliyi açıqlanmur). Alternativ olaraq, hərbi qulluqçuların qadağan olunmuş assosiasiyalarının rolunu hərbi qulluqçuların üzv olmasına icazə verilən müxtəlif mədəni-ictimai birliklər də yerinə yetirə bilərlər. Belə substantiv və ya dolayı təmsilçilik birbaşa təmsilçilik mexanizminin olmamasından yaranan boşluğu müəyyən dərəcədə doldura bilər, bununla belə, həmin qurumlar bu funksiyaları yalnız dolayı yolla həyata keçirə bilərlər.

İkinci yanaşma hərbi qulluqçuların qeyri-müstəqil qurumlarının təsis edilməsinə icazə verilməsini nəzərdə tutur. Bu halda hərbi qulluqçuların maraqlarının müdafiəsi üçün hüquqi mexanizm dövlət tərəfindən təmin edilir (məsələn, əmək haqqının artırılması, xidmət şərtlərinin dəyişdirilməsi, pensiyalar və s. barəsində danışıqların aparılması zamanı). Belə birliklərin hüquqi statusunun, bu mexanizmin hər hansı dəyişikliyə məruz qalanadək tətbiq olunmasının məcburiliyi ilə bağlı hüquq normasının müəyyənləşdirilməsi vasitəsilə möhkəmləndirilməsi mümkündür. Bu cür mexanizmlərin inkişaf etmiş olduğu ölkələrə nümunə olaraq Fransanı göstərmək olar.

100 Noulit, sitat gətirilən mətnə, qeyd 6, səh. 84

Fransa Silahlı Qüvvələrinin 24 mart 2005-ci il tarixli Ümumi Əsasnaməsi hərbi qulluqçuların peşə assosiasiyalarına daxil olmasını qadağan edir, bununla belə, Fransanın Ali Hərbi Şurası (AHŞ) onların hərbi xidmətin şərtləri ilə bağlı müzakirələrdə iştirak etməsinə icazə verir¹⁰¹. 1990-cı ildə yaradılmış AHŞ hərbi xidmətin şərtləri üzrə məsləhət xidməti həyata keçirən orqandır. Hərbi xidmətin şərtləri ilə bağlı qanunvericiliyə təklif olunan bütün əlavə və dəyişikliklərin mütləq AHŞ ilə müzakirə olunması tələb edilir. Ali Hərbi Şuranın üzvləri Silahlı Qüvvələrin şuraları tərəfindən seçilir. Şura hərbi xidmətdə karyera yüksəlişi, hərbi xidmətdən tərxis etmə, silahlı qüvvələrin yaşayış-məişət şəraitinin və ehtiyaclarının təmin olunması, hərbi qulluqçular üçün pensiya islahatları, hərbi qulluqçuların mənzillə təminatı, beynəlxalq hərbi əməliyyatların şərtləri və s. kimi müxtəlif problemlərlə məşğul olur. Hər hansı məsələnin Şuranın iclasının gündəliyinə daxil edilməsi üçün onun üzvlərinin sadə səs çoxluğu tələb edilir. Fransa Silahlı Qüvvələrinin tərkibində yeddi əlavə şura təşkil edilmişdir. Onlar Silahlı Qüvvələrin aşağıdakı sahələri üzrə fəaliyyət göstərirlər: ordu, hərbi hava qüvvələri, hərbi dəniz donanması, hərbi polis xidməti, hərbi tibb xidməti, satınalmalar üzrə idarə və energetika məsələləri üzrə idarə. Həmin şuraların üzvləri müvafiq hərbi qüvvələrin öz namizədliyini irəli sürmüş hərbi qulluqçuları arasından təsadüfi seçmə üsulu ilə seçilirlər. Şuralar iki funksiya yerinə yetirirlər: hərbi xidmətin şərtləri və ya əməyin təşkili ilə bağlı bütün problemləri öyrənmək, həmçinin hərbi qulluqçuların müvafiq məsələlərlə bağlı fikirlərinin AHŞ-a təqdim olunması. Oxşar iş metodundan İtaliyada istifadə olunur¹⁰².

Adlarından da göründüyü kimi, qeyri-müstəqil qurumların çatışmazlığı ondadır ki, hərbi qulluqçular onlara öz maraqlarının təmsilçisi kimi kifayət qədər etimad göstərmirlər. Bu da həmin qurumların hərbi qulluqçuların özləri tərəfindən deyil, yuxarıdan - hökumət tərəfindən yaradılması ilə əlaqədardır. Baxmayaraq ki, belə qurumlar silahlı qüvvələrin lazımı məsələlər üzrə məsləhətlər almasına kömək edir, bununla belə, həmin qurumların, maraqlarını təmsil etdikləri şəxslər, yəni hərbi qulluqçular qarşısında demokratik hesabatlılığının olmaması onların hərbi qulluqçuların adından çıxış etmək səlahiyyətinə istər-istəməz mənfi təsir göstərir.

101 <<http://www.defense.gouv.fr/csfm>> linkinə bax.

102 Bax: "Hərbi qulluqçuların hüquqlarının və maraqlarının müdafiəsi haqqında" Qanun, yanvar 1980-ci il. Həmçinin bax: Nesterov və Prufert, sitat gətirilən mətnə, qeyd 82 səh. 119-121

Qutu 9.2

Seçilmiş ölkələrdə hərbi assosiasiyalar

İsveç Hərbi Zabitlər Assosiasiyası (SAMO)

- SAMO 1995-ci ildə iki keçmiş hərbi birləşmənin - İsveç Zabitlər Assosiasiyası və Milli Zabitlər Assosiasiyasının birləşməsi nəticəsində yaranmışdır.
- Kiçik leytenant rütbəsindən general (admiral) rütbəsinədək bütün hərbi rütbələrdən olan 9500 zabiti əhatə edir.
- SAMO İsveç Peşə Assosiasiyaları Konfederasiyasının üzvüdür.
- O, Danışqlar Aparılması üzrə Dövlət Qulluqçuları Şurası (dövlət qulluğunda, regional şuralarda və ya yerli dövlət hakimiyyəti orqanlarında çalışan işçilərin birliklərinin adından danışqlar apararı təşkilat) vasitəsilə fəaliyyət göstərir.
- SAMO silahlı qüvvələrin rəhbərliyi ilə iş vaxtı, ezamiyyət və ezamiyyət zamanı mehmanxanalarda daldanma, ehtiyatda olan zabitlərin məşğulluğu, digər kateqoriyalardan olan hərbi qulluqçuların məşğulluğu, həmçinin beynəlxalq missiyaların tərkibində xidmət məsələlərinə dair çoxsaylı müqavilələr imzalamışdır.
- İsveçdə hərbi qulluqçuların tətillik hüququnun tanınmasına baxmayaraq, SAMO, müddətli kollektiv müqavilələr çərçivəsində, tətillik aksiyası həyata keçirməyəcəyinə dair öhdəlik götürmüşdür.

Polşa

Müdafiə Nazirliyinin 1994-cü il tarixli qərarları bütün səviyyələrdə, zabitlərin yığıncaqlarının keçirilməsinə, həmçinin hərbi qulluqçuların maraqlarını təmsil etmək üçün komissarların seçilməsinə icazə verir (22 avqust 1994-cü il tarixli, 81 və 82 sayılı Qərarlar).

İHAK-ın 81 və 82-ci maddələri) 2000-ci ildə Polşa Konstitusiyası Məhkəməsi hərbi qulluqçuların birləşmək azadlığının həyata keçirilməsi üçün onlara alternativ vasitələrin təmin edilməsi şərtilə, hərbi qulluqçuların həmkarlar ittifaqlarına üzv olmasının qadağan edilməsi barədə qərar çıxarmışdır (07 mart 2000-ci il tarixli Qərar).

11 sentyabr 2003-cü il tarixli "Peşəkar hərbi qulluqçuların hərbi xidməti haqqında" Qanununun 10-cu maddəsinin 3.4-cü bəndi hərbi xidmətlə peşə kimi məşğul olan hərbi qulluqçuların (kəndüllü hərbi xidmətdə olanlar), Müdafiə Nazirliyinin normativ-hüquqi aktlarına uyğun şəkildə, öz təmsilçilik orqanlarını yaratmasına icazə verir. Həmin Qanunla, həmçinin məşvərətçi şura - Peşəkar Hərbi Qulluqçular Korpusunun Baş Zabitlər Şurası yaradılmışdır.

Macarıstan

Hərbi qulluqçuların birləşmək azadlığı hüququnun təsbit olunduğu Konstitusiyaya 1989-cu ildə edilmiş əlavə və dəyişikliklərdən sonra 1991-ci ildə 56 fərdi üzvdən və yeddi yerli assosiasiyadan ibarət tərkibdə Hərbi Qulluqçuların Maraqlarının Müdafiəsi Assosiasiyası yaradıldı.

1995-ci ildə fərdi üzvlərdən ibarət olan Hərbi Qulluqçuların Həmkarlar İttifaqı yaradılmışdır. Hazırda onun 10 000-dən çox üzvü vardır.

Qanun silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının tətillik keçirməsini qadağan etsə də, onların dinc nümayişlər və yığıncaqlar keçirmək hüququnu tanıyır. Macarıstan Silahlı Qüvvələrinin tərkibində, Müdafiə Nazirliyi səviyyəsində fəaliyyət göstərən Hərbi Maraqların Razılaşdırılması Forumu mövcuddur.

Bu yeniliklər 1996 və 2003-cü illərdə müdafiə qüvvələri ilə bağlı qanunvericilikdə təsbit edilmişdir.

Bolqarıstan¹⁰³

Bolqarıstanın Rakovski adına Əsgərlər Liqası həqiqi hərbi xidmətdə və ehtiyatda olan hərbi qulluqçuların, həmçinin onların ailələrinin müstəqil peşə təşkilatı kimi fəaliyyət göstərir. Liqa 1991-ci ildə yaradılmışdır. Hazırda onun, Müdafiə Nazirliyinin və Daxili İşlər Nazirliyinin işçilərindən ibarət olan 10000 üzvü vardır. Liqanın əsas vəzifələri öz üzvlərinin peşə və sosial maraqlarının müdafiəsi və silahlı qüvvələrin peşəkar hərbi qulluqçulardan ibarət tərkibə keçirilməsidir. Liqa bu günədək, silahlı qüvvələr heyətinin mülkiyəyə keçirilməsi ilə bağlı qanunvericilikdə islahatların aparılması yönündə xüsusi aktiv lobbicilik fəaliyyəti həyata keçirmişdir. Liqa eyni zamanda, Bolqarıstanın NATO və AB-yə daxil olması istiqamətində fəaliyyətlərə yaxından dəstək göstərmişdir.

O, daim Müdafiə Nazirliyi ilə əməkdaşlıq şəraitində fəaliyyət göstərmişdir və onlar arasında 2002-ci ildə rəsmi əməkdaşlıq müqaviləsi imzalanmışdır.

103 Bolqarıstanın Rakovski adına Zabitlər Liqasının DTİHB və EUROMIL tərəfindən 2006-cı ilin oktyabrında Buxarest şəhərində təşkil olunmuş dəyirmi masadakı məruzəsi (dərc olunmamışdır).

Üçüncü yanaşma hərbi qulluqçuların rəsmi, lakin tam müstəqil birliyinin yaradılmasına yönəlmişdir. Bu tipli bir neçə assosiasiya artıq uzun illərdir ki, Niderland, Belçika və İsveç kimi dövlətlərdə fəaliyyət göstərməkdədir (bu qəbildən olan ilk assosiasiya 19-cu əsrin sonlarında Niderlandda yaranmışdır). Digər bu tipli assosiasiyalar, son illərin qanunvericilik və ya konstitusiya dəyişikliklərindən sonra, Polşa, Macarıstan, Bolqarıstan və Rumıniya kimi ölkələrdə formalaşmışdır. Üçüncü yanaşmanı tətbiq edən ölkələrdə silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının hərbi assosiasiyalara daxil olmaq hüququnu məhdudlaşdıran qanunlar mövcud deyildir.

Bu hərbi assosiasiyalar tam müstəqilliyə malikdirlər və öz üzvləri qarşısında hesabatlılığı təmin edirlər. Məhz buna görə də həmin assosiasiyaların öz üzvləri adından çıxış etməyə tam haqqı çatır. Müvafiq ölkələrin müdafiə nazirliklərinin, danışıqlar aparılması məsələlərində həmin assosiasiyaları tamhüquqlu tərəfdaş kimi tanıması mümkündür. Onlardan bəzilərinin (məsələn, Almaniyadakı assosiasiyalar) çox kütləvi sayda hərbi qulluqçu üzvləri vardır. Praktikada bu cür assosiasiyaların həmkarlar ittifaqları hərəkətinin ümumi istiqamətlərindən tamamilə uzaqlaşaraq (məsələn, həmkarlar ittifaqlarının federasiyalarında iştirak etməkdən imtina etməklə) ayrıca fəaliyyət göstərməsi mümkündür.

Silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının birləşmək azadlığı hüquqlarının olmasına baxmayaraq, qanunla onların tətillər keçirmək hüququnun müəyyən formaları qadağan oluna bilər. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, hətta hərbi assosiasiyaların tətillərdə iştirak etməsi qadağan edildikdə və ya onlar özləri könüllü olaraq tətillər keçirməyəcəklərinə dair öhdəlik götürdükdə belə, digər həmkarlar ittifaqları təşkilatlarının onlara dolaylı yolla dəstək göstərmək məqsədilə tətillər həyata keçirməsi qadağan edilə bilməz.

Nəhayət, daha nadir hallarda və çox az ölkədə (məsələn, Niderlandda), həmkarlar ittifaqlarının vahid federasiyası vasitəsilə hərbi qulluqçuların həmkarlar ittifaqının digər həmkarlar ittifaqları ilə birləşdirilməsinə də rast gəlinir. Baxmayaraq ki, belə birliklər üçün açıq-aşkar kənar müdaxiləyə məruz qalmaq və tətillərə başlamaq məcburiyyətində qalmaq riski mövcuddur, bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, Niderlandın təcrübəsi bu cür birliklərin özü-özünü məhdudlaşdırmaq xüsusiyyətinə malik olduğunu sübut edir: məsələn, belə birliklər hələ indiyədək heç vaxt tətillər keçirməmişlər).

2. Mükəmməl təcrübə və tövsiyələr

Avropa Şurasının Parlament Assambleyası özünün 2002-ci il tarixli, 1572 sayılı Tövsiyəsində Nazirlər Komitəsinə təklif etmişdir ki, üzv dövlətlərin hökumətlərini aşağıdakıları təmin etməyə dəvət etsin: öz ölkələrinin silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının və şəxsi heyətinin onları təmsil edən assosiasiyalar yaratmasına icazə verməyə (həmin assosiasiyalara əmək haqqı və əməyin şərtləri məsələlərinə dair danışıqların aparılması hüququ verilməklə); onların birləşmək hüququna qoyduqları məhdudiyyətləri aradan qaldırmağa; onların qanuni fəaliyyət göstərən siyasi partiyalara üzv olmasına icazə verməyə; həmçinin onların bütün müvafiq hüquqlarını hərbi sahədəki normativ-hüquqi aktlara daxil etməyə.

Parlament Assambleyasının 2002-ci il tarixli, 1572 sayılı Tövsiyəsinə əsasən, silahlı qüvvələrin peşəkar hərbi qulluqçularına şamil olunan birləşmək azadlığı aşağıdakı hüquqları əhatə edir: birləşmək hüququ, o cümlədən, əmək haqqı və əməyin şərtlərinə dair danışıqlar aparmaq hüququ; həmçinin qanuni fəaliyyət göstərən siyasi partiyalara üzv olmaq hüququ. Məsləhət görülür ki, silahlı qüvvələr döyüş tapşırıqları yerinə yetirməklə məşğul olmadığı dövrdə hərbi qulluqçulara, demokratik institutlar çərçivəsində onların peşə maraqlarını qoruyan xüsusi assosiasiyalar yaratmaq, belə assosiasiyalara üzv olmaq, həmçinin özlərinin xidməti vəzifələrini yerinə yetirməklə, paralel olaraq, həmin assosiasiyaların işində iştirak etmək hüququ tam həcmdə verilsin¹⁰⁴. Par-

104 "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasının tərəfi olan 46 dövlətdən yalnız İspaniya onun 11-ci maddəsinə rəsmi şəkildə qeyd-şərt irəli sürmüşdür.

lament Assambleyası bu mövqeyini özünün 2006-cı il tarixli, 1742 sayılı Tövsiyəsində yenidən təsdiqləmişdir. Həmin Tövsiyə, üzv dövlətləri, əlavə olaraq, aşağıdakıları təmin etməyə çağırır: öz silahlı qüvvələrinin hərbi qulluqçularının onları təmsil edən peşə assosiasiyalarına və ya danışıqlar aparmaq hüququ verilmiş həmkarlar ittifaqlarına daxil olmasına icazə verməyə, həmçinin həmin assosiasiyalar üçün hərbi qulluqçuların bütün kateqoriyalarını təmsil edən məşvərətçi orqanlar təsis etməyə.

Tövsiyələr

- Məsləhət görülür ki, dövlətlər öz silahlı qüvvələrinin bütün hərbi qulluqçularının, öz maraqlarını təmsil edən peşə assosiasiyalarına və ya həmkarlar ittifaqlarına daxil olmalarına icazə versinlər;
- Məsləhət görülür ki, belə assosiasiyalara və ya birliklərə silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçuları üçün hərbi xidmət şərtlərinin müzakirəsi prosesində məşvərətçi orqan qismində iştirak etmək hüququ verilsin;
- Silahlı qüvvələrin ayrı-ayrı hərbi qulluqçularının belə peşə assosiasiyalarında və ya həmkarlar ittifaqlarında iştirak etməsinə görə onların barəsində intizam tədbirlərinin görülməsinin və ya onların cəzalandırılmasının qadağan edilməsi məsləhət görülür;
- Məsləhət görülür ki, birləşmək azadlığının istənilən formada məhdudlaşdırılması (məsələn, tətillik hüququna münasibətdə) qanunvericilikdə öz əksini tapsın, dövlətin insan hüquqlarına dair beynəlxalq müqavilələrlə qəbul edilmiş qanuni maraqlarına mütənasib olsun, həmçinin ayrı-seçkilik əlamətlərinə malik olmasın.

Fəsil 10

Hərbi mükəlləfiyyət və xidmətə vicdanlı etiraz

Bu fəsildə müxtəlif ölkələrin hərbi xidmətə çağırış və hərbi xidmətə vicdanlı etiraz hüququ ilə əlaqədar qanunvericiliyi, siyasəti və mükəmməl təcrübəsi öz əksini tapmışdır. Bu məsələyə ayrı-ayrı ölkələrin fərqli yanaşma metodları fəslin müzakirə mövzusuudur: bəzi ölkələr vicdanlı etirazı qanuni hüquq kimi təsbit edən və belə etiraza görə cəza müəyyənləşdirilməsini qadağan edən qanunvericilik aktları qəbul etmişlər; digər dövlətlərdə bu və ya digər səbəbdən hərbi xidmətə etiraz edənlərə qarşı hələ də sərt münasibət göstərilməkdədir; kiçik bir qisim dövlətdə isə belə bir etiraz hüququ ümumiyyətlə qəbul olunmur.

Hərbi xidmət keçməyə vicdanlı etiraz məsələsi, əsasən (lakin istisna olmayaraq), çağırış üzrə hərbi xidmət sisteminin mövcud olduğu dövlətlər üçün xarakterikdir. Fəslin əvvəlində vicdanlı etiraz məsələsindən doğan ümumi problemlər təsvir olunur. Bunun ardınca fəsildə vicdanlı etiraz hüququnun beynəlxalq təşkilatlar (xüsusən, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və Avropa Şurası) tərəfindən tanınmasının getdikcə daha da genişlənməsindən və müvafiq konstitusiya müddəalarından bəhs olunur. Fəslin sonrakı bölmələrində müxtəlif ölkələrdə hərbi xidmət keçməyə vicdanlı etiraz etmək üçün hansı səbəblərin qanuni hesab edilməsi məsələsi analiz olunur, həmçinin həmin ölkələrdə həqiqi hərbi xidmətə alternativ xidmətin nəzərdə tutulub-tutulmamasından, eyni zamanda, həmin ölkələrin, seçim əsasında vicdanlı etiraz etmək hüququnu tanıyub-tanımadığından bəhs olunur.

1. Gündəlikdə duran məsələlər

Bir çox insanların dini, fəlsəfi və ya etik baxışları güc və zorakılıq tətbiq edilməsini və ya başqa insanların məqsədyönlü şəkildə öz həyatlarından məhrum edilməsini qəbul etmir və buna qarşı çıxır. Onlar belə zorakılığın necə həyata keçiriləcəyindən - şəxsən onların özü tərəfindən, yaxud onların adından çıxış edən dövlət orqanları tərəfindən həyata keçiriləcəyindən asılı olmayaraq buna qarşı etiraz edirlər. Tarixən bu cür inanclar müəyyən qrupların, məsələn, Kvakerlər ("Dostlar Cəmiyyəti") və ya İyegova Şahidləri kimi dini qrupların adı ilə əlaqələndirilmişdir. Bununla belə, bu cür baxışlar yalnız həmin qruplar üçün xarakterik deyildir. Demokratik cəmiyyətdə pasifist görüşlərə malik olan və ya zorakılığın əleyhinə olan insanlar bu baxışlarını davam etdirməkdə və təbliğ etməkdə, həmçinin həmin baxışların dövlət siyasətində əks etdirilməsinə (məsələn, silahlı müdaxilə həyata keçirməkdənsə sülhəyönlü diplomatiya yürüdülməsi) cəhd göstərməkdə sərbəstdirlər. Bundan əlavə, bu cür davranış insan hüquqlarına dair beynəlxalq müqavilələrdə təsbit olunmuş fikir, əqidə və vicdan azadlığının təminatı kimi qəbul edilir (bu məsələlər daha ətraflı şəkildə "Silahlı qüvvələrdə din" adlanan 11-ci Fəsildə müzakirə olunmuşdur).

Vicdanlı etiraz məsələsi əvvəlki fəsilərdə müzakirə olunmuş məsələlərlə müqayisədə daha dar bir çevrə üçün xarakterik olan məsələdir və fərdi xarakter daşıyır: o, fərdi şəxslərin öz əqidəsinə və baxışlarına görə hərbi xidmət keçməkdən və ya hərbi əməliyyatlarda iştirak etməkdən imtina etmək azadlığını nəzərdə tutur. Silahlı qüvvələrin çağırış üzrə deyil, yalnız könüllü əsaslarla təşkil edildiyi dövlətlərdə bu cür insanlar üçün öz vicdanlı etirazını ifadə etmək olduqca asandır: bunun üçün, sadəcə olaraq, hərbi xidmət üçün qeydiyyatdan keçməmək kifayət edir. Bununla əlaqədar olaraq, Avropada silahlı qüvvələrin peşəkarlardan təşkil olunması tendensiyasının aşkar şəkildə özünü göstərdiyini qeyd etmək vacibdir. Avropa dövlətləri çağırış üzrə hərbi xidmət təşkil etməkdən imtina etməkdədirlər. Çağırış sisteminin saxlandığı Avropa ölkələrində isə hərbi xidmətin müddətinin qısaldılması istiqamətində iş gedir. Avropa Məsələləri üzrə Kvaker Şurasının 2005-ci ildə verdiyi məlumata görə, son onillikdə 10 Avropa dövləti çağırış üzrə hərbi

xidmət sistemindən imtina etmişlər. Bununla belə, 29 Avropa dövlətində çağırış sistemi hələ qalmaqdadır¹⁰⁵. Məcburi hərbi mükəlləfiyyət sistemindən uzaqlaşmaq o deməkdir ki, bu zaman hərbi xidmət keçməkdən imtina edən insanlar öz vicdanlarının səsi ilə hərbi xidmətin tələb etdiyi vəzifələrdən irəli gələn ziddiyyət arasında qalmayacaqlar.

Bununla belə, hərbi mükəlləfiyyət və xidmətə vicdanlı etiraz problemi yalnız çağırış üzrə hərbi xidmətin keçirildiyi ölkələrdə mövcud deyildir. Bu cür etiraz hətta hərbi xidmətə könüllü olaraq daxil olan insanlar tərəfindən və istənilən məqamda, o cümlədən, onlar hərbi xidmət üçün qeydiyyatdan keçərək xidmətə başladıldıqdan sonra da irəli sürülür. Bu hal, əsasən, həmin hərbi qulluqçuların dini inanclarında və əqidəsində sonradan dəyişikliklər baş verdiyi hallarda ortaya çıxır. Bundan əlavə, hətta prinsipcə güc tətbiq etmək və zərurət yarandığı hallarda başqalarının həyatına son qoymaq məsələsinə qarşı olmayan insanlar belə, mənaiviyyətdən uzaq və ya beynəlxalq hüquq normalarına zidd hesab etdikləri konkret hərbi kampaniyalara vicdanlı etiraz edə bilirlər. Bəzən bu cür etiraz “seçilmiş vicdanlı etiraz” də adlandırılır.

Bu məsələdən hazırkı Fəslin növbəti qisminə bəhs olunur. Bütün bu situasiyalar ümumi problemlər doğurur. Bir tərəfdən, insanları özlərinin dərin inancları və etiqadlarına qarşı çıxmağa məcbur etməmək üçün səmərəli təminatlar verməyə ehtiyac vardır, digər tərəfdən isə dövlətlər əmin olmalıdırlar ki, vicdanlı etiraz saxta olmayıb, həmin etirazı irəli sürən insanların həqiqi inanclarına və əqidəyə əsaslanır və vətəndaşların qanunla nəzərdə tutulmuş vəzifələrini icra etməkdən yayınmaq cəhdi deyildir. Etiqad və inancların həqiqiliyini qiymətləndirmək problemi yalnız vicdanlı etiraz halları üçün xarakterik deyildir. Bundan əlavə, bu problem həlli mümkün olmayan məsələlər sırasına da daxil deyildir. Bu problem, dini etiqad əsasında hərəkət etmək azadlığının qanun tərəfindən tanındığı bir çox digər situasiyalarda da ortaya çıxmağa bilər¹⁰⁶. Dövlət ya hərbi xidmətdən vicdanlı etiraz əsasında imtina edilməsi barədə ərizələri (xüsusən, saxta əsaslarla ərizələrin verilməsi üçün əlverişli şərait olmadığı situasiyalarda) qəbul edə, ya da əksər dövlətlərin etdiyi kimi, həmin ərizələri təqdim etmiş şəxslərin etiqadlarının həqiqiliyinin ekspertlər komissiyaları tərəfindən yoxlanmasını nəzərdə tutan formal prosedurlar müəyyənləşdirə bilər.

Hərbi xidmətə vicdanlı etiraz hüququnu tanıyan dövlətlər, adətən, həqiqi hərbi xidmətə alternativ və ya əvəzedici xidmət müəyyənləşdirirlər. Bu xidmət hərbi sahə ilə bağlı olmayan dövlət orqanları (məsələn, səhiyyə, sosial xidmət və ya təhsil strukturları) üçün xidmət göstərilməsini nəzərdə tutur. Bununla belə, alternativ xidmətin hərbi xidmətin analoqu olub-olmaması ilə bağlı sualların ortaya çıxması da mümkündür. Aydın ki, vicdanlı etirazdan istifadə üçün alternativ xidmət üçün nəzərdə tutulduğundan əhəmiyyətli dərəcədə asan şərtlər müəyyənləşdirilərsə, o halda bu hüquqdan yararlanmaq üçün saxta ərizələr verilməsi ehtimalı artacaqdır. Digər tərəfdən, əgər alternativ xidmətin şərtləri kifayət qədər çətinləşdirilərsə, o zaman alternativ xidmətə həqiqi hərbi xidmətə vicdanlı etirazçıları cəzalandırmaq və ya onlara maneə yaratmaq formalarından biri kimi baxmaq olar. Bundan əlavə, həqiqi hərbi xidmətlə alternativ xidmət arasında ciddi fərqlərin mövcudluğu, həqiqi hərbi xidmətin çətin xüsusiyyətləri (məsələn, kazarmalarda yaşamaq, hərbi məşqlərdə iştirak etmək, hətta döyüş zonasında hərbi əməliyyatlarda iştirak etmək və s. tələbləri) ilə əlaqədar olaraq, heç bir vətəndaşın həqiqi hərbi xidmət keçməyə getməməsinə gətirib çıxara bilər. Hərbi xidmətə vicdanlı etiraz hüququnun tanınması ilə bağlı bir sıra problemlər həmçinin praktikada qalmaqdadır.

BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarının Ofisinin yaxın keçmişdə təqdim etdiyi hesabatda ətraflı şəkildə göstəriləndiyi kimi, həmin problemlərə aşağıdakılar daxildir:

həqiqi hərbi xidmətdən vicdanlı azad etmə üçün əsaslar və belə azad etməni əldə etmək qaydaları; alternativ xidmətin təqdim edilməsi, müddəti və şərtləri, həmçinin alternativ xidmət keçməyə etiraz edənlərin hüquqları; alternativ xidmət keçən şəxslərə həqiqi

105 “Avropada vicdanlı etiraz hüququ: Cari vəziyyətin icmalı”, (Brüssel, Avropa Məsələləri üzrə Kvaker Şurası, 2005, səh. 4

106 R.Ahdar və İ.Ley, “Liberal dövlətdə din azadlığı”, (Oksford: Oksford Universitetinin nətbu orqanı, 2005, Fəsil 6

hərbi xidmət keçən hərbi qulluqçulara verilmiş hüquqların və sosial təminatların verilib-verilməməsi məsələsi; alternativ xidmətin müddəti və şərtləri; hərbi xidmət keçməməyə görə təkrar cəzalandırılmanın mümkün olub-olmaması, ... müstəqil qərar qəbul etmə prosedurunun olub-olmaması, alternativ xidmətin müddətinin qeyri-mütənasib şəkildə uzadılıb-uzadılmaması, həmçinin vicdanlı etiraz hüququnu tanıyan iştirakçı dövlətlərin bu hüquqdan istifadə etmək istəyən şəxslərə qarşı ayrı-seçkiliyə yol verib-verməməsi (məsələn, həqiqi hərbi xidmətdən azad etmə hüququnun hamıya deyil, yalnız dini qruplara daxil olan şəxslərə tanınması)¹⁰⁷.

2. İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq öhdəliklər

Hərbi xidmətə vicdanlı etiraz hüququ son əlli il ərzində tanınmış və əsasən, fikir, etiqad və din azadlığı hüququnun qorunmasına dair beynəlxalq müqavilələrlə müəyyənləşdirilmiş öhdəliklərin şərh nəticəsində ortaya çıxmış insan hüququdur. BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi, özünün 22 sayılı Ümumi Qeydində, MSHBP-nin nümunəsində aşağıdakıları bəyan etmişdir:

“Paktta vicdanlı etiraz hüququndan konkret şəkildə bəhs edilmir, bununla belə, Komitə hesab edir ki, 18-ci maddədən belə bir hüquq irəli gəlir, belə ki, silahdan istifadə etməklə bağlı öhdəliklər vicdan azadlığı və fərdin din və ya etiqadını ifadə etmək hüququ ilə kəskin şəkildə ziddiyyət yarada bilər”

Baxmayaraq ki, İHAK və MSHBP-nin mətnində bu hüququn tanınması ilə bağlı hər hansı müddəaya rast gəlinmir, bununla belə, belə bir müddəa Avropa Birliyinin Əsas Hüquqlara dair Xartiyasında¹⁰⁸ mövcuddur. Maddə 10.2-də deyilir:

“Vicdanlı etiraz hüququ həmin hüququn həyata keçirilməsini tənzimləyən milli qanunvericiliyə müvafiq olaraq tanınır”.

2006-cı ildə Avropa Şurasının Parlament Assambleyası vicdanlı etiraz hüququnun əhəmiyyətini “İnsan Hüquqları üzrə Ümumi Bəyannamə və Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında ilə təmin olunmuş fikir, vicdan və din azadlığı hüququnun vacib komponenti” qismində təsdiqlədi. Parlament Assambleyası, Nazirlər Şurasına müraciət edərək, özünün hərbi xidmətə vicdanlı etiraz hüququnun “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası’nın 4.3.b və 9-cu maddələrinə dəyişiklik edən əlavə protokol qismində Konvensiyaya daxil edilməsi ilə bağlı təklifini Şuranın yenidən gözdən keçirməsini xahiş etmişdir.

¹⁰⁷ “Mülki və siyasi hüquqlar, o cümlədən hərbi xidmətə vicdanlı etiraz məsələsi: İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarın Ofisinin hərbi xidmətə vicdanlı etiraz məsələsi ilə bağlı mükəmməl təcrübələrə dair analitik hesabatı”, BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurası, E/CN.4/2006/51, İnsan Hüquqları Komissiyası, 62-ci sessiya, 27 fevral 2006-cı il. Hesabatı aşağıdakı veb-səhifədən əldə etmək mümkündür: <<http://www.ohchr.org/english/bodies/chr/sessions/62/listdocs.htm>> (“Item 11” sərlövhasi altında)

¹⁰⁸ “Avropa Birliyinin Əsas Hüquqlara dair Xartiyası”, sitat gətirilən mətnə, qeyd 46.

Qutu 10.1

Vicdanlı etiraz: Birləşmiş Millətlər Təşkilatının əsas tədbirləri¹⁰⁹

1984	BMT-nin İnkişaf və insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Alt-komitəsinin iki xüsusi məruzəçisinin hazırladığı hesabat dövlətlərin bu hüququ öz qanunvericiliklərində təsbit etməsini tövsiyə edir ¹¹⁰ .
1987	İnsan Hüquqları Komissiyası 1987/46 sayılı Qərarında dövlətlərə səsənərək, onları hərbi xidmətə vicdanlı etirazı fikir, vicdan və din azadlığı hüququnun qanuni şəkildə həyata keçirilməsi kimi tanımağa çağırır.
1989	Komissiyanın 1989/59 sayılı Qərarında dövlətlərə səsənərək, onları həqiqi vicdanlı etiraza görə hərbi xidmətdən azad etməni nəzərdə tutan qanunvericilik qəbul etməyə çağırır.
1993	Komissiyanın 1993/84 sayılı Qərarı çağırış üzrə hərbi xidmət sistemindən istifadə edən dövlətlərə vicdanlı etirazçılar üçün alternativ xidmətin müxtəlif formalarını yaratmağı tövsiyə edir və "alternativ xidmətin belə formalarının qeyri-hərbi və ya mülki xarakterə malik olan, ictimai maraqlara cavab verən və cəza xarakterli olmayan" xidmət formaları olmalı olduğunu vurğulayır.
1998	Komissiyanın 1998/77 sayılı Qərarı dövlətləri müstəqil və bitərəf səlahiyyətli orqanlar yaratmağa və vicdanlı etirazın həqiqi olub-olmadığını müəyyənləşdirməyi həmin orqanlara tapşırmağa, həmçinin bu zaman ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi tələbini nəzərə almağa çağırır.

Qutu 10.2

İnsan Hüquqları Komissiyasının 1998/77¹¹¹ sayılı Qərarı

- [Komissiya] bəzi dövlətlərin hərbi xidmətə vicdanlı etirazla bağlı ərizələri hər hansı yoxlamalar aparmadan mötəbər sənədlər kimi tanınması faktını *alqışlayır*;
- Hər hansı konkret iş üzrə vicdanlı etirazın həqiqi olub-olmadığını müəyyənləşdirmək üçün müstəqil və bitərəf olan, vicdanlı etirazçıların xüsusi etiqadlarının xarakterinə görə onlara qarşı ayrı-seçkiliyə yol verməyən səlahiyyətli orqanları olmayan *dövlətləri belə orqanlar yaratmağa çağırır*;
- Məcburi hərbi xidmət sistemində malik olan dövlətlərə ... Komissiyanın müvafiq tövsiyəsini *xatırladır*: dövlətlər hərbi xidmətə vicdanlı etirazçılar üçün alternativ xidmətin müxtəlif formalarını yaratmalı və həmin formalar vicdanlı etiraz üçün konkret əsaslara uyğun gələn, qeyri-hərbi və ya mülki xarakterə malik olan, ictimai maraqlara cavab verən və cəzalandırma xarakterinə malik olmayan xidmət formaları olmalıdır.
- Bir daha təsdiq edir ki, dövlətlər öz qanunvericiliklərində və praktikalarında vicdanlı etirazçılara qarşı, onların xidmətinin şərtləri və ya iqtisadi, sosial, mədəni, mülki və siyasi hüquqları ilə bağlı ayrı-seçkiliyə yol verilməməsini *təmin etməlidirlər*.

Hərbi xidmətə vicdanlı etiraz hüququnun getdikcə daha çox tanınması tendensiyasını Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi və İnsan Hüquqları Komissiyasının yanaşmalarından müşahidə etmək mümkündür. "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi

109 "Mülki və siyasi hüquqlar", sitat götürülən mətndə, qeyd 107.

110 Növbəti hallarda: "a) güclü dini, etik, mənəvi, insani və ya bunlara bənzər əqidələrinə görə hərbi (silahlı) xidmət keçməkdən imtina edən şəxslərin hüququ və hərbi etiraz hüququnun, minimum olaraq, vicdanı hər hansı şərtlər altında hərbi (silahlı) xidmət keçməyə icazə verməyən şəxslərə də şamil olunması; b) silahlı qüvvələrdən irqi ayrı-seçkilik salmaq, kütləvi soyqırım aparmaq və xarici dövlətlərin ərazisini qeyri-qanuni işğal etmək məqsədilə istifadə olunması ehtimalının olduğunu irəli sürərək silahlı qüvvələrdə hərbi xidmət keçməkdən imtina edən; [və ya] ... etirazçının fikrincə, kütləvi insan hüquqları pozuntuları törədən ... [və ya] beynəlxalq hüquqla qadağan olunmuş və insanlara ağır iztirablar yaşadan kütləvi qırğın silahları və ya digər silahlardan istifadə etmək ehtimalı olan silahlı qüvvələrdə xidmət etməkdən imtina edən şəxslərin hərbi xidmətdən azad olunmaq hüququ". A.Eyde və K.L.K.Mubanqa-Çipoya, "Hərbi xidmətə vicdanlı etiraz: BMT-nin İnkişaf və insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə Alt-komitəsinin 36-cı sessiyası üçün hazırlanmış tədqiqat işi", (Nyu-York: Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, 1983) III Fəsil, B bölməsi, 153

111 İnsan Hüquqları Komissiyasının 22 aprel 1998-ci ildə keçirilmiş 58-ci iclasında qəbul edilmişdir.

haqqında" Avropa Konvensiyasının mətni onun 4-cü¹¹² maddəsinin müddəaları çərçivəsində, hərbi xidməti qəti formada məcburi əməyin müxtəlif formalarının siyahısından çıxarır, həmçinin özündə hərbi xidmətə vicdanlı etirazla bağlı heç bir müddəa ehtiva etmir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Almaniya ilə bağlı 1966-cı ildə baxdığı iş üzrə qəbul etdiyi qərarla bildirmişdir ki, vicdanlı etirazçılar hərbi xidmətdən azad edilmə hüququna malik deyillər, bununla belə, Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətlərdən hər biri öz vətəndaşlarına belə bir hüququn verilib-verilməməsini özü müəyyənləşdirə bilər¹¹³. Vicdanlı etirazçılardan məcburi hərbi xidmətin əvəzinə mülki xidmət yerinə yetirmələri tələb oluna bilər, bu zaman onlara məcburi xidmətin əvəz edicisi kimi təyin edilmiş mülki xidmətdən azad olmaq hüququ verilmir.

Bununla belə, Məhkəmənin sonrakı qərarları bu mövqeni bir neçə aspektdən dəqiqləşdirmişdir. Məhkəmə belə qət etmişdir ki, Maddə 9-un (fikir, vicdan və din azadlığının qorunması) vicdanlı etirazı nəzərdə tutmamasına baxmayaraq, bununla belə, həmin maddə bu hüquqa da şamil olunur. Bu o deməkdir ki, vicdanlı etiraz hüququnu tanıyan dövlətlər həmin hüququn heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən reallaşdırılmasını təmin etməlidirlər. Konvensiyanın 14-cü maddəsi orada təsbit olunmuş hüquqlardan istifadə zamanı insanların cins, irq, rəng, dil, siyasi və ya digər baxışlar, milli və ya sosial mənşə, milli azlıqlara mənsubiyyət, əmlak vəziyyəti, doğum və ya digər hər hansı əlamətlərinə görə hər hansı ayrı-seçkilik qoyulmasını qadağan edir. Bu baxımdan, obyektiv şəkildə əsaslandırılmadan məcburi hərbi xidmətlə müqayisədə alternativ xidmətin müddətinin artırılması 14-cü maddənin tələblərinin pozulması hesab oluna bilər¹¹⁴. Bundan əlavə, Məhkəmədə baxılmış bir iş zamanı, dini əqidəsinə görə hərbi forma geyinməkdən imtina etmiş çağırışçının təkrar cəzalandırılması Konvensiyanın 3-cü maddəsi ilə qadağan olunmuş insan ləyaqətini alçaldan rəftar kimi təfsir olunmuşdur¹¹⁵.

Avropa Şurasının müxtəlif təsisatları vicdanlı etiraz hüququnun tanınması üçün bir çox tədbirlər həyata keçirmişlər¹¹⁶. Parlament Assambleyası 1967-ci ildən 2006-cı ilədək bu məsələ ilə bağlı çoxsaylı qərarlar qəbul etmişdir¹¹⁷. Bu məsələ ilə bağlı mühüm tövsiyələrdən biri Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi tərəfindən 1987-ci ildə qəbul edilmişdir. Komitə öz tövsiyəsində vicdanlı etirazçılara hərbi xidmətdən azad olmaq hüququnun verilməsini və onlara alternativ xidmətin təmin edilməsini dəstəkləmişdir. Komitə üzv dövlətlərə müraciət edərək, onları vicdanlı etiraz hüququnu öz qanunvericiliklərində və praktikalarında əks etdirməyə çağırmışdır¹¹⁸. Tövsiyə bu hüququn həyata keçirilməsi üçün dövlətlər tərəfindən minimum baza prinsiplərinin təmin olunmasını təklif edir¹¹⁹. Nazirlər Komitəsi həmçinin, dövlətləri bu tövsiyənin həyata keçirilməsi üçün "davamlı

112 MSHBP-nin 4-cü maddəsi

"2. Heç kəs məcburi və ya icbari əməyə cəlb olunmamalıdır.

3. Bu maddənin məqsədləri üçün "məcburi və ya icbari əmək" termini aşağıdakıları ehtiva etmir:

a) bu Konvensiyanın 5-ci maddəsinin müddəalarına müvafiq olaraq həbsdə olan və ya belə həbsdən şərti azad edilmiş şəxsin adətən yerinə yetirməli olduğu hər hansı iş;

b) hərbi xarakterli hər hansı xidmət və ya hərbi xidmətdən əqidəyə görə imtina etmənin qanuni hesab edildiyi ölkələrdə məcburi hərbi xidmətin əvəzinə müəyyən edilmiş xidmət; ...

d) adi vətəndaşlıq vəzifələrinin bir hissəsi olan iş və ya xidmət".

113 "Qrandrat Almaniya Federativ Respublikasına qarşı" adlı iş, Avropa İnsan Hüquqları Komissiyası, 23 aprel 1965-ci il, "Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının İllik Məcmuəsi", Cild 10, 1967, səh. 626

114 "Autio Finlandiyaya qarşı" adlı iş, Avropa İnsan Hüquqları Komissiyası, 06 dekabr 1991-ci il, "Qərarlar və Hesabatlar", Cild 72, 1991-ci il, səh. 245; "Yulin Finlandiyaya qarşı" adlı iş, 06 dekabr 1991-ci il (dərç olunmamışdır); "Raninen Finlandiyaya qarşı" adlı iş, Avropa İnsan Hüquqları Komissiyası, 07 mart 1996-cı il, "Qərar və qətnamələrin hesabatı", Cild 8, 1997, səh. 2821-2822, paraqraf 55.

115 "Ülke Türkiyəyə qarşı" adlı iş, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 24 yanvar 2006-cı il (dərç edilməmişdir).

116 Bu bölmədəki məlumat BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarının Ofisinin "Mülki və siyasi hüquqlar, o cümlədən hərbi xidmətə vicdanlı etiraz məsələsi" adlı məruzəsindən götürülmüşdür, BMT-nin sənədləri, E/CN.4/2004/55, 26 fevral 2004-cü il.

117 Avropa Şurasının Parlament Assambleyası 1967-ci ildə özünün vicdanlı etiraz hüququnu dəstəkləyən ilk qərarlarını qəbul etmişdir (337 və 478 sayılı Qərarlar). Həmin qərarların davamı kimi 1977-ci ildə vicdanlı etiraz hüququnu təsbit edən 816 sayılı Tövsiyə qəbul edilmişdir. (816 və 478 sayılı Qərarlar). Həmçinin bax: Avropa Şurası Parlament Assambleyası, 1518 sayılı Tövsiyə - "Avropa Şurasının üzv dövlətlərində hərbi xidmətə vicdanlı etiraz hüququnun həyata keçirilməsi", 23 may 2001-ci il.

118 Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi, üzv dövlətlərin Nazirlər Komitəsinin R (87) 8 sayılı Tövsiyəsi - "Məcburi hərbi xidmətə vicdanlı etiraz", 09 aprel 1987-ci il

119 Baxın, paraqraf 10

səy" göstərməyə çağırılmışdır¹²⁰.

Qutu 10.3

Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi (1987)

- Ərizəçilərə onların hüquqlarının müdafiəsi üçün müvafiq prosessual təminatlar verilməli, o cümlədən onlar öz hüquqları barəsində əvvəlcədən məlumatlandırılmalıdırlar.
- Ərizələr hərbi xidmət dövründə və ilkin hərbi xidmətdən sonrakı hərbi hazırlıq dövründə verilə bilər.
- Alternativ xidmət cəza xarakteri daşıya bilməz.
- Alternativ xidmətin müddəti (ağlabatan vaxt çərçivəsində) həqiqi hərbi xidmətin müddətinə bərabər olmalıdır¹²¹.

Avropa Birliyinə gəlincə, Avropa Parlamentinin 1983-cü il tarixli qərarında qeyd edilirdi ki, "vicdan azadlığının müdafiəsi özündə, həmçinin vicdani əqidəyə görə silahlı hərbi xidmət keçməkdən imtina etmək və belə xidmətdən geri çəkilməyi ehtiva edir (Maddə 2). Qərarda, həmçinin göstərilirdi ki, "heç bir məhkəmə və ya komissiya fərdlərin vicdanına bu və ya digər formada təsir göstərə bilməz və fərdin hərbi xidmətə etiraz etmək üçün şəxsi səbəblərini göstərdiyi ərizə vicdanlı etirazçı statusu almaq üçün əksər hallarda kifayət hesab edilir (Maddə 3)¹²².

ATƏT Birləşmiş Millətlər Təşkilatından sonra estafeti götürərək, vurğulamışdır ki, iştirakçı dövlətlər, BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyasının hər kəsə vicdanlı etiraz hüququnun təmin olunmasına çağıran qərarını diqqətə almalıdırlar¹²³. Həmçinin Kopenhagen Konfransı bəyan etmişdir ki, məcburi hərbi xidmət sisteminə malik olan iştirakçı dövlətlər hərbi xidmətə vicdanlı etirazçılara alternativ xidmət təmin etmək məsələsini gözdən keçirməlidirlər¹²⁴. ATƏT-in Davranış Məcəlləsinin (bax Fəsil 4 - "ATƏT-in öhdəlikləri") 27 və 28-ci maddələri həmin öhdəliklərdən bəhs edir: 27 və 28:

27. Hər bir iştirakçı dövlət özünün hərbi, hərbiyəşdirilmiş və təhlükəsizlik qüvvələrinin heyətinin hərbi xidmətə çağırışının onun insan hüquqlarına və əsas azadlıqlarına hörmət göstərilməsi ilə bağlı üzərinə götürdüyü öhdəliklərə müvafiq olmasını təmin etməlidir. 28. İştirakçı dövlətlər öz qanunvericiliklərində və müvafiq sənədlərində silahlı qüvvələr heyətinin hüquq və vəzifələrini əks etdirməlidirlər. Onlar hərbi xidmətə çağırışdan azad etmə və ya hərbi xidmətə alternativ xidmət təqdim edilməsi məsələsini nəzərdən keçirməlidirlər.

Konstitusiyaya və qanunvericilik tərəfindən tanınma

Fəsil 6-da da qeyd edildiyi kimi, ATƏT-in iştirakçı dövlətlərindən bəziləri vicdanlı etiraz hüququnu öz Konstitusiyalarında təsbit etmişlər. Bununla belə, BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarının da qeyd etdiyi kimi, qanunvericilikdə həmin hüquqların həyata keçirilməsi prosedurunun əks olunması da zəruridir:

"Vicdanlı etirazın və ya alternativ xidmətin qanunvericilik tərəfindən tanınması, onların həyata keçirilməsini tənzimləyən müvafiq müddəalar olmadığı halda, hüquqi cəhətdən qeyri-müəyyənliyə gətirib çıxaracaq və həmin hüquqların həyata keçirilməsini mümkünə etməsə də, onların praktikada həyata keçirilməsini çətinləşdirəcəkdir"¹²⁵.

120 Nazirlər Kabinetinin cavabına dair Qərar, Nazir müavinlərinin 785-ci iclası tərəfindən qəbul olunmuşdur, 26-27 fevral 2002-ci il, 9379 sayılı sənəd, 01 mart 2002-ci il

121 8 sayılı Tövsiyə, sitat götürülən mətnə, qeyd 118, Maddə B8.

122 Avropa Parlamenti, "Vicdanlı etiraza dair Qərar", "Avropa İttifaqının rəsmi jurnalı", C 068, 14 mart 1983-cü il, səh. 14; həmçinin bax: Avropa Parlamenti, "Vicdanlı etiraz və alternativ mülki xidmətə dair Qərar", "Avropa Birliklərinin rəsmi jurnalı", C 291, 20 noyabr 1989-cu il, səh. 122

123 Kopenhagen, 1990, paraqraf 18.1

124 Baxın, paraqraf 18.4. 1994-cü il Budapeşt Konfransı tərəfindən təsdiq edilmişdir, Qərarlar: IV. "Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair" Davranış Məcəlləsi

125 "Mülki və siyasi hüquqlar", sitat götürülən sənəd, qeyd 107, paraqraf 22.

Qutu 10.4

Vicdanlı etiraza dair Konstitusiyaya müddələri

Xorvatiya	Dini və ya mənəvi əqidəsinə görə silahlı qüvvələrdə hərbi xidmət keçmək istəyində olmayan vətəndaşların hamısına vicdanlı etiraz hüququ təmin olunmalıdır. Həmin şəxslər qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər vəzifələri yerinə yetirməyə borcludurlar.	Maddə 47.2
Estoniya	Dini və ya mənəvi əqidəsinə görə Silahlı Qüvvələrdə hərbi xidmət keçməkdən imtina edən vətəndaşlar qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş prosedurlara müvafiq qaydada alternativ xidmət keçməyə borcludurlar.	Maddə 124.2
Finlandiya	Vicdanlı əqidəyə görə ölkənin hərbi müdafiəsində iştirak etməkdən azad edilmə hüququ qanunla müəyyənləşdirilir.	Maddə 127.2
Almaniya	Vicdanı və əqidəsi silahdan istifadə etməklə hərbi xidmət keçməyə yol verməyən vətəndaşlar onu əvəz edən xidmət keçməyə borcludurlar. Bu cür əvəzedici xidmətin müddəti həqiqi hərbi xidmətin müddətindən artıq ola bilməz. Əvəzedici xidmətin şərtləri ayrıca qanunla tənzimlənir. Belə qanun vətəndaşların öz vicdanı və əqidəsinə əsasən davranmaq azadlığına müdaxilə edə bilməz. Qanunda, həmçinin Silahlı Qüvvələrin hərbi hissələri və ya Federal Sərhəd Mühafizə Xidməti ilə əlaqədar olmayan əvəzedici xidmətin mümkünüyü təsbit olunmalıdır.	Maddə 12.a.2
Niderland	Niderlandın güclü vicdanlı etiraza əsasən hərbi xidmətdən azad edilmə məsələsi parlament tərəfindən qəbul edilmiş qanunla tənzimlənir.	Maddə 99
Norveç	Mənşəyindən və ya əmlak vəziyyətindən asılı olmayaraq dövlətin hər bir vətəndaşı, bir qayda olaraq, müəyyən dövr ərzində ölkənin müdafiəsinə xidmət etməlidir. Bu müddəanın tətbiqi, həmçinin onun məhdudlaşdırılması qanunla tənzimlənir.	Maddə 109.2
Polşa	Vicdanı və ya mənəviyyəti hərbi xidmət keçməyə imkan verməyən istənilən vətəndaş qanunla müəyyənləşdirilmiş prinsiplərə müvafiq olaraq, əvəzedici xidmət keçməyə borcludur.	Maddə 85.3
Portuqaliya	Qanuna müvafiq olaraq hərbi mükəlləfiyyətli hesab edilən vicdanlı etirazçılar müddəti və ağırlıq dərəcəsi həqiqi hərbi xidmətdən artıq olmayan mülki xidmət keçməyə borcludurlar.	Maddə 276.4
Rusiya Federasiyası	Rusiya Federasiyasının vətəndaşının vicdanı və ya etiqadı həqiqi hərbi xidmət keçməyə yol vermədikdə, həmçinin federal qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallarda, onun həqiqi hərbi xidmətin əvəzinə alternativ mülki xidmət keçmək hüququ vardır.	Maddə 59.3
Slovakiya	Heç kəs onun vicdanı və ya dini etiqadına zidd olduğu halda, hərbi xidmət keçməyə məcbur edilə bilməz. Təfərrüatlar ayrıca qanunla tənzimlənir.	Maddə 25.2
Sloveniya	Dini, fəlsəfi və ya insani baxışları həqiqi hərbi xidmət keçməyə yol verməyən vətəndaşlara ölkənin milli müdafiəsində başqa formada iştirak etmək imkanı verilməlidir.	Maddə 123.2
İspaniya	Qanunla İspaniya vətəndaşlarının hərbi öhdəlikləri, həmçinin həqiqi hərbi xidmət üçün bütün müvafiq təminatlar müəyyənləşdirilir. Qanunla, həmçinin vicdan, əqidə və digər əsaslara görə məcburi hərbi xidmətdən azad edilmə və həqiqi hərbi xidmətin müvafiq hallarda alternativ xidmətlə - əmək mükəlləfiyyəti ilə əvəzlənməsi məsələləri tənzimlənir.	Maddə 30.2

3. Yanaşmalar

Bu fəsil ATƏT-in iştirakçı dövlətlərinin müzakirə olunan məsələyə müxtəlif yanaşmalarından, həmçinin növbəti məsələlərə dair beynəlxalq öhdəliklərdən bəhs edir: vicdanlı etiraz üçün əsaslar; alternativ xidmətin mümkünüyü, nizami silahlı qüvvələrin peşəkar şəxsi heyətinin statusu; seçim əsasında vicdanlı etiraz hüququ; həmçinin vicdanlı etirazçıların hərbi xidmətdən azad olunmaq üçün müraciətlərində göstərdikləri əsasların həqiqiliyinin qiymətləndirilməsinin prosedur qaydaları.

Vicdanlı etiraz üçün əsaslar

Bəzi dini qruplar (məsələn, İyeqova Şahidləri və Kvakerlər) onların dini əqidələrinə zidd olduğu üçün hərbi xidmət keçməkdən imtina edirlər. Lakin bu, vicdanlı etirazın yalnız dini əqidəyə görə hərbi xidmətə etirazla məhdudlaşması demək deyildir. BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyasının 1998/77 sayılı Qərarında göstərilir ki, “fərdin hərbi xidmətə vicdanlı etirazı onun vicdan və mənəviyyatından, o cümlədən dini, etik, insani və buna bənzər baxışlarından irəli gələn dərin etiqadından qaynaqlanır” və dövlətləri “vicdanlı etirazçılar arasında konkret etiqadlarına görə ayrı-seçkilik aparmamağa” səsəyir.

BMT-nin din və etiqad məsələləri üzrə xüsusi məruzəçisi İnsan Hüquqları üzrə Komissiyasına 2001-ci il tarixli hesabatında bildirmişdi:

“Söhbət, hər şeydən əvvəl, dövlətlərin “dünyada mövcud olan əsas dinlərə” və ya digər dinlərə və inanclara etiqad edən icmalara qarşı ayrı-seçkilik tətbiq edən və ya dözümsüz münasibət göstərən siyasətləri, qanunvericilikləri və praktikalarından, hətta bəzi hallarda dövlət orqanları tərəfindən onlara qeyri-bərabər münasibət göstərilməsindən gedir”. Belə azlıqlar, başlıca olaraq, ... vicdanlı etiraz hüquqlarının tanınmamasından, onlara alternativ mülki xidmətin təmin edilməməsindən, həmçinin mülki xidmət təqdim edildiyi halda, həmin xidmət cəza xarakteri daşdığı üçün onun müddətinin həqiqi hərbi xidmətlə müqayisədə uzadılmasından əziyyət çəkirlər. Belə münasibətdən, xüsusən, İyeqova Şahidləri və digər dinlərə və əqidələrə etiqad edən icmalar ... əziyyət çəkirlər¹²⁶.

Qutu 10.5

Vicdanlı etiraz üçün əsasların tanınması

Əsaslar	Dini etiqad	Etik-fəlsəfi baxışlar	Psixoloji-emosional münasibət	Digər
Ölkələr	Avstriya, Belarus, Kanada, Xorvatiya, Çexiya Respublikası, Estoniya, Gürcüstan, Almaniya, Latviya, Litva, Norveç, Polşa, Portuqaliya, Rusiya Federasiyası, Serbiya və Çernoqoriya, İsveç, İsveçrə, Ukrayna, Amerika Birləşmiş Ştatları	Avstriya, Belçika, Kanada, Xorvatiya, Çexiya Respublikası, Gürcüstan, Almaniya, Latviya, Litva, Norveç, Polşa, Portuqaliya, Serbiya və Çernoqoriya, İsveç, İsveçrə, Amerika Birləşmiş Ştatları	Avstriya, Danimarka, Gürcüstan, Almaniya, Norveç, Portuqaliya, Rusiya Federasiyası, Serbiya və Çernoqoriya, İsveç	Kanada, Estoniya, Almaniya, Rusiya Federasiyası, Amerika Birləşmiş Ştatları

Qeydlər:

Bu sualı cavablandırmayan iştirakçı dövlətlər: Bosniya və Herseqovina, Sloveniya, Böyük Britaniya. Belçikada çağırış üzrə hərbi xidmət qaydası 1992-ci ildə ləğv edildiyi üçün müvafiq münasibətləri tənzimləyən müddəalar öz hüquqi qüvvəsini itirmişdir.

Göründüyü kimi, əksər Avropa dövlətləri həm dini etiqada, həm də digər əsaslara görə hərbi xidmətə etiraz edilməsi hüququnu tanımışlar. Amerika Birləşmiş Ştatlarında ilk dövrlərdə hərbi xidmətə yalnız dini etiqada görə etiraz etmək hüququ tanınırdısa, sonralar müvafiq müddəalar məhkəmələrin hüquqi təfsirləri vasitəsilə daha da genişləndirilərək, hərbi xidmətə etik və fəlsəfi baxışlara görə etiraz etmək hüququnu da əhatə etmişdir (Aşağıda Qutu 10.6-ya bax).

126 “Mülki və siyasi hüquqlar, o cümlədən dinlərə qarşı dözümsüz münasibət”, Hesabat İnsan Hüquqları üzrə Komissiyanın 2000/33 sayılı Qərarına müvafiq olaraq, xüsusi məruzəçi Əbdülfəttah Amor tərəfindən təqdim edilmişdir, BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurası, İnsan Hüquqları Komissiyası, 57-ci iclas, 13 fevral 2001-ci il, E/CN.4/2001/63, paragraf 182.

Qutu 10.6

ABŞ Ali Məhkəməsi və vicdanlı etiraz məsələsi

- “Amerika Birləşmiş Ştatları Siqerə qarşı” adlı iş, ABŞ Ali Məhkəməsi, 08 mart 1965-ci il, “ABŞ Ali Məhkəməsinin ölkə üzrə hesabatları”, Cild 380, 1965, səh 163 və 166 (dini etiqada görə hərbi xidmət keçməkdən imtina edən şəxslərə şamil edilən Vicdanlı etiraz haqqında Qanunun genişləndirilərək, “Al-laha ortodoks etiqada malik olan insanlarla yanaşı, səmimi və mənalı dünyəvi baxışlara malik olan və belə baxışların onların həyatında [rol oynadığı] şəxslərə” də tətbiq edilməsi.
- “Uelş Amerika Birləşmiş Ştatlarına qarşı”, ABŞ Ali Məhkəməsi, 15 iyun 1970-ci il, “ABŞ Ali Məhkəməsinin ölkə üzrə hesabatları”, Cild 398, 1970, səh. 333 (fikir müxtəlifliyi) (vicdanlı etirazçı statusu o şəxslərə şamil olunur ki, “silahlı müharibələrdə iştirak edəcəkləri halda güclü məənəvi, etik və ya dini etiqadları onlara rahatlıq verməyəcəkdir”).

Alternativ xidmət (əvəzedici xidmət)

Yuxarıdakı nümunələrdən də göründüyü kimi, alternativ xidmət keçmək hüququnun tanınması istiqamətində bir sıra beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyası və Avropa Şurasının Parlament Assambleyası fəaliyyət göstərirlər. Qutu 10.7-də ATƏT-in müxtəlif iştirakçı dövlətləri arasında alternativ xidmət keçməyin mümkün olduğu çoxsaylı müəssisələrdən bir qismi təsvir olunmuşdur.

Qutu 10.7

Alternativ xidmət keçməyin mümkün olduğu təşkilat və müəssisələrin nümunələri¹²⁷

Ölkə	Müəssisə və təşkilat
Avstriya	Xəstəxanalar; xilasetmə xidməti; sosial xidmətlər və əlillərə xidmət göstərən müəssisələr; ahıl və yaşlılar üçün müəssisələr; azadlıqdan məhrum etmə yerlərində olan narkotik aludəçiləri; qaçqınlara və sığınacaq axtaran şəxslərə yardım xidməti; mülki müdafiə və fəvqəladə hallarda yardım üzrə müəssisələr; memorial və anım yerlərinə (xüsusən, nasizm qurbanlarının xatirəsi üçün) xidmət göstərən təşkilatlar; ictimai təhlükəsizliyi və yol hərəkəti təhlükəsizliyini təmin edən müəssisələr; ətraf mühitin mühafizəsi üzrə müəssisələr; gənclər hərəkatları ilə işləyən təşkilatlar.
Xorvatiya	Məktəblər; ali təhsil müəssisələri; xəstəxanalar; uşaqlara qayğı göstərən müəssisələr və s.; həmçinin istənilən qeyri-hökumət təşkilatları.
Estoniya	Daxili İşlər və Sosial Müdafiə Nazirliklərinin dövlət tərəfindən alternativ xidmət keçilməsinə icazə verilən, xilasetmə, sosial xidmət və ya fəvqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə ixtisaslaşmış struktur bölmələri (Müdafiə Qüvvələri Xidməti haqqında Qanun)
Finlandiya	İlk növbədə, hərbi hissələrdə silahsız hərbi xidmət və Dövlət Qulluğu üzrə Milli Mərkəzdə alternativ mülki qeyri-hərbi xidmət, daha sonra mülki vəzifələrin yerinə yetirilməsi.
Almaniya	Sosial və ya xeyriyyə təşkilatları (məsələn, xəstəxanalar, qocalar evləri, Almaniya Qırmızı Xaç Cəmiyyəti və bu tipli digər təşkilatlar və müəssisələr).
Latviya	Dövlət və ya bələdiyyə idarələri; yanğından mühafizə, axtarış-xilasetmə, sosial xidmət, tibbi yardım, ictimai-kommunal xidmət və ictimai nəqliyyat xidmətləri göstərən dövlət və ya bələdiyyə müəssisələri; dövlət və bələdiyyə mülkiyyətinin və ya dövlət ərazisinin inkişafı sahəsində fəaliyyət göstərən, həmçinin gömrük nəzarəti fəaliyyətini həyata keçirən dövlət müəssisələri (alternativ xidmətin keçiləcəyi konkret müəssisə Müdafiə Nazirliyinin təqdimatı əsasında Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq olunur).
Rusiya Federasiyası	Maddə “Alternativ mülki xidmət haqqında” Federal Qanunun 4-cü maddəsi: a) federal icra hakimiyyəti orqanlarının yurisdiksiyasında olan təşkilatlar; b) Rusiya Federasiyasının subyektlərinin icra hakimiyyəti orqanlarının yurisdiksiyasında olan təşkilatlar; c) Rusiya Federasiyasının Silahlı Qüvvələri, digər qüvvələri, hərbi hissələri və hərbi strukturlarının tabeliyindəki müəssisələrdə mülki heyət qismində.
İsveçrə	Səhiyyə, sosial rifah, mədəni irsin qorunması, ətraf mühitin mühafizəsi, meşəçilik təsərrüfatı, kənd təsərrüfatı, əməkdaşlığın inkişafı və humanitar yardım, təbii fəlakətlər və fəvqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması sahələrində fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatlarda.
Ukrayna	Əhalinin sosial müdafiəsi, sağlamlığının mühafizəsi, həmçinin ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində fəaliyyət göstərən dövlət idarə, müəssisə və təşkilatları.

127 DTİHB-SQDN sorğusu, sual 43

Alternativ xidmətin müddəti, bir qayda olaraq, həqiqi hərbi xidmətin müddətindən daha artıq müəyyənləşdirilir ki, bu da əmək şərtlərinin və iş saatlarının fərqli olmasından yaranır. Avropada alternativ və hərbi xidmətin müddəti arasındakı fərq, təxminən, 1,5:1 nisbətindədir. Avropa dövlətlərindən az bir qismində (məsələn, Almaniya) hər iki xidmətin müddəti eyni müəyyənləşdirilir. Bununla belə, alternativ xidmətin müddətinin həqiqi hərbi xidmətin müddətindən iki dəfə artıq olduğu ölkələr də vardır. Avropa Şurasının Sosial Hüquqlar üzrə Avropa Komitəsi qət etmişdir ki, alternativ xidmətin müddətinin həqiqi hərbi xidmətin müddətindən iki dəfə artıq olması "həddindən artıqdır" və "işçilərin sərbəst surətdə seçdikləri peşə vasitəsilə yaşamaq üçün pul qazanmaq hüququnun qeyri-mütənasib şəkildə məhdudlaşdırılması", həmçinin Avropa Sosial Xartiyasının 1-ci maddəsinin 2-ci bəndinin pozulmasıdır¹²⁸.

Alternativ xidmətlə həqiqi hərbi xidmətin müddəti arasındakı fərqi özbaşına və ya sadəcə, alternativ xidmət keçmək istəyən şəxsləri belə xidmət üçün müraciət etməkdən çəkindirmək məqsədilə müəyyənləşdirilməsi konstitusiyaya müddəalarına¹²⁹ və insan hüquqlarına dair qanunvericiliyə uyğun olaraq, ayrı-seçkilik hesab edilə bilər. BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsinin 22 sayılı Ümumi qeydində bildirilir ki: "vicdanlı etirazçılara hərbi xidmət keçməkdən imtina etmələri səbəbindən ayrı-seçkilik qoyula bilməz"¹³⁰. Komitə dövlətlərə, vicdanlı etiraz hüququnu tanımağı və həmin hüququn vicdanlı etirazçılara qarşı heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan həyata keçirilməsini təmin etməyi tövsiyə etmişdir¹³¹: "vicdanlı etirazçılar Paktın 18 və 26-cı maddələrinə uyğun olaraq, həqiqi hərbi xidmətin əvəzinə, müddəti ayrı-seçkiliyə yol verilmədən müəyyənləşdirilmiş və həmin xidmətin müddətini aşmayan mülki xidmət keçmək seçimindən istifadə edə bilərlər"¹³². BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi, həmçinin göstərmişdir ki, hər hansı bir fərq, "məsələn, xidmətin şərtlərinin ağırlaşdırılması və ya xüsusi hazırlıq keçilməsinə ehtiyac olması səbəbindən xidmətin müddətinin uzadılması, ağılabatan və obyektiv kriteriyalara əsaslanmalıdır"¹³³.

Alternativ xidmət keçmək hüququnun həyata keçirilməsinə başqa maneələr də ola bilər. Məsələn, bəzi ölkələrdə, alternativ xidmət keçilməsinə nəzarət hərbi qüvvələrin özü tərəfindən həyata keçirilir. Bu isə o deməkdir ki, alternativ xidmətə pasifist görüşlərinə görə üstünlük vermiş insanlar özlərini hərbi xidmətdən tam ayırmaqda çətinliklərlə üzləşə bilərlər. Maneələrdən biri də odur ki, hərbi xidmətlə alternativ xidmətin müddəti arasındakı yuxarıda qeyd olunmuş fərqdən əlavə, alternativ xidmət keçmək istəyən insanlara həqiqi hərbi xidmət keçən şəxslərlə bərabər iqtisadi və sosial hüquqlar təmin olunmaya bilər. Bu da həmçinin, alternativ xidmət hüququnun həyata keçirilməsinə maneələrdən birini təşkil edir.

128 "Avropa Məsələləri üzrə Kvaker Şurası Yunanıstana qarşı" adlı iş, Sosial Hüquqlar üzrə Avropa Komitəsi, 27 aprel 2001-ci il, "İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq hesabatlar", Cild 8, 2001, səh. 1158

129 Bax: İtaliya Konstitusiyası Məhkəməsinin 31 iyul 1985-ci il tarixli, 470 sayılı Qərarı (Qərar 12 aylıq hərbi xidmət müddəti ilə müqayisədə alternativ xidmət keçmək üçün 20 ay müddətinin müəyyənləşdirilməsinin konstitusiyada nəzərdə tutulmuş bərabərlik prinsipinin pozulması olduğunu bəyan edir). Bax: Joze de Susa e Brito, "Vicdanlı etiraz"; T.Lindholm, U.Koul Darem və B.Tahzib-Li, "Din və etiqad azadlığının təşviqi: Stolüstü kitab", Leyden, "Martinus Nijhoff Publishers/Brill Academic" Nəşriyyatı, 2004

130 İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlıq, 22 sayılı Ümumi qeyd: "Fikir, vicdan və din azadlığı hüququ", 30 iyul 1993-cü il, Maddə 18, CCPR/C/21/Dəyişiklik 1/Əlavə 4

131 "Mülki və siyasi hüquqlar, o cümlədən hərbi xidmətə vicdanlı etiraz məsələsi: İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarın Ofisinin Hesabatı", E/CN.4/2004/55, BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyası, 60-cı iclas, 16 fevral 2004-cü il, paragraf 14.

132 Baxın, paragraf 11

133 "Fuan Fransaya qarşı" adlı iş, 09 noyabr 1999-cu il, 666/1995 sayılı Bildiriş, "İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq hesabatlar", Cild 7, 2000, səh. 354. Həmçinin bax: "Mel Fransaya qarşı" adlı iş, İnsan Hüquqları Komitəsi, 31 iyul 2000-ci il, 689/1996 sayılı Bildiriş, "İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq hesabatlar", Cild 7, 2000, səh. 947; "Verniyer Fransaya qarşı" adlı iş, İnsan Hüquqları Komitəsi, 10 iyul 2000-ci il, 690 sayılı Bildiriş, həmçinin "Nikolas Fransaya qarşı" adlı iş, İnsan Hüquqları Komitəsi, 10 iyul 2000-ci il, 691/1996 sayılı Bildiriş, hər ikisi: "İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq hesabatlar", Cild 8, 2001, səh. 26 Müq. et: "Yarvinen Finlandiyaya qarşı" adlı iş üzrə daha əvvəl qəbul edilmiş qərarla, İnsan Hüquqları Komitəsi, 23 mart 1989, 295/1988 sayılı Bildiriş, İnsan Hüquqları Komitəsi, "İllik hesabat", 1990, Əlavə IX.L., səh. 367

Qutu 10.8

Alternativ xidməti qəbul edən seçilmiş iştirakçı dövlətlərdə ərizələrin verilməsi proseduru

İştirakçı dövlətlər	Alternativ xidmət üçün müraciət etmək prosedurları
Avstriya	Avstriyanın Konstitusiyasına görə, mülki xidmət hərbi xidmətin alternativini deyil, yalnız əvəz edicisidir. Bununla belə, hərbi xidmət keçmək istəməyən hər hansı bir şəxs, sadəcə, müvafiq deklarasiya formasını dolduraraq, hərbi xidmətin əvəzinə mülki xidmət keçmək istədiyini bildirməsi kifayətdir. Belə deklarasiya əsasında Daxili İşlər Nazirliyi həmin şəxsə onun mülki xidmət keçməsinə icazə verilməsi haqqında təsdiq məktubu göndərir.
Xorvatiya	Əgər rəsmi komissiyaya təqdim olunmuş ərizə qanunla müəyyənləşdirilmiş tələblərə cavab verirsə, bu zaman ərizəçinin təsdiq olunmuş müəssisələrdən birində alternativ xidmət keçməsinə icazə verilir (həmin müəssisələrin siyahısı müvafiq normativ-hüquqi aktla müəyyənləşdirilir).
Estoniya	Məcburi hərbi xidmət keçmək istəməyən şəxs onu alternativ xidmətlə əvəz etmək istədiyini bəyan edən ərizə ilə Müdafiə Qüvvələrinin rəhbərliyinə müraciət etməlidir. Bundan sonra Müdafiə Qüvvələri ərizəçidən, onun dostlarından və qohumlarından şahid ifadələri almağa başlayır. Ərizəçinin iş yerindən və ya oxuduğu təhsil müəssisəsindən, həmçinin öz ərizəsində göstərdiyi istənilən dini təşkilatlardan arayışlar alınır. Müdafiə Qüvvələri ərizəçini müsahibəyə çağırır və ya onun əlavə sənədlər təqdim etməsinə tələb edə bilər, eləcə də bunların heç birini etmədən ərizənin təmin olunması və ya təmin olunmasından imtina edilməsi ilə bağlı qərar qəbul edə bilər.
Finlandiya	Hərbi xidmətə alternativlər mülki qeyri-hərbi xidməti və silahsız hərbi xidməti nəzərdə tutur. Mülki qeyri-hərbi xidmətin keçilməsinə Əmək Nazirliyi, silahsız hərbi xidmətin keçilməsinə Müdafiə Nazirliyi məsuldur. Mülki qeyri-hərbi xidmət keçmək istəyənlər ərizələrini müvafiq hərbi orqana təqdim etməlidirlər. Həmin orqan isə ərizələri sonradan Əmək Nazirliyinə göndərir. Bundan sonra Əmək Nazirliyi ərizəçilərin mülki qeyri-hərbi xidmətə daxil olması ilə bağlı əmr verir.
Gürcüstan	Müvafiq prosedurlar Alternativ xidmət haqqında Qanunda təsvir olunmuşdur.
Almaniya	Hərbi mükəlləfiyyətli şəxslər hərbi xidmət keçməkdən azad olunmaq üçün seçim və qeydiyyat idarəsinə ərizə ilə müraciət edərək, vicdanlı etirazçı kimi tanınmalarını xahiş etməlidirlər. Ərizə ilə yanaşı, əllə yazılmış tərcümeyi-hal və hərbi xidmət keçməkdən imtina üçün səbəblərin izahatı da təqdim olunmalıdır. Federal Mülki Xidmət İdarəsi tərəfindən ərizəsi qəbul olunmaqdan imtina edilmiş hərbi mükəlləfiyyətli şəxslər həmin imtina qərarından inzibati məhkəməyə şikayət edə bilərlər.
Latviya	Hərbi xidmətə çağırış vərəqəsi alan şəxslər Hərbi Xidmətə Çağırış Mərkəzinin rəhbərinə ərizələrini təqdim etməlidirlər.
Litva	Ərizəçi QHT-lər, dini təşkilatlar və təhsil müəssisələrinin nümayəndələrindən ibarət tərkibdə fəaliyyət göstərən komissiyaya ərizə ilə müraciət etməlidir.
Rusiya Federasiyası	Alternativ mülki xidmət üçün ərizələrin təqdim edilməsi qaydası Alternativ mülki xidmət haqqında Federal Qanunun 11-ci maddəsi ilə tənzimlənir. Həmin maddəyə müvafiq olaraq, vətəndaşlar çağırış üzrə hərbi xidmətin alternativ mülki xidmətlə əvəzlənməsi barədə ərizə ilə qeydiyyatda olduqları hərbi komissarlıqlara aşağıdakı müddətlərdə müraciət edə bilərlər: hər ilin 1 aprel tarixinədək - hərbi xidmətə həmin ilin oktyabr-dekabr aylarında çağırılmalı olan vətəndaşlar; 1 oktyabr tarixinədək - hərbi xidmətə növbəti ilin aprel-iyun aylarında çağırılmalı olan vətəndaşlar.
Serbiya və Çernoqoriya	Ərizələr səlahiyyətli regional hərbi orqana təqdim edilir.
İsveç	Məcburi hərbi xidmətə tətbiq olunan prosedurlar, eyni qaydada, alternativ xidmətə də tətbiq olunur.
İsveçrə	Ərizəçilərin əqidələrinin həqiqiliyinin yoxlanılması üçün xüsusi komissiyadan keçməlidirlər
Ukrayna	Ərizələr dini etiqadı təsdiq edən sənədlərlə birgə xüsusi komissiyaya təqdim edilməlidir.

Nizami silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının vicdanlı etirazı

Baxmayaraq ki, ATƏT-in iştirakçı dövlətlərinin əksəriyyəti çağırışların vicdanlı etiraz hüququnu qəbul edirlər, peşəkar hərbi qulluqçuların bu cür hüququnu həmin dövlətlərdən yalnız bir neçəsi qəbul edirlər. DTİHB-SQDN sorğusuna cavab olaraq, aşağıdakı dövlətlər peşəkar hərbi qulluqçulara vicdanlı etiraz hüququ tanıdıqlarını bildirmişlər: Belarus, Almaniya, Norveç, Polşa, Rusiya Federasiyası, Slovakiya, İspaniya, İsveçrə və Amerika Birləşmiş Ştatları¹³⁴.

Buna baxmayaraq, BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarı aşağıdakıları bildirmişdir:

“Vicdanlı etiraz hüququnun silahlı qüvvələrə könüllü daxil olmuş şəxslərə şamil olunması bu prinsipə əsaslanır ki, fərdlərin güclü etiqadları dəyişə bilər və onlarda tədricən silah daşımağın qəbul edilməzliyi ilə bağlı yeni əqidə formalaşa bilər”¹³⁵.

Avropa Şurasının Parlament Assambleyası 2006-cı ildə üzv dövlətləri aşağıdakıları həyata keçirməyə çağırmışdır:

fərdlərin istənilən zaman, xüsusən, hərbi xidmətə qədərki dövrdə, hərbi xidmət zamanı, həmçinin hərbi xidmətə başa çatdıqdan sonra vicdanlı etirazçı kimi tanınmaq hüququnu öz qanunvericiliklərində təsbit etmək; həmçinin hərbi xidmətlə peşə kimi məşğul olan hərbi qulluqçulara vicdanlı etiraz hüququ tanımaq¹³⁶.

Seçilmiş vicdanlı etiraz

Digər bir məsələ seçilmiş vicdanlı etiraz adlandırılan etiraz formasıdır. Belə vicdanlı etiraz, ümumiyyətlə hərbi xidmət keçməyə etiraz olmayıb, hər hansı konkret hərbi kampaniyada iştirak etməyə qarşı etirazı nəzərdə tutur. Vicdanlı etirazın bu formasının qədim bir keçmişi vardır (misal üçün, 1846-cı ildə ABŞ-Meksika müharibəsi¹³⁷ zamanı Henri Devid Toro adlı bir şəxsin vergiləri ödəməkdən imtina etməsi, bir neçə hərbi qulluqçunun Fars körfəzindəki ikinci müharibədə¹³⁸ iştirak etməkdən imtina etməsi) və o, bir çox hallarda Ədalətli müharibə nəzəriyyəsi ilə bağlıdır. Bu məsələ, xüsusən, peşəkar xidmət personalı və ehtiyatda olan hərbi mükəlləfiyyətli üçün əhəmiyyət kəsb edir.

Seçilmiş vicdanlı etiraz iki səbəbə görə problematik məsələ hesab edilir. Birincisi, belə etirazçılar digər münafiqələr zamanı döyüş əməliyyatlarında iştirak etməyə etiraz etmədikləri üçün onların etirazlarının səmimiyyəti sual altına düşə bilər. İkincisi, bu cür etirazın səbəbləri vicdanla deyil, siyasi motivlərlə bağlı ola bilər. Baxmayaraq ki, nəzəri cəhətdən, silahlı qüvvələrin seçilmiş vicdanlı etiraz edən hərbi qulluqçusu özünün arzuladığı kimi, başqa vəzifələrin icrasına göndərilə bilər, bununla belə, praktikada belə etiraz gec-tez hərbi qulluqçunun silahlı qüvvələrdən xaric olunması və karyeradan məhrum olması ilə nəticələnmə bilər (hərbi xidmətə daxil olduqdan sonra əqidəsində dəyişiklik baş vermiş və vicdanlı etirazçıya çevrilmiş könüllü hərbi qulluqçularda olduğu kimi).

Çox az ölkədə seçilmiş vicdanlı etirazçıların hərbi xidmət keçməkdən azad edilməsi qaydası mövcuddur. ABŞ Ali Məhkəməsinin qənaətinə görə, din azadlığının müdafiəsi ilə əlaqədar konstitusiya müddəaları, sadəcə, bu azadlığı ümumi bir hüquq kimi elan etməklə məhdudlaşır¹³⁹. Digər tərəfdən, Almaniyanın Federal İnzibati Məhkəməsi 2005-ci ildə baxdığı bir iş üzrə bildirmişdir ki, İraq müharibəsini ədalətsiz və qeyri-qanuni hesab etdiyi üçün kompüter proqramında işləməyə vicdanlı etiraz etmiş hərbi mühəndis-

134 DTİHB-SQDN sorğusu, sual 37

135 “Mülki və siyasi hüquqlar”, sitat gətirilmiş mətnə, qeyd 107, paraqraf 26

136 Avropa Şurası Parlament Assambleyasının 2006-cı il tarixli, 1742 sayılı Təvsiyəsi, “Silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının insan hüquqları”, Təvsiyənin mətni Assambleyanın 11 aprel 2006-cı ildə keçirilmiş 11-ci iclası tərəfindən qəbul edilmişdir.

137 H.D.Toro, “Vətəndaş itaətsizliyi”, (Çikaqo, Çarlz H. Ker, 1989).

138 “İraq müharibəsində iştirak etməkdən imtina etmiş Krallıq Silahlı Qüvvələrinin həkiminin azadlıqdan məhrum edilməsi”, “BBC News” teleradio şirkəti, 13 aprel 2006-cı il: <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/4905672.stm>>

139 “Cilet Amerika Birləşmiş Ştatlarına qarşı” adlı iş, ABŞ Ali Məhkəməsi, 08 mart 1971-ci il, “ABŞ Ali Məhkəməsinin hesabatları”, Cild 401, 1974, səh. 437

proqramçını vicdan azadlığı hüququ qorumuşdur¹⁴⁰.

Qutu 10.9

Seçilmiş vicdanlı etiraz¹⁴¹

Seçilmiş vicdanlı etirazı tanıyan ölkələr

Avstriya, Belarus, Belçika, Kanada, Danimarka, Gürcüstan, Almaniya, Norveç, Polşa, Portuqaliya, Rusiya Federasiyası, Serbiya və Çernoqoriya, İsveç, İsveçrə

Seçilmiş vicdanlı etirazı tanımayan ölkələr

Xorvatiya, Çexiya Respublikası, Finlandiya, İrlandiya, Litva, Amerika Birləşmiş Ştatları

Vicdanlı etiraz ərizələrinin həqiqiliyinin yoxlanması metodları

Praktikada bu cür metodların seçimi kifayət qədər fərqlidir. Bəzi ölkələrdə bu məsələ ilə səlahiyyətli mülki komissiyalar, digərlərində hərbi orqanlar, üçüncü qisim dövlətlərdə isə mülki və hərbi orqanların qarışığından ibarət komissiyalar məşğul olur. Bu məsələ ilə mülki komissiyaların məşğul olduğu ölkələrə nümunə olaraq, Xorvatiyanı göstərmək olar. Xorvatiyada bu məqsədlə təşkil olunan Mülki Xidmət Komissiyasının tərkibinə Müdafiə Nazirliyinin nümayəndəsi, Ədliyyə, Administrasiya və Yerli Özünüidarəetmə Nazirliyinin nümayəndəsi, həmçinin Səhiyyə və Sosial Rifah Nazirliyinin nümayəndəsi daxildir. Yunanıstan sistemi mülki və hərbi sahələrin bir araya gətirilməsini nəzərdə tutur. Bu ölkədə mülki-hərbi sahələrin təmsilçilərindən ibarət olan qarışıq komissiya Müdafiə Nazirliyinə müvafiq sahə ilə bağlı məsləhətlər verməklə məşğuldur. Nazirlik ərizəni təmin etməkdən imtina edərsə, silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçusu məhkəməyə müraciət edə bilər. Digər tərəfdən, Amerika Birləşmiş Ştatlarında hərbi müstəntiqin hərbi rəhbərlik üçün bu məsələlərlə bağlı hesabat hazırlaması qaydası mövcuddur. Müstəntiq ərizəçilərə prosessual təminatlar (məsələn, vəkilə malik olmaq və ifadə verməkdən imtina etmək) təqdim edilməsini də həyata keçirir¹⁴².

Qutu 10.10

Vicdanlı etiraz ərizələrinin həqiqiliyini yoxlayan orqanlar¹⁴³

Orqan	Silahlı qüvvələr	Məhkəmə	Komissiya
Müvafiq ölkələr	Çexiya Respublikası, Danimarka, Norveç, Rusiya Federasiyası, Serbiya və Çernoqoriya, Amerika Birləşmiş Ştatları	Belarus, Finlandiya, Almaniya, Rusiya Federasiyası	Belarus, Belçika, Xorvatiya, Çexiya Respublikası, Gürcüstan, Latviya, Litva, Norveç, Polşa, Rusiya Federasiyası, İsveçrə, Ukrayna, Amerika Birləşmiş Ştatları

BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyasının 1998-ci il tarixli 77 sayılı Qərarı ilkin yoxlamalar keçirmədən vicdanlı etiraz ərizələrini qəbul etməyən dövlətləri müstəqil və bitərəf səlahiyyətli orqanlar yaratmağa və konkret işlər üzrə vicdanlı etirazın həqiqiliyini yoxlamağı həmin orqanlara həvalə etməyə çağırır. Avropa Şurasının 1518/2001 sayılı Təvsiyəsi eyni tendensiyadan çıxış etməklə, bildirir: "Ərizələrə baxılmasının şəffaf və ədalətli həyata keçirilməsi üçün bütün zəruri təminatlar təqdim olunmalıdır. Ərizəçi razılaşmadığı qərardan birinci instansiya məhkəmələrinə şikayət edə bilər. Apelyasiya instansiyası hərbi qüvvələrin rəhbərliyindən ayrı fəaliyyət göstərməlidir. Apelyasiya instansiyasının tərkibi onun müstəqilliyini təmin edə biləcək şəxslərdən təşkil

140 Almaniya Federal İnzibati Məhkəməsi, Hərbi xidmətlə bağlı işlərə baxan kollegiya, 21 iyun 2005-ci il, 2004-cü il tarixli 12 sayılı Qərar, WD 12.04 sayılı iş (bax: M.Bohlander, "Yüksək zabitlərin ömrləri, ədalətsiz müharibə və əsgərin vicdanı", digər nümunələr sırasında, Cild 4, 2005, səh. 17-19).

141 DTİHB və SQDN sorğusu, Sual 35; sualı cavablandırmayan iştirakçı dövlətlər: Bosniya və Herseqovina, Estoniya, Latviya, Sloveniya, Ukrayna, Böyük Britaniya.

142 "Mülki və siyasi hüquqlar", sitat gətirilən mətnə, qeyd 107, para. 38-41-ci paragraflar.

143 DTİHB-SQDN sorğusu, Sual 34.a; sualı cavablandırmayan iştirakçı dövlətlər: Silahlı qüvvələrə dair suallar: Bosniya və Herseqovina, Kanada, Finlandiya, Litva, Sloveniya, Böyük Britaniya; Məhkəmənin/Komissiyanın sualı: Avstriya, Bosniya və Herseqovina, Kanada, Danimarka, Estoniya, Sloveniya, İsveç, Birləşmiş Krallıq.

olunmalıdır¹⁴⁴”.

4. Mükəmməl təcrübə və tövsiyələr¹⁴⁵

- Hərbi xidmətlə bağlı olan bütün şəxslərin hərbi xidmətə vicdanlı etiraz hüququ və vicdanlı etirazçı statusu əldə etmək üçün müvafiq vasitələr haqqında məlumatlara əlçatımlığını təmin etmək lazımdır;
- Beynəlxalq qurumların tövsiyələrinə uyğun olaraq, vicdanlı etiraz hüququnun həm çağırışçılara, həm də peşəkar hərbi qulluqçulara - istər hərbi xidmətə başlayanadək, istərsə də hərbi xidmət dövründə - verilməsi məqsədəuyğundur;
- Dövlətin, vicdanlı etiraz ərizələrində göstərilmiş əsasların ilkin yoxlanışını həyata keçirmədən onların həqiqiliyinə etibar etmədiyi halda, həmin ərizələri qiymətləndirmək üçün müstəqil komissiyalar yaratması (müstəqil komissiyaların mövcud olmadığı hallarda müvafiq prosesual təminatlar təqdim etməsi) məqsədəuyğundur;
- Vicdanlı etirazçılar hərbi xidmət keçmədiklərinə görə təkrar cəzalandırılmaya məruz qalmamalıdır;
- Vicdanlı etirazçılara qarşı, onların xidmət şərtlərinin ağırlaşdırılması və ya xidmət müddətinin uzadılması, yaxud iqtisadi, sosial, mədəni, mülki və siyasi hüquqlarının məhdudlaşdırılmasında təzahür edən ayrı-seçkilik hərəkətlərinə yol verilməməlidir.
- Alternativ xidmət neytral və ya sivil xarakterli vicdanlı etiraz üçün səbəblərə uyğun, ictimaiyyətin marağında olmalı və cəzalandırıcı xarakterli olmamalıdır;
- Alternativ xidmət hərbi orqanlar cəlb edilmədən tam mülki administrasiya altında həyata keçirilməlidir;
- Alternativ xidməti həyata keçirənlər hərbi xidmətdə olanların istifadə etdiyi eyni iqtisadi və sosial hüquqlardan istifadə etməlidirlər;
- Alternativ xidmətin müddəti hərbi xidmətin müddətindən 1 1/2 dəfədən artıq olmamalıdır.

144 “Mülki və siyasi hüquqlar”, sit. gətirilən mətnə, qeyd 107, abzas. 37.

145 Bunlardan bəziləri “Mülki və siyasi hüquqlardan” götürülmüşdür, sit. gətirilən mətnə, qeyd 107.

Fəsil 11

Silahlı Qüvvələrdə Din

Bu fəsildə ATƏT-in iştirakçı Dövlətlərində silahlı qüvvələrdə din azadlığı və ya inamın tanınmasını əhatə edən praktiki məsələlər araşdırılır. Silahlı qüvvələr daxilində ümumilikdə dini azadlığın və xüsusi olaraq dini təcrübələrin uyğunlaşdırılmasının potensial çətinlikləri müzakirə edilir. Dini azadlığın qəbul edildiyi və dini əsaslarla ayrışikliyin qadağan edildiyi əsas insan hüquqları öhdəlikləri izah edilir.

Dini etiqadın aspektləri işəgötürən olaraq silahlı qüvvələr tərəfindən dua üçün yer və vaxt ayrılması, dini məsləhətçilər və ya müxtəlif dinlərin keşişləri ilə əlaqənin təmin edilməsi, müxtəlif dini adət-ənənələrdə dəfn mərasiminin təşkili, müqəddəs günlərdə qeyri-iş günlərinə icazə, xüsusi geyimin ayrılması və qidalanma rejimi, yaxud oruc tutulmasına imkan yaratmağı tələb edə bilər. Dini etiqadların uyğunlaşdırılması bəzi hallarda qanunla tələb olunur. Müdafiə etdikləri cəmiyyətlərin müxtəlif tərkibini əks etdirməyi istəyən silahlı qüvvələr iştirak etmək üçün müxtəlif dinlərin üzvləri tərəfindən olan maneələri mümkün qədər aradan qaldırmağa çalışacaq. Ona görə də, silahlı qüvvələrin üzvləri arasında dini etiqadı uyğunlaşdırmağa hərbi səmərəliliyə xələf gətirmədən nail ola bilmək daha məqsədəuyğundur. Daha vacibi isə budur ki, dini uyğunlaşdırma o deməkdir ki, işəgötürənlər işçilərin dinindən və ya etiqadından asılı olmayaraq, mümkün ən yaxşı işçiləri cəlb edə və saxlaya bilərlər. Bu fəsildə silahlı qüvvələrdə müxtəlif dinləri təcrübədən keçirmək azadlığını təmin etməyin bəzi yolları araşdırılır və mükəmməl təcrübələr müəyyən edilir.

1. Gündəlikdə duran məsələlər

İnsan hüquqlarına dair qanun din azadlığının həm daxili, həm də xarici əhatə dairəsindən ibarət olduğunu qəbul edir. Daxili dini azadlıq inanc azadlığını əhatə edir ki, İnsan Hüquqlarına dair Avropa Komissiyası bunu daxili forum (forum internum) adlandırır¹⁴⁶. Bu çox nadir hallarda hüquqlardan istifadə etmək ilə əlaqədar praktiki problemlər yaradır, çünki bu şəxsin daxili inancları ilə əlaqədardır. Xarici miqyasda isə bu problemlərə səbəb olur: bu dini etiqadlar və ya vicdana əsaslanan davranışlara uyğun hərəkət etmək və ya hərəkətlərdən uzaq durmaq hüququ ilə əlaqədardır. Hərbi xidmətə vicdanlı etiraz problemləri (dini və ya başqa səbəblərdən) 10-cu Fəsildə müzakirə edilir. Bu Fəsildə dini motivlər əsaslanan davranışların digər aspektləri müzakirə edilir.

Qutu 11.1

Din azadlığı: Kanada Ali Məhkəməsinin Yanaşması¹⁴⁷

Din azadlığı konsepsiyasının əsası şəxsin özünün seçdiyi dini etiqadlara qulluq etmək hüququ, dini etiqadlarını açıq şəkildə, maneə və ya təzyiqdən qorxmadan bəyan etmək hüququ, və sitayiş etmək və ya təcrübədən keçirməklə və ya öyrətmə və yayma vasitəsi ilə etiqadları nümayiş etdirmək hüququndan ibarətdir. Lakin konsepsiya bundan daha çox şeyi ifadə edir. Azadlıq ilkin olaraq zorakılıq və məcburiyyətin olmaması ilə xarakterizə oluna bilər. Əgər şəxs Dövlət və ya digər şəxslərin iradəsi ilə digər şəkildə öz iradəsi ilə seçməyə ehtiyacı hərəkət və ya hərəkətsizlik istiqamətinə məcbur edilərsə, o öz iradəsi ilə hərəkət etmir və onun əslində azad olduğunu demək olmaz.

Xarici əhatə dairəsi müsbət dini azadlıq və mənfi dini azadlıq olaraq ayrılı bilər. Müsbət dini azadlıq kiminsə din və ya etiqadını fəal göstərmək azadlığıdır. Kiminsə dinini nümayiş etdirmək hüququna sitayiş fəaliyyətlərində iştirak etmək; müqəddəs mətnləri

146 C v. Böyük Britaniya, Avropa İnsan Hüquqları Komissiyası, 15 dekabr 1983, Qərarlar və Hesabatlar, Cild 37, 1983, səh. 142, 147.

147 R v. Big M Drug Mart Ltd., Kanada Ali Məhkəməsi, 24 aprel 1985-ci il, Dominion Qanunlarının Hesabatı, 4-cü Seriya, Cild. 18, 1985, səh. 321, 353-354, Hakim Dikson tərəfindən təqdim olunduğu kimi.

oxumaq; dua etmək; digər insanlara bir şəxsin dini etiqadları barədə danışmaq; geyim və pəhriz ilə əlaqədar olan tələblər; və ya dini bayramların qeyd olunması aid ola bilər. Sosial azadlıq kimi isə, bu müsbət azadlığa sosial intizam və digər vətəndaşların hüquqlarını qorumaq üçün müəyyən məhdudiyətlər qoyulmalıdır.

Mənfi dini azadlıq dini etiqadlar əsasında (və ya qeyri-dini) məcburiyyət və ayrı-seçkilikdən azad olmaqdır. Məsələn, 1981-ci il tarixli, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Dözülməzliyin Bütün Formalarının və Din və ya Etiqada Əsaslanan Ayrı-seçkiliyin Ləğv edilməsi haqqında Bəyannaməsinin 1.2 Maddəsində qeyd olunur: "Heç kəs onun öz seçimi olan din və ya etiqad azadlığından onu məhrum edəcək heç bir məcburiyyətə məruz qalmamalıdır"¹⁴⁸. Zorakılıqdan qorunmaq o deməkdir ki, insanlar öz dini etiqadlarına görə cəzalara və ya uyğun olmayan rəftara məruz qalmaqacaqlar. Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda şəxsin "öz seçiminə görə din və ya etiqada sahib olmaq və ya qəbul etmək" hüququ (Mad. 18.1) və bu cür seçim etməkdə məcburiyyətdən azad olmaq hüququ göstərilir (Mad. 18.2). Dini azlıqların hüquqları da xüsusi olaraq tanınır¹⁴⁹.

Əgər dövlət öz silahlı qüvvələrini müəyyən dini qruplarla əhatə etməlidirsə, və ya onların motivasiya imkanlarını məhdudlaşdırmalıdır, bu aydın şəkildə dini ayrı-seçkiliyə səbəb ola bilər. Lakin, misal olaraq, hərbi xidmətə cəlb edilən xidmət personalının dinin tərkib hissəsi ilə dövlətin başçısına və ya konstitusiyaya and içməsinin təkid edilməsi din məsələlərində bərabər şəkildə məcburiyyətin olmasını ifadə edə bilər. Bu, etiqadsızlar və ya dini səbəblərdən and içməyə məcbur edilən insanlar üçün istisna ola bilər.

Xarici dini azadlığın aspektləri silahlı qüvvələrdə həyatın nizamlı xarakteri ilə ziddiyyət yarada bilər. Bunlar əsasən dini azadlığın müsbət aspektləri ilə əlaqədardır. Lakin, azadlığın mənfi aspektləri müəyyən vəziyyətlərdə məsələn, silahlı qüvvələrin mərasim vəzifələri hərbi xidmətçinin və ya qadının dini mərasimdə iştirak etməsini tələb etdiyi zaman qəbul oluna bilər¹⁵⁰. İspaniyanın Konstitusiyası Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, bu cür əməllər dini azadlıqları pozur¹⁵¹. Danimarkada bunu qadağan etmək üçün dini azadlıq barədə konstitusiyaya zəmanətləri də qəbul olunub¹⁵².

Dini azadlığın müsbət aspektləri inananlar üçün dua etmək məqsədi ilə vaxt və yerə icazə vermək, dini məsləhətçilərlə və ya müxtəlif dinlərin din xadimləri ilə ünsiyyət, müxtəlif dini adətlərdə dəfn mərasimlərini təmin etmək, dini bayramların qeyd olunması üçün icazə vermək, fərqli geyimlər və qidalanma rejimləri və ya oruc tutmağa köməklik kimi şərtlər silahlı qüvvələrdə iş götürənin üzərinə öhdəliklər qoya bilər. Bu vəziyyətlərdə əsas məsələ uyğunluqdur, yəni sözü gedən təcrübə üçün həqiqi hərbi səbəb olduğunu nəzərə almaqla, dini təcrübələrin uyğunlaşdırılmasının təhlükə altında olacağı və ya hansı dərəcədə təhlükə altında olacağı.

Bu problemi Hava Qüvvələrinin (Birləşmiş Ştatların Ali Məhkəməsindən götürülmüş) Ortodoks məzhəbinə məxsus və qəbul olunmuş rəvvin olan Yəhudi həkimi misalında aydın görmək olar.

148 Bəyannamə Ümumi Assambleyanın Qərarı ilə qəbul olunmuşdur 36/55, 36 BMT GAOR, Əlavə (№ 51), 171, 25 noyabr 1981.

149 Bax Mad. 27.

150 Noulit (red.), sit. gətirilən mətnə, qeyd 6, səh. 88-89, Böyük Britaniya və İtaliyada intizam tələblərinə istinadən.

151 İspaniya Konstitusiyası Məhkəməsi, Hökm № 177/1996, 11 noyabr 1996, Boletín Oficial del Estado, № 303, 17 dekabr 1996, eyni zamanda http://www.boe.es/g/es/bases_datos/tc.php İspaniya Konstitusiyası Tribunalının veb saytından götürülə bilər ("referencia-numero" hissəsində hökmün nömrəsini yazın və "Buscar" sahəsinə klikləyin).

152 Noulit, sit. gətirilən mətnə, qeyd 6, səh. 250, Maddələrə istinadən Danimarka Konstitusiyası 67-70.

Qutu 11.2

ABŞ Ali Məhkəməsinə Əsasən Dini Baş Örtükləri və Uniforma Tələbləri¹⁵³

Ortodoks məzhəbinə məxsus və dini rütbəyə qəbul edilmiş Yəhudiyyə Hava Qüvvələri Bazasında Mars zamanı Hava qüvvələrinin zabiti kimi vəzifə başında və uniformada olduğu zaman yermolka geyinməmək əmri verilmişdir. Bu əmr Hava Qüvvələrinin icazə verilən baş örtüklərinin açıq havada olan zaman mütləq geyinilməsi, lakin içəridə olan zaman “baş örtükləri ... öz vəzifələrinin icrası başında hərbi təhlükəsizlik polisi istisna olmaqla geyinilməməsi” imkanını təmin edən qaydasına uyğundur. Şikayətçi iddia etmişdir ki, bu, ABŞ Konstitusiyasına Birinci Düzəlişin şərtləri altında onun dini azadlığının azad şəkildə nümayiş etdirməsi hüquqlarını pozmuşdur.

Qaydanın məqsədi qanuni hərbi məqsəd olduğundan, Birləşmiş Ştatların Ali Məhkəməsinin səs çoxluğu 5:4 ilə, burada Birinci Düzəlişin pozulmasına yol verilmədiyini qərara alınmışdır¹⁵⁴. Baş Hakim Renkuistin fikrinə görə, onlar “ümumi qrup missiyasının xeyrinə şəxsi istəklər və şəxsiyyətlərin uyğunlaşdırılması”nı və “rütbəli şəxslərdən başqa şəxsi fərqləndirmələri azaltmaq məqsəd ilə iyerarxiya birliyi hissi”ni dəstəkləyirlər. Problem baş verməzdən əvvəl sülh vaxtı “lazımı intizam və birlik vərdişləri”ni inkişaf etdirmək çox vacibdir.

Dini mərasimlərin uyğunlaşdırılmasına imkan yaratmaq üçün tədbirlər görməyən silahlı qüvvələr dini azlıqların hərbi xidmətə cəlb edilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə mənfi təsir göstərəcək, buna görə də onlar mümkün ola bilən bacarıqlar və personalın itirilməsi ilə nəticələnən vətəndaş öhdəliklərini yerinə yetirmək imkanından məhrum olurlar. Bu cür uğursuzluq həmçinin silahlı qüvvələrin təmsil etdiyi cəmiyyətin müəyyən dini bölmələrinin sadıqlığını zəiflədə bilər. Hətta sözü gedən tələb “nominal olaraq neytral”dırsa (yəni onlar dinə heç istinad etmirsə) buna baxmayaraq onlar dolaylı yolla dini ayrı-seçkiliyin bir formasını təşkil edə bilərlər.

Bundan başqa, əgər dini azadlıq müsbət hüquq kimi qəbul olunarsa, belə demək olar ki, bu xidmət personalını onların dininə görə ayrı-seçkiliyə, hədə-qorxuya və ya təqib edilməyə məruz qalmaqdan qorumaq üçün vəzifə ola bilər.

Dini azadlığın bütün aspektlərdə tanınması digər mülki və ya siyasi hüquqlara tətbiq olunmayan bəzi çətinliklərə səbəb olur. Birincisi vicdan əsasında dini azadlıq tələblərinin düzgünlüyünü qiymətləndirməkdir.

Aydındır ki, tanınma və uyğunlaşma məsələləri, İslam, İudaizm (yəhudi dini), Sixizm və Buddizm (bu dinlərin təcrübələri və etiqadları ümumi olaraq yaxşı tanınır) kimi böyük dinlər ilə məhdudlaşdırılmamalıdır, çünki bu cür hərəkət etmək dini azlıqlar və ya yeni dinlərə qarşı ayrı-seçkilik ola bilər. İnsan Hüquqları haqqında sazişlərin şərtləri altında bunlara bərabər hörmət edilməlidir. Lakin bu cür halda silahlı qüvvələr sözü gedən etiqadlarla daha az tanış olacaqlar.

İkincisi, məsələn, Fransa və Türkiyə kimi bəzi ölkələrdə dünyəvilik barədə konstitusiyaya zəmanəti vardır və ABŞ kimi ölkələrdə kilsə və dövlət ayrındır. Bu cür hallarda din təcrübələrinə fəal olaraq yardım edən dövlət tədbirlərinin konstitusiyaya uyğun olmaması fikri kimi problemlər ola bilər.

Üçüncüsü, müəyyən məsələlər barədə fərqli və hətta ziddiyyətləri olan dini təcrübələrin bərabər olaraq uyğunlaşdırılması ilə əlaqədar yaranan müəkkəblərdən problemlər yarana bilər. Dini bayramlara riayət edilməsi məsələsi bunun daha çox nəzərə çarpdığı sahədir. Əgər silahlı qüvvələrdə bütün dinlərin dini bayramları üçün vaxt verilərsə, bu əməliyyatların effektivliyinə təsir göstərə bilər.

¹⁵³ Goldman Weinberger-ə qarşı, Birləşmiş Ştatların Ali Məhkəməsi, 25 Mart 1985, Birləşmiş Ştatlar Hesabatları, Cild. 475, 1985, səh. 503.

¹⁵⁴ Fərqli baxışları olan hakimlər Hava Qüvvələrinin uniforma qaydalarında istisnaların həyata keçirilməsinin nə üçün hərbi məqsədlərə kömək edəcəyini lazımı səviyyədə sübut etməmişdir.

2. İnsan Hüquqlarına dair Beynəlxalq Öhdəliklər

Qutu 11.3

İnsan Hüquqları üzrə Dini azadlığı tanıyan Əsas Sazişlər

Maddə 18 İHÜB	Hər bir şəxsin düşüncə, vicdan və din azadlığı hüququ vardır; bu hüquqa öz dini və ya etiqadlarını dəyişmək azadlığı, tək və ya digərləri ilə birgə, ictimai şəkildə və ya özəl olaraq tədris, təcrübə, sitayiş və riayət edilmədə din və etiqadını nümayiş etdirmək azadlığı daxildir.
Maddə 18 MSHBP	1. Hər bir şəxsin düşüncə, vicdan və din azadlığı hüququ vardır. Bu hüquqa öz seçiminə uyğun olaraq din və ya etiqada malik olmaq və ya onları qəbul etmək azadlığı və tək və ya digərləri ilə birgə, ictimai şəkildə və ya özəl olaraq tədris, təcrübə, sitayiş və riayət edilmədə din və etiqadını nümayiş etdirmək azadlığı daxildir.
Maddə 9 İHAK	1. Hər bir şəxsin düşüncə, vicdan və din azadlığı hüququ vardır; bu hüquqa öz dini və ya etiqadlarını dəyişmək azadlığı, tək və ya digərləri ilə birgə, ictimai şəkildə və ya özəl olaraq tədris, təcrübə, sitayiş və riayət edilmədə din və etiqadını nümayiş etdirmək azadlığı daxildir. 2. Kiminsə din və ya etiqadını göstərmək azadlığı yalnız qanunla müəyyən edilən və ictimai təhlükəsizlik, ictimai asayişin qorunması, sağlamlıq və mənəviyyat, və ya digərlərinin hüquq və azadlıqlarının qorunması məqsədilə demokratik cəmiyyətdə zəruri olan məhdudiyətlərə məruz qalacaq.

MSHBP-nin Məsələ, 1981-ci il tarixli, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Dözülməzliyin Bütün Formalarının və Din və ya Etiqada Əsaslanan Ayırı-seçkiliyin Ləğv edilməsi haqqında Bəyannaməsinin 6 Maddəsində¹⁵⁵ din azadlığının müxtəlif aspektlərinin demək olar ki, ən təfərrüatlı siyahısı təqdim edilir (hələ də tam əhatəli deyil). Silahlı Qüvvələrdə xidmət göstərən şəxslərlə əlaqədar olan bəzi çıxarışlar Qutu 11.4-də təqdim edilir.

Helsinki Yekun Aktından etibarən (1975-ci il) ATƏT-in bu sahədə öhdəlikləri daha spesifik olmuşdur¹⁵⁶. 1989-cu ildə Vyana Yekun Sənədində göstərilmiş öhdəliklər dini əsasda ayırı-seçkilik¹⁵⁷, dinsizlər və ruhanilərin artan mühafizəsi¹⁵⁸, toplu sitayiş hüququnun qorunması¹⁵⁹ və uşaqların dini və mənəvi təhsilinə icazə vermək də daxil olmaqla bir çox problemlərlə məşğul olan ən spesifik¹⁶⁰ və ətraflı öhdəliklərdir¹⁶¹. Kopenhagen Konfransı (1990) iştirakçı Dövlətlərin üzərinə şəxslərin öz dinini dəyişmək hüquqlarını tanımaq öhdəliyi qoymuşdur¹⁶². Ən son olaraq, bu qərarlar Maastrix Konfransında (2003) yenidən təsdiq olunmuşdur¹⁶³.

Mad. AİHK-nin 9-cu maddəsində¹⁶⁴ “düşüncə, vicdan və din azadlığı hüququ [vurğu əlavə olunub]” əhatə edilir və eyni zamanda “kiminsə din və ya etiqadını göstərmək” hüququ [vurğu əlavə olunub]” qorunur. Buna baxmayaraq, 9.2-ci maddəsinə əsasən din və etiqadları nümayiş etdirmək hüququ olduğu halda, düşüncə və vicdanı nümayiş etdirmək hüququ yoxdur.

155 Sit. gətirilən məndə, qeyd 148.

156 Helsinki, 1975, Avropada təhlükəsizliyə dair suallar: 1 (a) “İştirakçı dövlətlər arasındakı münasibətləri tənzimləyən prinsiplərə dair” Bəyannamə, VII Prinsip: İştirakçı dövlətlər “hər kəs üçün düşüncə, vicdan, din və etiqad da daxil olmaqla, insan hüquqları və fundamental azadlıqlara” hörmət etməlidir”.

157 Vyana 1989 (Avropada Təhlükəsizliklə bağlı Məsələlər: Prinsiplər).

158 Baxın, para. 16.1.

159 Baxın, para. 16.2.

160 Baxın, para. 16.4.

161 Baxın, para 16.6.

162 Kopenhagen, 1990, para. 9.4.

163 Maastrix 2003 (Qərarlar: Qərar №. 4/03 Tolerantlıq və Ayırı-seçkiliyin olmaması haqqında).

164 Mad. 9, bax C. Evans, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına əsasən Din Azadlığı (Oksford: Oksford Universitetinin mətbu orqanı, 2001).

Qutu 11.4

Din azadlığı: BMT-nin Bəyannaməsi (Çıxarışlar)¹⁶⁵

Düşüncə, vicdan, din və etiqad azadlığı hüququna digərləri ilə yanaşı, aşağıdakı azadlıqlar daxil olacaq:

(a) Din və ya etiqadlar ilə əlaqədar olaraq sitayiş etmək və ya toplaşmaq, və bu məqsədlər üçün yerlər yaratmaq və saxlamaq;...

(d) Bu sahələrdə uyğun nəşrləri yazmaq, hazırlamaq və yaymaq;

(e) Belə məqsədlər üçün uyğun olan yerlərdə din və ya etiqadları öyrətmək;...

(h) Şəxsin din və ya etiqadlarının göstərişlərinə uyğun olaraq istirahət günləri və bayram günlərini qeyd etmək;

(i) Dövlət və beynəlxalq səviyyələrdə şəxslər və icmalarla din və etiqad məsələləri ilə əlaqədar ünsiyyət yaratmaq və saxlamaq.

9-cu Maddəyə əsasən sadəcə əsas və ya ənənəvi dinlər qorunmur. Eyni zamanda Məhkəmə tərəfindən kiçik və daha yeni dinlərin şikayətləri də qəbul olunub: məsələn, Druidlər¹⁶⁶, Sayentoloqlar¹⁶⁷ və İlahi Işıq Zentrum¹⁶⁸. Bu səbəblə 2004-cü ildə Kral Dənizçiliyi öz dininə sitayiş etmək üçün öz hərbi gəmisində Satanist insana yer vermişdir¹⁶⁹.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi qeyd etmişdir ki:

9-cu Maddədə nəzərdə tutulduğu kimi düşüncə, vicdan və din azadlığı Konvensiyanın anlamı daxilində “demokratik cəmiyyətin” əsaslarından biridir. Bu, dini miqyasda ruhanilərin şəxsiyyətini və onların həyat konsepsiyasını müəyyən edən ən vacib elementlərdən biridir, lakin eyni zamanda bu ateistlər, aqnostiklər, skeptiklər və etinasızlar üçün dəyərli üstünlükdür. Əsrlər boyu böyük zəhmətlər bahasına qazanılmış demokratik cəmiyyətin ayrılmaz parçası olan plüralizm bundan asılıdır¹⁷⁰.

Dini ayrı-seçkilik

Dini əsaslarla insan hüquqlarından istifadə etməkdə ayrı-seçkilik aşağıda müzakirə olunduğu kimi böyük insan hüquqları sazişlərində qadağan olunur. Avropa Konvensiyasının 14-cü Maddəsində “cins, irq, rəng, dil, din, siyasi və ya digər fikir, milli və sosial mənşə, milli azlıqla əlaqə, mülkiyyət, doğum və ya digər statuslar kimi” müxtəlif əsaslarla şəxsin Konvensiya hüquqlarından istifadə etməkdə ayrı-seçkiliyə yol verməmək hüququ qeyd olunur.

MSHBP-nin 14 dövlətin onun dini, xüsusilə də dini mərasimlərini həyata keçirməyə imkan verilməyən nominal neytral qanunlarda dövlətin ona qarşı ayrı-seçkilik etdiyini iddia edən şəxs tərəfindən istifadə oluna bilər. MSHBP-nin 14-cü Maddəyə 12 saylı Protokol vasitəsi ilə əlavə olunub – qadağan olunmuş əsaslar arasında dinin daxil olduğu müstəqil ayrı-seçkiliyin təminatı – silahlı qüvvələr də daxil olmaqla dövlət orqanlarının bütün fəaliyyətlərinə tətbiq olunur¹⁷¹.

165 1981-ci il tarixli, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Dözülməzliyin Bütün Formalarının və Din və ya Etiqada Əsaslanan Ayrı-seçkiliyin Ləğv edilməsi haqqında Bəyannaməsi, 1981.

166 Chappel BB-ya qarşı, İnsan Hüquqlarına dair Avropa Komissiyası, 14 iyul 1987, Qərarlar və Hesabatlar, Cild 53, 1987, səh. 241.

167 X və Sayentologiya Kilsəsi İsveçə qarşı, İnsan Hüquqlarına dair Avropa Komissiyası, 5 May 1979, Qərarlar və Hesabatlar, Cild 16, 1978, səh. 68.

168 Omkarananda və İlahi Işıq Zentrum İsveçrəyə qarşı, İnsan Hüquqlarına dair Avropa Komissiyası, 19 mart 1981, Qərarlar və Hesabatlar, Cild 25, 1981, səh. 105.

169 “Hərbi Dənizçiliyə ilk Satanist qəbul olunub”, BBC Nyus, 24 oktyabr 2004, <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/3948329.stm>>.

170 Kokkinakis Yunanıstanına qarşı, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 25 May 1993, Avropa İnsan Hüquqlarına dair Hesabatları, Cild 17, 1993, səh. 397, para. 31.

171 Protokol N. İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının qorunması haqqında Avropa Konvensiyasının 12-ci Protokolu, Mad. 1- Ayrı-seçkiliyin ümumi qadağan edilməsi: 1. Qanunla müəyyən edilmiş hər hansı hüquqdan istifadə cins, irq, rəng, dil, din, siyasi və ya digər fikir, milli və sosial mənşə, milli azlıqla əlaqə, mülkiyyət, doğum və ya digər statuslar kimi hər hansı əsasla bağlı ayrı-seçkilik olmadan təmin edilməlidir; 2. Heç bir kəsə 1-ci bənddə qeyd edilmiş əsaslarla bağlı heç bir dövlət orqanı tərəfindən ayrı-seçkilik edilməməlidir.

Dini əsasda ayrı-seçkiliyi qadağan edən daha ümumi təminatlar eyni zamanda MSHHBP-da öz əksini tapır¹⁷². Bunlar 1981-ci il tarixli Dinə və ya etiqada əsaslanan Düzümsüzlük və Ayrı-seçkiliyin Bütün Formalarının Ləğv edilməsi barədə Bəyannamə ilə tamamlanır ki¹⁷³, bunun da 2.1-ci Maddəsində qeyd olunur: “heç kəs hər hansı bir Dövlət, müəssisə, insanlar qrupu və şəxs tərəfindən din və ya digər etiqadlar əsasında ayrı-seçkiliyə məruz qalmamalıdır.” 4-cü Maddəyə əsasən, dövlətlər dini ayrı-seçkiliyə qarşı mühafizəni hərəkətə keçirmək və ayrı-seçkiliyə səbəb olan qanunvericiliyi ləğv etmək üçün “effektiv tədbirlər” həyata keçirməlidirlər.

AB dövlətləri daxilində 27 noyabr 2000-ci il tarixli 2000/78/AB Şura Direktivi iş və vəzifədə rəftar bərabərliyi üzrə ümumi çərçivəni yaratmaqla həmin dövlətlərdən din əsasında işdə və təlimdə (ya birbaşa, dolay, ya da özündə təqibi əks etdirən) ayrı-seçkilik üçün hüquqi mühafizənin təmin edilməsini tələb edir. Buna baxmayaraq ayrı-seçkiliyin qadağan olunması o demək deyildir ki, din əsasında bütün fərqləndirmələr yol verilməzdir. Direktiv qəbul edir ki, çox məhdud hallarda, məqsəd qanuni və tələblərə uyğun olduğu zaman, din ilə əlaqədar olan xüsusiyyət, ümumi və müəyyənedici iş tələbini təşkil edirsə, davranış fərqliliyinə yol verilə bilər¹⁷⁴. Silahlı qüvvələrdə bu sadəcə keşislər kimi din nümayəndələrinin rütbələrinə tətbiq oluna bilər. Bu cür hallarda, digər şərtlərə əməl olunarsa, şəxsin din ilə əlaqədar təyin olunması tələbinə qanuni olaraq yol verilə bilər.

Qutu 11.5

Hollandiya: Məhkəmələr və Dini Bayramlar/ Diet

Hollandiyada baş verənlərdən göründüyü kimi, məhkəmə orqanı dini azadlığa hörmət etmək üçün silahlı qüvvələrə təzyiç göstərməkdə mühüm rol oynaya bilər¹⁷⁵.

Buna bir nümunə Mərkəzi Apelyasiya Tribunalının 1990-cı il tarixli qərarıdır, konstitusiyanın 6-cı maddəsində iş saatları və xidməti vəzifələrdən müstəsna hallarla azad edilməsi ilə bağlı Ramazana riayət edilməsi üçün imkanların yaradılması tələb olunur¹⁷⁶.

1991-ci ildə verilmiş ikinci qərarla Mərkəzi Apelyasiya Tribunalı hərbi-dəniz donanması qüvvələrinin onbaşısının onun dini pəhrizli yemək tələblərinin qarşılanması üçün düzgün yeməyin hazırlanması ilə bağlı əlavə xərcləri kompensasiya edilmədiyinə görə onun ayrı-seçkiliyə məruz qaldığını müəyyən etdi¹⁷⁷.

Dini azadlığa məhdudiyətlər

Din azadlığı məhdud hüquqdur (bax Fəsil 5, “İnsan Hüquqları sahəsində Beynəlxalq Qanunvericilik”). Məsələn, AİHK-nın 9-cu maddəsinə əsasən, dövlət dini etiqadı göstərmək hüququnu məhdudlaşdıra bilər, əgər, bu məhdudiyətlər qanunla “demokratik cəmiyyətdə ictimai təhlükəsizlik, ictimai asayişin qorunması, sağlamlıq və mənəviyyət, və ya digərlərinin hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün” nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd olunmalıdır ki, məhdudiyət üçün mümkün səbəblərin siyahısına milli təhlükəsizlik maraqları daxil deyil (bundan fərqli olaraq, məsələn, Maddə 8 və ya Maddə 10 və 11; bax Qutu 11.6). Halbuki, təcrübədə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin yanaşması göstərir ki, silahlı qüvvələr ictimai qayda və ya başqalarının hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün hərbi intizamı əks etdirən üsullarla tam əsaslı olaraq hüququ məhdudlaşdıra bilər. İstənilən belə məhdudiyətlər “qanunla nəzərdə tutulan” və “demokratik cəmiyyətdə vacib” olmalıdır. (bax Fəsil 5, “İnsan Hüquqları sahəsində Beynəlxalq Qanunvericilik”).

Qismən olaraq (baxmayaraq ki, bu çağırışçılara deyil, yalnız müntəzəm hərbi xidmətdə olan kişi və qadınlara tətbiq edilir), məhdudiyətlər Məhkəmənin qərarı nəticəsində fərdi şəxslər tərəfindən hərbi həyata tabe olmaqla öz dini etiqadlarını göstərmək hüququndan könüllü imtina kimi müəyyən edilə bilər. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, Kalaç

172 Mad. 26.

173 Bu sənədin beynəlxalq müqavilə kimi məcburi hüquqi qüvvəsi yoxdur.

174 İş və vəzifədə rəftar bərabərliyi üzrə ümumi çərçivəni yaradan 27 noyabr 2000-ci il tarixli 2000/78/AB Şura Direktivi, Avropa Birliklərinin Rəsmi Jurnalı, L 303, 2 dekabr 2000, səh. 16, Mad. 4, para. 1.

175 L. Besselink, “Hollandiyada Hərbi Qanun”, Noulit, sitat götürülən mətdə, qeyd 6, səh. 594-595.

176 Mərkəzi Apelyasiya Tribunalı (Centrale Raad van Beroep), 25 oktyabr 1990, Tijdschrift voor Ambtenarenrecht, səh. 245.

177 Mərkəzi Apelyasiya Tribunalı (Centrale Raad van Beroep), 14 mart 1991, Tijdschrift voor Ambtenarenrecht, səh. 105.

Türkiyəyə qarşı məhkəmə işində¹⁷⁸ Türkiyə hava qüvvələrinin baş hüquq məsləhətçisinin işdən azad edilməsinin fikir, etiqad və vicdan azadlığını müdafiə edən 9-cu Maddəni pozmadığını müəyyən etmişdir. Məhkəmə onun “qeyri-qanuni fundamentalist fikirləri” qəbul etdiyinə görə işdən azad edildiyinə qərar vermişdir. Türkiyə hökuməti şikayətçinin Türkiyə dövlətinin dünyəvilik təsisində öhdəliklərini tam yerinə yetirmədiyini iddia edirdi. Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, şikayətçi hərbi intizam sisteminin əhatə edilməsində öz etiqadlarını göstərməklə bağlı məhdudiyyətləri könüllü qəbul etmişdir. Bu məhdudiyyətlər daxilində ona gündə 5 dəfə namaz qılmağa, Ramazana riayət etməyə və cümə namazlarında iştirak etməyə icazə verilmişdi. Onun işdən azad edilməsi dinini göstərməsindən daha çox davranış və münasibətindən irəli gəlirdi. Məhkəmənin sözlərinə görə “öz dinini göstərmək azadlığını icra edərkən hər bir şəxs özünün şəxsi vəziyyətini də nəzərə almalıdır”¹⁷⁹. Məhkəmə qeyd etmişdir ki, onun hüquqlarına qoyulan məhdudiyyətlər öz qərarı ilə seçilmişdi¹⁸⁰.

Kiçik rütbəli hərbcinin zəif mövqeyi həmçinin silahlı qüvvələrin üzvlərinin dini azadlıqlarına əlavə məhdudiyyətləri əsaslandırma bilər. Yunanıstanla bağlı hadisələrdə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi müəyyən etmişdir ki, digər (tabelikdə olan) təyyarəçilərin yeni dini qəbul etmələri üçün əllibaşlı hərbcilərin məhkum olunması 9-cu maddəyə zidd deyildir¹⁸¹. Yunanıstan orqanlarına bu yolla öz təcavüzçülərində olanları başçılarının arzuolunmayan dinə diqqət yetirmələri üçün məcburiyyətdən qorunmalarına icazə verilmişdir və burada görülən tədbirlər “əsasən sərt olmaması və xarakterinə görə cəzalandırıcıdan fərqli olaraq preventativ olduğu üçün” uyğundur¹⁸².

3. Müxtəlif yanaşmalar

Dövlətin öz işçilərinin dini azadlığına yanaşması ümumilikdə dinə olan yanaşmadan müəyyən dərəcəyə qədər fərqlidir. Yuxarıda qeyd ediləni kimi, dünyəvilik üzrə konstitusiyaya öhdəlikləri olan dövlətlər dini etiqadın yol verilən göstərişinə daha dar anlayış bəsləyir. Fransanın silahlı qüvvələrində, məsələn bitərəflik maraqlarında prozelitizm icazə verilmir¹⁸³. Türkiyədə isə silahlı qüvvələrin işçi heyətinin dini azadlığı respublikanın dünyəvi xarakteri ilə məhdudlaşdırılır; işçi heyəti öz etiqadlarını digərlərinə ötürmək ilə bağlı rəsmi vəzifədə olduqda və ya hər hansı digər səbəbdən öz etiqadlarını açıq-aşkar göstərə bilmirlər¹⁸⁴.

DTİHB-SQDN sorğusuna cavablarında, nisbətən çox az dövlət normal konstitusiyaya tələblərindən yüksək olan, silahlı qüvvələrdə dini azadlıqların tanınması üçün hüquqlar verən qanunvericiliyi irəli sürdü. Bunlardan ikisi Slovakiya və Rusiya Federasiyası idi¹⁸⁵.

178 Kalaç Türkiyəyə qarşı, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 1 iyul 1997, Avropa İnsan Hüquqlarına dair Hesabatları, Cild 27, 1999, səh. 552.

179 Baxın, para. 27.

180 Baxın, para. 28.

181 Larissis Yunanıstana qarşı, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 24 fevral 1998, Avropa İnsan Hüquqlarına dair Hesabatları, Cild 27, 1999, səh. 329.

182 Lakin mülki əhalinin prozelitizminə fərqli münasibət göstərilirdi. Burada səlahiyyətli orqanlar səlahiyyətlərdən sui-istifadənin potensial elementi olmadığına görə müdaxilə edə bilmədilər. Baxın, para. 58-61.

183 DTİHB-SQDN sorğusu.

184 DTİHB-SQDN sorğusu.

185 Həmçinin bax Çex Respublikasının Müdafiə Nazirinin 19/1998 sayılı əmri. 19/1998

Qutu 11.6

Silahlı Qüvvələrdə din azadlığının qanunla tanınmasına dair misallar¹⁸⁶

Slovaqiya	Slovaqiya Respublikasının Qanun toplusunun 1.f 346/2005 sayılı Aktının 118.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, əgər dövlət xidmətinin fəaliyyətinə və silahlı qüvvələrin tələblərinə zidd deyilsə, peşəkar əsgərin dini fəaliyyətlərdə iştirak etmək və müvafiq dini himayə altında olmaq hüququ vardır.
Rusiya Federasiyası	Rusiya Federasiyasının Silahlı Qüvvələrinin işçi heyətinin mövqeyi haqqında Federal Qanununun 8-ci Maddəsinə uyğun olaraq, Rusiya Federasiyasının silahlı qüvvələrinin işçi heyətinin vəzifə başında olmadığı zamanlarda ictimai ibadətlərdə və dini mərasimlərdə iştirak etmək hüququ vardır, lakin dinə münasibətləri səbəbindən hərbi xidmət vəzifələrini icra etməkdən boyun qaçırmaq hüquqları yoxdur. Dövlət özünün hərbiçilərinin dini etiqadları ilə bağlı xüsusi tələblərinə cavab verməyə məsuliyyət daşımır; hərbi hissələrdə dini icmaların yaradılmasına icazə verilmir, hərbi hissənin ərazisində dini mərasimlər yalnız müraciət edən hərbiçinin komandanlığından icazəsi alındıqdan sonra öz xərcləri hesabına təşkil oluna bilər.

Bir neçə dövlət dini təcrübə və ibadət azadlığına məhdudiyətlər¹⁸⁷ ilə bağlı suallara cavab verərək bildirmişdir ki, həmin məhdudiyətlər dini təcrübənin hərbi öhdəliklərinin icrasına maneə törətdiyi zaman tətbiq edilmişdir. Bu vəziyyət Azərbaycan, Belçika, Çexiya Respublikası, Danimarka, Estoniya, Gürcüstan, Litva və İsveçrədə də müşahidə edilmişdir.

Silahlı qüvvələrin üzvünün öz dini qrupunun nümayəndəliyinə əlçatanlığı dini azadlığın əsas problemdir. DTİHB-SQDN sorğusuna verilmiş cavablar dövlətlər arasında aydın fikir ayrılığının olduğunu göstərdi. On dörd dövlət yalnız xristianlığın nümayəndəsini qəbul etdi, altı dövlət isə həm də digər dinlərin nümayəndələrini qəbul etdi: Belçika (xristianlıq, yəhudilik və digər), Kanada (islam, xristianlıq və digər), Fransa (islam, xristianlıq, yəhudilik), Çexiya Respublikası (xristianlıq və yəhudilik), İspaniya (islam, xristianlıq və yəhudilik), Rusiya Federasiyası (islam, xristianlıq, yəhudilik və buddizm) və Amerika Birləşmiş Ştatları (islam, xristianlıq, yəhudilik, buddizm, və digər). Hollandiyada həmçinin humanist məsləhətçilər də var. Azlıq təşkil edən dinlərin nümayəndələri üçün əlçatanlıq tələbləri təsir altında olan xidmət personalının sayından asılı olsa da, bunun daha yaxşı təcrübə olması fikri irəli sürüldü. Rəsmi nümayəndəsi olmadan silahlı qüvvələrin daxilində bəzi dini qrupların tələbləri qismən olaraq hərbi xidmət göstərən kişi və qadınlar arasında dini birliklərin yaradılması ilə təmin edilə bilər (məs. bu yaxınlarda Almaniyada yəhudi əsgərlərin birliyi yaradılmışdır). Çoxmillətli qüvvələrdə isə əməkdaş ölkələr arasında dini nümayəndəliklərin birləşməsi azlıq təşkil edən dinlər üçün nümayəndəliyin suallarına cavab verməkdə yardımçı ola bilər. Dini nümayəndələrin olmasına icazə olan yerlərdə onların vəzifəsi aşağıdakı kimidir: dini xidmətlərin göstərilməsi, dini məsələlərlə bağlı silahlı qüvvələrin işçilərinə məlumatların verilməsi, məsləhətçi xidmətlərin göstərilməsi, və dini dəstək xidmətlərin göstərilməsi. Digər prosedurların olmadığı və ya az olduğu hallarda, dini nümayəndələr eləcə də, qeyri-rəsmi şikayətlərlə məşğul olma öhdəliyini və ya silahlı qüvvələrin üzvlərinə təsir edən ictimai və ya rifah məsələlərini öz üzərinə götürə bilər. Demək olar ki, bütün ölkələrdə onlar silahlı qüvvələrin heyətinin dini, etnik və mənəvi rifahlarına təsir edən planlar, siyasət və nəzəriyyələrlə bağlı məsələlər üzrə silahlı qüvvələrin rəhbərlərinə məsləhət verir və yardım edirlər. Ölkələr arasında keşişlər kimi dini nümayəndələrin hərbi rütbələrinin olub-olması barədə təcrübə fərqlidir (və faktiki olaraq, ölkələr daxilində xidmətlər fərqlidir).

DTİHB-SQDN sorğusuna cavab verən iştirak edən bir çox dövlətlərdə din təcrübəsi ilə bağlı xüsusi tələblər nəzərə alınmışdır (yemək tələbləri, geyim, dini bayramlar, din inancları/birləşmələrinin zahiri işarələri)¹⁸⁸. Lakin çox az hallarda dövlətlər silahlı qüvvələrin üzvləri tərəfindən dini təcrübələrin inkişaf etdirilməsi üçün hər hansı fəal tədbirləri qeyd etmişlər. Təqdim edilən nümunələr hərbi hissələrdə ibadət və ya dua

186 DTİHB-SQDN sorğusu, sual 71.b.

187 DTİHB-SQDN sorğusu, sual 71.

188 DTİHB-SQDN sorğusu, sual 71.c.

edənlər üçün otaqların təmin edilməsi (Azərbaycan və Fransa); keşişlərin yaxud dini məsləhətçilərin hərbi hissələrə təyinatı (Belçika, İrlandiya və İspaniya) və bu tədbirlərin sərbəst şəkildə həyata keçirilməsi üçün dini təşkilatlar üçün imkanlar (Slovakiya); dini pəhriz tələblərinə cavab vermək üçün lazımı qidanın olması (Fransa və Norveç); müqəddəs dini günlərə riayət etmək imkanları (Belçika, Danimarka və Fransa); və zahirli işarələrlə əlaqədar xüsusi əhəmətlərə riayət etmək ehtiyaclarının nəzərə alınması (məs Sıxlər üçün çalmalar) (Norveç) olmuşdur.

Qutu 11.7

Silahlı Qüvvələrdə Dini Geyim: Böyük Britaniyanın yanaşması¹⁸⁹

“Bütün xidmət personalından standart nümunəvi formaların geyinilməsi və xidməti geyim siyasəti və təlimatlarına riayət etmək tələb edilir. Bununla belə, Silahlı Qüvvələr xüsusi dini etiqadlara uyğun olaraq, müəyyən geyim qaydalarına riayət etmə tələbini tanıyır. Fəaliyyət, sağlamlıq və təhlükəsizlik səbəbləri üçün Silahlı Qüvvələrin üzvləri bəzi hallarla razılaşmalıdırlar.”

Sıxlərə 5K-lərin geyinilməsinə icazə verilir: Kara (polad bilərzik), Keş (kəsilməmiş saç), Kanga (kiçik daraq), Kaçça (xüsusi hazırlanmış diz uzunluğunda alt paltar), və Kirpan (kiçik qılınc); kişi sıxlər həmçinin çalma geyinə bilər.

Lakin çalmaların geyinilməsində bəzi maneələr vardır: xüsusilə iş şəraitində (məs, zirehli hərbi maşınlarda komandanın dəbilqələri, döyüş papaqları, yangınsöndürənlər üçün əleyhqazlar (tam qapaqlı) və bəzi təyyarə növlərində təyyarə ekipajı üçün uçuşa əlverişli şlemlər).

Müsəlman və sıx kişiləri

Müsəlman və sıx kişilərinə qısa səliqəli şəkildə düzəldilmiş saqqal saxlamağa icazə verilir. Ancaq təhlükənin aydın şəkildə olduğu yerdə iş və ya operativlik səbəblərindən dini məkanlarda saqqal saxlamağa səlahiyyəti olan heyət saxlaqçıları saqqalı respiratorların və ya əleyhqazların düzgün taxılmasını təmin edəcək dərəcədə daha qısa şəkildə düzəltməyə və ya ümumiyyətlə kəsməyə hazır olmalıdırlar.

Müsəlman qadınları

Müsəlman qadınlara ətdədən daha çox uniforma şalvarlarını geyinməyə icazə verilir və onlar operativ və ya sağlamlıq və təhlükəsizlik baxımından təhlükə yaranmadığı hallarda, hicab geyinə bilərlər.

Yəhudi kişilər

Yəhudi inanlı kişilər digər baş geyimlərini çıxardıqları zaman tünd və ya nağılı araqqın geyinə bilərlər.

Müdafiə nazirlikləri silahlı qüvvələrdə müxtəlif dini təcrübələrin geniş anlaşılmasının təbliğ edilməsi və dini ayrı-seçkiliyin olmaması üçün müsbət yardım göstərə bilərlər. Kanada¹⁹⁰, Danimarka və Böyük Britaniyada silahlı qüvvələrin üzvləri tərəfindən dini motivasiya ilə bağlı tələblərlə üzləşən hərbcilərin, xüsusilə ali rütbəli zabitlərin xeyrinə dəyərli təlimatlar çıxarılmışdır¹⁹¹. Bu təlimatlar həmçinin silahlı qüvvələrdə üzvlərinin sayına görə azlıq təşkil edən dinlərlə bağlı iddiaların düzgünlüyünün qiymətləndirilməsi üçün praktiki yardımın göstərilməsində xüsusilə faydalıdır.

189 Silahlı Qüvvələr və MN-də din və etiqadlar haqqında təlimat, BK Müdafiə Nazirliyi, 2006.

190 Kanada Qüvvələri İnzibati Əmri 16-1, “Dini uyğunlaşdırma”.

191 Müdafiə Nazirliyi 2005-ci ildə işə götürmə zamanı dini ayrı-seçkiliyi qadağan edən qaydaların qəbul edilməsindən sonra təlimat dərc etdi. Qaydaların izah edilməsinə və 10 əsas din haqqında əsas məlumatlar və şikayətlərin idarə edilməsi haqqında məsləhətlərin verilməsi ilə yanaşı, təlimat aşağıdakı məsələləri əhatə edir: ibadət üçün vaxt və imkanların verilməsi, dini mərasim/bayramlar üçün məzuniyyət müraciətləri, bədbəxt hadisə ilə bağlı müəyyən vaxt işdə olmama, geyim, pəhriz tələbləri, oruc tutma, işçilərin dini ehtiyaclarının qarşılınması, vicdanlı etiraz, işdə ölüm, gözlənilməz dəfn, və din və etiqadla bağlı məlumatların toplanması. Bax <http://www.army.mod.uk/linked_files/ag/soldierwelfare/sol_support/Guide_on_Religion.pdf>.

Qutu 11.8

Dini azadlığın uyğunlaşdırılmasına dair təlimat (Danimarka)¹⁹²

Danimarka Müdafiə komandanlığı aşağıdakı mövzuları əhatə edən praktik tələb və ehtiyacların dini baxımdan əsaslandırılmasının necə idarə edilməsi barədə təlimatları dərc etmişdir:

Bayramlar

Danimarkada bayramlar Yevangelist Lüteran Kilsəsi tərəfindən təyin edilən günlərdə keçirilir. Lakin bu tarixlərdə çalışan işçilərə çalışdıqları saatlara görə kompensasiya ödənilir, və ya həmin işçilər öz seçimlərinə görə əvəzi ödənilməmiş bayram günlərini müxtəlif dini birliklərin təqviminə uyğun olaraq başqa günlərlə, iş tələblərinə zidd olmamaq şərti ilə əvəz edə bilərlər. Hər il Müdafiə Komandasının əmrilə sözü gedən ildə islam və yəhudi bayramlarının tarixləri dərc edilir.

Qida

Danimarka Müdafiə Komandasının bütün daimi iş yerlərində, yeməxanalarda xüsusi yemək istəkləri olan işçilərin tələblərinə maksimum dərəcədə cavab vermək üçün müxtəlif yeməklər təqdim edilir. Bundan əlavə, Danimarka Müdafiə Komandası yəhudi və müsəlmanlar üçün halal hesab etmədikləri donuz ətinin olmadığı ərzaqlardan paylar hazırlayır.

İbadət

Danimarka Müdafiə Komandanlığı iş tələblərinə uyğun dərəcədə ibadətlə bağlı tələbləri (günlərin saatları və məkanlarla bağlı tələblər də daxil olmaqla) yerinə yetirir. Bundan başqa mövcud çərçivə daxilində mümkün olduğu təqdirdə ibadət üçün otaq təşkil edilir.

Xəstəlik, ölüm və dəfn mərasimləri

Xidmət zamanı xəstəlik, yaxud ölüm hallarında xüsusi dini tələbləri olan işçilərin bunları yerinə yetirməsinə icazə verilir və Müdafiə komandiri həmin tələb və istəkləri təmin etməyə çalışır.

4. Mükəmməl təcrübə və tövsiyələr

- Silahlı qüvvələrdə xidmət dinindən asılı olmayaraq hər kəs üçün təmin edilməlidir; dini sadiqlik andları kimi hər hansı maneələr ən azı təsdiq edilməyə icazə verilməklə aradan qaldırılmalıdır;
- Dövlətlər hər hansı gizli və ya dolayı ayrı-seçkiliyin müəyyənəşdirilməsi və onunla mübarizə aparılması üçün dəlilli əsasların olması üçün silahlı qüvvələrin dini tərkibi haqqında məlumatlar toplamalıdır;
- Silahlı qüvvələrin üzvləri tərəfindən mümkün olan dərəcədə dini təcrübələr həyata keçirilməlidir, bura ibadət, namaz, onların din və ya məzhəb nümayəndələrinə əlçatanlıq,
- müqəddəs günlərə və oruca riayət, və geyim və pəhriz tələblərinə riayət. Hərbi səmərəlilik səbəblərindən (yaxud həqiqi iş xarakterli tələblər) bu təcrübələrin yerinə yetirilməsi mümkün olmadıqda, istənilən məhdudiyətlər məlum hüquq orqana əsaslanmalı və uyğunlaşdırılmalıdır. Həmin təcrübənin icarəyə verildiyi təqdirdə hansı zərərli nəticələrin əldə ediləcəyini göstərmək məsuliyyəti silahlı qüvvələrin üzvlərinə düşməlidir;
- Müdafiə Nazirləri müxtəlif dini təcrübələr haqqında və silahlı qüvvələrdə bunların təcrübəyə necə tətbiq edilməsi barədə təlimatı paylamalıdır;
- Dövlətlər silahlı qüvvələrdə olan iş mühitinin dini nöqtəyi-nəzərdən təqib və işgəncə hallarından azad olduğunu təmin etməlidir.

¹⁹² "Forvaltning af religiøst begrundete praktiske ønsker og behov" sənədinin ingilis dilinə qeyri-rəsmi tərcüməsi (Dini motivasiya olunan təcrübəni istək və ehtiyacların idarə edilməsi), Danimarka Müdafiə Komandası, 2004.

VI Bölme

Fəsil 12

Silahlı Qüvvələrdəki etnik və dil azlıqları

Bu fəsil silahlı qüvvələrdə etnik və dil azlıqlarının mövqeyini əhatə edir (ölkədə azlıq təşkil edən əhali). Eləcə də, fəsil silahlı qüvvələrdə xidmət edən qeyri-vətəndaşların vəziyyətindən də bəhs edir.

Dövlətin silahlı qüvvələri etnik və digər azlıqlar da daxil olmaqla, cəmiyyətin bütün sektorlarını təmsil etdikdə, onlar milli birləşmənin mənbəyinə çevrilə bilər. Buradan belə aydın olur ki, silahlı qüvvələr daxilində olan azlıq təşkil edən etnik qrupların cəlb edilməsi və iştirakına maneələr mümkün qədər aradan qaldırılmalıdır. Bu düzgünlük və ayrı-seçkiliyin olmaması məsələsidir, bu həm də səmərəlilik məsələsidir - silahlı qüvvələr daha geniş təmsil olunursa və xüsusi etnik elita ilə üstünlük təşkil etmirsə, onlar milli maraqlarda daha səmərəli fəaliyyət göstərə bilərlər.

Ona görə də, bu fəsildə silahlı qüvvələrdə orduya çağırış, seçim və təlim prosesləri daxilində mükəmməl təcrübələr, prosedur və qanunvericiliyin yaradılması məqsədilə həmin qrupların inteqrasiyası ilə bağlı məsələlər müzakirə edilir.

1. Gündəlikdə duran məsələlər

Dövlətin çoxmillətli əhalinin problemləri ilə bağlı qəbul edəcəyi iki geniş yanaşma vardır. Birincisi assimilasivist adlanır, burada qoyulmuş məqsəd etnik qruplar arasında nəzərə çarpan fərqi ümumi milli vahid altında qəbul etməklə azaltmaq və ya aradan qaldırmaqdır. Uğurlu olduqda, belə siyasət etnik qruplar arasında ziddiyyət və rəqabəti azaldacaq, lakin bu etnik qrupların üzvlərinin ümumi tarix və dəyərləri olan əlaqələrinin zəifləməsi ilə olacaq və bu da nəsillərarası ziddiyyətlərə gətirib çıxara bilər. Təhsil və rəsmi təcrübə assimilasivist yanaşmasında əsas vasitədir – məs. məktəblərdə yalnız rəsmi dilə icazə verilə bilər.

Alternativ yanaşma mədəni müxtəliflik adlanır. Bu yanaşmada etnik fərqlilik tanınır, uyğunlaşdırılır və hətta xüsusi qeyd edilir. Lakin, əgər etnik qruplara bir-biri arasında az səmərəli əlaqələri olan birliklərlə paralel mövcud olmağa icazə verilsə, bu, həmin fərqlərin ayrılma və ziddiyyətlərin mühüm mənbəyi ola bilməsi riskini daşıyır.

Silahlı qüvvələrin etnik müxtəlifliyə qarşı seçdiyi yanaşma labüd olaraq assimilasivist və mədəni müxtəliflik arasında eyni dixotomiyanı əks etdirir.

Bəzi silahlı qüvvələrin irqi inteqrasiya ilə bağlı uğurlu təcrübələri olmuşdur. Digərlərində isə mədəni müxtəliflik yanaşması müstəsna olaraq etnik alt-qruplardan ibarət birlikləri olan silahlı qüvvələrin mövcudluğuna səbəb olmuşdur. Bərabərliyin təbliğ edilməsi və ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasında müxtəlif maneələr hər bir halda meydana gəlir.

Çoxmillətli dövlətdə silahlı qüvvələr sahədə əlaqəli və səmərəli fəaliyyət göstərmələri üçün üzvlərinin fərqli xüsusiyyətlərini aşan baxışa malik olmaqla cəmiyyətin tərkibini eynilə əks etdirməlidir. Silahlı qüvvələr birləşmək üçün milli birliklərinin nəzərə çarpan rəmzi kimi öz vacibliklərinə görə müsbət qüvvə kimi çıxış edə bilər, uğurlu birləşmə nümunələri cəmiyyətdə və mühacir birliklərinin cəmiyyətdə qəbulunun asanlaşdırılmasında daha böyük təsirə malik ola bilər.

Bir ölkənin silahlı qüvvələrinin məqsədi öz üzvlərində məqsədin ümumiliyini tələq etməkdir. Lakin, dövlətin azlıqlarının dəyərləri və mədəni həssaslıqlarının hərbi qüvvələr daxilində tam mühafizə olunduğunu təmin etmək əvəzinə, yalnız azlıqların assimilyasiya edilməsi üçün yollar axtaran silahlı qüvvələr tərəfindən azlıqların hüquqları təhlükəyə məruz qala bilər.

Dövlətlər keçmişdə milliyyət məhdudiyəti qoymaqla, silahlı qüvvələrə çağırılanların sadiqliyini təmin etmək üçün səciyyəvi olaraq yollar axtarırdı. Həmin məhdudiyətlər əlbəttə yalnız etnik azlıqlara təsir etmir, son zamanlar çoxalmış mühacirlərə də təsir edir.

Qutu 12.1

Bosniya və Herseqovinanadan nümunə¹⁹³

Bosniya və Herseqovina bir ölkənin müdafiə strukturlarının faciəvi münaqişə irsinin öhdəsindən necə gəldiyini əks etdirən xüsusi nümunədir.

Bu ziddiyyətin 1995-ci ildə Deyton Sülh Sazişi ilə başa çatmasına baxmayaraq, Bosniya və Herseqovina hələ 2006-cı ildə ziddiyyətin başa çatmasından sonra toxunulmaz qalan sub-dövlət (obyekt) müdafiə strukturlarını dövlət-səviyyəli müdafiə təşkilatı ilə əvəz edə bilməmişdi. Buraya hələ də həyata keçirilmə prosesində olan, NATO-ya uyğun vahid silahlı qüvvənin yaradılması (Bosniya və Herseqovinanın Silahlı qüvvələri), bununla da, əvvəllər mövcud olmuş və ədavətdə olan qruplardan ibarət olan, üstünlük təşkil edən üç təkmillətli briqadanın əvəz edilməsi daxil idi. Bu tam islahat üçün siyasi və qanunverici həllər hələ də ölkədə yerləşən çoxmillətli NATO qərargahlarının əhəmiyyətli yardımını ilə hazırlandı.

Yeni müdafiə qanunvericiliyi (əsasən Müdafiə haqqında Qanun və Bosniya və Herseqovinanın Silahlı Qüvvələrində Xidmət haqqında Qanun) Bosniya və Herseqovinanın üç etnik qruplarının (və bu qrupa daxil olmayan digərlərinin) qrup hüquqlarını qorumaq və hərbi heyətin fərdi insan hüquqlarını inkişaf etdirmək arasında tarazlığı təmin edir. Məsələn, qanunvericilik zəmanət verir ki, həm Silahlı qüvvələrdə, həm də Müdafiə Nazirliyində ali rütbələr əlavə olaraq etibarlı möhkəmləndən faydalı mexanizm kimi xidmət göstərən etnik qruplar (və ya işçilər, əsasən serblər, xorvatlar, bosniyalılar və digərləri) arasında düzgün bölüşdürülmüşdür. Qanunvericilik eləcə də, həm statistik məlumatların siyahısını, həm də operativ rəyləri nəzərə alaraq, Silahlı Qüvvələrdə ümumilikdə müvafiq etnik nümayəndəliklərin təyin edilməsi üçün səlahiyyətli ölkə rəhbərliyini təmin edir. Fərdi hüquqlarla bağlı isə, ilk dəfədir ki, müdafiə qanunvericiliyi dövlət səviyyəsində müəyyən edilmişdir, bu da öz növbəsində o deməkdir ki, ölkədə hərbi heyət artıq etnik və ya yaşayış subyektindən asılı olmayaraq eyni xidmət hüquqlarına malikdir. Bunlar Xidmət Qanununda bir qədər təfərrüatlı təsvir edilmişdir və dil hüquqları, bərabər imkanlar, iddia prosedurları və hərbi intizam işlərinin kontekstində uyğun proses kimi sahələri əhatə edir.

Yeni sistemin nəzərəcarpacaq bir cəhəti ondan ibarətdir ki, yarandığı keçmiş birliklərin/ordunun hərbi irsi və bənzərliyini saxlamaq üçün hər birinin məsuliyyət daşdığı üç piyada polkunun yaradılmasıdır: Bosniya və Herseqovina Respublikasının Ordusu (üstünlüyü bosniyalılar təşkil edir), Xorvatiya Müdafiə Şurası (üstünlüyü xorvatlar təşkil edir) və Serbiya Respublikasının Ordusu (üstünlüyü serblər təşkil edir). Qanunvericiliyə uyğun olaraq, bu polkları nə operativ, nə də inzibati səlahiyyəti yoxdur və bu polklardan olan birliklər çoxmillətli briqadaları təşkil edir. Belə olduqda, Silahlı Qüvvələr hələ də etnik əhəmələri qoruyub saxlamaqla yanaşı, həmçinin operativ və inzibati perspektivdən həqiqətən çox millətli olacaqlar.

Nəticədə Bosniya və Herseqovina ölkənin seçiciləri üçün konstitusional zəmanətlərin qorunmasının qayğısına qalmaqda da həmçinin, öz müdafiə təşkilatının üzvlərinin bərabərliyini yaxşı təşkil olunmuş qanuni çərçivə ilə təmin etdiyinə dair zəmanət verməyə çalışdı. Hazırda qalan maneə tələb olunan siyasət və qaydalarla bu çərçivənin həyata keçirilməsidir.

Dil azlıqları üçün silahlı qüvvələr daxilində ana dilinin istifadəsi ilə bağlı sual yaranır: silahlı qüvvələrdə rəsmi ünsiyyətin ölkənin bütün rəsmi dillərində, yaxud da yalnız ən çox istifadə olunan dildə aparılması və xidməti işin icrası zamanı öz dilində ünsiyyət qurmağa icazənin verilib-verilməməsi.

Vahid silahlı qüvvələr daxilində etnik əməkdaşlığın yenidən qurulması etnik münaqişəyə məruz qalmış ölkələrdə xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu xüsusilə keçmiş düşmənlərin yenidən birləşməsinə tələb etdiyi üçün çətinlik yaradır. Hətta ayrı-ayrı strukturların saxlanması əhəmiyyətli olduğu yerdə müxtəlif birliklərin hərbi başçıları ilə müntəzəm dialoqların aparılmasının və milli komandanlıq strukturunun təcili yenidənqurulmasının

¹⁹³ Dəyişikliyin idarə edilməsi qrupu, NATO qərargahları Sarayevə.

təmin edilməsi üçün tədbirlər görülməlidir. Mərkəzsizləşdirmə, demobilizasiya, silahsızlaşdırma, və mülki həyata təkrar inteqrasiya haqqında qərarlar müzakirə edilərkən, çoxmillətlik məsələlərinə yer verməklə, hərbi heyət silahlı qüvvələrdə kifayət qədər təmsil olunmamış etnik qrupların üzvlərinin orduya cəlb olunmasını təmin etmək üçün xüsusi proqramlar kimi, barışıqı dəstəkləmək üçün işlənilib hazırlanmış, ziddiyyətdən sonrakı mərhələdə bir neçə xüsusi tapşırıqlarla üzləşə bilər. Beynəlxalq sülhü mühafizə qüvvələrinin müvəqqəti mövcudluğu müxtəlif qruplar arasında əməkdaşlığın mümkünliyünü nümayiş etdirmək üçün gələcəkdə gözəl imkan ola bilər. Bundan əlavə beynəlxalq yerləşdirmələr nəzərə alındıqda, sülhün mühafizəsində onların səmərəliliyi müxtəlif etnik qruplardan təşkil edildiyi halda arta bilər.

2. Beynəlxalq İnsan Hüquqları Öhdəlikləri

Bərabərlik hüququ aşağıda Qutu 12.2-də də qeyd edildiyi kimi, insan hüquqları sahəsində beynəlxalq qanunvericilikdə kifayət qədər tanınır. Bu İnsan Hüquqları üzrə Ümumi Bəyannamədə, Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda, və İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasında tanınır, baxmayaraq ki, bu mətnlərin arasında əhəmiyyətli dərəcədə fərqlər var. Bütün bu sənədlər irq, rəng, milli mənşə və dini səbəblərdən ayrı-seçkiliyi qadağan edir. MSHBP-nin MSHBP-in 27-ci maddəsi ilə müdafiə xüsusi olaraq etnik, dini və ya dil azlıqlarına qarşı ayrı-seçkiliyə şamil edilir.

Qutu 12.2	
Seçilmiş İnsan Hüquqları Sazişlərində Bərabərlik və Ayrı-seçkiliyin olmaması	
Maddə 2 ÜHİB	İrqi, rəngi, cinsi, dili, dini, siyasi və ya digər fikirləri, milli və ya sosial mənşəyi, mülkiyyəti, doğum və digər statuslarında fərq olmadan, hər bir kəsin bu bəyannamədə müəyyən olunmuş bütün hüquq və azadlıqlara hüququ çatır.
Maddə 26 MSHBP	Bütün insanlar qanun qarşısında bərabərdirlər və heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən qanunla bərabər müdafiə olunmaq hüququna malikdirlər. Bu baxımdan qanun hər hansı ayrı-seçkiliyi qadağan etməlidir və irq, rəng, cins, dil, din, siyasi və ya digər fikirlər, milli və ya sosial mənşə, mülkiyyət, doğum və digər status kimi ayrı-seçkiliyə qarşı bütün insanlar üçün bərabər və səmərəli müdafiəni təmin etməlidir.
Maddə 27 MSHBP	Etnik, dini və dil azlıqlarının mövcud olduğu ölkələrdə bu azlıqlara mənsub olan şəxslərə, həmin qrupun digər üzvləri ilə birlikdə öz mədəniyyətindən istifadə etmək, öz dininə etiqad etmək və onun ayinlərini icra etmək, habelə doğma dilindən istifadə etmək hüququ verilməsindən imtina edilə bilməz.
Maddə 14 İHAK	Bu Konvensiyada müəyyən olunmuş hüquq və azadlıqlarından istifadə etmə irq, rəng, cins, dil, din, siyasi və ya digər fikirlər, milli və ya sosial mənşə, milli azlıqla əlaqə, mülkiyyət, doğum və digər status kimi ayrı-seçkilik olmadan təmin edilməlidir.
İHAK-ın 12 sayılı protokolu Maddə 1	1. Qanunla müəyyən olunmuş hər hansı hüquqdan istifadə etmə irq, rəng, cins, dil, din, siyasi və ya digər fikirlər, milli və ya sosial mənşə, milli azlıqla əlaqə, mülkiyyət, doğum və digər status kimi hüquqlar ayrı-seçkilik olmadan təmin edilməlidir. 2. Heç bir kəsə 1-ci paragrafda qeyd edilənlərin hər hansı biri ilə bağlı hər hansı dövlət orqanı tərəfindən ayrı-seçkilik edilməməlidir.

Lakin bu müddəaların silahlı qüvvələrdə ayrı-seçkiliyin hər hansı formalarının tamamilə qadağası kimi tətbiq edilməsində bir neçə çətinliklər var. Birincisi, bu şəkildə silahlı qüvvələrin üzvü olmağa hüquq verilmir. Qanunvericilikdə ayrı-seçkilik barədə müddəalar nəzərdə tutulduğu halda bu MSHBP-nin əlaqədar olduğu dərəcədə heç bir maneəni əks etdirmir. Lakin İHAK-ın 14-cü maddəsində göstərilənlər daha problemlə görünür və aşağıda müzakirə edilir. İkincisi, bu saziş öhdəliklərinin özlüyündə dövlətlərdən ayrı-seçkiliyə qarşı qanunların həyata keçirilməsi və ya irqçilik və ya irqi və ya etnik təqiblərin qarşısının digərləri (məs, xidmət personalının gənc üzvü tərəfindən) tərəfindən alınması kimi ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üçün fəal tədbirlərin görülməsini tələb etməsi aydın deyil. Bu səbəbdən həmin tədbirlərin görülməsini tələb edən xüsusi İrqi Ayrı-seçkiliyin Bütün Formalarının Ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya daha

uyğundur (Qutu 12.3- bax).

Konvensiya “ictimai həyatın siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və ya hər hansı digər sahəsində insan hüquqlarının və əsas azadlıqların bərabər əsasda tanınması, istifadə və ya icrasını ləğv etmə və ya korlama məqsədi daşıyan, irq, rəng, törəmə və ya milli yaxud etnik mənşəyə əsasən hər hansı fərqləndirmə, ayırma, məhdudiyət və ya üstün tutma” hallarına tətbiq edilir. (Maddə 1.1).¹⁹⁴

Qutu 12.3

İrqi Ayrı-seçkiliyin Bütün Formalarının Ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya¹⁹⁴

Siyasi və vətəndaş hüquqlarından istifadə zamanı irq, rəng və ya etnik mənşə səbəblərindən ayrı-seçkiliyi qadağan edir hər kəsin öz ölkəsində dövlət qulluğunda bərabər hüquqa malik olduğunu qeyd edir (Maddə 2). Hər kəsin müstəqil milli tribunallar vasitəsilə əsas hüquq və azadlıqları ilə əlaqədar hər hansı ayrı-seçkiliyə qarşı effektiv vasitə və müdafiə hüququ vardır (Maddə 6).

İrqi ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsinə dair Komitə (dövlət partiyaları tərəfindən seçilmiş “yüksək mənəvi nüfuza malik olan və qərəzsizliyi qəbul etmiş” 18 mütəxəssisdən ibarətdir) dövlətin konvensiyaya riayət etməsinə nəzarət edir (Maddə 8).

Üzv dövlətlər hər iki ildən bir və ya komitə tərəfindən tələb edildikdə Konvensiyanın məqsədlərinə cavab vermək üçün qəbul edilmiş müxtəlif tədbirlər haqqında BMT-nin Baş Katibinə hesabat verir (Maddə 9.1.a və b). Komitə Birləşmiş Millət Təşkilatının Baş Assambleyasına illik hesabat verir (Maddə 9.2).

Üzv dövlət digər üzv dövlət haqqında Komitəyə yalnız həmin üzv dövlətin konvensiyanın müddəalarını yerinə yetirmədiyinə əmin olduğu zaman hesabat verə bilər (Maddə 11). Daha sonra Komitə komissiya vasitəsilə araşdırmalar aparır və “müzakirənin sülh yolu ilə həlli” üçün tövsiyələr irəli sürür (Maddə 13.1). Fərdlər də həmçinin dövlətin fərdi ünsiyyət hüququnu tanıdığı halda, üzv dövlət tərəfindən konvensiyanın pozulması nəticəsində zərərçəkmiş olduqlarına əmin olduqda Komitəyə ərizə ilə müraciət edə bilərlər (Maddə 14). Bu hallarda dövlət fərdlərin müraciətlərinə baxılması və komitə ilə birbaşa işin aparılması üçün orqan təsis edir. Komitə fərdlərdən alınan bütün dəlillərin nəzərə alınması və tövsiyələrin verilməsi üzrə məsuliyyət daşıyır.

Avropa Birliyi ölkələri 2000/43¹⁹⁵ sayılı direktivə əsasən ədalətsiz bilavasitə ayrı-seçkilik və irqi təqiblər də daxil olmaqla, özəl və ümumi işə götürmədə irq və etnik ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üçün tədbirlərin görülməsinə dair qanun verməlidirlər¹⁹⁶

Digər sahələr arasında bu direktiv aşağıdakılara tətbiq edilir: “(a) həvəsləndirmələr də daxil olmaqla, peşəkar iyerarxiyanın bütün dərəcələrində fəaliyyət sahəsindən asılı olmayaraq, seçim meyarları və orduya cəlb olunma şərtləri də daxil olmaqla, işə götürmə, öz işini qurma və məşğulluq ilə bağlı əlçatanlıq”¹⁹⁷. Sahibkarlar ayrı-seçkiliyi yarada bilən təcrübələrindən kənar özləri təqib törədən iş mühitinə səbəb olan işçilər tərəfindən görülən hər hansı hərəkətlərlə bağlı məsuliyyət daşıyacaqlar. Dövlətlərin “bu Direktivə əsasən uyğun hesab etdikləri zaman öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün barışıq prosedurları da daxil olmaqla, qanuni və/və ya inzibati prosedurların özlərini zərərçəkmiş hesab edən hər bir şəxs üçün əlverişli olduğunu təmin etmək” öhdəliyi var” (Mad. 7). Mümkündür ki, bu AB dövlətlərindən Silahlı qüvvələrin üzvlərinə sadəcə daxili proseslərin deyil, anti-ayrıseçkilik müddəalarının da həyata keçirilməsi üçün mülki hüquqi vasitələrə əlçatanlığının olmasına icazə verməyi tələb edir.

MSHBP-nin İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının qorunması haqqında Avropa Konvensiyasının 14-ci maddəsi ayrı-seçkiliyin olmaması üçün sərbəst hüququ müəyyən

194 Mənbə: İrqi Ayrı-seçkiliyin Bütün Formalarının Ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya, <<http://www2.ohchr.org/english/law/cerd.htm>>.

195 İrqi və ya etnik mənşəyindən asılı olmayaraq, insanlar arasında bərabər rəftar prinsipini yerinə yetirən 29 iyun 2000-ci il tarixli 2000/43/AB sayılı Şura Direktivi, Avropa Birliklərinin Rəsmi Jurnalı, L 180, 19 iyul 2000, Səh. 0022-0026.

196 Mad. 2.2.b: “aydın neytral müddəa, meyar və ya təcrübə hüquqi məqsədlə obyektiv əsaslandırılmayana qədər və həmin məqsədə nail olma vasitələri uyğun və vacib olmadığı halda, həmin müddəa, meyar və ya təcrübə irqi və ya etnik mənşəli insanları digərləri ilə müqayisədə xüsusilə əlverişsiz şəraitdə qoyduqda, dolayısı ayrı-seçkiliyin baş vermə ehtimalı var”.

197 Mad. 3.

etmir. Bu sadəcə digər konvensiya hüququnun və ya konvensiya hüququnun “sərhədləri daxilində” hüquqlardan istifadəyə şamil edilir (yəni, qanun pozuntusu hallarını nümayiş etdirməyə ehtiyac yoxdur, praktiki əlaqə kifayət edəcək). Ancaq işə götürmə və ya dövlət qulluğunda belə iştirak üçün heç bir konvensiya hüququ yoxdur. Hətta belə bir əlaqə və ya qanun pozuntusu yarandıqda, və 14-cü maddəyə müraciət edildikdə, fərqli yanaşmanı əsaslandırmaq mümkündür. Məsələn, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, əgər “heç bir obyektiv və əğlabatan əsaslandırma yoxdursa,” yəni, əgər bu “qanuni məqsəd” daşımırsa və ya “işə götürülənlər və yerinə yetirilməli məqsədlər arasında mütənəsnəbliyin əğlabatan əlaqəsi” yoxdursa, “davranışın müxtəlifliyi ayrı-seçkilik yaradır”¹⁹⁸. Buradan belə aydın olur ki, bu şərtlər təmin edilərsə, 14-cü maddəyə əsasən əsaslandırma mümkündür. Lakin, irqi və milli ayrı-seçkilik Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qeyd etdiyi kimi “olduqca əsaslı səbəblər” və ya “xüsusilə ciddi səbəblər” tələb etdiyi iki kateqoriyadır¹⁹⁹. Bundan əlavə, ayrı-seçkilik hallarında irqi motivasiyanı yaradan çətinliklər səbəbindən Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi müəyyən etmişdir ki, dövlət orqanları tərəfindən zorakılıq hallarının araşdırılmasında məlum sorğu istiqamətlərinin və ya səlahiyyətli orqanlar tərəfindən ayrı-seçkilinin aşkar dəlillərinə etinasızlıqla yanaşılmasının dövlət tərəfindən araşdırılmaması mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Nəticə etibarən ilə, sübut öhdəliyi dövlətə ayrı-seçkilinin baş vermədiyini göstərmək üçün səbəb verəcək²⁰⁰. Məsələn, silahlı qüvvələrdə hədə-qorxu gəlmək irqi baxımdan aydın şəkildə əsaslandırılarsa bu əhəmiyyət daşıyır (bax Fəsil 17, “İş şərtləri”).

14-cü maddədən fərqli olaraq, İHAK-nın 12-ci protokolu fərdlərin aşağıdakı hallarda ayrı-seçkiliyə məruz qalmaqdan müdafiəsi üçün sərbəst müddədir:

- Milli qanun çərçivəsində hər hansı hüquqdan istifadə etmə;
- Dövlət orqanlar tərəfindən qanuni öhdəliklərin yerinə yetirilməsi, o cümlədən qrantların verilməsi kimi diskresion səlahiyyətlərdən istifadə etməkdə;
- Dövlət orqanı tərəfindən hər hansı hərəkət və ya hərəkətsizlik.

Silahlı qüvvələr müəyyən dövlət orqanı olduğundan, 12 sayılı Protokol tətbiq edildiyi ölkələrdə onlar tərəfindən qadağan edilmiş səbəblərdən ayrı-seçkilik edilməsinin qarşısını alacaq. 12 sayılı protokol Avropa Şurasına 35 üzv dövlət tərəfindən imzalanmış, və həmin protokol onu ratifikasiya etmiş 14 dövlət üçün 1 aprel 2005-ci il tarixində qüvvəyə minmişdir²⁰¹.

ATƏT etnik azlıqlara qarşı ayrı-seçkilik sahəsində əhatəli öhdəlikləri işləyib hazırlamışdır. 1975-ci ildə Helsinki konfransında ATƏT qeyd etmişdir ki, iştirakçı dövlətlər həmin dövlətlərdə milli azlıqların və regional mədəniyyətlərin rolunu tanımalıdır²⁰². Daha sonra, 1989-cu il tarixli Vyana Konfransında iştirakçı dövlətlər “öz ərazilərində etnik, mədəni, dil və dini bərabərliyin olması məqsədilə milli azlıqların inkişafı üçün şərtlər yaradacaqlarına və onları müdafiə edəcəklərinə dair” razılaşırdılar²⁰³. 1990-cı ildə Kopenhagen Konfransında belə azlıqlara və ya mədəniyyətə mənsub olanların öz doğma dillərindən istifadə etmək və öz təhsil, mədəniyyət və dini müəssisələrini yaratmaq hüquqları buna əlavə oldu²⁰⁴. Sonrakı konfranslar mədəni bərabərliklə bağlı həmin prinsipləri yenidən təsdiqlədi. ATƏT diqqətini miqrant işçilərin məsələləri ilə bağlı

198 Abdulaziz, Cabales və Balkandali Böyük Britaniyaya qarşı, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 28 may 1985, Avropa İnsan Hüquqlarına dair Hesabatları, Cild. 7, 1985, səh. 741, para. 72 (həmçinin bax Belçikada təhsildə dillərdən istifadə haqqında qanunların müəyyən aspektləri ilə əlaqədar İş (Belçika Linqvistik İş), Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 23 iyul 1968, Avropa İnsan Hüquqlarına dair Hesabatları, 1979-80, Cild 1, səh. 241).

199 Tekeli Türkiyəyə qarşı, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 16 noyabr 2004, Avropa İnsan Hüquqlarına dair Hesabatları, Cild. 42, 2006, səh. 53, “təzibedilməz dəlillərə” istinadən.

200 Nachova Bolqarıstana qarşı, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 26 fevral 2004, Avropa İnsan Hüquqlarına dair Hesabatları, Cild 39, 2004, səh.793, para. 169.

201 31 yanvar 2007-ci il tarixində 12 sayılı protokol aşağıdakılar tərəfindən ratifikasiya edilmişdir: Albaniya, Ermənistan, Bosniya və Herseqovina, Xorvatiya, Kipr, Finlandiya, Gürcüstan, Lüksemburq, Hollandiya, Rumıniya, San Marino, Serbiya və Çernoqoriya, keçmiş Yuqoslav Respublikası Makedoniya, və Ukrayna. Bax <<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=177&CM=7&DF=1/31/2007&CL=ENG>>.

202 Helsinki 1975 (Humanitar və digər sahələrdə əməkdaşlıq).

203 Vyana 1989, para. 19.

204 Kopenhagen 1990, para. 32-34.

çoxsaylı qətnamələrə yönəltdi²⁰⁵.

3. Yanaşmalar

Bu bölmədə qanuni və ya şikayət prosesləri və işə götürmə siyasətləri vasitəsilə müxtəlif ölkələrin irqi ayrı-seçkiliklə bağlı yanaşmaları mükəmməl təcrübələrin müəyyənəşdirilməsi məqsədilə təsvir edilmişdir. Buna bənzər müzakirə silahlı qüvvələrdə və dil azlıqlarında olan qeyri-vətəndaşların vəziyyəti ilə bağlı davam etdirilir.

İrqi Ayrı-seçkilik və ya Təqiblərə dair Şikayətlər üzrə iş

Əvvəlki bölmədə təsvir edilmiş insan hüquqları öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi məqsədilə irqi ayrı-seçkiliklə bağlı şikayətlərə baxmaq üçün səmərəli vasitələrin təmin edilməsi vacibdir. Ayrı-seçkilik üçün müdafiə vasitələri bir neçə formada ola bilər. Bir üsul ayrı-seçkiliklə bağlı mülki iddiaların mülki məşğulluq tribunallarına çıxarılması (əvvəlcədən aparılan daxili müzakirədən sonra BK-da mümkün olan, Qutu 12.4-ə bax) və ya insan hüquqları komissiyalarına birbaşa əlçatanlıq hüququn verilməsidir (Kanadada olduğu kimi).

Qutu 12.4

Böyük Britaniyanın yanaşması: İrqi Ayrı-seçkilik haqqında iddiaların əvvəlki müzakirəsi²⁰⁶

İrqi ayrı-seçkiliyin qarşısını alan ümumi qanunvericilik 1996-cı ildə silahlı qüvvələrə şamil edildi və silahlı qüvvələrin üzvlərinə irqi ayrı-seçkiliklə bağlı iddiaları məşğulluq (mülki) tribunalına çıxarmağa icazə verir. Lakin onlar bunu etməzdən əvvəl daxili xidmət proseduruna əsasən iddia irəli sürməlidirlər (düzəliş üçün iddia kimi tanınır). Silahlı qüvvələr daxili prosedurun qərarı verilənə qədər tribuna prosesinin təxirə salınmasını tələb edə bilərlər, bu çox vaxt praktikada həyata keçirilən vəziyyətdir.

Bu yanaşmanın üstünlüyü ondan ibarətdir ki, bu işlərin daxili həllinə yol açır, və ayrı-seçkilik digər xidmət personalının hərəkətlərinin nəticəsi olduqda hərbi intizam məsələsi kimi bildirişlərin irəli sürülməsinə icazə verir.

Buna baxmayaraq burada düzəlişlər üçün iddialar (dəlilin kriminal standartlarına uyğun olaraq intizama xarakterli olan) və tribunal (dəlilin daha aşağı mülki standart olduğu zaman) arasında mühüm fərqlər vardır. Bundan başqa, öz işçilərinin ayrı-seçkilik hərəkətləri üzrə məsuliyyət daşıyan işə götürən qismində silahlı qüvvələrə qarşı tribunal prosesləri qaldırılacaq, daxili prosedurlar isə digər xidmət personalına qarşı intizam proseslərinə gətirib çıxara bilər.

Bu yanaşmanın mənfəətləri ondan ibarətdir ki, daxili prosedurların tamamlanmasına qədər əhəmiyyətli dərəcədə yubanmalar ola bilər və tabeçilik qaydası ilə şikayət etmək tələbi şikayəti təqdim edən kişi və qadın hərbi qulluqçular üçün maneə yarada bilər.

Bəzən irqi pis rəftar haqqında bildirişlər təqib və ya qüvvələrin digər üzvləri tərəfindən hədə-qorxuya məruz qalma üzərində cəmləşir. Silahlı qüvvələr əlbəttə ki, ayrı-seçkilik olmadan, irqi nöqtəyi-nəzərdən yol verilə bilər və təhlükəsiz iş mühitinin saxlanması üzrə məsuliyyət daşıyır. İrqi təqib ayrı-seçkilik forması hesab edilə bilər ki, bunun üçün də silahlı qüvvələr məsuliyyət daşıyır. Lakin ayrı-seçkilik haqqında qanundan fərqli olaraq, hərbi intizamın pozulması altında əlavə müdafiə tədbirləri və ya rəsmi pisləmə işarələri mövcud ola bilər. Məsələn BK-da hərbi məhkəmə və ya ali rütbəli zabıt hərbi qanun pozuntusunda irqi və ya dini gərginliyi gərginləşdirici amil kimi qəbul etməlidir. Bu da öz

205 Xüsusilə, 1989-cu ildə Vyana konfransında ATƏT "qəbul edən tərəfləri və mənşə ölkələrini qəbul edən ölkələrdə hüquqi yaşayan miqrant işçilər və onların ailələri üçün həyatın iqtisadi, sosial, mədəni və digər şərtlərinin sonrakı inkişafı üçün təhsil və təlim kimi sayları həyata keçirməyə dəvət etdi. Xüsusilə maraqlıdır ki, ATƏT "iştirakçı dövlətlər tərəfindən miqrant işçilərin məsələlərinin insani aspektlərinin tanınması" qeyd etmişdir.

206 Dəlillər protokoluna 11-ci Əlavə, "Silahlı Qüvvələrin Baş Komitəsinin Xüsusi Hesabatı 2001", 2001 HC (Ümumilər Palatasının Sənədləri) 154, Cild. II; İrqi münasibətlər Aktı 1976, Bölmə 75; İrqi münasibətlər haqqında qaydalar (Sənaye Tribunalına şikayətlər) (Silahlı qüvvələr) 1997; Silahlı qüvvələr haqqında qanun 2006, Bölmələr 334-339.

42 AB Direktivi 2000/43, Maddə 2.3.

növbəsində potensial olaraq daha ciddi cəzaya səbəb olacaq²⁰⁷.

Qutu 12.5

İrqi təqibin müəyyən edilməsi²⁰⁸

İrqi və ya etnik mənşə ilə bağlı arzu edilməz hərəkət bir şəxsin ləyaqətinin pozulması və hədə-qorxu, düşmənçilik, həqarətli, təhqiredici və ya xoşagəlməz mühitin yaradılması məqsədilə baş verdikdə, təqib ayrı-seçkilik hesab edilir.

Bundan başqa, qeyri-düzgün davranış və təhqirlər haqqında şikayətlərə baxan müəssisələr (məs. Hərbi ombudsman və ya baş müfəttiş) etnik mənsubiyyətlə bağlı məsələlər üzrə yurisdiksiyaya malik ola bilər. Bir diqqətəlayiq nümunə digər əsgərlərin hərəkətləri ilə bağlı şikayətləri almaq və araşdırmaq səlahiyyətinə malik olan silahlı qüvvələr üzrə Alman parlament komissarıdır (bax Fəsil 22, "Ombudsmanlar").

Silahlı qüvvələrdə bərabər imkanların həyata keçirilməsi

İrqi ayrı-seçkilik üzrə iş sadəcə olaraq şikayətlərə baxılması üçün qanuni vasitələrin təmin edilməsi məsələsi deyil. ABŞ və BK-ın təcrübəsi siyasətlərin mühümlüyü və idarəetmə təşəbbüslərini vurğulayır.

ABŞ-da irq, rəng, din, və ya milli mənşədən asılı olmayaraq, hərbdə bütün insanlara bərabər rəftarın təmin edilməsi üçün 1948-ci ildə 9981 sayılı inzibati fərman verildi. 1971-ci ildə sonradan adı Müdafiə üzrə Bərabər İmkanın İdarə olunması İnstitutu olaraq dəyişdirilən İrqi Münasibətlərin Müdafiəsi İnstitutu hökumətə məsləhətlərin verilməsi və təlimlərin keçirilməsi üçün yaradıldı. Qutu 12.6-da ABŞ-ın təcrübəsindən qeyd ediləni kimi, silahlı qüvvələrdə ayrı-seçkilik və azlıqların təmsil edilməsi dövlət siyasətinin kifayət qədər əhəmiyyətə malik məqsədi hesab edilirsə, mühüm tədbirlər görülməlidir.

Qutu 12.6

ABŞ ordusunda bərabər imkanların inkişaf etdirilməsi²⁰⁹

Müdafiə Departamentində məsuliyyət yüksək vəzifəli işçinin üzərinə düşür: bərabər imkanlar üzrə müdafiə nazirinin müavini.

Müdafiə Departamenti bərabər imkanlı işçilərə təlim keçən Müdafiə üzrə Bərabər İmkanın İdarə olunması İnstitutunu dəstəkləyir, bərabər imkan siyasəti barəsində departamentə məsləhətlər verir və əlaqədar tədqiqatı aparır.

Departament hər xidmətdən təsdiq-iş planlarının saxlanması və nəzərdən keçirilməsini və illik "Bərabər hərbi imkanların qiymətləndirilməsi" sənədinin tamamlanmasını tələb edir.

Bu qiymətləndirmədə müxtəlif bərabər-imkanlı məqsədlərə cavab verilib-verilməməsi haqqında məlumat verilir və təqib və ayrı-seçkilik kimi problemlər müəyyən edilir. Qiymətləndirməyə 10 sahə üzrə həm məlumatlar, həm də təsviri qiymətləndirmələr daxildir. Bunlardan biri orduya çağırılma və yeni qəbul edilənlərin sayının artırılmasıdır (yəni zabitlərin fəaliyyətə cəlb edilməsi). Digər sahələrə zabit və hərbi xidmətə cəlb edilənlərin rütbələrinin qaldırılmasının nəticələri, zabit və hərbi xidmətə cəlb edilənlərin peşəkar hərbi təhsilinin başa çatması (məs. ali rütbəli zabitlər üçün kolleclər və kiçik zabit akademiyaları), zabitlərin müntəzəm tərkibdə yüksəlişi, xidmət tərəfindən karyera yüksəlişi kimi müəyyən edilmiş vəzifələrə və komandir və komandir müavinləri vəzifələrinə təyin edilmə, hər hansı hərbi peşə kateqoriyasında azlıqların və ya qadınların həddindən artıq və ya az təmsil olunması daxildir. Müəyyən tarixi təvəccöh sahibi olmayan qruplara dəstək üçün xüsusi proqramlar yaradılmışdır:

- Amerika hindlisinin/Alyaska vətəndaşlarının məşğulluq proqramı
- Asiya Amerikalısının/Sakit okean Adalarında yaşayan amerikalıların məşğulluq proqramı
- Qara dəri insanlarının məşğulluq proqramı
- Latın amerikalılarının məşğulluq proqramı

207 2006-cı il tarixli Silahlı Qüvvələr haqqında qanunun 240-cı bölməsinə əsasən

208 AB Direktivi 2000/43, Maddə 2.3.

209 Müdafiə Departamenti, <<http://www.dod.mil/prhome/eotenent.html>>; Müdafiə Departamenti Direktiv 1350.2, 18 avqust 1995, <<http://www.dtic.mil/whs/directives/corres/rtf/d13502x.rtf>>; Müdafiə üzrə Bərabər İmkanın İdarə olunması İnstitutu, <<http://www.deomi.org/deomi.htm>>.

Eynilə, BK-da silahlı qüvvələrdə etnik azlıq qruplarının silahlı qüvvələrdə az təmsil olunması, irqi ayrı-seçkilik və hədə-qorxu gəlmə, aşağı rütbədə saxlama səviyyələri bir sıra proaktiv siyasətlərin işlənilməsi və yerinə yetirilməsinə gətirib çıxardı. Müdafiə Nazirliyi və qanunla müəyyən edilmiş ayrı-seçkiliklə mübarizə orqanı, İrqi Bərabərlik Komissiyası (İBK) arasında 1998-ci ildə əməkdaşlıq sazişi bağlandı. Bu irqi bərabərliyə nail olmaq üçün tədbirləri, o cümlədən, etnik azlıqların orduya cəlb olunması məqsədlərinə nail olma, etnik azlıqların orduya cəlb edilməsi və rütbələrinin qaldırılmasında maneələrin aradan qaldırılması, yüksək rütbələrdə etnik azlıqlardan olan zabitlərin sayının artırılması, irqçiliklə bağlı pis rəftarın qarşısının alınması üçün səmərəli tədbirlər, və illik qiymətləndirmələrin bərabər imkanlı fəaliyyət hissəsinin təşkil edilməsini əhatə edir. 2001-ci ildə İBK əsaslı inkişafın əldə edilməsi barədə Ümumilər Palatasının Silahlı qüvvələrinin baş komitəsinə məlumat vermişdir. 2000-ci ildə silahlı qüvvələrdə milli azlıqların az təmsil olunmasını aradan qaldırmaq üçün "bərabər təmsil olunma" üzrə rəsmi siyasət hazırlandı²¹⁰.

Xüsusi işçi heyəti siyasətləri

Müsbət-iş siyasətləri ziddiyyətlidir və hətta bu siyasətlərə əks ayrı-seçkilik xüsusilə daxildir, konstitusiyaya zidd və ya qeyri-qanuni ola bilər. Bu siyasətlər həmçinin potensial olaraq yuxarıda qeyd edilən beynəlxalq sazişləri də poza bilər. Əvvəlki ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması məqsədilə AB Direktivi tərəfindən xüsusi və vaxtla məhdudlaşdırılmış qanun azalmaları yaxşı seçimdir. Lakin müəyyən hərbi rütbələr və strukturlarda azlıqların iştirakının arzuolunan səviyyəsini müəyyən etmək üçün az təmsil olunan qruplarla bağlı hədəflər və ya kvotalar və həmin kvotalara cavab vermək üçün işlənilən siyasətlər səmərəli ola bilər.

1960-cı illərdə Kanadada Anqlofon çoxluğu ilə Frankofon azlığını - əhalinin təxminən dördü üçü ilə dördü birini ayıran məsələlərdən biri silahlı qüvvələrdə və əsasən də zabit heyətində ikinci qrupun az təmsil olunması idi. Müsbət-iş kvotaları, xüsusi təlim proqramları və zabitlər üçün dil tələblərində dəyişikliklər Frankofon təmsilçiliyinin artırılması məqsədilə tətbiq edildi. Görünür, hər üç xidmətdə və hər hərbi intizamda fransız dilli hissələrin yaradılmasının fransız-dilli zabitlərin sayının artmasında daha mühüm rol oynamışdır²¹¹.

Kvotası az olan kifayət qədər təmsil edilməyən qruplarının orduya çağırılmasının asanlaşdırılması üçün növbəti metod azlıqların hərbi məktəblərə qəbulu üçün tələblərin asanlaşdırılmasıdır (belə siyasət NATO İnformasiya Mərkəzinin köməyi və AB-nin Bolqarıstandakı nümayəndəliyi tərəfindən maliyyələşdirilməklə 2003-cü ildə Bolqarıstanda tətbiq edilmişdir).

Təlim tədbirləri

Etnik məsələlərə dair məlumatlılığın artması üçün belə siyasətlərə xüsusi təlim kursları daxil ola bilər. Məs, 1990-cı illərin ortasında müxtəlif irqi və etnik qruplara mənsub olan yeddi müxtəlif silahlı qüvvələri birləşdirməli olan yeni yaradılmış Cənubi Afrika Milli Müdafiə Qüvvələrinin üzvləri müxtəliflik üçün daha böyük tolerantlıq və hörməti tərbiyə etmək üçün işlənilən hazırlanmış bir sıra proqramlardan keçmişdilər.

Bərabər-imkanları təmin edən təlimin tamamlanması vəzifə artımı üçün ilkin şərt ola bilər, əksinə, bu siyasətlərin yerinə yetirilməməsi faktı iş karyerasının tərəqqisi üçün maneə hesab ediləcək.

Vətəndaşlıq məsələləri

Qeyri-vətəndaş olanların bir ölkənin silahlı qüvvələrinə daxil olmasının qarşısını alan məhdudiyətlər ATƏT-in iştirakçı Dövlətləri arasında adi haldır, lakin universal deyil.

210 Müdafiə Nazirliyi, "Ordu üçün ümumi heyətin bərabərlik və müxtəlifliyi haqqında Direktiv rəhbəri", <http://www.army.mod.uk/linkedfiles/servingsoldier/usefulinfo/equality/ss_hrpers_eq_w/cgs_equality_and_diversity_directive.pdf>.

211 "Çoxmillətli Silahlı qüvvələr", Silahlı qüvvələrə Demokratik nəzarət üzrə Cenevrə mərkəzi, 2005, <http://www.dcaf.ch/publications/bg_multiethnic_armed_forces.cfm?nav1=4&nav2=1>.

Onların düşüncəsinə görə, belə məhdudiyətlər ayrı-seçkiliyin bir formasıdır (bəzən bilavasitə irqi ayrı-seçkilik), lakin bu asanlıqla əsaslandırıla bilər.

Məs, BMT-nin İrqi Ayrı-seçkiliyin Bütün Formalarının Ləğv Edilməsi Haqqında Konvensiyası “bu konvensiyaya üzv dövlət tərəfindən vətəndaşlar və qeyri-vətəndaşlar arasında edilən fərqlər, istisnalar, məhdudiyətlər və ya üstünlüklərə” tətbiq edilmir²¹². AB dövlətlərinin vətəndaşlarının ümumiyyətlə sərbəst köçmə hüquqlarına əsasən digər AB dövlətində işə qəbul olunmada sərbəst olmalarına baxmayaraq, dövlət xidməti ilə bağlı burada istisnalar vardır və Ədalət Məhkəməsinin müvafiq presedent hüququ və Avropa Komissiyasının bəyanatı silahlı qüvvələri həmin bu müstəsna kateqoriyaya daxil edir²¹³.

Buna baxmayaraq, bəzi ölkələr qeyri-vətəndaşları öz silahlı qüvvələrinə və ya xüsusi hərbi hissələrə çağırırlar, məs. Fransa Xarici Legionu qeyri-vətəndaşları orduya cəlb edir²¹⁴, Britaniya ordusunda qurxqlar Nepal vətəndaşlarıdır.

Qutu 12.7

Qurxq briqadası²¹⁵

1814-1815-ci ildə anqlo-nepal müharibəsini sonlandıran sülh sazişinin bağlandığı 1815-ci ildən etibarən təxminən iki əsdir ki, qurxqlar əvvəlcə (Britaniya) Hind Ordusunda və 1947-ci ildə Hindistanın müstəqilliyindən sonra Britaniya Ordusunda əsgər kimi xidmət etmişlər.

Normal ildə 28,000 potensial çağırışçı 3500 güclü qurxq briqadasında mövcud olan 230 yer üçün yarışır. Briqada özünəməxsusdur. Bu şərti anlamda əməliyyat briqadası deyil. Əksinə, bu, bütün qurxq əsgərlərinin əsasən piyada, həmçinin mühəndislər kimi və siqnalizasiya və logistika hissələrinə cəlb olunduğu və xidmət göstərdiyi yaradılmış qurxq hissələrinin Britaniya ordusunda digər əməliyyat briqadalarına inteqrasiya olmağı bacaran və onun bir hissəsini təşkil etdiyini təmin edən inzibati orqan, çətir təşkilatdır.

Qurxqlar Nepalda orduya çağırılırlar. Onlar Nepalın vətəndaşlarıdır və kral hakimiyyətinə xidmət göstərdikləri müddət ərzində bu şəkildə davam edəcəklər. Təqaüdə çıxdıqda isə onlar Nepala dönür və Nepal cəmiyyətində öz yerlərini bərpa edirlər. Qurxqların Britaniya Ordusunda xidmət göstərməsinə imkan yaratmaq üçün bu xüsusi tədbirlər tələb edilir, eyni zamanda onlar öz Nepal kimliklərini saxlayır və öz mədəni, dini və etnik irslərini qoruyurlar.

Xidmət şərtləri Üç Tərəfli Sazişlə idarə edilir (BK və Hindistan ordularında qurxq dəstələrinin işə alınması barədə Nepal Hökumətinin razılığını göstərən BK, Hindistan və Nepal hökumətləri arasında 1947-ci ildə imzalanmış müqavilə memorandumu).

Yuxarıda izah edildiyi kimi, Silahlı qüvvələrdə xidmət edən qeyri-vətəndaşlara qoyulmuş məhdudiyətlər çox zaman əsaslandırıla bilər. Lakin qeyri-vətəndaşlara xidmət üçün icazə verildikdə, xidmət şərtlərində fərqlər müdafiə üçün çətinliklər yaradır²¹⁶. BK-da qurxqlara qarşı ayrı-seçkiliyin iddia edildiyi iki məhkəmə işində bu prinsipləri prosesdə nümayiş etdirilir. Birincisində, məsələn qurxq briqadasının üzvlərinin xidmət şərtlərinin İnsan hüquqları və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 14-cü maddəsinə uyğun olub-olmaması haqqında idi²¹⁷. qurxqlar aldıkları təqaüd məbləğində Britaniya ordusunun digər əsgərləri ilə müqayisədə daha əlverişsiz mövqedə, lakin ödənişin nə vaxta kimi həyata keçirilməsi ilə bağlı daha üstün vəziyyətdə idilər (belə ki, 15 ildən sonra, Britaniya əsgərinə yalnız 60 yaşından sonra güzəştli təqaüd kəsilmə hüququ verilmişdi). Məhkəmə həmçinin qurxq və digər Britaniya əsgərlərinin təqaüdə çıxacağı cəmiyyətdə çox müxtəlif yaşayış şərtlərini də nəzərə almışdı. 14-cü maddənin pozulmadığı müəyyən edilsə də, bununla belə məhkəmədə çəkişmələr xidmət şərtlərinin

212 Mad. 2

213 Bax Avropa Parlamentinin məlumat cədvəli “İşçilərin sərbəst köçməsi”, http://www.europarl.europa.eu/facts/3_2_2_en.htm.

214 Bax <<http://www.legion-recrute.com/en>>.

215 J. Sullivanın hökmü (inzibati məhkəmə) R (Purja) Müdafiə Nazirliyinə qarşı məhkəmə işində, İngiltərə və Uels Ali Məhkəməsi, 2003, səh. 445; <http://www.army.mod.uk/brigade_of_gurkhas/index.htm>

216 Qeyri-üzv dövlətlərin vətəndaşlarına qarşı məhdudiyətlər AB-in 2000/43 sayılı Direktivində əhatə olunmur. Bax Mad. 3.2.

217 R (Purja və digərləri) Müdafiə Nazirliyinə qarşı, Apelyasiya Məhkəməsi, 9 oktyabr 2003, Həftəlik Qanun hesabatları, Cild. 1, 2004, səh. 289.

əsaslı surətdə nəzərdən keçirilməsinə gətirib çıxarmışdır²¹⁸. İkinci məsələdə isə, Dünya Müharibəsi zamanı yaponlar tərəfindən məhbus kimi saxlanılan qurqx və Britaniya əsgərlərinə kompensasiya ödənişlərində fərqlə bağlı ayrı-seçkilik müzakirə olundu.

II. Məhkəmə əsassız olması üçün qurqxlara daha az ödənişlər təyin etdi. Bu nəticə təsirə məruz qalmış hər bir qurqxa 10,000 £ dəyərində kompensasiya ödənişlərinin edilməsinə gətirib çıxardı.

Dil azlıqlarına yanaşma

Rəsmi dildən fərqli dildə danışan bəzi azlıq qruplarının üzvlərinin silahlı qüvvələrdə tam iştirak etməsinə dil maneə yarada bilər. Aşağıdakı Qutu 12.8 ATƏT-in iştirakçı Dövlətlərinin bir neçəsində bu məsələ ilə bağlı qəbul edilən müxtəlif yanaşmaları göstərir.

Qutu 12.8

Seçilmiş ölkələrdə azlıqların dillərinə yanaşma²¹⁹

Avstriya	Avstriya hərbiçiləri sərbəst şəkildə öz dillərində ünsiyyət qura bilərlər. Hərbi xidməti yerinə yetirmək qabiliyyəti üzrə hərbi mükəlləfiyyət prosedurları və yoxlamalarla bağlı dil azlıqlarının öz dillərindən (tanınmış azlıqlar) istifadə etməsinə icazə verilir. Silahlı qüvvələrdə bütün digər ünsiyyət rəsmi dildə olmalıdır, bu da Avstriya konstitusiyaya qanununa görə Alman dilidir.
Kanada	Yoldaşlar ilə söhbətlər isə istənilən dildə aparıla bilər. Lakin bir dilli təyin edilmiş, əsasən bir dilli regionlarda yerləşən hərbi hissələrdə Xəzinədarlıq Şurası Katibliyi tərəfindən təyin edildiyi kimi (Kanada Qüvvələrində həm fransız, həm də ingilis dili hissələr fərqləndirilir) iş dili məcburidir. İki dilli təyin olunan hissələrdə isə (əsasən iki dilli regionlar) iki dildən biri sərbəst şəkildə istifadə edilə bilər.
Çexiya Respublikası	Çexiya Respublikasında inzibati orqanlar, o cümlədən silahlı qüvvələrdə rəhbərlərlə iş üzrə istifadə edilən rəsmi dil çex dilidir: Slovak dili bərabər hüquqlu hesab edilmir. Silahlı qüvvələrdə ünsiyyət üçün digər dillərdən istifadə etməyə icazə verilmir.
Finlandiya	Rəhbər dili fin dilidir (bir hərbi hissə İsveç dilidir). Mülki işlərdə insanlar öz dillərini seçməkdə sərbəstdirlər.
Latviya	Rəsmi Dil Qanununa uyğun olaraq, Latviyanın yeganə rəsmi dili olan Latviya dili Milli Silahlı Qüvvələrin hərbi hissələrində istifadə edilməlidir. Ancaq bu məhdudiyyyət yalnız rəsmi öhdəliklərin icrası zamanı tətbiq edilir.
Litva	Vəzifənin icrası zamanı rəsmi dildən istifadə edilməlidir.
Slovakiya	Konstitusiyanın 6-cı Maddəsi, 1-ci bəndinə uyğun olaraq, Slovak dili Slovakiyanın rəsmi dilidir. Slovakiya Respublikasının Qanunlar Toplusunun 270/1995 sayılı Aktının 3.2-ci maddəsinə uyğun olaraq, Silahlı qüvvələrin üzvləri rəsmi danışıqlarda rəsmi dildən istifadə etməlidirlər.
Ukrayna	Rəsmi işgüzar fəaliyyətdə yalnız dövlət dilindən istifadə olunmalıdır.

Dövlət daxilində sayca əhəmiyyətli dərəcədə dil fərqləri olduqda, azlıqların fərqlərini tanıyan xüsusi hissələrin yaradılması azlıqların dil qruplarının az təmsil olunmasının səmərəli həlli ola bilər. Məs, İsveçrədə silahlı qüvvələr mümkün qədər kantonal və linqvistik xətlər üzrə təşkil olunmuş hissələrə malik olmaqla çox təbəqəli struktura malikdir. Lakin ixtisaslaşmış dəstələr çoxdilli hissələri formalaşdırma bilər. Çoxdillilik Müdafiə Nazirliyinin işçi heyəti və zabıt heyətləri üçün məcburidir (Qutu 12.9-a bax).

Belçika və Kanada Belçikalı fləmənglər və Kanadalı frankofonların öz dillərində idarə olunmaq seçiminə cavab olaraq ikili hərbi struktur qurdu. Kanadada belə hissələrin tətbiqinin bir sıra təsirləri olmuşdur:

- Frankofon zabıtları öz doğma dillərində daha yaxşı ünsiyyət bacarıqları olduqları

²¹⁸ Lordlar palatası, Müzakirə, nəşrlər və Qeydlər bölməsi, Britaniya Parlamentinin veb saytı, 11 yanvar 2005, <<http://www.publications.parliament.uk/pa/ld200405/ldhansrd/vo050111/text/50111-47.htm>>.

²¹⁹ DTİHB və SQDN sorğusu, sual 78 və 79.

üçün həmin hissələrdə faydalanırdılar;

- Frankofon zabitləri fransız dilli hissələrdə frankofon əsgərlərinin mədəni xüsusiyyətlərinə daha çox uyğunlaşırlar və bu səbəbdən daha uğurlu rəhbərdirlər və İngilis dilli hissələrdə Anqlofon kolleqaları kimi vəzifələri çox sürətlə təşviq edilir;
- Silahlı qüvvələrdə fransız dilli hissələrin yaradılması polkovniklər, generallar və heyət zabitləri üçün vəzifə artımı kvotalarından asılı olmayaraq, ikidilli olmaları tələbi ilə nəticələnir²²⁰.

Qutu 12.9

Çoxdillilik və İsveçrə Silahlı Qüvvələri²²¹

İsveçrə dörd rəsmi dili olan dövlətdir: Fransız, Alman, İtalyan və Retro-Roman. İsveçrə silahlı qüvvələri heç vaxt çoxdillilik siyasətini rəsmi olaraq formalalaşdırmasa da, onlar İsveçrə dövlətinin çoxdilli xüsusiyyətinə cavab vermək üçün üç siyasət hazırlamışdılar.

1. Dil ərazisinin prinsipi

Silahlı qüvvələrdə dil qruplarının bərabər təmsil olunması tarixi kantonal hərbi təşkilatına qədər gedib çıxan Silahlı qüvvələrin ərazi strukturu tərəfindən təmin edilir. Bir çox hissələrə eyni kantondan olan vətəndaşlıqdan orduya çağırılması və 26 İsveçrə kantonlarından 22-nin təkdilli hissə olması faktına görə, İsveçrə Silahlı qüvvələrinin əksər hissələri daxili ünsiyyət üçün bir dildən istifadə edirlər.

2. Proporsionallıq prinsipi

Ərazi prinsipinə əlavə olaraq, çoxdillilik məsələsinə İsveçrə Silahlı qüvvələrində dil birliklərinin mütənasib təmsil olunması ilə cavab verilir. Silahlı qüvvələr heyətinin tərkibi İsveçrədə dil birliklərinin faktiki proporsiyasını göstərə bilər. Təmsilçiliyin bu siyasəti əsasən qeyri-rəsmi və vərdişə çevrilmiş qaydalara əsaslanır və qanuni göstərişlər nadir olur.

3. Zabit heyətinin dil bacarıqları

Zabitlərin əla ünsiyyət bacarıqları olmalıdır. Bununla əlaqədar olaraq, İsveçrə Silahlı Qüvvələri öz zabitlərinin hərbi hissəyə daxil olmağın əvvəl və mülki təhsil zamanı əldə etdikləri nisbətən yaxşı dil bacarıqlarından faydalanır. Yalnız son zamanlarda zabit təlimlərində dil tədrisinə böyük diqqət ayrılır: bu dörd rəsmi dillərdən birində deyil, İngilis dilində aparılır.

4. Mükəmməl təcrübə və tövsiyələr

- Silahlı qüvvələrdə irqi ayrı-seçkilik (irqi əsaslarla bilavasitə ayrı-seçkilik və təqiblər də daxil olmaqla) iddialarını qaldırmaq üçün silahlı qüvvələrin üzvləri üçün səmərəli vasitələr olmalıdır;
- Silahlı qüvvələrin üzvləri irqi ayrı-seçkilik (irqi əsaslar üzrə bilavasitə ayrı-seçkilik və təqiblər də daxil olmaqla) iddialarının həyata keçirilməsi üçün mülki məhkəmə və tribunallara əlçatanlığa malik olmalıdırlar. Onların əvvəlcə daxili vasitələrdən istifadə etmələri barədə ilkin şərtlər olduqda, hədsiz yubanma və ya uyğun olmayan daxili araşdırma zamanı mülki orqan prosesual hərəkətləri icra etməlidir;
- Bütün silahlı qüvvələr bütün etnik qrupların ədalətli və bərabər təmsil olunduğunu əhatə edən prinsiplərə əsaslanan yığım qaydasının daxil olduğu şəffaf çağırış prosesinə malik olmalıdır;
- Etnik və dil azlığı ümumi əhali ilə müqayisədə silahlı qüvvələrdə əhəmiyyətli dərəcədə az təmsil olunursa, həmin qrupdan olan müraciətlərin təşviq edilməsi və asanlaşdırılması üçün fəal addımlar atılmalıdır;
- Müdafiə nazirlikləri bu siyasətlərə nəzarət edilməsi və onların həyata keçirilməsində ayrı-seçkiliklə mübarizə üzrə müstəqil orqanlar ilə əməkdaşlıq etməlidir;
- Etnik və dil azlıqlarının dözümlülüyü fərdlərin ayrı-seçkilik hərəkətləri və ya təqib ilə bağlı məsuliyyət daşıdıqları müvafiq intizam sanksiyaları ilə dəstəklənməklə, silahlı

220 "Çoxmillətli Silahlı Qüvvələr", sit.gətirilən mətnə, qeyd 211.

221 Bernhard Altermatt, "Der Umgang der Schweizer Armee mit der Mehrsprachigkeit: Proportionalität und Territorialität: Ein historischer Überblick mit Standortbestimmung", Federal Hərbi Kitabxana və Tarixi Xidmət, 15 sayılı Hesabat, Bern, 2004, səh. 71-73.

- qüvvələrin bütün üzvləri üçün təlimin mühüm hissəsini təşkil etməlidir;
- Yuxarı rütbəli zabitlər xüsusi məsuliyyət daşıyır və bu məsələlər haqqında təfəssilatlı anlayış vəzifənin artması üçün ilkin şərt olmalıdır. Eynilə, anlaşılmalıdır ki, hər hansı bir ayrı-seçkilik faktının aşkarlanması vəzifənin artımına mane olacaq və/və ya rütbənin aşağı düşməsinə gətirib çıxaracaq;
  - Silahlı qüvvələr daxilində işləyən qeyri-vətəndaşlara məhdudiyyətlər onların lazımı məqsədə xidmət etdiklərini və buna uyğun olduqlarını müəyyənləşdirmək üçün nəzərdən keçirilməlidir. Qeyri-vətəndaşlara icazə verildikdə, vətəndaşların xidmət şərtlərinə yanaşmada hər hansı fərq eynilə nəzərdən keçirilməlidir;
  - Əhəmiyyətli dil azlıqlarıyla bağlı məsələdə ikili hərbi strukturlar kimi xüsusi tədbirlər vasitəsilə azlıqlarının dilinin inkişaf etdirilməsinə diqqət yetirilməlidir;
  - Müvafiq olduğu yerdə azlıq təşkil edən dillər üçün hərbi təlim kursları keçirilməlidir.

Fəsil 13

Silahlı Qüvvələrdəki Qadınlar

Bu fəsildə silahlı qüvvələrdə qadınların iştirakı ilə bağlı müxtəlif nümunələr və müsbət təcrübələr və eləcə də, ənənəvi olaraq kişilərin üstünlük təşkil etdiyi sahələrə qadınların inteqrasiyasının artmasının təsiri araşdırılır. Fəsildə qadın hüquqlarının müdafiəsi və tətbiqi üçün mexanizmlər işıqlandırılmaqla, hərbi karyeranın bütün mərhələlərində qadın əsgərlərin hələ də üzləşdiyi başlıca maneələri də vurğulanır. Həmçinin burada təqib və zorakılıq və hərbi heyətin bərabərliyini inkişaf etdirmək üçün mexanizmlər və siyasətlərdən bəhs edilir.

Fəsildə silahlı qüvvələrdə qadınlar məsələsinə müxtəlifliyin idarə edilməsi məsələlərindən biri kimi baxılır, yəni, müxtəlif demokratik mənşədən olan işçilərin orduya cəlb olunması və saxlanılması, xüsusilə də, onların keyfiyyətlərindən optimal istifadə edilməsi²²². Xüsusilə monitorinq missiyaları və humanitar yardımın göstərilməsindən başlayaraq sülhməramlı və sülhyaratma missiyalarına qədər müasir silahlı qüvvələrin malik olduğu bir çox yeni vəzifələr nöqtəyi-nəzərindən, qadınların təhlükəsizliyə müsbət təkan verməklə bağlı imkanlarına xüsusi diqqət yetirilir. (Uşaq qayğısı valideynin öhdəliyi olduğundan, 17-ci fəsil "İş şərtlərində" bu məsələdən bəhs edilir.)

1. Uyğunluq

Silahlı qüvvələrdəki qadınların müvafiq rolu əksər demokratiyalarda hal-hazırda davam edən müzakirədir. ATƏT regionunda son otuz ildə qadınların hərbi imkanlarının genişləndirilməsinə baxmayaraq, sıralarında qadınların ən yüksək sayla iştirak etdiyi hərbi qüvvələrdə, məs. ABŞ-da hərbi qadın heyətinin sayı yalnız 15 faiz təşkil edir²²³. Son vaxtlara qədər qadınlar ümumiyyətlə dəstək, logistika, idarəetmə və xəstə baxıcılığı və əlaqədar tibbi vəzifələrdə mübarizə aparmaqla məhdudlaşdırılırdılar. Hazırda qadınlar ATƏT-in bir sıra iştirakçı dövlətlərində silahlı qüvvələrdə iştirak edə bilirlər və hərbi öhdəliklərdə qadınlar geniş spektrdə ümumi qəbul edirlər. Bununla belə, qadın hərbi qulluqçular hələ də ayrı-seçkilik siyasətləri və hərəkətlərinə məruz qalırlar. Məsələn, bir çox ölkələrdə qadınlar savaşa mövqelərinə buraxılmırlar. Bundan başqa, qadınlar müstəsna əsaslarla yalnız idarəetmə vəzifələrinə qədər yüksəlməklə öz karyeralarında ayrı-seçkiliklə üzləşirlər. Bu nöqtəyi-nəzərdən, qadınlarla davranışlarda fərqlər sadəcə dövlətlər arasında deyil, həm də bir dövlət daxilində, hərbi-dəniz qüvvələrində, hava qüvvələrində və orduda mövcuddur²²⁴.

2. Gündəlikdə duran məsələlər

Qadınların vətəndaşlar qismində tam iştirakı

Silahlı qüvvələrdə qadınların iştirakı hər şeydən qadınların əvvəl hərbi peşəyə yiyələnmə hüquqlarını əhatə edən qabaqcıl insan hüquqları məsələsidir. Milli müdafiə və silahlı qüvvələrdə iştirak vətəndaşlıqla əlaqədar olan hüquq və öhdəliklərin ayrılmaz hissəsidir. Əgər qadınlar silahlı qüvvələr kimi vacib milli təsisatda iştiraklardan istisna edilirsə, onlar kişi vətəndaşlara münasibətdə qeyri-bərabər mövqeyə düşürlər. Belə mübahisə gədə bilər ki, qadınlar silahlı qüvvələrdən kənarlaşdırılmaqdan üstünlük əldə edə bilər və qadınların cəmiyyətdə "sülh" sektorunu təşkil etməsi cəmiyyət üçün ümumilikdə məqsədəuyğun ola bilər. Lakin bu mübahisədə qadın və kişilərə qarşı vətəndaşlıq və bərabər imkanlar nöqtəyi-nəzərindən eyni davranışın olmasına əhəmiyyət verilmir. Orduda iştirak təcrübəsi olmadan qadınlar təhlükəsizlik haqqında söhbətlərdə öz səslərini

222 Jan van der Meulen və Cosef Soeterz, "Giriş: "Müxtəlifliyin fərqi", Cosef Soeterz və Jan van der Meulen (red.), Silahlı qüvvələrdə müxtəlifliyin idarə edilməsi: Doqquz ölkənin təcrübələri (Tilburq: Tilburq Universitetinin mətbu orqanı, 1999).

223 DTİHB-SQDN sorğusu, Sual 75.

224 Gerhard Kümmel, "Oğlan qıza rast gəldikdə: "Ordunun Feminizasiyası", Mövcud Sosiologiya, Cild. 50, Cild 50, № 5, 2002, səh. 615-639; Winslow və Jason Dunn, "Kanada Silahlı qüvvələrində qadınlar: Hüquqi və sosial inteqrasiya arasında", Mövcud Sosiologiya, Cild. 50, № 5, 2002, səh. 641-667.

daha az qaldıra biləcəklər²²⁵.

Qadınların orduda iştirakı onların münaqişənin idarə edilməsi və həllində iştirakının əsas hissəsidir. Təhlükəsizlik Şurasının Qadınlar, Sülh və Təhlükəsizlik haqqında 1325 sayılı Qətnaməsində (2000) qadınların münaqişələrin qarşısının alınması və həlli və sülh-yaratma məsələlərində mühüm rolları bir daha təsdiq edilir:

Qətnamə dövlətləri münaqişələrin həlli, qarşısının alınması və idarə edilməsi üzrə milli, regional və beynəlxalq müəssisələrdə və mexanizmlərdə bütün qərar qəbul etmə səviyyələrində qadınların yüksək təmsil olunmasının təmin olunmasına məcbur edir.

Bərabər şəkildə təmsil olunma

Cəmiyyəti təşkil edən bütün qrupların bərabər şəkildə təmsil olunmaları baxımından qadınların ordu sıralarına daxil edilməsi də həmçinin silahlı qüvvələrin demokratikləşməsinin vacib bir aspektidir. Bu, məsələn, Birləşmiş Ştatlarda Afroamerikalıların və ya Almaniyada Katoliklərin inteqrasiyası (1970-ci illərdə Almaniyada Federal Silahlı Qüvvələr orduda daha demokratik rəhbərlik qurmaq və buraya mülki sektordan olan mühüm qrupları daxil etmək üçün Katolik zabitlərin sayını artırmağa çalışmışdır) ilə əlaqədar başlıca aspekt olmuşdur. Bu nümunələrdən göründüyü kimi, silahlı qüvvələr yalnız cəmiyyəti əks etdirmir, onlar eləcə də cəmiyyətin kənarlaşdırılmış qruplarının bərabər hüquqlar uğrunda mübarizəsində progressiv bir qüvvə ola bilər (məsələn, Birləşmiş Ştatlarda Afroamerikalılarda olduğu kimi) və yaxud da bu prosesləri ləngidə bilər (hələ də tez-tez qadınlarla əlaqədar olduğu kimi).

Demokratikləşmənin digər bir aspekti ordunun “daxili həyat”ına aiddir. Tədqiqatlar göstərmişdir ki, — bir çoxlarının inandığına zidd olaraq — kişi qruplaşmasının hərbi səmərəliliklə az əlaqəsi vardır; hərbi qruplar yoldaşlığı qurmağın və inkişaf etdirməyin fərqli, daha əhatəli yollarını tapa bilərlər. Daha əhatəli, yəni, eləcə də gender tərkibli ordunun yaradılması daha demokratik ordunun və cəmiyyətin formalaşmasına kömək edir.

Ayrı-seçkiliyə yol verməmək məsələləri

Qadınların hərbi xidmətdə iştirakı ayrı-seçkiliyə yol verməmək, yəni, kişi və qadınlar üçün bərabər karyera imkanları, müxtəlif vəzifələrdə çalışmaq imkanının bərabərliyi, bərabər maaş və qadın hərbcilərinə qarşı qeyri-düzgün rəftarın aradan qaldırılması məsələsidir. Bu, həmçinin, qadınların hərbi mühtidə və hərbi əsnədə müsbət qarşılınması və inteqrasiyası məsələsidir.

Gender səmərəliliyi və operativ səmərəlilik

Qadınların silahlı qüvvələrə daxil edilməsinin faydaları və onların sülh və təhlükəsizlik baxımından cəmiyyətə verdikləri töhfələr nəzərdən qaçırılmamalıdır. Hərbi xidmətdə qadınların iştirakı əksər hərbi qüvvələrin əsas funksiyası olan sülhün qorunub saxlanılmasında xüsusilə mühüm rola malik ola bilər. Sülhməramlı funksiyalar bir çox hallarda ənənəvi hərbi funksiyalardan onlarla fərqlənir ki, burada mülki əhalinin qorunmasına xüsusi əhəmiyyət verilir və özündə münaqişənin həlli və yenidənqurma ilə əlaqədar xüsusiyyətləri cəmləşdirir. Sülhməramlı qüvvələrin tərkibində qadınların olması bu qüvvələrin yerli icma ilə münasibətlərini yaxşılaşdırır və onların qadın və uşaqlarla əlaqəli məsələlərlə məşğul olmaq və onları qorumaq imkanını artırır²²⁶.

3. İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq öhdəliklər

Bir sıra beynəlxalq sənədlər gender ayrı-seçkiliyini qadağan edir və hüquqi inteqrasiyanın təşviqinə yardımçı olur.

225 Uta Klein, “İsrail Cəmiyyətində Mülki-Hərbi Münasibətlərin Gender Perspektivi”, Müasir Sosiologiya, Cild. 50, № 5, 2002, səh. 669-686.

226 Bax BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının Qadınlar, Sülh və Təhlükəsizlik haqqında (2000) 1325 sayılı Qətnaməsi, <<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/720/18/PDF/N0072018.pdf?OpenElement>> linkində baxmaq olar.

MSHBP-nin 1979-cu ildə BMT Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilmiş Qadınlara Qarşı Ayrı-seçkililiyin Bütün Formalarının Ləğv edilməsi haqqında Konvensiyanın (CEDAW) 15.1 Maddəsində qeyd olunur ki, bütün üzv dövlətlər “qadınlara qanun qarşısında kişilərlə bərabərlik hüququ verməlidirlər”²²⁷. CEDAW üzv dövlətlərdən bərabərlik prinsipini milli qanunvericiliklərinə daxil etməklə və ayrı-seçkiliyə səbəb olan bütün qanunları aradan qaldırmaqla həm normativ səviyyədə, həm də onlardan ayrı-seçkililiyin hər hansı formasına qarşı qadınların müdafiəsini təmin etmək məqsədilə effektiv mexanizmlər yaratmağı tələb etməklə prosessual səviyyədə tədbir görmələrini tələb edir. Konvensiya özündə xüsusi olaraq işə götürmə məsələlərində qadınlara qarşı ayrı-seçkiliklə əlaqədar konkret müddəaları birləşdirir və üzv dövlətlərin bu sahədə spesifik tədbir görmələrini tələb edir. MSHBP-nin Maddə 7-də göstərilir ki, üzv dövlətlər “ölkənin siyasi və ictimai həyatında qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyi aradan qaldırmaq üçün bütün müvafiq tədbirləri” həyata keçirsinlər. MSHBP-nin 8 Maddə 8-də şərt olaraq qeyd olunur:

Üzv Dövlətlər öz Hökumətlərini beynəlxalq səviyyədə təmsil etmək və beynəlxalq təşkilatların işində iştirak etmək imkanlarının kişilərlə eyni şərtlərdə və heç bir ayrı-seçkilik olmadan qadınlar üçün təmin edilməsi məqsədilə bütün müvafiq tədbirləri həyata keçirməlidir.

CEDAW Komitəsi Konvensiyanın xüsusi olaraq qadınların hərbi xidmətdə iştirakından bəhs edən 7 və 8-ci Maddələrinə olan rəyi qəbul etmişdir (Qutu 13.1-ə bax)²²⁸.

Qutu 13.1

Hərbi Qadınlar: CEDAW Komitəsinin Hərbi Xidmətdə Qadınların İştirakına dair Rəyi²²⁹

28. Qadınların hərbi xidmətdə iştirak edə bilmələri haqda Üzv Dövlətlər tərəfindən Konvensiyaya nadir hallarda rəy bildirilmişdir. Buna baxmayaraq, bəzi ölkələr qadınların hərbi xidmətdə iştirakı ilə əlaqədar Konvensiyanın müxtəlif müddəalarına, eləcə də onun 7 və 8-ci maddələrinə öz qeydlərini etmişlər ...

29. Hərbi xidmət qadınlar üçün vətəndaş vəzifələri baxımından əhəmiyyətlidir. Lakin bir çox kişi və qadınlar düşünür ki, hərbi xidmət “kişi işidir”. Hərbi vəzifələrin tarixən kişilərə şamil edilməsi daha çox sosial quruluşun nəticəsidir. Sübut edilmişdir ki, kişi və qadın vəzifələri arasındakı bölünməni və “müdafiə edənlər” və “müdafiə olunanlar” kimi stereotipləri qoruyub saxlamaqla hərbi xidmət kişi ənənələrində kök salmışdır. ...

30. Hərbi xidmət Dövlət rejimində, onun qərar qəbul etməsində və idarəçiliyində vacib bir element olduğundan bütün vətəndaşlar malik olduqları hərbi xidmətin növündə maraqlı olmalıdırlar. Hərbi xidmətdən kənar qalmaqla qadınlar hərbi qüvvələrin istifadəsi, hərbi təsisatlarda həyata keçirilən dəyişikliklər və hərbi qüvvələrin fəaliyyətinə tam nəzarətlə əlaqədar qərarlara cəlb oluna bilmirlər. ...

33. Hərbi xidmətdə qadınların iştirakı məsələsi sülhün qorunub saxlanılmasında xüsusi məna kəsb edir ki, burada da onun əsas məqsədi hər hansı məsələnin dinc yolla həll olunması üçün münafişəyə yol verməmək və ya onu aradan qaldırmaqdır. BMT-nin sülhməramlı qüvvələrinin şəxsi heyəti sıralarında qadınların olmaması sülhməramlı əməliyyatlar üçün qoşunları təmin edən ölkələrin ordusunda qadınların olmadığını əks etdirir. Halbuki qadınlar bu əməliyyatların mülki səviyyədə fəal iştirakçıları olmuşlar. 1992-ci ilin dekabr ayında BMT-nin iki sülhməramlı əməliyyatına (Anqola və Cənubi Afrika) BMT Katibliyindən olan qadınlar rəhbərlik etmişlər və Mütəxəssis kimi ezamiyyətə göndərilmiş mülki nəzarətçilər, rəhbər işçilər və digər personalın böyük əksəriyyəti qadınlar olmuşdur.

34. Sülhün qorunub saxlanılmasının vacibliyi artdıqca “qadınların bir çox sülhməramlı tapşırıqlardan kənar saxlanılmaları məqbuldurmu?” sualını qaldırmaq lazım gələcək. Sülhməramlı funksiyalar bir çox hallarda ənənəvi hərbi funksiyalardan onlarla fərqlənir ki, burada, mülki əhalinin qorunmasına xüsusi əhəmiyyət verilir və özündə münafişənin həlli və yenidənqurma ilə əlaqədar xüsusiyyətləri cəmləşdirir.

227 <<http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw>> linkində baxmaq olar. Maddə 1.3-də 1-ci Maddədə Konvensiya qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyi “siyasi, iqtisadi, mədəni, mülki və ya hər hansı digər sahədəki insan hüquqlarının və əsas azadlıqların tanınmasını, ailə vəziyyətindən asılı olmayaraq qadın və kişi bərabərliyi əsasında onların qadınlar tərəfindən istifadə olunmasını və ya həyata keçirilməsini zəiflətmək, yaxud da ləğv etmək effekti və ya məqsədi daşıyan və cinsi fərq əsasında edilən hər hansı fərqləndirmə, kənar etmə və ya məhdudiyət qoyma” kimi müəyyənləşdirir.

228 “Qadınlara Qarşı Ayrı-seçkililiyin Bütün Formalarının Ləğv edilməsi haqqında Konvensiyanın 21-ci Maddəsinin Yerinə Yetirilməsi: Konvensiyanın 7 və 8-ci maddələrinin təhlili”, CEDAW/C/1994/1, <<http://www.un.org/documents/ga/cedaw/13/cedawc1994-4.htm>>.

229 Bax <<http://www.un.org/documents/ga/cedaw/13/cedawc1994-4.htm>>.

İşə götürmə məsələlərində qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyə yol verməmək prinsipi digər müxtəlif beynəlxalq sənədlərlə, eləcə də işçilər arasında və iş yerində qadınlara qarşı ayrı-seçkilik haqqında Avropa Şurasının Parlament Assambleyasının verdiyi 1700 (2005) sayılı Göstəriş²³⁰ və işə qəbul, peşə ilə əlaqədar təlim keçmə və vəzifədə yüksəlmə imkanları və iş şəraiti nöqtəyi-nəzərindən kişi və qadınlar üçün bərabər rəftar prinsipinin yerinə yetirilməsi haqqında Avropa Şurasının Direktivi ilə təsdiq edilmişdir²³¹. Bəzi sənədlər xüsusi olaraq hərbi sektora aiddir: məsələn, silahlı qüvvələrdə qadınların iştirakı haqqında qətnamənin qəbul edilməsi üçün 2005-ci ildə Avropa Şurasının Parlament Assambleyasında təqdim edilmiş təklif²³² və Avropa Şurasının silahlı qüvvələrin üzvlərinin insan hüquqları haqqında verdiyi Göstəriş 1742 (2006)²³³. Axıncı Göstərişdə Assambleya tövsiyə edir ki, Avropa Şurası:

silahlı qüvvələrdəki qadınların statusu məsələsinə daha çox diqqət yetirsin. Qadın hərbi qulluqçuların böyük əksəriyyəti cinsi təqibə məruz qalırlar. Silahlı qüvvələrdə hərbi vəzifələrdə və spesifik postlarda çalışmaq imkanı, karyera strukturları və bərabər hüquq kimi məsələlərin hamısı qadınlara qarşı ayrı-seçkilik məsələsinə aiddir ki, bu məsələ də özlüyündə ətraflı araşdırmanın həyata keçirilməsini tələb edir.

ATƏT gender əsasında hər hansı növ ayrı-seçkiliyə son qoymaq öhdəliyini dəfələrlə təsdiq etmiş və həmçinin ATƏT-in İştirakçı Dövlətlərində bərabərliyə şərait yaratmaq məqsədilə Gender Bərabərliyinin Təşviqi sahəsində ATƏT-in Fəaliyyət Planı kimi təşəbbüslər irəli sürmüşdür. Xüsusən ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu (DTİHB) gender bərabərliyi və qadın hüquqlarının təşviqi sahəsində beynəlxalq sənədlərin tələblərinə cavab vermələrində və ATƏT və digər öhdəliklərə uyğun olaraq gender bərabərliyinin təşviqi üzrə müvafiq hüquqi zəmanətlərin təmin edilməsi üçün qanunvericiliyin nəzərdən keçirilməsində ATƏT-in İştirakçı Dövlətlərinə yardımçı olur (Qutu 13.2-yə bax). DTİHB qadınlara və təhlükəsizliyə dair yeni bir proqram hazırlamışdır. Bu proqramda qadınların insan hüquqlarının tematik sahəsi ATƏT-in təhlükəsizliyə kompleks yanaşması kontekstində göstərilir. Onun məqsədləri münaqişənin qarşısının alınması/erkən xəbərdarlıq, münaqişədən sonrakı yenidənqurma, təhlükəsizliyin qorunub saxlanılması, təhlükəsizlik sektorunda islahatlar və insan təhlükəsizliyinin təşviq edilməsi kimi təhlükəsizliklə bağlı problemlə sahələrlə əlaqədar qadın hüquqlarının genişləndirilməsi və gender konsepsiyasının nəzərdən keçirilməsidir²³⁴.

230 <<http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta05/erec1700.htm>> linkində baxmaq olar.

231 Avropa Şurasının işə qəbul, peşə ilə əlaqədar təlim keçmə və vəzifədə yüksəlmə imkanları və iş şəraiti nöqtəyi-nəzərindən kişi və qadınlar üçün bərabər rəftar prinsipinin yerinə yetirilməsi haqqında, 9 fevral 1976-cı il tarixli, 76/207/AİB sayılı Direktivi, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31976L0207:EN:HTML> > linkində baxmaq olar.

232 "Silahlı qüvvələrdə qadınlar", Avropa Şurasının Parlament Assambleyası, Sənəd 10609, 21 iyun 2005, Strasburq, <<http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/workingdocs/doc05/edoc10609.htm>> linkində baxmaq olar.

233 <<http://www.assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta06/EREC1742.htm>> linkində baxmaq olar.

234 "Gender Bərabərliyinin Təşviqi sahəsində ATƏT-in Fəaliyyət Planı: ATƏT-də Gender Məsələləri haqqında İllik Qiymətləndirmə Hesabatına DTİHB-in yardımı", DTİHB, may 2006, səh. 12, http://www.osce.org/documents/odihr/2006/05/19268_en.pdf.

235 Gender Bərabərliyinin Təşviqi sahəsində 2004-cü il üçün ATƏT-in Fəaliyyət Planına dair 14/04 sayılı Qərara Əlavə, Sofiya, 2004.

Qutu 13.2

Qadın və Cinsi Ayrı-seçkilik üzrə ATƏT-in Öhdəlikləri: Seçilmiş nümunələr²³⁵

41. İştirakçı Dövlətlər ... qadın və kişi bərabərliyini həm Dövlət səviyyəsində, həm də Təşkilat daxilində aparılan siyasətin ayrılmaz bir hissəsi etmək öhdəliyini qəbul etmişlər ...

42. Ona görə də İştirakçı Dövlətlərə tövsiyə olunur ki:

- Bərabərlik, ayrı-seçkiliyə yol verməmək və qadın və qızların hüquqları ilə əlaqədar beynəlxalq standartlara və üzərilərinə götürdükleri öhdəliklərə sadıq olsunlar və onları tam olaraq yerinə yetirsinlər;
- Çarpaz ölçülü gender bərabərliyi siyasəti və strategiyalarını işləyib hazırlamaq üçün ATƏT təcrübəsindən istifadə etsinlər ...

44. Prioritetlər

...

(b) Ayrı-seçkiliyə yol verilməyən hüquqi və siyasi çərçivələrin təmin edilməsi

- ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu (DTİHB) ... gender bərabərliyi və qadın hüquqlarının təşviqi sahəsində beynəlxalq sənədlərin tələblərinə cavab vermələrində və ATƏT və digər öhdəliklərə uyğun olaraq gender bərabərliyinin təşviqi üzrə müvafiq hüquqi zəmanətlərin təmin edilməsi üçün qanunvericiliyin nəzərdən keçirilməsində ATƏT-in İştirakçı Dövlətlərinə yardım göstərəcək;
- DTİHB ATƏT-in əhatə etdiyi bütün ərazilərdə qadın hüquqlarını təşviq etmək, qərar qəbul etmə prosesinin bütün səviyyələrində qadınların rolunu artırmaq və xüsusilə gender haqqında maarifləndirmə vasitəsilə qadın və kişi bərabərliyini təşviq etmək üçün səciyyəvi proqram və fəaliyyətlərin hazırlanması və həyata keçirilməsində köməklik edəcək;
- DTİHB gender bərabərliyinin və gender istiqamətinin təşviq edilməsi üçün tədbirlərə dair milli strategiya və fəaliyyət planlarının həyata keçirilməsi və qiymətləndirilməsində yardımçı olacaq; ...
- DTİHB və ATƏT-in sahə əməliyyatları, lazım gəldikdə, gender məsələləri üzrə yerli bacarıq və səriştənin formalaşmasında, eləcə də icma liderləri ilə siyasətçilər arasında əlaqə yaradan şəbəkələrin qurulmasında köməklik göstərəcək;...

(g) Qadınların inkişafı üçün milli mexanizmlərin yaradılması

- DTİHB gender bərabərliyinin genişləndirilməsi üçün, lazım olduqda, demokratik təsisatların, məsələn, yerli və dövlət səviyyələrində Ombudsman idarələrinin yaradılması məqsədilə bilik və bacarıqların təmin edilməsini və dəstək göstərilməsini davam etdirəcək; ...

4. Qadınların silahlı qüvvələrdə daha geniş iştirakına zəmin yaradan nailiyyətlər və amillər

Çox qədim zamanlardan qadınların silahlı qüvvələrdə mühüm rola malik olduqları faktına baxmayaraq²³⁶, yalnız son otuz il ərzində qadınlar müasir silahlı qüvvələrdə daha böyük rol oynamağa başlamışlar. Bununla belə ATƏT-in bir çox iştirakçı Dövlətlərində silahlı qüvvələrdə qadınların iştirakına qoyulan məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması istiqamətində böyük irəliləyişlərə baxmayaraq, qadın hərbi qulluqçular öz hərbi karyeralarının bütün mərhələlərində hələ də maneələrə rastlaşırlar. Silahlı qüvvələrin ümumilikdə qadınların hərbi xidmətdə iştirakına qarşı duran mühafizəkar təşkilatlar olmalarına baxmayaraq, ötən iyirmi il ərzində qadınlar öz hərbi rollarını genişləndirmişlər ki, bunun vasitəsilə də "silahlı qüvvələr kişilərə məxsusdur" düşüncəsinə qarşı çıxmışlar. Bir neçə amil qadınların hərbi xidmətdə iştirakının artmasını izah edir.

Qadınların hərbi xidmətə cəlb olunması zərurəti

Ən çox qəsdlər fəvqəladə vəziyyət zamanı və müharibə zamanı edilmişdir. Belə şəraitdə böhrana qarşı cavab tədbirini həyata keçirmək üçün dövlətə mümkün qədər çox vətəndaşı səfərbər etmək lazım gəlir və bu səbəbdən də qadınların iştirakı zərurətə çevrilir. Səciyyəvi olaraq qadınlar ilkin mərhələdə onların cəmiyyətdəki gender rolları ilə əlaqəli olan hərbi vəzifələri, məsələn, tibb bacısı vəzifələri (bu vəzifə birinci vəzifə idi ki, Qərb hərbi təsisatlarında səciyyəvi olaraq qadınlar tərəfindən icra edilirdi) yerinə yetirirlər. Müharibə illərinin silahlı qüvvələrdəki qadınların sayının artması ilə nəticələndiyinə baxmayaraq, həmin müharibələr başa çatdıqdan sonra, əksər qadınlar öz ənənəvi vəzifələrinə

²³⁶ Daha ətraflı məlumat üçün aşağıdakı mənbəyə müraciət edə bilərsiniz: Helena Careiras, "Gender və Hərbi Xidmət: Qərb Demokratik Ölkələrinin Silahlı Qüvvələrində Qadınlar" (London: Rutlic, 2006).

qayıtdıqda (heç də hər zaman könüllü olmadan) bu nəticələr saxlanılmamışdır.

Bütün heyətin könüllülərdən ibarət hərbi qüvvəyə keçməsi

Peşəkar hərbi sisteminə keçid qadınların silahlı qüvvələrdə iştirakının artırılmasında müəyyən rola malikdir. Kişilər üçün adətən icbari olan hərbi mükəlləfiyyətin əksinə olaraq könüllü (və ya peşəkar) hərbi sistemlərin tərkibinə adətən qadınlar daxil olur.

Bəzən ölkələr çağırışçıların çatışmaması səbəbindən yaranan vakansiyaları doldurmaq üçün könüllülərdən istifadə etməklə hərbi qulluqçuları ştatda olan silahlı qüvvələrə qismən keçid edirlər. Məsələn, Rusiyada çağırış sistemi ilə lazımı sayda gənc kişilərin silahlı qüvvələrə gətirilməsinə nail olmaq müxtəlif səbəblərdən mümkün olmamışdır. Beləliklə də 1980-ci illərin sonlarında könüllü və ya ştatda olan hərbi qulluqçu kimi müqavilə əsasında xidmət, silahlı qüvvələrə əlavə heyət gətirmək üçün bir vasitə tətbiq olundu. Bu xidmət növü tətbiq edildikdən etibarən qadınlar könüllülərin böyük hissəsini təşkil etmişlər: 1990-cı illərin sonunda 50 faizə qədər. Əksərən aşağı vəzifələrdə olmalarına baxmayaraq Rusiya silahlı qüvvələrində qadınların ümumi iştirakı 1990-cı illərin əvvəllərində 3 faiz idisə, elə həmin onillikdə 10 faizədək artmışdır²³⁷.

Mədəni dəyərlərin dəyişdirilməsi

Hərbi xidmətdə qadınların rolunun genişlənməsinə təkan vermiş ən mühüm amil ola bilsin ki, qadın rolları ilə bağlı mədəni dəyərlərin dəyişməsi olmuşdur. Bu, heç də təbii proses olmamışdır. Qadınlar, fərdi və kollektiv şəkildə, həm özəl, həm də dövlət dairələrində bərabər hüquqlar uğrunda mübarizə aparmış və özlərinin bütün sahələrə daxil edilmələrini siyasi və hüquqi fəaliyyətlə tələb etmişlər. Qadınların azad olmaları işçi qüvvələri arasında qadınların iştirakının ümumi artımı ilə sıx bağlıdır. Bu geniş sosial dəyişikliklər hərbi vəzifələrin qadınlar üçün açıq olub-olmaması barəsində qadınların və kişilərin düşüncələrini dəyişmiş və qadınların hərbi qüvvələrə inteqrasiyası prosesini sürətləndirmişdir.

Qeyri-hərbi işlərin artması

20-ci əsrdə “əsgərlər – döyüşçü kimi” stereotipi silahlı qüvvələrin bürokratlaşması və kompüterləşməsi nəticəsində pozulmuşdur²³⁸. Bu dəyişikliklər silahlı qüvvələrin inzibati, logistika, tibbi və digər sektorlarında qeyri-hərbi işlərin geniş şəkildə artmasına səbəb olmuşdur. Qeyri-hərbi işlərin artması qadınların silahlı qüvvələrdə iştirakının artmasına təsir göstərən amillərdən biridir.

5. İştirak səviyyələri

Son illərdə qadınlar Qərbi silahlı qüvvələrində getdikcə daha mühüm rol oynamağa başlamışlar və əksər ölkələr silahlı qüvvələrdə xidmət etmək üçün qadınlara qanuni hüquqlar vermişlər. Hətta belə olduqda da, hərbi xidmətdə olan qadınların mütləq sayı az olaraq qalmaqdadır və cəmiyyətdəki müvafiq sayları ilə müqayisədə qadınlar silahlı qüvvələrdə az sayda təmsil olunmaqdadırlar. Silahlı qüvvələrdə xidmət edən qadınların sayı ölkələrdən asılı olaraq əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir (Qutu 13.3-ə bax).

237 Jennifer Mathers, “Rusiya Silahlı Qüvvələrindəki Qadınlar: Mənfəət üçün Nikah?”, Minerva: Qadınlar və Hərbi Xidmət haqqında Rüblük Hesabat, Payız-Qış 2000.

238 Kümmel, sit. gətirilən mətnə, qeyd 224

Qutu 13.3

ATƏT-in İştirakçı Dövlətlərinin Silahlı Qüvvələrində Qadınların təmsil olunması²³⁹

Dövlət	Bütün rütbələr (%)	Zabitlər (%)
Belarus	5	MY
Belçika	8,3	6.3 (böyük zabit olanların 1%-i)
Kanada	15	General-Admirallar: 4 Briqada Generalı: 7 Polkovnik/Kapitan: 4
Xorvatiya	9	6
Çexiya Respublikası	12	Podpolkovnik 1 Mayor: 4
Danimarka	5	2
Estoniya	15	--
Finlandiya	4	İlk qadın zabit 2006-cı ildə təyin edilmişdir
Fransa	13	Baş zabitlər: 4 Generallar: 1
Almaniya	7	4
Gürcüstan	8	MY
İrlandiya	5	Heç biri
Latviya	15	MY
Litva	12	Podpolkovnik: 3 Mayor: 6
Lüksemburq	1	0,02
Norveç	7	MY
Polşa	1	MY
Portuqaliya	1	MY
Slovakiya	8	34
Sloveniya	11	MY
İspaniya	14	MY
İsveç	4	MY
İsveçrə	5	1
Türkiyə	0,2	MY
Amerika Birləşmiş Ştatları	15	5

Qadınların silahlı qüvvələrdə xidmətinə icazə verilməyən ölkələri nəzərə almasaq, cədvəldən görmək olar ki, əmsallar 0,2 faizdən (Türkiyədə) 15 faizədək (Birləşmiş Ştatlarda) dəyişir. Kişi və qadınlar üçün fərqli karyera imkanları da qadınların rütbəcə belə qeyri-bərabər paylanmasının səbəbini izah edə bilər. Qutu 13.3-də daha yüksək

239 DTİHB və SQDN sorğusu, sual 75 və 76.

rütbələrdə qadınların hətta daha az sayda təmsil olunduqları göstərilir. ATƏT-in bəzi iştirakçı dövlətlərində (məsələn, Latviya, Polşa, İspaniya, Ukrayna) ən yüksək rütbələrin heç birində qadın yoxdur. Qadınların daha yüksək rütbələrə malik olmasının əhəmiyyəti adi statistikadan kənara çıxır. General və ya yüksək rütbəli komandan olan qadınlar “qadınlar yüksəyə çata bilər” fikrini simvolizə edirlər. Bu, qadınların silahlı qüvvələrdə uğurlu karyeraya malik ola bilmələri inamını gücləndirə bilər ki, bununla da ehtimal ki, daha çox qadın hərbi karyera axtarışına cəlb olunar. Qadınların hərbi xidmətdə irəliləməsi üçün formal maneələrin ola bilməsinə baxmayaraq, daha yüksək rütbələrdə qadınların az sayda təmsil olunmaları onun göstərir ki, “şüşə tavan” hələ də mövcuddur, yəni, mədəni maneələr səbəbindən qadınlar yüksək rütbələrə çata bilmirlər²⁴⁰.

6. Silahlı Qüvvələrdə Qadınların İştirakına Yanaşmalar

Qadınlar üçün silahlı qüvvələrdə xidmət etmək imkanının yaradılması prosesində dövlətlərin nəzərə aldıkları əsas məsələ hansı işlərin qadınlara təqdim edilməsi ilə bağlıdır. Qadınların orduya inteqrasiyasına dörd yanaşma müəyyən edilə bilər:

- Qadınlar yalnız xüsusi bölmələrdə (məsələn, xüsusi qadın bölmələri) xidmət edə bilər;
- Qadınlar xüsusi vəzifələrdən kənar saxlanılır;
- Bütün sahələr kişilərdə olduğu kimi eyni əsaslarla qadınlar üçün də əlçatandır;
- Qadınlar silahlı qüvvələrdə iştirak etməkdən bütünlüklə kənar saxlanılır. ATƏT-in iştirakçı dövlətləri arasında aparılmış tədqiqatımıza əsaslanaraq deyilə bilər ki, bu yaxınlarda, məsələn 1999-cu ildə İtaliya və 1996-cı ildə Macarıstan tərəfindən aradan qaldırıldığına baxmayaraq, bu vəziyyət ATƏT-in əhatə etdiyi ərazi daxilində müşahidə edilmir²⁴¹.

Xüsusi qadın bölmələri

Xüsusi qadın bölmələri keçmişdə daha çox yayılmışdı. Məsələn, Birləşmiş Ştatlarda II Dünya Müharibəsi zamanı ABŞ Ordusunun xüsusi bir bölməsi olan Qadın Ordu Korpusu (QOK) 1978-ci ildə ləğv edilmişdir²⁴². ABŞ hərbi qüvvələrinin digər qollarında da buna oxşar qadın bölmələri var idi, məsələn Hərbi Dəniz Qüvvələrinin Könüllü Qəza Xidməti üçün Seçilmiş Qadınlar Bölmələri, Hərbi Hava Qüvvələrinin Yardımçı Qadın Bölmələri, ABŞ Sahil Mühafizəsinin Yardımçı Qadın Bölmələri və Hərbi Hava Qüvvələrinin Qadın Pilotları. Qanunvericilik aktı və əhəmiyyətli siyasi təzyiq vasitəsilə qadınların nizami silahlı qüvvələrə inteqrasiyasına tədricən təkan verilmişdir. Xüsusilə, 1948-ci ildə Qadınların Silahlı Qüvvələrə İnteqrasiyası Aktının qəbul edilməsindən etibarən qadınların tuta biləcəyi vəzifələr say və növ etibarilə tədricən artmışdır²⁴³. Birləşmiş Krallıqda Piyada Qoşunlarının Qadınlardan İbarət Korpusu 1990-cı ilədək mövcud olmuşdur²⁴⁴. Eynilə, 1944-cü ildən başlayaraq Hollandiyada Qadınlardan İbarət Yardımçı Korpusları kimi qadın korpusları və daha sonralar isə MARVA (Hərbi-dəniz qüvvələri), MİLVA (Quru qoşunları) və LUVA (Hərbi hava qüvvələri) kimi təşkilatlar olmuşdur. Bu korpuslarda qadınlar döyüş tipli vəzifələrdə çalışmışdılar; əvəzində onlar, məsələn, tibb bölmələrində, xidmət bölmələrində, nəqliyyat bölmələrində və hava nəqliyyatının idarə edilməsi üzrə dispetçer xidmətində işləyirdilər. 1982-ci ildə Hollandiyada ayrı-ayrı qadın korpusları ixtisara alındı və həmin vaxtdan sonra qadın hərbiçilərin kişi həmkarları kimi eyni hüquq, vəzifə və imkanlara malik olduqları hesab edilməyə başladı²⁴⁵.

240 “Şüşə tavan tapmacası”, The Economist, 21 iyul, 2005-ci il, http://www.economist.com/displaystory.cfm?story_id=4197626 linkində baxmaq olar.

241 NATO Qüvvələrində Qadınların İşləri üzrə İdarə, http://www.nato.int/issues/women_nato/perc_fem_soldiers_2001_2006.pdf. Bu model ATƏT regionunda artıq istifadə olunmadığından, bu məlumat kitabında bu barədə müzakirə olunmayacaq.

242 Ətraflı məlumat üçün <http://www.army.mil/cmh-pg/brochures/wac/wac.htm> linkinə baxa bilərsiniz.

243 M. Harrel və L. Miller, Hərbi Xidmətdə Olan Qadınlar üçün Yeni İmkanlar. Hazırlıq, Mütəşəkkillik və Mənəviyyətə Təsirlər (Santa Monika, Kaliforniya: Rand, 1997), http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR896. Bu hesabatda qadınların ABŞ Silahlı Qüvvələrinə inteqrasiyasının müxtəlif mərhələlərinin ətraflı təsviri təqdim olunur.

244 Bax www.wracassociation.co.uk.

245 Katia Sorin (ed.), Des femmes militaires en Occident, quels enseignements pour la France ? (Paris: Centre d'études en sciences sociales de la défense, 2005), səh. 94-118; http://www.c2sd.sga.defense.gouv.fr/IMG/pdf/SORIN_femmes_militaires_occident_premiersemestre2005.pdf linkində baxmaq olar.

Qadınlar xüsusi vəzifələrdən kənar saxlanılır

ATƏT-in bəzi iştirakçı dövlətlərində qadınlar xüsusi vəzifələrdən kənar saxlanılır. Silahlı qüvvələrdə qadınlar üçün əlçatan olan ən birinci vəzifələr ənənəvi olaraq tipik qadın vəzifəsi sayılan hərbi tibb bacısı vəzifəsi və tapşırıqların əsasən bürokratik olduğu inzibati sektordakı vəzifələr olmuşdur. Daha sonra qadınlara logistika xidmətlərində texniki vəzifələrdə, sonradan isə döyüş təchizatı ilə əlaqədar texniki vəzifələrdə xidmət etməyə icazə verilmişdir.

Qutu 13.4

Qadınlara Hərbi Vəzifələri Tutmağa İcazə Verilirmi? ATƏT-in İştirakçı Dövlətlərindən Təcrübələr²⁴⁶

Aşağıdakı ölkələrdə qadınlara hərbi vəzifələri tutmağa icazə verilir:

Avstriya, Belarus, Belçika, Bosniya və Hersoqovina, Kanada, Xorvatiya, Çexiya, Danimarka, Estoniya, Finlandiya, Gürcüstan, Almaniya, İrlandiya, Latviya, Litva, Lüksemburq, Norveç, Polşa, Rusiya Federasiyası, Serbiya, Slovakiya, Sloveniya, İspaniya, İsveç, İsveçrə və Türkiyə.

Aşağıdakı ölkələrdə qadınlara hərbi vəzifələri tutmağa icazə verilmir: Azərbaycan, Fransa, Portuqaliya, Ukrayna, Birləşmiş Krallıq və Birləşmiş Ştatlar.

Bəzi dövlətlərdə (yuxarıda Qutu 13.4-ə bax) çox vaxt qadınlara hərbi vəzifələrdə işləmək imkanı verilmir. Qadınların hərbi vəzifələrdən kənar saxlanılmaları ilə bağlı gətirilən əsas rəsmi səbəb fiziki güclə əlaqədar gender fərqləridir və hesab olunur ki, bu fərqlər qadın hərbi qulluqçuların minimum icra standartlarına nail ola bilməmələri ilə nəticələnir. Bir sıra dövlətlərdə, eləcə də Belarus, Fransa, Ukrayna və Birləşmiş Ştatlarda qadınlar xüsusi vəzifələrdən istisna edilir. Hollandiyada qadınlar Dəniz Piyadaları Korpusundan və Sualtı Donanmadan kənar saxlanılır²⁴⁷. Birləşmiş Krallıqda qadınlar bütün ixtisaslar üzrə xidmət edirlər, lakin bunların arasında əsas vəzifəsi “döyüşə atılmaq və düşməni öldürmək” olan ixtisaslar istisna qəbul edilir. Bu səbəbdən də qadınlar Ümumi Təyinatlı Dəniz Piyadaları (Dəniz Piyadaları Kommandos kimi), Kral Süvari Qoşunu və Tank Əleyhinə Korpuslar, Piyada Qoşunu və Hərbi Hava Qüvvələrinin Aerodromların Yeriüstü Müdafiə Alayı sıralarına daxil edilmirlər. Buna baxmayaraq, bu, onlara belə bölmələrin tərkib hissəsi kimi inzibati və texniki-təchizat vəzifələrində xidmət etməyə mane olmur. Böyük Britaniyanın Hərbi-Dəniz Donanmasının rəsmi nəşrlərində qeyd olunur ki, nəfəs alınan hava-buxar qarışığı ilə bağlı sağlamlıq səbəbləri ilə əlaqədar qadınlar sualtı gəmilərdə və ya mina təmizləyən dalgıç kimi xidmət etməkdən kənar edilmirlər²⁴⁸. Qadınların hərbi vəzifələrdən kənar saxlanılması məsələsi vəzifələrin bacarıqdan asılı olaraq hamı üçün əlçatan olması fikri əsasında bu yaxınlarda Birləşmiş Krallıqda müzakirə mövzusu olmuşdur. Artan tənqidin ardınca Britaniya Müdafiə Nazirliyi hərbi səmərəlilik və gender mövzusunda tədqiqata başlamışdır, bu tədqiqatın nəticələri 2002-ci dərc edilmişdir. Bu tədqiqata əsaslanaraq müdafiə nazirliyi bildirmişdir ki, qadınların hərbi vəzifələrin öhdəsindən gələ bilməyəcəklərinə görə deyil, lakin “yaxın döyüş şəraitində gender qarışığının döyüş qrupuna təsiri” ilə bağlı narahatlıq səbəbindən Britaniya Silahlı Qüvvələrində birbaşa hərbi vəzifələr hərbi səmərəlilik baxımından qadınlar üçün bağlı olaraq qalacaqdır²⁴⁹.

Bütün hərbi vəzifələr, hərbi ixtisas üzrə vəzifələr daxil olmaqla qadınlar üçün əlçatandır

Bəzi ölkələrdə faktiki qabiliyyətlərindən asılı olaraq qadınlar hərbi ixtisas üzrə vəzifələr də daxil olmaqla, bütün hərbi vəzifələrdə çalışmaq imkanına malikdir. Ayrı-ayrı fərdlər

246 DTİHB-SQDN sorğusu, sual 73.

247 Sorin, sit. gətirilən mətnə, qeyd 245.

248 Müdafiə Nazirliyinin Məlumat Siyahısı, “Silahlı Qüvvələrdəki Qadınlar”, <http://www.mod.uk/DefenceInternet/FactSheets/WomenInTheArmedForces.htm> linkində baxmaq olar.

249 “Silahlı Qüvvələrdəki Qadınlar”, Birləşmiş Krallığın Müdafiə Nazirliyi, 22 may 2002, http://www.mod.uk/NR/rdonlyres/10B34976-75F9-47E0-B376-AED4B09FB3B3/0/women_af_summary.pdf. Əlavə məlumat üçün aşağıdakı mənbəyə müraciət edə bilərsiniz: R. Woodward və P. Winter, “Müasir Britaniya Ordusunda Gender barədə Düşüncələr”, Silahlı Qüvvələr və Cəmiyyət, Cild 30, № 2, Qış 2004-cü il, səh. 289.

yalnız gender əsasında rədd edilə və ya işə götürülməyə bilməz. Bu yanaşmaya, məsələn, aşağıdakı ölkələrdə rast gəlinə bilər: Avstriya, Belçika, Çexiya, Danimarka, Estoniya, Finlandiya, Latviya, Litva, Lüksemburq, Norveç, Polşa, Serbiya, İspaniya, İsveç, İsveçrə və Türkiyə. Bu, nisbətən yeni bir yanaşmadır: məsələn, Norveç, qadınların silahlı qüvvələrə inteqrasiyası göstəricisi nisbətən yüksək olan bir ölkə, 1985-ci ildə sualtı gəmilərdə xidmət də daxil olmaqla, bütün vəzifələri qadınlar üçün açıq elan edən birinci NATO dövləti olmuşdur. Kanada qadın hərbiçiləri də həmçinin 1989-cu ildən bəri demək olar ki, bütün vəzifələrdə və istənilən mühitdə xidmət edə bilirlər, sualtı gəmilərdə xidmət yeganə istisna təşkil edirdi ki, bu məhdudiyyət də 2001-ci ildə aradan qaldırıldı²⁵⁰.

Buna baxmayaraq nəzərə alınmalıdır ki, bütün vəzifələrin formal olaraq açıq elan edilməsi qadınların hər bir vəzifədə çalışmaları anlamına gəlmir. Məsələn, Danimarka və Norveçdə bütün vəzifələr qadınlar üçün açıq hesab olunur, lakin indiyədək heç bir qadın desantparaşütçü, dəniz piyadaları əsgəri və ya təyyarəçi-qırıcı kimi xidmət etməmişdir²⁵¹.

Bəzi hallarda qadınlar yalnız məhkəmə qərarından sonra bütün vəzifələrdə çalışmaq üçün tam hüquq əldə etmişlər. Buna nümunə olaraq Almaniyayı göstərmək olar. Elektron avadanlıqlar üzrə təlim keçmiş Tanya Kreil 1996-cı ildə Federal Silahlı Qüvvələrdə bir hərbi təchizat vəzifəsi olan elektron avadanlıqlar vasitəsilə silahlara texniki qulluq üzrə vəzifədə könüllü kimi xidmət etmək üçün müraciət etmişdir. Hətta belə olduqda da onun müraciəti Federal Silahlı Qüvvələrə qəbul mərkəzi tərəfindən rədd edilmişdir və belə bir əsas gətirilmişdir ki, qadınlar silahdan istifadə olunan vəzifələrdə deyil, yalnız tibb və musiqi xidmətlərində qulluq edə bilər²⁵². Almaniya daxilində bütün məhkəmələrə müraciət etdikdən sonra Tanya Kreil Avropa Ədalət Məhkəməsinə apelyasiya ilə müraciət etmişdir. Avropa Məhkəməsi də belə bir qərar çıxarmışdır ki, gender amili qadınların silahlı qüvvələr daxilində hər hansı bir vəzifəni tuta bilməsini qəti olaraq rədd etmək üçün səbəb ola bilməz²⁵³. Qutu 13.5-də bu qərarın əsas məqamlarının xülasəsi verilmişdir. Vacib məqam ondan ibarətdir ki, Məhkəmə qadın və kişilər üçün bərabər imkanlar haqqında AB Şurasının direktivinin silahlı qüvvələrə tətbiq edilə bildiyini bəyan etmişdir ki, bunun vasitəsilə də o, silahlı qüvvələrdə qadınların iştirakına Avropa ölçülərini əlavə etmiş olur.

Qutu 13.5

Məhkəmə təcrübəsində dönüş nöqtəsi olan iş: Avropa Ədalət Məhkəməsi Odlu Silahların İstifadə Olunduğu İşlərdən Qadınların Tamamilə Kənar Edilmələrini Qəbul Etmir²⁵⁴

- Kişi və qadınlar üçün bərabər iş imkanları haqqında AB Şurasının 1976-cı il tarixli, 76/207/AİB sayılı Direktivi silahlı qüvvələrdə işə götürmə qaydalarına tətbiq edilir;
- Direktiv kişi və qadınların bərabər şəkildə məruz qaldıqları təhlükələrə qarşı qadınların daha çox müdafiə olunmasını əsaslandırma bilmir;
- İctimai təhlükəsizliyi qorumaq məqsədilə qadın və kişilərin bərabər rəftarına dair fərdi hüquq prinsipinin məhdudlaşdırılmasında Federal orqanların bir sıra sərbəst qərar qəbul etmək hüquqlarına malik olmalarına baxmayaraq, silahların istifadə olunduğu bütün hərbi vəzifələrdən qadınların tamamilə kənar saxlanılmalarına bəraət qazandırmaq olmaz;
- Silahlı qüvvələrin növünə gəldikdə, həmin silahlı qüvvələrdə xidmət edən şəxslərin silahlardan istifadə etməyə məcbur edilə bilmələri faktı, özü-özlüyündə, qadınların hərbi vəzifələrdən kənar edilmələrini əsaslandırma bilməzdi.

250 Vicki Nielsen, "Hərbi formada qadın", NATO Dövri jurnalı, Cild. 49, № 2, Yay 2001, <http://www.nato.int/docu/review/2001/0102-09.htm> linkində baxmaq olar.

251 Baxın

252 Hərbi Qulluqçuların Karyeraları haqqında Nizamnamənin 3a Maddəsi.

253 Kreil Almaniya Federativ Respublikasına qarşı, Avropa Ədalət Məhkəməsi, Məhkəmə İş C-285/98, 11 yanvar 2000, Məhkəmənin veb saytından əldə edilə bilər: <<http://curia.europa.eu>>.

254 Baxın

Bu qərardan sonra Almaniya Hökuməti hərbi bölmələri qadınlar üçün açıq elan etdi²⁵⁵. 2001-ci ilin yanvar ayından etibarən qadınlar bütün təsnifatlara daxil olmaq hüququna malikdirlər, bir şərtlə ki, müraciət etdikləri vəzifə üzrə lazımi meyarlara cavab vermiş olsunlar²⁵⁶. Lakin Britaniya qadın hərbiçiləri ilə əlaqədar digər bir məhkəmə işində isə Avropa Ədalət Məhkəməsi belə bir qərar çıxarmışdır ki, qadınlara xüsusi təyinatlı qüvvələrdə, yəni, Britaniya Dəniz Piyadalarında xidmət etməyə icazə verilməyə bilər²⁵⁷. Məhkəmə bəyan etmişdir ki, hücum bölmələrinin cəbhə boyu düzülməsi ilə bağlı xüsusi şərtlər, eləcə də qarşılıqlı təsir və qarşılıqlı əvəzedilmə ilə bağlı tələblər bərabər rəftar hüququnun məhdudlaşdırılmasına yol verir.

7. Təqib və Səciyyəvi Gender Ayırı-seçkiliyinin Digər Formaları

Əksər ölkələrdə qadınların silahlı qüvvələrdə xidmət etmələrinə de-yure (rəsmi olaraq) icazə verilməsinə baxmayaraq onlar hələ də gender əsasında de-facto (faktiki surətdə) ayırı-seçkiliklə rastlaşırlar. Əksər dövlətlərdə kişi və qadınların rəsmən bərabər olmalarına baxmayaraq, qeyri-bərabərliyin mədəni və struktur formaları səbəbindən silahlı qüvvələrdə qadınlar kişilər kimi eyni statusdan istifadə etmirlər. İnteqrasiyaya qarşı müqavimətin böyük hissəsi kişilərin üstünlük təşkil etdiyi geniş yayılmış mədəniyyətdə kök salmışdır, o mədəniyyətdə ki, hərbi xidmət mahiyyət etibarilə kişi təsisatı kimi nəzərə alınır. Gender ayırı-seçkiliyi həmçinin hərbi qüvvələrə çağırış və işə götürmə siyasətinə də təsir göstərir. Ayırı-seçkilik təcrübələri əmək və iş keyfiyyətini qeyri-obyektiv qiymətləndirmə sistemlərindən və qadınlar üçün xüsusi imtiyazların olmamasından başlayaraq analıq məzuniyyəti haqqında qanunvericiliyin çatışmaması və hərbi vəzifələrdən kənar saxlanılmayadək təsnifləndirilir. Kişi və qadınlar üçün fərqli karyera imkanları da qadınların rütbəyə belə qeyri-bərabər paylanmasının səbəbini izah edir.

Bundan əlavə, kişi və qadınlar üçün ikili seçmə meyarlarının çox vaxt qadınların inamını sarsıtdığı və kişi həmkarlarından onlara qarşı ədavətli münasibət yaratdığı güman edilir. Nəticədə isə qadın hərbiçilər belə hiss edirlər ki, özlərinə qarşı kişilərdəki kimi eyni münasibəti görmək üçün iki dəfə artıq çalışmalıdırlar. Bundan başqa, səriştəli hərbi qulluqçu kimi görünən qadınların cins fərqləri mübahisə predmeti ola bilər²⁵⁸. Buna görə də, çağırış səviyyəsində daha açıq siyasəti tədbirlərə ehtiyac vardır, məsələn, gender fərqi olmadan fiziki göstəricilər üzrə seçmə standartlarının qəbul edilməsi (məsələn, Birləşmiş Krallıq²⁵⁹).

Cinsi təqib və zorakılıq

Cinsi təqib cinsi ayırı-seçkiliyin bir formasıdır və aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilir:

Cinsi münasibət müqabilində arzu edilməz irəliləyişlər, seksual xidmət tələbləri və cinsi xarakterli digər verbal və ya fiziki davranış ...1-ci halda bu cür davranışa tabe olma fərdin işə qəbul olunmasının ya aşkar, ya da gizli formada şərtinə çevrilir, 2-ci halda fərdin bu cür davranışa tabe olması və ya onu rədd etməsi həmin fərdə təsir edən işə götürmə ilə bağlı qərarların verilməsi üçün əsas kimi istifadə olunur, yaxud da 3-cü halda bu cür davranış özündə fərdin iş icrasına əsaslı şəkildə mane olmaq və ya hədə-qorxulu, ədavətli və yaxud alçaldıcı iş mühiti yaratmaq məqsədi və ya effekti daşıyır²⁶⁰.

255 2006-cı ilin dekabr ayında Varşavada keçirilən DTİHB-SQDN mütəxəssislərinin görüşündə iştirak edən alman mütəxəssislərə görə qadınlar Federal Silahlı Qüvvələrdə heç də bütün vəzifələrdə çalışmaq imkanına malik deyildir, məsələn, qadınlara xüsusi müdaxilə bölmələrində xidmət etməyə icazə verilmir.

256 G. Kummel, "Tam İcazə: AFR Silahlı Qüvvələrindəki Qadınlar və Kişi İkitərəfliliyi", Silahlı Qüvvələr və Cəmiyyət, Cild 28, № 4, Yay 2002, səh. 555-573.

257 Sirdar Ordu Komitəsinə qarşı, Müdafiə Nazirliyi, Avropa Ədalət Məhkəməsi, 29 Oktyabr 1999, İş № C-273/97, Məhkəmənin veb-saytından əldə etmək olar: <http://curia.europa.eu>. Qeydlər üçün aşağıdakı mənbəyə müraciət edə bilərsiniz: bax G. Harries-Jenkins, "Hərbi Xidmətdə Əlavə Müddətli Vəzifələrdə Çalışan Qadınlar: Hüquqi Məsələlər", Müasir Sosiologiya, Cild 50, № 5, sentyabr 2002, səh. 745-769.

258 L. Müller, "Silahlı Qüvvələrdəki Qadınlar", J. Callaghan və F. Kernic (red.), Silahlı Qüvvələr və Beynəlxalq Təhlükəsizlik: Qlobal Tendensiya və Məsələlər (Münster: Lit Verlag, 2003), səh. 222.

259 Woodward və Winter, sit. gətirilən mətdə, qeyd 249, səh. 286.

260 "Xüsusi Məruzəçinin Qadınlara Qarşı Zorakılıq, onun səbəbləri və nəticələrinə dair Hesabat", BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Komissiyası, E/CN.4/1997/47, 12 fevral 1997.

Yuxarıda qeyd olunan tərif cinsi təqibin iki növünü müəyyənləşdirir. Birincisi xidmət müqabilində xidmətdir. Burada iş götürmə, işdən çıxarma, vəzifə yüksəltmə və ya məvaciblə bağlı qərarlar işçinin seksual hərəkətlərə qarşı cavabı əsasında verilir. Cinsi təqibin ikinci növü xoşagəlməyən iş mühitinin yaradılması ilə əlaqədardır. Burada isə qadın işçilər sadəcə qadın olduqlarına görə, məsələn, lazımsız olaraq toxunulmaqla, təhqiredici ifadələrlə müraciət edilməklə və ya cinsi fəaliyyət üçün təzyiqlə məruz qalmaq kimi hətta işçilərinin seksual hücumlarına səbəb olur; o həmçinin, qadın işçilərin iş keyfiyyətinə də təsir göstərə və onların karyera məqsədlərinə nail olmalarına çətinlik yarada bilər. Hərbi qulluqçunun karyerasına, məvacibinə və ya iş keyfiyyətinə təsir göstərmək məqsədilə aşkar və ya gizli seksual hərəkətdən istifadə edən və yaxud da bu cür hərəkətlərə göz yuman rəhbər vəzifədə çalışan hər hansı şəxsin təqiblə məşğul olduğu hesab edilir.

Cinsi zorakılıq

Qadın hərbi qulluqçulara qarşı seksual hücumlar və cinsi zorakılıq da geniş yayılmış bir problemdir. Məsələn, bu yaxınlarda Müdafiə Nazirliyi və Bərabər İmkanlar Komissiyası tərəfindən həyata keçirilən ictimai araşdırmanın nəticələrinə əsasən Birləşmiş Krallıqda demək olar ki, bütün qadın hərbiçilər bu cür hərəkətlərə qarşı yüksək səbir nümayiş etdirdiklərinə baxmayaraq, iş yerində seksual xarakterli zarafat və hekayələr eşitmiş və seksual xarakterli danışıq və ifadələrə məruz qalmışlar. Qadınların on beş faizi “xüsusilə məyusedici” məlumatlara malik idi və 4 faiz isə seksual hücumla məruz qaldıqlarını söyləmişlər²⁶¹. Birləşmiş Ştatlarda Müdafiə Nazirliyi 2005-ci ildə seksual hücumla bağlı qeydə alınmış 2374 məhkəmə işinin keçirildiyini təsdiqləmişdir. Bu, 2004-cü ildə qeydə alınmış məhkəmə işlərinin sayının (1700) 40 faiz artdığını əks etdirir. 2004-cü il üçün qeyd edilmiş göstəricilər 2003-cü il göstəricilərinin (1012) 25 faiz artdığını göstərir. 2003-cü il göstəriciləri isə 2002-ci ildə toplanmış göstəricilərin 41 faiz artdığını əks etdirir. Əlilliyə görə müavinət tələb edən qadın veteranlar arasında döyüş veteranlarının 50 faizi, qeyri-döyüş veteranlarının isə 86 faizi xidmət zamanı və ya xidmətdən sonra seksual hücumla məruz qaldıqlarını bildirmişlər. ABŞ Müdafiə Nazirliyinin araşdırmasında belə bir nəticə çıxarılmışdır ki, silahlı qüvvələrdə xidmət edən qadınlar üzrə seksual hücumun yayılma göstəricisi ümumi əhali arasındakı qadınlarla müqayisədə 3-10 dəfə çoxdur²⁶².

Cinsi təqib və zorakılıq yalnız bu hərəkət qurbanlarının emosional və ya psixoloji durumunun pozulmasına səbəb olmur, o həmçinin qadın işçilərin iş keyfiyyətinə, eləcə də silahlı qüvvələrin ictimai nüfuzuna xələl yetirir. Ona görə də ordunun bütün üzvləri üçün təhlükəsiz və ayrı-seçkiliyə yol verilməyən bir mühitin təmin edilməsi məqsədilə orduda cinsi təqibin qarşısının alınması olduqca əhəmiyyətlidir. Lakin bir çox zorakılıq çəzasız olaraq qalmaqdadır; əslində, hərbi qüvvələrin rəsmi və ya qeyri-rəsmi şikayət prosesindən az sayda qadın istifadə edir, bunun da səbəbi şikayətlərin təmin edilməsi ilə bağlı hərbi sistemə inamın olmamasıdır. Bir çox qadınlar zorakılıq qurbanı olduqlarını heç kimə demir və vəziyyəti özləri idarə edirlər, çünki qorxurlar ki, onların şikayəti karyeralarına mənfi təsir göstərə bilər və həm də ona görə ki, onlara heç kimin inanmayacağını hiss edirlər. Onların bəziləri hətta xidməti tərk etmək qərarına da gəlir.

8. Təqiblərə qarşı siyasət və mexanizmlər

ATƏT-in bir çox iştirakçı Dövlətlərində cinsi təqib hərəkətinin ciddiliyindən asılı olaraq inzibati cinayət və ya cinayət əməli kimi kodifikasiya edilir. Çox vaxt xüsusi şikayət prosedurları təmin olunmur. Ona görə də ayrı-seçkiliyin qurbanı olan qadınlar baş

261 S. Rutherford, R. Schneider, A. Walmsley, “Seksual Təqibin Qarşısının Alınması və Onunla Effektiv Məşğul Olma haqqında Müdafiə Nazirliyi ilə Bərabər İmkanlar Komissiyası arasında Saziş: Silahlı Qüvvələrdə seksual təqibin kəmiyyət və keyfiyyətə tədqiqi”, mart 2006, <<http://www.mod.uk/NR/rdonlyres/538E55EE9CA4-4177-9A0B-6853A431B283/0/20060522SRReport.pdf>>; “MN və BİK Silahlı Qüvvələrdə seksual təqibi aradan qaldırmaq üçün razılığa gəlir”, <<http://www.mod.uk/DefenceInternet/DefenceNews/DefencePolicyAndBusiness/ModAndEocAgreeActionToTackleSexualHarassmentInTheArmedForces.htm>> linkində baxmaq olar.

262 “Mayls Fondu”nun İcraçı Direktoru Christine Hansenin Bəyanatı, Hərbi Qüvvələrdə və Akademiyalarda Qadınlara qarşı Seksual Hücum və Zorakılıq haqqında İclasın Protokolu, Birləşmiş Ştatların Nümayəndələr Palatası daxilində Dövlət İslahatları Komitəsinin Yaranan Təhlükələr və Beynəlxalq Əlaqələr Şöbəsinin Milli Təhlükəsizlik üzrə Yardımçı Komitəsinin Sədri Möhtərəm Christopher Shays-ə təqdim olunmuş məlumat, 27 İyun 2006.

vermiş hadisəni öz rəhbərliyinə məruzə etməklə adi qeyri-rəsmi prosedura başlaya bilər. Rəhbərlik isə şikayəti ya özü araşdırma və yaxud da baxılması üçün təsisat komandirinə göndərə bilər. Əgər bu istintaq zorakılıq qurbanları üçün qənaətbəxş olmazsa, onlar iddiiyə mülki məhkəmə (məsələn, Fransa, İsveç) və ya hərbi prokurorluq (məsələn, Ukrayna) tərəfindən yenidən baxılmasını tələb edə bilər. Lakin, ciddiliyini nəzərə alaraq, daha yaxşı olar ki, cinayət qanunvericiliyinə uyğun olaraq seksual hücum cinayət hesab olunsun və sözügedən dövlət cinayət məhkəmələri işi hərbi ədliyyə sisteminin öhdəsinə buraxmaq əvəzinə əvvəldən cinayət axtarışına başlasın.

Bəzi dövlətlər silahlı qüvvələrdə cinsi təqibin xüsusiyyəti və yayılması üzrə geniş araşdırmadan sonra problemi daha səmərəli şəkildə həll etmək üçün xüsusi tədbirlər görmək qərarına gəlmişlər. Məsələn, 2003-cü ildə Danimarkada Müdafiə Kollecinin Psixoloqlarının araşdırma barədə hesabatından sonra Danimarka Müdafiə Komandanlığı cinsi təqibin qarşısını almaq və ona qarşı mübarizə aparmaq üçün psixoloji məsləhət almaq üçün qaynar xəttin yaradılması və yerli məsləhətçilər təşkilatının təsis edilməsi kimi bir sıra qanunvericilik təşəbbüsünü qəbul etmişdir. Məsləhətçilərin rolu bu gün müəyyən yerlərdə geniş şəkildə qəbul olunur və həm rütbə və ya vəzifəcə eyni olan həmkarlar, həm də idarəçilik münasibətlərinin həll edilməsində onların xidmətindən fəal şəkildə istifadə etməyə başlamışlar. Bundan başqa, müəyyən aktlara (fəaliyyətlərə) icazə vermək üçün Danimarka Silahlı Qüvvələri 2006-cı ilin yanvar ayında xüsusi qayda və nizamnamələr təyin etmişdir (Qutu 13.6-ya bax).

Ümumilikdə bu təşəbbüslər Danimarka Silahlı Qüvvələrində cinsi təqib insidentlərinin əhəmiyyətli dərəcədə azalması ilə nəticələnmişdir. 2003-cü ildə həyata keçirilən ilk qiymətləndirilmədən etibarən insidentlərin sayı 80 faizədək azalmışdır.

Qutu 13.6

Danimarka Təqiblərə qarşı təşəbbüslər²⁶³

Fərdi məsləhətləşmə:

Danimarka Müdafiə Komandası lazım olduqda anonim məsləhətvermə xidməti göstərən 50 yerli işçidən (hər iki cinsin nümayəndələri olmaqla) ibarət bir təşkilat təsis etmişdir. Cinsi təqiblə və xoşagəlməz iş mühiti ilə üzləşən işçilər məsləhətvermə xidmətindən istifadə edə bilərlər. Belə işçilər onlara məsləhət və dəstək verə bilən neytral bir şəxsə məxfi olaraq görüşə bilərlər. Tələb olunarsa, problemləri təsisat rəhbərlərinə çatdırmaqla və ya vasitəçilik yaratmaqla məsləhətçilər onlara yardım göstərə bilərlər. Məsləhətçilər müxtəlif növ hüquq pozuntuları ilə, eləcə də cinsi təqib, hədə-qorxu gəlmə və ayrı-seçkilik məsələləri ilə məşğul olurlar.

Cinsi təqibin idarə olunmasına dair məlumat broşürləri:

Danimarka Müdafiə Komandası işçilər və rəhbərlik üçün cinsi təqib hallarını necə idarə etmək barədə xüsusi məlumat broşürləri dərc etdirmişdir. Broşürlərdə hərbi jurnallardan götürülmüş müxtəlif məqalələr də yer almışdır.

Aşağıdakılar da daxil olmaqla bir sıra yerli təşəbbüslər (bölmə səviyyəsində):

- Təşkilatda daha çox məlumatlılığın yaradılması məqsədilə cinsi təqib barədə dialog;
- İşçilər arasında yerli araşdırmalar;
- Yerli kadr siyasətində gender məsələsinin ön plana gətirilməsi;
- Cinsi təqibin idarə edilməsinə dair yerli fəaliyyət planları;
- Seksual təqib barəsində qadınlar arasında dialog;
- Cinsi təqib – Müəssisə Şurasının (rəhbərlik və heyət üzvlərindən ibarət konsultasiya qrupu) gündəliyində təsbit edilmiş məsələ kimi;
- Yerli təhlükəsizlik şurasında cinsi təqib barədə müzakirələr;
- Cinsi təqib – personalın illik qiymətləndirilməsinin bir hissəsi kimi;
- Cinsi təqib məsələlərinin çavuş və zabitlər üçün tədris proqramına daxil edilməsi;
- Təcili müdaxilənin təmin edilməsi məqsədilə komandirlərin cinsi təqibə qarşı diqqətlərini artırması;
- Tanışlıq-hazırlıq kurslarında cinsi təqibə diqqət;
- Çap olunan və elektron kütləvi informasiya vasitələrində təhqiredici məlumatların verilməsinin qadağan edilməsi

Çox vaxt siyasi və hərbi liderlər bilirlər ki, ayrı-ayrı fərdlərin sağlamlıqlarından uzaq olan səbəblərə görə silahlı qüvvələrdə cinsi təqib dayandırılmalıdır. Təqib hərbi qulluqçular arasında inamı və onların qarşılıqlı asılılığını zəiflədir və döyüş səmərəliliyini, eləcə də silahlı qüvvələrin bir iş yeri kimi insanları cəlb etməsini azaldır.

9. Bərabərliyin Təşviq Edilməsi Üsulları

Müxtəlifliyin və genderin bütün sahələrə tətbiqinin idarə olunması

Əvvəlcədən qeyd edildiyi kimi, silahlı qüvvələrdəki qadınlarla bağlı məsələyə daha geniş məsələ müxtəlifliyin idarə olunmasının, yəni, işçilərin şəxsi heyət sıralarına cəlb edilməsi və demoqrafik məlumatlardan saxlanılması və onların bacarıqlarının optimal yolla istifadə olunması məsələsinin bir hissəsi kimi baxılmalıdır. Hərbi fəaliyyət və hərbi mühtəmlə əlaqədar aparılan araşdırma əsasında bu gün hamı tərəfindən qəbul edilmiş fikir ondan ibarətdir ki, qruplarda və ya təşkilat bölmələrindəki müxtəliflik silahlı qüvvələr daxilində konkret müəyyən olunmuş tədbirlərdən, eləcə də bölmə səviyyəsində dəyişən göstəricilərindən (məsələn, rəhbərlik, tapşırıqlar və qrupun tərkibi) asılı olaraq həm əlverişli, həm də əlverişsiz ola bilər. Bu baxımdan gender məsələsi vahid bir bölmədə çalışan gender işləri üzrə rəsmi şəxsə və ya nəzarətçiyə həvalə edilə bilən məsələ deyildir, çünki heç bir vahid bölmə və ya rəsmi şəxs silahlı qüvvələrdəki bütün bölmələrin bütün mərhələ və fəaliyyətlərinə cəlb oluna bilməz. Bu, genderin bütün sahələrə tətbiqinin məğzidir, yəni, gender konsepsiyalarının və gender bərabərliyi məqsədinə olan diqqətin bütün fəaliyyətlərin – siyasətin işlənilib hazırlanması, araşdırma, təşviqat / dialoq, qanunvericilik, resursların yerləşdirilməsi və proqram və layihələrin planlaşdırılması, həyata keçirilməsi və monitorinq kimi fəaliyyətlərin – əsasını təşkil etməsi təmin edilməlidir²⁶⁴.

Qutu 13.7

Belçikanın Silahlı Qüvvələrdə Qadın və Kişilər üçün Bərabər İmkanların Təşviqi və BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1325-ci Qətnaməsinin Prinsiplərinin Yerinə Yetirilməsinə dair Xartiyası²⁶⁵

1975-ci ildə qadınların ilk dəfə Belçika Silahlı Qüvvələrinə daxil olduqları vaxtdan etibarən kişi və qadınlar üçün bərabər imkanların təmin edilməsi ilə əlaqədar xeyli irəliləyiş olmuşdur. 2007-ci il mart ayının 8-də Belçikanın müdafiə naziri və silahlı qüvvələrin qərargah rəisi Belçikadakı qadın təşkilatlarının nümayəndələri ilə konstruktiv bərabər imkanlar siyasətinin təşviq edilməsi, eləcə də genderin silahlı qüvvələrə tətbiq olunması məqsədilə xartiya imzalamışlar. Xüsusi olaraq, Belçika Silahlı Qüvvələri özünün sülhməramlı əməliyyatlarında genderin tətbiq olunması ilə əlaqədar BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1325-ci Qətnaməsinə nəzərə alacaq.

Xartiyada xüsusi strategiyanın işlənilib hazırlanması (Maddə 2), xüsusi fəaliyyət planlarının işlənilib hazırlanması (Maddə 4), genderin müxtəlif sahələrə tətbiqi ilə əlaqədar büdcənin yaradılması (Maddə 5), xüsusi tədbirlərin qəbul edilməsi və müvafiq məlumat bazalarının qorunub saxlanılması (Maddə 7), BMT-nin 1325-ci Qətnaməsinin yerinə yetirilməsi və sülhməramlı əməliyyatların aparılması (Maddə 9), eləcə də xartiya konteksti daxilində əldə olunmuş irəliləyiş və nəticələrin “daimi və demokratik qiymətləndirilməsinin” həyata keçirilməsi (Maddə 10) daxil olmaqla Belçika Silahlı Qüvvələrinə aid 10 öhdəlik və vəzifə qeyd olunmuşdur.

Bu baxımdan aşağıdakı siyasət və pozitiv fəaliyyətlər qadınların silahlı qüvvələrə inteqrasiyasına kömək edir.

Qadın şəbəkələri

Birləşmiş Ştatlarda Müdafiə Nazirliyinin Hərbi Xidmətdə olan Qadınlar üzrə Məşvərət Komitəsi Departamenti (DACOWITS) və ya Hollandiyada Hərbi Qadınlar Şəbəkəsi kimi

263 DTİHB və SQDN sorğusu, sual 53.

264 BMT-nin Gender Məsələləri və Qadınların Karyera Yüksəlişləri üzrə İdarəsi, bax: <http://www.un.org/women-watch/osagi>.

265 Xartiyamı <www.mil.be> internet sahifəsində əldə etmək olar (fransız və holland dillərində).

qadın hərbi qulluqçu təşkilatları bu baxımdan əhəmiyyətli rola malikdirlər (Qutu 13.8-ə bax). Bu mexanizmlər silahlı qüvvələrdə qadınlar üçün şəraiti yaxşılaşdırmaq, qadınlara öz hüquqları barədə məlumat vermək və pis rəftar halı ilə qarşılaşdıqda qadınlara kömək təklif etmək üçün hərbi rəhbərliyə təzyiq göstərir. Bu baxımdan qadınlar üçün xüsusi məsləhətçilərin/vəkillərin təqdim olunması (Danimarka məsləhətçiləri ilə bağlı nümunə, Qutu 13.6-ya bax) nəzərə alınmalı olan məsələdir.

Qutu 13.8

Hollandiya Hərbi Qadınlar Şəbəkəsi²⁶⁶

1992-ci ildən etibarən Hərbi Qadınlar Şəbəkəsi siyasəti hazırlayanlar təsir göstərməyə və Hollandiya Silahlı Qüvvələrində qadın maraqlarını təşviq etməyə çalışır. Şəbəkənin iki məqsədi vardır:

- Hollandiya Müdafiə Nazirliyində işçi kimi çalışan qadınları ruhlandırmaq, stimullaşdırmaq, məlumatlandırmaq və onlarda həvəs oyatmaq;
- Qadınların mövqeyini möhkəmləndirmək və silahlı qüvvələr daxilində onların daha yüksək vəzifələrə irəliləmələrini stimullaşdırmaq.

Hərbi Qadınlar Şəbəkəsi fəal qadın xidmət personalından ibarətdir. Şəbəkə tərəfindən təşkil edilən görüşlər, müzakirələr və məlumat bülleteni şəbəkə üzvləri arasında əlaqələri asanlaşdırır. O, həm silahlı qüvvələr, həm də silahlı qüvvələrdəki qadınlar üçün faydalı olan bir qeyri-rəsmi “yaşlı qızlar” şəbəkəsidir. Şəbəkə çox vaxt hərbi siyasəti hazırlayanlar tərəfindən məsləhət verilən bilik və təcrübə mənbəyidir.

Məlumatlılığın artırılması və təlim

Zabitlər təşkilat mədəniyyətinin mühafizəçiləri və bu mədəniyyəti formalaşdıranlar olduğuna görə, kişilərin üstünlük təşkil etdiyi geniş yayılmış mədəniyyəti aradan qaldırmaq və kişi həmkarlar arasında bu problem haqqında məlumatı artırmaq məqsədi ilə gender üzrə təlimin keçirilməsi hərbi zabitlər üçün əhəmiyyətlidir. Təlim həmçinin ayrı-seçkilik və pis rəftarın qarşısının alınması və bu hərəkətlərə görə cəzalandırma hallarında təbəccil qaydası rolunu da gücləndirə bilər. Buna baxmayaraq tək cə təlim kifayət etmir. O, yalnız ətraflı öyrənmə mədəniyyətinin ayrılmaq hissəsi olduqda və iştirakçılarının öyrəndikləri dərsləri öz işlərinə daxil etdikdə faydalı olur.

Bərabərlik təşəbbüsü

Bəzi ölkələr ordu daxilində xüsusi olaraq yüksək rütbəli qadınlar üçün bərabərlik təşəbbüsünə başlamışlar. Əgər Federal Silahlı Qüvvələrin bir vəzifəsində çalışmaq üçün müraciət edən kişi və qadın namizədlər eyni icra göstəricilərinə malik olarlarsa vəzifə qadınlara veriləcək²⁶⁷.

Milli və beynəlxalq monitorinq

Həm milli, həm də beynəlxalq monitorinqin hər ikisi (mükəmməl təcrübələrin müqayisəsi üçün) mühüm əhəmiyyətə malikdir. Vacibdir ki, qadınların silahlı qüvvələrə daxil edilməsi, karyerada yüksəlişləri və hərbi qüvvələrdə saxlanılmaları barədə tez-tez məlumat (məsələn, illik hərbi büdcənin bir hissəsi kimi) verilsin. Qadınlar silahlı qüvvələri tərk etdikdə onların məsul rəhbəri/komandiri və ya şəxsi heyət məsələləri üzrə zabit onların işdən çıxma səbəbini müəyyən etmək üçün onlarla müsahibə aparmalıdır.

Beynəlxalq monitorinq də həmçinin, məsələn, BMT-nin Qadınlara qarşı Ayrı-seçkiliyin Ləğv Edilməsi haqqında Konvensiya üzrə Komitəsi, qadınların cəmiyyətə və nəticə etibarını ilə hərbi qüvvələrə inteqrasiyasına şərait yaratmaq üçün zəruridir. Komitə qadınların qanun qarşısında kişilərlə bərabərliyini təşviq etmək üçün üzv dövlətlər tərəfindən qəbul edilmiş tədbirlərin monitorinqini həyata keçirir. Komitənin tərkibinə üzv dövlətlər tərəfindən seçilmiş “yüksək mənəvi dəyərlərə və səriştəyə malik” 18 mütəxəssis daxildir. Üzv dövlətlərdən Komitə tərəfindən nəzərdən keçirilməsi üçün Baş Katibə Konvensiyanın tələblərini yerinə yetirmək məqsədilə qəbul edilmiş müxtəlif tədbirlər haqqında hesabat

²⁶⁶ Bax <www.defensievrouwennetwerk.nl>.

²⁶⁷ Bax <www.bundeswehr.de/portal/a/bwde>.

təqdim etmələri tələb olunur. Danışıqlar vasitəsi ilə həll oluna bilməyən iki və daha artıq üzv dövlətlər arasındakı istənilən mübahisə arbitraj yolu ilə öz həllini tapmalıdır (Maddə 29).

Qutu 13.9

Çexiya Respublikası Qadın və Kişilər Arasında Bərabər Rəftar Siyasət²⁶⁸

Çexiya Respublikası Hökuməti 2001-ci ildə kişi və qadın bərabərliyinin təşviq edilməsi üzrə hökumətin prioritetləri və prosedurlarına dair sənəd qəbul etmişdir. 2002 və 2003-cü illərdə müdafiə naziri Çexiya silahlı qüvvələrində çalışan kişi və qadınlar üçün bərabər imkanların təşviq edilməsi barədə əlavə sərəncam və göstərişlər vermişdir. Müvafiq siyasət prioritetləri və prosedurları hər il yeniləşdirilir. Müdafiə Nazirliyinin Şəxsi Heyət Məsələləri üzrə Şöbəsi bu siyasətin yerinə yetirilməsi üzrə məsuliyyətlidir. Siyasətin dörd məqsədi var:

1. Kişi və qadınlar üçün bərabər imkanlar üzrə hüquqi şəraitin yaradılması;
2. Hüquqi məlumatlılığın artırılması;
3. Peşə karyerasının əldə edilməsində kişi və qadınlar üçün bərabər imkanların təmin edilməsi;
4. Kişi və qadın bərabərliyi prinsipinin yerinə yetirilməsinin səmərəliliyinin monitorinqi və qiymətləndirilməsi.

Rəhbər heyət üçün hər il kişi və qadınlar üçün bərabər imkanlar haqqında bir sıra mühazirələr keçirilir. Bərabər imkanlar prinsipləri hərbi məktəblərdəki bütün tədris proqramlarının, eləcə də komandirlər üçün bütün səviyyələrdə standart hazırlanmasının bir hissəsini təşkil edir.

10. Mükəmməl təcrübə və tövsiyələr

- Hərbi sektorda, müxtəlifliyin və gender istiqamətinin idarə olunması əsasında, bərabər imkanlar üzrə qanunvericilik həyata keçirilməlidir;
- Silahlı qüvvələrin şəxsi heyəti təxmin olunan yox, faktiki bacarıq və qabiliyyət əsasında orduya cəlb olunmalı və vəzifə üçün seçilməlidir; Zabitlər üçün müvafiq təlimlər, eləcə də mədəniyyət, gender və şikayət prosedurları üzrə təlimlər təşkil olunmalıdır;
- Pis rəftar hallarında profilaktik və cəza tədbirləri görmək üçün komandirlər öz vəzifələrindən istifadə etməlidir;
- Komandirlər qarşılıqlı inam və qarşılıqlı hörmət mədəniyyətini təşviq etməlidirlər;
- Orduda cinsi təqib və ya seksual zorakılıqla bağlı heç bir tolerantlıq olmamalıdır. Təqib və ya zorakılıq halında effektiv sanksiyalar sistemi təmin olunmalıdır;
- Təlim zamanı silahlı qüvvələrin şəxsi heyəti hansı hərəkətin təqib hesab olunduğu barədə məlumatlandırılmalıdır;
- Şikayət mexanizmləri təqib və ya zorakılığa məruz qalmış qadın hərbi qulluqçular üçün əlçatan olmalıdır;
- Silahlı qüvvələrdə qadınlar üçün xüsusi məsləhətçilər təsis edilməlidir;
- Qadınların orduya gətirdikləri faydalar barədə düşüncələr təşviq edilməlidir;
- Qadınları ordu sıralarına gətirmək üçün silahlı qüvvələr praktik elanlardan istifadə etməlidir;
- Dövlətlər hərbi qüvvələrin qadınları ordu sıralarına cəlb etmək, onları orduda saxlamaq və karyera üzrə yüksəltmək bacarığını təkmilləşdirməli və artırmalıdır.

268 DTİHB-SQDN sorğusu üçün Çex Respublikası tərəfindən təmin edilmiş əlavə məlumat.

Fəsil 14

Silahlı Qüvvələrdəki Gey və Lezbiyanlar

Ümumiyyətlə cəmiyyətdə homoseksuallığa qarşı daha tolerant münasibətlərin tədrici inkişafı ilə yanaşı, orduda lezbiyan və geylərin qəbul olunma dərəcəsi son zamanlar ATƏT-in bir çox iştirakçı Dövlətlərində ictimai müzakirəyə səbəb olmuşdur. Homoseksuallığın dekriminalizasiyası²⁶⁹ bir çox dövlətlərdə bərabər hüquqların daha geniş sosial hüquqlarla (məsələn, mülki birliklər, sosial güzəştlər) birlikdə gey və lezbiyanlar üçün də tanınmasına, eləcə də milli qanunvericiliyə gey və lezbiyanlara qarşı ayrı-seçkiliklə bağlı xüsusi qadağaların daxil edilməsinə səbəb oldu.

Silahlı qüvvələrdə gey və lezbiyanlar məsələsi ümumiyyətlə cəmiyyətdə bərabər hüquqların əldə edilməsi və ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizə məsələsini əks etdirir. Hətta öz cinsi mənsubiyyətlərini gizlətməli olduqlarına və tez-tez ayrı-seçkiliyə yol verilən hərəkət və davranışlara məruz qaldıqlarına baxmayaraq gey və lezbiyanlar həmişə silahlı qüvvələrdə xidmət ediblər. Bu geniş sosial tendensiyanın nəticəsi kimi ATƏT-in bir sıra iştirakçı dövlətləri ayrı-seçkiliyə son qoymaq və silahlı qüvvələr daxilində bərabər imkanları təşviq etmək siyasətini qəbul etmişlər. Bu, Belçika nümunəsi (Qutu 14.1-ə bax) misal gətirilməklə aydınlaşdırıla bilər. Bu nümunədə ayrı-seçkiliyə yol verməmələ bağlı yeni qanun Belçika silahlı qüvvələrində müxtəliflik, ayrı-seçkiliyə yol verməmə və bərabər imkanlar üzrə siyasətin əsasını formalaşdırır.

Qutu 14.1

Belçika Silahlı Qüvvələrində Müxtəlifliyin İdarə Olunması, Ayrı-seçkiliyə Yol Verməmə və Bərabər İmkanlar: 'Əlvida Diskriminasiya! Yaşasın Müxtəliflik!'²⁷⁰

25 fevral 2003-cü ildə qəbul edilmiş Ayrı-seçkiliklə Mübarizə Qanunu əsasında Belçika silahlı qüvvələri müxtəliflik, ayrı-seçkiliyə yol verməmə və bərabər imkanlar məsələləri üzrə rəsmi siyasətə malikdir. Silahlı qüvvələr öz şəxsi heyətinin müxtəlifliyini qəbul edir və tanıyır. Bu siyasətə uyğun olaraq hər bir ayrı-seçkilik ifadəsi qanuna zidd sayılır və ona qarşı tolerantlıq nümayiş etdirilməyəcək. Belçika silahlı qüvvələrinin siyasəti və şəxsi heyəti həm daxili, həm də xarici əlaqələrdə bu prinsiplərə əsaslanır. Müxtəliflik siyasəti 17 oktyabr 2005-ci il tarixli ümumi direktivə (DGHR-APG-DIVMGT-001) əsaslanır. Bu siyasət etnik, dil, din, cinsi mənsubiyyət və gender müxtəlifliyi ilə əlaqədardır. Strateji müxtəliflik planı bu siyasətin həyata keçirilməsi çərçivəsini təklif edir. Plan dörd sahə üzrə xüsusi tədbirlərin qəbul edilməsini nəzərdə tutur: ordu sıralarına cəlb etmə; təlim və tədris; rəhbərlik və təşkilati strukturlar və kommunikasiya. Sözügedən siyasət təlimatlandırma, xəbər vermə və məlumat vərəqələri vasitəsilə yayılmışdır. Bütün şəxsi heyətə çatdırılması üçün "Əlvida, Diskriminasiya! Salam, Müxtəliflik" adlı DVD-dən istifadə də daxil olmaqla bir informasiya strategiyası yaradılmışdır.

1974-cü ildə Hollandiyada başlamaqla bir çox dövlətlər hərbi qüvvələrdə homoseksuallarla bağlı qadağanın ləğv edilməsinə yalnız 1970-ci illərdə başladıklarına görə, hərbi qüvvələrdə aşkar gey və lezbiyan heyətin iştirakı ATƏT regionunda nisbətən yeni bir məfhumdur. Qutu 14.3-də gey və lezbiyanların silahlı qüvvələrdə xidmət etmələrinə icazə verən ATƏT-in iştirakçı Dövlətləri barədə qısa məlumat təqdim olunur.²⁷¹ ATƏT-in əksər iştirakçı Dövlətləri gey və lezbiyanlara açıq-açıq silahlı qüvvələrdə xidmət etmək hüququ verdiyi halda, bir sıra digər dövlətlər bölmə birliyi və özəl həyat kimi amilləri

269 Homoseksual hərəkətlər, məsələn, 1993-cü ildə Rusiya Federasiyasında, 1995-ci ildə Albaniyada, 1932-ci ildə Polşada və 1967-ci ildə Birləşmiş Krallıqda dekriminalizasiya edilmişdir. Beynəlxalq Lezbiyan və Gey Assosiasiyasının 2006-cı il Dünya üzrə Hüquqi Araşdırmasına (www.ilga.org linkində baxmaq olar) əsasən Özbəkistanda eynicinsli şəxslərin razılaşdırılmış hərəkətləri hələ də cəzalandırılır.

270 DTİHB-SQDN sorğusu, suallar 68-69; Belçika silahlı qüvvələrinin rəsmi veb saytına baxın: www.mil.be.

271 DTİHB-SQDN sorğusu nəticəsində toplanmış məlumatlar onu göstərir ki, Belarus və Rusiyada gey və lezbiyanlara hərbi qüvvələrdə xidmət etməyə icazə verilir, lakin Beynəlxalq Lezbiyan və Gey Assosiasiyası tərəfindən toplanmış məlumatlarda bunun əksi, yəni, Belarus və Rusiyada gey və lezbiyanlara hərbi qüvvələrdə xidmət etməyə icazə verilmədiyini göstərilir. Bu ziddiyyət əlavə araşdırmanın həyata keçirilməsini zəruri edir. Bax www.ilga-europe.org.

əsas gətirərək gey və lezbiyanların hərbi qüvvələrdə xidmət etmələrini hələ də qadağan edir. Gey və lezbiyan hərbi qulluqçulara nə qadağa qoyan, nə də onları dəstəkləyən digər dövlətlər də vardır. Bu ölkələrdə cins fərqi bir kəsin şəxsiyyətinin ictimai nəzarətə məruz qalmamalı olan fərdi aspekti kimi nəzərə alınır.

Bu fəsildə silahlı qüvvələrdə xidmət edən gey və lezbiyanlarla əlaqədar müxtəlif siyasət və münasibətlər araşdırılır. Burada gey və lezbiyanların orduya inteqrasiyasına dair mükəmməl təcrübələrin təklif edilməsi ilə yanaşı, homoseksual xidmət personalının öz hərbi karyeralarında qarşılaşdıqları əsas maneələr xüsusi olaraq vurğulanır. Bu fəsil həm də təqib, həmçinin bütün hərbi heyətin bərabərliyinə kömək edən mexanizm və qaydalardan bəhs edir. Nəhayət, bu fəsildə silahlı qüvvələrdəki hərbi mədəniyyətə həm maneə, həm də silahlı qüvvələrdə gey və lezbiyanlara qarşı ayırı-seçkilik probleminin həlli kimi baxılır. O, xüsusilə, təlimlərin və hərbi komandirlər arasında məlumatlılığın artırılması işinin bərabər imkanların təşviq edilməsinə necə töhfə verə biləcəyini izah edir.

1. Gündəlikdə duran məsələlər

Bu fəslin girişində qeyd edildiyi kimi ATƏT-in iştirakçı dövlətlərinin gey və lezbiyanların silahlı qüvvələrin üzvləri kimi qəbul olunmalarına müxtəlif yanaşmaları vardır.

Əsas məsələ

Əsas məsələ ondan ibarətdir ki, gey və lezbiyanların hərbi xidmətdən kənarında saxlanılmaları həm işə qəbul imkanları baxımdan, həm də vətəndaşlıq baxımdan bərabərlik prinsipini pozur. Hərbi xidmət tarixən vətəndaşlıqla əlaqəli olduğundan, lezbiyan və geylərin silahlı qüvvələrdən kənarında saxlanılmaları onların vətəndaş kimi öz hüquq və vəzifələrindən tam istifadə etmələrinə mane olur.

Gey və lezbiyanların silahlı qüvvələrdə çalışmalarına icazə verilməsinə qarşı iki standart arqument vardır və onların hər ikisi elmi sübut və ya obyektiv dəlillərə deyil, mədəniyyətlə bağlı fikirlərə əsaslanır: (1) homoseksuallıq şəxsiyyət pozğunluğudur; və (2) homoseksuallıq silahlı qüvvələrin operativ səmərəliliyi üçün təhlükə yaradır.

Birincisi, gey və lezbiyanların silahlı qüvvələrə qəbul edilməsinə qarşı olanlar onu əsas gətirirlər ki, gey və lezbiyanlar psixoloji pozuntudan əziyyət çəkirlər və ona görə də silahlı qüvvələrdə çalışmaq üçün yaramırlar. Lakin Amerika Psixiatriya Assosiasiyasının hələ 1973-cü ildə verilmiş rəsmi bəyanatına əsasən homoseksuallığı psixi pozğunluq və ya qüsur kimi təsnif etmək üçün heç bir tibbi və ya elmi sübut yoxdur²⁷².

İkinci əsas arqument ondan ibarətdir ki, silahlı qüvvələrdə gey və lezbiyanların mövcudluğu qoşun birliyini, intizamı və onun döyüş ruhunu azaltmaqla döyüş hazırlığına və qabiliyyətinə mane olar. Amma qadağanı ləğv etmiş dövlətlərdən hərbi hissələrin şəxsi heyəti tərkibində gey və lezbiyanların olmasının hər hansı yolla hərbi göstəriciləri təhlükə qarşısında qoyduğu barədə heç bir məlumat təqdim olunmamışdır²⁷³. Kanadada qadağa ləğv olunandan bəri ordu sıralarında gey və lezbiyanların olmasının hərbi həyatın və ya göstəricinin hər hansı aspektinə hiss olunan dərəcədə təsir göstərdiyi ilə əlaqədar heç bir sübut tapılmamışdır (Qutu 14.2-ə bax).

272 Amerika Psixiatriya Assosiasiyası, "Homoseksuallıq və Vətəndaş Hüquqlarına dair Bildiriş", Amerika Psixiatriya Jurnalı, Cild 131, № 4, 1973, səh. 497. Ətraflı məlumat üçün Amerika Psixiatriya Assosiasiyasının veb saytına baxın <<http://www.psych.org/index.cfm>>. Bundan əlavə aşağıdakı mənbəyə baxa bilərsiniz: "Hərbi Sənəddə göstərilir ki, Homoseksuallıq Qüsurdur", Michael D. Palm Mərkəzi, Kaliforniya Universiteti, Santa Barbara, press-riliz, 17 noyabr 2006-cı il, <http://www.palmcenter.org/press/dadt/releases/military_document_suggests_that_homosexuality_is_a_defect> linkində baxmaq olar.

273 A. Belkin, "Heç nə Eşitmərəm, Heç nə Görmürəm, Heç nə Danışmıram: Geylərlə bağlı Qadağa Hərbi Zərurətə Əsaslanırmı?", Parametrlər, Yay 2003, səh. 108-119, <http://www.gaymilitary.ucsb.edu/Publications/2003_BelkinInParameters.pdf> linkində baxmaq olar.

Qutu 14.2

Kanada Hərbi Qüvvələrində Geylərlə bağlı Qadağanın Ləğv Edilməsinin Bölmə Birliyinə Heç Bir Təsiri Yoxdur²⁷⁴

Kanada Hərbi Rəsmilərinin indiyədək insanların öz homoseksual münasibətlərini etiraf etdikləri və ya bu barədə danışdıqları ilə bağlı heç bir hal, heç bir dalaşma və ya zorakılıq insidenti, heç bir istefa (istefa verməklə bağlı hədə-qorxuya baxmadan), insanların ordu sıralarına cəlb edilmələri ilə bağlı heç bir problem və birliyin, döyüş ruhunun və ya təşkilati səmərəliliyin heç bir azalması ilə bağlı məlumatı yoxdur.

Mədəniyyətlə bağlı yanaşmalar – gey və lezbiyanların qəbul edilməməsinin əsas problemi kimi

Gey və lezbiyanların silahlı qüvvələrə qəbul edilməsinə qarşı olan əsas arqumentlər elmi sübut və ya obyektiv dəlillərə deyil, mədəni əsaslara və mövhumata söykənir. Homofobik təfəkkürün silahlı qüvvələrdə üstünlük təşkil etməsi ilə bağlı narahatlıqlar mövcuddur və bu narahatlıqlarla əlaqədar olaraq fərqli olan və ya yararlı olmayan hər kəs maneələrlə üzləşə bilər²⁷⁵. Mədəniyyətlə əlaqədar maneələr yalnız gey və lezbiyanların hərbi qüvvələrdə xidmət etməsi qadağan olunan ölkələrdə deyil, həmçinin bu qadağanın ləğv olunduğu ölkələrdə də problemdir. Qadağanın ləğv olunduğu ölkələrdə gey və lezbiyanlar hətta yüksək hərbi rəhbərlik işdə homofobik təcürbələrə qarşı çıxış etdikdə belə ordu daxilindən hələ də böyük müqavimətlə rastlaşırlar. Beləliklə də ATƏT-in bəzi iştirakçı Dövlətləri yalnız de-yure bərabərlik üçün zəmanətin verilməsi ilə bağlı deyil, həmçinin de-fakto bərabərliyin təşviq edilməsi ilə də əlaqədar tədbirlər həyata keçirmişlər (bax: bu fəslin 4-cü Bölməsi, "Bərabərliyin Təşviq Edilməsi üzrə Siyasət və Mexanizmlər").

Təqib və ayrı-seçkilik

Hətta gey və lezbiyanların hüquqi mövqeyi son illərdə yaxşılaşdığına baxmayaraq, gey və lezbiyan işçilər hələ də ayrı-seçkiliyin müxtəlif formaları ilə üzləşirlər. Səciyyəvi ayrı-seçkilik formalarına gələcək karyera yüksəlişinə təsir edə bilən qeyri-rəsmi prinsip və metodlar daxildir²⁷⁶. Ayrı-seçkiliyin digər formalarına eyni cinsdən olan partnyorlar üçün verilən mənzil təchizatı və digər kommunal güzəştlərlə əlaqədar qeyri-bərabər rəftar daxildir.

Bundan əlavə, gey və lezbiyan hərbi qulluqçular çox vaxt xoşagəlməz mühitdə işləməli olur və bəzən cinsi mənsubiyyətləri səbəbindən təhqir və təqibə məruz qalırlar. Belə təqib formaları təhqiredici söhbət, zarafatlar və söyüşdən cinsi zorakılıq və zorakı hücumlaradək fərqlənir. Bu yaxınlarda Birləşmiş Ştatlarda həyata keçirilən tədqiqat onu göstərir ki, 71455 hərbi respondentlərin təxminən 39 faizi ötən 12 ay ərzində fərdin cinsi mənsubiyyəti ilə bağlı təsəvvürlər əsasında təqib insidentləri haqqında məlumatlı olduqlarını bildirmişlər. Bu insidentlərlə bağlı məlumatlı olduqlarını iddia edənlərin böyük əksəriyyəti yalnız bir insident barədə məlumatlı olduqlarını (14.6 faiz), 1.6 faizi isə birdən artıq insident barədə məlumatlı olduqlarını bildirmişlər²⁷⁷.

274 Bernard Rostker və başqaları, Seksual Oriyentasiya və ABŞ Hərbi Personal Siyasəti Variantlar və Qiymətləndirmə (Santa Monika, Kaliforniya): RAND Korporasiyası, 1993), səh. 74-79.

275 Mütəxəssis rəylərinə əsaslanan nəticələr, DTİHB-SQDN Silahlı Qüvvələrin İnsan Hüquqları üzrə Seminarı, Varşava, dekabr 2006.

276 M. Wechsler Segal, "Cinsi Fərq və Ordu, Silahlı Qüvvələr və Beynəlxalq Təhlükəsizlik: Qlobal Tendensiya və Məsələlər", Jean Callaghan və Franz Kernic (red.), Silahlı Qüvvələr və Beynəlxalq Təhlükəsizlik: Qlobal Tendensiya və Məsələlər) (Piskatauey, Nyu Cersi: Transaction Publishers, 2003), səh. 217-220.

277 K. Bowling, J. Firestone, R. Harris, "Cavab verə bilməyən respondentlərdən soruşulması mümkün olmayan sualların təhlil edilməsi", Silahlı Qüvvələr və Beynəlxalq Təhlükəsizlik, Cild 31, № 3, Bahar 2005, səh. 432, <<http://afs.sagepub.com/cgi/reprint/31/3/411>> linkində baxmaq olar.

2. İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq öhdəliklər

Cinsi mənsubiyyət hər bir fərdin şəxsi keyfiyyətlərində dərin kök salmış bir aspektdir. Cinsi mənsubiyyət zəmnində fərq yaradan qaydalar yalnız ayrışdırıcıya yol verməmək prinsipinə deyil, həmçinin şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququna da çətinlik yaradır.

Ayrı-seçkililiyin qadağan edilməsi

Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 26-cı maddəsində təsdiq edilir ki,

qanun ayrı-seçkililiyin hər hansı formasını qadağan etməli və bütün insanlar üçün irq, rəng, cinsi, dil, din, siyasi və digər fikirlər, milli və sosial mənşə, mülkiyyət, doğum və digər status əsasında ayrı-seçkililiyə qarşı bərabər və effektiv müdafiənin təmin olunmasına zəmanət verməlidir.

BMT-nin İnsan Hüquqları Komitəsi nəticə çıxardığı kimi, qanunvericiliyin paktla zəmanət verilən hüququ əhatə edib-etməməsindən asılı olmayaraq 26-cı Maddə "ayrı-seçkililiyi qanunla və ya faktiki olaraq dövlət tərəfindən tənzimlənən və müdafiə olunan istənilən sahədə qadağan edir"²⁷⁸.

MSHBP 26-cı Maddəsinin cinsi mənsubiyyət zəmnində ayrı-seçkililiyə birbaşa istinad etməməsinə baxmayaraq, İnsan Hüquqları Komitəsi MSHBP-nin cinsi zəmnində ayrı-seçkililiklə bağlı qadağasının cinsi mənsubiyyət zəmnində ayrı-seçkililiyə də aid edildiyini izah edir²⁷⁹.

Ayrı-seçkililiyə yol verməmək prinsipi İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının qorunması haqqında Avropa Konvensiyasının (İHAK) 14-ci maddəsi və Avropa Birliyinin təsis olunması barədə Sazişin 13-cü Maddəsində bir daha təsdiq olunur, və bu prinsip Şuranın, digər amillər arasında, cinsi mənsubiyyət əlamətlərinə görə ayrı-seçkililiyə qarşı mübarizə aparmaq üçün müvafiq tədbir görməsini tələb edir.

Bu maddənin əsasında Avropa Birliyi Şurası AB-nin işə qəbul haqqında direktivini qəbul etmişdir ki, bu da işə götürmə və vəzifə məsələlərində bərabər rəftar üçün ümumi çərçivə və ayrışdırıcılıq hallarında adekvat hüquqi müdafiə vasitələrini yaradır²⁸⁰. Direktivdə şərt olaraq qeyd olunur ki, digərləri ilə yanaşı, cinsi mənsubiyyət zəmnində ayrışdırıcılıq qadağan olunur. MSHBP-nin Direktivin əhatə dairəsini müəyyən edən 3-cü Maddədə göstərilir ki, bu direktiv bütünlüklə dövlət və özəl sektora tətbiq olunur və milli təhlükəsizlik məsələləri ilə bağlı heç bir istisna qoymur. Həmin maddəyə uyğun olaraq, döyüş bacarığını təmin etmək məqsədilə AB-nin üzv dövlətlərinin silahlı qüvvələrinə yalnız yaş və ya əlillik əlamətinə görə ayrışdırıcılıq etməyə icazə verilir²⁸¹. Bu ona dəlalət edir ki, cinsi mənsubiyyət gey və lezbiyanların silahlı qüvvələrdə işləmələrinə qadağa qoymaq üçün əsas ola bilməz²⁸². Ayrı-seçkililiyin qadağan edilməsi o demək deyil ki, heç bir fərqləndirməyə icazə verilmir. Direktivdə təsdiq olunur ki, çox məhdud hallarda, "məqsəd qanuni və qoyulan tələblərə uyğun olduqda din və ya etiqad, əlillik, yaş və ya cinsi mənsubiyyətlə əlaqədar xüsusiyyət əsl və müəyyənləşdirici vəzifə tələblərini təşkil etdiyi halda" rəftar müxtəlifliyini əsaslandırmaq olar²⁸³.

Şəxsi toxunulmazlıq hüququ

Gey və lezbiyanların silahlı qüvvələrdə xidmət etməsi ilə əlaqədar qadağa həm MSHBP

278 Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissar, İnsan Hüquqları Komitəsi "Ümumi Qeyd 18: Ayrı-seçkililiyə yol verməmə", para. 12, 37-ci sessiya, 1989, İnsan Hüquqları üzrə Saziş Orqanları tərəfindən qəbul edilmiş ümumi qeyd və ümumi tövsiyələrin toplusu, BMT Sənədi HRI/GEN/1/Düz.1, səh. 26, 1994.

279 Nicholas Toonen Avstraliyaya qarşı, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları Komitəsi, 4 aprel 1994, İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq hesabatlar, Cild 1, 1994, səh. 97.

280 Mad. 3.4: "Üzvlər dövlətlər belə şərt qoya bilər ki, bir halda ki, bu Direktiv əlillik və ya yaş əlamətlərinə görə ayrışdırıcılıqla əlaqədardır, o zaman o, silahlı qüvvələrdə tətbiq edilə bilməz." Bax <http://ec.europa.eu/employment_social/news/2001/jul/directive78ec_en.pdf>.

281 Baxın, Mad. 1, 3.1, və 3.4.

282 Silahlı qüvvələrdə gey və lezbiyanların olmasının döyüş səmərəliliyinə və döyüş ruhuna təsir etməsi ilə bağlı iddialara beynəlxalq hakimlərin indiki skeptik yanaşmalarını nəzərə alsaq, bu cür iddianın uğurlu olacağı inandırıcı görünmür.

283 Baxın, para. 23.

(Maddə 17), həm də İHAK ilə qorunan özəl həyat hüququnu da poza bilər. İHAK-ın 17 və 11-ci maddələri) MSHBP-nin İHAK-ın 8-ci Maddəsində bildirilir:

Milli təhlükəsizlik və ictimai asayiş, ölkənin iqtisadi rifah maraqları naminə, iğtişanın və ya cinayətin qarşısını almaq üçün, sağlamlığı, yaxud mənəviyyatı qorumaq üçün və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olan hallar istisna olmaqla, bu hüququn həyata keçirilməsinə hakimiyyət orqanları tərəfindən müdaxiləyə yol verilmir²⁸⁴.

Bu müddə əsasında Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi qərara gəlmişdir ki, Birləşmiş Krallığın homoseksualların silahlı qüvvələrdə xidmətini qadağan edən siyasəti şəxsi həyata hörmət prinsipini pozur (bax: bu fəslin 3-cü Bölməsi, "Lezbiyan və Geylərin Silahlı Qüvvələrdə İştirakına Müxtəlif Yanaşmalar").

ATƏT cinsi mənsubiyyət əlamətlərinə görə ayrı-seçkiliyə son qoymaq öhdəliyini tam açıq şəkildə təsdiq etməmişdir. Yalnız 1995-ci ildə ATƏT-in Parlament Assambleyasının Ottava Deklarasiyası iştirakçı Dövlətləri məcbur etdi ki,

öz konstitusiyası, qanunvericilik və administrasiyalarında əhalinin müxtəlif seqmentlərinə məxsus olan bütün insanlar üçün bərabər hörmət və diqqətin göstərilməsini və etnik mənsubiyyət, irq, rəng, dil, din, cins, cinsi mənsubiyyət, milli və ya sosial mənşə və yaxud da azlıqlara mənsub olma əlamətlərinə görə heç bir, aşkar və ya gizli, subordinasiyanın olmamasını təmin etsinlər ...²⁸⁵

Bir çox iştirakçı Dövlətlər və ATƏT təsisatları cinsi mənsubiyyəti əlamətlərinə görə ayrı-seçkiliyin "istənilən əlamətə görə" edilən ayrı-seçkiliyi qadağan edən şərtlər altında qadağan olunduğu kimi qəbul edirlər²⁸⁶.

3. Lezbiyan və Geylərin Silahlı Qüvvələrdə İştirakına Müxtəlif Yanaşmalar

Silahlı qüvvələrdə xidmət edən lezbiyan və geylərlə əlaqədar siyasət və təcrübələr ölkədən ölkəyə geniş şəkildə fərqlənir. Ölkələr daxilində də dəyişikliklər olmuşdur, belə ki, insan hüquqları və bərabər imkanlar yanaşmasının ATƏT-in iştirakçı Dövlətlərindəki silahlı qüvvələrə tətbiq olunması ilə əlaqədar olaraq bir çox ölkələr silahlı qüvvələrdə gey və lezbiyanlarla bağlı qadağanı yumşaltmış və ya tamamilə ləğv etmişlər.

Ordu daxilində gey və lezbiyanların iştirakı ilə bağlı üç geniş siyasət müəyyənləşdirilə bilər:

- Gey və lezbiyanların qanunla silahlı qüvvələrdən kənar saxlanıldığı və xidmət etmələri aşkar olunduğu halda qanuni olaraq xidmətdən kənar edildikləri sistemlər;
- Ayrı-seçkiliyə yol verməməklə bağlı beynəlxalq standartlara uyğun olaraq, gey və lezbiyanların silahlı qüvvələrdə tam şəkildə iştirak etdikləri sistemlər;
- Silahlı qüvvələrdə homoseksuallıq məsələləri ilə məşğul olmağın üçüncü üsulu – "Heç nə Eşitmərəm, Heç nə Görmürəm, Heç nə Danışmıram" sistemləri. Bu cür sistemlərdə gey və lezbiyanlara öz cinsi mənsubiyyətlərini bildirməyincə və/və ya bürüzə verməyincə xidmət etmələrinə icazə verilir.

Qutu 14.3-də ATƏT-in seçilmiş iştirakçı Dövlətlərinin (yəni, silahlı qüvvələrin şəxsi heyətinin insan hüquqlarına dair DTİHB-SQDN sorğusunu cavablandırmış dövlətlərin) siyasətlərinin daha ətraflı xülasəsi verilir.

284 Xüsusilə hərbi kontekstdə ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi və özəl və ailə həyatına hörmət hüququ Avropa Şurasının Parlament Assambleyasının Silahlı Qüvvələrin Üzvlərinin İnsan Hüquqlarına dair 2006-cı il tarixli 1742-ci Göstərişində bir daha təsdiq olunur, para. 10.1.5 və 10.2.3, <<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta06/EREC1742.htm>> linkində baxmaq olar.

285 ATƏT-in Parlament Assambleyasının Ottava Bəyannaməsi, 8 iyul 1995, <http://www.osce.org/documents/pa/1995/07/171_en.pdf>.

286 Bax, məsələn, Kopenhagen 1990, para. 5.9.

Qutu 14.3

Lezbiyan və geylərin ATƏT-in İştirakçı Dövlətlərinin Silahlı Qüvvələrində xidmət etmək hüququ varmı?²⁸⁷

Dövlət	Xidmət etmək hüququ varmı?	Dövlət	Xidmət etmək hüququ varmı?
Avstriya	bəli	Lüksemburq	bəli
Azərbaycan	xeyr	Malta	bəli
Belarus	bəli	Niderland	bəli
Belçika	bəli	Norveç	bəli
Bolqarıstan	bəli	Polşa	bəli
Kanada	bəli	Portuqaliya	bəli
Xorvatiya	bəli	Rusiya Federasiyası	bəli
Çexiya Respublikası	bəli	Serbiya	xeyr
Danimarka	bəli	Slovakiya	bəli
Estoniya	bəli	Sloveniya	bəli
Finlandiya	bəli	İspaniya	bəli
Fransa	bəli	İsveç	bəli
Yunanıstan	Xeyr	İsveçrə	bəli
Gürcüstan	bəli	Türkiyə	xeyr
Almaniya	bəli	Ukrayna	bəli
İrlandiya	bəli	Böyük Britaniya	bəli
Latviya	bəli	Amerika Birləşmiş Ştatları	bəli
Litva	bəli		

Hərbi xidmətdə geylərin üzərinə qoyulan müəyyən qadağalar

ATƏT ölkələrinin kiçik qrupu gey və lezbiyanların hərbdə iştirakına müəyyən qadağa qoyub. Qutu 14.3-də göstəriləyi kimi, bu qadağa Yunanıstan və Türkiyədə vardır. Yunan ordusu prezidentin psixo-seksual və ya cinsi pozğunluqdan əziyyət çəkən bütün şəxslərin həm məcburi hərbi mükəlləfiyyətdə olan həm də könüllü kimi yazılan şəxslərin hərbi xidmətdən təcrid edilməsi ilə bağlı imzaladığı 2002-ci il fərmanı ilə geylərin ordu sıralarına daxil olmasına qadağa qoyur. 2006-cı ilin fevral ayında baş nazirə xəbərdarlıq edən İnsan Hüquqları üzrə Yunanıstan Dövlət Komitəsi ölkədə geylər əleyhinə ayrı-seçkiliyə son qoymaq üçün tədbirlər görülməsini tələb etmişdir. Lakin bu istiqamətdə heç bir tədbir görülməmişdir²⁸⁸.

Lezbiyan və geylər silahlı qüvvələrdə tam iştirak edir

ATƏT-in iştirakçı Dövlətlərindən bir çoxu gey və lezbiyanlara silahlı qüvvələrdə xidmət etmə hüququ verir (Qutu 14.3-ə bax). Bu yanaşmaya əsasən hərbi hazırlığa zəmanət verilmə zərurəti homoseksual həyatın ordudan təcrid edilməsi demək deyildir. Hərbi cinsi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq peşəkar meyarlarla müqayisədə fəaliyyətə görə

287 DTİHB və SQDN sorğusu, sual 81.

288 "Yunanıstan silahlı qüvvələrində geylərin olmasını istəmir", Siyasi Giriş, 28 mart 2006, 130 sayılı ILGA Avropa məktubunda sitat gətirilib. Aprel 2006, <http://www.steff.suite.dk/eurolet/eur_130.pdf> linkində baxmaq olar.

qiymətləndirir. Bu ölkələrdə yalnız fərdin cinsi mənsubiyyəti ilə bağlı təzyiqlər deyil, hətta təhqir və təqiblər də tamamilə qadağan olunub. Buna görə də, hərbi qaydalar cinsi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hərbi heyət üçün eyni standartları təmin edir. Böyük Britaniyanın silahlı qüvvələri bu yanaşmaya nümunədir.

2000-ci ildə Böyük Britaniya Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin iki qərarına əməl edərək gey və lezbiyanlara qarşı qoyulmuş qadağanı aradan qaldırır²⁸⁹. Hər dörd iddiaçı Böyük Britaniyanın silahlı qüvvələrinin üzvləri idi və onlar cinsi mənsubiyyətlərinə görə hərbi polis tərəfindən istintaqa cəlb olunmuşdular. İddiaçılar homoseksuallıqları "ifşa edildikdən" sonra 1993-cü ilin iyul ayı və 1995-ci ilin yanvar ayı ərzində o vaxtkı Müdafiə Nazirliyi siyasətinə uyğun olaraq inzibati cəhətdən azad edilmişdir. Məhkəmə qərarı verilənə qədər, təxminən 60 homoseksual hərbiçi hər il hərbi xidməti tərk etməyə məcbur edilirdi²⁹⁰. İddiaçılar Məhkəmə qarşısında mübahisə edirdilər ki, onların cinsi mənsubiyyətinə dair təhqiqatlar və sonrakı azad edilmələri onların İHAK-nın 8-ci maddəsində təmin edilən şəxsi həyat hüququnu pozur. (Qutu 14.4-ə bax).

Qutu 14.4

Şəxsi həyat və Cinsi Mənsubiyyət Hüququ: AİHM-də Smith və Grady Birləşmiş Krallığa qarşı Məhkəmə işi²⁹¹

"... Məhkəmə müəyyən edir ki, Homoseksual Siyasətini Qiymətləndirmə Komandasının (HSQK) hesabatında silahlı qüvvələrin mübarizə gücünə və əməliyyat səmərəliliyinə təhlükə kimi müəyyənləşdirilən problemlər yalnız (homoseksual münasibətlərə dair) heteroseksual heyətin homoseksual meyilli heyətə qarşı neqativ münasibəti nəticəsində meydana çıxmışdır.

"Bu o dərəcəyə çatmışdır ki, onlarda heteroseksual çoxluğun homoseksual azlığa qarşı mənfi rəyi formalaşmışdır, bu neqativ hərəkətlər Məhkəmə tərəfindən fərqli irq, mənşə və rəngdən olanlara qarşı yuxarıda adı çəkilən iddiaçıların hüquqlarına müdaxilə məhkəmə tərəfindən kifayət əsas kimi götürülə bilməz.

"Müvafiq olaraq Məhkəmə belə nəticəyə gəlir ki, silahlı qüvvələrdəki homoseksual əleyhinə siyasətin əsaslandırılması və ya buna görə iddiaçıların ordudan təcrid olunması üçün Hökumət tərəfindən inandırıcı və əsaslı səbəblər irəli sürülməyib.

"Nəticədə, Məhkəmə müəyyən edir ki, nə iddiaçıların cinsi mənsubiyyətlə bağlı aparılmış təhqiqatlar, nə də Müdafiə Nazirliyi siyasətinə riayət etməklə onların homoseksuallıqları əsasında təcrid edilməsi Konvensiyanın § 2-nin 8-ci maddəsi ilə əsaslandırılıb. ... Müvafiq olaraq Konvensiyanın 8-ci Maddəsi pozulub".

Məhkəmə həmçinin qeyd etmişdir ki, silahlı qüvvələrin bütün üzvləri üçün ciddi davranış məəcəlləsi anti-seksual-təqib siyasətindən daha effektiv olar.

Bu qərarların nəticəsində, Müdafiə Nazirliyi Silahlı Qüvvələrin Sosial Davranış Məcəlləsində seksual davranışa dair yeni siyasət işləyib hazırlamışdır. Bu prinsiplər öz növbəsində qarşılıqlı inam və hörmət kimi amillər və başqalarını təhqir etməkdən qaçınmaq tələbi ilə möhkəmlənir²⁹².

2000-ci ildən sonra silahlı qüvvələrin əməliyyat səmərəliliyi BK müdafiə siyasəti yaradıcılarının ehtiyat etdiyi kimi zəifləməyib yaxud azalmayıb. Əksinə, siyasətdə Bri-

289 Smith və Grady Böyük Britaniyaya qarşı, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 27 sentyabr 1999, Avropa İnsan Hüquqlarına dair Hesabatları, Cild 29, 1999, səh. 493, və Lustig-Prean və Beckett v. Böyük Britaniyaya qarşı, sitat götürülən mətnə, qeyd 4, səh. 548.

290 "Geylər hərbi hüquqi döyüşdə qalib gəlir", BBC Nyuc veb saytı, 27 sentyabr 1999, <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/458714.stm>> linkində baxa bilərsiniz.

291 Smith və Grady Böyük Britaniyaya qarşı, sitat götürülən mətnə, qeyd 289, səh. 493 və s, para. 96, 97, 105, 110, 111, 112.

292 BB Müdafiə Nazirliyi, "Homoseksuallıq və Silahlı Qüvvələr", Müdafiə Nazirliyinin veb saytı, Bərabərlik və Müxtəliflik Bölməsi, <<http://www.mod.uk/DefenceInternet/AboutDefence/WhatWeDo/Personnel/EqualityAndDiversity/HomosexualityAndTheArmedForces.htm>> linkində baxmaq olar.

taniya dəyişikliyini qiymətləndirən daxili hökumət hesabatı onu ehtimal oluna bilən daha az problemlərlə yeganə nailiyyət kimi xarakterizə etmişdir²⁹³. Bundan əlavə, Böyük Britaniyanın hərbi-dəniz qüvvələri bu yaxınlarda gey xidmət üzvlərini işə götürmək və gey, lezbiyan və biseksualların işə götürülmə məsələsinə ədalətli şəkildə baxılmasına yardım kampaniyasına başlamışdır²⁹⁴.

'Heç nə Eşitmirəm, Heç nə Görmürəm, Heç nə Danışmıram' siyasəti

ABŞ praktikasında görüldüyü kimi, homoseksuallığa və hərbi xidmətə üçüncü yanaşma cinsi mənsubiyyət və seksual davranış arasındakı fərqə əsaslanıb. Qanun gey və lezbiyanlara homoseksual aktlarla məşğul olaraq öz cinsi mənsubiyyətini nümayiş etdirmədikcə silahlı qüvvələrdə xidmət etməyə icazə verir. Buna görə də, şəxsin cinsi mənsubiyyəti özəl məsələ olduğu üçün, homoseksual davranış, hətta sadəcə bəyan edilməklə silahlı qüvvələrə daxil olmaq və ya xidməti davam etdirməklə bağlı qadağaya bəraət qazandırır.

Gey və lezbiyan xidmət üzvlərinin nitqi və davranışı haqda məhdudiyətlərlə birlikdə onların cinsi mənsubiyyət və özəl həyatları haqqında rəsmi təhqiqatlara və düşmənin münasibətə qarşı da məhdudiyətlər var. Müdafiə Departamentinin direktivinə görə, "Komandirlər və ya təyin edilmiş təhqiqat rəsmilərinin sorğu aparması və heteroseksual, homoseksual və ya biseksual olmasından asılı olmayaraq üzvün açıqlama verməsi tələb olunmur."²⁹⁵

'Heç nə Eşitmirəm, Heç nə Görmürəm, Heç nə Danışmıram' siyasəti Amerika Birləşmiş Ştatlarında insan hüquqları qrupları tərəfindən ciddi tənqidlərlə qarşılanmışdır. Human Rights Watch tərəfindən verilən məlumata görə, "Gey və lezbiyan xidmət üzvləri bacarıqları, təlimi, öhdəlikləri yaxud cəsurluğundan asılı olmayaraq bəzi heteroseksualların onlar haqqında olan səmərəsiz qorxu və stereotiplərin qurbanları olaraq xidmətdən təcrid edirlər."²⁹⁶ Öz nəzarət öhdəliklərinin bir hissəsi kimi, Amerika Birləşmiş Ştatları Konqresi mütəmadi olaraq silahlı qüvvələrdəki gey və lezbiyanların hal-hazırkı vəziyyəti ilə bağlı hesabatlar dərc edir. Məsələn 2005-ci ildə Konqres tədqiqat hesabatını dərc etmişdir ki, bu hesabat hərbi xidmətdəki gey və lezbiyanlar tərəfindən irəli sürülən hüquqi etirazları, onların təqib edilməsi və hətta öldürülməsi, çağırış siyasəti, homoseksual nikahlar və xarici hərbi təcrübələrə dair məsələləri əhatə edirdi²⁹⁷.

ATƏT-in silahlı qüvvələrdə insan hüquqlarına dair DTİHB-SQDN sorğusuna ATƏT-in iştirakçı Dövlətlərinin cavabları bunu göstərir ki, yalnız üç dövlət (cavab verənlər arasında) silahlı qüvvələrdə iş üçün müraciət edənlərin cinsi mənsubiyyəti haqqında soruşurlar: Polşa, Serbiya, və Ukrayna, Polşa və Ukrayna gey və lezbiyanlara xidmət etməyə icazə verirlər²⁹⁸.

'Heç nə Eşitmirəm, Heç nə Görmürəm, Heç nə Danışmıram' siyasəti Amerika Birləşmiş Ştatlarının rəsmi siyasəti olmasına baxmayaraq, bəzi başqa ölkələrin gey və lezbiyanlara silahlı qüvvələrdə rəsmi şəkildə xidmət etməyə icazə verməklə, bu siyasətə yalnız praktikada əməl etməsi istisna edilə bilməz. Məsələn, Rusiya bu qadağanı 2003-cü ildə qaldırmış və gey və lezbiyanlara silahlı qüvvələrdə açıq şəkildə xidmət etməyə icazə vermişdi. Buna baxmayaraq, Rusiya hərbi səhiyyə orqanları açıq-aşkar bildirmişlər ki,

293 Belkin, sit. gətirilən mətdə, qeyd 273.

294 "Hərbi-dəniz qüvvələrinin yeni ismarıcı: ölkənin sizə ehtiyacı var, xüsusilə əgər siz geysinizsə", The Guardian, 21 fevral 2005, <<http://www.guardian.co.uk/gayrights/story/0,,1418932,00.html>> linkində baxmaq olar.

295 "Homoseksual Davranış ilə bağlı Faktların Aşkarlanması Sorğusu üçün Təlimatlar", Müdafiə Departamentinin 1332.4 sayılı Direktivi, Əlavə E4, 21 dekabr 1993, <<http://www.dtic.mil/whs/directives/corres/pdf/133214p.pdf>> linkində baxmaq olar.

296 ABŞ Ordusunun "Heç nə Eşitmirəm, Heç nə Görmürəm, Heç nə Danışmıram" Siyasəti əvvəlcədən yaranmış fikrə vasitəçilik edir: Geylərə qarşı təqibdə nailiyyətlər əldə edilir", Human Rights Watch, 23 yanvar 2003, <<http://www.hrw.org/press/2003/01/us012303.htm>> linkində baxmaq olar.

297 David F. Burrell və Charles Dale, "Homoseksuallar və ABŞ Hərbi Siyasəti: Hərbi Siyasəti: Cari məsələlər", CRS Konqres üçün hesabat, Vaşinqton, KD, 27 may 2005. Bu hesabatla bağlı rəylər üçün, bax N. Frank, "Homoseksuallar və ABŞ Hərbi Siyasətini qiymətləndirən tədqiqat qeydi: Hərbi Siyasəti: Cari məsələlər", Michael D. Palm Mərkəzi, Kaliforniya Universiteti, Santa Barbara, iyul 2005, <http://www.palmcenter.org/publications/dadt/research_note_assessing_homosexuals_and_u_s_military_policy_current_issues> linkində baxmaq olar.

298 DTİHB və SQDN sorğusu, sual 80.

onlar: “belə şəxslərə öz cinsi mənsubiyyətini açıqlamağı məsləhət görməzdilər. Orduda belə şeylər yaxşı qarşılanmır və onlar yəqin ki döyüləcəklər.”²⁹⁹”

4. Bərabərliyi inkişaf etdirmək üçün Siyasət və Mexanizmlər

Gey və lezbiyanlara hərbi xidmətdə olmaq qadağasının aradan qaldırıldığı və beləliklə də rəsmi institusional ayrı-seçiliyin sona çatdığı dövlətlərdə əsas problem mübarizə apararı gey və lezbiyanların təqibi daxil olmaqla xidmət heyətinin, cinsi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq qanuni qeyri-ayrıseçkiliyi de-fakto bərabər imkanlarına necə çevirməkdən ibarətdir.

ATƏT-in iştirakçı Dövlətlərinin bir neçəsi silahlı qüvvələrdə homoseksualların hüquqlarının müdafiə etmək və silahlı qüvvələrə ümumilikdə daha cəlbədicə işçi vermək üçün tədbirlər görmüşlər. Bu tədbirlərə yerlərdə adekvat siyasət planının tətbiq edilməsi və sosial davranış üçün standartlar tərtib edilməsindən təlimləndirmə və xəbərdarlıq, həmçinin şikayət prosedurlarının tətbiq edilməsinə qədər müxtəlif xarakterli tədbirlər daxildir.

Siyasət planı

Silahlı qüvvələrdə cinsi təqibin mahiyyəti və dərəcəsi ilə bağlı aparılan geniş tədqiqatın nəticəsi olaraq bəzi dövlətlər təqiblə daha effektiv şəkildə mübarizə aparmaq üçün xüsusi tədbirlər görmüşlər. Məsələn, 2006-cı ildə Birləşmiş Krallıqda müdafiə naziri və Bərabər İmkanlar Komissiyası silahlı qüvvələrdə cinsi təqibin qarşısını almaq və bunu aradan qaldırmaq üçün üç mərhələli fəaliyyət planı barədə razılığa gəlmişlər³⁰⁰. Silahlı qüvvələrdəki gey və lezbiyanların inteqrasiyasına yönəlmiş xüsusi siyasət planı Hollandiyada da tətbiq edilmişdir (Qutu 14.5-ə bax).

Sosial davranış standartları

ATƏT ölkələrinin bəziləri cinsi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün silahlı qüvvələr heyətinin davranışını tənzimləyən davranış məəcəlləsi qəbul ediblər. Bu davranış məəcəllələri operativ səmərəliliyinin qorunması və hərbdə ayrı-seçkilik və təqibin azaldılması üçün effektiv vasitə kimi lazımi hesab olunur.

Qutu 14.5

Hollandiya: Gey və Lezbiyanların Silahlı Qüvvələrə qəbulu və inteqrasiyası üçün Siyasətlər³⁰¹

Bu yaxınlarda keçirilmiş ictimai sorğuya görə Hollandiya silahlı qüvvələrinin heyətinin 90%-i geyləri həmkar kimi qəbul edirlər. İndiki rəsmi siyasətin məqsədi silahlı qüvvələrdə homoseksuallığın qəbul edilməsi və ayrı-seçkilik və təqib əleyhinə müdafiədir. Siyasət öz məqsədinə çatmaq üçün informasiya, təhsil, dəstək və hüquqi prosedurlardan yararlanır.

1. İnformasiya Siyasəti

İnformasiya siyasəti silahlı qüvvələrdə homoseksuallığın qəbul edilməsində çoxalmaya yönəlib. İnformasiya broşürləri, zabit korpusları və homoseksuallıq üçün müstəqil fond və silahlı qüvvələr informasiya kampaniyasında mühüm rol oynayır. Xüsusilə, komandirlərin homoseksualların qəbul edilməsi və onlara qarşı ayrı-seçkilik edilməməsi istiqamətində nümunəvi rol oynaması gözlənilir. İnformasiya siyasəti həm hərbi heyət, həm də cəmiyyətdə öz məqsədinə nail olur.

2. Maarifləndirmə

Homoseksualların qəbul edilməsinə və ya onlara qarşı diskriminasiyadan mühafizəyə dair maarifləndirmə silahlı qüvvələr siyasətinin ikinci qaydalarından biridir. Diqqət hərbi xidmətə yeni çağırılanların ilkin təlimləri çərçivəsindəki siyasət və qaydaya, habelə dəyər və normalara, həmçinin, zabitlər və xidmətə başlamamış zabitlər üçün peşə kurslarına, və silahlı qüvvələrdəki mütəxəssislər üçün kurslara verilir.

299 “Ordu Geyləri Salamlayır”, The Moscow Times, 8 noyabr 2003, səh. 4.

300 Rutherford və dig, sitat gətirilən mətnə, qeyd 261; “MN və BİK Silahlı Qüvvələrdə seksual təqibi aradan qaldırmaq üçün tədbirlər üzrə razılığa gəlir”, ABŞ Federal News Service, 25 may 2006.

301 Anna Adolfsen və Saskia Keuzenkamp, Uniform uit de kast: Homosexualiteit binnen de krijgsmacht [Hərbi formada görünmə: Silahlı Qüvvələr daxilində homoseksuallıq] (Haaqa: Sosial-Mədəni Planlaşdırma İdarəsi, 2006), <<http://www.scp.nl/publicaties/boeken/9037702554.shtml>>.

Qutu 14.5 (davamı)

3. Dəstək və Məsləhət

Dəstək siyasətin üçüncü elementidir. Homoseksual silahlı qüvvələr heyəti hərbi bölmə səviyyəsində məsləhətçilərə və ya Baş Nəzarətçi postunda xüsusi məsləhətçilərə çevrilə bilər. Bu məsləhətçilər şikayətlərə baxılması üçün lazımı bacarıq və məlumat əldə etmək üçün kənar müəssisələrdə təlim keçir. Əlavə olaraq, şikayətlər üçün xüsusi telefon xətti yaradılmışdır və şikayətlərə baxmaq üçün həm də sosial işçilər də mövcuddur. Diskriminasiya və təqib qurbanları bu proseduralar vasitəsilə kömək istəyə bilər.

4. Hüquqi çərçivə

Bütün siyasət hüquqi çərçivə, o cümlədən diskriminasiya və təqibə dair şikayətlərin verilməsi üçün prosedura barədə nazirin sərəncamı, ümumi alçalma və hərbdə tabe olduğu şəxslər tərəfindən ədalətsiz rəftara görə şikayətlərin verilməsi barədə nazirin sərəncamı, habelə silahlı qüvvələrin davranış məəcəlləsi əsasında yaradılmışdır.

Məsələn, Birləşmiş Krallıqda, bu yaxınlarda qəbul edilmiş Silahlı Qüvvələrdə İctimai Davranış Məcəlləsində cinsi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün xidmətçilər üçün eyni standartlar və davranış nəzərdə tutulmuşdur. Real standartda hər fərdə onun hərbi məqsədlər uğrunda fəaliyyətinin keyfiyyətinə əsasən qiymət verilməsi (yəni, hər kəsə qazandığı hərbi uğurlar əsasında qiymət verilir); bütün işçi heyətinin bir birinin özəl həyatına hörmət etməsi; cinsindən asılı olmayaraq şəxslərarası təqibə, istər şifahi, cinsi və ya fiziki, yol verilməməsi; və heç bir xidmət üzvü tərəfindən hərbi hissənin möhkəmliyini azaldan davranışa icazə verilməməsi vurğulanır (Qutu 14.6-ya bax).

Qutu 14.6

BK Silahlı Qüvvələrinin Sosial Davranış Məcəlləsi³⁰²

- Sosial Davranış Məcəlləsi Silahlı Qüvvələrin Xidmət personalını əhatə edən, şəxsi münasibətlərə dair siyasətini izah edir. Bu məəcəllə cinsi, cinsi mənsubiyyəti, rütbə və ya statusundan asılı olmayaraq, Silahlı Qüvvələrin bütün üzvlərinə tətbiq olunur.
- Şəxsi münasibətlər sahəsində üstünlük təşkil edən operativ vəziyyət geniş cəmiyyətin tələb etdiyindən daha ciddi sosial davranış standartlarına ehtiyacı vurğulayır. Bu tələblər həm sülh, həm də əməliyyatlar zamanı eyni dərəcədə vacibdir.
- Operativ səmərəliliyi azalda bilən davranışın nümunələrinə aşağıdakılar daxildir: fiziki və ya şifahi davranış şəklinə istənilməyən cinsi diqqət; ...ətrafdakıları təhqir edən biləcək mehribançılıq nümayişi; ...və təcavüzə məruz qalmaqdan cinsi baxımdan yararlanmaq.
- Qəbulolunmaz sosial davranış halında ziyanın qarşısını almaq üçün cəld və müsbət tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur.
- Mənfi sosial davranışın mümkün hallarını nəzərə alanda və Xidmətin öz personalının şəxsi həyatına müdaxilə etmək öhdəliyinin olub-olmadığı barədə qərar verəndə, hər səviyyədə Rəhbər Zabitlər aşağıdakı Xidmət Yoxlaması ilə müqayisədə hər bir halı nəzərdən keçirməlidir: "Fərdin hərəkətləri və ya davranışı Xidmətin effektivliyi və ya operativ səmərəliliyə mənfi təsir etmişdirmi, yaxud edə bilirmi?"

Təlim / Məlumatlılığın artırılması

Yüksək rütbəli hərbi zabitlərin təlimi homoseksual əleyhinə davranışın aradan qaldırılması və heteroseksual yoldaşlar arasında problem haqqında məlumatlılığı artırmaq üçün çox vacibdir. Təlim həmçinin diskriminasiya və pis rəftar hallarının qarşısının alınması və ya cəzanın təyin edilməsi baxımından təcavüzə qaydasının rolunu vurğulayır. Liderlər iş yerində düzgün davranışa riayət edilməsində vacib rol oynayırlar. Daha aşağı səviyyədəki liderlərə bildirilsə ki, qeyri-diskriminasiya xarakterli davranışa fəal nəzarət edilməsi və dəstəyin verilməsi mükəmməlləndiriləcək, onlar təcavüzün olmadığı mühitin yaradılması üçün daha çox çalışacaqlar. Qeyri-diskriminasiya xarakterli siyasət hər kəs üçün imkanlar yaradacaq və xidmətçilərin cinsi mənsubiyyətindən asılı olma-

302 "Silahlı Qüvvələrin Sosial Əxlaq məəcəlləsi: Siyasət haqqında Bəyanat", Müdafiə Nazirliyi, London, 2000, <<http://www.mod.uk/DefenceInternet/AboutDefence/WhatWeDo/Personnel/EqualityAndDiversity/Armed-ForcesCodeOfSocialConductPolicyStatement.htm>> linkində baxmaq olar.

yaraq uğurlu hərbi xidmət nəticələrinə nail olması üçün imkan yaradacaq³⁰³.

İsveçdə, "Etinasızlıq, Müxtəliflik və Məhəbbət" başlıqlı sənədli film Avropa Birliyinin maliyyələşdirdiyi "Normativ yaradan Müxtəliflik" layihəsi çərçivəsində hazırlanmışdır. Filmdə Krister Fahlstedt adlı zabitin gündəlik həyatı və işində baş verən hadisələr barədə danışılır. Bu film, İsveçdə cinsi mənsubiyyət əsasında insanların işlə diskriminasiya və təcavüzə məruz qalmasını qadağan edən 133 sayılı Aktın 1999-cu ildə qəbul edilməsindən sonra təlim və məlumatlandırma məqsədləri ilə çəkilmişdir (Qutu 14.7-ə bax). 133 Cinsi mənsubiyyəti əsasında iş yerində insanlara qarşı ayrı-seçkilik və təqibi qadağan edən qanun (Qutu 14.7-ə bax)

Qutu 14.7

İsveç Layihəsi, Normativ yaradan Müxtəliflik: 'Etinasızlıq, Müxtəliflik və Məhəbbət'³⁰⁴

- Layihənin əsas məqamlarından biri – silahlı qüvvələrin cəmiyyətdə aydın standartlar təyin edən müəssisələrdən biri olması;
- Əsas fikir - cinsi mənsubiyyət zəmində ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizə uğrunda birgə işləməli olan həmkarlar ittifaqları, işəgötürənlər və ideologiya təşkilatları üçün forumun təmin edilməsidir;
- Əsas konsepsiya ondan ibarətdir ki, açıq və səxavətli iş mühitinin yaradılması hər kəs üçün faydalı olacaq;
- Layihənin məqsədi – öz istəyinə rəğmən iş həmkarlarından öz cinsi mənsubiyyətini gizlətmənin zəruri olmadığı mühiti yaratmaqdır;
- Layihənin məqsədi – təhsil vasitəsilə üstün olan kişi mədəniyyətini dəyişməkdir;
- Homoseksuallıq barədə məlumatı təmin edir;
- İşəgötürənlər, işçilər, maraq qrupları və ittifaqlar üçün maarifləndirməni təmin edir;
- Homoseksualların şikayətlərinə baxılması üçün müvafiq şəbəkələrin vacibliyini vurğulayır.

Gey və lezbiyanların partnyorları

Bəzi dövlətlər gey və lezbiyanların partnyorları üçün hər hansı güzəştlər təmin etməsə də, digərləri mənzil ilə təmin etmə və s. kimi güzəştləri nəzərdə tutur. Birləşmiş Krallıqda, misal üçün, gey və lezbiyanların partnyorlarının pensiya hüquqları heteroseksual cütlüklərin hüquqları ilə eynidir. 2005-ci ildən etibarən, Britaniyanın silahlı qüvvələri gey və lezbiyanların partnyorlarına ailə kvartallarında qalmaq hüququnu vermişdir, bu şərtlə ki, onların əlaqəsi 2004-cü il tarixli Mülki Partnyorluq Aktına əsasən qeydiyyata alınmışdır³⁰⁵. Danimarkada, gey və lezbiyanların partnyorları ölüm və ya şikəstlik hallarında heteroseksual xidmət üzvlərinin partnyorlarının aldığı sosial güzəştlərin bərabərini alırlar. Kanadada, gey və lezbiyan xidmət üzvlərinin partnyorları üçün tibbi və başqa güzəştlər təmin olunur³⁰⁶. İspaniyada, "Əsgərlərin Coğrafi Hərəkəti üçün Tədbirlər" haqqında 29/1999 sayılı Qanuna əsasən, sabit partnyorluqlar ev ilə təmin olunur, hətta partnyorlar eyni cinsli olsa belə (Maddə 6)³⁰⁷.

Şikayət prosedurları və məsləhətləşmə

Əksər ölkələrdə, cinsi mənsubiyyət zəminli təqib halları üçün xüsusi şikayət prosedurları nəzərdə tutulmamışdır. Gey və lezbiyanlar üçün şikayət mexanizmləri çox vaxt ümumi şikayət mexanizmlərinə daxil edilir ki, fərdlər anonimliyi saxlamaq istədikdə şəxsiyyətin aşkarlanmasına yol verilməsin. Ona görə də, diskriminasiyaya məruz qalan gey və lezbiyan hərbi xidmətçilər bu hadisə barədə tabe olduqları rəhbərə qeyri-rəsmi xəbər verə bilər

303 G. Herek və A. Belkin, "Cinsi Mənsubiyyət və Hərbi Xidmət: Amerika Birləşmiş Ştatlarında Təşkilati və Fərdi Dəyişiklik üçün Perspektivlər", T.W. Snider, A.B. Adler, və C.A. Castro (red.), Hərbi Həyat: Sülh şəraitində xidmət göstərmə psixologiyası (Uestport, Konnektikut: Praeger, 2005), səh. 26.

304 İsveçin ictimai maliyyələşdirilən Normativ yaradan Müxtəliflik proqramının veb saytına baxın, 16 oktyabr 2002, <http://www.normgivande.nu/ArticlePages/200210/16/20021016204747_Normgivande351/20021016204747_Normgivande351.dbp.asp> linkində baxmaq olar.

305 Simon Evans, "Silahlı qüvvələr gey cütlüklərə ailə kvartallarında yer verir", Scotsman, 21 fevral 2005, <<http://news.scotsman.com/uk.cfm?id=194672005>> linkində baxmaq olar.

306 Wechsler Segal, Sit.gətirilən mətnə, qeyd 276, səh. 218.

307 Noul, sit. gətirilən mətnə, qeyd 6. İspaniyada silahlı qüvvələr eyni cinsdən olan sabit partnyorlara qanuni hüquqları verən ilk dövlət müəssisəsi olmuşdur.

ki, o, şikayətə baxsın və ya baxılması barədə rəhbər zabitə müraciət etsin. Əgər bu tədbir zərərçəkmişləri qane etməzsə, onlar işə mülki məhkəmədə (məsələn, Fransada, İsveçdə) və ya hərbi prokurorun idarəsində (məsələn, Ukraynada) baxılması üçün müraciət edə bilər. Şikayət mexanizmlərinə şahidlərin effektiv mühafizəsi, məxfiliyin təmin edilməsi və istintaq müddətində müvəqqəti olaraq başqa hərbi bölməyə köçürülmə imkanı daxil olmalıdır.

Bəzi ölkələr gey və lezbiyanların hüquqları üzrə xüsusi məsləhətçilər təyin etmişlər. Məsələn, Hollandiyada Baş Müfəttişin İdarəsində xüsusi məsləhətçi təyin olunub. Bundan başqa Hollandiyada Homoseksuallıq və Silahlı Qüvvələr Fondu yaradılıb ki, bu da Müdafiə Nazirliyindən maddi və təşkilati yardım alır³⁰⁸.

Bu məsləhət xidmətləri gey və lezbiyan silahlı qüvvələr heyətinin onların hüquqları və təzyiqlə qarşılaşdıqları zaman mümkün prosedurlar haqqında məlumatlandırmaq üçün çox faydalı olduğu halda, xüsusilə qeyd olunmalıdır ki, bu məsələ tabeçilik qaydasında hamının məsuliyyətidir.

5. Mükəmməl təcrübə və tövsiyələr

- Gey və lezbiyanların silahlı qüvvələrdə iştirak etməsi üçün dövlətin mövqeyində insan hüquqları üzrə beynəlxalq öhdəliklərə, xüsusilə də qeyri-ayrıseçkilik və özəl həyat hüququna tam riayət olunmalıdır;
- Qeyri-ayrıseçkilik və bərabər imkanlar qanunvericiliyi hərbi sahəsinə də tətbiq edilməlidir;
- Sosial davranış standartları silahlı qüvvələrdə qəbul edilməlidir, bu standartların qəbul edilməsi orduda ayrı-seçkilik və təhqiri azaltmaq üçün operativ səmərəliliyi təmin etməyə yönəlib;
- Sosial davranış standartları cinsi mənsubiyyətdən asılı olmayaraq bütün silahlı qüvvələrin davranışını tənzimləməlidir;
- Müdafiə naziri qanuni və faktiki siyasət arasında heç bir fikir ayrılığı olmaması üçün xüsusi tədbirlər görməlidir. Belə tədbirlərə informasiya siyasəti, təhsil və məlumatlandırma təlimi və təqib və ayrı-seçkiliyə görə şikayətlər və sanksiyalar da daxildir.

308 Əlavə məlumat üçün, bax <www.shk.nl>.

V Bölümə

Fəsil 15

Silahlı Qüvvələrlə bağlı olan Uşaqlar

Son illərdə beynəlxalq ictimaiyyət 18 yaşdan aşağı şəxslərin (qız və oğlanlar) silahlı qüvvələr tərəfindən məcburi işə götürülməsi və ya döyüş əməliyyatlarında istifadə olunmasının və uşaq əməyindən istifadənin qeyri-qanuni hesab edildiyi mövqeyinə gəlir. Bundan əlavə, 15 yaşdan aşağı uşaqların hərbi xidmətə cəlb edilməsi və hərbi əməliyyatlarda istifadə edilməsi müharibə cinayəti hesab olunur. Bu dəyişiklik Uşaq Hüquqlarına dair Konvensiyanın Fakültativ Protokolu və Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin təsis edən Roma Nizamnaməsi daxil olmaqla, bir sıra beynəlxalq hüquqi sənədlər toplusunun işlənib hazırlanması ilə dəstəklənir və uşaq və silahlı münaqişələr haqqında Birləşmiş Millətlərin Təşkilatının Təhlükəsizlik Şurasının bir sıra qətnamələri ilə möhkəmləndirilir.

“Silahlı qüvvələrlə bağlı olan uşaqlar” a gəldikdə isə, bu fəslin məqsədi ATƏT-in iştirakçı Dövlətlərində uşaqların insan hüquqlarının müdafiəsi və tətbiqi üçün təcrübə, mexanizm və prosedurlar haqqında qısa məlumat verməkdir. Bu fəsil xüsusilə üç məsələni əhatə edir. Birincisi, fəsilə silahlı qüvvələrə könüllü şəkildə qanuni olaraq işə götürülən 18 yaşdan aşağı şəxslərdən bəhs edilir. İkincisi, fəsilə diqqət silahlı qüvvələrdəki heyətin uşaqlarına yönəlir. Bu xüsusi qrupu daxil etmək üçün məntiqi əsas bütün hərbi heyət üçün ailə həyatı hüququnun ayrılmaz hissəsi olan uşaqların müdafiəsi və rifahıdır³⁰⁹. Üçüncüsü, bu fəsil kadetlər üçün proqramlar vasitəsilə hərbi doktrina və hərbi heyətlə əlaqəsi olan uşaqlardan bəhs edir. Bir çox ölkələrdə kadetlər üçün proqramlar azyaşlı uşaqlara (məsələn 12 yaşdan başlayaraq) yönəlib və boz zona yaradır, çünki onlar (əsasən) silahlı qüvvə strukturlarının rəsmi olaraq bir hissəsi deyil, amma onların proqramına hərbi elementlər daxildir.

1. Gündəlikdə duran məsələlər

18 yaşdan aşağı uşaqların könüllü şəkildə orduya cəlb olunması bir sıra həssas məqamları ortaya çıxarır: erkən yaşlardan uşaqların sərt şəraitə məruz qalması və hərbi mühitə xas təhlükəli hərəkətlər onların psixoloji, fiziki və sosial inkişafına ciddi mənfi təsir göstərə bilər.

Bir çox hallarda könüllü şəkildə orduya cəlb olunma və potensial məcburi yaxud icbari cəlb olunma arasında açıq-aydın ayırıcı xətti çəkmək çox çətin olur. Silahlı qüvvələrə qoşulmaq qərarı bütün mümkün seçimlərin balanslaşdırılmış təhlilinə əsasən həqiqətən də könüllü ola bilər. Başqa hallarda, tədris müəssisələrində fəal cəlb olunma kimi aqressiv və məcburi cəlb olunma siyasəti ilə birlikdə iqtisadi və mədəni amillər uşaqların silahlı qüvvələrə qoşulmağa dair müstəqil seçiminə müdaxilə edə bilər. Uşaqların hərbi xidmətə könüllü cəlb edilməsi bir çox səbəblərdən ola bilər. Yoxsulluq və işsizlik kimi iqtisadi və sosial faktorlar zəif inkişaf etmiş zonalarda yaşayan uşaqlar üçün hərbi karyeranı cüzi imkanlardan birinə çevirir.

Həmin uşaqlar üçün silahlı qüvvələrə qoşulma yalnız ev, təhsil, pul və ya status əldə etmək üçün yeganə vasitədir. Bəzən hərbi həyatı tərənnüm edən dəyərləndirmə sistemləri, yaxud yoldaşlarının təzyiqi kimi mədəni və ideoloji səbəblər uşaqların orduya qoşulmasına təkan verir. Silahlı qüvvələrə qoşulma qərarı həmçinin uşaqların ailələrinə qarşı hədə-qorxu atmosferinin nəticəsi də ola bilər və bu da öz növbəsində uşaqların

309 “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın 23.1 maddəsində deyilir: “Ailə cəmiyyətin təbii və fundamental birliyidir və cəmiyyət və Dövlət tərəfindən qorunmaq hüququ vardır.” Bax <<http://www.hrweb.org/legal/cpr.html>>. MSHBP-nin BMT-nin Uşaq Hüquqlarına dair Konvensiyasının, 5-ci Maddəsində deyilir: “Üzvlər Dövlətlər uşağın inkişaf etməkdə olan bacarıqlarına uyğun tərzdə mövcud Konvensiyada tanınan uşaq hüquqları ilə bağlı məsələyə dair müvafiq istiqamət və təlimatı təmin etmək üçün valideynlər, lazım gəldikdə geniş ailə və ya yerli ənənəyə əsasən cəmiyyətin üzvlərinin, rəsmi qayyumlar və ya uşağa görə qanuni baxımdan məsuliyyət daşıyan digər şəxslərin öhdəliklərinə, hüquq və vəzifələrinə hörmət etməlidirlər. Bax <<http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/k2crc.htm>>.”

orduya “könüllü” qoşulmasına səbəb olur³¹⁰.

Silahlı qüvvələrlə bağlı olan uşaqların hüquqlarının və rifahının qorunması üçün preventiv tədbirlər, normaların müəyyənləşdirilməsi və tətbiqinə investisiya qoyulmalıdır. Ehtiyat tədbirləri uşaqların silahlı qüvvələrə cəlb olunması və istifadə edilməsinə gətirib çıxaran amillərə yönəlib. Silahlı qüvvələrlə bağlı olan uşaqların təhlükəsiz şəraitdə yaşamasını təmin edən normalar və standartlar işlənib hazırlanmalıdır. Yekun olaraq, qanun pozuntularının aradan qaldırılması və ya onlarla bağlı cəzalandırma üçün tətbiq mexanizmləri olmalıdır³¹¹.

2. İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq öhdəliklər

1989-cu ildə qəbul edilmiş Uşaq Hüquqlarına dair BMT Konvensiyası uşaqların müdafiəsi üçün hər hansı beynəlxalq sənədin ən yüksək standartlarını təmin edən hüquq məəcəsidir. Konvensiya bu hüquqları 54 maddədə və fakültativ Protokolda əks etdirir, burada uşaqların əsas insan hüquqları, o cümlədən, yaşama; tam inkişaf etmək; zərərli təsirlərdən, təhqir və istismardan müdafiə; ailədə, mədəni və sosial həyatda tam iştirak etmək hüquqları göstərilmişdir. Konvensiyanın demək olar ki, universal şəkildə qəbul edilməsi onu beynəlxalq normalar toplusu kimi təmin edir ki, bunlar da bütün uşaqların hüququ çatan əsas minimum hüquqlardır. MSHBP-nin 1-ci maddədə deyilir: “Bu Konvensiyaya uyğun olaraq, uşağa tətbiq edilən qanunda böyüklüyün daha erkən yaşlarla təsbit edildiyi hallar istisna olmaqla, on səkkiz yaşdan aşağı olan hər bir insan uşaqdır.”

Uşaqların Silahlı Münaqişələrə Cəlb edilməsi haqqında Uşaq Hüquqlarına dair Konvensiyaya Fakültativ Protokol uşaqların silahlı qüvvələrə cəlb edilməsi və istifadəsinə ünvanlanmış ən mühüm beynəlxalq alətlər sırasındadır³¹². Fakültativ Protokolda 18 yaş hökumət tərəfindən məcburi cəlb edilmə üçün minimum yaş kimi qəbul edilir³¹³. Məcburi cəlb edilmə bütün iştirakçılar tərəfindən və bütün hallarda qadağan olunur. Eyni qadağa Uşaq Əməyinin Ən Pis Formalarının Ləğv Edilməsi üçün Qadağa və Təcili Tədbirlə bağlı Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) 182-ci Konvensiyası ilə də təsdiq olunur. Bu Konvensiyada 18 yaşına çatmamış hər hansı şəxsin silahlı münaqişələrə məcburi, yaxud icbari cəlb edilməsi uşaq əməyinin ən pis formalarından biri kimi müəyyənləşdirir³¹⁴.

Fakültativ Protokolda hökumət qüvvələrinə könüllü cəlb edilmə üçün 16 yaş minimum qəbul edilmişdir, bir şərtlə ki, 18 yaşdan aşağı heç bir şəxs birbaşa döyüş əməliyyatlarında iştirak edə bilməz. 16 və 17 yaşlı könüllüləri qəbul edən dövlətlərdən təsdiq və ya razılıq zamanı məcburi bəyannamə vermək tələb olunur ki, bu da minimum könüllülük yaşını göstərir və belə cəlb edilmənin məcburi, yaxud icbari olmadığını təmin etmək üçün müvafiq təhlükəsizlik tədbirlərini təsvir edir (Qutu 15.1-ə bax)³¹⁵. Buna baxmayaraq beynəlxalq ictimaiyyət silahlı qüvvələrə könüllü cəlb olunma üçün minimum yaş olaraq 18 yaş qəbul etmək fikrindədir (Cədvəl 1-ə bax).

310 “Uşaq hərbcilər”, Silahlı Qüvvələrə Demokratik Nəzarət üzrə Cenevrə Mərkəzi tərəfindən hazırlanmış ümumi məlumat materialı, oktyabr 2006, <<http://www.dcaf.ch/publications/kms/details.cfm?lng=en&id=26088&nav1=4>> linkində baxmaq olar.

311 Baxın

312 Uşaqların Silahlı Münaqişələrə Cəlb edilməsi haqqında Uşaq Hüquqlarına dair Konvensiyaya Fakültativ Protokol, Baş Assambleyanın 25 may 2000-ci il tarixli Qətnaməsi ilə imzalanma, ratifikasiya və qoşulma üçün qəbul edilmişdir, 12 fevral 2002-ci ildə qüvvəyə minmişdir, <<http://www.unhcr.ch/html/menu2/6/protocolchild.htm>> linkində baxmaq olar. Həmçinin bax: hərbi xidmətə cəlb edilmə və döyüş əməliyyatlarında birbaşa iştirak üçün minimum yaşın 15 olmasını müəyyən edən Uşaq Hüquqlarına dair Konvensiya, bu standart 1949-cu il tarixli dörd Cenevrə Konvensiyasının iki Əlavə Protokolundan götürülmüşdür.

313 Uşaqların Silahlı Münaqişələrə Cəlb edilməsi ilə bağlı Hüquqlar haqqında Konvensiyaya Fakültativ protokol, Maddə 1 və 2.

314 Uşaq Əməyinin Ən pis formalarının Ləğv edilməsi üçün Qadağa və Tədbirlə bağlı Konvensiya, Konvensiya 182, 1999, Mad. 3.a. ATƏT-in iştirakçı Dövlətləri arasında eyni zamanda BƏT-in üzvləri olan ölkələrdən yalnız Türkmənistan və Özbəkistan bu konvensiyayı ratifikasiya etməmişdir.

315 Baxın, Mad. 3.2.

Qutu 15.1

18 yaşdan aşağı könüllü şəkildə orduya cəlb olunma: Təminatlar³¹⁶

18 yaşdan aşağı olan şəxslərin milli silahlı qüvvələrə könüllü cəlb olunmasına icazə verən ölkələr minimum olaraq aşağıdakı təminatları qoruyub saxlamalıdır:

- Bu cür cəlb olunma həqiqətən könüllü olmalıdır;
- Bu cür cəlb olunma şəxsin valideynlərinin və ya rəsmi qəyyumlarının məlumatlı razılığı ilə həyata keçirilməlidir;
- Bu şəxslər cəlb olunduğu hərbi xidmətdə vəzifələri haqqında tam məlumatlandırılmalıdır;
- Bu şəxslər milli hərbi xidmətə qəbul edilməzdən əvvəl yaşları barədə etibarlı mənbədən sübut təqdim etməlidirlər.

Cədvəl 1

Uşaqların Silahlı Münaqişələrə Cəlb edilməsi haqqında Uşaq Hüquqlarına dair Konvensiyaya Fakültativ Protokolla əlaqədar ATƏT-in iştirakçı Dövlətlərinin statusu³¹⁷

	Orduya könüllü şəkildə cəlb olunma üçün minimum yaş		Orduya könüllü şəkildə cəlb olunma üçün minimum yaş		Orduya könüllü şəkildə cəlb olunma üçün minimum yaş
Albaniya****	m/y	Almaniya	17	Moldova	18
Andorra	18	Yunanistan	18	Rumıniya	18
Ermənistan	18	Macarıstan***	m/y	Rusiya Federasiyası***	18
Avstriya	17	Vatikan	19	San Marino***	m/y
Azərbaycan	17	İslandiya	m/y	Serbiya	18
Belarus	18*	İrlandiya	17**	Slovakiya	18
Belçika	18	İtaliya	17	Sloveniya	18
Bosniya və Herseqovina	18	Qazaxıstan	19	İspan	18
Bolqarıstan	18	Qırğızıstan	18	İsveç	18
Kanada	16	Latviya	18	İsveçrə	18
Xorvatiya	18	Litva	18	Tacikistan	18
Kipr****	m/y	Lüksemburq	17	Keçmiş Yuqoslav Respublikası Makedoniya	18
Çexiya Respublikası	18	Malta	17½	Türkiyə	18
Danimarka	18	Monako	21	Türkmənistan	m/y
Estoniya***	18	Norveç	18	Ukrayna	18

316 Mad. Uşaqların Silahlı Münaqişələrə Cəlb edilməsi haqqında Uşaq Hüquqlarına dair Konvensiyaya Fakültativ protokol, Maddə 3.3.

317 İnsan hüquqları üzrə BMT Ali Komissarının ofisinin veb saytındakı "Ratifikasiyalar və Düzəlişlər", <http://www.ohchr.org/english/countries/ratification/11_b.htm> linkində, sonuncu dəfə 2006-cı ilin 6 dekabrında yenilənib; DTİHB-SQDN sorğusu, sual 26.

Finlandiya	18	Hollandiya***	m/y	Böyük Britaniya	16	
Fransa	17	Polşa	18	Amerika Birləşmiş Ştatları	17	
Gürcüstan****	18	Portuqaliya	18	Özbəkistan****	m/y	

*İstisna: 17 yaşında hərbi akademiya qəbul
**İstisna: 16 yaşında hava qoşunlarında təhsil almaq üçün yazılma
*** İmzalamış, lakin Fakültativ Protokolu ratifikasiya etməmişdir
**** Fakültativ Protokolu imzalamayıb

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Nizamnaməsində (1 yanvar 2006-cı il tarixli, ATƏT-in iştirakçı dövlətlərindən 40-ı BCM-nin Nizamnaməsini təsdiq edib) deyilir: “15 yaşdan aşağı uşaqların hərbi mükəlləfiyyəti, yaxud milli silahlı qüvvələrə cəlb edilməsi, yaxud onlardan döyüş əməliyyatlarında fəal şəkildə istifadə olunması” həm beynəlxalq münaqişələr, həm də qeyri-beynəlxalq xarakterli silahlı münaqişələrdə müharibə cinayəti hesab olunur³¹⁸. BCM Nizamnaməsi xüsusilə uşaqların bu məqsədlə işəgötürülməsi və istifadəsi üçün cavabdehlik daşıyan şəxslərin ittiham edilməsi və cəzalandırılmasına yönəlib. Nizamnamədə həmçinin uşaqların cəlb olunduğu məhkəmə işlərinə baxdıqda məhkəməyə uşaq məsələləri ilə bağlı xüsusi hüquqi ekspertin cəlb edilməsinin vacibliyi də qeyd edilir.

Yuxarıda adı çəkilən alətlərdən başqa BMT Təhlükəsizlik Şurası uşaqların silahlı münaqişələrə cəlb edilməsi və istifadə edilməsini beynəlxalq qanunun pozulması kimi ciddi şəkildə ittiham edən bir neçə qətnamə qəbul etmişdir ki, bunlardan biri də 1612 sayılı Qətnamədir (2005-ci il). Bu qətnamə münaqişənin təsir etdiyi uşaqların hərtərəfli monitorinqi və hesabat mexanizmini yaratmışdır. Monitorinqi aparılacaq qanun pozuntularına digərləri ilə yanaşı uşaq əsgərləri hərbi xidmətə cəlb etmək və onlardan istifadə etmək daxildir³¹⁹.

Beynəlxalq normalar və standartlardakı inkişafı özündə əks etdirən əsas sənəd “Keyptaun Prinsipləri və Uşaqların Silahlı Qüvvələrə Cəlb edilməsinin Qadağan edilməsi və Afrikada Uşaq Əsgərlərinin Tərxis edilməsi və Təkrar Sosial İntegrasiyası üzrə Mükəmməl Təcrübələr” idi, bu, hökumətlər və ictimaiyyət üçün 1997-ci ildə keçirilmiş beynəlxalq simpoziumda qəbul edilmiş məsləhətlər toplusudur. 2005-ci ildə UNICEF Keyptaun Prinsiplərinin qlobal xülasəsini “Uşaqların Silahlı Qüvvələr yaxud Silahlı Qruplaşmalar tərəfindən Qeyri-qanuni Cəlb edilməsi və onlardan istifadəyə qarşı Müdafiə Normativləri” (“Paris Normativləri”) adlı sənəd halında hazırladı. Bu sənəddə ərazidə həyata keçirilən proqramlar üçün daha ətraflı təlimatlar öz əksini tapmışdır. Bu təlimatlar “Paris Öhdəlikləri” adlı yekun bəyannaməni imzalamaq üçün dövlətlərin toplaşdığı, 2007-ci ilin fevral ayında Parisdə keçirilən nazirlər konfransında irəli sürülmüşdür. Paris Normativləri təkcə döyüş əməliyyatlarında birbaşa iştirak edən (iştirak etmiş) uşaqlara aid deyil. Normativlərdə “silahlı qüvvə yaxud qrupla əlaqəsi olan uşaq” dedikdə silahlı qüvvə yaxud qrup tərəfindən cəlb edilmiş, o cümlədən məhdudiyət olmadan döyüşçü, aşpaz, hambal, qasid, kəşfiyyatçı, yaxud cinsi məqsədlərlə istifadə edilmiş 18 yaşdan aşağı hər hansı şəxs nəzərdə tutulur.

2003-cü il dekabr ayında Avropa Birliyi regional səviyyədə “Uşaqlar və Silahlı Münaqişəyə dair Normativləri”³²⁰ qəbul etmişdir ki, burada da əsas məqsəd AB-nin uşaqların müdafiəsi və üçüncü tərəflərin və qeyri-dövlət xadimlərinin uşaqların hərbi məqsədlə cəlb edilməsi və onlardan istifadə haqqında beynəlxalq insan hüquqları standartları, humanitar hüquqlar və regional humanitar hüquq alətlərini həyata keçirmək üçün effektiv

318 Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Nizamnaməsi, 1998, müvafiq olaraq Mad. 8.2.b.xxvi və Mad. 8.2.e.vii.

319 Uşaqlar və silahlı münaqişə haqqında BMT Təhlükəsizlik Şurasının Qətnamələri 1261 (1999), 1314 (2000), 1379 (2001), 1460 (2003), 1539 (2004), və 1612 (2005) <<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/439/59/PDF/N0543959.pdf?OpenElement>> linkində baxmaq olar.

320 Avropa Birliyi Şurası, “Uşaqlar və Silahlı Münaqişələr haqqında AB Təlimatları”, 2003, 15634/03, <<http://ue.eu.int/uedocs/cmsUpload/GuidelinesChildren.pdf>> linkində baxmaq olar.

tədbirlər görməsini təmin etməkdir. Normativ təklif edir ki, münaqişə zonalarındakı AB nümayəndələri və AB hərbi komandirləri uşaqlara qarşı insan hüquqlarının pozulmasının monitorinqini və bu haqda məlumat vermə səviyyəsini artırmalıdır³²¹. Normativ həmçinin tələb edir ki, AB-nin böhranın idarə edilməsi ilə məşğul olduğu ölkələrdə, xüsusilə də uşaqların təkrar inteqrasiyası ilə məşğul olduqda uşaqların xüsusi ehtiyacları əməliyyat planlarında nəzərə alınmalıdır³²².

ATƏT bir sıra hallarda uşaq hüquqlarının tanınması, inkişafı və müdafiəsinə, o cümlədən hər cür qanun pozuntusu və istismara qarşı onların hüquqlarına dair öz öhdəliklərini ifadə etmişdir (Qutu 15.2-ə bax).

Qutu 15.2

Uşaqların Silahlı Qüvvələrə cəlb edilməsi və istifadəsinə son qoymaqla bağlı ATƏT-in öhdəlikləri³²³

- Biz uşaqlara qarşı zorakılıq ... o cümlədən cinsi istismara ... son qoymaq üçün tədbirlər görəcəyik. Biz 18 yaşdan aşağı şəxslərin silahlı münaqişələrdə iştirakı üçün məcburi və ya icbari cəlb edilmənin qarşısını almaq üçün yollar axtarıyıq.
- Hər bir iştirakçı Dövlət təmin etməlidir ki, hərbi, hərbi formalaşma və təhlükəsizlik qüvvələri üçün heyətin cəlb edilməsi insan hüquqları və əsas azadlıqlarının öhdəlikləri və vəzifələri ilə uyğun gəlsin.

Beynəlxalq monitorinq mexanizmləri

Uşaq hüquqlarına dair Komitə BMT-nin müstəqil ekspertlərinin saziş orqanıdır. Bu orqan üzv dövlətlər tərəfindən Uşaq Hüquqları üzrə Konvensiyanın həyata keçirilməsinə nəzarət edir³²⁴. Bütün üzv dövlətlərdən Konvensiyanın necə həyata keçirilməsinə dair Komitəyə mütəmadi hesabat verilməsi tələb olunur. Dövlətlər əvvəlcə Konvensiyaya qoşulduqdan iki il sonra və ondan sonra hər beş ildən bir hesabat verməlidirlər. Komitə hər bir hesabatı yoxlayır və öz sual və tövsiyələrini yekun nəticələr formasında üzv dövlətlərə göndərir. Komitə həmçinin Konvensiyaya iki fakültativ protokolun xüsusilə uşaqların silahlı münaqişələrə cəlb olunması və uşaqların satılması, uşaq fahişəliyi və uşaq pornoqrafiyası ilə bağlı icrasının monitorinqini həyata keçirir.

Bundan başqa BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1612 sayılı Qətnaməsi ilə monitorinq və hesabat mexanizmi də hazırlanmışdır. Bu mexanizm tətbiq edilən beynəlxalq qanunu pozmaqla uşaq əsgərlərin cəlb edilməsi və istifadəsi və silahlı münaqişənin təsirinə məruz qalmış uşaqlara qarşı törədilmiş digər zorakılıqlar və təhqir haqqında vaxt-vaxtında, obyektiv, düzgün və etibarlı məlumat toplayır və təmin edir. Bu, UNİCEF tərəfindən Uşaqlar və Silahlı Münaqişə üzrə BMT Baş Katibinin Xüsusi Nümayəndəliyi ilə birgə razılaşdırılmış rəsmi, strukturlu mexanizmdir³²⁵. İş ölkə səviyyəsində aparılır və əldə edilmiş məlumatlar Təhlükəsizlik Şurasının işçi qrupuna hesabat şəklində təqdim edilir³²⁶.

321 Belə hesabatlarda uşaqlar əleyhinə olan qanun pozuntuları və təhqirlər, silahlı qüvvələr yaxud qruplaşmalar tərəfindən uşaqların cəlb edilməsi, yaxud yerləşdirilməsi, uşaqların öldürülməsi və şikəst edilməsi, məktəb və xəstəxanalar olan hücumlar, humanitar yardımın blokada salınması, uşaqlara qarşı seksual və digər gender əsaslı zorakılıqlar və uşaqların oğurlanması xüsusilə nəzərə alınmalıdır.

322 Lilian Peters, "Müharibə Uşaq Oyunu deyil: Uşaq Əsgərlər Döyüş Meydanından Oyun Meydanına", Silahlı Qüvvələrə Demokratik Nəzarət üzrə Cenevrə Mərkəzi, Dövri Sənəd № 8, iyul 2005, səh. 36. 323

323 İstanbul 1999 (Avropa Təhlükəsizliyi üçün Xartiya: III. Ümumi Cavab tədbiri), para. 24; Budapeşt 1994 (Qərarlar: IV. Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair Davranış Məcəlləsi), para. 27.

324 Uşaq Hüquqlarına dair Komitəyə hesabatları təqdim etmiş ATƏT ölkələri aşağıdakılardır: Andorra, Belçika, Kanada, İtaliya, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Litva, Malta, Monako, Norveç, və İsveçrə. Hesabatlara <<http://www.ohchr.org/english/bodies/crc>> linkində baxmaq olar.

325 BMT Təhlükəsizlik Şurasının Qətnaməsi 1612 (2005): <<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/439/59/PDF/N0543959.pdf?OpenElement>> linkində baxmaq olar.

326 İşçi qrup 1612 sayılı Qətnaməyə əsasən təsis edilib və işçi qrupun monitorinq və hesabat mexanizmi vasitəsilə əldə edilmiş məlumatı araşdırmaq və uşaqların təhlükəsizliyi və azadlıqlarını pozmaqda davam edən tərəflərə qarşı tədbirlər üçün tövsiyə vermək mandatı vardır. İşçi qrup Təhlükəsizlik Şurasının 1539 sayılı Qətnaməsinin (2004 tarixli) 5.ə bəndinə əsasən fəaliyyət planının hazırlanması və həyata keçirilməsi prosesindəki inkişafı nəzərdən keçirir. Beynəlxalq öhdəlikləri pozmaqla uşaqların hərbi xidmətə cəlb edilməsi və onlardan istifadəni dayandırmaq üçün vaxt çərçivəli fəaliyyət planını hazırlamaq baş katibin 10 Noyabr 2003-cü il tarixli hesabatında əlavə kimi verilmişdir.

3. Silahlı Qüvvələrə Qanuni Cəlb edilmiş Uşaqlar

ATƏT-in iştirakçı Dövlətlərinin bir çoxunda uşaqlar könüllü şəkildə silahlı qüvvələrə qoşula bilirlər. Beynəlxalq öhdəlikləri özündə əks etdirən milli qanunvericilik könüllü xidmət üçün minimum yaş həddini müəyyənləşdirir. Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, əksər ölkələrdə çağırışçılar minimum 18 yaşında olmalıdır, amma buna baxmayaraq bir sıra ölkələrdə 18 yaşdan aşağı şəxslər qanuni olaraq silahlı qüvvələrə cəlb edilir.

Uşaqların silahlı münaqişəyə cəlb olunması üzrə Uşaq Hüquqları Konvensiyasının Fakültativ Protokolu üzv dövlətlərdən şəxslərin öz milli silahlı qüvvələrində könüllü iştirak etməsi üçün Uşaq Hüquqları üzrə Konvensiyada da müəyyən edilmiş minimum yaş həddini (15 yaş)³²⁷ qaldırmağı və Uşaq Hüquqları üzrə Konvensiyaya əsasən 18 yaşdan aşağı şəxslərin xüsusi müdafiə hüququnun olmasını tanımağı tələb edir .

Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, fakültativ protokolu hələ də təsdiq etməyən bir sıra ATƏT dövlətləri vardır, bu da potensial olaraq nəinki təkcə 18 yaşdan aşağı könüllü ordu sıralarında iştirak etməyə, həmçinin hərbi mükəlləfiyyətə də icazə verir. Milli qanunvericilik hərbi mükəlləfiyyət və işgötürmə prosedurları üçün minimum yaş həddini də müəyyənləşdirməlidir (bax Fəsil 10, "Hərbi Mükəlləfiyyət və Xidmətə Vicdanlı Etiraz").

Məsələn, 18 yaşdan aşağı təxminən 5000 uşaq 2006-cı il aprel ayında BK silahlı qüvvələrinə yazılmışlar³²⁸. Uşaqlar 18 yaşından etibarən dörd il sonra silahlı qüvvələri tərk etmək seçimini edərək orduya yazıla bilirlər. 2003-cü il iyun ayında Fakültativ Protokolu təsdiq edərək BK Hökuməti bildirdi ki, orduya yazılma yaşı minimum olaraq məktəb məzunuluğu yaşıdır, "bu yaş gənclərin əyani təhsili dayandırmağa və əmək bazarına tam iş günü ilə daxil olmağa icazə verildiyi yaşıdır". Burada həmçinin bildirilir ki, hərbi xidmətə yazılma qərarının könüllü olması və valideynlərin razılığının alınması təmin edilməklə, təhlükəsizlik tədbirləri potensial çağırışçını hərbi vəzifələrin xüsusiyyəti haqqında məlumatlandırmaqla həyata keçirilir³²⁹.

Bütün ölkələrdə hərbi xidmətə yazılma prosesi nizam-intizam, kollektiv iş və özünə inama yönəlmiş təlim müddəti ilə müşahidə olunur. Bura ümumi xidmət biliyi, sıra təlimi, fiziki təlim, təcili yardım və silahın idarə edilməsi kimi sahə bilikləri daxildir³³⁰. Bəzi dövlətlərdə könüllülər də insan hüquqları, xüsusilə uşaq hüquqları üzrə təlimləndirilir. Məsələn, İsveçdə təlimlərdə digərləri ilə yanaşı insan hüquqları və beynəlxalq humanitar hüquq, o cümlədən Uşaq Hüquqları Konvensiyası və Konvensiyaya Fakültativ Protokollar da öz əksini tapır³³¹.

Silahlı qüvvələrdə 18 yaşına çatmamışların təminatları

Fakültativ Protokola əsasən, 16 və 17 yaşlı könüllüləri qəbul edən dövlətlər milli qanunvericiliklərində müvafiq maddi-hüquqi və prosesual müdafiə mexanizmlərini göstərməlidirlər. Bu təminatların ilk yardımını həmin uşaqların hərbi xidmətə məcbur və ya vadar edilmədiyini təmin etməkdən ibarətdir. Bəzi hallarda, xarici şəraitlərdən asılı olaraq uşaqlar silahlı qüvvələrə qoşulmağa vadar edilə bilər. Yoxsulluq, savadsızlıq və al-

327 Mad. 327 Uşaq Hüquqlarına dair Konvensiya, Maddə 38, par. 3.

328 Statistik məlumatları BK Analitik Xidmətlər üzrə Müdafiə Agentliyinin veb-saytında tapmaq olar, Cədvəl 1 - BK Yaş və Cinsə görə Nizami Qoşunlar <<http://www.dasa.mod.uk/natstats/tsp8/tsp8tab1.html>> linkində baxmaq olar.

329 Uşaqların Silahlı Münaqişələrə Cəlb edilməsi haqqında Hüquqlara dair Konvensiyaya Fakültativ protokol, Nyu York, 25 May, 2000-ci il, Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı: Ratifikasiyalar, 24 iyun 2003, İstinad C.N. 694.2003 TREATIES-10 (Depozitar Bildirişlər), <http://untreaty.un.org/English/CNs/2003/601_700/694E.doc> linkində baxmaq olar.

330 Birləşmiş Krallıq, Ümumilər Palatası, Müdafiə Seçmə Komitəsi, "Qayğı Öhdəliyi", 3-cü Hesabat, Sessiya 2004-05, London, 3 mart, 2005-ci il <<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200405/cmselect/cmfence/63/63.pdf>> linkində baxmaq olar.

331 Uşaq Hüquqlarına dair Komitə, Uşaqların Silahlı Münaqişələrə Cəlb edilməsi haqqında Hüquqlara dair Konvensiyaya Fakültativ Protokolun 8(1) maddəsinə əsasən üzv dövlətlərə dair ilkin hesabat, İsveç, Hesabat N CRC/C_OPAC/SWE/1, 22 fevral, 2006-cı il, par. 51, <[http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043-c1256a450044f331/efb7737b24f83ea2c12571cc0049aadb/\\$FILE/G0640721.pdf](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043-c1256a450044f331/efb7737b24f83ea2c12571cc0049aadb/$FILE/G0640721.pdf)> linkində baxmaq olar. Həm də İsveçrənin təqdim etdiyi hesabatı bax, Hesabat N CRC/C_OPAC/CHE/1, <<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G05/427/48/PDF/G0542748.pdf?OpenElement>>:linkində tapmaq olar. Hər bir əsgər İsveçrə hərbi xidmətinin (zabitlərin təlimi, çağırışçı təlim məktəbi və s.) müxtəlif mərhələlərində keçirilən təlim zamanı beynəlxalq humanitar hüquq və uşaq hüquqlarının əsaslarına dair bilik əldə edir" (par. 51).

ternativ işsizlik uşaqların orduya cəlb edilməsinə töhfə verən önəmli faktorlar ola bilər.

Buna görə də, potensial çağırışçılar və onların valideynlərinə əsgərlərin hərbi xidmətdəki öhdəliklərinin xarakterinə, hərbi həyatın tələblərinə dair aydın və düzgün izahat verilməlidir ki, onlar buna mümkün qədər səmimi razılıq versinlər. Bundan başqa, bəzi hallarda 18 yaşına çatmamış əsgərlər azad olunmağı (məsələn: Norveç) xahiş etmək və ya valideyn razılığının (məs: İrlandiya) geri götürülməsi ilə hərbi xidmətdən imtina edə bilərlər.

Qutu 15.3 uşaqların silahlı münaqişələrə cəlb edilməsi haqqında Fakültativ Protokolun imzalanması və ya ratifikasiyası zamanı verilən təminatların bəzi nümunələrindən ibarətdir.

Qutu 15.3

Kanada və Xorvatiya: Silahlı Qüvvələrdə 18 yaşına çatmamış çağırışçıların Xüsusi Təminatları³³²

Kanada

Uşaqların Silahlı Münaqişələrə Cəlb edilməsi haqqında Uşaq Hüquqlarına dair Konvensiyaya Fakültativ protokol, Maddə 3, bənd 2-yə əsasən, Kanada elan edir:

"1. Kanada Silahlı Qüvvələri ən azı 16 yaşlarında könüllü şəkildə orduya çağırılmağa icazə verir.

"2. Kanada Silahlı Qüvvələri 18 yaşına çatmamış heyətin orduya cəlb olunmağı üçün məcbur və ya vadar edilmədiyinə zəmanət verən bu təminatları qəbul edib:

"(a) Kanada Qüvvələrində bütün heyətin orduya cəlb edilməsi könüllüdür. Kanadada hərbi xidmətə çağırış və ya məcburi xidmətin hər hansı forması tətbiq olunmur. Bu baxımdan Kanada Qüvvələrində orduya cəlb etmə kampaniyaları məlumat xarakteri daşıyır. Əgər kimsə Kanada Qüvvələrinə daxil olmağı arzu etsə, o (kişi və ya qadın) ərizə doldurur. Əgər Kanada Qüvvələri namizəd üçün xüsusi vəzifə təklif etsə, sonuncu vəzifəni qəbul etməyə məcbur deyil;

"(b) 18 yaşına çatmamış heyətin orduya cəlb edilməsi həmin əsgərin valideynlərinin və ya rəsmi qəyyumların məlumatlandırılmış və ya yazılı razılığı əsasında həyata keçirilir. Milli Müdafiə Aktı, Maddə 20, bənd 3-də göstərilir ki, on səkkiz yaşına çatmamış şəxs valideynlərdən və ya həmin şəxsin qəyyumlarından birinin icazəsi olmadan hərbi xidmətə yazıla bilməz';

"(c) 18 yaşına çatmamış əsgərlər hərbi xidmətdəki öhdəlikləri barədə tam şəkildə məlumatlandırılır. Kanada Qüvvələri başqa şeylərlə yanaşı, Kanada Ordusuna daxil olmaq istəyənləri hərbi xidmətdəki öhdəliklər barəsində çoxlu məlumat broşürləri və filmlərlə təmin edir; və

"(d) 18 yaşına çatmamış əsgərlər milli hərbi xidmətə qəbul edilməmişdən əvvəl yaşları barədə etibarlı mənbədən sübut təqdim etməlidirlər. Namizəd öz yaşını sübut etmək üçün doğum şəhadətnaməsini və ya xaç suyuna çəkilməsi barədə şəhadətnamənin əsli və ya notariusda təsdiqlənmiş nüsxəsi kimi qanunla tanınmış sənədi təqdim etməlidir".

Xorvatiya

"Xorvatiya Respublikası Uşaqların Silahlı Münaqişələrə Cəlb edilməsi haqqında Uşaq Hüquqlarına dair Konvensiyaya Fakültativ Protokol, Maddə 3, bənd 2-yə əsasən, aşağıdakıları elan edir:

Xorvatiya "Xorvatiya Respublikası Uşaqların Silahlı Münaqişələrə Cəlb edilməsi haqqında Uşaq Hüquqlarına dair Konvensiyaya Fakültativ Protokol, Maddə 3, bənd 2-yə əsasən bildirir ki, Xorvatiyanın qanunvericiliyi 18 yaşına çatmamış şəxslərin Xorvatiya Respublikasının Silahlı Qüvvələrə cəlb edilməsinə icazə vermir.

"Xorvatiya Respublikası 18 yaşına çatmamış şəxslərin Silahlı Qüvvələrə qoşulmadığını təmin etmək məqsədilə aşağıdakı müddəaları hazırlayıb:

332 İnsan hüquqları üzrə BMT Ali Komissarının ofisinin veb saytındakı "Ratifikasiyalar və Düzəlişlər", <http://www.ohchr.org/english/countries/ratification/11_b.htm> linkində, sonuncu dəfə 2006-cı ilin 6 dekabrında yenilənib.

Qutu 15.3 (davamı)

“ - Qanunda göstərilib ki, hərbi xidmət çağırışçı kimi qeydiyyatda alınmaq, hərbi xidmətə (orduya çağırış) daxil olmaq və Xorvatiya Respublikasının Silahlı Qüvvələrinin ehtiyatlarında xidmət etmək borcundan ibarətdir;

“ - Yeni əsgər kimi qeydiyyatda alınmaq borcu həmin şəxsin təqvim ili ilə 18 yaşı olan zaman yaranır və Müdafiə Aktının müddəalarına əsasən şəxs hərbi xidmətə (orduya çağırış) daxil olana və ya mülki həyatdakı xidmətə, məsələn: həmin şəxs ehtiyata köçürülənə və ya hərbi xidmət qurtarana kimi orduda qalır. Orduya cəlb etmə prosesinə hərbi qeydlərdə qeydiyyat, tibbi və digər müayinələr, psixoloji testlər və orduya cəlb etmənin özü daxildir. Bu, şəxsin hərbi xidmətə uyğun olub-olmamasını müəyyən etmək məqsədilə tələb olunan ilkin prosedurdur. Çağırışçının statusu hərbi xidmətə (orduya çağırışa) daxil olana kimi qüvvədə qalır, belə ki, qanuna əsasən, çağırışçı 18 yaşına çatmamış orduya göndərilə bilməz;

“ - Uyğun əsgərlər təqvim ili ilə bir qayda olaraq 18 yaşı olub 19 yaşına keçəndə hərbi xidmət keçməyə göndərilir və bununla da onlar çağırışçılar olur. Çağırışçılar Xorvatiya Respublikasının Silahlı Qüvvələrinin bir hissəsi deyil; çağırışçılar Xorvatiya Respublikasının Silahlı Qüvvələrinin tərkib hissəsini təşkil edir.

Bundan başqa, xüsusi təminatlar 18 yaşına çatmamış könüllülərin Döyüş Əməliyyatlarında birbaşa iştirak etmədiyinə zəmanət verməlidir.

BK 2000-ci ilin sentyabrında Fakültativ Protokolu imzalayarkən və ratifikasiya edərkən elan etdi ki, o, “öz silahlı qüvvələrinin 18 yaşına çatmamış üzvlərinin Döyüş Əməliyyatlarında birbaşa iştirak etməyəcəyini təmin etmək üçün bütün mümkün tədbirləri həyata keçirəcək³³³”.

Bununla belə, o müəyyən şərtlərlə 18 yaşından aşağı şəxslərin yerləşdirilməsi hüququnu qoruyub saxlayıb:

Birləşmiş Krallıq anlayır ki, Fakültativ Protokolun 1-ci maddəsi silahlı qüvvələrin 18 yaşına çatmamış üzvlərinin Döyüş Əməliyyatlarında birbaşa iştirak etməsini istisna etmir:

- a) döyüş əməliyyatlarının yer aldığı sahəyə öz hissəsini və ya gəmisini yerləşdirmək üçün həqiqi hərbi tələb mövcuddur; və
- b) vəziyyətin xarakterindən və zəruriliyi səbəbindən;
  - i) yerləşdirmədən əvvəl belə şəxsləri uzaqlaşdırmaq praktik deyil; və ya
  - ii) bunu etmək onların gəmi və ya hissəsinin operativ səmərəliliyini sarsıdır və bununla da hərbi missiyanın uğurlu başa çatması və/və ya digər heyətin təhlükəsizliyini risk altına qoyur.

Müvafiq olaraq, Birləşmiş Ştatlar uşaqların döyüş əməliyyatlarında birbaşa iştirakına icazə verməyən öhdəliyin həyata keçirilməsi ilə bağlı maddəyə düzəliş etdi:

Birləşmiş Ştatlar başa düşür ki, Protokolun 1-ci maddəsinə əsasən,

(A) “mümkün tədbirlər” humanitar və hərbi müzakirələr daxil olmaqla vaxtında hökm sürən bütün şəraitləri nəzərə almaqla praktiki və ya praktik baxımdan mümkün olan tədbirlərdir;

(B) “döyüş əməliyyatlarında birbaşa iştirak”;

(i) döyüş fəaliyyəti və düşməyə zərbə vurmaq arasında birbaşa təsadüfi əlaqə olduğundan düşməyə zərbə vurmaq kimi döyüş zonasında cəld və real fəaliyyət deməkdir; və

(ii) hərbi məlumat toplanması və ötürülməsi, silahların, döyüş sursatları və ya digər təchizatların daşınması və ya yerləşdirməyə kömək kimi döyüş əməliyyatlarında dolayı iştirak demək deyil.

333 Uşaq Əsgərlərə dair Qlobal Hesabat 2004, “Avropa və Avrasiya” fəslinə bax (London, Uşaq Əsgərlərin İstifadəsinin Dayandırılması üzrə Koalisiya, 2004), <http://www.child-soldiers.org/document_get.php?id=884>: “17 yaşlı bir qız Əfqanıstan müharibəsi zamanı münəqışə arenasına göndərilən Britaniya gəmisinin göyörtəsində idi, lakin 2001 və 2003-cü illərdə ABŞ tərəfindən aparılan müdaxilələr zamanı Əfqanıstan və ya İraqda yerləşdirilən heyətdə ondan başqa 18 yaşına çatmamış şəxs yox idi”.

4. 18 yaşına çatmamış çağırışçıların Sui-istifadəsi və Qayğı Öhdəliyi

Silahlı Qüvvələrdə çağırışçılar ya cəza formasında öz başçılarından, ya da hədə-qorxu gəlmək formasında öz əsgər yoldaşlarından təhqiiredici rəftara dözməyə adət ediblər. Bir çox ölkələrdə sui-istifadə çox vaxt gənc əsgərlərə kifayət qədər yemək və tibbi müalicəyə icazə verilməməsi kimi geniş kontekstdə baş verir.

Bu fenomen çağırışçıların bir çox əsassız intiharları və ya açıqlanmamış ölüm hallarının ciddi narahatçılıq doğurduğu ATƏT-in bəzi iştirakçı Dövlətlərində həddi aşmış keçmək səviyyəsindədir (Bax Fəsil 16, "Silahlı Qüvvələr Heyəti ilə düzgün rəftar"). BK-da 1995-2002-ci illərdə Surreyda Deepcut-da yerləşən Şahzadə adına Kazarmalarda dörd əsgərin ölüm vəziyyətinə baxış keçirmək üçün 2004-cü ildə müstəqil hesabat dərc edildi. Ölərkən əsgərlərdən ikisinin 17 yaşı vardı və üçüncü-qadın çağırışçının isə 18 yaşı yenicə tamam olmuşdu.

Qutu 15.4

Deepcut Analitik Hesabatı 2006: 18 yaşına çatmayan çağırışçılardan sui-istifadənin qarşısının alınması və qayğı öhdəliyi (Seçilmiş Təvsiyələr)

- (1) Gənclər ...16 yaşında hərbi xidmətə cəlb edilməlidir ... amma bu şərtlə ki, onların təlimi bu gənclərin tələblərinə uyğun müvafiq mühitdə baş tutsun və onların sağlamlığı üçün xüsusi qayğı göstərsin.
- (2) 17 yaşına çatmayanlar bu yaş qrupu üçün xüsusi nəzərdə tutulmuş yerlərdə təlim keçməlidir.
- (3) Ordu 18 yaşına olana kimi 1-ci və 2-ci Mərhələ təliminin tamamında əsgərlərin hissələrini orduda birləşdirmək tələbini aradan qaldırmağı təmin etməlidir. ...
- (7) Mərhələ 2 təliminin sonuna çatmamışdan əvvəl hərbi karyera axtarmaqda bəxti gətirməyən azlıqlar kimi orduya qoşulan çağırışçılar ... öhdəliklərini yerinə yetirməyə qadir olmalıdır.
- (8) ATRA [Ordu Təlimi və Orduya Çağırma Agentliyi] öz təlim əmlakının mütəmadi təftişini aparmalıdır. ...
- (10) ATRA özünün bütün təlim keçənlərindən effektiv qayğı öhdəliyi prinsiplərinə uyğun olaraq onların gələcək nəsllə təlim keçməsi üçün tələb olunan nəzarət nisbətini müəyyən etməyi tələb etməlidir...
- (12) Təlimatçılar gənc insanlarla işləmək üzrə uyğunluqlarına görə, 18 yaşına çatmayan şəxslərə təhsil verən və ya onlara təlim keçən mülki yerlərdə tətbiq olunan standartlardan heç də az sərt olmayan standartların tətbiqinə görə nəzərdən keçirilməlidir.
- (13) (i) hədə-qorxu gəlmək və təqibin nə olduğunu; (ii) münasib olmayan və ya qəbul edilməz hesab olunan davranış növünə misal; ... (iv) kiminsə səhvi ucbatından qrupa təyin edilən ümumi cəzanın qəbul edilməz olduğunu; (v) əsgər bu prinsiplərin pozulduğunun şahidi olduqda nə etməli olduğunu [izah edən] xüsusi kitabça hazırlanmalıdır.
- (14) Kiçik zabitlərin həftə sonu çıxıb getmələrinin ləğv edilməsi ... [və] keşikçi vəzifəsinin təyin edilməsindən heç vaxt cəza kimi istifadə olunmamalıdır ...
- (15) ATRA-nın Təcrübə Məcəlləsi tərəfindən Təlimatçılar üçün qoyulan standartlar rəsmi intizam sanksiyaları ilə həyata keçirilməlidir. ...
- (18) Səlahiyyətdən sui-istifadənin hər hansı bir göstəricisi haqqında məlumat verilməməsi özlüyündə intizam sanksiyası üçün məna kəsb edə bilər; ...
- (26) üç xidmətdən azad şəxs olacaq Hərbi Şikayətlər üzrə komissar (Silahlı Qüvvələr üzrə Ombudsman) təyin edilməlidir ...

18. Hesabatda bir sıra tövsiyələr (Qutu 15.4-ə bax) təqdim olunmuş və xüsusən də silahlı qüvvələrin təlim-məşq rejimində olan çatışmazlıqlar vurğulanmışdır.

BK Analitik Xidmətlər üzrə Müdafiə Agentliyi 2004-cü ildə intihar metodlarını tədqiq edən və BK əhalisi ilə ekvivalent müqayisələri göstərən intihar və BK nizami qoşunlarında məhkəmə ekspertiza idarəsinin ölüm faktı ilə bağlı rəyi haqqında rəqəmləri dərc etdi³³⁴. Rəqəmlər bunu göstərsə də, hər bir xidmətdə BK-nın bütün əhalisi ilə müqayisədə gözlənilən intihardan az ölüm halları var, orduadakı 20 yaşına çatmamış gənc oğlanlar BK-nın ümumi əhalisi ilə müqayisədə 1,5 dəfə çox intihar etməyə meyillidirlər.

Deepcut Analitik Hesabatından meydana çıxan əsas müzakirə mövzusu qayğı öhdəliyi məsələsi idi. Tövsiyə 10 təlim alaylarında nəzarət nisbətində əsaslanaraq "effektiv qayğı öhdəliyi prinsiplərinə uyğun olaraq, təlim keçənlərin gələcək nəslinə təlim keçmək" tələbini müəyyən etdi. Ümumilər Palatasının Müdafiə Seçmə Komitəsi mənəvi qayğı öhdəliyinin müzakirəsinin hüquqi müzakirələr kimi vacib olmalı olduğunu və öz diqqətlərini "firavanlıq və çağırışçılar və təlim keçənlərə göstəriləcək qayğı öhdəliyinin psixoloji aspektlərinə diqqət yönəltdiyini müşahidə edərək bu məsələni hərtərəfli şəkildə müzakirə etdi³³⁵.

Hesabata əlavənin bir hissəsi kimi, Müdafiə Nazirliyi müstəqil yoxlama aparmaq və silahlı qüvvələrdə ilkin təlimə nəzarət etmək, həmçinin təlim keçənlərə qayğı və firavanlığı təmin etmək üçün Yeniyetmələrin Təliminə Nəzarət Orqanını təyin etdi. Müqaviləyə illik təkrari təftiş proqramı daxil idi. Xüsusi qeyd nöqtəsi müstəqil nəzarətin orduya müvafiq qayğı standartlarını müəyyən etmək və qoruyub saxlamaqda necə kömək etməsinə dair geniş tədqiqatın müəyyən tələbi idi³³⁶.

5. Çağırışçılara Yardım Göstərilməsi

Qayğı öhdəliyi fəlsəfəsinin ən vacib aspektlərindən biri çağırışçıların tam şəkildə məlumatlandırıldığını və hərbi həyatın təbiətindən xəbərdar olduğunu təmin etməkdən ibarətdir. 18 yaşına çatmayan çağırışçıların valideynləri və ya rəsmi qəyyumları da bərabər şəkildə məlumatlandırılmalı və lazım gəldikdə orduya cəlbədlmə prosesinə qatıla bilərlər. Gənc çağırışçıların yaxınları yaranan problemlərin ilkin əlamətlərini müəyyən etmək üçün hazırlıq vəziyyətində ola bilərlər.

Çağırışçılara verilən məlumatlara həm də onlar təqib, hədə-qorxu və ya təhdid kimi problemlərlə üzləşdikdə yardım üçün hara müraciət edəcəyinə dair aydın təlimat daxil edilməlidir. Əlaqə nöqtələri çox vaxt çağırışçıların hərbi hissələri daxilində, həmçinin polk keşikçisi və ya baş zabit tərəfindən müəyyən ediləcək, amma açıq şəkildə sui-istifadənin və təqsirkarın xarakterindən asılı olaraq başqa alternativlər tələb oluna bilər.

Məsələn, Qazaxıstanda çağırışçılar yardım axtararkən onlar üçün azad qaynar xətt mövcuddur və silahlı xidmətlərin əksəriyyətinin sadıq sosial işçiləri olacaq və xidmət personalı üçün patronaj tibb bacısı xidmətləri mövcuddur.

Hərbi və şikayət prosedurları

ATƏT-in bəzi ölkələrində silahlı qüvvələrdə qanun aliliyinə hörməti təmin etməyə, müdafiə strukturlarında şəffaflıq və məsuliyyəti təşviq etməyə kömək edən və diqqəti hərbi praktikada islahedici fəaliyyət tələb edən problemlərə yönəldən hərbi ombudsman var³³⁷ (məs: Kanada, Almaniya)³³⁸. Ombudsmanlar ümumilikdə insan hüquqları məsələsi

334 Viki R. Vord və Nikola T. Fear, "BK Daimi Silahlı Qüvvələrində Kişilər arasında İntihar və məhkəmə ekspertiza idarəsinin ölüm faktı ilə bağlı rəyi, 1984-2002: İntihar etmək üçün İstifadə Olunan Metodlar", Analitik Xidmətlər üzrə Müdafiə Agentliyi, 28 iyul, 2004 <<http://www.dasa.mod.uk/publications/pdfs/suicide/suicidemethodrep.pdf>> linkində baxmaq olar.

335 "Qayğı Öhdəliyi", sitat gətirilən mətnə, qeyd 330.

336 <http://docs.ali.gov.uk/mod_files/scope_of_the_survey.htm> linkinə bax.

337 DTİHB və SQDN sorğusuna bax, suallar 4-5.

338 "Hərbi Ombudsmanlar", Silahlı Qüvvələrə Demokratik Nəzarət üzrə Cenevrə Mərkəzi tərəfindən hazırlanmış ümumi məlumat materialı, 2006-cı ilin martı <http://www.dcaf.ch/publications/bg_military_ombudsman.cfm?nav1=4&nav2=1> linkində baxmaq olar.

ilə məşğuldur və ona görə də ayrıca hüquqi şəxslər kimi uşaqlarla məşğul olmaq üçün xüsusi mandati yoxdur (Bax Fəsil 22, "Ombudsmanlar"). Hərbi ombudsmanı olmayan ölkələrin (məs: Slovakiya, İspaniya, Birləşmiş Krallıq) tabeçilik qaydasının hissəsi olan şikayət və tədqiqat mexanizmləri var (Bax Fəsil 20 - "Komandirlərin Məsuliyyəti və Fərdi Hesabatlılıq" və Fəsil 21 "İntizam və Hərbi Ədliyyə") və ya digər halda müvafiq şikayətlərlə məşğul olmaq səlahiyyətinə malik milli orqanları var.

Məsələn, Qazaxıstanda uşaqlar, həmçinin onların valideynləri və qəyyuamlarının şikayətləri göndərmək üçün eyni kanalları var. Şikayətlər Təhsil Nazirliyi və ya sui-istifadədən əziyyət çəkən insanlar üçün yaradılmış dövlət qəbul müəssisələrinə təqdim edilməlidir. Bundan başqa, insan hüquqları üzrə ombudsman mövcuddur və yaxın gələcəkdə uşaq hüquqları üzrə xüsusi ombudsmanın təqdim olunması üçün təkliflər var³³⁹.

6. Hərbi Heyət Üzvlərinin Uşaqları

Bu Bölmədə əsas diqqət silahlı qüvvələrə çağırılmış uşaqlara deyil, hərbi heyət üzvlərinin uşaqlarına yönəlib. Bu, Uşaq Hüquqlarına dair Konvensiyanın 5-ci maddəsində göstərilən vacib məsələdir:

Uşaq Hüquqlarına dair Konvensiya, Maddə 38, par. 5. Üzv Dövlətlər uşağın genişlənən bacarıqlarına uyğun tərzdə mövcud Konvensiyada tanınan uşaq hüquqları ilə bağlı məsələyə dair müvafiq istiqamət və təlimatı təmin etmək üçün valideynlər, lazım gəldikdə geniş ailə və ya yerli əhəməyə əsasən cəmiyyətin üzvlərinin, rəsmi qəyyuamlar və ya uşağa görə qanuni baxımdan məsuliyyət daşıyan digər şəxslərin öhdəliklərinə, hüquq və vəzifələrinə hörmət etməlidirlər³⁴⁰.

Həqiqətən də silahlı qüvvələrdə xidmət edən ata və analar məsafə və ailələrinin onlara baş çəkməsi üçün sərf olunan çox vaxt baxımından yaranan mühüm problemlərlə üzləşir. Yerləşdirmə zamanı, təyinatdan qayıtmağa vadar edən hadisələrin olmaması üçün onların uşaqları fiziki, intellektual və sosial baxımdan inkişafın mühüm mərhələlərindən keçir.

Hərbi ailələr olduqca mühüm sosial çətinliklər (kazarmalarda yaşamaq, tək valideynli ailələr) və işin növbündən və yaşayış şəraitindən asılı olaraq stresslə üzləşir. Dəyişkən iş cədvəlləri və uzun saatlar, həmçinin hər zaman lazımı anda dünyanın istənilən yerinə göndərilmək bu ailələrdəki uşaqlarının həyatına təsir edə bilər.

Uşaqlar xüsusən də yerləşdirmə vaxtı öz ailələrindən ayrılarkən həssas olur. Uşaqların fərdi cavabları yaş, yetkinlik, gender və valideynləri ilə əlaqə kimi müxtəlif amillərdən asılı olsa da, onların özünəməxsus inkişaf baxışları və məhdud həyat təcrübələri yerləşdirmə zamanı onları artan emosional risk qarşısında qoyur. Nəticədə, uşaqların yerləşdirmə ilə bağlı çoxlu təhsil, sosial və emosional tələbləri/problemləri var.

Bəzi ölkələr silahlı qüvvələr heyətinin ailələrinə yardım etmək üçün xüsusi proqramlar işləyib hazırlayıb. Bu proqramlar yardıma ehtiyacı olduğu təqdirdə xidmət üzvlərinin ailələrinə münasib cavab vermək üçün hərbi komanda, hərbi hüquq-mühafizə orqanlarının personalı, tibbi heyət, ailə mərkəzi personalı, həmçinin vətəndaş təşkilatları və agentlikləri ilə işləyir. Kanadada, məs: Kingston Hərbi Ailə Resurs Mərkəzi (KHARM) əsasən də hərbi ailələri hədəfə alan yerli və regional proqramları təşkil edir. Kanada nümunəsi xüsusən də KHARM hərbinin bir hissəsi olmayan qeyri-ticarət təşkilatı olan dan bəri xüsusilə maraqlıdır (Qutu 15.5-ə bax).

339 "Silahlı Münaqişələrdə Uşaqlara dair Fakultativ Protokola dair Qazaxıstanın ilkin Hesabatının Üzv Dövlət tərəfindən Nəzərdən keçirilməsi", Uşaq Hüquqlarına dair Konvensiya üzrə QHT Qrupu, <http://www.crin.org/docs/CRC43_Kazakhstan_OPAC.doc> linkində baxmaq olar.

340 BMT-nin Uşaq Hüquqlarına dair Konvensiyası, Maddə 5, <<http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/k2crc.htm>> linkində baxmaq olar.

Qutu 15.5

Kanada: Kingston Hərbi Ailə Resurs Mərkəzi³⁴¹

Kingston Hərbi Ailə Resurs Mərkəzi (KHARM) yerli hərbi ailələrin sosial və emosional rifahını yüksəldən professional, məxfi xidmətlər göstərir; KHARM hərbi üzvlər və onların həyat yoldaşlarından ibarət olan direktorlar şurasının seçilmiş könüllüsü vasitəsilə xidmət göstərən cəmiyyət tərəfindən idarə olunan, korporativ, qeyri-ticarət təşkilatıdır. KHARM-ın xidmət və proqramları daimi, ehtiyat və pensiyaya çıxan üzvlərə və onların bazada və bazadan kənarında yaşayan ailələrinə yararlıdır. İkidilli xidmət də hamı üçün açıqdır.

- Proqramlar və xidmətlər:
- Uşaq proqramları;
- Gənclər üçün proqramlar/yeniyetmə mərkəzi;
- Yerləşdirmə ilə bağlı yardım və cəmiyyət proqramları;
- Təcili uşaqlara qayğı xidmətləri;
- İşlə təmin etməkdə yardım xidmətləri;
- Könüllü xidmətləri və təlim;
- Resurs kitabxanası;
- Cəmiyyətə dair məlumat və soruq xidmətləri;
- Salamlama paketləri;
- KHARM Ailə Sağlamlıq Mərkəzi.

Bundan başqa, bir sıra ölkələr, məs: Birləşmiş Ştatlar hərbi heyət üzvlərinin uşaqlarının mühafizəsi ilə bağlı qanun qəbul edib (Qutu 15.6-ya bax).

Qutu 15.6

Birləşmiş Ştatlar: Hərbi Qulluqçuların Uşaqlarına Qayğı üzrə 1989-cu il Aktı³⁴²

Bu aktın məqsədi hərbi obyektlərdə uşaqlara göstərilən qayğının mövcudluğunu, idarə olunmasını, keyfiyyət və təhlükəsizliyini yüksəltməkdir. Onun əsas komponentlərinə daxildir:

- Uşaqların inkişafı əməliyyatına hərbinin mandatlaşdırılmış töhfəsində artım;
- Uşaqlara qayğı heyətinin təlim materiallarının və təlim tələblərinin inkişafı;
- Qayğı göstərməyə birbaşa cəlb olunmuş uşaqlara qayğı üzrə işçilərin əmək haqqında artım;
- Hərbi qulluqçuların həyat yoldaşlarının iş üstünlükləri;
- Uşaqlara qayğı vəzifələrinin artırılması;
- Ailənin gəlirinə əsaslanan valideynlərə verilən forma pulu;
- Genişlənmiş şəkildə uşaqlardan sui-istifadənin qarşısının alınması və təhlükəsizlik;
- Uşaqlara qayğı üzrə beşillik tələbatına dair hesabat;
- Evdə gündəlik qayğı üçün ailəyə verilən subsidiyalar;
- Erkən uşaq təhsilinə dair nümayiş olunan proqramlar.

BK-da yerli orqanlar BK-da yerləşən hərbi qulluqçuların ailələrinin uşaqlarının mühafizəsi üzrə qanunla müəyyən edilmiş qaydada öhdəlik daşıyır. Belə ki, silahlı qüvvələr uşaqların mühafizəsinə yardım etmək üçün bu və digər orqanlarla əməkdaşlıq edir və xüsusən də xidmət personalının bir yerə toplaşdığı sahələrdə Ərazi üzrə Uşaqların Mühafizəsi Komitələrində iştirak edir. Hərbi qulluqçuların ailələri xaricdə olsa, uşaqların mühafizəsi üzrə məsuliyyət Müdafiə Nazirliyinə həvalə olunur.

Təhsil

Hərbi ailələrin uşaqları təhsil alarkən tez-tez yerlərini dəyişir. Akademik standartlar, kurslar, proqramlara giriş, yüksəliş və təhsil müəssisəsini tamamlamaq tələbləri, xüsusi ehtiyacları olan uşaqlar üçün proqramlar və qeydlərin ötürülməsi və qəbulu ölkədən ölkəyə və hətta məktəbdən məktəbə olduqca fərqlənir. Məktəb sistemlərində tez-tez

341 <<http://www.rmc.ca/external/kmfr/index.htm>> linkinə bax.

342 Geyl L. Zelman, Anne Coansen, Canet Van Vinkl, Hərbi Qulluqçuların Uşaqlarının İnkişafı Mərkəzinin Əməliyyatları və Nəticələri üzrə Akkreditasiyanın Təsirlərinin Tədqiqi (Santa Monika, Kaliforniya: RAND Korporasiyası, 1994), səh. 43-44.

təkrarlanan yerdəyişmələr və davamlı dəyişikliklər uşaqlar üçün həyəcan yaradır. Dostları itirməklə yanaşı uşaqların münasibət və yeni mühitə öyrəşməkdə problemləri yarana bilər³⁴³.

7. Kadetlər üçün Proqramlar

Bəzi ölkələrdə, gənclər, hətta 16 yaşına çatmamışlar çox vaxt məktəbləri vasitəsilə kadetlər üçün proqramlara cəlb olunur, bununla da hərbi həyat və hərbi mühitlə əvvəlcədən tanış olurlar. Kadet Proqramlarının statusu hərdən qaranlıq görünə bilər, çünki onlar çox vaxt ümumtəhsil məktəbləri tərəfindən təşkil olunur, adi mülki təhsil müəssisələri hesab olunur, lakin onları silahlı qüvvələr maliyyələşdirir və sponsorluq edir, uşaqlar burada öz müntəzəm akademik dərsləri ilə yanaşı hərbi təlim kursları keçirlər.

Uşaqlar üçün məcburi hərbi təlim müxtəlif yollarla beynəlxalq insan hüquqlarını pozur. Əvvəla, valideynlərin öz uşaqlarının təhsil formasını seçmək hüququ olmalıdır³⁴⁴. Dövlət valideynlərin uşaqlarının təhsilinin onların öz dini və fəlsəfi inanclarına uyğun olduğunu təmin etmək üzrə hüquqlarına hörmət etməlidir³⁴⁵. Bundan başqa, bu təlimatın digər bölmələrində də göstəriləndi kimi, hər kəsin vicdan azadlığı var və “heç kim onun öz seçiminə uyğun din və etiqadı qəbul etmək azadlığına xələl yetiriləcək şəkildə məcbur edilə bilməz”³⁴⁶. Bundan başqa, məktəblərdə keçilən icbari hərbi təlim pasifist etiqadlara malik olmaq və ya onları açıq-aydın nümayiş etdirmək hüququunu poza bilər³⁴⁷. Ona görə də, yalnız könüllü olduğu təqdirdə və ya uşaqlarının iştirak etməməsinə etiraz edən valideynlər üçün müddəalar nəzərdə tutulduğu halda beynəlxalq hüquq məktəblərdə hərbi təlim keçilməsinə icazə verir.

Kadet proqramları ilə bağlı dövlətlər ATƏT regionunda müxtəlif modellərdən istifadə edirlər. Bəzi ölkələrin icbari proqramları olsa da, başqaları onları könüllü əsasda təklif edir. Digər ölkələrdə isə ümumtəhsil və ya peşə məktəblərində heç bir ilkin hərbi təhsil təklif olunmur, amma başqa ölkələr mülki müdafiə kurslarının bir hissəsi kimi gənclərə ilkin hərbi təhsil təklif edir.

İsveç silahlı qüvvələri gənclər üçün İsveçin “ümumi müdafiəsi”, xüsusən də ümumilikdə İsveç silahlı qüvvələrinin tapşırıqları, həmçinin karyera və məcburi xidmət və könüllü müdafiə işləri haqqında məlumat təmin edən kurslar təşkil edir. Uşaqlara da müəyyən şərtlərlə odlu silahlardan istifadəyə dair təlim keçilə bilər. Hərbi təlim kursları könüllülük əsasında aparılır və məqsəd silahlı qüvvələrin keçirdiyi əməliyyatlara marağı təşviq etmək və nizami ordunun zabitlərinin gələcəkdə işlə təmin edilməsinə kömək etməkdir (Qutu 15.7-yə bax).

343 “Hərbi qulluqçuların uşaqlarının köməyə daha çox ehtiyacı var”, BBC xəbər veb saytı, 6 sentyabr, 2006, <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/education/5316688.stm>> linkində baxmaq olar.

344 İnsan Hüquqları üzrə Ümumi Bəyannamə, Maddə 26-da bildirilir: “Valideynlər uşaqlarına veriləcək təhsil növünü seçmək üzrə əsas hüquqa malikdir”. <<http://www.un.org/Overview/rights.html>> linkində baxmaq olar.

345 İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının qorunması haqqında Avropa Konvensiyası, Protokol 1, Maddə 2: “Heç kəsin təhsil hüququ inkar edilə bilməz. Təhsil və təlimlə bağlı qəbul etdiyi bütün funksiyaların həyata keçirilməsində Dövlət valideynlərin uşaqlarının təhsilinin və təliminin onların öz dini və fəlsəfi inanclarına uyğun olduğunu təmin etmək hüququna hörmət etməlidir”. <<http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/D5CC24A7-DC13-4318-B457-5C9014916D7A/0/EnglishAnglais.pdf>> linkində baxmaq olar.

346 Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 18.2-ci maddəsi, <<http://www.cirp.org/library/ethics/UN-covenant>> linkində baxmaq olar.

347 BMT-nin Uşaq Hüquqlarına dair Konvensiyası, Maddə 14.

Qutu 15.7

İsveç Silahlı Qüvvələrində gənclərin fəaliyyətləri³⁴⁸

- Kurslar 15-20 yaşlar arası gənc insanlar üçün açıqdır;
- Müraciət edərkən 18 yaşına çatmayanlar öz valideynlərinin və ya rəsmi qəyyumlarının razılığı olmadan qəbul edilə bilməz;
- Yalnız 15 yaş tam olanlar odlu silahlara dair təlim keçə bilər və yalnız 17 yaş olanlar avtomat silahlarla bağlı odlu silah təlimi keçə bilər;
- Odlu silahlara dair təlim yalnız müəyyən hədəflərlə bağlı aparılır, silahlar gənclərə özlərində saxlamaq və ya şəxsi istifadə üçün verilə bilməz
- Döyüş təlimi yalnız 18 yaş tam olan şəxslər tərəfindən aparıla bilər və gənclərin keçirdiyi əməliyyatlara daxil deyil.

Oxşar proqramlar ehtiyatda olan hərbi heyət tərəfindən kursların keçirildiyi Birləşmiş Ştatlarda da həyata keçirilir. Alternativ olaraq, ali məktəb tələbələri Vest Pointin kadetləri tərəfindən aparılan və idarə olunan Liderlər üçün Yay Seminarlarında iştirak edə bilər. Lakin qeyd nöqtəsi 2001-ci il Aktının Arxasında Heç bir Uşağın Qalmadığına dair ABŞ Konqresinin qərarı, hərbi işəgötürənləri bütün gənc kursant və müdavimlərin adları, ünvanları və telefon nömrələri ilə təmin etmək üçün orta məktəblər tələb edən qanundur. Bu proqramı həyata keçirməyən məktəblər federal maliyyə vəsaitlərini itirmək riski qarşısındadır³⁴⁹.

Rusiya Federasiyası³⁵⁰ və Gürcüstan kimi digər ölkələrdə oğlanlar adı orta məktəblərdə hərbi dərslər keçir. Gürcüstanda bu cür dərslər Sovet dövründə olduğu kimi məcburi deyil. Şəxsi məktəblər hərbi dərslərin keçirilib-keçirilməməsinə özü qərar verir və proqram məktəb direktoru tərəfindən təsdiqlənir. Hərbi dərslər ancaq 11-ci sinifdə keçirilir (16-17 yaşlı şagirdlər üçün) və buraya ilk yardım, topoqrafiya, hərbi qanunvericilik və s. kimi məsələlər daxildir³⁵¹. Lakin Rusiyada hərbi təhsil ümumilikdə bütün tələbələr və peşə məktəbləri üçün məcburidir. Bundan başqa, əsas hərbi təlim gənc oğlanların məktəbə gedib-gətməməsindən asılı olmayaraq onların hamısına keçilməlidir. 2003-cü il Müdafiə və Təhsil Nazirliyinin birgə sərəncamına əsasən, məktəblərdə əsas hərbi təlimə atıcılıq, vətənpərvərliyin aşılınması və məşqlər, məs: qaz maskaları geyinərkən 3-5 kilometrlik yürüşlər daxil olmalıdır³⁵².

Uşaqların silahlı münaqişələrə cəlb edilməsi haqqında Fakültativ Protokola dair danışıqlar zamanı Norveç milli silahlı qüvvələrə könüllü şəkildə cəlb olunma üçün 18-dən aşağı yaş məhdudiyətinin tətbiq edilməsi təklifini dəstəklədi. (Maddə 3). Bu baxımdan, Norveç gənclərdən ibarət yığma qoşun təşkilatı olan Gənclərdən İbarət Yığma Qoşunun Norveçin silahlı qüvvələrində könüllü şəkildə orduya cəlb olunma üçün 18-i məcburi yaş limiti elan etməkdə mane olub-olmadığını götür-qoy etməli oldu. Məsələ yerindədir, çünki Yığma Qoşunlara dair Akt hələ də uşaqlara 16 yaşından Gənclərdən İbarət Yığma Qoşunlara könüllülər kimi qəbul olmağa imkan verir. Konvensiyanın ratifikasiyası zamanı, Norveç Hökuməti aşağıdakı kimi şərh verdi:

Gənclərdən İbarət Yığma Qoşunlar rəsmi şəkildə Norveçin silahlı qüvvələrinə birləşdirilir. Lakin Gənclərdən İbarət Yığma Qoşunun protokolonun mənası daxilində Norveç silahlı qüvvələrinə cəlb edilməsi müzakirə edilə bilməz, çünki şəxsin rəsmi şəkildə və ya fak-

348 Fakültativ Protokolonun 8(1) maddəsinə əsasən üzv dövlətlərə dair ilkin hesabat, İsveç, Hesabat № CRC/C_OPAC/SWE/1, 22 fevral, 2006-cı il, para.21, <[http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/efb7737b24f83ea2c12571cc0049aadb/\\$FILE/G0640721.pdf](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/efb7737b24f83ea2c12571cc0049aadb/$FILE/G0640721.pdf)> linkində baxmaq olar.

349 Uşaq Əsgərlərə dair Qlobal Hesabat 2004, sitat gətirilən mətndə, qeyd 333.

350 Rusiya Federasiyasının Hərbi borc və Hərbi Xidmət haqqında Qanununun 12 və 13-cü maddələri. Uşaqlar məktəbi bitirməyə iki il qalmış hərbi kurslar keçməlidir.

351 Gürcüstanın "Ədliyyə və Azadlıq" Assosiasiyasının Direktoru, Hərbi məsələlər üzrə keçmiş Ombudsman müavini cənab İrakli Sesiaşvilinin 2006-cı ilin 11 dekabrında Varşavada verdiyi məlumat.

352 Federal Qanun № 100-FZ 2005-ci ilin 21 iyulunda Rusiya Federasiyasının Hərbi borc və Hərbi Xidmət haqqında Federal Qanununa Düzəlişlər və Rusiya Federasiyasının Təhsil haqqında Qanununun 14-cü maddəsi. Demokratiya və İnsan Hüquqlarının İnkişafı üzrə Mərkəz, "Dövlət Dumasında Qanunvericilik Prosesi: İnsan Hüquqlarının Təhlili", № 90, 26 oktyabr, 2005-ci il <<http://www.demokratia.ru/en>> linkində baxmaq olar.

tiki şəkildə burada nəzərdə tutulan hüquq və öhdəlikləri ilə silahlı qüvvələrin üzvü olmamışdan əvvəl orduya cəlb edilməsinin nəzərdə tutulmadığı güman edilir. Gənclərdən ibarət Yığma Qoşunun üzvləri müharibə ilə bağlı işlərə dair hər hansı praktiki təlim keçmir və ya digər halda burada iştirak etmir və silahlı qüvvələrin döyüş əməliyyatlarına cəlb edilə bildiyi vəziyyətlərdə xidmətdən azad edilə bilər. Bundan başqa, Gənclərdən ibarət Yığma Qoşun hərbi intizam orqanına və ya Hərbi Cinayət Məcəlləsinə tabe deyil³⁵³.

Kadet proqramlarının uşaqların onların əsas ehtiyaclarını nəzərə alan təhlükəsiz mühitdə yaşadığını təmin etmək məqsədilə əxlaq məcəllələri kimi müvafiq qaydaları qəbul etdiyini təmin etmək vacibdir³⁵⁴.

Ölkələrin çoxunun kadetlərin mühafizəsi üçün xüsusi mexanizmləri var. Birləşmiş Ştatlarda, məsələn, Mülki Hava Patrullunun (MHP) uşaqlardan və narkotik vasitələrdən sui-istifadənin bütün formaları üçün proqramları daxilində sıfır tolerant siyasəti var (Qutu 15.8-ə bax).

BK-da, kadet proqramlarına Mütəşəkkil Kadet Qüvvələri, Dəniz Kadet Korpusları, Ordu Kadet Qüvvələri və Hava Təlim Korpusu daxildir. Kadetlər adətən 12-14 yaşlarında proqrama daxil olur, amma onların 18 yaşlı olan kimi yetkin təlimatçı olmaq üçün oxşar qaydalara tabe olur.

Kadetlərin rifahı uşaqların mühafizəsi qanunu ilə əhatə olunub və oxşar tədbirlər digər gənc təşkilatlarında olduğu kimi tətbiq olunur. Məsələn, Aviasiya Kadet Təşkilatı bütün yeniyetmələri Məhkumluq Bürosu vasitəsilə nəzərdən keçirir, təcrübəsiz yeniyetmələrə rəsmi təlim keçir və diqqəti qayğı öhdəliyi məsuliyyətlərinə yönəldir.

Deepcut Hesabatına baxış keçirərkən, BK Müdafiə Seçmə Komitəsi bunu müşahidə etdi, çünki kadet təşkilatları uşaqların mühafizəsi qanununa tabedir, onlar öz qayğı öhdəliyi məsuliyyətlərinə silahlı qüvvələrdən daha müfəssəl yanaşır. Onlar Müdafiə Nazirliyinə kadet təşkilatlarının qayğı öhdəliyi ilə bağlı tədbirlərinin aspektlərinin silahlı xidmətlərdə ən gənc çağırışçıların qayğısına qalıb-qalmamaqda münasib olduğuna dair qərar verməyi tövsiyə etdilər³⁵⁵.

Qutu 15.8

ABŞ Mülki Hava Patrulu: Kadetlərin Mühafizəsi Qaydaları, Valideynlər və Rəhbərlər üçün Proqram³⁵⁶

Seçim: MHP-nin bütün baş üzvləri MHP üzvlüyünə uyğunluğunu müəyyən etmək üçün FTB-nin cinayət hallarının tarixinə dair qeydlərin yoxlanmasından keçməli olur. Təlim: Kadetlərlə işləməzdən qabaq, baş üzvlər MHP-nin Kadetlərin Mühafizəsinə dair Təlim Proqramını tamamlamalıdır;

Rəhbərlik: Kadetlərin bütün fəaliyyətinə lazımi şəkildə nəzarət edilməlidir. Komandirlər kadetlərin fəaliyyətlərinə rəhbərlik və nəzarət etmək üçün baş üzvləri və kadetləri seçməkdə ehtiyatlı olmalıdırlar. Ümumi şəkildə, bu o deməkdir ki, ən azı iki baş üzv lazım və mümkün olduqda iştirak edəcək. Bu tələb baş üzvləri sui-istifadəyə dair yalan məlumat verməkdən çəkindirir;

Cinsi İstismar: Kadetlər cinsi zorakılığa, toxunma, əlaqə, ifşa, təkliflər və ya cinsi xarakterli digər hallara məruz qalmamalıdır;

Fiziki Zorakılıq: Kadetlər hər hansı yolla fiziki zərər və ya hücumla məruz qalmamalıdır. Bundan başqa, kadetlər həddindən artıq tapşırıqları yerinə yetirməyə məcbur edilə bilməz;

Məruzə etmək tələbi: Baş üzvlər, kadetlər, kadetlərin valideynləri/qəyyumlarda istismar haqqında şübhə yarandıqda bu barədə hərbi hissə komandirinə və ya ondan rütbəcə yüksək olan komandirə məlumat verməlidirlər. Hərbi hissə komandiri məlumatı cinah komandirinə çatdırır; daha sonra cinah komandiri cinah hüquqşünası və Milli Qərargahın MHP üzrə hüquqşünas-məsləhətçisi və ya icraçı direktoru ilə əlaqə saxlayır. MHP sui-istifadəyə dair məlumatları ciddi şəkildə nəzərdən keçirir və uşaqların istismarına dair məlumatların araşdırılması və istintaqı məqsədilə müvafiq uşaqların mühafizəsi və hüquq-mühafizə orqanları ilə əlaqə saxlamaq üçün öhdəliyini yerinə yetirəcək.

353 Uşaqların Silahlı Münaqişələrə Cəlb edilməsi haqqında Uşaq Hüquqlarına dair Konvensiyaya Fakültativ Protokolun həyata keçirilməsi", Norveçin ilk dövrü hesabatı, 2006-cı il, yanvar, səh.2 <<http://www.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/AdvanceVersions/CRC.C.OPAC.NOR.1.pdf>> linkində baxmaq olar.

354 Uşaq Ösgeçlərinin İstifadəsinin Dayandırılması üzrə Koalisiya, "Hərbi məktəblərdəki uşaqlara və süllh dövründə dövlət ordusundakı uşaqlarla bağlı Uşaqlara qarşı Zorakılığa dair BMT Tədqiqatının Təqdimatı," Mart 2005.

355 "Qayğı Öhdəliyi", sitat gətirilən mətnə, qeyd 333.

356 <http://level2.cap.gov/documents/CPPT_Student_Guide_DRAFT.pdf> linkinə bax.

8. Mükəmməl təcrübə və tövsiyələr

- Hər bir dövlətin beynəlxalq qanuni öhdəlikləri milli qanunvericiliklə - xüsusən də Uşaqların Silahlı Münaqişələrə Cəlb Edilməsi haqqında Uşaq Hüquqlarına dair Konvensiyanın Fakültativ Protokolunun səmərəli şəkildə həyata keçirildiyini təmin etmək üzrə məsuliyyət daşıyan hərbi işəgötürənlər və digər hərbi işçilərlə bütövlük təşkil etməlidir;
- Valideynlər və ya rəsmi qəyyumlar seçim və orduya çağırılma prosesinə maksimum dərəcədə fəal şəkildə cəlb edilməlidir;
- Son razılığı verməmişdən öncə, potensial çağırışçılar və onların valideynlərinə və ya rəsmi qəyyumlara orduya toplama və çağırış prosesinin bütün aspektləri, o cümlədən silahlı qüvvələrə əsgərlərin toplanmasına aid olan vəzifənin xüsusi xarakteri haqqında tam və ətraflı məlumat verilməlidir;
- 18 yaşına çatmadan silahlı qüvvələrə qoşulan və təlimin sonundan əvvəl hərbi karyera axtarmaqda bəxti gətirməyən çağırışçılar öhdəliklərini yerinə yetirməyə qadir olmalıdır;
- Xidmət prosedurları və praktikaları komanda verən zabitlərlə icra müddətindəki sakitliyə zəmanət vermək üçün əsas öhdəliklə 18 yaşına çatmayan şəxslərin xüsusi mühafizəsini təmin etməklə qayğı öhdəliyi anlamını əks etdirməlidir;
- Ehtiyat tədbirləri uşaqların vəzifədə olanlar tərəfindən istismara məruz qalmaq riskində olmadığını təmin etməlidir, məsələn təlimatçı zabit və ya nəzarətçilərin orduya toplanmasında ciddi məlumat yoxlamaları;
- Bütün təlimatçılar üçün hərtərəfli təlim proqramı gənc çağırışçılara təlim keçilməsi və onlarla işləməyə dair öhdəlikləri əks etdirməlidir;
- Silahlı qüvvələrin bütün heyəti pis rəftarın hər hansı əlamətinin ilk mərhələsində sui-istifadə barədə məlumat verməkdə məsuliyyət daşıyır və hər zaman daşmalıdır;
- Pis rəftar, hədə-qorxu gəlmək və ya təqibə dair hər hansı şikayət hərbi hissəni bu işə cəlb etmədən lazımı qaydada müvafiq intizam və/və ya inzibati addım atılmaqla istintaqa cəlb edilməlidir. Xüsusən də, şikayətçinin mühafizəsi üçün tədbirlər görülməlidir, vacib olduqda, şikayətçi istintaqın nəticəsi barədə məlumatlandırılmalıdır;
- Xidmət personalının ailələrinin təhsil, səhiyyə və sosial rifah kimi bütün köməkçi xidmətlərə daxil olmaq imkanı olmalıdır;
- Silahlı Qüvvələrin heyətindəki uşağın istismar, zorakılığa və ya etinasızlığa məruz qaldığına şübhə olduqda görülməli tədbir üzrə aydın prosedurlar və təlimat, lazım gəldikdə isə xarici orqanların məsələyə cəlb olunması tələb olunur;
- Kadet proqramlarını dəstəkləyən hərbi strukturlar uşaqları qorumaq üçün müvafiq mühafizə qaydalarını həyata keçirməlidirlər;
- Ümumtəhsil və peşə məktəblərində bütün tələbələr üçün mandatlı hərbi təlim ləğv və qadağan edilməlidir, çünki bu, insan hüquqları üzrə beynəlxalq standartları pozur.
-

Fəsil 16

Silahlı Qüvvələr Heyətinə qarşı Pis Rəftarın Qarşısının Alınması

Silahlı qüvvələrin orduya çağırılmış və ya könüllülərdən ibarət heyəti fərdlərin maraqlarının hərbi borcun tələblərinə tabe olduğu tabeçilik qaydasının tərkib hissəsidir. Onlar hərbi formada vətəndaşlar kimi qalsalar da, onlara hərbi intizama zərər dəymədən mülki şəxslər kimi hüquqlar verilməlidir³⁵⁷. Kişi və qadın hərbi qulluqçuların əhalinin yerdə qalan hissəsi ilə bərabər hüquqlara malik vətəndaşlar kimi tanınmaqda davam etməsi Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin “hərbi formada vətəndaş” anlamının inkişafına töhfə verməklə vacib rol oynadığı tədrici proses olub. Bu baxımdan, İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının qorunması haqqında Avropa Konvensiyasının təminat verdiyi hüquqlara hörmət kazarmaların girişində dayanmır. Silahlı qüvvələrin operativ səmərəliliyi müəyyən hüquqların məhdudlaşdırılmasına səbəb olsa da, məhdud olmayan insan hüquqları, həm də onların statusu, tam və məhdudiyətsiz şəkildə silahlı qüvvələrin bütün üzvlərinə verilməlidir. Yaşamaq hüququ toxunulmazdır; qeyri-insani və təhqiredici rəftarın qadağan olunması; və ya əsarətin, köləliyin, icbari və ya məcburi əməyin qadağan edilməsi³⁵⁸.

Hərbi peşə ancaq əsgərlərin insan hüquqlarına hörmət edildiyi halda öz ləyaqət və peşəkarlığını qoruyub saxlaya bilər. Qəddarlıq, rəsmi şəkildə hədə-qorxu gəlmək, amansızlıq və işgəncə kişi və qadın hərbi qulluqçuların hüquqlarının hər hansı bir şərt və ya adətə izah olunmayan, ciddi şəkildə pozulması deməkdir. Avropa Şurası Parlament Assambleyasının bildirdiyinə görə:

Amansızlıq, hədə-qorxu, qəddarlıq, pis qidalanma, xəstəlik, həddən artıq istismar, bəzən fiziki baxımdan sağlamlığa zərər vurur və həftə ölümlə nəticələnir ... Avropada bir çox gənc çağırışçılar hərbi xidmət keçdiyi dövrdə bu cür taledən əziyyət çəkir³⁵⁹.

Bu fəsil xidmət üzvlərinin hüquqlarının mühafizəsinə dair müsbət təcrübələri - məsələn; pis rəftar və əsasən də hədə-qorxu və anlaşılmazlıqla (fiziki hazırlığın yoxlanılması) bağlı, bir çox ölkələrin silahlı qüvvələrində ümumi olan təcrübələri öyrədir.

Pis rəftar məsələsinin bu təlimatın digər fəsillərində müzakirə edilən digər məsələlərlə sıx bağlı olduğu açıq-aydın görünür, xüsusən də Fəsil 12 “Silahlı Qüvvələrdəki Etnik və Dil Azlıqları” (etnik və dil azlıqları irqi baxımdan təqib və ya hədə-qorxunun yüksək riskində ola bilər); Fəsil 13, “Silahlı Qüvvələrdəki Qadınlar” (silahlı qüvvələrdəki qadınlara qarşı cinsi təqib və zorakılığın üstünlük təşkil etməsi); Fəsil 14, “Silahlı Qüvvələrdəki Gey və Lezbiyanlar” (gey və lezbiyanlar bəzən öz cinsi mənsubiyyətlərinə görə istismar və təqibə məruz qalır); Fəsil 15, “Silahlı Qüvvələrlə bağlı olan Uşaqlar” (gənc çağırışçılar çox vaxt pis rəftara məruz qalır); Fəsil 17, “İş Şərtləri” (pis iş şərtləri çox vaxt pis rəftarın yaranmasına səbəb olur); Fəsil 20, “Komandirlərin Məsuliyyəti və Fərdi Hesabatlılıq” (səriştəli rəhbərlik pis rəftara qarşı birinci müdafiə xəttidir); və Fəsil 21 və 22 hərbi ədliyyə və ombudsmanlarla bağlı.

1. Gündəlikdə duran məsələlər

Silahlı Qüvvələr cəmiyyəti müxtəlif təhlükələrdən qorumaqda mühüm rol oynayır. Məsələn, onlar hər zaman konstitusiyayı, dövlət orqanlarını, cəmiyyətin mərkəzi dəyərlərini qorumağa və saxlamağa hazır olmalıdırlar. Əslində hərbi orqanlar

357 Avropa Şurası Parlament Assambleyası, “Silahlı Qüvvələrin Üzvlərinin İnsan Hüquqları”, Sən. 10861, 24 Mart 2006, para. 53, <<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc06/EDOC10861.htm>> linkində baxmaq olar.

358 Baxın, para. 54.

359 Baxın, para. 19.

cəmiyyətdən təcrid olunmuş muxtar dövlətlər hesab edilməməlidir; əksinə, onlar qəti şəkildə cəmiyyət daxilində birləşməlidirlər. Cəmiyyətin mərkəzi dəyərlərinin tərkib hissəsi kimi insan hüquqları standartları silahlı qüvvələrdə də tətbiq olunur. Hərbi borcla bağlı məhdudiyətlərə baxmayaraq, bütün insan hüquqları rütbəsinə, peşəkar şəkildə orduya qatılan və ya çağırılıb-çağırılmamasından asılı olmayaraq silahlı qüvvələrin üzvlərinə aiddir və bu yolla da onlar hərbi formada vətəndaşlar hesab olunmalıdır³⁶⁰. Silahlı qüvvələrin üzvlərinə qarşı psixoloji və fiziki zorakılıq hələ də bir çox ölkələrin silahlı qüvvələrinin qarşılaşdığı əsas problemlərdən biri olaraq qalır. Son zamanlar ATƏT regionundakı silahlı qüvvələr heyətində açıqlanan pis rəftar halları və xüsusən də hərbiyə əhəmiyyətli qrupa daxil olan gənc çağırışçılara təsir edən hallar bu fenomenə diqqəti yenilədi. Gənc çağırışçıların pis rəftara, hədə-qorxu, qəddarlıq, pis qidalanma və xəstəliyə məruz qalması çox tez-tez baş verir, bu da bəzən fiziki və psixoloji əlavə təsirlərə səbəb ola bilər və hətta ölümlə nəticələnə bilər³⁶¹. Çağırışçıların müxtəlif (çox vaxt qeyri-formal) fiziki hazırlıqların yoxlanılmasına təhrik etmək adəti, ATƏT-in bəzi iştirakçı dövlətlərində hələ də izlənilən təcrübə xüsusi maraq doğurur.

Təşəbbüs praktikaları alaydan alaya çox fərqli ola bilər və rəftarın zərbə hesab edilib-edilməməsindən asılı olaraq ölkədən ölkəyə fərqlənə bilər. Qeyri-insani rəftar “ən nəhayət qəsdən sərt əzab, xüsusi vəziyyətdə bağışlanılmaz olan əqli və ya fiziki zərbəyə səbəb olan rəftar” və “qəsdən edilmiş, davamlı şəkildə saatlarla tətbiq edilən və əsl bədən xəsarəti və ya güclü fiziki və ya əqli əzab” kimi rəftarı əhatə edir³⁶². Bundan başqa, “bura-ya daxil olan əzab və itaət qanuni rəftar və ya cəzanın verilən forması ilə bağlı əzab və ya itaətin qaçılmaz elementi çərçivəsində olmalıdır”³⁶³.

Pis rəftara səbəb olan faktorlar

Aşağıdakı vəziyyət və şərtlər silahlı qüvvələrdə hədə-qorxu şansını və pis rəftarın digər formalarını artırır.

1. Hərbi hissənin hərbi andıçmə mərasimləri hissədə birlik və mənəviyyətə şərait yaratmaqda vacib və qanuni rol oynayır. Hərbi andıçmə mərasimləri çağırışçıların fiziki və əqli baxımdan testdən keçdiyi, çox vaxt isə dözümlə bilən limitlərə çatdığı ilk əsas təlimi zamanı və onun sonunda təşkil olunan mərasimlərdir. Hərbi andıçmə mərasimləri çağırışçının mülki həyatdan hərbi həyata keçidini yoxlayır və qeyd edir, hərdən “sındırmaq” adlanır, çünki çətinliklər prosesi və hərbi andıçmə mərasimləri vasitəsilə çağırışçının mülki eyniyyəti hərbi eyniyyəti ilə əvəz olunur³⁶⁴. Hərbi andıçmə mərasimlərinin əksəriyyəti eyni kateqoriyadan olan hərbi qulluqçular tərəfindən təşkil olunur və hərbi liderlərin nəzarəti olmadan tam təcrid olunmuş bir yerdə keçirilir. Bu cür pis rəftar mülki həyatdan (hər şey məlumdur) hərbi həyata (yeni qaydalar tətbiq olunur) keçərkən çağırışçıların öz əsgər yoldaşlarının təzyiqlərinə qarşı zəif olması ucubətindən baş verir. Hərbi andıçmə mərasimlərinin müsbət rəmzi funksiya daşdığı geniş şəkildə təsdiqlənsə də, bunlar da öz növbəsində fiziki və ya əqli pozğunluğa gətirib çıxara bilər və ifratçılıqla nəticələnə bilər. Ona görə də qüvvənin səhv nümayişi kimi pozitiv mərasimlər və açıq-aşkar hədə-qorxu arasında fərq qoyulmalıdır. Rusiya Federasiyasında³⁶⁵ əsgərlərlə pis rəftara dair öz hesabatında Human Rights Watch vahid qoşunun ruhunu gücləndirən işlər və qanunsuz alçaldıcı rəftar arasında fərq qoyan test təklif etdi. Özlüyündə qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftar hesab edilməyən bəzi fəaliyyətlər ifrat dərəcədə olduqda uzun müddət

360 “Deepcut və Beyond Memorandumu”, Ümumilər Palatası Seçmə Komitəsinin Silahlı Qüvvələrə dair Qanun Layihəsi, 14 fevral 2006, London, <<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200506/cmselect/cmarmed/828/828we13.htm>> linkində baxmaq olar.

361 “Silahlı qüvvələrin üzvlərinin insan hüquqları”, sitat gətirilən məndə, qeyd 357, para. 19.

362 Bu, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Komissiyasının hazırda qüvvədən düşmüş presedent hüququna əsaslanır, Kudla, Polşaya qarşı, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 26 oktyabr, 2000-ci il, Avropa İnsan Hüquqlarına dair Hesabatlar, cild 35, 2002, səh. 198, para. 92; və İnsan Hüquqlarına dair Avropa Komissiyası, Yunanistan, 1969-cu il, 5 noyabr hesabatı, İnsan Hüquqlarına dair Avropa Konvensiyasının İllik Jurnalı (Strasburq: Avropa Şurası, 1969), Cild 12, səh. 186.

363 Kudla Polşaya qarşı, Baxın, para. 92. Hərbi çağırışçılara tətbiq olunarkən rəftar onun alçaldıcı rəftar hesab olunması üçün adətən hərbi xidmətlə bağlı əzab və itaətkarlığı ötür keçməlidir.

364 Erving Goffman, Ruhü xəstələr və Digər Xəstələrin Sosial Vəziyyətinə dair Tədqiqatlar (Nyu York: Doubleday, 1961).

365 Human Rights Watch, “Səhv Keçid: Rusiya Silahlı Qüvvələrindəki Yeni Çağırışçılarla qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftar”, Oktyabr 2004, <<http://hrw.org/reports/2004/russia1004>> linkində baxmaq olar.

aparla bilər və ya zorakılıq qorxusuna səbəb olur, həddi ötürüb keçir və qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftar adlanır. Məsələn, hərbi andıçmə mərasimlərinin bir hissəsi kimi yemək və ya yuxudan məhrum etmə alçaldıcı rəftar hesab olunmur, amma uzun müddət ərzində çağırışını yemək və ya yuxudan məhrum etmək alçaldıcı və ya qeyri-insani hesab olunur³⁶⁶.

2. Bununla yanaşı, intizamı qoruyub-saxlamaq tələbi son dərəcə olduqda çox vaxt pozuntulara gətirib çıxarır. Ciddi tabeçilik qaydaları və komandirlər tərəfindən verilən əmrlərə qeyd-şərtsiz tabe olma tələbi çox vaxt əsgərlər və komandirlər arasındakı münasibətlərə təsir edir. Son yanaşma odur ki, əsaslı və təcili tədbirlərin görülməsinə bilməsi üçün intizam olduqca tez və vaxtında əsgərlərə təqdim edilməlidir. Məsələn, şifahi və ya fiziki cəza ilə komandirlərin onlara verilən səlahiyyəti vurub keçmək çox vaxt tabeçilikdə olanları intizama gətirmək üçün vacib kimi dərk edilə bilər. Əsgərləri tabe etmək şərti sonradan onların öz iddialarını açıq şəkildə ifadə etməsini məhdudlaşdırır. Hərbi dəyərlərin hədsiz şərhə, məsələn, tam tabeçilik bu baxımdan pis rəftarın baş verə biləcəyi şəraitə yol açır.

3. İntizamın qorunub saxlanması zəruriliyindən əlavə, əsgərləri müharibəyə və münaqişəyə hazırlamaq üçün hərbi təlim insan hüquqlarının pozulması ilə də nəticələnə bilər. Sülh dövründə keçirilən təlim döyüş vəziyyətlərini qələmə verməyə çalışır; beləki hədsiz həyəcan və çətinliklər hərbi təlimin əsas tərkib hissəsidir. Əsgərlərin “sən döyüş kimi təlim keçmələri” zənn edilir və döyüşə hazır olmaq üçün çoxlu çətinliklərdən keçməlidirlər. Sülh dövründə təlim və müharibə vaxtı təcrübə arasında dualizm təlimin qanuni metodlarını təqibdən fərqləndirərkən çətinliklər yarada bilər.

4. Pis iş şərtləri, qeyri-adekvat vasitələr və pis qidalanma da pis rəftara gətirib çıxaran amillərdir. Ümumilikdə, Silahlı Qüvvələrin heyəti və xüsusən də çağırışçılar qeyri-hərbi məqsədlər üçün işə götürülə bilər. Bəzi dövlətlərdə hərbi hissədəki komandirlər və ya zabitlər çağırışçıları öz şəxsi bizneslərində müxtəlif növ işlər görməsi üçün icarəyə götürə bilər və ya onlardan öz şəxsi evlərini tikməyi tələb edə bilər. Bu praktika icbari əməyin məzmununa tabedir. Hərbi heyət həm də soyğunçuluğa məruz qala bilər, məsələn, valideynlər çağırışçılara pul və ya ərzaq göndərdikdə çağırışçılara bunu saxlamaq qadağan edilir, əvəzində isə onlar bunları öz rəislərinə və ya eyni kateqoriyadan olan əsgər yoldaşlarına verməyə məcbur edilir³⁶⁷.

5. Şəffaflıq və səmərəli nəzarət və digər monitoring mexanizmlərinin olmaması, şahid-mühafizə proqramlarının olmaması ilə yanaşı hərbi daxilində hədə-qorxuya qarşı dözümlülüyə töhfə verir. Bir çox hallarda pis rəftarın əsassız hallarının tədqiqatı komandirlərin əllərində qalır, onlar da əvvəla öz növbəsində şikayət mənbəyi ola bilər və ya pis rəftar hallarını ört-basdır etməkdə maraqlı ola bilərlər. Silahlı qüvvələrin heyəti arasında pis rəftardansa, hərbi heyətin öz hüquqlarından məlumatlı olması və hissə komandirlərinin onlara öz qüvvələrini toplamaq, eyni zamanda tabeçiliyində olanların hüquqlarına hörmət etmək imkanı verən tam təlimat alması və müvafiq təlim keçməsi zəruridir. Bundan başqa, səmərəli xarici və daxili monitoring mexanizmləri silahlı qüvvələr daxilində sui-istifadə hallarını cəzalandırmaqla və bunların qarşısını almalıdır. Xüsusən də, silahlı qüvvələrin reputasiyası və səmərəliliyi bu cür pozuntuların cəzasız qalmasının aradan qaldırılmasında şərtidir.

Pis rəftarın qarşısının alınması üçün zəruri tələb

İstənilən pis rəftar hallarının qarşısı ən azı aşağıdakı üç səbəbdən alınmalıdır. Birincisi, qəddar, qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftarın qadağan edilməsi əsas insan hüququdur. Beynəlxalq hüquqa əsasən bu əsas insan hüququnun hətta hərbi borcun (aşağıda bax) tələbləri baxımından verilməsinə icazə yoxdur. İkincisi, pis rəftar hərbi heyət arasında

³⁶⁶ Baxın, səh 27-28. İlk təcrübələr kontekstində cəza forması kimi həddindən artıq fiziki tapşırıqlardan istifadə özlüyündə alçaldıcı və ya qeyri-insani deyil, lakin əldən düşənə kimi zorakılıq qorxusu altında məcburi fiziki tapşırıq alçaldıcı rəftar və ya cəza anlamına gətirib çıxarır. Yeni çağırışçıları ilk təcrübənin bir hissəsi kimi xoşagəlməz işləri görməyə vadar etmək özlüyündə alçaldıcı rəftar demək deyil, lakin uzun müddət ərzində çağırışını zorakılıq qorxusu altında köləlikdə yaşamağa vadar etmək həddi keçir.

³⁶⁷ Baxın

qorxu və inamsızlıq yaradır. Müharibə, münaqişə və sülhməramlı əməliyyatlarda uğurlu döyüş üçün vacib şərt olan terror və şübhə əlaqəli hərbi hissələri hazırlamaqda çətin ki, yaxşı alət olsun. Üçüncüsü, pis davranılan çağırışçıların valideynləri və geniş cəmiyyət öz oğul və qızlarını məhv edən dövlət strukturuna nifrət edəcək. Davamlı şəkildə pis rəftar hərbiyə hörmət bəsləməyən cəmiyyətlərə, həmçinin hərbidən yayınma və hərbinə tərki etməyə gətirib çıxarır. Bu, hər hansı dövlət orqanının fəxr etdiyi və ya can atdığı şöhrət deyil.

2. İnsan Hüquqlarına dair Beynəlxalq Öhdəliklər

Hərbi formada vətəndaşlar kimi, silahlı qüvvələrin üzvlərinə də mülki şəxslər kimi eyni hüquqlar verilməlidir. Sabit mülki və siyasi hüquqların mühafizəsi və qorunması, məsələn, ifadə azadlığı, düşüncə, vicdan, din və ya etiqad azadlığı hərbi borcların kölgəsində verilə bilər, belə ki, silahlı qüvvələrin bütün üzvləri rütbələrindən asılı olmayaraq tam və məhdudiyətsiz şəkildə alınmaz əsas hüquq və azadlıqlardan yararlanmalıdır. Xüsusən də, yaşamaq hüququ, hərbi peşəyə dair təhlükələri nəzərə alsaq toxunulmazdır. İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının qorunması haqqında Avropa Konvensiyasının 2-ci maddəsi və Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 6-cı maddəsi). Silahlı qüvvələrin üzvlərinin qeyri-insani və alçaldıcı rəftardan qorunmaq hüququ var. (İHAK-ın 3-cü maddəsi və MSHBP-nin 7-ci maddəsi) Bu o deməkdir ki, kişi və qadın hərbi qulluqçular təhqiredici və ya alçaldıcı rəftardan əziyyət çəkməməlidir, məsələn, xüsusən də sərt və ya ciddi təlim zamanı onlar işgəncə, pis rəftar, kobudluq və ya digər hərəkətlərə məruz qala bilər ki, bu da qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftar və ya cəza hesab oluna bilər. Kəlləliyin, əsarətin, icbari və ya məcburi əməyin qadağan edilməsi (İHAK-ın 4-cü maddəsi), buna əsasən fəsilə çağırışçılardan öz təyinatlarına uyğun olmayan tapşırıqları yerinə yetirmək, icbari və ya məcburi əməyi icra etməyin tələb edilməməsi nəzərdə tutulub. Bu hüquqlar həm də BMT-nin İşgəncə və Digər Qəddar, Qeyri-insani və ya Alçaldıcı Rəftar və Cəza Əleyhinə Konvensiyasında, həm də İşgəncə və qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftar və cəzalandırmanın qarşısının alınması³⁶⁸ haqda Avropa Konvensiyasında bir daha öz əksini tapıb³⁶⁹. Yuxarıda adları çəkilən ümumi insan hüquqları hətta hərbi tələblərlə belə məhdudlaşdırıla bilməz.

Pis rəftarın araşdırılması: ədalətli məhkəmə hüququ

Qanun pozuntuları baş verdikdə, silahlı qüvvələrin üzvlərinin hüquq müdafiəsi hüququ (İHAK-ın 5-ci maddəsi) və müstəqil və bitərəf tribunal tərəfindən ədalətli məhkəmə hüququ var. (İHAK-ın 6-cı maddəsi və MSHBP-nin 14 və 15-ci maddələri) Hərbi məhkəmələr qarşısında rəsmi şikayət etmək prosedurları həbs və saxlanma şərtlərinin qanunauyğun olduğunu və İHAK və MSHBP-nin müvafiq maddələrinə tam şəkildə əməl etdiyini nəzərə almalıdır (müvafiq tədbirlərin mövcudluğu, hadisələrin doğruluğu, məhkəmənin ədalətliliyi və müstəqilliyi, çağırışçıların həbs və ya saxlanmasının qanuniliyi). Lakin ATƏT-in bəzi iştirakçı Dövlətləri bu maddələrə düzəliş edib (Bax Fəsil 21, "İntizam və Hərbi Ədliyyə")³⁷⁰.

Avropa Şurası

Təlimatın ən dəyərli mənbələrindən biri Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin pre-sedent hüququdur, bunun önəmliliyi Avropa Şurasına üzv dövlətlərindən yüksəkdir. Məhkəmənin şərhinə əsasən, bu Konvensiya silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularını "hərbi formada vətəndaş" kimi, yəni mülki və siyasi hüquqlarını qoruyub saxlayan xidmət personalı kimi qəbul edir, lakin onlar hərbi kontekstə uyğun olmaq üçün belə müəyyənləşdirilir.

"Hərbi formada vətəndaş" yanaşması bir çox beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qəbul

368 Baxın <<http://www.ohchr.org/english/law/cat.htm>> linkində baxmaq olar.

369 <<http://www.cpt.coe.int/EN/documents/ecpt.htm>> linkində baxmaq olar.

370 Məsələn, Azərbaycan, Çex Respublikası, Fransa, və Slovakiya, İHAK-ın 5 və 6-cı maddələrinə düzəlişlər edib; Ermənistan, Litva, Moldova, Portuqaliya, Rusiya və Ukrayna İHAK-ın 5-ci maddəsinə düzəlişlər edib. MSHBP-yə edilən düzəlişlərin tam siyahısına <http://www.ohchr.org/english/countries/ratification/4_1.htm#N18> linkində baxa bilərsiniz.

edilib, onlar əsgərlərin hüquqlarının geniş şəkildə pozulmasını ifşa edən tövsiyələri qəbul edib və üzv dövlətlərdən hüquqların pozulmasının qarşısının alınması və hərbi formada vətəndaş anlarını tam şəkildə həyata keçirmək üçün tədbir görməyi tələb edir. Məsələn, Avropa Şurası Parlament Assambleyası davamlı olaraq bu məsələdə maraqlı olduğunu göstərir. 1998-ci ildə o, çağırışçıların insan hüquqlarına dair Qətnamə 1166 və Tövsiyə 1380 qəbul etdi, burada silahlı qüvvələrin bütün üzvləri kimi çağırışçılar da hərbi formada vətəndaş hesab edilməli və bununla da Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi tərəfindən verilən "eyni hüquq və əsas azadlıqlardan və adi vətəndaşlar kimi eyni hüquq müdafiəsindən faydalanmalıdır. Parlament Assambleyası da daha ümumi şəkildə Silahlı Qüvvələrin Üzvlərinin İnsan Hüquqlarına dair Tövsiyə 1742 (2006) qəbul etdi, burada əsas diqqət silahlı qüvvələr heyəti, xüsusən də silahlı qüvvələr daxilində ən zəif qrup kimi çağırışçılarla pis rəftara yönəlib³⁷¹.

ATƏT-in öhdəlikləri

ATƏT həm də işgəncənin və digər qəddarlıqların istənilən formasının, qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftarın aradan qaldırılmasına cəhd etdiyinə dair öhdəliklərini ifadə etdi. Dəfələrlə ATƏT-in iştirakçı Dövlətləri işgəncənin bütün əsassız hallarını tədqiq etməyi və günahkarları istintaqa cəlb etməyi qarşısına məqsəd qoyub. Onlar həm də hüquq-mühafizə, hərbi və polis qüvvələri üçün tədris və təlim proqramlarına işgəncənin aradan qaldırılması ilə bağlı müddəalar daxil etməyi qarşısına məqsəd qoyublar³⁷². ATƏT-in Təhlükəsizliyin Siyasi-Hərbi Aspektlərinə dair Davranış Məcəlləsi silahlı qüvvələr heyəti üçün xüsusən vacibdir, belə ki, o, iştirakçı Dövlətlərə hərbi, hərbişədirilmiş və təhlükəsizlik xidmətinin heyətinin öz insan hüquqları və əsas azadlıqlarından faydalanmağa qadir olduğunu təmin etməyi həvalə edir (Qutu 16.1-ə bax).

Qutu 16.1

ATƏT-in Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair Davranış Məcəlləsi³⁷³

32. "Hər bir iştirakçı dövlət öz Konstitusiyasının və digər qanunlarının müddələrinə, həmçinin hərbi xidmətin tələblərinə uyğun olaraq, özünün hərbi, hərbişədirilmiş və təhlükəsizlik qüvvələrinin heyətlərinin onlara məxsus insan hüquqları və əsas azadlıqlarından ATƏT sənədləri və beynəlxalq hüquqla müəyyənləşdirilmiş qaydada istifadə edə bilmələrini təmin etməlidir".

33. Hər bir iştirakçı Dövlət öz silahlı qüvvələrinin heyətinin hüquqlarını qorumaq üçün müvafiq hüquq və inzibati prosedur qaydaları həyata keçirməlidir.

3. Hədə-qorxunun qarşısının alınması

Silahlı qüvvələr daxilində pis rəftar və təhqirlərin qarşısını almaq və bu təcrübələrə tab gətirən mədəni mühitə qarşı mübarizə aparmaq məqsədilə bəzi tədbirlər görülməlidir. Bu tədbirlərə daxildir: (1) qeyri-qanuni hərbi andıçmə mərasimlərinin qadağan edilməsi; (2) yeni çağırışçı və komandirlərin təlimatlandırılması və onlara təlim keçilməsi; (3) zabit və kiçik zabitlər səviyyəsində lazımı rəhbərliyin olmasının təmin edilməsi; və (4) iş şərtlərinin yaxşılaşdırılması.

Qeyri-qanuni hərbi andıçmə mərasimlərinin (sınaq) qadağan edilməsi

İcazəsiz andıçmə mərasimlərinə açıq şəkildə qadağa qoyulması qeyri-qanuni işlərin istintaqa cəlb edilməsi və cəzalandırılması üçün aydın baza yaratmaq baxımından vacibdir. 1980-ci illərdə, məsələn, Britaniyanın Müdafiə Nazirliyi hədə-qorxu məsələsi ilə məşğul olmaq üçün bir çox tədbirlər həyata keçirdi, bunlardan ən vacibi isə icazəsiz andıçmə

371 Avropa Şurası Parlament Assambleyası Tövsiyələr 1742 (2006) "Silahlı qüvvələrin üzvlərinin insan hüquqları", sitat gətirilən mətndə, qeyd 357-yə baxın Avropa Şurasının Parlament Assambleyası peşəkar hərbiçilərin birləşmək hüququ və düşüncə, vicdan və din və ya etiqad azadlığı hüququnun əsas komponenti hesab olunan hərbi xidmətə vicdanlı etiraz hüququ məsələsinə nəzər salaraq diqqətini müəyyən xüsusi nöqtələrə yönəltdi.

372 Budapeşt 1994, Qərarlar: VIII. The İnsan Ölçüsü, para. 20.

373 ATƏT-in "Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair" Davranış Məcəlləsi, 1994.

praktikalarına açıq-aşkar qadağa qoyulmasının təqdim edilməsi idi³⁷⁴ (Qutu 16.2-yə bax).

Qutu 16.2

Kraliçanın Orduya dair Nizamnamələri: Birləşmiş Krallıqda icazəsiz hərbi andiçmə mərasimlərinə qadağa qoyulması³⁷⁵

“İntizam və hərbi təsirin əsas komponentlərinin icazəsiz andiçmə və ya hər hansı şəxsi fiziki və ya əqli baxımdan qorxutmaq və ya zərbə vurmaq məqsədi daşıyan digər mərasimlərlə əlaqəsi yoxdur. Bu cür rəftar təlim ruhu və yaxşı rəhbərliyin tələblərinə birbaşa zidd ola bilər... İcazəsiz işlər təhrikçi və digər iştirakçılara qarşı 1955-ci il ordu Aktına əsasən intizam fəaliyyətini nəzərə alaraq Xüsusi Tədqiqat Bölməsinə aid olmalıdır. Bu maddələrin məzmunu hər il bütün struktur, hissə və yarım hissənin əmrlərində təkrarlanır”.

Təlim

Təlim hərbi heyətin öz hüquqlarından məlumatlı olması baxımından vacibdir. Təlim kursları həm də silahlı qüvvələrin heyəti arasında yoldaşlıq və sadiqlik dəyərlərini təşviq etməlidir; qarşılıqlı inam və hörmət ab-havası həmrəyliyi və hissənin iş qabiliyyətini və həmrəyliyi gücləndirməyə şübhəsiz şərait yaradır. Məlumatlılığı artıran səylər və hədə-qorxuya qarşı keçirilən praktiki kurslar zabitlərin məktəblərindəki tədris planının bir hissəsi olmalıdır. ATƏT-in bir çox iştirakçı Dövlətlərində, məsələn, Avstriya, Belarus, Fransa, Gürcüstan, Norveç, Rusiya, Türkiyə və Ukraynada zabitlər hədə-qorxu gəlməyə qarşı təlimatlandırılır və qanunsuz hədə-qorxu praktikalarını tanımaq və onların qarşısını almaqla bağlı təlim keçirlər. İrlandiya digər bir misaldır, belə ki, müdafiə qüvvələrinə bütün yeni daxil olanlar yersiz davranışa nəyin daxil olduğu və ən vacibi uyğun olmayan şəkildə davranılıqda vurulmuş ziyanın əvəzini ödəmək və ya kiməsə qarşı şikayət etməyə dair təlimat əldə edir. Bu təlimatı giriş təliminin ümumi xidmət və ya zabitlər məktəbinin kadetləri üçün olub-olmamasından asılı olmayaraq giriş təlimi üzrə məsuliyyət daşıyan, təlim hissəsinə rəhbərlik edən komandir verir. Müəhazirə həm də komandirlərin şikayətləri həll etməkdə rolunu göstərir. Müdafiə Qüvvələrinə bütün yeni daxil olanlar Müdafiə Qüvvələri Yeni Daxil olanlar barədə Məlumat üzrə təlimatında verilib³⁷⁶ (Qutu 16.3-ə bax).

Qutu 16.3

İrlandiya: Müdafiə Qüvvələri Yeni Daxil olanlar barədə Məlumat üzrə Təlimat³⁷⁷

Bu təlimatın məqsədi müdafiə qüvvələrinə cəlb olunanlara aşağıdakılar barədə məlumat verməkdir:

- Onların vəzifə və öhdəlikləri;
- Məşğulluq şərtlərinin təfərrüatları;
- Müdafiə Qüvvələrinin üzvü kimi ixtiyar və hüquqlar;
- Sağlamlıq və təhlükəsizlik qaydaları;
- İnsanlararası münasibətlər;
- Yolverilməz davranış, təqib və hədə-qorxu;
- Yolverilməz davranışın qarşısını necə almaq olar; və,
- Vurulmuş ziyanın əvəzinin ödənilməsi və şikayət etmək yolları.

Səriştəli rəhbərlik

Təlimdən başqa, səriştəli rəhbərlik əlaqəli hərbi hissələr üçün heyətin hazırlanmasında mühüm rol oynayır. Rəhbərlər məqsəd, istiqamət və meyli təmin edir. Komandirlər öz hissələri daxilində intizam və borc hissi yaratmaqla həmrəylik mühiti təşviq edir;

374 Ceyms K. Witser, “Britaniya ordusunda hədə-qorxu ilə Mübarizə Aparmaq 1987 – 2004”, Post-sovet Cəmiyyətlərində Salahiyətli Strukturlara dair Jurnal, №. 1, 2004, <<http://www.ilo.org/ilolex/english/index.htm>> linkində baxmaq olar.

375 Kraliçanın Orduya dair Nizamnamələri, yenilənmiş buraxılış, Mart 1996, IAC 13206, London, Zati Ailələri Dəftərxana İdarəsi, Hissə 6, par. 5.201A.

376 DTİHB-SQDN sorğusu, sual 47b.

377 Müdafiə Qüvvələri Yeni Daxil olanlar barədə Məlumat üzrə Təlimat, Müdafiə Qüvvələrinin İqamətgahı, İrlandiya, noyabr 2006.

komandirlər həm də hədə-qorxu gəlməyə qarşı tədbirlər görməkdə vacib rol oynayır. Kanada, Çexiya Respublikası, Almaniya, Gürcüstan, Latviya, Litva, Norveç, Polşa, Portuqaliya, Birləşmiş Krallıq, Birləşmiş Ştatlar və Ukraynada zabitlər qanunsuz andiçmə praktikalarının tanınması və qarşısının alınması üçün müəyyən qaydalar və gözlənilməz yoxlamalar təşkil edir. Bundan başqa, ATƏT-in bir çox iştirakçı Dövlətlərində, məsələn, Avstriya, Azərbaycan, Belçika, Danimarka, Lüksemburq və İsveçrədə zabitlər təhqiredici halların istənilən formasını araşdırmaq, ciddi və ardıcıl şəkildə intizam cəzalarını (sıfır tolerant siyasəti) tətbiq etmək üzrə təlimatlandırılır. Bu baxımdan, komandirlər nəinki bütün ştat heyətinin təhlükəsizliyi və rifahı üzrə məsuliyyət daşıyır, hətta hərbi qanun və hərbi məcəlləyə qarşı cinayətlər barədə həmin halların istintaqı, müzakirəsi, hökm çıxarılması və hüquqi akt (aşağıda bax) üçün müvafiq orqanlara məlumat vermək onların borcudur.

İş Şərtlərinin Yaxşılaşdırılması

Silahlı qüvvələrdə insan hüquqlarının pozulmasının qarşısını almaq və azaltmaq üçün digər vacib addım silahlı qüvvələr heyətinin iş və yaşayış şərtlərini yaxşılaşdırmaqdır.

Pis iş şərtləri, qeyri-adekvat vasitələr, pis qidalanma və az maaş pis rəftara şərait yarada bilər, belə ki, silahlı qüvvələr heyəti və xüsusən də çağırışçılar şəxsi, qeyri-hərbi məqsədlər üçün, məs: sahə və ya fabrikələrdə işləməyə məcbur edilə bilər.

4. Silahlı Qüvvələrdə Pis Rəftarın Aradan Qaldırılması üzrə Xarici Monitoring Təşkilatları

Silahlı qüvvələr daxilində görüləcək qayda-qanun tədbirləri ilə yanaşı, silahlı qüvvələrə qeyri-hərbi orqanlar tərəfindən xarici nəzarət insan hüquqlarına hörməti təmin etməkdə və hədə-qorxunun qarşısını almaqda mühüm rol oynayır.

Çox vaxt parlamentlər, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları və müstəqil təşkilatların digər növləri və mediaya silahlı qüvvələr daxilində insan hüquqları vəziyyəti ilə bağlı araşdırmalar aparmağa icazə verilir; toplanılmış məlumat adətən tematik və ya illik hesabatlarda dərc olunur. Bu nəzarət funksiyası vətəndaş cəmiyyəti və hərbi heyət arasında məlumat yaymaq və məsələdən məlumatlı olmaq baxımından çox vacibdir. Bundan başqa, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları parlamentlərə hərbi üzərində nəzarəti artırmağa kömək edə bilər. ATƏT-in bir çox iştirakçı Dövlətləri müxtəlif üsullarla hərbi üzərində xarici nəzarətin müəyyən səviyyəsinə icazə verir (Qutu 16.4-ə bax).

Qutu 16.4

Azərbaycan, Lüksemburq, Polşa, İsveç, Rusiya Federasiyası: Silahlı Qüvvələr üzərində Xarici Nəzarət³⁷⁸

Azərbaycan

Azərbaycan Respublikasının Kütləvi İnformasiya Vasitələrinə dair Qanununun 49-cu maddəsinə görə, kütləvi informasiya vasitələrinin ştatlı müxbirlərinin məlumat toplamaq, hazırlamaq, redaktə və dərc etmək hüququ var. Onlar öz vəzifələrini icra edərkən jurnalist statusu əldə edir.

Lüksemburq

Hərbi İttifaqlar və dini nümayəndələr çox vaxt hərbi heyətin şikayətləri üzrə qeyri-formal əlaqə nöqtələri olur.

Polşa

Parlament üzvləri, xüsusən də parlamentin Müdafiə Komitəsinin üzvlərinə silahlı qüvvələrin vəziyyəti ilə bağlı araşdırmalar aparmağa icazə verilir.

İsveç

Hər bir vətəndaşın silahlı qüvvələrdən məlumat və lazımlı sənədləri qəbul etmək hüququ var və bu hüquq yalnız tələb olunan sənəd məxfi olduqda məhdudlaşdırılır. Bu baxımdan, hər bir kəs silahlı qüvvələrin vəziyyəti ilə bağlı araşdırmalar apara bilər. İnsan hüquqlarının pozulması ilə bağlı şikayətlər edildikdən sonra araşdırmalar apara bilən müxtəlif ombudsmanlar da fəaliyyət göstərir.

Rusiya Federasiyası

Rusiya Federasiyasının ombudsmanı və bir neçə ictimai təşkilatlar silahlı qüvvələrin hazırkı və keçmiş üzvlərinin insan hüquqlarına hörmət baxımından silahlı qüvvələrdə monitorinq və araşdırma apara bilər.

Digər bir misal Rusiya Federasiyasının insan hüquqları üzrə nümayəndəsi Vladimir Lukinin apardığı müstəqil araşdırmaadır. 2005-ci ilin iyul ayında, o Rusiyanın silahlı qüvvələrində sui-istifadəyə dair xüsusi hesabat dərc etdi və silahlı qüvvələrin üzvlərinə müvafiq haqq üzrə təkmilləşdirilmiş təlimdən tutmuş müxtəlif tədbirlərin qəbulunu tövsiyə etdi.(Qutu 16.5-ə bax)

378 DTİHB-SQDN sorğusu, sual 7.

Qutu 16.5

Hərbi Xidmət zamanı Çağırışçılar kimi Vətəndaşların Hüquqlarına riayət olunması: Rusiya Federasiyasının İnsan Hüquqları üzrə Nümayəndəsinin Xüsusi Hesabatı³⁷⁹

Ləyaqət hüququ

- Dövlət və cəmiyyət nəzər almalıdır ki, qanunsuz münasibətlər təkə silahlı qüvvələr heyətinin hüquqlarının qorunması ilə bağlı deyil, həm də hərbi hazırlığın təmin olunmasında və qoşunların mənəviyyatının yaradılmasında əsas problem yaradır;
- Kiçik zabitlər və ümumilikdə silahlı qüvvələrin heyətinə təlim keçmək üçün tədbirlər görülməlidir... [və] serjant rütbəsi müqavilə ilə işləyən əsgərlərə, kifayət qədər uzun müddət davam edən (beş aydan çox çəkəndə) təlim kursunu tamamlayan, və rəhbərlik və idarəetmə keyfiyyətlərinə malik olanlara verilməlidir; onlara kifayət qədər haqq verilməlidir;
- Silahlı qüvvələrin tədqiqatlar aparmaq, həmçinin patrul və xidməti borcunu yerinə yetirmək, saxlanılanları mühafizə etmək, hərbi yükləri mühafizə və təftiş etmək üçün hərbi polis təşkilatları olmalıdır. Hərbi polis orqanlarının hərbi qarnizon və ya hərbi ərazilər üzrə deyil, ərazi prinsipinə əsasən yaradılması əsasdır. Bundan başqa, onlar hərbi komandirlərinə hesabat verməməli və büdcənin ayrıca mənbəyi vasitəsilə maliyyələşdirilməlidirlər.
- Hədə-qorxu da daxil olmaqla qanunsuz münasibətlərin qarşısının alınmasının orduya çağırışa qeyri-ənənəvi yanaşmalar tələb etməsi güman edilir. Məsələn, eyni hərbi çağırışdan olan çağırışçılardan ibarət təlim hissələrinin yaradılmasını nəzərə almaq mənalı görünür. Onlar belə hərbi hissələrdə qanunla müəyyən edilmiş müddətin əsas hissəsini (daha dəqiq desək yarısını) xidmət edə bilərlər.
- Təcrübə yolu ilə hərbi hissələrin əsasən eyni ərazidən (şəhər, qəsəbə, rayon və ərazi) çağırılan əsgərlərlə təmin edilməsi və çağırışçıların baba, ata və böyük qardaşlarından ibarət ordu veteran şuralarının yaradılması ilə yanaşı belə hissələrin müvafiq fəxri adlarla təltif olunmasını müzakirə etməyə dəyər.
- Etnik baza üzrə xüsusi hissələrin yaradılması təcrübəsinə qayıtmaq ideyasını ... da nəzərə almağa dəyər. Etnik mənsəyə əsaslanaraq orduya çağırma təcrübəsi Rusiya İmperiyasının silahlı qüvvələrində öz uğurlu təsdiqini tapdı. İndiki zamanda, bu prinsip bəzi ölkələrin silahlı qüvvələrində uğurla tətbiq olunur.

Silahlı qüvvələr heyətinin hərbi borcun yerinə yetirilməsi ilə bağlı olmayan işlərə cəlb edilməsi

- Silahlı qüvvələr heyətinin hərbi borcun yerinə yetirilməsi ilə bağlı olmayan işlərə cəlb edilməsi ciddi səbəb kimi icbari əmək kimi tanınır və məhz buna görə də qanunsuz hesab olunur.

Silahlı qüvvələrə çağırılmış heyətin müvafiq haqq almaq hüququ

- Çağırışçıların əməkhaqqında mühüm artımlar edilməlidir.

Silahlı qüvvələr daxilində hədə-qorxu və sui-istifadə ilə məşğul olan digər müstəqil tədqiqatçıya Nikolas Bleykin 2004-ci il Deepcut Hesabatı digər bir misaldır³⁸⁰. Britaniya ordusunun təlim mərkəzində dörd ölüm halını təhlil edən Bleyk müəyyən etdi ki, sui-istifadəyə baxmayaraq, orada hədə-qorxuya və ya cinsi təqibə məruz qaldıqları üçün öz həyatlarına son qoyan əsgərlərə dair sübut yox idi. 1995-2002-ci illər arasında Deepcut kazarmalarında dörd yeniyetmə əsgərin ölümünə səbəb olan öldürücü güllə yaraları "özünəqəsd" idi³⁸¹. Bleyk həm də Deepcut-da baş zabitlərin səlahiyyətində olan və ya onlar tərəfindən təsdiqlənən hədə-qorxu gəlmək mədəniyyəti ilə bağlı heç nə olmadığını aşkar edib. 14 aylıq istintaq zamanı Bleyk cəzasız qalan və açıq şəkildə komandirlərin

379 O soblyudenii prav grazhdan v svyazi s prokhozhdeniem voennoi sluzhby po prizyvu" [Çağırış əsasında hərbi xidmət keçərkən vətəndaşların hüquqlarına riayət olunması], Rusiya Federasiyasının İnsan Hüquqları üzrə Nümayəndəsinin xüsusi hesabatı, Moskva, 2005.

380 Nikolas Bleyk KN, Deepcut Hesabatı. Şahzadə adına Kazarmalarda dörd əsgərin ölüm vəziyyətinə baxış, 1995-2002-ci illər arası Deepcut (London:) Mətbəə, 2006) Tam hesabat <<http://www.official-documents.gov.uk/document/hc0506/hc07/0795/0795.pdf>> linkində baxmaq olar.

381 Baxın, 12.2.

görə bilmədiyi hədə-qorxu və cinsi zorakılıq hallarının üstünü açdı³⁸². Hesabatda dörd əsgərin ölümünə şərait yaradan bir neçə faktor vurğulanıb: yaşayış yerlərinin, xüsusən də kazarmalardakı sanitar qovşağı və əlüzyuyanın pis keyfiyyətə malik olması; səhədə keçirilən əyləncələrin məhdudlaşdırılması; əsgərlərin xidmətdən kənar kazarmaları tərk etməkdə faktiki bacarıqsızlığı; silahları nəzarətsiz əldə etmək imkanı; lazımı nəzarətin olmaması; qeyri-formal sanksiyaların tətbiq edilməsi, məsələn əlavə gözətçi vəzifələri³⁸³. Deepcut Hesabatı xüsusən də silahlı qüvvələrin təlim rejimində bu çatışmazlıqları vurğulayarkən bir sıra tövsiyələr təqdim etdi (Qutu 16.6-ya bax).

Qutu 16.6

Deepcut Hesabatı: Seçilmiş Təvsiyələr³⁸⁴

- Ordu müntəzəm şəkildə tibbi və digər məxfi məlumatlara daxil olmaq üçün digər tibbi və sosial adlandırılan tarixçələrdən təsdiq axtarmalıdır. Bu cür məlumat ərizəçinin uyğunluğunun tam şəkildə qiymətləndirilməsini aparmaq və təlim mərkəzlərinə aradan qaldırılması lazım olan hər hansı xüsusi zəifliklərdən xəbərdar olmaq imkanı vermək üçün vacibdir;
- Təlimatçılar gənclərlə işləməzdən öncə yoxlanılmalı və lazımı şəkildə təlim keçməlidirlər;
- Hər bir zabit, kiçik zabit və təlim keçən şəxs sui-istifadə halının hər hansı bir əlamətindən xəbərdar olmalı və təcili və effektiv tədbirin görülməsi üçün təcili qaydası ilə bu barədə məlumat verməyə borcludur. Səlahiyyətdən sui-istifadənin hər hansı bir əlaməti barədə məlumat verməmək özlüyündə intizam sanksiyası məsələsi olmalıdır;
- Pis rəftar, təqib və ya hədə-qorxu ilə bağlı şikayətlər dərhal Süvari Hərbi Polisinə verilməlidir;
- Hərbi Şikayətlər üzrə Komissar və ya Silahlı Qüvvələrin Ombudsmanı təyin edilməlidir;
- Hər hansı bir təlim keçənin silahlı gözətçi vəzifəsinə təyin edilməsinə kiçik zabit və ya təcrübəli gənc əsgər tərəfindən birbaşa nəzarət olmalıdır
- Tənzimlənməyən silahlı gözətçi vəzifəsini icra etmək üzrə təlimatlandırılmış əsgərin ən azı 18 yaş olmalıdır.

5. Pis Rəftar Halı zamanı Şikayət Prosedurları

Pis rəftar halları zamanı hərbi heyətin tabe olma qaydası və hərbi ədalət sistemi vasitəsilə ilk olaraq vəziyyəti qaydaya salmağa çalışmaq seçimi var.

Hərbi komandirlər bütün ştat heyətinin təhlükəsizliyi və rifahı üzrə məsuliyyət daşıyır; sui-istifadə halları ilə rastlaşan komandirlər bu halı araşdırmağa və yüksək rütbəli şəxsləri bu barədə məlumatlandırmağa borcludurlar. (məs: Estoniya) Əgər bu hallar hazırda cinayət əməli hesab olunsa, intizam üzrə vəzifəli şəxs bu barədə müvafiq təhqiqat orqanlarına xəbər verməlidir, məs: Almaniya Baş Prokurorluq və ya Çexiya Respublikasında hərbi polis bu halları müvafiq məhkəmə qarşısına çıxarır. Hərbi heyət təbəçiliyində olan və ya eyni kateqoriyadan olan hərbi qulluqçulara hədə-qorxu gəldikdə və ya onları təqibə məruz qoyduqda və ya hədə-qorxu halının baş verməsinə şərait yaratdıqda məsuliyyət cəlb olunacaqlar. Bəzi ölkələrdə, cinayətin ciddiliyindən asılı olaraq, cinayətkarlar məsuliyyətə cəlb oluna bilərlər (məs: Belarus, Fransa) Məsələn, Birləşmiş Ştatlarda Hərbi Ədliyyənin Yeganə Məcəlləsinə xüsusi cəza maddələri daxildir, Maddə 93, "Qəddarlıq və Pis Rəftar" Komandirlər susmağa vadar edilə bilər və ya töhmət, əmək haqqından məhrum edilməklə cəzalandırıla bilər, rütbəsini artırmaqdan, təkrar orduya çağırılmaqdan imtina edilə bilər və ya təcavüz, ağır təcavüz və ya təbəçilikdə olanlarla pis rəftarı əhatə edən ciddi hallara görə xidmətdən azad edilə və ya hərbi məhkəmə ilə mühakimə oluna bilər (Bax Fəsil 21 "İntizam və Hərbi Ədliyyə") Qutu 16.7 Pis rəftara

382 M. Evans, "Deepcut ölümlərinin səbəbi kimi hədə-qorxudan imtina", The Times, 30 Mart 2006. "Cənab Bleyk dedi ki, o Orduya Nəzarət Orqanının Serjan BB kimi tanınan, fiziki və şifahi zorakılıqla təlim keçənlərdən sui-istifadə edən Deepcut təlimatçısını ittiham etmədiyinə təəccübləndi. Orduya tərk edən serjant bir qadın çağırışının üzünə "heç bir səbəb olmadan" şillə vurdu və "kök" əsgərlərin üzərində velosiped sürdü, parad meydançasında üzüqoylu uzanmağı əmr etdi. Nəzarət orqanı ittihamın həqiqətə uyğun olmadığını və ittihamın "xidmət, maraqla daxil olmaqla ictimaiyyətdə olmaması" barədə qərar qəbul etdi. Serjant BB Cənab Bleykdən məktublar alan təxminən on Deepcut heyətinin bir üzvü idi, cənab Bleyk hesabatında onların rəftarını vurğulayacağı və bunun da onların tanınmasına gətirib çıxarması ilə bağlı xəbərdarlıq edirdi".

383 Bleyk, sitat gətirilən mətnə, qeyd 380.

384 Baxın

imza atan təqsirkar və zabitlərin məsuliyyətə necə cəlb olunmasını göstərir.

Qutu 16.7

Hədə-qorxu gələn Təqsirkarların və Hədə-qorxunun yaranmasına şərait yaradan Nəzarətçilərin Məsuliyyətə Cəlb olunması³⁸⁵

Belçika

İntizam qaydalarına görə tabeliklərində olan hərbi qulluqçuların hərəkətlərinə görə məsuliyyət bu hərəkətlər ali zabitlərin etinasızlığı ilə bağlıdır, və ya ali zabitlər tabeliklərində olan əsgərlərin qaydaları pozduğundan xəbərdardır və ya xəbərdar ola bilərsə və tabeliklərində olanları qanunsuz hərəkətdən yayındırmaq üçün bütün lazımi tədbirləri görmədikdə ali zabitlərin üzərinə düşür. Belçika qanunu hədə-qorxu gəlməkdə davam edən iş götürənləri şikayət və ya bu halla bağlı qərar olduqda cəzalandırır.

Danimarka

Hərbi heyət öz tabeliklərində olan və ya digər hərbi qulluqçulara hədə-qorxu gəldikdə və ya onları təqib etdikdə hərbi intizam məəcəlləsinə əsasən məsuliyyətə cəlb oluna bilər. Eyni qaydalar həm də tabeliklərində olan hərbi qulluqçulara başqalarına hədə-qorxu gəlməyi və onları təqib etməyi icazə verən ali zabitlərə şamil edilir. Sanksiyalar cinayətin ciddiliyindən asılı olaraq töhmətdən cəriməyə kimi fərqli ola bilər. Daha ağır cinayətlərdə, onlar həm də Hərbi Cinayət Məcəlləsinə əsasən məsuliyyətə cəlb oluna bilərlər.

Fransa

Hədə-qorxu gəlmək cinayətdir. Bunun baş verməsinə şərait yaradan təqsirkarlar və zabitlər müvafiq məhkəmə qarşısında mühakimə olunur, bu məhkəmə mülki məhkəmə ola bilər (cinayətin ciddiliyindən asılı olaraq)

İsveçrə

Hədə-qorxu gəlməkdə günahı olanlar üç ilə qədər azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə üzləşə bilər. Bununla belə, zədə alan şəxs şikayət ərizəsi verməlidir.

Bundan başqa, ATƏT-in bir sıra iştirakçı Dövlətləri tabe olma qaydası və hərbi ədalət sistemində silahlı qüvvələrin qanun aliliyinə hörmət etməsini təmin etməkdə və müdafiə strukturlarında şəffaflıq və məsuliyyəti təşviq etmək və diqqəti düzgün addım tələb edən hərbi təcrübədəki problemlərə yönəltməkdə kömək edən ombudsman ofisləri yaradıb³⁸⁶ (Bax Fəsil 22 "Ombudsmanlar").

6. Mükəmməl təcrübə və tövsiyələr

- Təlim zamanı hərbi heyət və xüsusən də komandirlər öz hüquqlarını nəzərdən keçirməli və bu barədə və hədə-qorxuya nəyin aid olduğu barədə düzgün məlumatlandırılmalıdırlar;
- Zabitlərə şikayət prosedurlarına dair müvafiq təlim keçilməlidir;
- Komandirlər üçün əsgərlərlə rəftar etməyə dair müvafiq istiqamətverici prinsiplər işlənilib hazırlanmalıdır;
- Hər bir zabit və kiçik zabit sui-istifadə ilə bağlı istənilən hala diqqət yetirməli və təbəçilik qaydası ilə bu barədə məlumat verməlidir ki, cəld və effektiv addım atmaq mümkün olsun;
- Komandirlər pis rəftar hallarının qarşısını almaq və belə hallara yol verənləri cəzalandırmaq üçün öz rəhbərlik vəzifələrindən istifadə etməlidirlər;
- Komandirlər qorxu və cəza əvəzinə qarşılıqlı inam və hörmət mədəniyyətini təşviq etməlidirlər;
- Təqib və zorakılığa məruz qalan xidmət personalı üçün şikayət mexanizmləri mövcud olmalıdır;
- Pis rəftar, təqib və ya hədə-qorxu ilə bağlı şikayətlər araşdırılmalı və cəzalandırılmalıdır;

385 DTİHB və SQDN sorğusu, sual 52.

386 "Hərbi Ombudsmanlar", sitat gətirilən mətndə, qeyd 338

- Hərbi hədə-qorxu tolerantlığı olmamalıdır;
- İcazəsiz andiçmə praktikalarına açıq-aşkar qadağa qoyulması qanunvericiliklə həyata keçirilməlidir;
- Dövlət daima orduda insan hüquqlarının pozulması səbəblərini araşdırmalı və uyğun qaydada addım atmalıdır;
- Müdafiə nazirlikləri QHT-lər və media ilə əməkdaşlıq etməli və şəffaflığı gücləndirmək üçün hərbi hissələrin “qapılarını açmalıdırlar”;
- Xarici idarələr, məs: ombudsmanlar, insan hüquqları üzrə komissarlar, QHT-lər və ya xüsusi istintaq komissiyalarına silahlı qüvvələrdə insan hüquqlarının necə qorunduğunu yoxlamağa və pis rəftara yol açan forma və istiqamətləri dəyişmək üçün tövsiyələr qəbul etməyə icazə verilməlidir.

Fəsil 17

İş Şərtləri

Bu fəsildə ATƏT-in iştirakçı Dövlətlərində xidmət üzvlərinin sosial və iqtisadi hüquqları kontekstində silahlı qüvvələr heyətinin iş şərtlərinə dair müsbət təcrübələri öz əksini tapır. Sosial və iqtisadi hüquqların mülki və siyasi hüquqlardan fərqləndiyini vurğulamaq vacibdir, belə ki, sosial və iqtisadi hüquqlar dövlətlərə bu hüquqların təşviq edilməsini təmin etmək üçün addımlar atmağa və proqramlar həyata keçirməyə məcbur edən “sxematik” və ya “pozitiv” hüquqlardır³⁸⁷.

Problemləri və gündəlikdə duran məsələləri, həmçinin bura daxil olan müvafiq insan hüquqlarını izah etdikdən sonra bu fəsil ATƏT-in iştirakçı Dövlətlərində silahlı qüvvələr heyətinin iş şərtlərinə müxtəlif yanaşmaları müzakirə edəcək. Əsas diqqət iş vaxtı, əmək haqqı, təhlükəsizlik, işdə və ailə həyatında sağlamlığa yönəlib. Bu fəsil bir sıra mükəmməl təcrübə və tövsiyələrlə yekunlaşır. Təlimatda diqqət sülh dövründəki vəziyyətə yönəldiyindən, xaricdə sülhməramlı və digər əməliyyatlarda qoşunların yerləşdirilməsi işıqlandırılmayıb. Fəsil burada verilən istənilən ölkədə hərbi-dəniz qüvvələri, ordu və hava qüvvələrinin iş şərtlərində fərq mövcud olduğunu nəzərə alaraq silahlı qüvvələrə ümumi şəkildə yanaşır.

1. Gündəlikdə duran məsələlər

“Düzgün və münasib iş şərtlərinə malik olmaq” işləmək hüququ, birliklər yaratmaq və ya onlara qoşulmaq, müvafiq yaşayış standartları, fiziki və əqli sağlamlığın əldə edilə bilən standartlarını yaratmaq kimi məsələləri özündə cəmləşdirən sosial və iqtisadi hüquqların geniş toplusunun bir hissəsini formalaşdırır³⁸⁸. Bura həm də bu təlimatın digər fəsillərində göstərilən bərabər imkanlar daxildir (Fəsil 12-14-ə bax).

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, düzgün və münasib iş şərtləri qanuni minimum standart kimi dərk edilməməlidir; daha doğrusu, dövlətlər bu cür şərtlərin verildiyini təmin etmək məqsədi daşıyan proqramlar və siyasət məqsədləri təqdim etməlidir. Məsələn, İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlara dair Beynəlxalq Pakt (ICESCR) dövlətlərdən “bütün uyğun vasitələrlə” hüquqlara təsir etməyi tələb etməklə, Paktın tərəfdarı olan dövlətlərin hüquqi və inzibati sistemlərinin səciyyəvi xüsusiyyətlərini nəzərə alan geniş və çevik yanaşma qəbul edir³⁸⁹.

ATƏT-in bütün iştirakçı Dövlətləri silahlı qüvvələr heyətinə müəyyən sosial və iqtisadi hüquqlar verir, bu da bəzi ölkələrdə digər dövlət qulluqçuları və ya mülki şəxslərə verilən

həmin hüquqlardan fərqlənir³⁹⁰. Bu, hərbi peşənin hərbiçilərin sağlamlıq və təhlükəsizliyinə təsir edən xüsusi risk və tələblərə məruz qalması faktına əsaslanır. Sülh dövründə vətəninə olarkən, hərbi heyətin böyük hissəsi özəl sektordakı işlər kimi sağlamlıq və təhlükəsizlik risklərinə məruz qalan işləri (məs: gözətçilər, həkimlər, yeməxana işçiləri, mühəndislər, kompüter mütəxəssisləri və s.) icra edir. Hərbi işlərin az bir hissəsi, məs: döyüş heyəti, minatəmizləyənlər və kəşfiyyat personalı xüsusi hərbi sağlamlıq və təhlükəsizlik risklərinə məruz qalır. Bu risklərin bir hissəsi hərbi peşəyə aid stress, bir hissəsi fiziki, kimyəvi və bioloji amillərin (məsələn: çirklənmiş təlim yerləri/yerləşdirmə sahələri, radiasiya, gürultu və s.) təsiri ilə bağlıdır³⁹¹.

387 BMT-nin İqtisadi, Sosial və Mədəni hüquqları üzrə Komitəsi “Ümumi qeyd № 9: Paktın yerli tətbiqi”, E/C.12/1998/24, 3 Dekabr, 1998, <<http://www.hri.ca/fortherecordCanada/documentation/tbodies/e-c12-1998-24.htm>> linkində baxmaq olar.

388 İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, <<http://www.ohchr.org/english>> linkində baxmaq olar.

389 “Ümumi qeyd № 9”, sit. gətirilən mətnə, qeyd 387.

390 Noul, sit. gətirilən mətnə, qeyd 6, səh. 97.

391 EUROMIL, “6-cı Beynəlxalq Seminara dair Son Hesabat: Avropa Qüvvələrindəki Hərbi Personalın Sağlamlıq və Təhlükəsizliyi: Sosial Dialoqun Vacibliyi”, 8-10 noyabr, 2002, Vaerlose/Kopenhagen, <<http://www.euromil.org/documents/reports/Report%20on%20the%206th%20International%20Seminar.pdf>> linkində baxmaq olar.

Düzgün və münasib iş şərtləri müxtəlif səbəblərdən silahlı qüvvələr və onların heyəti üçün münasibdir. İlk öncə, effektiv təhlükəsizlik və sağlamlıq qaydaları kimi münasib iş şərtləri iş yerində bədbəxt hadisələrin, xəstəlik və itkilərin qarşısının alınmasına kömək edir. Məsələn, Avropa Birliyinin özəl və dövlət sektorlarında ildə işlə bağlı təxminən 4,8 milyon bədbəxt hadisə baş verir və bütün işçilərin 14 faizi bir ilə birdən çox qəzadan əziyyət çəkir; orta hesabla işlə bağlı hadisələr nəticəsində təxminən 5200 işçi həyatını itirir və illik baza üzrə AB-də təxminən 158 milyon gündəlik iş itir³⁹². Qutu 17.1-də hərbi sektorda rast gəlinən tez-tez baş verən sağlamlıq və təhlükəsizlik problemləri haqqında ümumi məlumat verilib.

Qutu 17.1

Hərbi sektorda tez-tez rast gəlinən Sağlamlıq və Təhlükəsizlik Problemləri³⁹³

A. Psixi-sosial problemlər

Stress

Hərbi təşkilatın strukturundakı dəyişikliklər (struktur dəyişikliyi, səfərbərlik və çeviklik tələbləri), kompleks texnoloji avadanlığın tənzimlənməsi, qeyri-standart iş vaxtları stressə gətirib çıxaran amillərdir (xüsusən də təlimlər və gözətçi vəzifələri zamanı).

Yerləşdirmə Sonrası Stress Sindromu (YSSS)

YSSS xaricdə hərbi missiyalarda yerləşdirilən silahlı qüvvələr heyəti arasında ümumi fenomenə çevrilib. Sindromun düzgün səbəbini müəyyən etmək çətindir. Ümumiyyətlə bunun bir sıra amillər səbəbindən baş verdiyi güman edilir: stress (müxtəlif mədəni və dini mühitlər, kəskin mühitlər, ailə stressi, inamsızlıq, çevikliyin yüksək səviyyəsi və s.), vaksinasiyalar, təhlükəli radioloji və kimyəvi maddələrin təsiri, iş mühiti və yaşayış şəraitləri, qanunsuz iş saatları və ezamiyyətlər zamanı fəaliyyət və s. Bütün bu amillər humanitar və xarici missiyalar zamanı yerləşdirilən əsgərlərin immun sistemə təsir edir.

B. İşlə bağlı xəstəliklər və bədbəxt hadisələr

Çirklənmiş təlim yerləri/yerləşdirmə sahələri
Azbest, tükənən uran və s. problemlər

Radiasiya

Məsələn, radiolokatorla işləyən əsgərlərin ciddi sağlamlıq problemləri.

Gurultu, rütubət və s. kimi fiziki amillər

Qulaq üçün qoruyucu tıxacların olmaması eşitmə qabiliyyətinin həmişəlik itməsinə səbəb ola bilər. Bu xüsusən də təyyarə bazasında çalışan pilot və əsgərlərə təsir edir.

İş vaxtı

Təlim və missiyalar zamanı uzun sürən iş saatları səbəbindən və ya darıxdırıcı gecə növbələri (gözetçi vəzifəsi) ucubandan bədbəxt hadisələrin artmaqda olan riski

İkincisi, İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlara dair Beynəlxalq Paktın (ICESCR) ratifikasiyasına əsaslanaraq ATƏT-in iştirakçı Dövlətlərinin düzgün və münasib iş şərtlərini "bütün müvafiq vasitələrlə" həyata keçirmək üzrə qanuni öhdəliyi var. Üçüncüsü, düzgün və münasib iş şərtləri kazarmalardakı iş və həyata müsbət təsir edir. Onlar yoxsulluq və pis yaşayış standartları kimi vəziyyətləri, pis rəftar şansını azaldır. Dördüncüsü, yaxşı iş şərtləri komandanın yekdilliyini və operativ səmərəliliyini artırmağa kömək edir. Və ən nəhayət əsgərlərin geniş sosial hüquqlardan faydalandığını təmin etmək cəmiyyətdə silahlı qüvvələrin pozitiv ictimai imicinə kömək edir. Məsul işə götürən kimi hərbinin yaxşı ictimai imici yeni personalın orduya cəlb edilməsinə asanlaşdırmağa kömək edir.

Hərbi birliklər və təmsilçi assosiasiyalar düzgün və münasib iş şərtlərini reallaşdırmaqda vacib rol oynayır. Onlar hərbi daxilində iş şərtlərini yaxşılaşdırmaq üçün strategiyaları işləyib hazırlamaqda əsasdır. Hərbi birliklər və təmsilçi assosiasiyalar qanunların həm qəbul edilməsində, həm də həyata keçirilməsində rol oynayır. Bundan başqa, onlar mövcud problemləri müəyyənləşdirmək və onlar haqqında cəmiyyəti məlumatlandırmaqda əsgərlərin adından çıxış edir³⁹⁴ (Bax Fəsil 9 "Hərbi Birliklər və Assosiasiyalar").

³⁹² Avropa Birliklərinin Komissiyası, 2004, Komissiyadan Avropa Parlamentinə məlumat, Şura, Avropa İqtisadi və Sosial Komitəsi və İş Direktivlərində Sağlamlıq və Təhlükəsizlik müddəasının praktik şəkildə həyata keçirilməsi üzrə Regional Komitəsi 89/391 (Çərçivə), 89/654 (İş yerləri), 89/655 (İş Avadanlığı), 89/656 (Fərdi Mühafizə Vasitəsi), 90/269 (Yüklərin əllə yüklənilib-boşaldılması) və 90/270 (Nümayiş Ekranı Avadanlığı), Brüssel, 5 fevral 2004, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2004/com2004_0062en01.pdf> linkində baxmaq olar.

³⁹³ <www.euromil.org> bax.

³⁹⁴ Baxın

2. İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq öhdəliklər

Bura aşağıdakı paktlar və müqavilələr aiddir: İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, Beynəlxalq Əmək Təşkilatının müxtəlif konvensiyaları, Avropa Şurasının Avropa Sosial Xartiyası, Avropa Şurasının müvafiq direktivləri, həmçinin ATƏT öhdəlikləri.

İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlara dair Beynəlxalq Pakt (ICESCR) bu fəsilə uyğun olan bütün hüquqları əhatə edir³⁹⁵, bura aşağıdakı hüquqlar daxildir:

- İşçilərə verilən haqq - ən azından - orta maaş və ya bərabər əmək haqqı, həmçinin özlərinə və ailələrinə kifayət etsin; təhlükəsiz və sağlam iş şərtləri; hər bir kəsə bərabər imkanlar: istirahət, asudə vaxt və iş saatlarının əsaslı şəkildə məhdudlaşdırılması, həmçinin bayramlar (Maddə 7);
- Sosial sığorta daxil olmaqla, sosial təhlükəsizlik (Maddə 9);
- Ailələrin mühafizəsi və onlara yardım, uşaqlara qayğının təmin edilməsi, uşaqları və gəncləri qorumaq və onlara kömək etmək üçün xüsusi tədbirlərin görülməsi (axırıncı məsələ ilə bağlı Fəsil 15, "Silahlı Qüvvələrlə bağlı olan Uşaqlar" bax) (Maddə 10);
- Hər bir kəs və onların ailələri üçün lazımı ərzaq, pal-paltar və mənzil təchizatı daxil olmaqla uyğun yaşayış standartı (Maddə 11)
- Fiziki və əqli sağlamlığın ən yüksək mümkün olan standartı (Maddə 12);
- Təhsil (Maddə 13).

Birliyə qoşulmaq və ya birlik yaratmaq hüququndan başqa (Maddə 8) ICESCR milli təhlükəsizliyin marağında olan və ya xüsusən də silahlı qüvvələrin üzvlərinin yuxarıda göstərilən hüquqlardan istifadəsini məhdudlaşdırmır.

Avropa Sosial Xartiyasına bu fəsilə müzakirə olunan bir sıra müvafiq sosial və iqtisadi hüquqlar daxildir, həmçinin: düzgün iş şərtləri (Maddə 1); təhlükəsiz və sağlam iş şərtləri (Maddə 3); düzgün əmək haqqı (Maddə 4); Hamiləlik zamanı işləyən qadınların mühafizəsi (Maddə 8); peşə təlimatı və təlimi (Maddə 9 və 10); sağlamlığın qorunması (Maddə 11); sosial təhlükəsizlik (Maddə 12); sosial və tibbi yardım (Maddə 13); və sosial-rifah xidmətlərindən yararlanmaq hüququ (Maddə 14). Avropa Sosial Xartiyası göstərir ki, bu hüquqlar qanunda göstərilədiyi halda, demokratik cəmiyyətdə vacib olduqda məhdudlaşdırıla bilər və milli təhlükəsizliyin qorunması marağındadır. (Məhdudluyətlərə dair Maddə G)³⁹⁶.

Yuxarıda qeyd olunan hüquqlar həm də BƏT-in konvensiyalarında bir daha təsdiqlənib. Bu konvensiyalara bir sıra məsələlər, bərabər imkanlar və rəftar daxildir³⁹⁷; iş təhlükəsizliyi³⁹⁸, əməkhaqqı³⁹⁹; iş vaxtı, iş saatları, həftəlik istirahət və ödənişli məzuniyyət⁴⁰⁰, peşə

395 İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, <http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/a_cesr.htm> linkində baxmaq olar.

396 Avropa Şurasının Avropa Sosial Xartiyasına baxmaq olar: <<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/163.htm>>.

397 Bərabər Səviyyəli İş üçün Kişi və Qadın İşçilərə Bərabər Ödənişlə bağlı Konvensiya (№ 100), 1951 100 Bərabər Səviyyəli İş üçün Kişi və Qadın İşçilərə Bərabər Ödənişlə bağlı Tövsiyə (№ 90), 1951 İş və Peşəyə Hörmətdə Ayrı-Seçkiliklə bağlı Konvensiya (№ 111), 1958 İş və Peşəyə Hörmətdə Ayrı-Seçkiliklə bağlı Tövsiyə (№ 111), 1958 <<http://www.ilo.org/ilolex/english/index.htm>> linkində baxmaq olar.

398 İşə götürənin təşəbbüsü ilə İşə xitam qoyulması ilə bağlı Konvensiya (№ 158), 1982; İşə götürənin təşəbbüsü ilə İşə xitam qoyulması ilə bağlı Tövsiyə (№ 166), 1982; İşə götürənin təşəbbüsü ilə İşə xitam qoyulması ilə bağlı Tövsiyə (№ 119), 1963; <<http://www.ilo.org/ilolex/english/index.htm>> linkində baxmaq olar.

399 Dövlət Müqavilələrində Əməklə bağlı Maddələrə dair Konvensiya (№ 94), 1949; 94 Dövlət Müqavilələrində Əməklə bağlı Maddələrə dair Tövsiyə (№ 84), 1949; Əməkhaqqının qorunmasına dair Konvensiya (№ 95), 1949; Əməkhaqqının qorunmasına dair Tövsiyələr (№ 85), 1949; İnkişaf etməkdə olan Ölkələrə Xüsusi İstinadla Minimum Əmək Haqqının Müəyyən edilməsi ilə bağlı Konvensiya (№ 131), 1970 İşə götürən Müflisləşdiyi halda İşçilərin İddialarının Qorunması ilə bağlı Konvensiya (№ 173), 1992 İşə götürən Müflisləşdiyi halda İşçilərin İddialarının Qorunması ilə bağlı Tövsiyə (№ 180), 1992 <<http://www.ilo.org/ilolex/english/index.htm>> linkində baxmaq olar.

400 Sənaye Müəssisələrində Həftəlik İstirahətin Tətbiqi ilə bağlı Konvensiya (№ 14), 1921 Ticarət və İdarələrdə Həftəlik İstirahətlə bağlı Konvensiya (№ 106), 1957; Ticarət və İdarələrdə Həftəlik İstirahətlə bağlı Tövsiyə (№ 103), 1957; Yarımştat İşlə bağlı Konvensiya (№ 175), 1994; Yarımştat İşlə bağlı Tövsiyə (№ 182), 1994; İş Saatlarının azaldılmasına dair Tövsiyələr (№ 116), 1962 <<http://www.ilo.org/ilolex/english/index.htm>> linkində baxmaq olar.

təhlükəsizliyi və sağlamlığı⁴⁰¹.

Yuxarıda adlarını çəkdiyimiz müqavilə və paktlar xarakterinə görə ümumi olsa da, Avropa Birliyi bir sıra xüsusi iş şərtləri qoyan direktivlər qəbul edib. Profilaktika AB-in peşə sağlamlığı və təhlükəsizliyi qaydasının rəhbər siyasətidir. Bədbəxt hadisələrin və işlə bağlı xəstəliklərin qarşısını almaq məqsədilə AB-in iş vaxtı ilə bağlı tələbləri kimi, iş yerində sağlamlıq və təhlükəsizliklə bağlı geniş minimum tələbləri də qəbul edilib. Bura Direktivlər 89/391 (Çərçivə)⁴⁰², 89/654 (İş yerləri)⁴⁰³, 89/655 (İş Avadanlığı)⁴⁰⁴, 89/656 (Fərdi Mühafizə Vəsiti)⁴⁰⁵, 90/269 (Yüklərin əllə yüklənilib-boşaldılması)⁴⁰⁶, 90/270 (Nümayiş Ekranı Avadanlığı)⁴⁰⁷, həmçinin Avropanın İş Vaxtlarına dair Direktivləri 93/104⁴⁰⁸ daxildir. Həm Çərçivə, həm də İş Vaxtına dair Avropa Direktivi silahlı qüvvələr üçün uyğun olan istisnalar edir. Çərçivə Direktivi Maddə 2.2-də deyilir:

Bu direktiv xüsusiyyətlərin müəyyən səciyyəvi dövlət qulluğu işlərinə, məsələn silahlı qüvvələr və ya polis, və ya mülki mühafizə xidmətlərində qaçılmaz münaqişə ilə bağlı müəyyən səviyyəli işlərə aid olduqda tətbiqə yararlı olmur. Bu baxımdan işçilərin təhlükəsizliyi və sağlamlığı bu Direktivin məqsədlərinə uyğun olaraq təmin olunmalıdır⁴⁰⁹.

ATƏT-in iştirakçı Dövlətləri münasib iş şərtlərinə nail olmaq və öz vətəndaşlarının iş hüquqlarından yararlandığını təmin etmək üçün mübarizə aparmaq öhdəliyini də ifadə ediblər (Qutu 17.2-yə bax). Bu baxımdan, ATƏT-in Təhlükəsizliyin Siyasi-Hərbi Aspektlərinə dair Davranış Məcəlləsi münasibdir, belə ki, o, iştirakçı Dövlətlərə hərbi, hərbişədirilmiş və təhlükəsizlik xidmətinin heyətinin öz insan hüquqları və əsas azadlıqlarından, həmçinin iqtisadi və sosial hüquqlardan faydalanmağa qadir olduğunu təmin etməyi həvalə edir. Məcəllənin 32-ci Maddəsi iştirakçı Dövlətlərə hərbi, hərbişədirilmiş və təhlükəsizlik xidmətinin heyətinin xidmətin müvafiq konstitusiyaya və

401 Peşə Təhlükəsizliyi və Sağlamlığı, İş Şəraitləri ilə bağlı Konvensiya (№ 155), 1981 Peşə Təhlükəsizliyi və Sağlamlığı, İş Şəraitləri ilə bağlı Tövsiyə (№ 164), 1981 Peşə təhlükəsizliyi və sağlamlığı Konvensiyasına əlavə 2002-ci ilin Protokolu (№ 155), 1981; Peşə Sağlamlığı Xidmətlərilə bağlı Konvensiya (№ 161), 1985; Peşə Təhlükəsizliyi və Sağlamlığı Xidməti ilə bağlı Tövsiyə (№ 171), 1985 İş Yerlərində işçilərin Sağlamlığının Qorunması ilə bağlı Tövsiyə (№ 97), 1953 İşçilər üçün Yaşayış Obyektləri ilə bağlı Tövsiyə (№ 102), 1956; İşlə bağlı Xəstəliklərin Siyahısı və İşlə bağlı Bədbəxt hadisələrin və Xəstəliklərin Yazısı və bunlarla bağlı Xəbərdarlıq (№ 194), 2002 <<http://www.ilo.org/ilolex/english/index.htm>> linkində baxmaq olar. Xüsusi risklərə qarşı işçilərin mühafizəsi üçün də konvensiyalar mövcuddur.

402 Şura Direktivi 89/391/AİB, 12 iyun 1989 işdə işçilərin təhlükəsizliyi və sağlamlığının təkmilləşdirilməsi üzrə tədbirlərin təqdimatı <http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=31989L0391&model=guichett> linkində baxmaq olar.

403 Şura Direktivi 89/654/AİB of 30 noyabr, 1989 iş yeri üçün minimum təhlükəsizlik və səhiyyə tələbləri ilə bağlı (Direktiv, Maddə 16 (1) 89/391/AİB çərçivəsində ilk individual direktiv), <http://europa.eu.int/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=EN&numdoc=31989L0654&model=guichett> linkində baxmaq olar.

404 Şura Direktivi 89/655/AİB, 30 noyabr, 1989 iş yerində işçilərin iş avadanlığından istifadəsi üzrə minimum təhlükəsizlik və səhiyyə tələbləri ilə bağlı (Direktiv, Maddə 16 (1) 89/391/AİB çərçivəsində ikinci individual direktiv), <http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=31989L0655&model=guichett> linkində baxmaq olar.

405 Şura Direktivi 89/656/AİB, 30 noyabr, 1989 iş yerində işçilərin fərdi mühafizə vasitələrindən istifadəsi üzrə minimum təhlükəsizlik və səhiyyə tələbləri ilə bağlı (Direktiv, Maddə 16 (1) 89/391/AİB çərçivəsində üçüncü individual direktiv), <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31989L0656:EN:HTML>> linkində baxmaq olar.

406 Şura Direktivi 90/269/AİB, 29 may, 1990 işçilərin xüsusən də kürəyinin zədələnməsi riski olan yerlərdə yüklərin əl ilə yüklənilib-boşaldılması üçün minimum və təhlükəsizlik tələbləri (Direktiv, Maddə 16 (1) 89/391/AİB çərçivəsində dördüncü individual direktiv), <http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=31990L0269&model=guichett> linkində baxmaq olar.

407 Şura Direktivi 90/270/AİB 29 may, 1990 nümayiş ekranı avadanlığı ilə iş üçün minimum təhlükəsizlik və səhiyyə tələbləri üzrə (Maddə 16 (1), Direktiv 89/391/AİB çərçivəsində beşinci individual direktiv), <http://europa.eu.int/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=EN&numdoc=31990L0270&model=guichett> linkində baxmaq olar.

408 Şura Direktivi 93/104/AB 23 noyabr, 1993 iş vaxtına dair təşkilatın müəyyən aspektləri ilə bağlı <<http://www.incomesdata.co.uk/information/worktimedirective.htm>> linkində baxmaq olar.

409 Maddə 2.2 Şura Direktivi 89/391/AİB, 12 iyun 1989 işdə işçilərin təhlükəsizliyi və sağlamlığının təkmilləşdirilməsi üzrə tədbirlərin təqdimatı <http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=31989L0391&model=guichett> linkində baxmaq olar. İş Vaxtına dair Avropa Direktivi bu yanaşmanın tərəfdarıdır. Maddə 1.3-də "Məqsəd və Əhatə dairəsi" Çərçivə Direktivinə istinad edərək aşağıdakıları nəzərdə tutur: "Bu Direktiv bütün fəaliyyət sahələrinə - həm dövlət, həm də özəl sahələrə şamil olunacaq, bu, Direktiv 89/391/AİB Maddə 2-də nəzərdə tutulub, bu Direktivin 17-ci maddəsinə qərsiz şəkildə, hava, rels, yol, dəniz, daxili su yolu və göl nəqliyyatı, dəniz balıqçılığı, dənizdə digər işlər və təlimdə həkimlərin işlərini istisna etməklə. <<http://www.incomesdata.co.uk/information/worktimedirective.htm>> linkində baxmaq olar.

hüquqi müddəalarına uyğun olaraq ATƏT-in sənədlərində və beynəlxalq hüquqda öz əksini tapan öz insan hüquqları və əsas azadlıqlarından faydalanmağa qadir olduğunu təmin etməyi tələb edir". İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar xarakterinə görə mülki və siyasi hüquqlardan fərqlənir. Mülki və siyasi hüquqlar neqativ hüquqlardır və ümumi olaraq hökumətlərdən istefa tələb edir. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar isə hökumətlər üçün pozitiv öhdəliklər müəyyən edir. Bu baxımdan, mülki və siyasi hüquqların neqativ qorunması daha çox doğrudur və iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar pozulduqda hansı hüquq normasının pozulması ilə bağlı sual yaranır. Bu o demək deyil ki, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar qanuni qüvvəsi olmayan hüquqlar hesab edilsin. Bu o deməkdir ki, "bir çox dövlətlər və insan hüquqları sistemləri məhkəmə prosesi ilə deyil, başqa vasitələrlə onları həyata keçirir"⁴¹⁰.

Qutu 17.2

İqtisadi və Sosial Hüquqlar Sahəsində ATƏT-in Öhdəlikləri⁴¹¹

(12) [İştirakçı Dövlətlər] etiraf edir ki, ... iqtisadi, sosial ... və digər hüquq və azadlıqların hamısı olduqca vacibdir və tam şəkildə bütün müvafiq vasitələrlə həyata keçirilməlidir.

(13) Bu baxımdan onlar

(13.1) ... iqtisadi, sosial ... və digər insan hüquqları və əsas azadlıqları sahəsində öz hüquqlarını, qanun və siyasətlərini inkişaf etdirməli və bu hüquq və azadlıqların səmərəli şəkildə yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün onları praktikaya tətbiq etməlidirlər;

(13.2) İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt .... və və əgər hələ qoşulmayıblarsa, digər müvafiq beynəlxalq alətlərə qoşulmağı müzakirə etmək; ... (14) İştirakçı Dövlətlər etiraf edir ki, iqtisadi [və] sosial ... hüquqların inkişafı ... insan ləyaqəti və hər bir şəxsin qanuni təşəbbüslərinin həyata keçirilməsi baxımından olduqca vacibdir. Ona görə də onlar bütün müvafiq vasitələrlə, xüsusən də qanunvericiliyin qəbul edilməsi ilə iqtisadi [və] sosial ... hüquqların tam həyata keçirilməsinə mütərəqqi formada nail olmaq üzrə səylərini davam etdirməlidirlər. Bu baxımdan onlar iş, evlə təmin etmək, sosial təhlükəsizlik [və] sağlamlıq ... sahəsindəki problemlərə xüsusi diqqət yetirməlidirlər. Onlar ölkələri daxilində bütün hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsində, həmçinin özləri və digər Dövlətlər arasında münasibətlərin inkişafında daima tərəqqi təşviq etməlidirlər ki, hər kəs iqtisadi [və] sosial ... hüquqlardan tam şəkildə faydalana bilsin... .

(21) İştirakçı Dövlətlər yuxarıda göstərilən hüquqların qanunla verilməşlərdən başqa hər hansı məhdudiyətlərə məruz qalmadığını və beynəlxalq hüquqa əsasən onların öhdəlikləri ilə, xüsusən də Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt və onların beynəlxalq öhdəlikləri, ən əsası isə İnsan Hüquqları üzrə Ümumi Bəyannamə ilə uyğunluq təşkil etdiyini təmin etməlidir. Bu məhdudiyətlərin istisna xüsusiyyəti də var. İştirakçı Dövlətlər bu məhdudiyətlərdən sui-istifadə olunmadığını və özbaşınalıq kimi deyil, bu hüquqların səmərəli şəkildə yerinə yetirildiyini təmin etməlidir.

3. Siyasət və Yanaşmalar

İş vaxtı və İşdən əlavə vaxt üçün kompensasiya

Ənənəvi olaraq, bir çox ölkələr öz yanaşmalarında hərbi heyətin daimi işə yararlığı baxımından silahlı qüvvələrdə iş vaxtına dair qaydalara əsaslanır. Lakin onların bu fikrə sadıq qalma dərəcəsi fərqlidir. Georq Noul və Hayke Kriqer tərəfindən aparılan ilkin araşdırmalar göstərir ki, Avropada silahlı qüvvələrin heyəti üçün orta iş vaxtı bir həftədə 36-50 saat arasındadır⁴¹². Eyni araşdırmaya əsasən, bəzi ölkələr mülki xidmətlə müqayisə edilə bilən yanaşmanı götürür. Belçikada silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçuları mülki xidmətçilər kimi bir qayda olaraq həftədə 38 saat işləyir. Danimarkada silahlı qüvvələrin effektivliyi üçün iş saatları modifikasiya ilə digər mülki xidmətçilərin iş saatları kimidir. Məsələn, Danimarkada bir qayda olaraq hər 24 saatlıq dövr ərzində işçilər 11 saatlıq asudə vaxt vermək tələb olunur. Hərbi təlimlər bəzən bir neçə gün davam etdiyindən bu müddəaya əməl etmək mümkün olmur, kompensasiya verilir⁴¹³. İtaliyada, müntəzəm iş

410 E. Nii Aşi Kotey, "Hüquqlar: Bütövlük, Prioritetlər və Məhkəməlik haqqında bəzi yanlışlıqlar", İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlara dair regional Seminarın Hesabatında (Cenevrə: Beynəlxalq Hüquqsünaslar Komissiyası, 1998)

411 Vyana 1989 (Avropada Təhlükəsizliklə bağlı Məsələlər, paraq. 12, 13, 13.1, 13.2, 14 və 21).

412 Noul, sitat gətirilən mətnə, qeyd 6, səh. 101-103.

413 Baxın, səh. 101.

vaxtı bir həftəyə 36 saatdır. İş vaxtından əlavə üçün kompensasiya pul və ya vaxtla verilir⁴¹⁴. Lakin praktiki problemlər və büdcə sıxıntıları kompensasiyanın ödənilməsinə ləngidə bilər və hətta kompensasiya ödənilməyə də bilər.

Başqa ölkələrdə isə digər tərəfdən iş vaxtının təşkili hələ də əsgərlərin daima işə yararlı olması prinsipinə əsaslanır. Bu Fransada belədir, məsələn Maddə 12, Hərbi Heyətə dair Ümumi Nizamnamədə göstərilir ki, əsgərdən hər zaman vəzifə başında olmaq tələb edilə bilər. Beynəlxalq və milli missiyaların yayılması (məs: 1995-ci ildə yaradılmış və 11 sentyabr hücumundan sonra gücləndirilən Vigipirate) bu ideyanı təsdiqləyib. Son zamanlar 2002-ci ildə mülki müdafiə heyətinin iş vaxtında azalmanı izləyərək, Fransa Müdafiə Nazirliyi silahlı qüvvələr heyətində işdən əlavə vaxt üçün kompensasiya sistemi qəbul etdi. Bu qanuna əsasən, silahlı qüvvələr heyətinin illik məzuniyyətinə 15 gün əlavə edildi, yəni cəmi 60 gün. Silahlı qüvvələrin heyəti xidmət səbəbindən öz məzuniyyətini götürə bilmədiyi təqdirdə, onlara pul kompensasiyası, ildə maksimum 8 günə qədər, maliyyə şərtlərinə əsasən təxmini 680 avro verilir⁴¹⁵.

ATƏT dövlətlərinin əksəriyyətində silahlı qüvvələrin heyətinin dövrü bayram etmək hüququ var. Məsələn, Danimarkada onlara bir il üzrə bütün bayramlara görə altı həftə istirahət verilir; İspaniyada bir ay; Niderlandda rütbədən, yaşdan asılı olaraq əlavə günlərlə birlikdə 23 və ya 24 gün. Almaniya, Polşa və Birləşmiş Krallıq kimi bəzi dövlətlər xidmət sonrası məzuniyyətə görə də pul ödəyir⁴¹⁶.

Əmək Haqqı

Silahlı qüvvələr heyətinin maaş və təqaüdlərlə bağlı qaydaları ölkədən ölkəyə fərqlidir. Burada əsas diqqət əmək haqqını, xüsusi həvəsləndirici mükafat və müavinətlər, əmək haqqının vaxtında ödənilməsi üçün təminatlar, mübahisə/şikayət mexanizmləri, dövlət və özəl sektorlardakına bərabər olaraq silahlı qüvvələr heyətinin maaş səviyyəsində müqayisələri müəyyən edən orqana yönəlib.

Maaş, müavinət və təqaüdləri müəyyən edən orqanlarda da fərq mövcuddur⁴¹⁷. Bəzi ölkələrdə bu səlahiyyət ancaq hökumətə məxsusdur, məsələn Xorvatiyada digər ölkələrdə olduğu kimi bu işə parlament cəlb olunub. Bəzi ölkələrdə isə əmək haqqının ödənilməsi qaydaları hərbi birliklərlə kollektiv razılaşmaların nəticəsidir, məsələn, Finlandiya və İsveç (Qutu 17.3-ə bax).

Bəzi ölkələrdə, müntəzəm maaşdan əlavə silahlı qüvvələrin heyətinə komandır və ya siyasi orqanın qərarına əsasən ağır, təhlükəli və xüsusi vəzifələri yerinə yetirdiyi üçün xüsusi həvəsləndirici mükafat və ödənişlər verilir. Məsələn, Çexiya Respublikasında komandirlərin ümumi maaşın üçdə bir hissəsini ötür keçməyən, maaşın yalnız bir hissəsini ödəmək barədə qərar vermək hüququ var. Komandirin qərarına əsasən əsgərlərə mövcud pul vəsaitlərinə əsasən ödənilən birdəfəlik bonuslar da verilir⁴¹⁸. Rusiya Federasiyasında Silahlı Qüvvələr Heyətinin Statusuna dair Federal Qanun üzrə Maddə 13.9-a əsasən Rusiya Federasiyası Hökumətinin prezidenti, xüsusən də müdafiə naziri ayrılmış pul vəsaitinin limitləri əsasında silahlı qüvvələrin heyəti üçün bonusları və digər əlavə ödənişləri müəyyən edə bilər⁴¹⁸.

414 F. Piotet, V. Porteret, K. Sorin, və C. Famechon-Koudjil, "Les conditions de vie des militaires en Europe : convergences et divergences (Allemagne, Belgique, Espagne, France, Pays-Bas, Italie et Royaume-Uni)", Centre d'études en sciences sociales de la défense, mart 2003, səh. 96.

415 Baxın, səh. 95.

416 Noulit, sit. gətirilən mətnə, qeyd 6, səh. 104.

417 Hərbi Təqaüdlər üzrə EUROMIL-in mövqeyi, 2004-cü il 16 sentyabrda EUROMIL Şurası tərəfindən qəbul edilmiş, <http://www.euromil.org/documents/policies/positionpapermilitarypensions_16092004finweb.pdf> linkində baxmaq olar.

418 Baxın

Qutu 17.3

ATƏT-in seçilmiş iştirakçı Dövlətlərində hansı ölkənin Əmək haqqı Qaydalarını Müəyyən edən Orqanı Var?⁴¹⁹

Azərbaycan

Prezident və Nazirlər Kabineti

Bosniya və Herseqovina

Ümumi Heyətin iştirakı ilə müdafiə nazirinin təklifi əsasında Nazirlər Şurası

Finlandiya

Müdafiə qüvvələri qanun və kollektiv razılaşmalarda göstərdiyi kimi müvafiq orqanla birgə bu səlahiyyətə malikdir.

Latviya

Nazirlər Kabineti

Litva

Parlament və Hökumət

Sloveniya

Müdafiə Nazirliyi Əmək, Ailə və Sosial İşlər üzrə Nazirliklə birgə

İsveç

Birliklərlə danışıqların nəticəsi kimi silahlı qüvvələr

Ukrayna

Parlament, Prezident və Nazirlər Kabineti

Adətən, maaş, müavinət və təqaüdlərin vaxtında ödənilməsini, həmçinin əmək haqqı və təqaüdlərin idarə olunması və nizamlanması sahəsində səmərəli prosedurları təmin etmək üçün xüsusi tədbirlər görülməlidir. (məs: Danimarka) Qanun nizamnamələri (məs: Sloveniya) və ya xidməti təlimatlar (məs: Birləşmiş Ştatlar) maaş və ya digər imtiyazların təcili şəkildə ödənilməsini tələb edə bilər. Bundan başqa, bütün ödənişlərin birbaşa elektron əmanətlə pulu alanın bank hesabına köçürülməsini təmin edən etibarlı İT əsaslı maaş/ təqaüd sistemi silahlı qüvvələrin heyətinə düzgün və vaxtında ödənişlərin edilməsini təmin edir. Hazırda İT-əsaslı sistemlərdən ATƏT-in bir çox iştirakçı Dövlətlərində mövcuddur⁴²⁰.

Qutu 17.4

ATƏT-in Seçilmiş iştirakçı Dövlətlərində Maaş Mübahisələrinə dair Müraciətlər⁴²¹

Azərbaycan

Hərbi heyətin əmək mübahisələri ilə məşğul olan məhkəməyə şikayət təqdim etmək hüququ var.

Belarus

Hərbi heyətin məhkəməyə müraciət etmək hüququ var.

Bosniya və Herseqovina

Şəxslər ilk olaraq təbəçilik qaydasına əsasən öz ali zabitlərinə müraciət etməlidirlər; sonra onlar müdafiə naziri və daha sonra isə səlahiyyətli məhkəməyə müraciət edə bilərlər.

Danimarka

Əgər mübahisə istisna hal kimi müdafiə təşkilatı daxilində həll olunmursa, şəxs bu barədə Müdafiə Nazirliyi və ya məhkəməyə müraciət edə bilər.

Fransa

Müraciətlər Müdafiə Nazirliyi administrasiyasına və ya Dövlət Şurasına ünvanlana bilər.

İrlandiya

Müraciətlər Əmək Münasibətləri ilə bağlı Məhkəməyə ünvanlanır.

Polşa

Müraciətlər təbəçilik qaydasına əsasən ali zabitlərə, inzibati məhkəmə, iş və ya sosial-təhlükəsizlik məhkəməsi və ya müdafiə nazirinə ünvanlanır.

İspaniya

Müraciətlər ya Nazirliyin qərarı ilə yekunlaşaraq inzibati olur, ya da mülki məhkəmələrə təqdim oluna bilər.

419 DTİHB-SQDN sorğusu, sual 62.

420 DTİHB və SQDN sorğusu, sual 64.

421 Baxın

Maaşla bağlı mübahisələri (qutu 17.4-ə bax) yoluna qoymaq üçün müxtəlif prosedurlar mövcuddur. Bəzi dövlətlərdə, şəxs Müdafiə Nazirliyinə müraciət etməmişdən öncə tabeçilik qaydasına əsasən ali zabitlərə bu barədə məlumat verməklə mübahisəni həll etməyə cəhd edə bilər. (məs: Latviya, Bosniya və Herseqovina). Digər dövlətlərdə isə şəxs bu halla bağlı əmək məhkəməsinə (məs: İrlandiya), adi inzibati məhkəmə (məs: Slovakiya və ya mülki məhkəməyə (məs: Norveç) müraciət edə bilər. Başqa dövlətlərdə, məsələn, Finlandiyada şəxs ilk öncə məsələni işçilərin nümayəndələri ilə müzakirə etməli, sonra problem həll olunmazsa, inzibati məhkəməyə müraciət etməlidir⁴²².

Hərbi heyətin maaş/təqaüd səviyyəsi və mülki peşələrin (eyni peşə, bacarıq və təcrübəni nəzərə alsaq) ümumi maaş/təqaüd səviyyəsi arasında əlaqə baxımından mənzərə ATƏT regionu dövlətlərində fərqlidir. Qutu 17.5 ATƏT-in seçilmiş iştirakçı Dövlətlərində silahlı qüvvələr heyətinin maaş səviyyələrini dövlət və özəl sektorda verilən maaşlarla müqayisə edərək göstərir.

Qutu 17.5

ATƏT-in Seçilmiş İştirakçı Dövlətlərində Silahlı Qüvvələr Heyətinin Maaş Səviyyəsinin Digər Sektorlarda Çalışan İşçilərin Maaşları ilə Müqayisəsi⁴²³

Fransa

Hərbi heyətin xüsusi hüquqi statusu var, lakin maliyyə məsələləri baxımından onlar mülki inzibati heyətinə oxşardır.

Almaniya

Silahlı Qüvvələr heyətinin aldığı ödəniş, təqaüd və imtiyazlar mülki sektorda çalışanlarınki ilə müqayisə edilir.

Latviya

Əksər hallarda hərbi heyətin maaş və xüsusən də təqaüdlərinin səviyyəsi mülki peşədə çalışanların maaşı ilə müqayisədə yüksəkdir.

Polşa

Hərbi heyətin maaşı orta hesabla bu kimi vəzifə tutan mülki heyətin maaşından 50 faiz yüksəkdir. Hərbi heyətin təqaüdləri eyni iş dövrü üzrə hesablanan mülki işçilərin təqaüdlərindən 50 faiz yüksəkdir.

Serbiya

Hərbi heyətin maaşı eyni vəzifə tutan, eyni ixtisasa malik mülki işçilərin maaşından azdır.

Birləşmiş Ştatlar

Həm zabitlər, həm də hərbi xidmətə cəlb olunan heyət üçün müntəzəm hərbi kompensasiya təhsil və təcrübəni nəzərə alaraq mülki heyətin maaşının 70 faizi qədərdir. Pensiyaya çıxan hərbi heyətin təqaüdü mülki vətəndaşların orta təqaüdündən artıqdır.

Sağlamlıq

ATƏT-in əksər iştirakçı Dövlətlərində silahlı qüvvələr heyətinin tam şəkildə tibbi xidmətlərdən istifadə etmək hüququ var. Bu baxımdan iki əsas yanaşma mövcuddur. Bir tərəfdən bəzi dövlətlərdə hərbi heyət üçün xüsusi tibbi xidmətlər sistemi mövcuddur. Bu, Kanadada da belədir, məsələn, Kanada Qüvvələri personalının Kanada Qüvvələrinin Tibbi Xidmətləri vasitəsilə hərtərəfli tibbi xidmətlərdən keçmək hüququ var. Digər dövlətlərdə hərbi heyətə tibbi qayğı üçün ayrıca bir sistem yoxdur və buna görə də mülki tibbi qayğı sistemləri hərbi heyətə də aid edilir. Bu, Norveçdə də belədir, məsələn, bütün vətəndaşlara olduğu kimi, xidmət personalına da pulsuz tibbi qayğı göstərilir. Eyni şey Danimarkada da təkrarlanır, belə ki, Danimarka vətəndaşları bir qayda olaraq dövlət tibbi sığortası alır ki, bu da vergi ilə maliyyələşdirilir. Bununla da silahlı qüvvələrin bütün üzvləri ümumi milli tibbi xidmətə daxildir.

422 DTİHB və SQDN sorğusu, sual 64 (b)

423 DTİHB və SQDN sorğusu, sual 67.

Silahlı qüvvələr beynəlxalq missiyalarda yerləşdirilmiş silahlı qüvvələr heyətinin müalicəsi üçün məsuliyyət daşıyır. Xəstə və/və ya yaralı heyət vətənə qaytarılan kimi hərbi və ya dövlət tibbi qayğı sistemi lazımi müalicəni təklif edir. Üstün sayılan tibbi qayğı sistemini nəzərə almadan, hərbi təlimlər zamanı kazarmalardakı xidmət personalına hərbi tibbi müəssisələr vasitəsilə tibbi qayğı göstərmək silahlı qüvvələrin borcudur. Qutu 17.6 ATƏT-in Seçilmiş İştirakçı Dövlətləri arasında hərbi xidmətdə tibbi həkimlərin mövcudluğu arasında böyük fərq göstərir, məsələn Belarusda hər 1 000 nəfərlik silahlı qüvvələr heyətinə 50 hərbi həkim, Kanadada isə eyni sayda hərbi heyət üçün 2 həkim. Bu fərqlər üç yolla izah edilə bilər. Birincisi, bu iştirakçı ölkədə hərbi tibbi qayğının prioritet dərəcəsini göstərir. İkincisi, nəticələr bəzi ölkələrdə hərbi və özəl/dövlət tibbi heyəti arasında əməkdaşlıq müqaviləsinin ola bilməsi faktı ilə izah oluna bilər. Məsələn, Kanadada hərbi heyətin mülki tibbi heyətə etibar etməsi mümkün ola bilər. Üçüncüsü, fərqlər iştirakçı dövlətlərin hərbi sistemlərində tibbi xidmətin təşkili və effektivliyi ilə izah oluna bilər.

Qutu 17.6

Tibbi Qayğının İntensivliyi: ATƏT-in Seçilmiş İştirakçı Dövlətlərində Silahlı Qüvvələr Heyəti üçün Hərbi Həkimlərin Mövcudluğu⁴²⁴

	Hər 1000 nəfərlik silahlı qüvvələr heyəti üçün hərbi həkimlərin sayı
Belarus	50
Kanada	2
Estoniya	10
Gürcüstan	6
Almaniya	3
İrlandiya	3
Latviya	33
Litva	5
Lüksemburq	4
Norveç	5
Polşa	12
Slovakiya	3

Bir ölkədə tibbi xidmətlərin mərkəzləşdirilməsi və xeyli inzibati və tibbi köməkçilərlə dəstəklənməsi effektiv üstünlüklərə gətirib çıxarır. Bu səbəblərdən, Qutu 17.6-da göstərilən məlumatlar diqqətlə şərh edilməlidir⁴²⁵.

ATƏT dövlətlərində həyat yoldaşı, uşaqlar və digər ailə üzvlərinin silahlı qüvvələr heyəti kimi eyni ixtiyarlardan istifadə edib-etməməyinə dair fərqli qaydalar mövcuddur. Finlandiya, Fransa, Polşa və İspaniya kimi ölkələrdə silahlı qüvvələr heyətinin ailələrinin tam şəkildə pulsuz tibbi qayğıdan istifadə etmək hüququ var. Milli Tibbi Xidmətin mövcud olduğu Birləşmiş Krallıqda ailələrin ancaq onlar xaricdə əsgərləri müsayiət edərsə tibbi yardımdan istifadə etmək hüququ olur. Digər dövlətlərdə, silahlı qüvvələrin ailələrinin pulsuz tibbi xidmətdən istifadə etmək hüququ olmur.

424 DTİHB və SQDN sorğusu, sual 60

425 DTİHB və SQDN sorğusu, sual 56 və 66.

Qutu 17.7

Vəzifə başında Olarkən Xəsarət və Ölüm halları ilə bağlı Qaydalar: Seçilmiş Nümunələr

Azərbaycan

Hərbiçilərin Məcburi Dövlət Sığortası haqqında Qanunun 5-ci maddəsinə uyğun olaraq, sığorta edilən şəxs öldürüldükdə və ya vəzifə başında olarkən xəsarət aldıqda 100 faiz kompensasiya ödəniləcək.

Belarus

Sübut edilmiş fiziki qüsur və ya ölüm halı olduqda, vəfat etmiş şəxsin ailəsinə müavinətlər verildiyi halda sığorta şirkəti tərəfindən kompensasiya ödənilir.

Danimarka

Xəsarət haqqında bir il ərzində Danimarkanın Müdafiə Komandanlığı nəzdində Sığorta və Kompensasiya İdarəsinə məlumat verilməlidir. Danimarka Silahlı Qüvvələrinin heyəti işlə bağlı xəstəliklərdən əziyyət çəkəndə, xəstəlik haqqında məlumat xəstəxana və ya şəxsi həkimə göndərilməlidir və ya tibbi məlumat Sığorta və Kompensasiya İdarəsinə göndərilərsə, bu Danimarkanın İstehsal Xəsarətləri üzrə Sosial Şurasına yönləndiriləcək.

Estoniya

Əgər silahlı qüvvələrin heyəti vəzifə başında olarkən öldürülsə, dövlət Ailə Qanunu Aktına uyğun olaraq onların uşaqları, valideynləri, dul qadın və ya dul kişi və başqa öhdəliyində olanlara vəfat etmiş şəxsin 10 illik maaşına bərabər birdəfəlik müavinət ödəyəcək. Dəfn mərasimləri dövlət tərəfindən təşkil olunur və xərclər də həmçinin dövlət tərəfindən ödənilir. Xidmət üzvünün ölümündən sonra altı ay ərzində ölüm şəhadətnaməsi və himayəsində olanın onun imtiyazdan istifadə etmək hüququna malik olduğunu sübut edən sənədlərlə birgə ərizə komandirə təqdim edilməlidir. Şəxs xəsarət aldığı halda dövlət birdəfəlik müavinət ödəyəcək. Məbləğ xəsarətin ciddiliyindən asılı olacaq.

Almaniya

Silahlı qüvvələr heyəti yerləşdirmə ilə bağlı bədbəxt hadisə nəticəsində öldükdə, həmçinin müəyyən hallarda xəsarət baş verdikdə təqaüdlərə əlavə olaraq onların ailələri kompensasiya alır. Bundan başqa, silahlı qüvvələr heyətinin müvafiq şəxsi sığorta (həyat sığortası, təsadüfi ölümlə bağlı bədbəxt halın sığortası) müqaviləsi bağladığıda bu cür risklərə qarşı özlərini sığortalamaq imkanı var.

Polşa

Qanuni baza bədbəxt hadisələr və hərbi xidmət zamanı xəstəlik halına uyğun olan kompensasiya üzrə 2003-cü il, 11 aprel aktıdır. Ölüm halı baş verdikdə, böyük məbləğdə pul və ailə müavinəti ödənilir, dəfn mərasiminin xərcləri ödənilir, maliyyə yardımı edilir. Əsgər xəsarət aldıqda və ya xəstələndikdə, tibbi müalicə xərclərini ödəmək üçün ona əlavə pul və ya təminat verilir, bayram bonusu verilir, xəstəxanaya yerləşdirmə xərcləri ödənilir (tam və ya qismən) və maliyyə yardımı verilir.

Rusiya

Hərbi qulluqçu öldükdə və ya yaralandıqda, vəziyyətlə bağlı tədqiqat aparılır. Tədqiqatın nəticələrinə əsaslanaraq, cinayət işinin başlaması və ya cinayət işinin başlanmasından imtina ilə bağlı qərar qəbul edilir. Eyni zamanda, hissə komandirləri qurban və ya onun qohumlarına sığorta ödənişləri edilməsi ilə bağlı qərar qəbul edir.

İspaniya

Ölüm halı baş verdikdə, ən yaxın qohumlar pul kompensasiyası alacaq: dul qadın və ya dul kişi ömürlük və ya təkrar evlənmə kimi müavinət alacaq. Uşaqlar 21 yaşları olana kimi və ya işsiz qaldıqları halda 24 yaşına kimi müavinət alacaq. Valideynlər məhrumun həyat yoldaşı və ya uşaqları olmadıqda və həmin şəxs valideynlərinə baxdıqda müavinət alacaq.

Türkiyə

Xəsarət aldıqda, silahlı qüvvələrin heyətinə tibbi müalicə və heç bir ödəniş etmədən tibbi qayğı göstərilir, onlar maaşlarını və digər müavinətləri almaqda davam edir. Əgər onların işlərinə mane olacaq hər hansı fiziki qüsuru yoxdursa, onlar öz vəzifələrində qala bilər. Səhhətləri onlara vəzifələrini tutub saxlamağa imkan vermədikdə, onlar öz təqaüdlərini alır. Silahlı qüvvələrin üzvü vəfat etdikdə, onların qanuni ailə üzvləri kompensasiya və təqaüd alır.

Sosial qayğı müəssisələri, Məsələn, Kanada Qüvvələri heyətinin öhdəsində olanlara Kanada Qüvvələri tərəfindən tibbi qayğı göstərilir; daha doğrusu, bütün Kanada vətəndaşları kimi onların əyalət üzrə Səhiyyə Nazirlikləri vasitəsilə hərtərəfli tibbi qayğı almaq hüququ var. Kanada Silahlı Qüvvələrinin ailə üzvlərinin Dövlət Qulluğu üzrə Tibbi Qayğı Planı vasitəsilə geniş ailə tibbi/stomatoloji xidmətlərdə iştirak etmək seçimi də var. Beynəlxalq yerləşdirmələr zamanı Kanada Qüvvələrinə silahlı qüvvələrin yerləşdirilmiş üzvlərini müşayiət edən ailə üzvlərinin tibbi yardımına icazə verən istisnalar mövcuddur. ATƏT-in bir çox digər iştirakçı Dövlətləri, məsələn İrlandiya, Latviya, Litva və İsveçrə eyni yanaşmaya əməl edir.

Silahlı qüvvələrin heyəti vəzifə başında olarkən xəsarət aldığı və ya öldüyü halda, ATƏT-in demək olar ki, bütün iştirakçı Dövlətlərində xüsusi qaydalar mövcuddur. Qutu 17.7 seçilmiş ölkələrdə bu məsələ ilə məşğul olan prosedurları əks etdirir.

Ölüm halı, əlillik və ya xəsarət baş verdikdə, maliyyə yardımları, əlilliyə görə kompensasiya və ya təqaüd, təqaüd hüquqları və zərərlərə görə ödəniş həm də məhrumun, xəsarət alanın və ya bacarıqsızlaşdırılmış silahlı qüvvələr heyətinin ailə üzvlərinə şamil edilə bilər.

İşdə təhlükəsizlik

Ümumilikdə hər bir ölkənin hərbi heyət üçün təhlükəsiz və sağlam iş şərtləri üzrə xüsusi qanunları var. Dövlətlərin əksəriyyətində, vətəndaş cəmiyyətlərində iş şərtləri üzrə milli qanun və əsasnamələr də hərbi heyətə şamil edilir. Məsələn, Almaniyada, Peşə Təhlükəsizliyi və Sağlamlığına dair Federal Qanuna “işləyən adamlar”ın təsnifatı daxilində əsgərlər daxildir. Belə ki, silahlı qüvvələr dövlət və özəl sektorlarda işləyən vətəndaşlar üçün göstərilənlərə uyğun olaraq öz hərbi heyət və onların başqa işçiləri üçün peşə/ekologiya təhlükəsizliyi və sağlamlığının eyni səviyyəsini təmin etməlidir. Bu məqsədlə Federal Silahlı Qüvvələrin özlərinin peşə təhlükəsizliyi və peşə sağlamlığı təşkilatları, həmçinin mülki nəzarət orqanlarındakı (peşə təhlükəsizliyi və sağlamlığı üzrə müfəttişlər) kimi nəzarəti yerinə yetirmək üçün özlərinin orqanları var. Məsələn, eyni yanaşma bu şərtlərin Əmək Məcəlləsində öz əksini tapdığı Slovakiyada da mövcuddur.

Digər qrup ölkələrdə müntəzəm vəzifə üzrə peşə/ekologiya təhlükəsizliyi və sağlamlığına dair əsasən də bu məsələlər üzrə ümumi milli mülki qanun və nizamnamələri izləyən xüsusi hərbi nizamnamələr mövcuddur. Məsələn Kanadada Kanada Qüvvələri üçün Kraliçanın Nizamnamələri və Əmrləri Milli Müdafiə Aktından⁴²⁶ götürülüb. Onlar öz tabeliklərində olanların təhlükəsizliyi üçün hissə komandirlərinə öhdəlik təyin edir və öz vəzifələrinə etinasızlıqla yanaşanlara qarşı intizam sanksiyaları üçün müddəalar hazırlayır. Kanada Əmək Məcəlləsinin 1-ci hissəsi federal yurisdiksiya əsasında iş yerləri üçün peşə sağlamlığı və təhlükəsizliyi tələblərini göstərir⁴²⁷. Kanada Qüvvələri qanuni şəkildə Əmək Məcəlləsindən və onun nizamnamələrindən azaddırlar, lakin Əmək Məcəlləsinin məzmunu Kanada Qüvvələrində tətbiq olunan Ümumi Təhlükəsizlik Standartları üzrə Milli Müdafiə Departamentində öz əksini tapıb.

426 <<http://laws.justice.gc.ca/en/ln-51>> linkində baxmaq olar.

427 <<http://laws.justice.gc.ca/en/ShowTdm/cs/L-2>> linkində baxmaq olar.

Ailə həyatı

Hərbi həyatın özünəməxsus xüsusiyyəti, məsələn, işin xarakteri, hərbi bazalardakı həyat, beynəlxalq yerləşdirmələr və tez-tez yerdəyişmələr silahlı qüvvələr heyətinin ailə üzvlərinə və bununla belə hərbiçilərin şəxsi həyatına təsir edir. ATƏT-in bir çox iştirakçı Dövlətlərindəki hərbi orqanlar şəxsi həyatın hərbi fəaliyyətə təsirini etiraf edərək xidmət üzvlərinin şəxsi və hərbi həyatı arasında yaxşı balansın əldə edilməsinin vacibliyini get-gedə tanıyır.

Qutu 17.8

Silahlı Qüvvələr üçün Təhlükəsiz və Sağlam İş Şərtləri: ATƏT-in seçilmiş iştirakçı Dövlətlərində Xüsusi Hərbi Nizamnamələr Mülki Nizamnamələrə qarşı⁴²⁸

Xüsusi Hərbi Nizamnamələr

Azərbaycan

Silahlı qüvvələrin daxili xidmət nizamnamələri təhlükəsiz və sağlam iş şərtlərini əhatə edir.

Türkiyə

Nizamnamələr və direktivlər hərbi heyətin təhlükəsiz və sağlam mühitdə təhlükəsiz və sağlam iş şərtləri ilə xidmət etməsi məqsədilə milli qanunvericiliyə uyğun olaraq işlənib hazırlanıb. Bu Nizamnamə və direktivlər aşağıdakılardır: Türkiyə Silahlı Qüvvələrinin Ətraf Mühit üzrə Direktivi (MD 433-1); Türkiyə Silahlı Qüvvələrinin Bərk Tullantılara Nəzarət üzrə Direktivi (MY 433-2); Türkiyə Silahlı Qüvvələrinin Hava və Suyun Çıxarılması, həmçinin Səs-küy və Tullantıya Nəzarət üzrə Direktivi (MY 433-3); Türkiyə Silahlı Qüvvələrinin Tibbi Tullantılara Nəzarət üzrə Direktivi (MY 433-1A); Türkiyə Silahlı Qüvvələrinin Meşəsalma üzrə Direktivi (MY 433-49); Türkiyə Silahlı Qüvvələrinin Yoluxucu Xəstəliklərlə Mübarizə haqqında Direktivi (MY 33-14); Türkiyə Silahlı Qüvvələrinin Ərzağa Nəzarət üzrə Direktivi (MY 33-13A).

Silahlı Qüvvələrdə tətbiq edilən Mülki Təhlükəsizlik və Sağlamlıq Nizamnamələri

Lüksemburq

Təhlükəsiz və sağlam iş şərtlərinə dair Ümumi qaydalar tətbiq olunur.

Portuqaliya

Ümumi qanunvericilik tətbiq olunur.

Slovakiya

Təhlükəsiz və sağlam iş şərtləri ümumi şəkildə qoyulub, yəni hərbi heyət üçün ayrıca mövcud deyil.

Hərbi-Spesifik və Mülki Nizamnamələrin Qarışıq Sistemi

Fransa

Silahlı qüvvələr heyətinin işi Müdafiə Nazirliyinin mülki heyətin işinə bənzədiyindən mülki qayda və nizamnamələr tətbiq olunur (məs: Əmək Məcəlləsi); digər hallarda isə hərbi qanun və nizamnamələr tətbiq olunur (Maddə 16 Müdafiə Nazirliyinin İşdə Gigiyena və Təhlükəsizlik, Profilaktikaya dair 1985-ci il 19 iyul tarixli 85-755 sayılı fərmanı).

Bu baxımdan, ATƏT-in iştirakçı Dövlətlərinin böyük əksəriyyəti hərbi sektorda analıq/atalıq məzuniyyətinə və uşağa qayğıya dair qanunvericilik tədqim ediblər. Bəzi dövlətlərdə, yalnız qadın xidmət üzvlərinin analıq məzuniyyətindən və uşağa qayğı hüququndan faydalanmaq hüququ var, məs: Rusiya Federasiyası, İsveçrə və Türkiyə. Başqa dövlətlərdə isə həm kişi, həm də qadınların valideyn məzuniyyəti götürmək hüququ var, məs: Çexiya Respublikası, Almaniya və Latviya. Məzuniyyətin müddəti və şərtləri isə ölkədən ölkəyə fərqlidir. Qutu 17.9-da bu iki yanaşmadan birini yerinə yetirən dövlətlərə nümunə göstərilib.

Bəzi ölkələrdə silahlı qüvvələrin silahlı qüvvələr heyətinin istifadə etməsi üçün körpələr evi var. Məsələn, Belçikada silahlı qüvvələr heyətinin körpələri və gənc uşaqları üçün

428 DTİHB və SQDN sorğusu, sual 57.

bir neçə körpələr evi Müdafiə Nazirliyinin nəzarəti altında Sosial və Mədəni İşlər üzrə Mərkəzi İdarə tərəfindən idarə olunur. Fransada isə silahlı qüvvələr heyətinin körpələri və gənc uşaqları üçün bağçalar və uşaq qayğı müəssisələri mövcuddur⁴²⁹.

Qutu 17.9

Latviya, Norveç, İsveçrə və Türkiyə Silahlı Qüvvələrdə Analıq və/və ya Atalıq Məzuniyyəti⁴³⁰

Atalıq və Analıq Məzuniyyəti

Latviya

Analıq və atalıq məzuniyyəti silahlı qüvvələrin bütün üzvlərinə şamil olunur. Əsgər istəsə, ona xidmət haqqı dayandırılmadan uşağı 1/2yaşına çatana kimi onun qayğısına qalması üçün məzuniyyət verilə bilər.

Norveç

Ataların minimum halda yeni doğulmuş uşağının qayğısına qalmaq üçün tam ödənişlə beş həftəlik məzuniyyət götürmək hüququ var. Bu hallarda, onların əmək haqqı milli sosial xidmətlər tərəfindən ödənilir. Hökumət tərəfindən işə götürülən personal üçün uşağının doğulması ilə bağlı əlavə 10 gün təklif olunur. Bunu işəgötürən ödəyir. Analara uşaq hələ dünyaya gəlməmişdən üç həftə əvvəl və doğulduqdan sonra isə ən azı altı həftəlik məzuniyyət verilir. Tam maaş milli sosial xidmətlər tərəfindən ödənilir. Yuxarıda deyilənlərdən başqa, ana və ya atalara uşaq doğulduqdan sonra 12 ay ərzində onun qayğısına qalmaq üçün milli sosial xidmətlər tərəfindən əmək haqqını tam ödəməklə 38 həftəlik məzuniyyət verilir. Valideynlər ana və ya atadan kimin bu imtiyazdan yararlanacağına özləri qərar verir. Uşaqlar və Bərabər Hüquqlar üzrə Nazirlik uşaqları böyütmək üçün bərabər məsuliyyəti təşviq etmək üçün ataları bu müddəti analarla paylaşmağa ruhlandırır.

Ancaq analıq məzuniyyəti

İsveçrə

Silahlı qüvvələrin uşaq dünyaya gətirəcək qadın hərbi qulluqçularından başqa heç kəsə analıq/atalıq məzuniyyəti verilmir: onlar uşaq doğulduqdan sonra silahlı qüvvələri tərk edə bilər.

Türkiyə

Uşaq dünyaya gətirmək və uşağın qayğısına qalmaq məqsədilə analıq məzuniyyətinə icazə verilir. Türkiyə silahlı qüvvələrində atalıq məzuniyyətinə icazə yoxdur. Hərbi heyətin qadın üzvləri analıq məzuniyyəti və uşağın qayğısına qalmaq hüququndan istifadə edir.

Bundan başqa, silahlı qüvvələr öz heyətinin ailələrinə hərbi həyatdakı sıxıntını qəbul etməkdə kömək etmək məqsədilə onlara yardım etmək zərurətini etiraf edir. Buna görə də, hərbi ailənin birliyi proqramlarını və xaricdə yerləşdirmə zamanı ailələrə yardım etmək üzrə proqramlar təşkil edir; onlar çox vaxt missiyadan əvvəl hazırlıq proqramı və missiya sona çatdıqdan sonra isə reintegrasiya və yardım proqramından ibarət olur. Məsələn, Danimarkada xidmətdə gördüyü və gündəlik həyatlarında onlara olduqca təsir edən, travmatik insidentlərdən qorxan və ya bu insidentlərin sonrakı psixoloji nəticələrindən əziyyət çəkən personala və qohumlara yardım təklif etmək üçün xüsusi proqramlar mövcuddur. Hədəf qrupa həm mülki, həm də xidməti personal daxildir.

Bəzi ölkələrdə hərbi daxilində xüsusi müəssisələr xidmət üzvlərinin sosial və ailə problemləri ilə məşğul olur. Məsələn, Fransada Ordunun Sosial Rifahı adlı təşkilat problemləri olan hərbi heyətə kömək etmək və onların həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün sosial tədbirlər təşkil edir. Bu təşkilat həm də silahlı qüvvələrin ehtiyacı olan heyətinə maliyyə yardımı edir. Bundan başqa, təşkilat dağlar və dəniz kurortlarında tətillərini və mənzilləri təşkil etmək üçün Müdafiə Nazirliyinin büdcəsini idarə edir⁴³¹.

429 Piotet et al., sit.gətirilən mətdə, qeyd 414, səh. 128-129

430 DTİHB və SQDN sorğusu, sual 61.

431 Baxın, səh.128

4. Mükəmməl təcrübə və tövsiyələr

- ATƏT-in “Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair” Davranış Məcəlləsinə (xüsusən Maddə 32) uyğun olaraq, ATƏT-in iştirakçı Dövlətləri silahlı qüvvələr heyətinin öz insan hüquqları və əsas azadlıqlarından istifadə etdiyini təmin etmək üzrə öhdəçilik daşıyır. 1989-cu il Vyana öhdəliklərinə əsasən, ATƏT-in iştirakçı Dövlətləri qanunla verilmiş və beynəlxalq öhdəliklərlə uyğunluq təşkil edən hüquqları çıxmaqla, sosial və iqtisadi hüquqlardan istifadəyə məhdudiyət qoyulmadığını təmin etməlidir;
- Silahlı qüvvələr heyətinin sosial və iqtisadi hüquqlardan istifadəsinə dair məhdudiyətlər xüsusi olmalıdır. Ümumi məhdudiyətlər ləğv edilməlidir;
- İş şərtləri ancaq qanun və nizamnamələrdə əks olunmamalı, həm də həyata keçirilməlidir. Silahlı qüvvələr iş şərtlərinin milli qanun və beynəlxalq öhdəliklərə uyğun olaraq həyata keçirildiyini təmin etmək məqsədilə bütün lazımi tədbirləri görməlidir;
- Əməkhaqqı, təqaüd və müavinətlərin vaxtında ödənilməsinə təmin etmək üçün inzibati tədbirlərə xüsusi fikir verilməlidir. Bundan başqa, sağlamlıq və təhlükəsizlik məsələləri ilə bağlı təlim vacibdir;
- İş şərtləri ilə bağlı sosial dialoqun bir hissəsi kimi parlamentlər və silahlı qüvvələr heyətinin təmsilçi assosiasiyaları iş şərtləri, həmçinin əməkhaqqı, müavinət və təqaüdlər kimi məsələlər; iş vaxtı; sağlamlıq; işdə təhlükəsizlik və şəxsi/ailə həyatı və iş həyatı arasında balansla nail olmaqla bağlı məsələlərin müəyyənləşdirilməsinə cəlb olunmalıdır;
- Silahlı qüvvələrin heyəti və müdafiə nazirliyi arasında iş şərtləri ilə bağlı məsələlərdə fikir ayrılığı olduğu halda, silahlı qüvvələr heyətinin müstəqil arbitrlərə (məhkəmələr, hərbi məhkəmələr, ombudsmanlar, komitələr, komissarlar və s.) müraciət etmək imkanı olmalıdır. Bu müstəqil arbitrlər bu halları araşdırmaq və ya vasitəçilik etmək, hərbi məkanlara giriş, silahlı qüvvələrin heyətini sorğu-sual etmək imkanı və məxfi məlumatlara giriş üçün tam səlahiyyətə malik olmalıdırlar və onların lazım gələndə yerdə tövsiyələr vermək səlahiyyəti olmalıdır (Həmçinin Fəsil 22 “Ombudsmanlar” bax);
- Müdafiə nazirlikləri iş şərtləri ilə bağlı müddəaların milli qanun və beynəlxalq öhdəliklərə əsasən yerinə yetirildiyini təmin etmək üçün bütün lazımi tədbirləri görməlidir;
- Müdafiə nazirlikləri kazarmalarda, hərbi əməliyyatlar və təlimlər zamanı silahlı qüvvələr heyətinə tibbi qayğı göstərilməsinə təmin etməlidir;
- Əsgər hərbi borcunu yerinə yetirərkən xəsarət aldıqda və ya öldürüldükdə, müdafiə nazirliyi silahlı qüvvələr heyətinə və onların partnyorlarına/ailələrinə lazımi qayğı (tibbi, müavinətlər və s.) göstərməlidir;
- Ailə həyatını dəstəkləmək, həm valideyn, həm də uşaqların maraqlarını, məsələn: valideyn məzuniyyəti, uşaq bağçaları və digər uşaqlara qayğı yardımlarını nəzərə alaraq, silahlı qüvvələrin gənc uşaqların valideynlərinə kömək etmək üçün fəal proqramları olmalıdır;
- Silahlı qüvvələr heyətinin şəxsi/ailə həyatına yardım etmək zərurətini etiraf edərək, silahlı qüvvələr xaricdə yerləşdirmələr zamanı ailələrə/partnyorlara kömək edən proqramlar təşkil etməlidirlər. Proqramlar əvvəlcədən, yerləşdirmələr zamanı və sonra həyata keçirilməlidir.

Fəsil 18

Veteranlar

Bu təlimatın təxminən bütün fəsilləri silahlı qüvvələrdə xidmət edərkən personalın insan hüquqlarını əks etdirməsinə baxmayaraq, bu fəsil diqqəti silahlı qüvvələri tərk edən heyətə yönəldir. Xüsusən də, bu fəsil keçmiş kişi və qadın hərbi qulluqçular (bəzi dövlətlərdə veteranların hələ də xidmətdə ola bilməsini nəzərə alaraq) yarım-qrupu kimi veteranların hüquqlarını əks etdirir. Öz tarixi və mədəni keçmişindən asılı olaraq, ATƏT-in müxtəlif iştirakçı Dövlətləri veteranları müxtəlif şəkildə izah edir, belə ki, imtiyaz paketləri almaq hüququna malik olan veteranların sayı, həmçinin onların alacağı imtiyazların növü və s. nəzərə alınır.

Bu fəslin əsas sualı: veteran kimdir? Bu suala cavab vermək üçün iki məsələ nəzərə alınmalıdır: (a) heyət həqiqi hərbi xidmət keçib, yoxsa ehtiyat qüvvələrdə olub; (b) silahlı qüvvələr heyətinin münaqişələrlə bağlı təcrübəsi var, ya yox. Bunlar çox vacib fərqlərdir, çünki veteranlara verilən imtiyazların məbləği və növü veteran məfhumunun izahından asılıdır. Ümumi şəkildə desək, veteran məfhumunun izahı müstəsna olduğu kimi, onların yararlandığı imtiyazlar da böyükdür. Münaqişələrdə iştirak edən veteranların aldığı imtiyazların məbləği bu cür təcrübəsi olmayan veteranların aldığından çoxdur (əgər sonuncu hər hansı imtiyaz alırsa)⁴³².

Bu fəsil ilk olaraq ATƏT-in iştirakçı Dövlətlərində veteranların müəyyənləşdirilməsindən bəhs edir. Veteranlara şamil edilən və ATƏT-in iştirakçı Dövlətlərinin dəstəklədiyi müvafiq hüquqlar, xüsusən də sosial, mədəni və iqtisadi hüquqlar müzakirə olunur. Veteranlar məfhumunu izah etmək üçün milli yanaşmalara dair nümunələr verilib. Bu fəsildə həm də aşağıdakı suallara cavab verməklə veteranlara dair qaydaların əsas elementləri müzakirə olunur: Yardımı kim alır? Yardımı kim verir? Yardımın növü hansıdır? Hərbi həyatdan mülki həyata keçid necə təmin oluna bilər? Bu fəsil qaydalara dair tövsiyələrlə yekunlaşır.

1. Gündəlikdə duran məsələlər

Mülki-hərbi əlaqələrin ən vacib əlaməti ölkələrin silahlı qüvvələr heyətinin öz ölkəsi üçün verdiyi qurbanları tanınması və hərbinə tərk etdikdən sonra dövlətlərin silahlı qüvvələrin heyəti və onların ailələrinə qayğı və yardım göstərməsidir⁴³³. Veteranlara dövlət yardımı və onların cəmiyyət tərəfindən tanınması milli həmrəyliyin, həmçinin cəmiyyətin dəstəklədiyi dəyərlərin sübutudur. Onlar həm də gələcək nəsillərə qurbanlar vermiş şəxslərlə müxtəlif nəsillər arasında olan əlaqəni göstərir.

Dövlətlərin qurbanlar verdiyi üçün veteranlara dair qaydalar qoymaqda ən azı mənəvi öhdəlik daşmasına baxmayaraq, onları bunu etməyə vadar edən digər səbəblər də mövcuddur.

Qayğı öhdəliyi

Məsul işə götürən kimi silahlı qüvvələrin hazırkı və keçmiş işçilərə qayğı göstərmək öhdəliyi var. Vəzifə başında olarkən, xüsusən də müharibə və ya müharibəyə oxşar şəraitlərdə silahlı qüvvələrin heyəti çox vaxt qorxulu və həyat üçün təhlükəli vəziyyətlərə məruz qalır. Veteranların çoxu silahlı qüvvələri tərk etdikdən sonra belə xidmətlərinin nəticələrindən əziyyət çəkir, məsələn, posttravmatik stress (PS), fiziki sağlamlıq problemləri və fiziki qüsurlar hiss edirlər. Dövlətlərin qanuni öhdəliyi olmasa da, mənəvi borcu veteranların qayğısına qalmaqdır.

432 Kristofer Dandeker, Simon Vesseli, Emi İversen, və Con Ros, "Adda nə var? 'Veteranlar'-ın Müəyyənləşdirilməsi və Onlara Qayğı: Birləşmiş Krallıq Beynəlxalq Perspektivdə", Silahlı Qüvvələr və Cəmiyyət, № 2, yanvar 2006, səh. 161-177.

433 Baxın

Veteranlara dair düzgün siyasət orduya əsgərlərin cəlb olunmasını və qorunmasını dəstəkləyir

Veteranların qayğısına qalmaq işə gətirən kimi silahlı qüvvələrin marağındadır, çünki veteranlar üçün təkmilləşdirilmiş xidmətlər orduya cəlb etmə stimulu kimi görünə bilər. Bundan başqa veteranlara mükəmməl imtiyazların verilməsi hazırkı və gələcək silahlı qüvvələr heyətinə silahlı qüvvələrin məsul işə gətirən olduğunu göstərir. Digər tərəfdən, veteranlarla zəif rəftara dair neqativ ad potensial gələcək çağırışçıları silahlı qüvvələrə daxil olmaqdan çəkindirə bilər. Bu həm də silahlı qüvvələrdə xidmət edənlər, xüsusən də mülki həyata qayıtmaq ərafəsində olanlara, həmçinin silahlı qüvvələri artıq tərk etmişlər arasında narazılığa gətirib çıxara bilər⁴³⁴.

Veteranlara qayğı daha geniş sosial gündəliyi dəstəkləyir

Xüsusi hərbi sosial qaydaların daha geniş sosial məqsədlərə xidmət etməsi mübahisə mövzudur. Veteranlara, xüsusən də həssas və ya evsizlərə kömək etmək sosial istisna ilə məşğul olan daha geniş gündəliyə töhfə verir.

Hərbi həyatdan mülki həyata keçid

Digər (qeyri-veteran) keçmiş kişi və qadın hərbi qulluqçularla bağlı məsələ kimi ümumilikdə cəmiyyət, silahlı qüvvələr və fədlər (xüsusən cavan) veteranların vətəndaşlar kimi uğurlu karyeraya malik olması üçün xüsusi tədbirlərin görülməsində maraqlıdır. Bu təkcə ayrıca kişi və qadın hərbi qulluqçular üçün deyil, həm də işə gətirən kimi silahlı qüvvələr üçün vacibdir. Əgər iş axtaranlar keçmiş hərbiçi kişi və qadınlar üçün silahlı qüvvələrin fəal siyasət aparmasını görsələr, onlar silahlı qüvvələrlə işləməkdə daha maraqlı ola bilərlər. Bununla da, bu cür siyasət hazırkı silahlı qüvvələr heyətini də qane edir.

Veteranlar münaqişə sonrası vəziyyətlərdə

Veteran məfhumu münaqişə sonrası dövlətlərdə xüsusi məna kəsb edir. Təəssüf ki, ATƏT-in bəzi iştirakçı Dövlətləri müharibə ilə üzləşmişlər, məsələn qərbi Balkan ölkələri. Keçmiş Yuqoslaviyada müharibələr başa çatdıqdan sonra bütün qərbi Balkan dövlətləri öz silahlı qüvvələrində ixtisarlara etməyə və orduda yenidənqurma işləri aparmağa başlamışdır. Müharibədə iştirak edən hər bir ölkə bir çox insanı ordu sıralarına daxil etmiş, lakin bu insanlara sülh sazişləri bağlandıqdan sonra orduda ehtiyac qalmamışdır. Hər bir ölkə müxtəlif çətinliklərlə üzləşir, lakin buna baxmayaraq, onlar öz silahlı qoşunlarının heyətini ixtisara salmışlar. Veteranların hamısının mülki vətəndaşlar arasında firavan yaşamaq üçün lazımı təcrübəsi və bacarığı olmur. Müvafiq tərxisetmə proqramı olmadan iştirakçı ölkələrin silahlı qüvvələri iqtisadi cəhətdən özünü təmin edə bilmir. Veteranlara dair müvafiq proqramlar olmasa, bir çox keçmiş əsgərlərin cəmiyyətə təkrar inteqrasiyası zəif olacaq yaxud heç inteqrasiya olmayacaq.

2. İnsan Hüquqlarına dair Beynəlxalq Öhdəliklər

Digər vətəndaşlar kimi veteranların da sosial və iqtisadi hüquqları olmalıdır. Bu məqsədlə, ATƏT-in bütün iştirakçı Dövlətləri veteranlara aid öhdəlik götürmüşlər. Məsələn, dövlətlər "iqtisadi [və] sosial ... hüquqların effektiv tətbiq edilməsini təşviq etməyi və şövləndirməyi" qarşılıqlı məqsəd qoymuşlar⁴³⁵. Bunun üçün dövlətlər "iqtisadi, sosial və digər insan hüquqları və əsas azadlıqlar sahəsində öz hüquq, qanun və siyasətlərini inkişaf etdirməli və bu hüquq və azadlıqların səmərəli şəkildə yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün onları praktikaya tətbiq etməlidirlər"⁴³⁶. Bu məqsədlə dövlətlər "işəgötürmə, evlə təmin olunma, sosial təhlükəsizlik [və] sağlamlıq kimi sahələrdə mövcud olan problemlərə xüsusi diqqət yetirəcəkdir"⁴³⁷. ATƏT-in iştirakçı Dövlətləri həmçinin bu hüquqların "qanunla nəzərdə tutulandan başqa heç bir məhdudiyətə tabe tutulmadan və beynəlxalq qanunlara əsasən götürüdükləri beynəlxalq öhdəliklərə uyğun olaraq" tətbiq ediləcəyinə söz vermişlər⁴³⁸. Son olaraq, iştirakçı Dövlətlər həmçinin

434 Baxın səh. 167 və 169.

435 Helsinki 1975, Maddə VII, para. 2.

436 Vyana 1989, para. 13.1.

437 Baxın, para. 14.

438 Baxın, para. 21.

“bu məhdudiyyətlərdən sui-istifadə edilməsinə imkan verməyəcəklərinə” dair öhdəlik götürmüşlər⁴³⁹.

Bu hüquqlar veteranlara necə şamil olunur? Digər vətəndaşlar kimi veteranların da normal səhiyyə qayğısı, evlə və işlə təmin olunma və sosial təhlükəsizliyə hüququ var. Sözsüz vurğulamaq lazımdır ki, bu sosial və iqtisadi hüquqlar müəyyən mənada siyasi və mülki hüquqlardan fərqlənir və fərq ondadır ki, əvvəlkilər əldə edilməli və çatmalı məqsəddir. Digər tərəfdən, mülki və siyasi hüquqlar dərhal və tam şəkildə tətbiq edilməlidir. Digər bir fərq ondadır ki, sosial və iqtisadi hüquqları milli səviyyədə tətbiq etmək üçün siyasət və ölçülər tələb olunur, siyasi və mülki hüquqlar üçün isə milli səviyyədə hüquqi tənzimləmə tələb olunur. Bu səbəbə görə, müəyyən dövlət öz milli qanunvericiliyində müvafiq hüququ qəbul etməsə, ATƏT-in sosial və iqtisadi hüquqlar sahəsində üzərinə götürdüyü öhdəliyə əsasən həmin hüquq avtomatik olaraq milli səviyyədə qüvvəyə minə bilməz. Bundan əlavə, veteranların sosial və iqtisadi hüquqlardan bəhrələnməsi üçün veteranlara dair siyasətlərə ümumi ayrı-seçkilik qadağası tətbiq edilir. Dövlət gender, irq, dil, sosial mənsubiyyətinə, milli azlıqla əlaqə, siyasi və ya digər fikrinə görə müəyyən bir veteran qrupunu digərindən üstün yaxud aşağı tuta bilməz.

Veteranlara bərabər səviyyədə tətbiq olunan digər bir əhəmiyyətli hüquq ədalətli məhkəmə hüququdur. Əgər veteranların onlara olunan rəftarla əlaqədar hökümətə qarşı iddiası varsa, ədalət sisteminə müraciət edə bilməlidirlər.

3. Veteran kimdir? – Müxtəlif Milli Yanaşmalar

“Veteran kimdir?” sualına konkret bir cavab yoxdur. Bir ölkənin digər ölkə ilə müharibə etməsi, vətəndaş müharibəsi etməsi yaxud sülh əməliyyatları keçirməsindən asılı olaraq, ölkələr veteran anlayışını müxtəlif şəkildə izah edə bilər. Burada həmçinin keçmişdə baş vermiş müharibə yaxud qarşıdurmaların ölkə ənənələrinə görə necə qarşılınması və xatırlanması da əhəmiyyət kəsb edir. 18.1 sayılı qutuda ATƏT-in seçilmiş iştirakçı Dövlətlərində veteranlara yanaşmalara dair icmal verilmişdir.

439 Baxın

Qutu 18.1

ATƏT-in Seçilmiş İştirakçı Dövlətlərində Veteranlara Müxtəlif Yanaşmalar⁴⁴⁰

	Almaniya	Keçmiş Yuqoslaviya Respublikalarından Makedoniya II	İspaniya	Bosniya və Herseqovina	Bolqarıstan	Rumıniya	Serbiya	Albaniya
Veteran kimdir?	Hüquqi statusu yoxdur	Dünya Mühəribəsində və 1945-1949-cu illər arasında Yunanistan Demokratik Ordusunda iştirak etmiş döyüşçülər	İspaniya silahlı qüvvələrində yaxud Mülki Müdafiə Qüvvələrində xidmət etmiş hər hansı bir şəxs	I və II Dünya Mühəribələrində və regiondakı digər müharibələrdə iştirak etmiş döyüşçülər	Milli maraqlar və ərazi bütövlüyünü qorumaq üçün Bolqarıstanın aparacağı müharibədə birbaşa iştirak etmiş hər hansı əsgər	Alman hərbi qüvvələrində xidmət etmiş məcbur edilmiş döyüşçülər daxil olmaqla, stülmərəmli və antiterrorizm əməliyyatlarında iştirak etmiş hərbiçilər	I və II Dünya Mühəribələrində iştirak etmiş döyüşçülər; avqust 1990-cı ildən bəri silahlı münaqişələrdə iştirak etmiş hərbiçilər	II Dünya Mühəribəsinin iştirakçıları
Nəçə?	Rəsmi olaraq veteranlar yoxdur	Təqribən 17,000	Veteranlar Assosiasiyasında 40,000 və üstüqəl müəyyən silahlı qüvvələrə aid şəxslər	Heç bir məlumat yoxdur	29,000-30,000	Təqribən 300	Təqribən 400,000	Təqribən 20,000
Milli veteran günü mövcuddürmü?	Yoxdur	11 oktyabr	Bəli, lakin tarix müəyyən edilməyib; adətən oktyabrda keçirilir	4 iyul, II Dünya Mühəribəsi Veteranları Günü	6 may, Qəhrəmanlıq və Ordu Günü	9 May Qələbə Günü	Yoxdur	29 noyabr, Müstəqillik Günü
Veteranlarla iş üzrə hökumət və qeyri-hökumət təşkilatları mövcuddürmü?	Assosiasiyalar	Əmək və Sosial Siyasət Nazirliyinin Öhdəliyi	Qeyri-hökumət: Silahlı Qüvvələr Veteranları Assosiasiyası	Nazirlik nəzdində veteranlarla iş üzrə şöbə	Veteranlarla iş üzrə müəyyən bir Nazirlik təyin edilməyib; öhdəliklər bir neçə nazirlik arasında paylaşılmışdır	Assosiasiyalar, Müdafiə Nazirliyi nəzdində şöbə	Əmək, Məşğulluq və Sosial Siyasət Nazirliyi	Müdafiə Nazirliyinin Xüsusi Şöbəsi
Veteranlar üçün xüsusi xidmətlər mövcuddürmü?	Heç bir	Mühəribə əlillərinə maddi yardım, əlill ailələrinə maddi yardım, əlillərə maddi yardım, maddi yardım, qayğı təminatı, ortopedik təminat, tibbi təminat	Üzvlərə qarşılıqlı dəstək və könüllü fəaliyyətlər üçün müəyyən maliyyə dəstəyi	Əlillər üçün pensiyalar, subsidiyalar və müəyyən kateqoriyalar üçün əlavə subsidiyalar	Tibbi təchizatlar (qiymətlərin 75%-i dövlət büdcəsindən ödənilir); onları yaşadıqları ərazidə ictimai nəqliyyat vasitələrindən pulsuz istifadə; qocalar evlərində sosial himayə xidmətlərindən və sığınacaqla təmin olunma xidmətindən güzəştli istifadə; ictimai və hərbi bufetlərdən istifadə; tibbi müalicə üçün güzəştli qiymətlər	Pulsuz nəqliyyat evlə təmin olunma, vergilərdən azad edilənə, pulsuz tibbi qayğı	Qanunlara müvafiq xüsusi sosial müdafiə	Mühəribə veteranlarına mükafat, xüsusi sahiyyə xidmətləri, pulsuz ictimai nəqliyyat

440 Məlumat Albaniya Parlamentindən, Bosniya və Herseqovina Parlamentindən, Bolqarıstan Parlamentindən, keçmiş Yuqoslaviya Respublikalarından olan Makedoniyadan (Makedoniya Veteranlar Assosiasiyası ilə əməkdaşlıq çərçivəsində), Danimarkanın Hərbi Personalla iş üzrə Departamentindən, Almaniya Müdafiə Nazirliyindən, Rumıniya Parlamentindən, Serbiya Parlamentindən və İspaniya Silahlı Qüvvələri Veteranları Assosiasiyasından (Hermandad de veteranos de las Fuerzas Armadas) əldə edilmişdir.

Bütün keçmiş kişi və qadın hərbi qulluqçular veteranlardır ATƏT-in iştirakçı Dövlətlərindən bəziləri veteran məfhumunu daha geniş şəkildə izah edir, bu yanaşmada qarşıdurma bölgələrində iştirak edib etməməsindən asılı olmayaraq silahlı qüvvələrdə xidmət göstərmiş hər bir şəxs veteran sayılır. Məsələn, Birləşmiş Krallıqda bir gündən artıq xidmət etmiş bütün şəxslər, eləcə də onların ailə üzvləri veteran sayılır. Hesablamalara görə Birləşmiş Krallıqda təqribən 10 milyon keçmiş kişi və qadın hərbi qulluqçular, dul qadın və kişi və onların ailə üzvləri mövcuddur; bu şəxslər Britaniya əhalisinin 16 faizini təşkil edir⁴⁴¹. Birləşmiş Krallığın veteranlara dair siyasətini Veteranlarla İş üzrə Agentlik həyata keçirir, bu agentliyin əsas vəzifələri müharibə əlilləri üçün pensiya proqramının və silahlı qüvvələr kompensasiya proqramının (hərbi xidmət zamanı yaralanma, xəstəlik yaxud ölüm halları ilə əlaqəli kompensasiyaların verilməsi) tənzimlənməsi, eləcə də istiqamət və məsləhət vermək, praktik yardım göstərməkdən ibarətdir⁴⁴². Bununla yanaşı, veteranlar dövlət hesabına dünyanın istənilən yerindəki döyüş bölgəsini və müharibə qəbiristanlığını ziyarət edə bilər.

Digər bir nümunə Birləşmiş Ştatlardır, burada 90 gündən artıq xidmətdə olmuş və xidmətini şərəflə bitirmiş keçmiş kişi və qadın hərbi qulluqçular veteran hesab olunur. Bununla yanaşı, müharibə şəraitində bir gün belə xidmət etmiş hərbiçilər müharibədə iştirak etmiş veteran hesab olunurlar. Müharibə veteranları müxtəlif imtiyazlardan faydalana bilər. Müharibə şəraitində xidmət statusu yalnız Konqres tərəfindən elan edilmiş müharibədə əldə edilə bilər. Bununla yanaşı, Konqres müəyyən bir münaqişəni də müharibə şəraiti kimi təyin edə bilər, belə halda münaqişənin başlanması və sonu, eləcə də coğrafi ərazi dəqiqliklə Konqres tərəfindən qəbul edilmiş qanunvericilikdə təyin edilməlidir⁴⁴³.

Kanadada keçmişdə Kanada Silahlı Qüvvələrində xidmət etmiş və Milli Müdafiə Nazirliyinin bütün peşəkar hərbi vəzifə öhdəliklərini yerinə yetirmiş istənilən şəxs veteran sayılır.

Bu üç ölkənin ortaq cəhəti odur ki, onlar veteran məfhumunu nisbətən geniş şəkildə izah edirlər: hərbi xidmətdə olmuş bütün şəxslər veterandır. Buna baxmayaraq, veteranlar əlillik, xəstəlik, müharibə şəraitində, yaxud müharibəyə oxşar şəraitdə xidmət etmək kimi imtiyazlardan faydalanmaq üçün müəyyən meyarlara cavab verməlidir.

Aktiv şəkildə xidmət etmiş keçmiş hərbiçilər

İkinci qrupdakı dövlətlərdə yalnız müharibə şəraiti yaxud müharibəyə oxşar şəraitdə (məsələn, sülh əməliyyatları) xidmət etmiş silahlı qüvvələrin heyəti veteran hesab olunur. Bu yanaşma 1990-cı ildən bəri Niderlandda tətbiq olunur, burada II Dünya Müharibəsində, İndoneziya (1945-1950), Yeni Qvineya (1945-1962) və 2006-cı ildə Əfqanıstanda keçirilmiş sülh əməliyyatlarında (1950-1953 illər arasında Koreyada BMT-nin keçirdiyi sülh əməliyyatları ilə başlanmışdır) iştirak etmiş əsgərlər bu kateqoriyaya daxildir⁴⁴⁴. Belçika da bu ikinci qrup dövlətlərə aiddir, burada I və II Dünya Müharibələrində, Koreya Müharibəsində yaxud Konqradakı hərbi əməliyyatlarda, eləcə də sülh əməliyyatlarında iştirak etmiş bütün keçmiş kişi və qadın hərbi qulluqçular veteran hesab olunur⁴⁴⁵.

Rusiya Federasiyası da özünün Veteranlara dair 1995-ci ildə qəbul edilmiş qanununa görə

441 <<http://www.veteransagency.mod.uk>> saytında, Dandeker və başqaları, sitat gətirilən mətnə, 432 sayılı qeyddə Birləşmiş Krallığın Müharibə Veteranları Agentliyi tərəfindən təqdim edilmiş rəmi hesablamalara görə Birləşmiş Krallıqda mövcud olan 13 milyon veteran və onların ailə üzvləri Britaniya əhalisinin 20 faizini təşkil edir, səh. 165.

442 Birləşmiş Krallığın Xidmət Heyəti və Veteranlar Agentliyinin əsas funksiyaları <http://www.veteransagency.mod.uk/about_us/about_us.html> linkində təsvir edilmişdir

443 J.M.P Weerts, "Het Nederlands veteranenbeleid in internationaal perspectief", Militaire Spectator, Cild. 169, № 5, 2000, səh. 245-253.

444 Niderland Müdafiə Nazirliyi 2000-ci ildə veteranlara qayğı göstərilməsinə dair siyasət təlimatları nəşr etdirmişdir. Orijinal sənədin adı belədir: "Zorg voor veteranen in samenhang: Hoofdlijnen van het veteranenbeleid", Haaqa Konvensiyası, 2000-ci il.

445 Müharibə Əlilləri, Veteranları və Qurbanları ilə iş üzrə Belçika Milli İnstitutunun <<http://www.niooo.be/PAGES/wie.html>> ünvanındakı veb sahifəsinə baxın.

bu qrupa daxildir⁴⁴⁶. Hazırda veteranlar haqqında hüquqi müəyyənləşdirməyə əsasən 1 milyona yaxın II Dünya Müharibəsi (Rusiyada Böyük Vətən Müharibəsi kimi tanınır) iştirakçısı və əmək qabiliyyətini itirmiş; 9,5 milyon arxa cəbhədə işləmiş şəxs (II Dünya Müharibəsində arxa cəbhədə işləyənlər); Leninqradın mühasirəsindən xilas olmuş 200 000-dən artıq şəxs; 19,4 milyon əmək veteranı; 1,4 milyondan artıq müharibə veteranı; 300 000 silahlı qüvvələr veteranı; və 22 000 yüksək riskli vəziyyətlərə məruz qalmış veteran mövcuddur⁴⁴⁷. Bu veteran qrupları sistemi Rusiya cəmiyyətində müharibə veteranlarına verilən əhəmiyyəti vurğulayır. Veteranlara verilən əhəmiyyət veteranlarla iş üzrə parlamentar komitənin mövcudluğundan da məlum olur⁴⁴⁸. Əslində bu siyahıda veteranların iyerarxiyası göstərilir və müxtəlif qruplardakı veteranlara müxtəlif imtiyazlar və qayğı təmin edilir⁴⁴⁹. Ən çox imtiyazlardan faydalanan qrupu Böyük Vətən Müharibəsində xidmət etmiş əsgərlər təşkil edir. Onlara verilən imtiyazlara işlə təmin olunma və təhsil zəmanəti, eləcə də tibbi xidmətlər, evlə təmin olunma, vergi endirimləri və nəqliyyat daxildir⁴⁵⁰.

Hər iki Dünya Müharibəsində iştirak etmiş veteranların sayı illər keçdikcə azalır, xaricdə keçirilən hərbi əməliyyatlarda iştirak edənlərin sayı isə günü-gündən artmaqdadır. Dövlətlər getdikcə daha çox başa düşür ki, bu yeni veteranlar və ailələrinin aid olduğu qrupun ehtiyaclarını da təmin etmək lazımdır. Məsələn, Rumuniyada 2006-cı ilin oktyabr ayından etibarən xaricdə keçirilmiş hərbi əməliyyatlarda yaxud Rumuniyada keçirilmiş antiterrorizm əməliyyatlarında ardıcıl yaxud ümumilikdə minimum dörd ay iştirak etmiş hərbi heyət, eləcə də hava patrulları və dəniz qüvvələrinin heyətinə hərbi veteran şərəfli adı verilməyə, eyni meyarlara cavab verən mülki heyətə isə veteran adı verilməkdədir. Əgər bir şəxs əmək qabiliyyətini itirmişə, müvafiq əməliyyatda hansı müddətə iştirak etməsindən asılı olmayaraq həmin şəxsə hərbi yaxud mülki veteran adı verilməkdədir. Əmək qabiliyyətini itirmiş hərbi yaxud mülki veteranların Müdafiə Nazirliyində işlərinə davam etmə hüququ vardır⁴⁵¹.

Yalnız I və II Dünya Müharibələrinin əsgərləri

Üçüncü qrupa yalnız I və II Dünya Müharibələrində xidmət etmiş əsgərləri veteran kimi tanıyan ölkələr daxildir. Buraya Keçmiş Yuqoslaviya Respublikalarından Makedoniya (1945-1949-cu illər arasında Yunanıstan Demokratik Ordusunda iştirak etmiş döyüşçülər də daxildir), Albaniya və Bolqarıstan daxildir.

Rəsmi olaraq heç bir veteran mövcud deyil

Dördüncü qrupa veteranların rəsmi olaraq mövcud olmadığı ölkələr daxildir. Məsələn, keçmiş əsgərlər üçün heç bir hüquqi veteran statusunun olmadığı Danimarka və Almaniya. Almaniyanı ələ alsaq, 1945-ci ildən əvvəl mövcud olmuş Almaniya silahlı qüvvələrinin ənənələrini davam etdirməmək rəsmi siyasətdir. Lakin bu, o demək deyil ki, hər iki Dünya Müharibəsində yaxud sülhəratma əməliyyatlarında xidmət etmiş şəxslərə heç bir qayğı göstərilir. Ümumi qanunlara əsasən yaxud özəl qurumlar tərəfindən qayğı göstərilir. Məsələn, II Dünya Müharibəsinin iştirakçılarna 1955-ci ildə Almaniya silahlı qüvvələri (Bundeswehr) yaranadək qayğı göstərilməli idi. 1945-1955-ci illər arasında qayğı göstəriləcək ordu yox idi. II Dünya Müharibəsindən sonra Almaniyanın ilk sosial siyasətlərindən biri mülki vətəndaşlar, əsgərlər və onların ailələri daxil olmaqla, müharibə qurbanlarının qayğısı ilə məşğul oldu. II Dünya Müharibəsindən sonra mülki vətəndaşlar, əsgərlər və onların ailələri daxil olmaqla, müharibə qurbanlarına qayğı sahəsində sosial siyasətlər. Tibbi müalicəyə gəldikdə, Almaniyanın keçmiş kişi və qadın hərbi qulluqçular üçün hərbi səhiyyə sistemi heç bir müalicə xidməti göstərmir. Onlar-

446 1995-ci ildə qəbul edilmiş Veteranlara dair Qanunun Rus dilindəki versiyası <http://www.consultant.ru/popular/veteran/31_1.html#p30> linkində baxmaq olar.

447 Dövlət Dumasının Veteranlarla İş üzrə Komitəsinin 2005-ci ilə hesabatına (yalnız rus dilində) <<http://www.duma.gov.ru/veteran/otshet/2005.htm>> linkində baxmaq olar.

448 Dövlət Dumasının Veteranlarla İş üzrə Komitəsi 2003-cü ilin iyul ayında yaradılmışdır, <<http://www.duma.gov.ru/veteran/>> linkinə bax.

449 Əlaqə üçün şəxs: Sankt Peterburq Universitetinin Baş Mühazirəçisi və Bristol Universitetinin (BK) Araşdırmaçısı Dr. Nataliya Danilova.

450 Nataliya Danilova, "Veteranlar üçün sosial siyasət: konsepsiyanın hazırlanması və Rusiya modelinin araşdırılması", araşdırma təklifi, Bristol Universiteti, 2006-cı il.

451 Bu informasiya hərbi əməliyyatlarda iştirak etmiş ordu heyətinin şücaətlərinin tanınmasına dair 25 oktyabr 2006-cı ildə qəbul edilmiş 82 sayılı Hökumət Qərarında qeyd edilmişdir.

la digər keçmiş mülki xidmətçilər kimi rəftar edilir: dövlət tibbi müalicə xərclərinin 70 faizini ödəyir; 30 faizini isə keçmiş kişi yaxud qadın hərbi qulluqçular, yaxud özəl tibbi sığorta təşkilatları ödəyir. Əmək qabiliyyətini itirmiş veteranların maraqları özəl assosiasiyalar yaxud əksər hallarda isə özəl, regional fondlar tərəfindən qorunur (məsələn, Almaniya Sosial Assosiasiyası). Bu siyasət 1949-cu ildə Almaniya Federativ Respublikasının qurulmasından bəri mövcuddur⁴⁵².

Veteranlar: münaqişə sonrası dövlətlər

Qərbi Balkanlardakı ATƏT-in iştirakçı Dövlətləri 1990-cı illərdə münaqişə və vətəndaş müharibəsinə məruz qalmışlar ki, bu da veteranların statusuna təsir göstərmişdir (I və II Dünya Müharibəsi veteranlarından əlavə). Məsələn, Bosniya və Herseqovinada vətəndaş müharibəsində iştirak etmiş hər üç hərbi qüvvədən veteranlar mövcuddur. Onların hər birinin veteranların statusuna dair öz qaydaları vardır. Bosniya və Herseqovinada veteranlarla iş üzrə nazirlik yoxdur, lakin hər bir strukturda veteranlara dair assosiasiya mövcuddur⁴⁵³. Serbiyada veteranların hüquqları konstitusiya ilə qorunur. Bu hüquqların qorunması üzrə siyasət dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilir və bir sıra qanunlarla tənzimlənir: Yuqoslaviya Federal Respublikasının Veteranların, Əmək Qabiliyyətini İtirmiş Veteranların və Vəfat etmiş Veteranların Ailələrinin Əsas Hüquqlarına dair Qanunu (hələ də qüvvədədir) və Veteranların, Əmək Qabiliyyətini İtirmiş Veteranların və Vəfat etmiş Veteranların Ailələrinin Hüquqlarına dair 1998-ci ildə qəbul edilmiş Qanun. Serbiya hazırda bu qanunları veteranlar və əlillərin mühafizəsinə dair vahid bir qanun çərçivəsində birləşdirməkdədir (Milli Assambleyada müzakirəyə qoyulmuşdur). Yuxarıda qeyd olunmuş 1998-ci il Qanununa əsasən, I yaxud II Dünya Müharibəsində iştirak etmiş istənilən Yuqoslaviya vətəndaşı (anti-faşizm hərəkatında), eləcə də 1990-cı ildən sonra silahlı əməliyyatlarda iştirak etmiş hər hansı bir şəxs veterandır. Hesablamalara əsasən, son kateqoriyaya təqribən 400,000 veteran daxildir. 1998-ci il qanununda həmçinin qeyd edilir ki, silahlı qarşıdurmalar yaxud sülh dövründə əmək qabiliyyətini itirmiş hərbi heyətə (cari silahlı qüvvələr heyəti daxil olmaqla) xüsusi qayğı göstərilməlidir. Sülhməramlı Əməliyyatlara dair Qanuna əsasən, heyətin xəsarət alması, xəstələnməsi yaxud ölümü hallarında bəhs olunan əməliyyata rəhbərlik edən beynəlxalq təşkilatların qaydalarına əsasən kompensasiya ödəniləcəkdir⁴⁵⁴.

4. Siyasətlər

Yardımlı kim alır?

Veteranların haqqı olan imtiyazları təyin etmək üçün Dövlətlər müxtəlif yanaşmalar işləyib hazırlamışlar. ATƏT-in əksər iştirakçı Dövlətlərində münaqişənin növündən (II Dünya Müharibəsinin veteranları / son dövrlərdəki münaqişələrin veteranları) və xidmət zamanı əmək qabiliyyətinin itirilib itirilməməsindən asılı olaraq, müxtəlif kateqoriyalardakı veteranlara müxtəlif növ dəstək verilir.

Məsələn, Kanada ehtiyaclara əsaslanan yanaşma hazırlamışdır. Veteranların xüsusi ehtiyaclarından asılı olaraq və müəyyən şərtlərin ödənilməsi halında müəyyən bir veteran rehabilitasiya, maddi güzəştlər, işlə təmin olunma və əmək qabiliyyətinin itirilməsinə görə ödənişlər kimi bir sıra xidmətlərlə təmin oluna bilər⁴⁵⁵.

Rumıniya və Rusiyada isə II Dünya Müharibəsi veteranları son dövrdəki münaqişələrin veteranlarından fərqli imtiyazlar əldə edirlər. Rumıniyada II Dünya Müharibəsi veteranları və onların ailələri müəyyən pulsuz qatar səyahətlərindən istifadə edə, bələdiyyənin icimai nəqliyyatından pulsuz istifadə edə bilər, vergidən azaddırlar, evlə təmin olunurlar (kirayə evlərə üstünlük verilir), eləcə də pulsuz tibbi xidmətlərdən faydalanırlar (tibbi müalicə üçün pulsuz talonlar daxildir)⁴⁵⁶. Rumıniyanın son dövrlərdəki veteranlarına edilən əsas güzəşt onlara xəsarət yaxud əmək fəaliyyətini itirdikdə silahlı qüvvələrdə

452 Almaniya silahlı qüvvələrinin nümayəndələri ilə əlaqə, Noyabr 2006-cı il.

453 Bosniya və Herseqovinanın parlamentar müdafiə komitəsi heyəti ilə əlaqə.

454 Serbiyanın parlamentar müdafiə komitəsi heyəti ilə əlaqə.

455 "Yeni Veteranlar Xartiyası: CF Veteranları və onların Ailələri üçün", Kanada Veteranlarla İş İdarəsi, Ottava, 2006, bu linkə baxın <<http://www.vac-acc.gc.ca/clients/sub.cfm?source=Forces/nvc>>.

456 Rumıniya və Rusiyanın parlamentar müdafiə komitələrinin heyəti ilə əlaqə.

işləməyə davam etmə hüququ verilməsidir.

Evsiz insanlar daha çox qayğıya ehtiyacı olan və xüsusi risk daşıyan veteran qrupuna daxildir. Sistemli araşdırmalar və qəzet hesabatları göstərir ki, veteranlar adətən evsizlər arasında çoxluq təşkil edir. Məsələn, ABŞ-ın Veteranlarla İş üzrə Departamentinin hesablamalarına görə, hər gün 2 milyon evsiz insan (qadın və kişi) çöldə qalır, ilin müxtəlif dövrlərində evsiz qalanları da buraya əlavə etsək, bu rəqəm ikiqat artacaqdır. Geri qalan veteranların əksəriyyəti isə yoxsulluğa, ailədən dəstək almadıqlarına, ucuz otellərdə yaxud şəraitəz evlərdə standartlara cavab verməyən vəziyyətdə yaşadığına görə, demək olar ki, evsiz sayıla bilər⁴⁵⁷. 18.2 sayılı qutuda ABŞ-da evsiz veteranların problemlərinin necə həll olduğu göstərilir.

Qutu 18.2

Birləşmiş Ştatlar: Evsiz Veteranlara Yardım⁴⁵⁸

Veteranlarla İş üzrə Departament (Vİ) evsiz veteranlara mümkün qədər müstəqil və rahat yaşamaq üçün xüsusi hazırlanmış bir sıra xüsusi proqramlar və təşəbbüslər təklif edir. Əslində, Vİ evsiz insanlara hərtərəfli yardım göstərən yeganə Federal təşkilatdır. Yalnız veteranlara və onların ailələrinə xidmət göstərilməsinə baxmayaraq, Vİ-nin evsizlərə dair əsas proqramları ölkədə evsizlərə qayğı və yardım xidmətləri göstərən ən iri şəbəkəni təşkil edir.

- “İlk dəfə 1987-ci ildə təsdiqləndikdən bəri Vİ-nin evsiz veteranlara qayğı sahəsində xüsusi proqramları inkişaf etmiş və işləyib hazırlanmışdır. Proqramlar çərçivəsində aşağıdakı xidmətlər davamlı şəkildə təmin edilməyə çalışılır:
- “küçələrdə və sığınacaqlarda yaşayan, başqa heç bir şəkildə yardım almaları mümkün olmayan veteranların köməyinə çatmaq;
- “kliniki müayinələr, zərərli maddələrə vərdiş daxil olmaqla, fiziki və psixiatrik pozuntulara qarşı müalicəyə göndərmək;
- “uzun müddət sığınacaqlarda qalanlara keçid dövrü ilə əlaqəli yardım, vəziyyətin idarə edilməsi və reabilitasiya;
- “işlə təmin olunmaqda yardım və mümkün gəlir mənbələri ilə əlaqələndirmə; və
- “daimi yaşayış yeri ilə təmin etmə.”

Veteranlara kim qayğı göstərir və imtiyaz verir?

Veteranlara qayğı çərçivəsində dövlətlər bir sıra veteranlara yardım proqramları və strategiyaları işləyib hazırlamışdır⁴⁵⁹.

İlk olaraq, bəzi dövlətlərdə, xüsusən də I və II Dünya Müharibələrində çox sayda itki vermiş dövlətlərdə, veteranlarla iş üzrə xüsusi nazirliklər mövcuddur, məsələn Kanada Veteranlarla İş yaxud ABŞ Veteranlarla İş üzrə Departament (Vİ)⁴⁶⁰. Vİ ABŞ hökumətinin ikinci ən böyük departamentidir, onun təqribən 250 000 işçisi var və 2008-ci il üzrə təqribən \$86,7 milyard büdcəsi olmuşdur⁴⁶¹. Vİ üç siyasət sahəsinə diqqətini yönəltmişdir: Veteran İmtiyazları Administrasiyası, Veteranların Sağlamlığı Administrasiyası və Milli Qəbiristanlıq Administrasiyası.

İkinci qrupdakı dövlətlərdə veteranlara qayğı öhdəliyi müdafiə nazirliyi ilə digər nazirliklər arasında bölüşdürülür, veteranlara dair siyasəti isə xüsusi institutlar, fondlar yaxud agentliklər həyata keçirir. Buna nümunə olaraq Birləşmiş Krallığı və Niderlandı göstərmək olar. Veteranlar İnstitutu – bu təşkilat vasitəsilə Müdafiə Nazirliyi ən nüfuzlu veteranlar assosiasiyası ilə əməkdaşlıq edir – 2000-ci ildən bəri Niderlandda fəaliyyət göstərir. İnstitutun məqsədi Hollandiyalı veteranlar və onların ailələrinin tanınmasını təşviq etmək və onlara qayğı göstərilməsidir. İnstitut tibbi və hüquqi məsləhətlə yanaşır

457 Riçard Tesler, Robert Rosenhek və Geyl Qamaçe, “Könüllü Qüvvələrin Evsiz Veteranları: Sosial Seçim Perspektivi”, Silahlı Qüvvələr və Cəmiyyət, Nəşr. 29, №. 4, 2003-cü ilin yayı, səh. 509-524; “Evsiz Veteranlar”, ABŞ-ın Veteranlarla İş üzrə Departamenti, <<http://www1.va.gov/homeless>>; Dandeker və başqaları, sitat gətirilən mətndə, qeyd 432, səh. 166-167.

458 ABŞ-ın Veteranlarla İş üzrə Departamenti, 2006; Tesler və başqaları, baxın.

459 Weerts, sit. gətirilən mətndə, qeyd 443.

460 Kanada Veteranlarla İş Departamenti üçün <<http://www.vac-acc.gc.ca/general>> linkinə baxın; ABŞ-ın Veteranlarla İş üzrə Departamenti üçün <<http://www.va.gov>> linkinə baxın.

461 <www.va.gov/budget/summary/index.htm> linkinə baxın.

peşəkar sosial işçilər vasitəsilə yardım edir və müxtəlif qayğı proqramları ilə xüsusi hədəf qruplara qayğı göstərir. Birləşmiş Krallıqda Müdafiə Nazirliyi Xidmət Heyəti və Veteranlar Agentliyi yaratmışdır, bu agentliyin məqsədi “işçi heyəti, pensiyalar, rifah, silahlı qüvvələrin üzvləri və veteranlara köməkçi xidmətlərin” inkişaf etdirilməsidir. Birləşmiş Krallıq nümunəsində işçi heyətinin idarə edilməsi agentliyi veteranlar agentliyi ilə birləşmiş, cari və keçmiş silahlı qüvvələr heyəti üçün inteqrasiya olunmuş “ömür” işçi heyəti siyasətinin təmin edilməsinə imkan yaradılmışdır⁴⁶².

Fransa başqa bir maraqlı nümunədir. Fransada Müdafiə Nazirliyi nəzdində və veteranlar üzrə nazir müavininin öhdəliyində iki institut hazırda veteranlara dair siyasət sahəsində işlər aparır. İlk olaraq, nazir müavini Veteranlarla İş üzrə Milli İdarənin (VİMİ) idarə heyətinin sədridir. VİMİ müdafiə nazirinin rəhbərliyində idarə olunan müstəqil dövlət təşkilatıdır və veteranlar və müharibə qurbanlarının maddi və mənəvi maraqlarını qoruma öhdəliyi daşıyır. VİMİ-nin mərkəzi ofisi hər bir Fransa dairəsi (departament) üçün mərkəzdən kənar icra olunan 100 xidmətlə müşayiət olunur. Bu xidmətlər veteranlar üçün kart və hüquqlarını təmin etmək, müəyyən sosial xidmətlər təmin etmək, geniş kütlələri veteranlar haqqında məlumatlandırmaq, digər xüsusi xidmətləri təmin etmək, eləcə də veteranlarla yerli inzibati idarələr arasında münasibətləri tənzimləmək kimi öhdəliklər daşıyır. Bundan əlavə, VİMİ təqaüdcü evləri və veteranların cəmiyyətə yenidən inteqrasiyasına kömək edən təlim institutları təmin edir⁴⁶³. VİMİ müdafiə nazirinin rəhbərliyində idarə edilməsinə baxmayaraq, onun ayrıca büdcəsi vardır. İkincisi, 1990-91 Körfəz Müharibəsində yeni veteranlar (müharibələrdə deyil, BMT-nin sülhməramlı əməliyyatları kimi başqa əməliyyatlarda xidmət göstərən aktiv heyət) üçün tibbi qayğı ehtiyacı bir daha vurğulanmışdır. Bu istiqamətdə Fransa veteranların sağlamlığına nəzarət üçün agentlik yaratmışdır (Qutu 18.3-ə bax).

Qutu 18.3

Fransa: Veteranların Sağlamlığına Nəzarət Agentliyi⁴⁶⁴

Fransa Veteranların Sağlamlığına Nəzarət Agentliyi (VSNA) cari və keçmiş silahlı qüvvələr heyəti üçün tibbi qayğı inkişaf etdirmək məqsədilə tədbirlər və siyasətlərin koordinasiyasına görə məsuliyyət daşıyır. Müdafiə Nazirliyi Baş Katibinin rəhbərliyi ilə fəaliyyət göstərən Qanunlar, Pensiyalar və Sosial Reinteqrasiya İdarəsi buna görə qismən öhdəlik daşıyır.

VSNA-nin dörd missiyası var: (1) ehtimal nümunələri aydınlaşdırmaq məqsədilə silahlı qüvvələr heyəti üçün peşə risklərinin xəritələşdirilməsi; (2) silahlı qüvvələr heyətinin karyerası barədə məlumatların toplanmasına dəstək, eləcə də qayğı göstərən mülki və hərbi institutlar şəbəkəsinin koordinasiyasında iştirak etmək; (3) əsasən baş qaldıran patologiyalara yer verilməklə, səhiyyə xidmətinin göstərilməsini təmin etmək və müvafiq epidemioloji araşdırmalara başlamaq; (4) veteranlar və əmək qabiliyyətini itirmiş hərbcilərə pensiyaların verilməsi ilə məşğul olan departament rəhbərliyinin öhdəliklərini əvəz etmədən, müvafiq elmi məsləhətlərin təmin edilməsi.

Norveç və Finlandiya kimi üçüncü qrup dövlətlərdə veteranlara qayğı öhdəliyi sosial məsələlər və səhiyyə ilə məşğul olan tamamilən başqa (qeyri hərbi) nazirliyin üzərinə düşür. Bu ölkələrdə veteranlara xüsusi yaxud müstəsna qayğı göstərilir, onların maraqları və ehtiyacları səhiyyə və sosial qayğı sistemləri tərəfindən ödənilir. Bu qrupdakı ölkələrdə adətən veteranların maraqlarını qoruyan müəyyən bir veteran assosiasiyası olur, məsələn, İspaniyada Silahlı Qüvvələr Veteranları Assosiasiyası, bu təşkilat üzvlərinə könüllü fəaliyyətlərə görə dəstək verir və müəyyən maliyyə yardımı göstərir.

ATƏT dövlətlərində veteran assosiasiyaları və özəl qeyri-kommersiya təşkilatları mövcuddur. Beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatı olan Dünya Veteranlar Federasiyası (DVF) dünyanın 84 ölkəsində 164 veteranlar assosiasiyasını əhatə edir. DVF II Dünya Müharibəsindən bəri baş vermiş münafişlərin qurbanlarını və müharibə veteranlarını,

462 Ətraflı məlumat üçün Xidmət Heyəti və Veteranlar Agentliyinin veb-saytına baxın <http://www.veterans-uk.info/about_us/about_us.html>.

463 Baxın: <<http://onac62.chez-alice.fr/onac/onac.htm>>.

464 Veteranların sağlamlığına nəzarət komitəsinin yaradılmasında dair 2004/524 sayılı, 10 iyun 2004-cü il tarixli Əmr, baxın: <<http://www.admi.net/jo/20040612/DEFD0400560D.html>>.

eləcə də sülhməramlı əməliyyatların veteranlarını bir araya gətirir⁴⁶⁵. DVF Yohannesburq, Cənubi Afrikada 2003-cü ilin dekabrında keçirilmiş 24-cü Ümumi İclasında Müharibə Veteranları və Müharibə Qurbanlarının Hüquqlarına dair Bəyannaməni qəbul etmişdir (Qutu 18.4-ə bax).

Qutu 18.4

Müharibə Veteranları və Qurbanlarının Hüquqlarına dair Bəyannamə, 6-cı maddə⁴⁶⁶

Dünya Veteranlar Federasiyası,

...

6. BMT-nin Üzv Dövlətlərini aşağıdakılara dair təcili tədbir görməyə çağırır:

- müharibə veteranları və müharibə qurbanları ilə əlaqəli qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi;
- sosial təhlükəsizlik, tibbi qayğı və digər müvafiq imtiyazlar;
- müharibənin psixososial çətinliklərinin yüngülləşdirilməsi, müharibə veteranları və müharibə qurbanlarının cəmiyyətə inteqrasiyası;
- əməliyyatdan əvvəl, sonra və əməliyyat zamanı sülhməramlı əməliyyatlar və oxşar əməliyyatların keçmiş heyətinə müvafiq qayğı göstərilməsi.

Veteranlara qayğı şəbəkəsinin maraqlı bir nümunəsi Danimarka praktikasında mövcuddur. Danimarka əməkdaş modeli adlandırılan bir model işləyib hazırlamışdır, burada hökumət, hərbi assosiasiyalar və veteran təşkilatları sıx əməkdaşlıq edərək veteranlara yardım və qayğı göstərir. Əməkdaşlıq modelinə əsasən yuxarıda qeyd edilmiş üç tərəf Müdafiə Nazirliyi Heyət Xidməti direktorunun rəhbərlik etdiyi idarə heyətində təmsil olunur. Bununla yanaşı, hərbi və veteran assosiasiyaları öz nümayəndələrini idarəetmə heyətinə təyin edir. İdarə heyəti bu üç tərəfin fəaliyyətlərini koordinasiya edir, buraya veteran təşkilatlarının təmin etdiyi ailələrə dəstək və qaynar xətt, hökumətin təmin etdiyi tibbi və sosial dəstək və hərbi assosiasiyaların təmin etdiyi cari və keçmiş silahlı qüvvələr heyəti üçün xüsusi yardım fəaliyyətləri daxildir. Faktiki olaraq, EUROMİL bütün üzv ölkələrinə əməkdaşlıq modelini tövsiyə etmişdir⁴⁶⁷.

Hansı imtiyazlar vardır?

Üç növ imtiyaz və dəstək fəaliyyəti göstərilə bilər. Birincisi, imtiyazlar əmək qabiliyyətinin itirilməsinə görə, ictimai nəqliyyat, səhiyyə xidmətləri və s.-dən ödənişsiz və ya qismən ödənişli istifadəyə görə veteranlara maddi yaxud maliyyə yardımından ibarətdir. İkinci qrup imtiyazlar veteranların qeyri-maddi problemlərinə istiqamətlənmişdir. Psixoloji yardım, sosial iş və konsultasiya buraya aid edilə bilər. Bir çox veteran münafişə zonalarında xidmət zamanı Posttravmatik Stress (PS) təhlükəsinə məruz qaldığına görə, bu sahədə diqqət çox mühümdür. PS alkoqolizm, zərərli maddə vərdişi və depressiya kimi bir sıra simptomları olan stressin yaratdığı xəstəlikdir. PS yeni xəstəlik deyil. Bu xəstəlik uzun müddət münafişə yaxud müharibədə iştirak etmiş ordu veteranlarında aşkarlanmışdır. PTS xəstəliyinə qarşı təkcə xidməti başa vurduqdan sonra deyil, xidmətdən əvvəl və xidmət zamanı da müalicə aparmaq lazımdır. Qutu 18.5-də PTS xəstəliyinin sistemli müalicəsi üçün Milli Müdafiə və Kanada Silahlı Qüvvələri Ombudsmanı tərəfindən tərtib edilmiş tövsiyələrin icmalı verilmişdir⁴⁶⁸.

465 Dünya Veteranlar Federasiyasının veb saytına baxın: <<http://perso.orange.fr/fmac/english/default.htm>>.

466 Müharibə Veteranları və Qurbanlarının Hüquqlarına dair Bəyannamə <<http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/TestFrame/4db255c28ac256fec1256e660035174a?Opendocument>> linkində baxmaq olar.

467 "Beynəlxalq Sülhməramlı Əməliyyatların Veteranlarının ("Yeni Veteranlar") Sosial Müdafiəsi və Problemləri", 29 oktyabr 2005-ci il tarixli EUROMİL hesabatına <<http://www.afmp.nl/documenten/euromil/addonnewveterans.pdf>> linkində baxmaq olar.

468 Milli Müdafiə Nazirinə Milli Müdafiə və Kanada Silahlı Qüvvələri Ombudsmanı André Marin tərəfindən hesabat, "Xüsusi Hesabat: PS sindromu olan KSQ üzvlərinin sistemli müalicəsi", Ottava, 2001-ci il, <<http://www.ombudsman.forces.gc.ca/rep-rap/sr-rs/pts-ssp/doc/pts-ssp-eng.pdf>> linkində baxmaq olar.

Qutu 18.5

Silahlı Qüvvələr Heyətinin TSS-ə qarşı Sistemli Müalicəsi: Milli Müdafiə və Kanada Silahlı Qüvvələri Ombudsmanının tövsiyələri⁴⁶⁹

Kanada Silahlı Qüvvələrinin TSS xəstəliyi olan üzvünün şikayətinə cavab olaraq, Kanada Ombudsmanı Kanada Silahlı Qüvvələrində sistemli TSS müalicəsinin təkmilləşdirilməsinə dair hərtərəfli araşdırma başlatmışdır. Bu istiqamətdə Ombudsman 31 tövsiyə hazırlamışdır. Onlardan bəziləri aşağıda sadalanmışdır və silahlı qüvvələrin mövcud və keçmiş heyəti arasında TSS-ə dair yanaşmanın inkişaf etdirilməsi, yaxud nəzərdən keçirilməsi üçün dövlətlər üçün faydalı ola bilər.

Ombudsman aşağıdakıları tövsiyə etmişdir:

1. Kanada Silahlı Qüvvələri Daimi və Ehtiyatda olan Silahlı Qüvvələr daxil olmaqla, stresslə əlaqəli xəsarət almış Kanada Silahlı Qüvvələri Heyəti üzvlərinin sayını əks etdirən məlumat bazası hazırlayır.
2. Kanada Silahlı Qüvvələri cari və keçmiş üzvləri arasında özünə qəsd edənlərə dair məlumat bazası hazırlayır.
3. Kanada Silahlı Qüvvələri keçmiş üzvlər, eləcə də Nizami və Ehtiyatda olan Heyəti əhatə edən müstəqil və məxfi psixi sağlamlıq araşdırması keçirir. ...
7. Kanada Silahlı Qüvvələrinin bütün təhsil və təlim müəssisələrinin kurikulumunda TSS ilə əlaqəli xüsusi və ətraflı təhsil və təlim məqsədləri əhatə edilməlidir. ...
8. Xidmətə dair təlimlərlə yanaşı Kanada Silahlı Qüvvələrinə mütəmadi qaydada bütün üzvlərə TSS haqqında təlim keçmə səlahiyyəti verilməlidir. ...
11. Kanada Silahlı Qüvvələrində TSS ilə əlaqəli bütün təhsil və təlimlərdə TSS təcrübəsi olan cari yaxud keçmiş üzvlər mövcuddur. ...
19. Kanada Silahlı Qüvvələri xidmətdən əvvəl və sonra Ehtiyat Qüvvələrin üzvləri və əlavə heyətə kömək üçün hazırlanmış prosedurları və effektivliyi yoxlayır. ...
27. Kanada Silahlı Qüvvələri xidmət personalı və resursların çatışmamasına görə yaranmış stressə qarşı mübarizə aparmaq üçün Kanada Silahlı Qüvvələri ölçülər götürür.
28. Kanada Silahlı Qüvvələri hər bir tərəfdə TSS aşkarlanmış üzvlərin ailələri üçün nəzərdə tutulmuş dəstək proqramlarını inkişaf etdirmək üçün ölçü götürür. ...
30. Kanada Silahlı Qüvvələri tibbi məlumatların məxfiliyinə dair qaydaların nəzərdən keçirilməsinə başlayır. Qısa müddətdə, məxfiliyin pozulma halları tez və şəffaf bir şəkildə həll edilərək Kanada Silahlı Qüvvələrinin şəxsi məlumatları qoruma öhdəliyi bərpa edilməlidir.
31. Kanada Silahlı Qüvvələri TSS koordinatoru vəzifəsini yaradır, bu koordinator birbaşa Müdafiə Heyətinin Rəhbərinə hesabat verəcək və Kanada Silahlı Qüvvələrində TSS ilə əlaqəli məsələləri koordinasiya edəcək.

Üçüncü fəaliyyət növünə veteranların göstərdiyi fədakarlıqların xatırlanması və cəmiyyətdə tanınması daxildir, nümunə kimi qəbiristanlıqların abadlaşdırılması və milli veteranlar günlərinin təşkili və dəstəklənməsi göstərilə bilər. Cəmiyyətdə veteranların göstərdiyi fədakarlıqları yaymaq və hörmət yaratmaq üçün xüsusi veteranların anım günləri, ictimai tədbirlər və abidələr xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Keçmiş Yuqoslaviya Respublikalarından Makedoniya (11 Oktyabr), Bosniya və Herseqovina (4 iyul), Bolqarıstan (6 May), Rumıniya (9 May), Niderland (29 iyun) və Albaniya (29 Noyabr) kimi ölkələrdə milli veteranlar günü keçirilir.

Hərbi həyatdan mülki həyata keçid

Son imtiyaz növü hərbi həyatdan mülki həyata keçidi asanlaşdırmaq üçün fəaliyyətlər, eləcə də təhsil və təlimə dəstək fəaliyyətlərini əhatə edir. Əvvəlcədən də qeyd edildiyi kimi, hərbi həyatdan mülki həyata keçid bütövlükdə cəmiyyət (işsizliyi azaltdığı üçün), silahlı qüvvələr (işgötürmə cəhətinin güclü olması üçün) və əlbəttə ki, keçmiş kişi və qadın hərbi qulluqçular üçün əhəmiyyətlidir. Buna görə demək olar ki, bütün ATƏT dövlətlərində hərbi həyatdan mülki həyata keçidi dəstəkləyən siyasət mövcuddur.

Belçikada maraqlı bir nümunə mövcuddur. Heyətin idarə edilməsi siyasətinin uyğunlaşma imkanını artırmaq və hərbi heyətin yaş həddini azaltmaq üçün Belçika silahlı qüvvələri qarışıq karyera modelini irəli sürmüşdür.

469 Baxın

Qutu 18.6

Hərbi Həyatdan Mülki Həyata Keçidi Artırmaq: Belçika silahlı qüvvələrində qarışıq karyera modeli⁴⁷⁰

Belçika silahlı qüvvələri hərbi karyera üzrə siyasətini dəyişməyə başlamış və qarışıq karyera modelini irəli sürmüşdür. Bu yeni siyasətin məqsədi heyəti daha sərbəst etmək və hərbi heyətin mülki həyata keçidi üçün yeni imkanlar yaratmaqdır. Əsas elementlər bunlardır:

(1) Bu model silahlı qüvvələrdə fəaliyyətə başlayan bütün hərbi heyətə şamil olunur; (2) Hərbi heyət müəyyən bir müddətə işə götürülür və öz karyerasına əməliyyat bölməsində başlayır. Bu ilkin müddət bitdikdən sonra kişi və qadın hərbi qulluqçular aşağıdakılardan birini seçə bilər: (a) hərbi əməliyyat funksiyalarında işləməyə davam etmək; (b) Müdafiə Nazirliyində mülki şəxs kimi işə başlamaq; yaxud (c) Müdafiə Nazirliyindən kənar mülki şəxs kimi işə başlamaq, məsələn dövlət yaxud özəl sektorda;

(3) Yalnız əməliyyat bölmələrində işləyənlər və hərbi işçilərə aid funksiyalar “hərbi” adlandırıla bilər. Hər kişi və qadın hərbi qulluqçular hərbi funksiyalarını davam etdirmək üçün davamlı olaraq qiymətləndiriləcəkdir;

(4) Silahlı qüvvələrdə mülki işlərdə işləyənlər köməkçi vəzifələrdə işləyəcəkdir;

(5) Silahlı qüvvələrdən kənar işləmək istəyənlərə silahlı qüvvələr tərəfindən təlimat keçiləcəkdir. Qarışıq karyera modeli 2005-ci ildə təqdim edilmişdir. Modeli tətbiq etmək üçün silahlı qüvvələr hərbi və mülki itti-faqlarla, eləcə də dövlət və özəl sektor nümayəndələri ilə danışıqlara başlamışdır.

Bu siyasətlər heç də hər zaman hökumət, yaxud silahlı qüvvələr tərəfindən yerinə yetirilməli deyil; özəl təşkilatlar da effektiv ola bilər, Qutu 18.7-də göstəriləyi kimi.

Qutu 18.7

Keçmiş Dövlət və Hərbi Xidmət Heyətinə Təkrar Təlim Keçilməsi və Fərdi Sahibkarlığa Dəstək: Açıq Cəmiyyət İnstitutu-Gürcüstan Nümunəsi⁴⁷¹

2006-cı ildə Açıq Cəmiyyət İnstitutu Dövlət Administrasiyası Proqramı ilə sıx əməkdaşlıq çərçivəsində “hərbi heyət daxil olmaqla, Keçmiş Dövlət və Hərbi Xidmət Heyətinə Təkrar Təlim Keçilməsi və Fərdi Sahibkarlığa Dəstək” adlı birgə pilot layihəni həyata keçirmişlər.

Proqram çərçivəsində dövlət qulluqçuları, polis, mühafizə xidməti işçiləri və hərbi heyət daxil olmaqla, Gürcüstan hökuməti dövlət qulluğu vəzifələrini itxas saldıqdan sonra işini itirmiş 100 nəfər seçilmişdir. Bunlardan əlli nəfərə öz fərdi işini qurmaq haqqında Gürcüstan təlim institutu, Avropa Menejment Məktəbi təlim keçmişdir. Təlimdən sonra onlara öz biznes planlarını hazırlamaq üçün fürsət verilmişdir. Açıq Cəmiyyət İnstitutuna cəmi 10 biznes plan təqdim edilmişdir, bunlardan ən yaxşı dörd plan seçilərək əməkdaş banklar tərəfindən maliyyələşdirilmişdir.

Digər 50 nəfər qeyri-hökumət təşkilatları (QHT) və QHT-lərin necə qurulmasına dair dörd aylıq təlim proqramında iştirak etmişdir. Bu qrupa Təlim və Konsultasiya Mərkəzi təlim keçmişdir. Kursda aşağıdakı məsələlər əhatə edilmişdir: QHT-lərin yaradılması və idarə edilməsi, layihə planlanması və hazırlanması, idarə edilməsi və monitorinqi. Nəhayət, Açıq Cəmiyyət İnstitutu təlim iştirakçıları üçün qapalı müsabiqə elan etmişdir. Təqdim edilmiş 16 layihədən dördünə qrant verilmişdir. İştirakçıların otuz faizi keçmiş hərbcilər yaxud keçmiş polislər olmuşdur. Onların əksəriyyəti təlimdən sonra biznes yaxud QHT sektorunda yeni işlər tapmışdır. Üçü Müdafiə Nazirliyindən olmaqla, hüquq mühafizə orqanlarının on iki nəfər keçmiş işçisi qapalı müsabiqədə iştirak etmişdir.

Layihədə qrant almış iki iştirakçı hüquq mühafizə orqanlarının keçmiş işçiləri olmuşlar, onlardan biri Müdafiə Nazirliyi, digəri isə Daxili İşlər Nazirliyinin əməkdaşı olmuşdur.

Silahlı qüvvələr heyətinin cəmiyyətə yenidən inteqrasiyası müharibə yaxud vətəndaş münafişələrində iştirak etmiş dövlətlərdə xüsusən əhəmiyyətlidir. Keçmiş kişi və qadın hərbi qulluqçuların yenidən uğurlu inteqrasiyası çox sayda əsgərin işsiz qaldığı münafişə sonrası vəziyyətləri stabilləşdirməyə kömək edir. Məsələn, 1990-cı illərdə vətəndaş müharibəsində iştirak etmiş keçmiş Yuqoslaviya ölkələri beynəlxalq təşkilatların köməyi ilə xüsusi tərxisetmə və təkrar təlim proqramlarına başlamışdır, məsələn, Serbiya və Çerno-

470 DTİHB və SQDN sorğusu, sual 87.

471 DTİHB və SQDN sorğusu, sual 87.

qoriyada icra edilmiş Yenidən məskunlaşma və Yenidən təlim layihəsi (PRISMA)⁴⁷², yaxud Bosniya və Herseqovinada Dünya Bankı və Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatının (BMT) proqramları. SQDN ilə əməkdaşlıq çərçivəsində Bonn Beynəlxalq Konversiya Mərkəzi Bosniya və Herseqovinada münaqişə sonrası proqramlardan öyrənilmiş dərslərə əsasən düzgün tərxisetmə və yenidən təlim üzrə təlimatlar hazırlamışdır (Qutu 18.8-ə bax)⁴⁷³.

Qutu 18.8

Müharibə Veteranlarının Yenidən İnteqrasiyasına dair Tövsiyələr: Bosniya və Herseqovina Nümunəsindən öyrənilmiş dərslər⁴⁷⁴

Dünya Bankı və BMT (Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı) 1990-cı illərdə Bosniya və Herseqovinada vətəndaş müharibəsində iştirak etmiş əsgərlər üçün üç iri yenidən inteqrasiya layihəsini dəstəkləmişlər. SQDN dəstəyi ilə Bonn Beynəlxalq Konversiya Mərkəzi bu yenidən inteqrasiya proqramlarından əldə edilmiş təcrübəyə əsasən müharibə veteranlarının yenidən inteqrasiyasına dair tövsiyələr hazırlamışdır.

- Mühafizə sektorunda yenidənqurma: Geniş sosial-iqtisadi proqrama əsaslanan silahlı qüvvələrin müvafiq yenidənqurma siyasəti olmasa, hərbi heyətin ixtisarının uğurlu olma ehtimalı yoxdur;
- Vaxta görə koordinasiya: Əsgərlərin silahlı əməliyyatlar bitdikdən dərhal sonra erkən və kəskin şəkildə azad edilməsi uzunmüddətli ixtisarlarda effektiv ola bilər; əks halda, cəmiyyət üçün risk yaranmış olur və digər ölkələr və qarşı tərəf əsgərləri təhlükə kimi hesab edir;
- Məlumat: Azad etməzdən əvvəl əsgərlərə imtiyazlar barədə, eləcə də yenidən təlim, sahibkarlıq imkanları və işəgötürmə xidmətləri barədə əsaslı məlumat verilməlidir;
- Xərclərin hərtərəfli hesablanması: Hərbi xidmət sonrası imtiyaz paketinin birbaşa xərclərinə diqqəti yönəltmək əvəzinə, müharibə veteranlarına dair siyasətlərin qiymətləndirilməsi zamanı geniş sosial-iqtisadi xərclər nəzərə alınmalıdır;
- Tələb-əsaslı yanaşma: Ən həssas müharibə veteranları qrupuna xüsusi diqqət göstərilməlidir: əmək qabiliyyətini itirənlər, qadın əsgərlər və veteranların himayəsində olanlar. Müharibənin səbəb olduğu psixi xəstəliklərə qarşı tədbir görülməsi çox əhəmiyyətlidir, məsələn posttravmatik stress;
- Davamlılıq: Beynəlxalq yardım və layihələrin əsas məqsədi keçmiş əsgərləri işlə təmin etməyə imkan verən davamlı milli strukturların yaradılması olmalıdır.

5. Mükəmməl təcrübə və tövsiyələr

- Veteranlara dair siyasət modeli qanun çərçivəsində, beynəlxalq öhdəlikləri, xüsusən də Helsinki 1975-ci il və Vyana 1989-cu il sammitlərində qəbul edilmiş ATƏT-in öhdəliklərini nəzərə almaqla tənzimlənməlidir;
- Veteranlara dair siyasətlər aşağıdakılara əsaslanmalıdır: (1) veteranların rəsmi və cəmiyyət tərəfindən tanınması; (2) veteranlarla qayğı göstərən agentliklər arasında effektiv münasibətlər; və (3) veteranların tələb və ehtiyaclarını ödəyən effektiv qayğı;
- Veteranlara dair siyasətlər yaxud xidmət göstərən təşkilatlar cinsiyyət, irq, rəng, dil, din, siyasi yaxud digər mövqə, milliyyət yaxud sosial mənsubiyyət, milli azlıqla əlaqə, kök, mənsubiyyət yaxud digər statusa görə veteranlar arasında ayrı-seçkilik etməməlidir.
- Müharibə yaxud müharibəyə oxşar əməliyyatlarda iştirak etmiş bütün keçmiş kişi və qadın hərbi qulluqçular veteran statusuna aid edilməlidir;
- Anlaşılmazlıq və təkrara yol verməmək üçün veteranlar öz istəklərini, tələblərini və suallarını bir əlaqə şəxsinə bildirmək imkanına malik olmalıdır;
- Evsiz insanlar və dustaqlar kimi cəmiyyətdə həssas qruplara aid veteranlara xüsusi

472 Tobias Pietz və Mark Remillard, "Gələcək üçün Tərxisetmə və Yenidən inteqrasiya: Serbiya və Çernoqoriyada silahlı qüvvələr", Bonn Beynəlxalq Konversiya Mərkəzi və Silahlı Qüvvələrə Demokratik Nəzarət üzrə Cenevrə Mərkəzi, Qısa məlumat № 31, Bonn/Cenevrə, 2005-cü il <<http://www.bicc.de/publications/briefs/brief31/brief31.pdf>> linkində baxmaq olar.

473 Andreas Heinemann-Quäder və Tobias Pietz və Şay Dafi, "Əsgərlərin İşçi Qüvvəyə Çevrilməsi: Post-Dayton Bosniya və Herseqovinada tərxisetmə və yenidən inteqrasiya", Bonn Beynəlxalq Konversiya Mərkəzi və Silahlı Qüvvələrə Demokratik Nəzarət üzrə Cenevrə Mərkəzi, Qısa məlumat № 27, Bonn/Cenevrə, 2003-cü il, <<http://www.bicc.de/publications/briefs/brief27/brief27.pdf>> linkində baxmaq olar.

474 Baxın, səh 5 və 36.

diqqət göstərməlidir. Ailədaxili zorakılıq və intihar riski ilə əlaqəli məsələlərə də xüsusi diqqət tələb olunur;

- Veteranlar üçün imtiyaz paketlərinə reabilitasiya proqramları; maddi imtiyazlar; tibbi qayğı/sığorta; işlə təmin olunma (mülki xidmətdə iş təyinatına üstünlük verilməlidir); əmək qabiliyyətini itirənlərə mükafatlar, eləcə də ölüm hallarında digər imtiyazlar; geyim müavinəti və maliyyə məsləhəti daxil edilməlidir;
- Müdafiə agentlikləri veteranlara dair siyasətlərini başda veteran təşkilatları/assosiasiyaları olmaqla, digər nazirliklər və yerli hökumət agentlikləri ilə də koordinasiya etməlidirlər. Koordinasiya veteranlara dair siyasətlərin işlənilib hazırlanması, həyata keçirilməsi və qiymətləndirilməsini əhatə etməlidir.

VI Bölme

Fəsil 19

İnsan Hüquqlarının Tədrisi

Bu fəsildə silahlı qüvvələr heyətinə onların insan hüquqları və əsas azadlıqlarını tədris etmək, eləcə də öz həmkarlarının hüquqlarına hörmət etməyi öyrətmək üçün istifadə olunan müxtəlif metodlar müzakirə olunur. Silahlı qüvvələrin həm mülki, həm də hərbi həyatda insan hüquqlarını tanınması, dəstəkləməsi və hörmətlə yanaşmasını təmin etməkdə təlim mühüm rol oynayır. İnsan hüquqları təliminin təməl səviyyəsində yol verilməməli hərəkətlər təyin edilə bilər, lakin bundan əlavə silahlı qüvvələr heyətinin mülki tədrisini genişləndirərək daha çox nailiyyət əldə edilə bilər. Təlim həm yeni xidmətə başlayanlar üçün, həm də hərbi karyerasının son mərhələlərində olanlar üçün faydalıdır. Bundan da əlavə, insan hüquqlarının qorunması üçün zəruri mühitin yaradılmasında zabidlərin xüsusi rolu var. Bu fəsildə yeni çağırışçılar və zabidlər üçün kurikulumda insan hüquqlarının rəsmi şəkildə daxil edilməsi ilə yanaşı, insan hüquqlarının əhəmiyyətini izah etməyin başqa yolları (məsələn peşə davranış məəcəlləsi ilə) və bu əhəmiyyətli missiyada hərbi kolleclərin rolu da müzakirə olunur.

1. İnsan Hüquqları Təliminin Əhəmiyyəti

Təlim silahlı qüvvələr heyətinin inkişafı və məlumatlandırılmasında əhəmiyyətli mərhələlərdəndir. Texniki məlumatlar vermək və hərbi bilikləri artırmaqla yanaşı, təlim ortaq dəyərlərin, ortaq baxışın və birgə qururun aşılınması üçün imkan yaradır.

Təlimlər bu təlimatın ilk fəsillərində təsvir edilmiş insan hüquqlarının hər birini işçi heyətinə izah etmək üçün və bu hüquqlara hörmətlə yanaşmağa sövq etmək üçün istifadə edilə bilər. Övvəlcədən də izah edildiyi kimi, silahlı qüvvələrdə insan hüquqları dəyərlərini aşılamaqla, xidmət üzvləri öz işlərində insan hüquqlarını həyata keçirmə imkanını əldə edəcəklər.

Silahlı qüvvələrin icmalararası münasibətdə yaxud repressiya əməliyyatlarında iştirak etdiyi ölkələrdə müvafiq təlim vasitəsilə insan hüquqları, demokratik dəyərlər və beynəlxalq hüquqi öhdəliklərə hörmət əsasında yeni yanaşma imkanı yaradılır. İnkişaf etmiş demokratiyalarda bu, silahlı qüvvələrin üzvlərinə hərbi xidmətin rolu və əhəmiyyətini öyrətmək, demokratik dəyərləri aşılamaq üçün bir vasitədir. Bunların hamısı hazırda silahlı qüvvələrin, xüsusən də sülhməramlı və çoxtərəfli qüvvələrin fəaliyyət göstərdiyi şərtlərin dəyişməsi cəhətindən daha da mühümdür.

Bundan əlavə, yeni çağırışçılara qarşı əlbir olaraq hədə-qorxu gəlmək və pis rəftar kimi hallara qarşı mübarizə aparmağın zərurətini nəzərə alsaq, insan hüquqlarına dair təlim nə qədər tez başlasa, pis əhəmiyyətlərin dəyişməsinə bir o qədər çox kömək etmək olar. Bir nümunə hərbi andiçmə mərasimlərinə aiddir. Yeni çağırışçıların alçaldılması və onlarla pis rəftar edilməsinə imkan vermək əvəzinə, mərasimlər daha müsbət istiqamətə yönəldilə bilər, məsələn, çağırışçıların mülki məlumatlılığını artırmaq və s.

Zabidlər də təlimlərdə iştirak edərək silahlı qüvvələrdə xidmət edən azlıqların xüsusi ehtiyacları barədə məlumat əldə edə bilər, məsələn, etnik azlıqların adətləri (Fəsil 12, "Silahlı Qüvvələrdəki Etnik və Dil Azlıqları") yaxud dini qrupların ayinləri (Fəsil 11, "Silahlı Qüvvələrdə Din"). Belə bir təlim keçən zabidlər bu qrupların xüsusi narahatlıqları və ehtiyacları barədə xəbərdar ola bilər və bu qrupların hüquqlarını risk altında qoyan vəziyyətlər haqqında məlumat əldə edə bilər.

Beynəlxalq təşkilatlar da həmçinin insan hüquqlarına hörməti artıran tədris və təlimin əhəmiyyətini vurğulayır. Təhsil və təlim Qadınlara qarşı Ayrı-seçkiliyin Bütün Formalarının Ləğv edilməsi haqqında Konvensiyaya əsasən cinsi stereotiplərə qarşı mübarizə üçün əsas dövlət öhdəliyidir. Bu, İrqi Ayrı-seçkiliyin Bütün Formalarının Ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiyanın 7-ci maddəsində də öz əksini tapır (aşağıda Qutu 19.1-ə bax).

Qutu 19.1

BMT-nin İrqi Ayrı-seçkiliyin Bütün Formalarının Ləğv edilməsi haqqında Konvensiyası

Maddə 7

Tərəflər irqi ayrıseçkiliyə səbəb olan təhlükələrə qarşı mübarizə aparmaq, millətlər və irqi, yaxud etnik qruplar arasında anlaşma, tolerantlıq və dostluğu artırmaq, eləcə də BMT Xartiyasının, İnsan Hüquqları üzrə Ümumi Bəyannamənin, İrqi Ayrı-seçkiliyin Bütün Formalarının Ləğvinə dair BMT-nin Bəyannaməsinin və bu Konvensiyanın məqsəd və prinsiplərini yaymaq məqsədilə əsasən təlim, təhsil, mədəniyyət və məlumat sahələrində olmaqla, təcili və effektiv ölçülər götürmək üçün öhdəlik qəbul etmişdir.

ATƏT qərara almışdır ki, "effektiv insan hüquqları tədrisi dözülməzliyə, dini, irqi və etnik təhlükəyə, Roma əleyhdarlığı, ksenofobiya və antisemitizm daxil olmaqla, insanlara nifrətə qarşı mübarizə aparmaqda kömək edir" (Moskva 1991-ci il). Bununla əlaqədar olaraq iştirakçı Dövlətlər "hüquq, idarəetmə və sosial elmlər tələbələri, eləcə də hərbi, polis və dövlət qulluğu məktəblərinin tələbələri" başda olmaqla, bütün səviyyələrdəki tələbələrə insan hüquqlarına dair təhsil proqramları təmin etməyə həvəslənmişdir. Təyin edilmiş məqsədlərə çatmaq üçün beynəlxalq təşkilatlar və təhsil müəssisələri birgə işləməlidir.

2. İnsan Hüquqları üzrə Təlimə dair Yanaşmalar

İnsan hüquqlarının əhəmiyyətini vurğulamaq üçün müxtəlif prosedurlardan istifadə edilə bilər. Bu bölmədə insan hüquqlarının təlim kurikulumuna daxil edilməsi, hərbi andda və peşə əxlaqı məcəlləsində insan hüquqlarının yeri və hərbi kolleclərin rolu təsvir edilmişdir.

Birincisi, insan hüquqlarının silahlı qüvvələrin təlim kurikulumunda rəsmi yerinin olması vacibdir. Təlim silahlı qüvvələrin üzvlərinin öz qanuni hüquqları və öhdəlikləri, eləcə də İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Haqqında Avropa Konvensiyası, Cenevrə və Haaqa Konvensiyaları və Təhlükəsizliyin Siyasi-Hərbi Aspektlərinə dair ATƏT-in Davranış Məcəlləsi kimi beynəlxalq konvensiyalara əsaslanan hüquqları barədə məlumatlı olmasına imkan yaradan bir vasitədir (Bax Fəsil 4 "ATƏT-in Öhdəlikləri"). Bu öhdəliklərin başa düşülməsi insan hüquqlarına dair istənilən hərbi təlim üçün zəruridir. Məsələn, Almaniya Hərbi Heyətinin Hüquqi Statusu Aktında (Bölmə 33) qeyd edilmişdir ki, silahlı qüvvələr heyətinə sülh və müharibə dövrlərində beynəlxalq qanunlara əsasən onların hüquq və öhdəlikləri barədə təlim keçilməlidir. Bu Aktın nəzərdə tutulmuş beynəlxalq humanitar hüquq və digər beynəlxalq qaydalara, konvensiyalara və silahlı münaqişələr üzrə öhdəliklərə dair təlimat Almaniyaya silahlı qüvvələrinin bütün hərbi heyəti üçün hazırlanmış əsas təlim proqramının ayrılmaz bir hissəsini təşkil edir. Azərbaycanda, Müdafiə Nazirinin təsdiqlədiyi qrafikə əsasən hərbi hissələrin heyəti insan hüquqları və əsas azadlıqlara dair hər həftə təlimatlandırılır.

Silahlı qüvvələrdə analoqu olmayan təcrübəyə malik mülki şəxslərin təlim keçməsinin üstün cəhətləri ola bilər və beləcə hərbi və vətəndaş cəmiyyəti arasında əlaqə gücləndirilə bilər. Məsələn, Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsinin humanitar və insan hüquqlarına dair qanunla əlaqəli təlim proqramı vardır, bu proqram Norveç silahlı qüvvələrində istifadə edilmişdir.

İnsan hüquqlarının əhəmiyyətini vurğulamağın bir yolu da subyektin əsas təlimin bir hissəsini əmələ gətirməsidir, məsələn, silahlı qüvvələrin üzvlərinin xidmətə başlama andının mahiyyətini izah etmək. Belə bir andıçmə (konstitusiyaya və dövlət müəssisələrinə sadıq olacağına and içmək) silahlı qüvvələrin müəyyən bir liderə deyil, ali quruculuğa, konstitusiyaya qanunlarına əsasən idarəetmə sisteminə, qanunlara və insan hüquqlarına sadıq qalacağını vurğulayır.

Bu məsələlərə həsr edilmiş tələbələrə müzakirə saatlarından əlavə, insan hüquqlarına

dair məsələlər müvafiq qaydalarda və təlim bələdçilərində də əhatə edilməlidir.

Bununla yanaşı, insan hüquqlarına dair təlimə zabidlərin təlim kurslarında yaxud qüvvələr xüsusi əməliyyata göndərilərkən də yer verilə bilər. Zabidlər üçün təlim hədə-qorxu gəlmə hallarına qarşı mübarizədə də böyük əhəmiyyət daşıyır (Həmçinin bax Fəsil 17, "İş Şərtləri"). Məsələn, həm böyük, həm də kiçik zabidlərə sui-istifadə hallarının qarşısını almaq, qanunsuz işləri necə təyin etmək, istənilən sui-istifadə halına dair təhqiqat aparmaq, cəzalandırmağa icazə verilən hallarda ciddi və müvafiq şəkildə intizam cəzalarını necə tətbiq etmək haqqında zabit məktəblərində kurikulumun bir hissəsi şəkildə təlim keçilə bilər.

3. Peşə Əxlaqı, yaxud Davranışı Qaydaları

Hüquqi ölçülər insan hüquqları üçün əsas zəmanət təşkil etməsinə baxmayaraq, peşə davranışı məcəllələri də insan hüquqlarına hörməti silahlı qüvvələrin peşə əhəmələrinə inteqrasiya etməklə, insan hüquqlarına hörmət sahəsində əhəmiyyətli rol oynaya bilər. İnsan hüquqlarına hörməti təlim və tədrisə daxil etməklə, konstitusiyaya dəyərləri və insan hüquqları sahəsində silahlı qüvvələrdə müsbət öhdəlik yarana bilər.

Buna bənzər peşə əxlaqı sisteminə tanınmış bir nümunəni göstərmək olar: Alman əxlaq rəhbərliyi və mülki təhsil (Innere Führung), bu sistem Almaniyanın müharibə sonrası yenidənqurma işlərinin bir hissəsi kimi silahlı qüvvələrə tətbiq edilmişdir. Innere Führung prinsipləri bir tərəfdən silahlı qüvvələrin daxili təşkili üçün, digər tərəfdən isə onların dövlətə və cəmiyyətə inteqrasiyası üçün əsas təlimatlar təmin edir. Onlar vətəndaşlar olaraq xidmət personalının fərdi hüquqları və azadlıqları ilə onların hərbi vəzifələri arasında yaranan hər hansı təzyiqli yaxud ziddiyyəti aradan qaldırmaq və minimum məqbul səviyyəyə endirmək üçün imkan yaradır. Burada əsas aspekt odur ki, yüksək rütbəli zabidlərin rəhbərlik davranışı insan ləyaqətinə hörmətə əsaslanmalıdır.

Qutu 19.2

Almaniya silahlı qüvvələrində Liderlik və Mülki Təhsil: Innere Führung Prinsipləri⁴⁷⁵

Innere Führung prinsiplərinin məqsədləri belədir:

- Xidmət personalının silahlı qüvvələrin siyasi və hüquqi əsasları barədə, eləcə də onların hərbi missiyasının məqsədi və əhəmiyyəti barədə tam məlumatlandırılması;
- Silahlı qüvvələrin və onların xidmət personalının dövlətə və cəmiyyətə inteqrasiyasını təşviq etmək və onların missiyası barədə cəmiyyətin məlumatlandırılması və anlayışın təmin edilməsi;
- Xidmət personalının öz vəzifələrini ləyaqətlə yerinə yetirməsi üçün onları həvəsləndirmək və silahlı qüvvələrdə intizamın və sabitliyin təmin edilməsi;
- Silahlı qüvvələrin daxili strukturunun insan ləyaqətinə və silahlı qüvvələrin missiyasının həyata keçirilməsinə hörmət əsasında formalaşmasını təmin etmək.
- Innere Führung prinsiplərinin gündəlik hərbi həyata dair məğzi və məqsədləri bir sıra qanunlar, əmrlər və xidmət qaydalarında göstərilmişdir.

Peşəkar hərbi dəyərlərin qısa və anlaşılan xülasəsi (davranış məcəlləsi kimi) təlim məqsədləri üçün istifadə edilə bilər. Bu, eləcə də güman edilən sui-istifadə hallarının araşdırılması kimi hallarda istinad kimi istifadə edilə bilər. Bu məcəllələrdən çıxarışlar Qutu 19.3-də verilmişdir: Fransa Əsgərinin Davranış Məcəlləsi, Niderland Silahlı Qüvvələri Heyətinin Davranış Məcəlləsi, Kanada Silahlı Qüvvələri Heyətinin Davranış Məcəlləsi. Tolerantlıq, bərabərlik və bitərəflik məcəllələrdə vurğulanan əsas göstəricilərdir. Bəzi ölkələr hərbi qüvvələr daxilindəki müəyyən qruplar üçün davranış məcəllələri hazırlamışdır, məsələn, Kanadada hərbi polis və hərbi kadetlər üçün⁴⁷⁶.

⁴⁷⁵ Almaniya Federal Parlamentinin veb saytına baxın: <www.bundestag.de>.

⁴⁷⁶ <<http://lois.justice.gc.ca/en/N-5/SOR-2000-14/index.html>> və <<http://www.central.cadets.forces.gc.ca/rgsc/JI-cadets.pdf>> linklərinə bax.

Qutu 19.3

Davranış və İnsan Hüquqları Məcəllələri: Seçilmiş Ölkələr (çıxarışlar)⁴⁷⁷

Niderland Silahlı Qüvvələrin Heyəti üçün Davranış Məcəlləsi	6. Mən insan hüquqlarına hörmət edirəm və müharibə qanununda qeyd edilmiş qaydalara əməl edirəm. Mən hamıya eyni cür və hörmətlə yanaşır, mümkün olan hər yerdə ehtiyacı olanlara kömək edirəm. 7. Mən, hətta çətin şəraitlərdə və həyatımı təhlükəyə atmaq hesabına öz vəzifə borcumu peşəkarlıqla yerinə yetirirəm. 8. Heç vaxt mənə verilən səlahiyyətdən sui-istifadə etmirəm. Mən vəzifə borcumu yerinə yetirmək üçün əmr verildikdə güc tətbiq edirəm, lakin heç vaxt lazım olduğundan artıq güc tətbiq etmirəm. Hər bir kəs, xüsusən də düşmənim bilməlidir ki, Mən qərarlıyam və dəyanətliyəm.
Fransız Əsgərinə dair Məcəllə	1) Əsgərlər hər zaman və hər bir işlərində Fransaya sədaqətlə xidmət edirlər; 3) Əsgərlər güc tətbiqinə nəzarət edir, düşməninə hörmət edir və mülki əhaliyə xəsarət yetirməməyə çalışır; 4) Əsgərlər əmrlərə itaət edir, müharibə qanunlarına, ənənələrinə və qaydalarına riayət edir; ... 8) Əsgərlər başqalarının ehtiyaclarına diqqətlə yanaşır və öz hərbi hissələrinin imkanları və bütövlüyünü qorumaq üçün çətinlikləri nəzərə alır; 9) Əsgərlər dünyaya, digər cəmiyyətlərə açıqdır və müxtəlifliyə hörmətlə yanaşır; 10) Əsgərlər fəlsəfi, siyasi yaxud dini fikirləri ifadə edərkən diqqətlə yanaşır, ordunun bitərəfliyini qorumağa çalışır; 11) Əsgərlər öz missiyaları ilə fəxr edir və öz rejimləri, ərazidəki ordu və Fransanın nümayəndələridir.
Kanada Silahlı Qüvvələri Heyətinə dair Davranış Məcəlləsi	Yalnız düşmən qüvvələrinə və hərbi obyektlərə atəş açın; Missiyanızı yerinə yetirərkən yalnız zəruri həddə güc tətbiq edin və çalışın mülki obyektlərə heç yaxud minimum səviyyədə xəsarət dəysin; ... Bütün mülki əhaliyə insanca davranın və vətəndaşların mülkiyyətinə hörmətlə yanaşın; Təslim olanlara hücum etməyin. Onları silahsız hala gətirin və əsir götürün; Üçüncü Cenevrə Konvensiyasına uyğun olaraq bütün əsirlərə insanca və standartlara uyğun davranın. İstənilən sui-istifadə forması, eləcə də işgəncə qadağandır; ... 9. Bütün mədəniyyət obyektlərinə (muzeylər, abidələr və s.) və ibadət yerlərinə hörmətlə yanaşın; ... 11. Silahlı Münaqişə Qanununun və bu qaydaların pozulması hallarını bildirin və bu halların qarşısını almaq üçün bütün vacib tədbirləri görün. Silahlı Münaqişə Qanununa əməl edilməməsi cinayətdir.

4. Hərbi Kolleclər: İnsan Hüquqları Təliminin Keçirilməsi

Hərbi kolleclərdə təlimlərdə insan hüquqlarının əsas istiqamət təşkil etməsinin müxtəlif yolları var. Bəzi addımlar belədir:

- Dərs saatları və qiymətləndirmə cəhətdən insan hüquqlarına diqqəti artırmaq üçün hərbi kolleclərdə rəsmi kurikulumun dəyişdirilməsi;
- Hərbi təlimdə əsas təhsil nəticəsi kimi insan hüquqlarına dair biliyin qiymətləndirilməsi. Silahlı qüvvələrin heç bir üzvü insan hüquqlarına dair əsas biliklərini nümayiş etdirmədən ilkin təlim keçməsinə icazə verilməməlidir;
- Zabit rütbələri üzrə bütün müvafiq təlimlərdə müvafiq insan hüquqları aspektləri daxil olmaqla;
- Hərbi kolleclər fakültəsinə insan hüquqları mütəxəssislərinin təyin edilməsi və mövcud heyətin digər mütəxəssis insan hüquqları üzrə beynəlxalq orqanlara təlim üçün göndərilməsinin təşviqi;
- Silahlı qüvvələr üçün insan hüquqları sahəsində ictimai mühazirələrin, stipendiya və mükafatların təyin edilməsi.

477 Müdafiə Naziri Müavininin Niderland Parlamentinə məktubu, 7 Noyabr 1996-cı il (qeyri-rəsmi tərcümə); Fransa Əsgərinin Davranış Məcəlləsi: Fransa Müdafiə Nazirliyinin veb-saytına bu ünvanla baxın: <http://www.defense.gouv.fr/terre/layout/set/popup/content/download/46406/461207/file/code_du_soldat_code_du_soldat.pdf>; Kanada Silahlı Qüvvələri Heyətinin Davranış Məcəlləsi, Baş Hakim-Vəkilin Ofisi, Hesabat B-GG-005-027/AF-023.

Bu yolla hərbi kolleclərin birində insan hüquqları üzrə nailiyyətlər mərkəzi yaradıla bilər və buradan innovasiyalar və nailiyyətlər digər kolleclərə yayıla bilər. Məsələn, İrlandiyada heyət rəhbəri tərəfindən BMT-nin İrlandiya Təlim Məktəbi Liderlik və İnsan Hüquqları üzrə Nailiyyətlər Mərkəzi kimi təyin edilmişdir. Məktəbdə keçirilən insan hüquqları və liderlik kurslarında iştirak edən tələblərə ATƏT-in Davranış Məcəlləsi öyrədilir. Almaniya da Beynəlxalq Liderlik Mərkəzi hüquq məsləhətçiləri, hüquq müəllimləri və ştabdakı zabitlərə beynəlxalq qanun, xüsusən də beynəlxalq humanitar hüquq üzrə müxtəlif kurslar və seminarlar təklif edir. Bu kursların məqsədi silahlı münaqişələrdə beynəlxalq humanitar hüquq üzrə biliklərin artırılmasını təmin etmək və hüququn hərbi əməliyyatların ayrılmaz hissəsi olduğuna dair anlayış təşviq etməkdir.

5. Mükəmməl təcrübə və tövsiyələr

- İnsan hüquqlarına dair təhsil ilkin hərbi təlimin əsas hissəsini əmələ gətirməlidir. Silahlı qüvvələrin üzvləri bu prinsiplərlə tanışlığı nümayiş etdirmədən təlimi keçə bilməz;
- Zabit kurslarına müvafiq insan hüquqları təlimi daxil edilməlidir, bunun bir əsas digər bir səbəbi də pis rəftara və hədə-qorxuya qarşı mübarizə aparmaq və silahlı qüvvələrdəki etnik və dini azlıqların xüsusi ehtiyaclarını anlamaqdır;
- İnsan hüquqları təliminin keçilməsində silahlı qüvvələr mülki ekspertlərin və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının təcrübəsinə etibar etməlidir;
- Əxlaq məəcəllələrinin olmadığı yerlərdə silahlı qüvvələrin üzvlərinin bir-birinin hüquqlarına hörmət etməsi üçün onların öhdəliklərini izah edən məəcəllələr qəbul və istifadə edilməlidir;
- İşçi heyətinin toplanması və hərbi kolleclərin işində insan hüquqlarına böyük yer verilməlidir;
- Silahlı qüvvələrdə insan hüquqlarından məlumatlılığı təşviq etmək üçün nailiyyətlər mərkəzləri yaradılmalıdır.

Fəsil 20

Komandirlərin Məsuliyyəti və Fərdi Hesabatlılıq

Bütün hərbi sistemlərdə əmr vermə səlahiyyəti və yerinə yetirmə öhdəliyi böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu fəsildə sülh vaxtı silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqlarını qorumaq üçün məsul əmr strukturu və fərdi hesabatlılığın əhəmiyyətindən bəhs olunur. Başqa fəsillərdə də yer verildiyinə görə, xaricdə sülhməramlı əməliyyatlar və digər hərbi yerləşdirmələr bu fəsildə əhatə olunmur. Qeyd etmək lazımdır ki, ən yuxarı və ən aşağı rütbələr istisna olmaqla, silahlı qüvvələrin əksər üzvləri eyni zamanda həm komandir, həm də təbəçilikdə olurlar.

Komandirlər öz hissələrinin bütün hərbi, sosial və əxlaq məsələlərində böyük rol oynayır. Belə bir ifadə işlədilir: "Silahlı qüvvələrin yerinə yetirməli olduğu ən vacib vəzifə komandanın bütövlüyünü qorumaq, komandirlər və onların təbəçiliyində olanlar arasında etibar və sadiqliyin təmin edilməsidir. Bu isə geniş cəmiyyətin tələb etdiyindən daha vacib dəyərlər və standartlara ehtiyac olduğunu vurğulayır."⁴⁷⁸ Əməliyyatın effektivliyini təmin etmə məsuliyyətinin bir hissəsi kimi komandirlər öz hissələrində komandirlər arasında yaxşı münasibətlər yaratmalı, komanda ruhu yaratmalı, qarşılıqlı etibar və hörmət atmosferi hazırlamalıdır. Əgər silahlı qüvvələr öz cəmiyyətlərinə effektiv xidmət göstərmək istəyirsə, hədə-qorxu gəlmək, sosial cəhətdən pis davranış, qanun pozuntusu, ayrı-seçkilik, təqib etmək və digər qəbul edilməz rəftar formaları yaxud insan hüquqlarının pozulması kimi hallara yol verilməməlidir. Komandirlər — zabitlər və kiçik zabitlərin (KZ) — kazarmalarda qayda pozulmalarına qarşı birinci müdafiə xəttində olması nəzərdə tutula bilər. Kazarmalar daxilində insan hüquqlarına hörmət məsələsində onların rəhbərliyi çox vacibdir. Bu məsələdə komandirlər əsgərlər arasında etibar və qarşılıqlı hörmət atmosferi yaratmaq üçün qəti və proaktiv rol oynama məsuliyyəti daşıyır və onlar öz təbəçiliklərində olanların qanunsuz hərəkətlər törətməsinə mane olmaq üçün bütün ölçüləri götürmə öhdəliyi daşıyır.

Fərdi hesabatlılıq o deməkdir ki, silahlı qüvvələr heyəti daha yüksək rütbəlidən əmr alaraq qanunsuz əməllər törətmiş olsa belə, bu əməllərinə görə tam şəkildə məsuliyyət daşıyır. Cəzadan azad olmanın qarşısını almaq üçün belə bir hesabatlılıq yanaşması çox vacibdir. Bu şəkildə əsgərlər, kiçik zabitlər və zabitlərin qanunsuz əməllər törədərək öz hərbi hissəsinin yaxud daha yüksək rütbəliyə verdiyi əmrlərin arxasında gizlənməsinə və məsuliyyətdən qaçmasına imkan verilmir. Bu şərtə əsasən qanunsuz əməlləri icra edən yaxud öz təşəbbüsü ilə qanunsuz əməllər törədən işçi heyəti törədilmiş əməllərə yaxud cinayətlərə görə fərdi şəkildə məsuliyyət daşıyır.

1. Gündəlikdə duran məsələlər

Kazarmalarda silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqlarına hörmət edildiyinə əmin olmaq üçün insan hüquqlarını müdafiə edən qanun və nizamnamələrin qüvvədə olması və baş verəcək qanun pozuntularına qarşı effektiv ölçülərin mövcud olması çox vacibdir. Bütün bunlara baxmayaraq, gündəlik hərbi həyatda bu hüquqlara hörməti təmin etmək üçün müvafiq nizamlayıcı əsasların olması kifayət deyil.

Xüsusən ağır cinayət hadisələrində olmaqla, şəxslər öz insan hüquqlarına hörmət edilməsini təmin etmək üçün hərbi yaxud mülki məhkəmələrə müraciət edə bilər. Hərbi yaxud mülki ədalət, sonuncu şərtdə qeyd olunur; əksər hallarda komandirlər silahlı qüvvələr arasında insan hüquqlarına hörmətin təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Onlar silahlı qüvvələr arasında qarşılıqlı asılılıq atmosferi yaradaraq (məsələn, öz təbəçiliklərində olanlara öhdəlik verərək) kazarmalarda intizamı təmin edir. Bundan

478 Britaniya Ordusu, "Britaniya Ordusunun Dəyər və Standartları", Mart 2000-ci il, <http://www.army.mod.uk/servingsoldier/usefulinfo/valuesgeneral/values/ss_hrpers_values_comd_w.html> linkində baxmaq olar.

əlavə, hərbi həyata xas qanun pozulması halları baş verərsə, birinci növbədə komandirlər ölçü götürməlidir və onlar sanksiya qəbul edə bilər⁴⁷⁹. Qutu 20.1-də Rusiya ordusunda komandirlərin məsuliyyətləri geniş şəkildə göstərilmişdir. Bu nümunədə vurğulanır ki, komandirlərin təbəçiliklərində olanların insan hüquqlarına yanaşması onların hərtərəfli öhdəlikləri şəklinə başa düşülməlidir.

Qutu 20.1

Rusiya Federasiyası: Ordu Komandirlərinin Öhdəliklərinin Əhatə Dairəsi⁴⁸⁰

Komandirlər ... sülh və müharibə vaxtında sabit döyüş və səfərbərlik hazırlığı; döyüş tapşırıqlarının uğurla yerinə yetirilməsi; təhsil; hərbi intizam; qanun və əmr; hərbi heyətin əxlaq və psixoloji vəziyyəti; hərbi xidmətin təhlükəsizliyi; hərbi avadanlıq və hərbi ehtiyatların vəziyyəti və təhlükəsizliyi; maddi, texniki, maliyyə və gündəlik təminat; və tibbi xidmətə görə təkbaşına məsuliyyət daşıyır.

Silahlı qüvvələr arasında insan hüquqlarına hörmətin təmin edilməsində komandirlərin əhəmiyyətli rolunu nəzərə almaqla, zabit və kiçik zabit heyətinə müvafiq təlimin keçilməsi çox mühümdür. Bu məqsədlə komandirlərin öhdəlikləri və fərdi hesabatlılığının əhatə dairəsi aydın təyin edilməlidir. Zabitlər və kiçik zabitlərə təkə liderliyə dair deyil, eləcə də hərbi qanunlar, insan hüquqları və beynəlxalq humanitar hüquqlara dair təlim keçilməlidir. Bu təlimin nəticəsində zabitlər və kiçik zabit heyətinin öz öhdəliklərinə dair dərin biliklər əldə etməsi, ədalət hissinin inkişaf etdirilməsi və təbəçiliklərində olanlara necə nümunə olmalı olduqlarını öyrənmələri gözlənilir.

Müvafiq təlimlə yanaşı, effektiv təbəçilik qaydası da mövcud olmalıdır. Komandirlərin öz təbəçiliyində olanlar arasında öhdəlikləri düzgün bölüşdürməsi qarşılıqlı asılılıq atmosferinin yaradılmasına səbəb olur, bunun nəticəsində isə silahlı qüvvələrdə sui-istifadə halları azalır.

Sülh vaxtı və müharibə vaxtı

“Komandirlər sülh vaxtı təbəçilikdə olanların hərəkətlərinə və rütbələr arasında intizamın qorunmasına görə məsuliyyət daşıyır” prinsipi ilə təbəçilik məsuliyyəti doktrinası bir-birindən fərqləndirilməlidir⁴⁸¹. Bu doktrina müharibə vaxtlarında silahlı qüvvələr heyətinin vətəndaşlara və düşmən əsgərlərinə qarşı törətdiyi müharibə qanunlarının pozulması hallarında tətbiq olunur. Bu doktrinaya əsasən, komandirlər öz təbəçiliklərində olanların yolverilməz əməllər törətdiyini bilərsə və bunun qarşısını ala bilməz yaxud cəzalandıra bilməzsə, o zaman öz təbəçiliyində olanların törətdiyi əməllərə görə məsuliyyətə cəlb oluna bilər.

Silahlı qüvvələrin əsas məqsədi əməliyyatın effektivliyini təmin etməkdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün silahlı qüvvələr “döyüşə uyğun təlim keç” prinsipini tətbiq edir, yəni əsgərlər döyüş və böhran vəziyyətlərinə uyğun şəraitdə təlim keçir. Komandirlər öz hərbi hissələrini müharibəyə və münaqişəyə hazırlamalıdır və silahlı qüvvələr heyəti döyüşə hazır olmaq üçün çoxlu çətinliklərdən keçməlidirlər. Çıxılmaz vəziyyətlərdə əsgərlər öz həyatlarını ali kollektiv maraqlar uğrunda qurban verə bilər. Müharibə şəraitinə oxşar ekstremal şəraitdə təlim keçmək silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqlarının pozulmasına gətirib çıxara bilər, bu isə qanuni və qanunsuz təlim metodlarını fərqləndirmə zərurəti

479 Sanksiyanın növü (intizam yaxud cinayət) milli qanunvericilikdən asılıdır və beləcə ölkədən-ölkəyə fərqlənir. 480 Hərbi Heyətin Vəziyyətinə dair 76-FZ sayılı 27 May 1998-ci il tarixli Federal Qanununun 27.2 sayılı maddəsi.

481 Təbəçilik məsuliyyəti doktrinası IV (1907) və X (1907) Haaqa Konvensiyalarına əsasən yaradılmışdır və ilk dəfə I Dünya Müharibəsindən sonra Leypziqdə, Almaniya Ali Məhkəməsində Emil Müllerin məhkəmə prosesində tətbiq edilmişdir. Bundan sonra bu doktrinası II Dünya Müharibəsindən sonra beynəlxalq hərbi tribunallar tərəfindən yenidən tətbiq edilmiş, II Dünya Müharibəsindən sonra beynəlxalq və daxili qanunşünaslıq çərçivəsində, xüsusən də Yamaşita işində daha da inkişaf etdirilmişdir, bu məhkəmə işi aşağıdakı linkdə qeyd edilmişdir: <<http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=327&invol=1>>. 1977-ci ildə artıq təbəçilik məsuliyyəti doktrinası standart beynəlxalq qanun kimi qəbul edilmiş və Cenevrə Konvensiyalarına I sayılı Əlavə Protokol kimi kodlaşdırılmışdır. Bu doktrina standart qanun kimi müstəsna olaraq Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Keçmiş Yuqoslaviya Nizamnaməsinin 7.3 sayılı maddəsinə və Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Ruanda Nizamnaməsinin 6.3 sayılı maddəsinə, eləcə də Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Nizamnaməsinin 28 sayılı maddəsinə daxil edilmişdir.

yaradır.

Effektiv təbəçilik strukturu ilə yanaşı, fərdi hesabatlılıq prinsipi də məsuliyyətli fərdi davranışı təşviq etməklə insan hüquqlarına hörmət sahəsində mühüm rol oynayır. Şübhəsiz bu prinsip silahlı qüvvələrin hər bir üzvünün əməllərindən asılı olmadan, insan hüquqları standartlarına uyğun hərəkət etməsinə imkan yaradır. Bu, həmçinin qanun pozulması hallarında komandirlər və təbəçilikdə olanlar arasında məsuliyyətin bərabər qaydada bölüşdürülməsinə imkan yaradır. Qanunsuz əmrə qarşı çıxmaq o qədər də asan deyil, çünki daha yüksək rütbəli təbəçilikdə olanlara nəzərən daha çox səlahiyyətə sahibdir. Komandirlər öz rütbələrinin onlara verdiyi səlahiyyətə arxalanırlar, buna görə də daha yüksək rütbəli və hətta eyni səviyyədəki əsgərlər öz təbəçiliyində olanlara/əməkdaşlarına qanunsuz əmri yerinə yetirməsi üçün güc tətbiq edə bilər. Buna görə də, fərdi hesabatlılıq yanaşması silahlı qüvvələr heyəti arasında fərdi cəsarətə yol açır.

2. Komandirlərin Məsuliyyətləri

Təbəçilikdə olanlar arasında düzgün rəftar dəyərləri və standartlarının ötürülməsi və təmin edilməsi komandirlərin əsas vəzifəsidir. Tipik hərbi dəyərlərə şərəf, dürüstlük, cəsarət, sadıqlıq və intizam aiddir (Qutu 20.2-yə bax). Təbəçilikdə olanların törədə biləcəyi qanun pozulmalarının qarşısını almaqda komandirlərin əxlaq və hüquqi cəhətdən vəzifələri vardır. Komandirlərin məsuliyyətlərinə aiddir: verilən əməllərin və onların icrasının qanuna uyğun olmasına əmin olmaq; təqib, qanunsuz ayrı-seçkilik və hədə-qorxudan uzaq iş və yaşayış mühitinin təmin edilməsi; silahlı qüvvələr heyətində hədə-qorxu gəlmək və digər pis rəftar hallarının qarşısının alınması və cəzalandırılması; müvafiq iş və yaşayış şərtlərinin təmin edilməsi, eləcə də spirtli içkilər və narkotik qəbulu daxil olmaqla, pis rəftarın qarşısının alınması və cəzalandırılması. Bütün bu məsələlərdə komandirlər verdikləri əməllərə görə məsuliyyət daşıyır. Əgər onlar öz təbəçiliyində olanların hər hansı bir qanunsuz əməllər törətdiyi barədə xəbər tutarsa və qarşısını almaq üçün heç bir tədbir görməzsə, bu qanunsuz əməllərdə birbaşa iştirak etməmiş yaxud əmr verməmiş olsa belə, məsuliyyətə cəlb oluna bilərlər.

Qutu 20.2

Birləşmiş Krallıq: Düzgün rəftar dəyərləri və standartlarının təmin edilməsi komandirlərin əsas vəzifəsidir⁴⁸²

“32. Ordu dəyərləri və standartlarının aşılınması və təmin edilməsi bütün səviyyələrdə komandirlərin əsas vəzifəsidir. İlk mərhələdə bunun üçün bir neçə dəfə təlimatlandırma, ardından isə təkrar təlim tələb olunur ... . Bunun üçün həmçinin komandirlər bu dəyərlər və standartları tamamlayan və dəstəkləyən əxlaq anlayışına dair yeni təlimatlandırma keçməli və illik təlim proqramına daxil etməlidirlər ... ”34. Bu sənəddə izah edilən davranış standartlarına əməl edə bilməyən şəxslərə qarşı intizam yaxud inzibati ölçü götürülə bilər. ... Ölçü götürülüb götürülməyəcəyinə qərar vermək üçün Komandirlər Ümumi və İnzibati Ordu Təlimatlarında qeyd olunmuş bir sıra meyarları nəzərdən keçirməlidir. Bu, pis rəftarın və onun əməliyyatın səmərəliliyinə təsirinin ağırlığını təyin edəcək və bu yolla müvafiq sanksiya səviyyəsini təyin edəcəkdir. ... Əgər pis rəftar xüsusən ağırdırsa, o zaman birbaşa formal inzibati yaxud intizam ölçüsünə keçmək olar. Belə ölçüyə rəsmi xəbərdarlıq, töhmət, intizam ölçüsü və s. aid edilə bilər. Xüsusi ağır hallarda, şəxsin pis rəftara davam etdiyi hallarda yaxud pis rəftar hallarına dair şəxsin tarixçəsi varsa, rəsmi intizam yaxud inzibati ölçü götürülə bilər və bu ölçü xidmətə son verilməsinə gətirib çıxara bilər. ...”

Kazarmalarda insan hüquqlarına hörmətin təmin edilməsində komandirlərin rolu komandirin liderlik üslubundan asılıdır. Ümumiyyətlə, qorxu və inamsızlığa əsaslanan liderlik üslubu ilə qarşılıqlı etibar və hörmət mühitinin yaradılmasında komandirlərin rolunu vurğulayan liderlik üslubu arasında fərq qoyula bilər.

İlk yanaşmaya əsasən komandirlərin əsas vəzifəsi təbəçiliklərində olanların onların rəhbərliyinə hörmət etməsinə təmin etməkdir, bunun üçün onların fəaliyyətləri yaxından

482 “Britaniya Ordusunun Dəyər və Standartları”: Komandirlər üçün nəşr”, Mart 2000-ci il, <http://www.army.mod.uk/servingsoldier/usefulinfo/valuesgeneral/values/ss_hrpers_values_comd_w.html> linkində baxmaq olar.

izlənilir, qaydalar pozulduqda yaxud intizam qaydaları pozulduqda ciddi sanksiyalar tətbiq olunur. Bu yanaşmaya əsasən, liderlik qorxuya və cəza qorxusuna əsaslanır.

İkinci yanaşma komandirlərin əxlaq cəhətdən liderlik vəzifəsini kazarmalarda intizamın təmin edilməsi və qarşılıqlı etibar mühitinin yaradılması istiqamətində effektiv vasitə kimi vurğulayır. Bu yanaşmaya əsasən, silahlı qüvvələr arasında insan hüquqlarına hörməti təmin etmək üçün zabitlər və kiçik zabitlərin tabeçiliklərində olanlara qarşı rəftarı çox vacibdir. İntizamın yaradılmasında və insan hüquqlarının pozulması hallarının azaldılmasında gündəlik təlimlər və kiçik intizam sanksiyaları sərt metodlardan daha effektiv hesab olunur. Qorxuya və hədələrə əsaslanan hərbi liderliyin əksinə, qarşılıqlı etibar və hörmətə əsaslanan hərbi liderlik nizamlı ordu və insan hüquqlarına hörmətin bünövrəsini təşkil edir.

Bu yanaşmaya əhəmiyyətli bir nümunə Almaniyada Innere Führung konsepsiyasında tapıla bilər. Bu yanaşmaya əsasən, komandirlər və tabeçiliklərində olanların davranışı insan hüquqlarına hörmət əsasında qurulmalıdır (Bax Fəsil 19, "İnsan Hüquqlarının Tədrisi").

Daha yüksək rütbəliyə vəzifələri silahlı qüvvələr heyətinin statusuna dair ümumi qanunlarda qismən izah edilir; bu vəzifələr ətraflı şəkildə hərbi intizam məcəllələri və cinayət qanunlarında izah edilir.

Qutu 20.3

İtaliya: Daha yüksək rütbəliyə vəzifəsi⁴⁸³

1. Daha yüksək rütbəliyə tabeçiliklərində olanların qanunlara, nizamnamələrə və hərbi əmrlərə hörmət etməsini təmin etməlidir. Onlar intizam qaydalarına necə əməl edilməli və nizamlayıcı qaydalara necə hörmət edilməli olduğunu göstərməli və bu istiqamətdə nümunəvi rol oynamalıdır.
2. Daha yüksək rütbəliyə öz tabeçiliklərində olanlar arasında intizamın təmin edilməsinə görə məsuliyyət daşıyır və öz hissələrində maksimum səmərəliliyi təmin etməlidir. Onlar əsasən bunları etməlidir:
  - a) Tabeçiliklərində olanlarla münasibətdə bütün əsgerlərə bərabər səviyyədə baxmalı və qiymətləndirmə apararkən obyektiv və ədalətli meyarlara əsaslanmalıdırlar;
  - b) Ümumiyyətlə, səhvə yol vermiş əsgerə hamının qarşısında töhmət verməməlidir. Daha yüksək rütbəli onunla təkliddə danışmalıdır;
  - c) Şəxsi xüsusiyyətlərini qiymətləndirərək və onların biliklərini inkişaf etdirməyə çalışaraq tabeçiliyində olanlarla dərin münasibətlər qurmalıdır;
  - d) Tabeçiliklərində olanların hərbi təhsili ilə maraqlanmalı və mülki təhsillə peşəkar biliklər arasında düzgün əlaqə yaratmaq üçün ölçülər götürməlidir;
  - e) İşçi heyətinin yaxşı iş və həyat şəraitinin olmasını təmin etməlidir;
  - f) Tabeçiliklərində olanların fiziki cəhətdən sağlam olması üçün bütün təhlükəsizlik normalarına cavab verilməsini təmin etməlidirlər;
  - g) Tələb edilən istənilən görüşü qanunlar çərçivəsində təşkil etməli (şəxsi və ailə məsələlərini müzakirə etmək üçün olsa belə) və qanun çərçivəsində təqdim edilmiş ərizələrə dərhal baxıb cavab verməlidirlər;
  - h) Bütün hallarda nümunəvi davranış nümayiş etdirməli və qətiyyətli və qərəzsiz hərəkət etməlidir;
  - i) Verilən əmrləri yerinə yetirməsi üçün tabeçiliklərində olanlara mümkün olan ən yaxşı şəraiti təmin etməlidirlər.

Komandir tabeçiliyində olanların təhsili, təhlükəsizliyi, intizamı, sağlamlığı, rifahı, əxlaqi vəziyyəti və ümumi əməliyyat qabiliyyətinə görə məsuliyyət daşıyır. Aşağıdakı xüsusi öhdəliklər əksər hərbi sistemlərdə mövcuddur (Qutu 20.3-ə bax): tabeçilikdə olanlara yaxşı nümunə olmaq, tabeçilikdə olanların qayğısına qalmaq və tabeçilikdə olanların intizamına görə məsuliyyət daşımaq.

Qanunsuz və yanlış əmrlər

Komandirlər verdikləri əmrlərə və onların icrasına görə məsuliyyət daşıyır; onlar həmçinin tabeçiliklərində olanlarla pis rəftar etməmək və yaxud sui-istifadə etməməyə

483 Respublika Prezidentinin 545/1986 sayılı Fərmanının 21-ci Maddəsi. 545/1986

görə məsuliyyət daşıyır. Əsasən də komandirlər qanunsuz yaxud səhv əmrlər verməməli və qanunsuz cəza tətbiq etməməlidir.

Komandirlər tabeçiliklərində olanlardan səlahiyyətlərini aşan yaxud hərbi məqsədə qulluq etməyən fəaliyyətlərin icra edilməsini tələb etdikdə səhv əmrlər vermiş olur. Məsələn, silahlı qüvvələr heyətinin iş şəraiti acınacaqlı olduqda və maaşlar çox aşağı olduqda silahlı qüvvələrin üzvlərinin maaşlarını artırmaq və kazarmalarda yaşayış şəraitlərini yaxşılaşdırmaq üçün qeyri-hərbi xidmətlər görə (məs., məhsul toplama) yaxud özəl firmalarla əməkdaşlıq etməsi mümkündür.

Əksər ölkələr bu tip sui-istifadəyə yol verməmək üçün sanksiyalar tətbiq edir. Belə olan halda adətən intizam məsuliyyətinə cəlb olunmağa gətirib çıxaran kiçik sui-istifadə halları ilə cinayət məsuliyyətinə səbəb olan böyük sui-istifadə arasında fərq qoyulur (məs., İsveçrədə). Bəzi hallarda həm kiçik, həm də böyük sui-istifadə halları intizam məsuliyyətinə cəlb edilir (məs., Avstriyada).

Qutu 20.4

Qanunsuz əmrə yanaşmalar: Milli intizam qanunvericiliyindən seçilmiş nümunələr⁴⁸⁴

Belarus

Qanunsuz əmr qanunvericiliyə zidd olan əmrdir.

Belçika

Əmr nəzərdə tutulmuş əmr xüsusiyyətlərinə uyğun olmadıqda qanunsuz olur: (1) əmr daha yüksək rütbəli tərəfindən verilir; əmrdə hərbi öhdəlik nəzərdə tutulmalıdır; (2) əgər əmrin icrası cinayətə yol açacaqsa, o zaman icra edilməməlidir; (3) əmr tabeçilikdə olana aydın olmalıdır ki, nə edilməli olduğunu bilsin; (4) əmr aydın və konkret olmalı, ümumi olmamalı və tabeçilikdə olanlar tərəfindən iddiaya səbəb olmamalıdır və onların istədiyi zaman icra edilməli olduğuna dair təsəvvür yaratmamalıdır.

Estoniya

Qanuna zidd əmrin verilməsi qadağandır,

eləcə də, əmri verənin səlahiyyətlərini aşan əmrlər, əmri qəbul edənin icra səlahiyyətini aşan əmrlər, ədalətsiz, mənəvi yaxud maddi xəsarətə səbəb olan əmrlər və şəxsin həyatı yaxud səhhəti üçün təhlükə yaradan əmrlər qadağandır.

Litva

Qanunsuz əmrlər hərbi heyətin hərbi andını pozmasına səbəb olan; milli qanunlar, prinsiplər və beynəlxalq qanun normalarını pozan; yaxud hərbi heyətin hərbi öhdəlikdən kənar başqa şəxslərə yaxud qruplara xidmət etməsinə imkan yaradan əmrlərdir.

Lüksemburq

Qanunsuz əmr qanuna əsasən qadağan edilmiş əmrdir.

Polşa

Qərar Cinayət Məcəlləsinin 318, 343 və 344-cü maddələrinə əsasən qadağan edilmiş əməllər yaxud cəzalandırılmalı qayda pozulmalarını tələb edərsə, qanunsuz hesab edilir.

Qanunsuz əmrlər milli qanunları pozur və beləcə cinayətə yol açır. Məsələn, səbəbsiz başqa bir əsgəri öldürmə əmri yaxud qeyri-hərbi tapşırıqlar üçün hərbi gücdən istifadə etmə əmri (Qutu 20.4-ə bax)⁴⁸⁵.

Qanunsuz əmrlərə ölkənin konstitusiyasında təmin edilmiş dəyərlər və normalara zidd olanlar daxildir, məsələn, siyasi gedişata təhlükə yaradan fəaliyyətlərdə iştirak etmək (Qutu 20.5-ə bax).

484 DTİHB-SQDN sorğusu, sual 22.a.

485 Bilməkdə fayda vardır ki, qanunsuz əmrlər daha geniş kontekstdə ələ alına bilər. Beynəlxalq qanunlara zidd əmrlər (məsələn, BMT Nizamnaməsinin 2.4-cü maddəsinə zidd əmr) də qanunsuzdur. MSHBP-nin BMT Nizamnaməsinin 2.4-cü maddəsində qeyd olunur: "Bütün Üzvlər beynəlxalq münasibətlərində istənilən dövlətin ərazi bütövlüyü, yaxud siyasi müstəqilliyinə qarşı təhlükə yaratmaq, yaxud güc tətbiq etməkdən, eləcə də BMT-nin Məqsədlərinə uyğun olmayan əməlləri törətməkdən çəkinməlidir." Bu təlimat yalnız sülh vaxtını əhatə etdiyinə görə, bizim burada əsas marağımız fərdi məsuliyyətə səbəb olan davranışlarla əlaqəlidir. Xaricdə hərbi yerləşdirmənin ümumi beynəlxalq qanuna zidd olub-olmamasına bu təlimatda yer verilməmişdir.

Qutu 20.5

Slovakiya: Qeyri-konstitusiyə əmri⁴⁸⁶

MSHBP-nin 1.f 346/2005 sayılı Aktının 118.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, 346/2006 sayılı Aktın 117.3-cü maddəsi Slovakiya Respublikasının Konstitusiyası, konstitusional qanunlar, digər qanunlar, ümumi qaydalar, xidmət qaydaları, hərbi and yaxud Peşəkar Əsgərlərin Etik Məcəlləsinə zidd olaraq heç bir hərbi əmr verilə bilməz.

Qanunsuz əmrlərə həmçinin qanunsuz cəzalandırma da daxildir, məsələn, kollektiv cəzalandırma. Kollektiv cəzalandırma bir üzvün səhv hərəkətinə görə bütün qrupun cəzalandırılmasıdır. Komandirlər qanunsuz cəzalandırmanın qarşısını almağa görə məsuliyyət daşıyır.

Tabeçilikdə olanların davranışlarına görə komandirlərin məsuliyyəti

Əhəmiyyətli bir məsələ də tabeçiliyində olanların davranışına görə komandirin məsuliyyət daşmasıdır. Komandir tabeçiliyində olanların pis əməlləri, yaxud qanunsuz hərəkətlərinə görə nə dərəcədə məsuliyyət daşıyır?

Əgər komandirlər tabeçilikdə olanların pis əməllərindən xəbər tutmuşsa və bunun qarşısını almamış, yaxud cəzalandırmamışsa, o zaman bu əmələ görə məsuliyyət daşıyır. Komandirlər tabeçiliklərində olanları pis əməllər törətməkdən çəkindirməlidir. Komandirlər ilk növbədə törədilmiş qanun pozuntusunun növünə görə, bundan əlavə hadisənin şərtlərinə görə və xüsusən də tabeçiliklərində olanların törətdiyi qanun pozuntusu yaxud cinayətin riskini əvvəlcədən görüb görməməyə görə cinayət qanununa yaxud hərbi intizam qanununa əsasən məsuliyyətə cəlb olunacaqdır.

Əgər komandirin iştirakı birbaşa deyil, gözyumma, yaxud məcburən güzəştə getmə şəklindədirsə, bu zaman insan hüquqlarının pozulması hallarında komandirin təqsirini sübut etmək daha da çətindir. Buna görə də, belə hallarda yüksək rütbəli zabidlərə cinayət yaxud intizam qanununa əsasən ağır cəza vermə ehtimalı azdır. Əksər hallarda komandirlərə tabeçiliklərində olanların törətdiyi pis əməllərə görə inzibati sanksiyalar şəklində cəza verilir. Onlara komandir səlahiyyətlərinin alınması, rütbəsinin kəçildilməsi yaxud ordudan azad edilmə kimi cəzalar verilə bilər.

3. Fərdi Hesabatlılıq

Bütün hərbi sistemlərdə silahlı qüvvələrin üzvləri daha yüksək rütbəli əmrlərini yerinə yetirmə öhdəliyi daşıyır. Qanunsuz bir əmri yerinə yetirdikdə, həm əmri verənlər, həm də icra edənlər üçün əxlaqi və hüquqi məsuliyyət yaranır. Buna görə qanunsuz əmrləri icra edən yaxud öz təşəbbüsü ilə qanunsuz əməllər törədən silahlı qüvvələr heyəti törədilmiş əməllərə yaxud cinayətlərə görə fərdi şəkildə məsuliyyət daşıyır.

Qanunsuz əmri icra edən silahlı qüvvələr heyəti milli qanunvericilikdən və qanun pozulmasının ağırlığından asılı olaraq inzibati ölçülərə yaxud cinayət sanksiyalarına cəlb olunur. Qanunsuz əmrləri verən və icra edənlərə qarşı inzibati ölçülər onların daha yüksək rütbəli komandirləri tərəfindən götürülür; cinayət sanksiyaları adətən xüsusi hərbi yaxud mülki məhkəmələr tərəfindən tətbiq edilir (Bax Fəsil 21, "İntizam və Hərbi Ədliyyə").

Qanunsuz əmrlərə tabe olmama öhdəliyi

Daha yüksək rütbəli tərəfindən verilən əmərə tabe olma öhdəliyi ölkədən ölkəyə dəyişir. Burada əsas suallar belədir: hansı şərtlərdə əsgər qanunsuz əmərə tabe olmalıdır və qanunsuz əmərə tabe olmaq lazımdır? Bu məsələyə üç əsas yanaşma var:

1. Bir ehtimal budur ki, silahlı qüvvələr heyəti yalnız qanuni əmrlərə tabe olmalıdır. Buna görə də, əsgərlər qanunsuz əmrlərə tabe olmaya bilər. Bu yanaşma Birləşmiş

486 Baxın

Krallıq və Belçikada tətbiq olunur, burada qanunsuz əmrə tabe olmaq mütləq sayılır (Qutu 20.6-ya bax);

2. Digər ehtimal budur ki, qanunsuz əmrlərə həmişə tabe olmaq lazımdır; nəticədə silahlı qüvvələr heyəti qanunsuz olub-olmamasından asılı olmayaraq əmrə tabe olmalıdır⁴⁸⁷;

3. Üçüncü variant isə belədir ki, əmrin tabe gücü əmr verilən aktın nə qədər səhv olmasından, yaxud nə dərəcədə qanunsuz olmasından asılıdır. Məsələn, İtaliyada (Qutu 20.6-ya bax) bir əmr açıqcasına tamamilən qanunsuz deyilsə, qanuni olduğu qəbul edilir. Danimarkada, silahlı qüvvələr heyəti dərhal qanuni və qanunsuz əmrlərə tabe olmalıdır; əgər yüksək rütbəli zabit/küçük zabit qanunsuz əmr verərsə, onlar dərhal öz yüksək rütbəli zabitinə/küçük zabitinə şikayət edəcəyini bildirməlidir. Yalnız qanunsuz əmr təhlükə yaradarsa və onun icrası insanları risk altında qoyarsa, əsgər ona tabe olmaya bilər. Buna baxmayaraq, əsgər dərhal öz yüksək rütbəli zabitinə müraciət etməli və bəyan etməlidir⁴⁸⁸.

Qutu 20.6

Tabe olma öhdəliyinə dair modellər⁴⁸⁹

Belçika

Qanunsuz əməllərin icrasını tələb edən əmrlər qanuni deyil və icra oluna bilməz.

Birləşmiş Krallıq

Bölmə 12

Qanuni əmrlərə tabe olmama

(1) Xidmət qanununa tabe olan bir şəxs aşağıdakı hallarda qanunu pozur:

(a) qanuni əmrə tabe olmadıqda; və

(b) əmrə tabe olmamağı planlaşdırıb yaxud əmrə tabe olub-olmama barəsində laqeyd davranır.

İtaliya

Maddə 25.2: Qüvvədə olan qanunvericiliyə zidd əmr alan əsgər bu barədə yüksək rütbəliyə xəbər verməlidir... Əgər yüksək rütbəli zabit əmri təsdiqləsə, əsgər onu icra etməlidir. Aşkarcasına dövlət idarələrinə qarşı yaxud cinayətə səbəb olan əmr verilərsə, əsgər əmrə tabe olmaya bilər və bu barədə dərhal yüksək rütbəliyə xəbər verməlidir.

Şəxsi mühakimələr və qeyri-şərti tabe olma Silahlı qüvvələr heyətinin qanunsuz əmrə tabe olmama hüququ çox əhəmiyyət daşıyır. Burada nəzərdə tutulur ki, əmrləri icra etmə öhdəliyi şərtsiz tabe olmanı tələb etmir; xüsusi hallarda əsgərlərə fərdi şəkildə əmrin icrasının nəticələrini qiymətləndirməyə icazə verilməlidir. Digər tərəfdən bu yanaşma daha yüksək risk strategiyasını bildirir, tabe gücü müəyyən olmayan əmr alan xidmət üzvünün şəxsi mühakiməsi tələb olunur. Zəif mühakimə halında, tabeçilikdə olan əmrə tabe olmamağa görə məsuliyyət daşıyır.

Bu problemi həll etmək üçün müxtəlif mexanizmlər təşkil edilə bilər. İlk olaraq əmri alan əsgər əmrin ölkənin konstitusiyasına zidd olub-olmaması, qanunvericiliyə müvafiq olub-olmamasını nəzərə almalı və əmrə tabe olub-olmamağa qərar vermək üçün bunu bir əsas kimi istifadə etməlidir. Digər bir ehtimal qanunsuz əmr verildiyinə inanılan silahlı qüvvələr heyətinə şikayət mexanizmlərinə yol açmaq üçün icazə verərək əmrin icrasına qarşı çıxılmasını təmin etməkdir (Qutu 20.7-yə bax). Hər hansı qanunsuz davranışlara dair məlumat verən silahlı qüvvələrin üzvləri ehtimal intiqam cəhdlərinə qarşı qanunla qorunur.

⁴⁸⁷ Noul, sit. gətirilən məndə, qeyd 6, səh. 93.

⁴⁸⁸ "Ümumi Avropa Hərbi Qanun üzrə Avromil Proqramı" anketinə cavab, suallar IX.1 və IX.2. Cavablar Danimarka Assosiasiyası CS tərəfindən 21 iyun 2006-cı ildə bu təlimatın müəlliflərinə verilmişdir.

⁴⁸⁹ DTİHB-SQDN sorğusu, sual 22.e, Belçika; BK Silahlı Qüvvələri Qanunnaməsi, 2005-ci il; İtaliya Respublikası Prezidentinin Fərmanı № 545/1986, Hərbi İntizama dair Nizamnamə.

Qutu 20.7

Qanunsuz Əmrlərə qarşı Şikayət Prosedurları: Seçilmiş nümunələr⁴⁹⁰

Belçika

Hər bir hərbi xidmətçi yüksək rütbəli tərəfindən eşidilmə və etiraz etmə hüququna malikdir. Bundan əlavə, baş müfəttişlik xidməti silahlı qüvvələrin işinə dair şikayətlərin araşdırılmasına görə məsuliyyət daşıyır. Bu xidmət yerli vasitəçilər şəbəkəsini ehtiva edir.

Çexiya Respublikası

221/1999 sayılı Aktın 48-ci Bölməsinə əsasən, əsgərlər qanunsuz əmrin icrasından imtina etməli və yüksək rütbəliyə yaxud birbaşa hərbi polisə bu barədə məlumat verməlidir.

Malta

Qanunsuz əmr aldığına inanılan əsgərlər tabeçilik qaydası vasitəsilə şikayət edə bilər.

Norveç

Qanunsuz əmri izləməyin bir neçə yolu var. Belə bir əmr alan əsgərlər əmri verəni təyin edə bilər yaxud yüksək rütbəliyə, yaxud hərbi polisə məlumat verə bilər (beynəlxalq humanitar hüquq/insan hüquqlarına dair qanunu pozan əmrlərlə əlaqəli, əsgərlər yüksək rütbəliyə hesabat verməlidir). Əsgər həmçinin ombudsmana şikayət məktubu da yazı bilər.

Slovakiya

346/2005 sayılı Aktın 118.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, 346/2005 sayılı Aktın 117.4-cü maddəsinə əsasən, əgər peşəkar əsgər heyət menecerindən yaxud komandirindən alınan hərbi əmr, göstəriş, komanda yaxud təlimatın qanuna, yaxud hüquqi qaydalara zidd olduğunu düşünürsə, heyət menecerinə yaxud komandirinə bu barədə xəbərdarlıq etməlidir. Əgər heyət meneceri yaxud komandir komanda, əmr, göstəriş yaxud təlimatın yerinə yetirilməsinə təkid etsə, bu barədə peşəkar əsgərə yazılı surətdə təsdiqləyici məktub verilməlidir və peşəkar əsgər bu sənədin verilməsini tələb etməlidir.

MŞHBP-nin Maddə 117.5 346/2005 sayılı Aktın 117.5-ci maddəsinə əsasən, əgər icrası cinayətə səbəb olacaqsa, peşəkar əsgər heyət menecerindən yaxud komandirindən alınan hərbi əmr, göstəriş, komanda yaxud təlimatı rədd edə bilər; o, dərhal əmri verən yüksək rütbəliyə, yaxud hərbi komandirinə bu barədə xəbərdarlıq etməlidir.

Türkiyə

Qanunsuz əmr verildikdə, silahlı qüvvələr heyəti əmrə tabe olmamalı və bu barədə yüksək rütbəli zabitinə məlumat verməlidir. Daxili Xidmət Aktına əsasən, şikayət rütbəli komandirlər tərəfindən edilə bilər.

Digər bir həll yolu müəyyən şərtlərdə silahlı qüvvələr heyətinin qanunsuz fəaliyyətlərin qarşısını almaq üçün əmrlərə uyğunluq ərizəsi tərtib etməsinə icazə verməkdir (məs., Rusiya Federasiyası). Yüksək rütbəli tərəfindən verilmiş əmrlərə əsaslanan, qanunsuz əmllərə qarşı müdafiə rolu oynayan bəraət bütün ölkələrdə eyni şəkildə tənzimlənmiş. Məsələn, Almaniyada Hərbi Cinayət Məcəlləsinin 5-ci Bölməsində bildirilir ki, əmrə tabe olaraq cinayət törətmiş tabeçilikdə olan yalnız əmri icra etdikdə cinayətə səbəb olacağını bilərsə məsuliyyətə cəlb olunur⁴⁹¹. Digər ölkələrdə əmrlərə uyğunluğa dair ərizə sadəcə yumşaldıcı amil kimi qəbul edilir, məs., cəzanı azaltmaq üçün əsas kimi (məs., İsveçrə və Polşa). Nəhayət, bir neçə ölkədə (məs., Estoniya) yüksək rütbəlinin verdiyi əmrlər hərbi yaxud mülki qanuna əsasən müdafiə kimi qəbul edilmir. Qutu 20.8 Müxtəlif modellərdən nümunələr.

490 DTİHB-SQDN sorğusu, sual 22.c.

491 Bu standart Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Nizamnaməsinin 33-cü maddəsinə uyğundur: Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Nizamnaməsinin 33 sayılı maddəsinə daxil edilmişdir. "8.1 Məhkəmənin yurisdiksiyasında olan bir cinayəti müəyyən bir şəxsin Hökumət, yaxud yüksək rütbəlinin verdiyi hərbi, yaxud mülki əmrə əsasən törətməsi faktı aşağıdakı hallar istisna olmaqla, həmin şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad olmasına səbəb vermir: (a) Həmin şəxs Hökumət, yaxud yüksək rütbəlinin əmrlərini icra etməyə görə hüquqi öhdəlik daşıyır; (b) Şəxs əmrin qanunsuz olduğunu bilmir; və (c) Əmr aşkarcasına tamamilən qanunsuz deyildir. 8.2 Bu maddənin məqsədi üçün soyqırım, yaxud insanlığa qarşı cinayət törətmə əmrləri qanunsuzdur." Birləşmiş Krallıq bu maddəni öz hüquq sistemində daxil etməmişdir; əvəzində, daha qəti qaydalar tətbiq olunur. Bir əmrin aşkarcasına qanunsuz olub-olmamasından asılı olmayaraq, heç vaxt qanunsuz əmri həyata keçirmək üçün bəhanə ola bilməz.

Qutu 20.8

Seçilmiş ATƏT dövlətlərində Qanunsuz Fəaliyyətlər üçün Müdafiə qismində Əmrlərə Uyğunluq Ərizəsi⁴⁹²

Estoniya

Qanunsuz əmri icra edən bir şəxs hər zaman öz əməllərinin nəticəsinə görə məsuliyyət daşıyacaqdır.

Malta

Əmr qanunsuz fəaliyyətlərə qarşı müdafiə kimi istifadə edilə bilməz.

Polşa

Cinayət Məcəlləsinin 30-cu Maddəsi:

Qanunsuz olduğundan xəbəri olmadığına dair bəraəti olduğu halda qadağan olunmuş hərəkəti törədən bir şəxs qanun pozuntusuna yol verməməlidir; əgər təqsirkarın törətdiyi səhvə bəraət qazandırılı bilmirsə, məhkəmə cəza kəsərkən bunu yumşaldıcı bir şərt kimi nəzərə ala bilər.

Rusiya Federasiyası

Cinayət Məcəlləsinin 42-ci maddəsinə əsasən, əgər hərəkət əmrə, yaxud təlimata tabe olaraq törədilsə, o zaman qanunla qorunan maraqlara vurulan zərər cinayət hesab olunmur; belə bir zərərin vurulmasına görə cinayət məsuliyyətinə əmri verən şəxs cəlb edilməlidir. Buna baxmayaraq, qanunsuz olduğu bilinən bir əmr yaxud təlimatı icra edərək qərəzli qanun pozuntusuna yol vermiş hər hansı bir şəxs normal qaydada məsuliyyətə cəlb olunacaqdır; qanunsuz olduğu bilinən əmr, yaxud təlimata tabe olmayan şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməməlidir.

İsveçrə

Qanunsuz əmri icra edən bir şəxs öz əməllərinə görə məsuliyyət daşıyacaqdır. Buna baxmayaraq, qanunsuz əmr verildiyi sübut edilərsə, cəza azaldıla bilər.

Türkiyə

Əmr qanunsuz fəaliyyətlərə qarşı müdafiə kimi istifadə edilə bilməz.

4. Mükəmməl təcrübə və tövsiyələr

- Komandirlərin məsuliyyəti və fərdi hesabatlılıq çərçivəsi qanunvericilikdə aydın təyin edilməlidir;
- Zabitlər və kiçik zabitlərə yalnız liderliyə dair deyil, eləcə də hərbi qanun və insan hüquqları qanununa dair müvafiq təlim keçilməlidir;
- Komandirlər öz liderlik vəzifəsindən istifadə edərək öz əsgərləri arasında effektiv iş münasibətləri yaratmalı və qarşılıqlı etibar və hörmət atmosferi yaratmalıdırlar;
- Əmr funksiyasının sui-istifadə olunması halına qarşı effektiv sanksiyalar sistemi təmin edilməlidir;
- Təlim zamanı komandirlərə qanunsuz əmr verməmə və qanunsuz cəza kəsməmə barədə məlumat verilməlidir;
- Qanunsuz cəzalandırma, xüsusən də kollektiv şəkildə cəzalandırma və alçaldıcı rəftar və işgəncə ilə nəticələnən cəzalandırma qanunla qadağan edilməlidir;
- Təlim zamanı silahlı qüvvələr heyətinə qanunsuz əmrlərə tabe olmama barədə məlumat verilməlidir;
- Qanunsuz əmr verilmiş silahlı qüvvələr heyəti üçün şikayət mexanizmləri mövcud olmalıdır.

492 DTİHB-SQDN sorğusu, sual 22.e.

Fəsil 21

İntizam və Hərbi Ədliyyə

Bu fəsildə silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqlarının qorunmasında hərbi ədliyyə sistemlərinin rolu müzakirə olunur. Adi vətəndaşlar kimi silahlı qüvvələrin üzvləri də mülki qaydada cinayət qanununa tabedir; bununla yanaşı, onların intizamlı mühit yaratmaq üçün təchiz edilmiş hərbi qanuna əsasən xüsusi vəzifələri vardır. Hərbi ədliyyənin məqsədi intizamın təmin edilməsidir, lakin ədalətin ikinci dərəcədə təmin edilməsi ilə⁴⁹³ insan hüquqlarının qorunmasında hərbi ədliyyə sistemlərinin çətinliyi ədalətli məhkəmə hüququna uyğun intizam öhdəliklərinin həyata keçirilməsindədir. Hərbi ədliyyə silahlı qüvvələr üzvlərinin və müttəhimlərin adi cinayət məhkəmələrində hüquqlarının və hərbi məhkəmələrin və bu məhkəmələrdə çalışanların (hakimlər yaxud vəkillər) müstəqilliyinin müqayisəsinə dair məsələləri ələ alır.

Bu fəsildə ilk növbədə hərbi ədliyyənin əsasları ədalətli məhkəmə hüququnu qoruyan beynəlxalq saziş öhdəlikləri ilə birlikdə müzakirə olunur. Sonra, müxtəlif ölkələrin cinayət əməlləri və hərbi intizam arasında münasibətlər və mülki və hərbi məhkəmələr arasında yurisdiksiyanın bölgüsünə dair yanaşması müzakirə olunur. Müstəqillik məsələləri məhkəmələr, prokurorlar və müdafiə şurasının formalaşması və təyinatı, apelyasiya məhkəmələrinin formalaşması vasitəsilə həll edilir.

1. Gündəlikdə duran məsələlər

Silahlı qüvvələrdə hərbi ədliyyə sistemini zəruri hala gətirən bir sıra həyat aspektləri mövcuddur. Silahlı qüvvələrin üzvləri onların həyatlarını digər peşələrə nəzərən daha dərin idarə edən sistemdə xidmət edir. Burada əsas götürülən fakt onların hərbi bazada yaşaması və vaxtlarının çoxunu yüksək rütbəli əmrində hərbi tapşırıqlara həsr etməsidir. Potensial münafiqənin olduğu vəziyyətlərdə hərbi tapşırığın əhəmiyyəti və həyat riski müvafiq təbəçiliyə ehtiyaca əsas verir. Digər peşələrdə işlə şəxsi həyat arasındakı fərq bu şərtlərdə yox olur və hərbi intizamın ümumiyyətlə vətəndaşlara tətbiq olunan cinayət qanunundan əlavə silahlı qüvvələr üzvlərinin həyatının bir çox hissəsinə yayılması təəccüblü deyil. Hərbi xidmətçiləri aktiv hərbi xidmətə hazırlama ehtiyacı o deməkdir ki, aktual şərtləri nəzərə alaraq və intizama daha nüanslı yanaşma tələb olunduğuna dair mübahisə yaransa da, intizam həmçinin sülh vaxtında təmin edilməlidir.

Bundan əlavə, beynəlxalq hüquq rejimi hərbi intizam sistemlərinin mövcudluğunu nəzərdə tutur. Belə ki, beynəlxalq humanitar hüququn tələbinə əsasən əsir götürülmüş əsgərlərə müharibə dustağı kimi rəftar olunması üçün onlar intizam məcəlləsinə tabe olmalıdır⁴⁹⁴. Bu, dövlətin silahlı qüvvələrini müzdlulardan fərqləndirir və onların müharibə qanunlarına istənilən ziddiyyətə görə yüksək rütbəli zabitin intizamına tabe olmasını təmin edir⁴⁹⁵.

Müvafiqlik ehtiyacı həmçinin hərbi ədliyyə sistemlərinin mövcudluğunu dəstəkləyir. Hərbi ədliyyə sistemi ölkə daxilində yaxud xaricdə xidmət etməsindən asılı olmayaraq, silahlı qüvvələr üzvlərinin ümumi hüquq standartlarına tabe olmasını təmin edir. Hərbi qanunun tətbiq edilə bilməsi o deməkdir ki, yerli qanunların tətbiqinə az ehtiyac qalır (qanun pozulmalarına yurisdiksiyanın tətbiq edilməməsi hallarında dövlətin sazişinə əsasən). Buna baxmayaraq, silahlı qüvvələrini xaricə göndərməyən ölkələrdə silahlı qüvvələr üzvlərinin törətdiyi adi cinayət əməllərinin daxil olduğu vahid hərbi ədliyyə sistemi daha zəifdir (eləcə də intizam qaydalarının pozulmaları). Bu əhəmiyyətli fərq

493 Birləşmiş Ştatların mövqeyinin müzakirəsi üçün baxın: David A. Schlueter, Hərbi Kriminal Ədalət: Təcrübə və Prosedur (Şarlotsvil, Virciniya: LexisNexis, 2004), 6-cı nəşr, səh. 5-7.

494 1907-ci il IV Haaqa Konvensiyasına Əlavə 1907, Maddə 1; Üçüncü Cenevrə Konvensiyası 1949-cu il, Maddə 4.2; 12 avqust 1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarına Əlavə Protokol (Protokol 1), 43.

495 Rou, sitat gətirilən mətndə, qeyd 4, səh. 67

müxtəlif ölkələrin hərbi ədliyyə sistemində mövcud olan fərqləri izah edir. Vahid hərbi intizam sistemi də həmçinin silahlı qüvvələrin müxtəlif hissələri, bölükləri, yaxud dəstələri arasında birləşdirici amil kimi çıxış edə bilər⁴⁹⁶. Bu, çox əhəmiyyətli məsələdir, çünki təhlükəsizliyə qarşı təhlükələrin dəyişkən xüsusiyyəti daha çox uyğunlaşa bilən hərbi cavab tələb edir.

İntizamın tətbiqi tabeçilik qaydası ilə əlaqəli bir öhdəlikdir. Əksər silahlı qüvvələrdə kiçik inzibati məsələlər yüksək rütbəli zabit tərəfindən dərhal və qeyri-formal həll edilir. Hərbi sistemin səmərəliliyi, intizam və əxlaq məsələlərinə dair narahatlıqlar bir çox ölkədə mülki məhkəmə sistemindən fərqli olan hərbi məhkəmə və tribunalların qurulmasına gətirib çıxarmışdır. Kanada Ali Məhkəməsi müxtəlif hərbi məhkəmələri olan ölkələrdə gündəmdəki məsələlərin xülasəsini vermişdir, Qutu 21.1-ə bax.

Qutu 21.1

Hərbi Məhkəmələrin Məqsədi (Kanada Ali Məhkəməsi)⁴⁹⁷

Ayrı hərbi tribunal sisteminin məqsədi Silahlı Qüvvələrə birbaşa intizam, hərbi səmərəlilik və əxlaq məsələlərini həll etməyə imkan verməkdir. Kanadalıların təhlükəsizliyi və rifahı daha çox qadınlar və kişilərdən ibarət qüvvələrin dövlətin təhlükəsizliyinə qarşı qaranmış təhlükələrlə mübarizə aparma istəyi və hazırlığından asılıdır. Silahlı Qüvvələri hazır vəziyyətə gətirmək üçün hərbi sistem daxili intizamı effektiv şəkildə təmin edə bilməlidir. Hərbi intizam qaydalarının pozulması hallarında hərbcilər buna bənzər mülki vətəndaşların törətdiyi qayda pozuntusu hallarına nəzərən daha ağır və tez-tez cəzalandırılmalıdır. ... Buna görə də hərbi sistemdə xüsusi intizam standartlarının təmin edilməsi üçün ayrı tribunallara ehtiyac var.

Belə məhkəmələr normal cinayət qanununa aid məsələləri və yalnız intizam məəcəlləsinə aid qayda pozuntularını həll edə bilər. Alternativ olaraq — və daha çox bir qayda olaraq — mülki məhkəmələr ən azından silahlı qüvvələrin üzvlərinin öz vətənlərində olarkən törətdiyi normal cinayət əməllərinə də baxa bilər. Personal, proses, ərizələr və hökm səlahiyyətinə dair bir sıra fərqlər mövcuddur ki, bunlar aşağıda müzakirə olunacaqdır.

Bu fərqləri nəzərə almadan, hərbi ədliyyə sistemləri ilə əlaqəli iki əsas məsələ var: müstəqillik və bərabər səviyyədə rəftar.

Müstəqillik məsələsi tabeçilik qaydası ilə əlaqəlidir. Artıq izah olunduğu kimi, hərtərəfli hərbi intizam yüksək rütbəli zabitlərə şəxsin təhlükəsizlik, sağlamlıq və ailə həyatına təsir göstərən qərarlar vermə potensialı ilə fərdi hərbcilərin həyatına həddən artıq nəzarət imkanı verir. İntizam məsələlərinə ekstremal xidmət şəraitində baxılmalı ola bilər, məsələn, bütün prosedurlara əməl etmə imkanı olmayan və missiyanın effektivliyinə güzəştə getməmək üçün təcili olaraq intizamı bərpa etmək ehtiyacı olan vəziyyətlər. Lakin buna baxmayaraq, ədalətin səhv şəkildə bərqərar olunması dərin nəticələr verən ağır cəzaların verilməsinə gətirib çıxara bilər.

Silahlı qüvvələrin və cəmiyyətin gözündə etibar və qanuniliyini sübut etmək üçün hərbi ədliyyə tabeçilik qaydasından ayrı olmalıdır; əks halda, intizam cinayəti ilə əlaqəli şikayətin verilməsi və bu şikayətə baxılması ilə əlaqədar yüksək rütbəliyə münasib qərarların arasında maraqların toqquşması yaranacaqdır. Buna görə də, komandirin intizam qərarlarının xülasəsini nəzərdən keçirmək, yaxud apelyasiyaya vermək mümkün olmalıdır. Daha ağır cinayətlərə hərbi məhkəmələrdə baxılması halında müstəqillik məsələləri hakimlər, yaxud digər məhkəmə üzvlərinin təyin edilməsi⁴⁹⁸, məhkəmə üzvlərinin tabe olduğu yerin dəqiqləşdirilməsi (eyni yaxud fərqli hissəyəndirlər, hərbcilər

496 Bu, Birləşmiş Krallıqda vahid sistemin qəbuluna təsir göstərən əhəmiyyətli amil olmuşdur. Baxın: Silahlı Qüvvələr 2006-cı il Aktı.

497 R.v. Généreux, Kanada Ali Məhkəməsi, 13 Fevral 1992-ci il, Kanada Ali Məhkəməsinin Hesabatları, Cild 1, 1992-ci il, səh. 259; həmçinin <<http://scc.lexum.umontreal.ca/en/1992/1992rcs1-259/1992rcs1-259.html>> linkinə baxın.

498 Məsələn BK hərbi məhkəməsində hakim (hakim-vəkil) hüquqi səlahiyyəti olan mülki şəxsdir, lakin məhkəmənin digər üzvləri hərbi zabitlərdir, bu zabitlər fərdi işlər üçün təyin edilir və adətən hüquq sahəsinin peşəkarları deyildirlər.

yaxud mülki vətəndaşdır), hüquqi səlahiyyətə müraciət və prokuror və müdafiə məsləhətçisinin seçilməsini əhatə edir. Əgər məhkəmə üzvlərindən hər hansı biri ittiham olunan şəxsin yüksək rütbəli zabitlərinə tabedirsə, yaxud onun nəzarəti yaxud təsiri altındadırsa, burada müstəqillikdən bəhs oluna bilməz.

Bərabər səviyyəli rəftar ilə əlaqəli məsələdə diqqət hərbi ədliyyədə mühakimə edilən silahlı qüvvələr üzvlərinin mülki şəxslərə tətbiq olunan müvafiq qanun proseduru hüququndan bəhrələnməsinə yönəldilir. Hərbi ədliyyə sistemlərində böyük narahatlıq yaradan məsələlərdən biri də mülki vətəndaşın törətdiyi qanun pozuntularına mülki məhkəmələrdə baxılmalı olduğudur. Belə hallarda məsələ — səssiz qalma, günahsızlığa əsas vermə, vəkilə müraciət etmə, müəyyən əsaslar istisna olmaqla tutulmama, zəminə buraxılma, ittihamçının versiyasını bilmə və ittihamçı ilə eyni şərtlərlə şahidləri dindirmə — kimi hüquqların hərbi tribunallarda müttəhimlərə verilib-verilməməsidir. Bu məsələlərin hər birinin tam araşdırılması üçün iştirakçı Dövlətlərdə konstitusiyaya strukturunun və cinayət prosedurunun geniş müzakirəsi tələb olunur (əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən və bu fəsilə əhatə edilməyən məsələlər). Burada həmçinin cinayət məhkəməsində hakimin ittihamçı və müdafiə vəkili arasında vasitəçi kimi çıxış etdiyi ümumi hüquq əsaslı ölkələrlə araşdırmaçı-hakim modelindən istifadə edilən mülki-hüquq sisteminə əsaslanan ölkələr arasında əhəmiyyətli fərqlər var. Burada əsas məqam odur ki, prosedura istənilən dəyişikliklər hərbi vəziyyətlərə uyğun tam şəkildə və insan hüquqları konvensiyalarında qeyd edilmiş məhkəmə hüquqlarını məhdudlaşdıran səbəblərə görə əsaslandırılmalıdır. Bəzi hallarda hərbi ədliyyə sistemləri mülki prosedurlarda fərqlənə bilər, lakin burada sual doğuran məqam onların müttəhimlər üçün bərabər səviyyəli müdafiə təmin edib-etməməsidir.

Bəzən mülki məhkəmələrin ixtisaslaşdırılmış bölmələrdə, yaxud xüsusi prosedur qaydalarına əsasən fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, keçmişdə cinayətlə təqsirləndirilən silahlı qüvvələr üzvlərinin işinə hərbi məhkəmələrdə baxan bir sıra ölkələr son illərdə müstəqillik və bərabər səviyyədə rəftar⁴⁹⁹ məsələlərinə görə mülki məhkəmələrin adı cinayət işlərinə baxdığı bir mövqeyə keçmişdir. Hətta bunun baş tutmadığı yerlərdə belə, hərbi ədliyyə sisteminə konstitusiyaya, yaxud insan hüquqları öhdəliklərinin daxil edilməsi bir sıra ölkələrdə ciddi islahatlara yol açmış və hərbi ədliyyə sistemindəki məhkəmələrin mülki tərəfdaşlarına bənzəməsilə nəticələnmişdir.

2. İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq öhdəliklər
İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq konvensiyaları hərbi ədliyyə sistemlərinə tətbiq edilən hüquqları əhatə edir (məs., ədalətli mühakimə və əsassız həbs və saxlamadan azad olma). Bunlar məhkəmə prosesinin ədalətliyini ölçmək üçün beynəlxalq standartları təyin edir.

Qutu 21.2

Həbs və Cinayət Mühakiməsinə dair Beynəlxalq İnsan Hüquqları

Maddə 9 MSHBP	1. Hər bir kəsin azadlıq və təhlükəsizlik hüququ vardır. Heç bir kəs əsassız həbs edilməməli, yaxud saxlanmamalıdır. Heç bir kəs qanunda nəzərdə tutulmuş əsaslar və prosedurlar istisna olmaqla, azadlığından məhrum edilməməlidir.
Maddə 10 İHÜB	Hər bir kəs hüquqlarının və öhdəliklərinin, eləcə də ona qarşı qaldırılan cinayət məsuliyyətinin təyin edilməsində müstəqil və tərəfsiz tribunalda bərabər səviyyədə ədalətli və açıq məhkəmə prosesi ilə mühakimə hüququna malikdir.
Maddə 11.1 İHÜB	Cinayətdə təqsirləndirilən hər bir kəs açıq məhkəmə prosesinə tabe tutulmalı, müdafiəsi üçün hər bir vasitəyə müraciət edə bilməli və günahı sübut edilənə qədər günahsız qəbul edilməlidir.

⁴⁹⁹ Məsələn, Rodes-da keçirilən Hərbi Qanun və Müharibə Qanunu üzrə Beynəlxalq Cəmiyyətin Seminarlarına baxın, 10-14 oktyabr 2001-ci ildə keçirilmiş, Hərbi Məhkəmə Praktikasını üzrə Seminar kimi yayımlanmışdır (Brüssel: Hərbi Qanun və Müharibə Qanunu üzrə Beynəlxalq Cəmiyyət, 2001-ci il).

Maddə 5 İHAK	<p>Hər bir kəsin azadlıq və təhlükəsizlik hüququ vardır. Heç bir kəs aşağıdakı hallar və qanun çərçivəsində müəyyən edilmiş prosedurlar istisna olmaqla, azadlığından məhrum edilməməlidir:</p> <ul style="list-style-type: none"> • səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən həbsinə hökm verildikdən sonra şəxsin qanuni həbs edilməsi;... • (c) qanunu pozduğuna dair əsaslı şübhə olduqda, səlahiyyətli hüquq müəssisəsinə mühakimə üçün çıxarmaq məqsədilə bir şəxsin qanuni həbsi yaxud saxlanması. ... • Həbs olunmuş hər bir kəs onun anladığı dildə həbs edilmə səbəbləri və əleyhinə qaldırılan iş barədə dərhal məlumatlandırılmalıdır. • Bu müddəanın 1(c) bəndinə əsasən həbs edilmiş, yaxud saxlanılmış hər bir kəs dərhal hakim, yaxud başqa səlahiyyətli hüquq nümayəndəsinin qarşısına çıxarılmalı və əsaslı bir müddət ərzində mühakimə üçün məhkəməyə çıxarılmalı və yaxud məhkəmə vaxtını gözləmək üçün nəzarət altında sərbəst buraxılmalıdır. Məhkəmə qarşısına çıxacağına dair zəmanət verilərsə, azad edilmə nəzərdən keçirilə bilər. • Həbs, yaxud saxlama şəklində azadlıqdan məhrum edilmiş hər bir kəs qanun çərçivəsində təyin edilmiş müddət ərzində saxlana bilər və dərhal məhkəməyə çıxacağı tarix təyin edilməlidir, əgər məhkəməyə çıxmasına əsas olmasa və saxlama qanunsuz olarsa, dərhal azad edilməsinə qərar verilməlidir. • Bu müddəanın tələblərinə zidd olaraq qanunsuz olaraq həbs edilmiş yaxud saxlanmış qurbanların kompensasiya hüququ vardır.
Maddə 6 İHAK	<p>1. Hər bir kəs hüquqlarının və öhdəliklərinin, eləcə də ona qarşı qaldırılan cinayət məsuliyyətinin təyin edilməsində müstəqil və tərəfsiz tribunalda bərabər səviyyədə ədalətli və açıq məhkəmə prosesi ilə mühakimə hüququna malikdir. Hökm açıq şəkildə elan edilə bilər, lakin demokratik cəmiyyətdə əxlaq, ictimai intizam, yaxud milli təhlükəsizlik maraqları, gənclərin maraqlarını qorumaq, yaxud tərəflərin şəxsi həyatının qorunması üçün, eləcə də müstəsna vəziyyətlərdə açıqca elan edilmə ədliyyənin maraqlarını təhlükəyə atarsa, mətbuat və ictimaiyyət qismən, yaxud tamamilən kənarlaşdırıla bilər və hökm açıqca elan edilməyə bilər.</p> <p>2. Cinayətdə təqsirləndirilən hər bir kəs qanuna əsasən günahı sübut edilənə qədər günahsız qəbul edilməlidir.</p>

Hərbi məhkəmələrin üzləşdiyi çətinliklər İHAK-a əsasən məhkəmə praktikasında müsbət nəticələrə səbəb olmuş, Birləşmiş Krallıq, Belçika və İrlandiya kimi bəzi ölkələrdə əsaslı islahatlara yol açmışdır. İHAK-ın 6-cı maddəsində "cinayət ittihamların"dan bəhs olunmasına baxmayaraq, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin məhkəmə praktikasından məlum olur ki, cinayət ittihamının irəli sürülməsinin əsaslarını təyin etməkdə milli qanunların oxşar praktikanı təyin edib-etməməsinə istinad etmək kifayət deyil. Cinayət ittihamı konsepsiyası bəzi hallarda milli hüquqda təyin edilən versiyanın haşiyəsindən kənara çıxa bilər və xüsusən intizam cinayətinə görə mühakimə edilən silahlı qüvvələr üzvünün günahı sübut edildikdə saxlanmasından asılı olmadan, cəzanın xüsusiyyətinə əsaslanan intizam ölçülərini əhatə edə bilər⁵⁰⁰. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi təyin etmişdir ki, əgər müttəhimin yüksək rütbəli zabiti hərbi məhkəmədə hakimi təyin edərsə, prokuror yaxud müdafiə məsləhətçisini təyin edərsə yaxud müttəhimə qarşı dəlilləri hazırlayırsa, o zaman bu, müstəqil və tərəfsiz tribunalda ədalətli mühakimə hüququna uyğun deyil⁵⁰¹. Yüksək rütbəli zabitin hərbi məhkəmə qərarını ləğv etməsi yaxud dəyişdirmə səlahiyyəti də həmçinin 6-cı Maddənin tələblərinə uyğun deyil⁵⁰².

Silahlı qüvvələrlə əlaqəli ittihamlarda mülki vətəndaşların hərbi məhkəmələrə, yaxud hərbi hakimlərin idarəçiliyindəki mülki məhkəmələrə təyin edilməsi də 6-cı Maddənin

500 "Engel Niderlanda qarşı, sit. gətirilən mətnə qeyd 29, para. 80-82-ci paragraflar.

501 Findlay Birləşmiş Krallığa qarşı, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 25 Fevral 1997-ci il, Avropa İnsan Hüquqları Hesabatları, Nəşr 24, 1997-ci il, səh. 221; həmçinin bax: Grieves Birləşmiş Krallığa qarşı, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 16 dekabr 2003-cü il, Avropa İnsan Hüquqları Hesabatları, Nəşr 39, 2004-cü il, səh. 7, hərbi döviz donanmasında xidmət edən hakim-vəkilin müstəqilliyinin olmaması ilə əlaqəli. 1996-cı il Silahlı Qüvvələr Aktı ilə təqdim edilmiş BK prosedurlarına edilən dəyişikliklər 6-cı maddəyə uyğundur: 6: Cooper Birləşmiş Krallığa qarşı, 16 dekabr 2003-cü il, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, Avropa İnsan Hüquqları Hesabatları, Nəşr 39, 2004-cü il, səh. 171.

502 Findlay Birləşmiş Krallığa qarşı; Morris v. Birləşmiş Krallıq, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 26 fevral 2002-ci il, Avropa İnsan Hüquqları Hesabatları, Nəşr 34, səh. 1253,

tələblərinə ziddir⁵⁰³.

Bir sıra Avropa Şurası dövlətləri hərbi ədliyyə sistemləri ilə əlaqədar İHAK-ın 5 yaxud 6-cı maddələri ilə əlaqəli düzəlişlər etmişdir: Çexiya Respublikası, Fransa, Litva, Moldova, Portuqaliya, Rusiya, Slovakiya, İspaniya, Türkiyə və Ukrayna. Yəni 5 və 6-cı maddələr bu ölkələrin silahlı qüvvələr üzvlərinə tətbiq edilə bilməz (düzəlişlərə dair ətraflı məlumat üçün Bax: Fəsil 5, "İnsan Hüquqları sahəsində Beynəlxalq Qanunvericilik"). Bu dövlətlər Avropa Şurasının təqribən dördüdə birini təşkil edir, bu müddələrin hərbi ədliyyə sistemində tətbiq edildiyi qalan 37 dövlət ATƏT-in iştirakçı Dövlətlərinin təqribən üçdə ikisini təşkil edir.

ATƏT-in iştirakçı Dövlətləri bəzi hallar üçün bütün şəxslərə dair minimum ədalətli mühakimə standartlarının böyük əhəmiyyətini təsdiqləmişdir (məs., silahlı qüvvələrin üzvləri daxil olmaqla). Bu öhdəliklər saxlanılmış şəxslərin məhkəmə prosesindən əvvəl müəyyən hüquqlarının olmasının⁵⁰⁴ və onların müstəqil və tərəfsiz tribunaldə mühakimə edilməsinin təmin edilməsinə olan zərurəti vurğulayır⁵⁰⁵. Bu fəsil ilə daha çox əlaqəli olan sonuncu aspekt təfərrüatları ilə 1990-cı ildə Kopenhagen Konfransında ələ alınmışdır (Qutu 21.3-ə bax).

503 Öcalan Türkiyəyə qarşı, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 12 may 2005-ci il, Avropa İnsan Hüquqları Hesabatları, Nəşr 41, 2005-ci il, səh. 985; Martin Birləşmiş Krallığa qarşı, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 24 oktyabr 2006-cı il, Ərizə № 40426/98 (nəşr edilməyib, Məhkəmənin sayından əldə edilə bilər <www.echr.coe.int>), para. 44: 44. "Konvensiyada mülki şəxslərin hərbi məhkəmələrdə mühakiməsinin tamamilə istisna edildiyini söyləmək mümkün deyil, lakin yalnız müstəsna hallarda mülki vətəndaşlara qarşı belə məhkəmələrdə cinayət işlərinə baxılması 6-cı maddənin tələblərinə uyğun ola biləcəyinə görə, belə bir məhkəmə praktikası diqqətli araşdırmaya tabe tutulmalıdır."

504 Moskva 1991-ci il: "(23.1) İştirakçı Dövlətlər aşağıdakıları təmin edəcəkdir (i) heç bir kəs qanunla müəyyənləşdirilmiş əsaslar yaxud prosedurlardan əlavə heç bir əsasla azadlıqdan məhrum edilməyəcəkdir; "(ii) həbs olunmuş hər hansı bir şəxsə həbs olunmasının səbəbi və ona qarşı qaldırılan ittihamlara dair məlumat onun anladığı dildə dərhal bildiriləcəkdir; "(iii) azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsə dərhal yerli qanunlara əsasən hüquqları bildiriləcəkdir; "(iv) həbs edilmiş yaxud saxlanılmış istənilən şəxs dərhal hakimin qarşısına, yaxud qanunla səlahiyyət verilmiş başqa bir məmurun yanına gətirilərək həbsi, yaxud saxlanılmasının qanuniliyi təyin edilməlidir və qanunsuz olduqda dərhal azad edilməlidir; "(v) həbs edilmiş, yaxud saxlanılmış istənilən şəxsə gecikmədən özü yaxud təyin etdiyi səlahiyyətli nümayəndə tərəfindən onun seçdiyi şəxslərə həbsi, yaxud saxlanılması barədə məlumat verilməsi üçün icazə verilməlidir; bu hüququn məhdudlaşdırılmasına dair istənilən şərt qanun, yaxud beynəlxalq standartlarda təyin edilməlidir; "(vi) hüquq mühafizə orqanlarının fərsətdən istifadə edərək saxlanılmış, yaxud həbs edilmiş şəxsi cinayəti boynuna almağa, yaxud qəbul etməyə, eləcə də başqasına qarşı ifadə verməyə məcbur etməməsi üçün lazımi tədbirlər görülməlidir; "(vii) sorğu müddəti və sorğulararası intervallar yerli qanunlara uyğun yazılmalı və təsdiqlənməlidir; "(ix) saxlanılan şəxs, yaxud onun vəkili ona qarşı edilən işgəncə, alçaldıcı hərəkətlər, insanlıqdan kənar rəftar ilə əlaqəli tələb, yaxud şikayətlərini həbsxananın məsul işçilərinə, yaxud yuxarı instansiyalara, lazım gəldikdə isə yoxlama və islah səlahiyyətinə malik instansiyalara bildirə bilər; "(x) bu tələb yaxud şikayətə dərhal baxılmalı və gecikmədən cavab verilməlidir; şikayət, yaxud tələb baxılmadıqda, yaxud əsassız yerə gecikdirildikdə, şikayətçi bu məsələni hakim, yaxud digər səlahiyyətli orqanlar qarşısında qaldıra bilər; saxlanılmış yaxud həbs edilmiş şəxs, eləcə də şikayət edən şəxs tələb, yaxud şikayətə görə təhlükəyə məruz qalmayacaqdır; "(xi) qanunsuz olaraq saxlanılan, yaxud həbs edilən şəxslərin kompensasiya tələb etmə hüququ vardır."

505 Vyana 1989 (Avropada Təhlükəsizlikə dair Suallar: Prinsiplər):

"\[İştirakçı Dövlətlər] ... insan hüquqları və əsas azadlıqlarının pozulmasını iddia edənlər üçün effektiv ölçülər və onlar haqqında ətraflı məlumat təmin edəcəkdir; onlar aşağıdakı ölçüləri effektiv tətbiq edəcəkdir: şəxsin icra, qanunvericilik, məhkəmə yaxud inzibati orqanlara müraciət hüququ; müstəqil və tərəfsiz tribunaldə əsaslı müddət ərzində ədalətli və açıq məhkəmə hüququ, eləcə də hüquqi arqumentlər təqdim etmək və fərdi seçilmiş vəkil tərəfindən təmsil edilmə hüququ; hər hansı məhkəmədə qəbul edilmiş qərarlar, eləcə də bu qərarın söykəndiyi hüquqi əsaslar haqqında dərhal və rəsmi qaydada məlumatlandırılmaq hüququ. Bu məlumat bir qayda olaraq yazılı şəkildə və gələcək ölçülər üçün səmərəli istifadə edilə biləcək şəkildə təmin ediləcəkdir."

Qutu 21.3

ATƏT-in Ədalətli Məhkəməyə dair Öhdəlikləri (Çıxarışlar)⁵⁰⁶

(5) [İştirakçı Dövlətlər] rəsmi şəkildə bəyan edir ki, bütün insanların bərabər və təxirəsalınmaz hüquqları və ləyaqətinin tam şəkildə qorunması üçün zəruri ədalət elementləri aşağıdakılardır: ...

(5.12) hakimlərin müstəqilliyi və məhkəmə xidmətinin tərəfsiz fəaliyyəti təmin olunacaqdır;

(5.13) işəgötürmə və təcrübə şərtləri başda olmaqla, qanun icraçılarının müstəqilliyi təmin ediləcək və qorunacaqdır;

(5.14) cinayət prosedurları ilə əlaqəli qaydalar ittiham və ittiham prosesini tamamlayan ölçülərlə əlaqədar səlahiyyətləri aydın təsvir edəcəkdir;

(5.15) cinayət ittihamı ilə saxlanılmış yaxud həbs edilmiş hər hansı bir şəxs dərhal hakimin yaxud başqa səlahiyyətli şəxsin qarşısına çıxarılarq, həbsinin qanuni olub-olmaması araşdırılmalıdır;

(5.16) hər hansı bir şəxs ona qarşı qaldırılmış cinayət ittihamı barədə, eləcə də məhkəmədəki hüquqları və öhdəlikləri barədə məhkəmə işinə qanunla müəyyənləşdirilmiş müstəqil, ədalətli və tərəfsiz tribunalda baxılma hüququna malikdir;

(5.17) ittiham edilən istənilən şəxs özü, yaxud öz hesabına tutduğu birbaşa vəkil tərəfindən, eləcə də ödəniş imkan olmadıqda hakimin qərarı ilə pulsuz təyin edilən vəkil tərəfindən özünü müdafiə hüququna malikdir.

3. Yanaşmalar

Hərbi ədliyyə müxtəlif milli sistemlərin fəaliyyət göstərdiyi kompleks bir sahədir. Burada bir sıra texniki məsələlər qaldırılır və onlardan bəziləri burada ələ alınır. Cari təlimatda silahlı qüvvələr üzvlərinin insan hüquqları fərqli cəhətdən ələ alınır⁵⁰⁷. Buna görə də, bu təlimatda hərbi məhkəmələrdə mülki şəxslərin mühakiməsi məsələsi ələ alınmır. Belə bir sistem silahlı qüvvələr üzvlərinə qarşı pis əməllərin törədilə biləcəyi, yaxud hərbi sistemdə hadisələrin baş verdiyi ölkələrdə mövcuddur. Biz burada aşağıdakı mövzulara ələ alırıq: cinayət əməlləri və hərbi intizam arasındakı əlaqə; hərbi qanun pozuntularına baxan məhkəmə növü; hərbi yaxud mülki hakimlərin seçimi; prokurorlar və müdafiə vəkillərinin mövqeyi; və müstəqil appelyasiya ehtiyacı.

Cinayət əməlləri və hərbi intizam arasındakı əlaqə

Cinayət əməlləri ilə cinayət əməli sayılmayan intizam qaydalarının pozulması arasında fərq mövcuddur. Məsələn, oğurluq, yaxud hücum cinayət əməli sayıla bilər, lakin görülmüş işlərə dair hesabat verməmək cinayət əməli deyil, intizam qaydasının pozulmasıdır. Mülki məhkəmələr adətən yalnız cinayət əməllərinə baxır, hərbi məhkəmələrdə isə (dövlətdən asılı olaraq) cinayət əməlləri və intizam qaydalarının pozulmasına, yaxud yalnız intizam qaydalarının pozulmasına baxılır.

Cinayət əməlləri ilə hərbi intizam arasındakı əlaqə insan hüquqlarının müdafiəsinə dair iki xüsusi məsələ qaldırır: cinayət əməllərinə görə mühakimə edilən silahlı qüvvələrin üzvləri mülki şəxslərə təmin edilən müdafiə ilə təmin edilirmi və onlar eyni əməllər üçün müxtəlif sistemlərə əsasən bir neçə dəfə cəzalandırılırmı.

Əsasən iki müxtəlif yanaşma mövcuddur. Ən uyğun yanaşma intizam məsələlərini və cinayət əməllərini ayrılıqda ələ almaqdır. Bu yanaşmanın üstünlüyü ondadır ki, cinayət məsələlərində mülki şəxslərə tətbiq edilən eyni prosedurlar birbaşa mənada istifadə edilə bilər (buna baxmayaraq, mühakimə prosesinin aparılacağı məhkəmə növünə dair ayrıca praktikual yaranır). İspaniya və Norveç hərbi məhkəmələrdə baxılan intizam qaydalarının pozulması ilə mülki məhkəmələrdə baxılan ümumi cinayət əməlləri arasında aydın fərq qoyur. Bu yanaşmaya əsasən fərqli hərbi xarakter daşıyan cinayətlərdə hərbi təcrübənin tətbiq edilməsi istisna olmaqla, silahlı qüvvələrin üzvlərinə mülki müttəhimlərlə bərabər əsaslarda rəftar edilməlidir. Mənfi cəhəti isə odur ki, əsgərlər eyni əmələ görə bir neçə dəfə cəza çəkə bilər, məsələn, cinayət sanksiyası və intizam sanksiyası və ehtimal peşə

⁵⁰⁶ Kopenhagen 1990,

⁵⁰⁷ Noul, sit. gətirilən mətndə, qeyd 6, səh. 130-175.

sanksiyası (məsələn, rütbənin kiçildilməsi). Bundan əlavə, birlikdə ələ aldıqda, mülki vətəndaşın eyni şərtlərdə hansı cəzanı alacağı ilə müqayisə etsək, bu cəzalar cinayətə uyğun olmaya bilər.

İkinci yanaşmaya əsasən, (Birləşmiş Krallıq bu yanaşmaya nümunədir) inzibati qayda pozuntuları ilə yanaşı cinayət əməllərini də silahlı qüvvələr qanunvericiliyinə daxil etməklə hərbi məhkəmələrin cinayət əməlləri və intizam qaydalarının pozuntularına eyni anda baxmasına icazə verilir (2006-cı il Silahlı Qüvvələr Aktı). Bu, ikiqat cəzalandırma problemini aradan qaldırır. Bu yanaşma adi cinayət məhkəmələri ilə müqayisədə həmin məhkəmələrin prosedurlarındakı çatışmazlıqları vurğulayır. Kanadada olduğu kimi, bu modelin fərqi ondadır ki, hərbi məhkəmələrin əsgərləri cinayət əməllərinə görə mühakiməsinə, bəzi ağır cinayətləri isə (qətl) mülki məhkəmələrə saxlamasına icazə verir⁵⁰⁸.

Yuxarıda izah edildiyi kimi, intizam və cinayət məsələlərini ayıran ölkələr ikiqat cəza məsələsini həll etməlidir, bu məsələ qanunlara və insan hüquqları üzrə beynəlxalq öhdəliklərə ziddir⁵⁰⁹. İntizam prosedurları və cinayət qanununun müxtəlif funksiyalara xidmət etməsi doğrudur. Müvafiq olaraq, intizamın məqsədi – silahlı qüvvələrin effektivliyinin təmin edilməsi – törədilmiş cinayətin ağırlığı və şərtlərinə yönümlü cinayət cəzaları ilə tam təmin edilə bilməz və bunlar cəza əsasları kimi qəbul edilə bilməz. (İkiqat cəza ilə əlaqədar olaraq, şəraitdən asılı olaraq intizam tədbiri işçinin uyğun olmadığını göstərən işçinin cinayətlə mühakiməsinin ardından işgötürənin əməlləri ilə müqayisə oluna bilər.) Lakin iki sistemin məqsədləri arasında kəskin fərq qoyulmasına qarşı inandırıcı əks-argumentlər mövcuddur. Məsələn, Almaniya və İspaniyada ardıcıl cinayət və intizam cəzaları tətbiq edilə bilər. Buna baxmayaraq, intizam sistemində yalnız müvafiq məcəllə pozularsa bəzi sanksiyalar tətbiq edilir və cinayətkarın islahı cinayət məhkəmələrində tez-tez istinad edilən mühakimə məqsədidir. Bununla yanaşı, kişi və qadın hərbi qulluqçuların perspektivindən azadlıqdan məhrum olunma, maddi yaxud digər sanksiyalar cəza əsaslarındakı hər hansı incə fərqdən daha aydın və əhəmiyyətli ola bilər. Niderland, Belçika və Birləşmiş Krallıq⁵¹⁰ ikiqat cəzalandırmanın qarşısını alan dövlətlərə nümunə göstərilə bilər. Əgər bir hərbi xidmətçi cinayət məhkəməsində ittiham edilərsə, həmin hərbi xidmətçi eyni intizam qaydasının pozulmasına görə hərbi məhkəmədə ittiham edilə bilməz.

Yuxarıda 2-ci bölmədə izah edildiyi kimi, hərbi intizama dair əsas insan hüquqları məsələlərindən biri tabeçilik qaydasına qarşı məhkəmənin müstəqilliyinin təmin edilməsi məsələsidir. Bu problemin bir neçə aspekti vardır: adi məhkəmələr yaxud hərbi məhkəmələrin yurisdiksiyasının olub-olmaması, hərbi məhkəmələrdə mülki hakimlərin olub-olmaması, hərbi məhkəmələrin hakimlərinin necə təyin edilməsi, prokurorun və müdafiə vəkllərinin rolu və ərizələrə necə baxılması. Bunlar aşağıda sıra ilə müzakirə olunur.

Hərbi cinayətlərin baxıldığı məhkəmənin növü

Ölkələr cinayət qanununun pozulması hallarına baxmaq üçün müxtəlif sistemlərdən istifadə edir (Qutu 21.4-ə bax).

508 Milli Müdafiə Aktı (Kanada Düzəliş edilmiş Nizamnamələri, 1985, c N-5), Pt. III.

509 Maddə 14.7 MSHBP: "Heç bir şəxs qanun və cinayət proseduruna əsasən artıq ittiham edilmiş, yaxud günahsız elan edilmiş olduğu bir qanun pozuntusuna görə yenidən mühakimə edilə, yaxud cəzalandırılma bilməz".

510 BK Silahlı Qüvvələr Aktı 2006-cı il, Bölmə 66.

Qutu 21.4

Cinayət Qanununun Pozulması Hallarının Tənzimlənməsi

Model	Nümunələr
Adi mülki məhkəmələrin bütün cinayət məsələləri üzrə müstəsna yurisdiksiyası vardır	Danimarka, Almaniya, İsveç
Xüsusi mülki məhkəmələrin bütün cinayət məsələləri üzrə yurisdiksiyası vardır	İtaliya, Niderland
Mülki və hərbi məhkəmələrin toqquşan yurisdiksiyası	Fransa, Belçika, Birləşmiş Krallıq, Birləşmiş Ştatlar
Hərbi məhkəmələrin cinayət əməlləri və intizam qaydalarının pozulması halları üzrə müstəsna yurisdiksiyası vardır	Azərbaycan, Belarus, Lüksemburq, Polşa, İsveçrə, Türkiyə, Ukrayna

İlk olaraq, adi mülki məhkəmələr Danimarka, Almaniya və İsveçdə olduğu kimi silahlı qüvvələrin üzvlərinə qarşı bütün cinayət hadisələrini tənzimləyə bilər. Bu yanaşma qəti şəkildə rəftar və müstəqillik bərabərliyinə əməl edir. Lakin burada bir çatışmazlıq ola bilər ki, hərbi vəziyyət və rejimlə tanış olmayan hakimlər hərbi sahədəki bəzi qayda pozuntularını tənzimləməli ola bilər. Həmçinin mülki məhkəmə sisteminin müdaxiləsi hərbi effektivlik və tələblərə mənfi təsir göstərə bilər, məsələn, məhkəmə prosesinin uzunmüddətli gecikdirilməsi kimi hallar.

Həmin çətinliklərin öhdəsindən gəlmək üçün xüsusi olaraq hazırlanmış ikinci yanaşma mülki məhkəmələrin nəzdində ixtisaslaşdırılmış bölmə, yaxud prosedur şəklindədir. Niderlandda cinayət əməllərinə mülki məhkəmə sistemində baxılır, hərbi heyətin törətdiyi hərbi qayda pozulmalarına isə mövcud xüsusi palatada baxılır. Bu məhkəmələrdə silahlı qüvvələrin üzvü olan hakim fəaliyyət göstərir. İşlərə əvvəlcə dairə məhkəməsinin kanton bölməsində (kiçik qayda pozulmaları) yaxud digər qayda pozulmalarına Arnhemdə dairə məhkəməsində baxılır, apelyasiyalara isə Arnhem Apelyasiya Məhkəməsinin hərbi palatasında baxılır⁵¹¹. İtaliyada 1981-ci ildə Ali Hərbi Məhkəmə ləğv edilərək Kassasiya Məhkəməsinin nəzdinə keçirilmişdir və beləcə hərbi məhkəmələr mülki məhkəmə sisteminə inteqrasiya edilmişdir.

Üçüncüsü, mülki və hərbi məhkəmələrin yurisdiksiyası toqquşa bilər. Belə hallarda, işlər müxtəlif amillərə görə məhkəmələr arasında bölüşdürülə bilər: məsələn, qayda pozuntusunun ağırlığı, törədildiyi yer, qurbanın eyniliyi, sülh vaxtı yoxsa müharibə vaxtında törədilmiş olması. Birləşmiş Krallıqda, silahlı qüvvələrin üzvlərinin mülki şəxslərə qarşı törətdiyi cinayət əməllərinə bir qayda olaraq mülki məhkəmələrdə, bir əsgərin digərinə qarşı törətdiyi cinayət əməllərinə isə hərbi məhkəmələrdə baxılır (hərbi məhkəmələr). Burada müstəqilliyi təmin etmək və ağır cinayətlərin həllində cəmiyyətin əminliyini artırmaq nəzərdə tutulmuşdur. Belçikada mülki məhkəmələr mülki ikinci müttəhimin olduğu işlərə baxır və burada bütün müttəhimlərlə bərabər səviyyədə rəftar edilməsi təmin edilir. Fransada mülki məhkəmələr Fransa ərazisində hərbi heyətin törətdiyi qanun pozuntularına baxır, hərbi məhkəmələr isə əsgərlərin xaricdə törətdiyi qanun pozuntularını həll edir (burada söyləmənlər praktikaya əsaslanır).

Nəhayət, bəzi ölkələrdə hərbi məhkəmələr silahlı qüvvələr üzvlərinin törətdiyi bütün cinayət əməllərini təkbaşına tənzimləyir. Bu yanaşmanın üstünlüyü odur ki, məhkəmələr hərbi həyat haqqında məlumatlıdırlar və hərbi effektivliklə əlaqəli müdaxilə minimum təsir göstərəcəkdir. Buna baxmayaraq, bu ölçülər məhkəmələrin müstəqilliyi və mülki şəxslərlə müqayisədə hərbi müttəhimlərlə bərabər rəftar edilməsi ilə əlaqədar cəmiyyətin düşüncələrinə bir o qədər də təsir göstərmir.

511 Noul, sit. gətirilən mətnə, qeyd 6, səh. 630.

Hərbi məhkəmələrin quruluşu

Qutu 21.5-də göstəriləyi kimi, hərbi məhkəmələrin quruluşu üzrə müxtəlif ölçülər mövcuddur. Mülki elementin daxil edilməsi bilinən bir praktikadır. İntizam qərarlarının verildiyi sahədə hərbi təcrübəyə malik hakimlə müqayisədə mülki hakim az məlumat olmasına baxmayaraq, üstünlük ordadır ki, mülki element müstəqillik görünüşünü artırır və beləcə, hərbi ədalətə inam da artır. Məhkəmənin mülki üzvləri komandirlərin hərbcilərə təzyiq göstərməməsi üçün zəmanətdir. Eyni effekt apelyasiyanın hərbi heyətin mövcud olduğu məhkəmədən mülki şəxslərin mövcud olduğu məhkəməyə keçməsi ilə də əldə edilə bilər. Beləcə, hərbi məhkəmələr bütövlükdə hüquq sisteminə inteqrasiya edə bilər.

Qutu 21.5

Hərbi Məhkəmələrdə Xidmət edən İşçi Heyəti⁵¹²

Yalnız Hərbi	Yalnız Mülki	Hər ikisi
Belarus, Xorvatiya, İrlandiya, Slovakiya, İspaniya, İsveçrə, Türkiyə, Ukrayna, ABŞ	Azərbaycan, Latviya	Kanada, Finlandiya, Fransa, Lüksemburq, Birləşmiş Krallıq

Hərbi məhkəmələrin üzvlərinin təyin edilməsi

Əksər ölkələrdə hərbi məhkəmələrin üzvləri mülki məhkəmələrin üzvləri kimi təyin edilir, onları adətən dövlət başçısı (məs., Çexiya Respublikası, Estoniya və Finlandiya), yaxud Ədliyyə Nazirliyi (Danimarka), yaxud təyinatlar şurası (Norveç) təyin edir. Buna baxmayaraq, digər ölkələr Müdafiə Nazirliyi (Xorvatiya yaxud Almaniya), hərbi ədliyyə sisteminin üzvlərini (İrlandiya) cəlb edə, yaxud sülh vaxtı ilə müharibə vaxtı arasında fərq qoya bilər (Fransa). Müdafiə Nazirliyinin cəlb olunduğu yerdə əgər Müdafiə Nazirliyi tərəfindən təyin edilməyən yuxarı məhkəməyə apelyasiya verilərsə, müstəqillik görünüşü artır, Federal İnzibati Məhkəməyə dair Almaniya tədbirlərində olduğu kimi.

Qutu 21.6

Hərbi Məhkəmələrin Üzvlərinin Təyinatı (Seçilmiş Ölkələr)⁵¹³

Almaniya	Hərbi intizam və şikayətlərə baxılan məhkəmələrin (birinci instansiyaya aid məhkəmələr) hakimlərini Federal Müdafiə Nazirliyi seçir. Federal İnzibati Məhkəmənin (apelyasiya orqanı) hərbi məsələlər üzrə bölmələrinin mülki hakimləri məhkəmə seçim komitəsi ilə birlikdə Federal Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən seçilir və federal prezident tərəfindən təyin edilir.
Fransa	Sülh dövründə hakimlər kansler tərəfindən seçilir və yalnız mülki hakimlər məhkəmələrdə fəaliyyət göstərir. Sülh dövründə mülki şəxslər kimi mühakimə olunan hərbi heyət üçün heç bir istisna edilmir. Müharibə vaxtında hakimlər Müdafiə Nazirliyi tərəfindən seçilir və məhkəmələrdə həm mülki, həm də hərbi heyət arasından seçilmiş hakimlər fəaliyyət göstərir.
İrlandiya	Hərbi tribunallarda hərbi hakimlər baş hakim-vəkil tərəfindən təyin edilir, mülki vəkil isə İrlandiya prezidenti tərəfindən təyin edilir. Mülki hakimlər hökumətin məsləhəti ilə prezident tərəfindən təyin edilir.

İttihamçılar və müdafiə vəkilləri

Bir ölkənin ayrıca hərbi prokurorunun olub-olmamasını işlərə mülki yaxud hərbi məhkəmələrdə baxılmasından anlamaq mümkündür. Məsələn, Fransa, Almaniya və Niderlandda hərbi heyətin ittihamını adi prokurorlar icra edir. Bir sıra digər ölkələrdə fərqli hərbi prokurorlar və yaxud hərbi ittiham xidmətləri mövcuddur. Hakimlərdə olduğu kimi, bu prokurorlar da hərbi qanunlar üzrə mütəxəssis olmalı və beləcə, hərbi məsələlərlə tanış olmalıdır. Nəzərə alsaq ki, bəzi hüquq sistemləri cəzaların kəsilməsi, ittihama nə zaman son verilməsi, dəlillərin araşdırılması, müttəhim və digər şahidlərin araşdırılmasına dair prokurorlara daha geniş səlahiyyətlər verir, deməli onların müstəqilliyi əhəmiyyət daşıyır. Qutu 21.7-də göstəriləyi kimi, müstəqillik əsasları konstitusiyaya, qanunvericilik yaxud inzibati amillərə söykənə bilər.

512 DTİHB və SQDN sorğusu, sual 9.

513 DTİHB və SQDN sorğusu, sual 10.

Qutu 21.7

Hərbi Prokurorların Müstəqilliyinə dair Zəmanətlər (Seçilmiş Dövlətlər)⁵¹⁴

Ölkə	Təminat
Estoniya	Prokurorlar Ədliyyə Nazirliyinə tabe mülki şəxslərdir.
İrlandiya	Hərbi məhkəmələrin prokurorlarını hərbi ittihamlar üzrə komitənin direktoru təyin edir. Onlar ittiham edilənlərlə eyni hissə yaxud bölükdən olmayacaqdır.
Rusiya Federasiyası	Prokurorluqlar dövlət administrasiyası üzrə federal orqanlar, Rusiya Federasiyasının subyektləri üzrə dövlət orqanları, yerli idarəetmə strukturları və dövlət assosiasiyalarından müstəqil şəkildə və Rusiya Federasiyasının qüvvədə olan qanunlarına əsasən öz səlahiyyətlərini icra edir. İstənilən şəkildə təzyiqli qanuna ziddir (Maddə 4 və 5, Rusiya Federasiyasının Prokurorluğuna dair Federal Qanun 2202-1, 17 yanvar 1992-ci il).
Türkiyə	Prokurorların müstəqilliyi Konstitusiyanın 9, 138, 139, 140, 145 maddələrinə əsasən tənzimlənir.

Ağır cinayətə, yaxud ağır intizam qaydalarının pozulmasına görə təqsirləndirilən silahlı qüvvələr heyətinin müstəqil hüquq xidmətinə müraciət edə bilməsi çox əhəmiyyətlidir. Yuxarıda qeyd edilmiş İHAK-ın 6-cı Maddəsinə əsasən, cinayətlə təqsirləndirilən bir şəxs “şəxsən özü yaxud seçdiyi vəkil vasitəsilə özünü müdafiə edə bilər, əgər buna maddi imkanı çatdırsa, o zaman ədalətin bərqərar olması üçün ona pulsuz vəkil təmin edilə bilər”. Hərbi müdafiə vəkilinin müttəhimin istəklərinə qarşı çıxışı Konvensiyaya ziddir.

Buna baxmayaraq, bu, eyni nəticələri olan cinayətlər və yaxud intizam qaydalarının pozulması işlərinə (və bütün intizam pozulmalarına deyil) və yalnız Konvensiyanı imzalamış dövlətlərə şamil olunur.

Bu şərtlərdə müdafiə vəkillərinin müstəqilliyini təmin edən digər bir amil müvafiq bar-koduna əsasən müştərisini təmsil edən vəkilin peşəkar öhdəlikləridir. Müdafiə vəkilinin silahlı qüvvələrin üzvü olduğu işlərdə tabeçiliyə qarşı qarant kimi vəkil-müştəri imtiyazı da çıxış edə bilər.

Hərbi məhkəmələrdən apelyasiyalar

Əvvəl də izah edildiyi kimi, hərbi məhkəmədən mülki məhkəməyə apelyasiya vacib qarantdır. Bu, aşağı məhkəmənin ümumi qanunu düzgün tətbiq etməsinə əmin olma imkanı verir (konstitusiyaya, yaxud cinayət məəcəlləsinə). Bu, həmçinin tabeçilik təzyiqlindən yara bilənlər daxil olmaqla, prosedur nöqsanlarını düzəltməyə kömək edir. Bu cəhətdən, hərbi məhkəmələrin mülki hüquq sistemində inteqrasiyası ədalət sistemindəki səhvlərin düzəldilməsi və hərbi ədliyyə sisteminə cəmiyyətin inamının artması üçün əhəmiyyətli qarantdır. Nəzərə alsaq ki, nəticədə ordu mülki şəxslərin nəzarətində olmalıdır, hərbi məhkəmələrin mülki məhkəmə sisteminə tabe olması barədə mübahisələr yaranır⁵¹⁵. Bundan da əlavə, əsas insan hüquqları konvensiyalarında məhkəmə növü izah edilməsə belə, bu konvensiyalar cinayət ittihamlarında ittiham, yaxud hökmə qarşı apelyasiya hüququnu tanıyır⁵¹⁶. Ağır sayılmayan intizam məsələlərinə görə yüksək rütbəli zabitanın cəza verdiyi yerlərdə, prosedurların təmin olunduğu formal proses üçün ilk fürsət apelyasiyadır.

Praktikada ölkələr müxtəlif yollarla apelyasiyaya müraciət edir⁵¹⁷. Yalnız bir neçə iştirakçı Dövlətdə apelyasiyalar yuxarı hərbi məhkəməyə təqdim edilir. Əksəriyyətində, bəzən məhdud şərtlər altında olmaqla, Ali Məhkəməyə⁵¹⁸ yekun apelyasiya verilə bilər (məsələn, konstitusiyaya tələblərinin şərhini). Bəzi ölkələrdə (ABŞ və Kanada kimi) prosesin ortasında

514 DTİHB və SQDN sorğusu, sual 11.b.

515 Rou, sit. gətirilən mətdə qeyd 4, səh. 87.

516 Maddə 14.5 MSHBP: 7 nömrəli Protokol üzrə Maddə 2 İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Haqqında Avropa Konvensiyasının 7 nömrəli Protokolu, Maddə 2.

517 DTİHB və SQDN sorğusu, sual 14.

518 Polşada Ali Məhkəmə nəzdində hərbi palata mövcuddur.

hərbi məhkəməyə apelyasiya verilə bilər, bu məhkəmədə müxtəlif xidmət qolları arasında uyğunluq təmin edilir.

4. Mükəmməl təcrübə və tövsiyələr

- Mülki və hərbi məhkəmələrin yurisdiksiyalarının toqquşduğu hallarda mülki məhkəmələr məsələyə baxmalıdır;
- Ardıcıl olaraq cinayət və intizama görə mühakimə prosesləri nəticəsində eyni əmələ görə silahlı qüvvələr heyətinin iki dəfə cəzalandırılmaması üçün qarantlar təmin olunmalıdır;
- Hərbi hakim və prokurorlar məhkəmə prosesi ilə əlaqəsi olan hissələrə tabe olmayan müstəqil xidmətlərdən seçilməli və mümkünsə, mülki ədliyyə nazirlikləri yaxud prokurorluqlar tərəfindən təyin edilməlidir. Daimi məhkəmələrə təyin edilmiş hərbi hakimlər vəzifənin təhlükəsizliyindən əmin olmalıdır;
- Hakimlər və ittiham vəkilləri təbəçilik qaydasının müdaxilə etmədiyi fərdi məhkəmə proseslərinə təyin edilməlidir;
- Hərbi məhkəmə proseslərində müttəhimlər hüquqi məsləhət və vəkil xidmətinə müraciət edə bilməli, ödəniş imkanı olmadığı hallarda isə həmin ölkədəki standart cinayət mühakimə proseslərində təmin ediləndən səviyyədə şərtlərlə təmin edilməlidir;
- Qayda pozuntularına hərbi məhkəmələrdə baxıldıqda, hərbi məhkəmələr ilk instansiyada mülki hakimi cəlb etməlidir, yaxud mülki məhkəməyə apelyasiya verilməlidir. Hər bir prosesdə yekun apelyasiya mülki məhkəmə sistemində verilməlidir.

Fəsil 22

Ombudsman

Ombudsman dövlət administrasiyasına nəzarət edən müəssisədir və dövlət administrasiyasının qərarları, tədbirləri, yaxud səhvləri ilə əlaqədar cəmiyyətdən gələn şikayətləri qiymətləndirərək dövlət administrasiyasının mükəmməl idarəetmə prinsiplərinə və praktikalarına əməl etməsini təmin edir.

Bu fəsildə əsasən hərbi ombudsmanlar ələ alınır. Burada həmin müəssisənin sülh vaxtında silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqlarının qorunmasında rolu və daha effektiv və məsuliyyətli silahlı qüvvələr strukturunun yaranmasındakı rolu izah edilir. Bu məqsədlə fəsildə ombudsman funksiyasına müxtəlif yanaşmalar təqdim olunur və hər birinin üstün və çatışmayan cəhətləri vurğulanır⁵¹⁹.

1. Uyğunluq

Nə üçün ombudsmana ehtiyac vardır? Ordu nəzdində şikayətlərə baxılma prosedurunun mövcud olmasına baxmayaraq, dünyanın müxtəlif ölkələrində orduda nalayiq və pis rəftar, hərbi siyasətdə çatışmazlıqlar, eləcə də hərbidə sisteməlik problemlərə dair şikayətlərə baxmaq üçün ombudsman mövcuddur. Bu şikayətlər və çatışmazlıqları araşdırdıqdan sonra ombudsman ölçü götürmək üçün tövsiyələr verir. Bu istiqamətdə, ombudsmanın əhəmiyyətini bir neçə sahədə görmək mümkündür:

1. Onun müstəqil nəzarəti inzibati proseslərdə şəffaflığa səbəb olaraq və hərbi tabeçilik qaydasının səlahiyyətlərinə zərər yetirmədən hərbi sahəyə inamı artırır;
2. Müstəqil nəzarətçi kimi o, silahlı qüvvələrin demokratik və mülki nəzarətinə töhfə verir. O, kazarmalarda mükəmməl idarəetmə prinsipləri, mülki nəzarət, qanunlara əməl olunma və insan hüquqlarını təmin edir;
3. Ombudsman hüquqlarının pozulması, səlahiyyətin sui-istifadə edilməsi, yaxud ədalətsiz qərarlara qarşı fərdi silahlı qüvvələr heyətini müdafiə edir;
4. Ombudsman silahlı qüvvələrdə daxili dəyişikliklərin edilməsinə və daxili idarəetmənin yaxşılaşmasına kömək edir; 5. Nəticədə ombudsman hərbi qulluqçuların həyat keyfiyyətinə, əxlaq vəziyyəti və hərbi ruh yüksəkliyinə, komanda ruhuna müsbət təsir göstərir və hətta əsgərlərin çatışmadığı böhran vəziyyətlərində əlavə əsgərlərin saxlanmasına kömək edir⁵²⁰.

2. İnsan hüquqlarına dair beynəlxalq öhdəliklər

Xüsusi olaraq hərbi kontekstə istinad etmədən ATƏT bəzi hallarda insan hüquqlarının qorunmasında ombudsmanın böyük əhəmiyyətini təsdiqləmiş, xüsusən də azlıq⁵²¹ və gender məsələləri⁵²² ilə mübarizədə rolunu vurğulamışdır (Qutu 22.1-ə bax).

519 Məsələnin böyük əhəmiyyətinin vurğulanmasına baxmayaraq, bu fəsildə ombudsmanın fəaliyyətləri və müharibə yaxud sülhməramlı əməliyyatlarda səlahiyyətləri əhatə edilmir

520 A. Marin, "Nəzarətin araşdırılması: Ombudsman Ətraflı Hesabat", 30 Mart 2005-ci il <<http://www.ombudsman.forces.gc.ca/rep-rap/sr-rs/wp-lb/index-eng.asp>> linkində baxmaq olar.

521 3/03 sayılı Qərara Əlavə: 3/03 ATƏT-in Ərazisi daxilində Roma və Sintidə Vəziyyətin Yaxşılaşdırılmasına dair Fəaliyyət Planı, Maastrix 2003-cü il.

522 14/04 sayılı Qərara Əlavə: 14/04 2004 "Gender Bərabərliyinin Təşviqi sahəsində ATƏT-in Fəaliyyət Planı"

Qutu 22.1

Ombudsmanlara dair ATƏT-in Öhdəlikləri: Seçilmiş nümunələr

3/03 sayılı Qərara Əlavə: 3/03 ATƏT-in Ərazisi daxilində Roma və Sintidə Vəziyyətin Yaxşılaşdırılmasına dair Fəaliyyət Planı (Maastrix 2003-cü il)

ATƏT institutları və strukturları tərəfindən tövsiyə edilmiş tədbirlər:

20. DTİHB və mümkün olan yerlərdə digər ATƏT institutları və strukturları, eləcə də ATƏT-in sahə üzrə əməliyyatları ayrı-seçkiliyə qarşı qanunvericiliyin hazırlanmasında, eləcə də ayrı-seçkiliyə qarşı orqanların yaradılmasında tələb edildikdə, iştirakçı Dövlətlərə kömək edəcəkdir. ...

22. Tələb edildikdə, DTİHB ombudsman idarələri, ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizə komissiyaları, polis intizam komissiyaları və digər müvafiq orqanlar kimi iştirakçı Dövlətin mövcud mexanizmlərinin Roma və Sintidə və Romadan kənar icmaların arasındakı gərginliyi necə yumşalda biləcəyinə dair məsləhətlər verə bilər.

14/04 sayılı Qərara Əlavə: 14/04 2004-cü il, Gender Bərabərliyinin Təşviqi sahəsində ATƏT-in Fəaliyyət Planı (Sofiya 2004-cü il)

44 (g) Qadınların inkişafı üçün milli mexanizmlərin yaradılması: DTİHB yerli və milli səviyyələrdə Ombudsman idarələri kimi, gender bərabərliyinin inkişafı üçün demokratik institutların yaradılması məqsədilə bilik və dəstək verməyə davam edəcəkdir.

3. Ombudsman Funksiyasına Müxtəlif Yanaşmalar

Ombudsmanların strukturu və səlahiyyətləri müzakirə edilərkən bildirmək lazımdır ki, dörd əsas model mövcuddur:

- Hərbi ombudsman olmayan ölkələr (məs., Slovakiya və İspaniya);
- Ombudsmanın baş müfəttiş adı ilə hərbi sistemə inteqrasiya edildiyi ölkələr (məs., Niderland və Belçika);
- Mülki ombudsmanın öhdəliklərinə hərbi də daxil olan ölkələr (məs., İsveç, Danimarka, Polşa);
- Müstəqil hərbi ombudsmanı olan ölkələr (məs., Almaniya, Kanada, İrlandiya).

Hərbi ombudsmanı olmayan ölkələr

Əksər ölkələrin hərbi ombudsmanı yoxdur. Bu yanaşma hərbi rütbələr arasında intizamın qorunması üçün təcəllik strukturuna əsaslanan üstünlüyə malikdir. Buna baxmayaraq, daxili intizam prosedurlarına inamın olmaması və hərbi komandirlərin əvəzini çıxmasından qorxma kimi səbəblərə görə hərbi heyətin sui-istifadə və pis rəftar hallarının cəzasız qalması riski mövcuddur; buna görə, hərbi qulluqçuların insan hüquqlarının qorunması riski altında ola bilər. Adətən hərbi ombudsmanın olmaması təcəllik qaydası tərəfindən belə müstəqil şikayət mexanizmlərinin yaradılmasına qarşı təzyiqlərin olmasına bənzərdir. Məsələn, Birləşmiş Krallıqda xüsusən Deepcut hərbi kazarmalarında dörd çağırışçının ölümündən sonra silahlı qüvvələrə xarici və daxili nəzarətin təmin edilməsi məqsədilə əlavə müstəqil mexanizmlərin yaradılması haqqında intensiv müzakirələr aparılmışdır. Şikayətləri tam şəkildə araşdırma səlahiyyəti və onlara dair müvafiq hökmlərin verilməsi səlahiyyətinə malik hərbi ombudsmanın yaradılması həm Ümumilər Palatası Müdafiə Komitəsi tərəfindən⁵²³, həm də sonuncu Deepcut Yoxlama Hesabatı əsasında tövsiyə edilmişdir⁵²⁴. Buna baxmayaraq, Müdafiə Nazirliyi bu tövsiyəni qəbul etməmişdir, əsas səbəb kimi də Ordunun artıq düzəliş tədbirlərinin icrası üçün prosedurlarının mövcud olması irəli sürülmüşdür⁵²⁵. Həmçinin hərbi qulluqçuların şikayətlərinə baxmasını üçün idarəetmə üzrə parlament komissiyası üzvünün səlahiyyətlərinin genişləndirilməsinə dair təklif də qəbul edilməmişdir⁵²⁶. Əvəzində, 2006-cı il qanunvericiliyinə əsasən hərbi qulluqçuların şikayətlərinin araşdırılması komissiyası yaradılmışdır. Müdafiə nazirinin təyin etdiyi

523 "Qayğı Öhdəliyi - Sessiyanın üçüncü Hesabatı, 2004-05" Ümumilər Palatası, Müdafiə Seçmə Komitəsi, 3 mart 2005-ci il, tövsiyə 112, <<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200405/cmselect/cmdfence/63/6302.htm>> linkində baxmaq olar.

524 Bleyk, sitat gətirilən mətnə, qeyd 380. fəsil 12, səh. 400-403.

525 "Ümumilər Palatasının Müdafiə Komitəsinin "Qayğı Öhdəliyi" nə dair 2004-5 sayılı sessiyasının üçüncü hesabatına Hökumətin cavabı", Birləşmiş Krallığın Müdafiə Nazirliyi, iyun 2006-cı il <<http://www.mod.uk/NR/rdonlyres/25DDEF96-F9E8-4C70-8B63-8EE8B3CD5496/0/GovtResponsetotheDeepcutReview.pdf>> linkində baxmaq olar.

526 Bleyk, sitat gətirilən mətnə, qeyd 380. par.8.

hərbi qulluqçuların şikayətlərinin araşdırılması komissiyasının rolu hərbi qüvvələr daxilində şikayətlərin araşdırılmasına nəzarət etmək və bu islah prosedurlarının gedişatı barədə müdafiə nazirinə illik hesabat verməkdir⁵²⁷.

Ombudsmanın hərbi qüvvələr nəzdində fəaliyyət göstərdiyi ölkələr

Hərbi tabeçilik qaydası hərbi qüvvələrə inteqrasiya edilmiş nəzarət mexanizmlərini dəstəkləyir, çünki bu model komanda və nəzarət məsələlərinə daha uyğundur və hərbi qüvvələrin əməliyyat effektivliyini daha yaxşı qoruyur; bundan əlavə bu modeldə şəxslər hərbi həyat və rejiminə dair daha bilikli olur. Buna baxmayaraq, inteqrasiya etmiş mexanizmlər hərbi iyerarxiyanın nəzarətində olduğuna görə, müstəqillikdən bəhs oluna bilməz. Nəticədə isə şikayətçilərin nəzərində şikayət mexanizminin legitimliyinə inam olmaz.

Bu mexanizm adətən baş müfəttiş kimi tanınır, bir qayda olaraq əməliyyat məsələlərində istifadə olunur və vəzifəni icra edən şəxs istisnasız hərbi qulluqçu olur. Bu modelə Niderlanda rast gəlmək olar, burada silahlı qüvvələrin baş müfəttişi həm məsləhətçi, həm də vasitəçi funksiyalarını icra edir; o, həmçinin veteranlar üzrə müfəttiş funksiyasını da icra edir (Qutu 22.2-yə bax). Bu yanaşmanın əsas çatışmazlığı ondadır ki, burada hərbi qüvvələr özünə nəzarət edir. Bu, potensial maraqların toqquşmasına və nəzarətçi orqanın tövsiyələrinə inamsızlığa gətirib çıxara bilər.

Qutu 22.2

Hollandiya Silahlı Qüvvələrinin Baş Müfəttişi (İGK)⁵²⁸

İGK-nın vəzifəsi

İGK birbaşa müdafiə nazirinə tabedir, yəni o, müdafiə təşkilatında müstəqil vəzifə tutur. Öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilmək üçün İGK-ya müdafiə təşkilatının bütün elementlərinə daxil olma səlahiyyəti, sənədləri araşdırma və iclaslarda iştirak səlahiyyəti verilmişdir.

İGK hansı vəzifələri icra edir?

İGK-nın vəzifələrindən biri Niderland silahlı qüvvələri (keçmiş) üzvü ilə əlaqəli fərdi məsələlərdə vasitəçilik etməkdir, burada həmin şəxsin özü yaxud onun adından qohumları tərəfindən təqdim edilmiş şikayətə baxılır.

Hansı məsələlərdə İGK vasitəçilik edə bilər?

İGK müdafiə təşkilatına dair fərdi məsələlərdə vasitəçilik edir. İGK-ya həmçinin əməkdaşlara qarşı pis rəftar yaxud hörmətsizlik məsələlərində də müraciət etmək olar. Prinsipcə, o, haqqında hüquqi prosedurların başladıldığı yaxud hökm verilmiş məsələlərə baxmayacaqdır. Hökmə qarşı apelyasiyanın verilmə müddətinə İGK-ya vasitəçilik üçün müraciət edilməsi faktı təsir göstərmir. Qanun pozuntularına dair məsələlərdə İGK qərar vermir. Mümkün olduqda, o, belə işləri Krallıq Hərbi Polisinə ötürəcəkdir.

Belçikada baş müfəttiş-vasitəçisi Müdafiə Nazirliyinin Baş Təftiş Xidmətinə rəhbərlik edir. Onun öhdəlikləri Qutu 22.3-də təsvir olunmuşdur.

527 Silahlı Qüvvələr Aktı, bölmə 338 və 339, <http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2006/ ukpga_20060052_en_21>.

528 Niderland müdafiə ombudsmanının veb saytına bu ünvanla baxın: <<http://www.mindef.nl/ministerie/igk/english>>.

Qutu 22.3

Belçika Silahlı Qüvvələrinin Baş Müfəttişi-Vasitəçisi (İGM)⁵²⁹

İGM-nin vəzifəsi

İGM birbaşa müdafiə nazirinə tabedir, yəni o, müdafiə təşkilatında müstəqil vəzifə tutur. Müvafiq olduqda, o, müdafiə rəhbərinə də hesabat verir. İGM Baş Təftiş Xidmətinə rəhbərlik edir.

Səlahiyyətlər:

- Müdafiə Nazirliyinin bütün xidmətlərinə, ayrı-seçkiliyə, müəyyən funksiyaları icra etmək üçün zəruri müstəqilliyə dair silahlı qüvvələrin hərbi yaxud mülki qulluqçularının şikayətlərini araşdırmaq;
- İddiaçı və Müdafiə Nazirliyi arasında vasitəçilik etmək;
- şikayətçi tərəfindən vasitəçilik qəbul edilmədikdə iş yerində zorakılıq, psixoloji və cinsi təqib barədə formal şikayətləri qəbul etmək və müdafiə məsləhətçisinə ötürmək;
- Müdafiə Nazirinin həvalə etdiyi hər bir araşdırma, yoxlama yaxud məsləhət tələbini həll etmək;
- Xüsusi yaxud adi təftiş və araşdırmaya başlamaq;
- Yalnız cari yaxud gələcək araşdırmalara təsir etməyəcəyi halda sonuncu barədə müdafiə nazirinə və müdafiə rəhbərinə hesabat vermək.

Araşdırma vasitəçiliyə qarşı

Qəbul edilmiş şikayətlər əsasında İGM şikayəti araşdırma bilər yaxud şikayətçi ilə Müdafiə Nazirliyinin xidmətləri arasında vasitəçilik edə bilər. Bu iki fəaliyyət çox fərqlidir və heç vaxt eyni anda baş verə bilməz. Vasitəçilik alınmadıqda, İGM məsələni araşdırması üçün komissiya təyin edə bilər. Araşdırma komissiyası vasitəçilik fəaliyyətləri barədə məlumat ala bilməz.

İllik hesabatlar

İGM-in illik hesabatları müdafiə nazirinə təqdim edilir. İGM-nin hesabatları şikayətçilərin eyniliyini ifşa edən heç bir məlumat ehtiva etmir. Yerli vasitəçilər şəbəkəsi İGM-in fəaliyyətinə yerli vasitəçilərdən ibarət şəbəkə dəstək verir. Bunlar şikayətçilərlə öz sahələri arasında vasitəçilik edən silahlı qüvvələrin üzvləridir. Yerli vasitəçilərin rəsmi müşavir statusu vardır.

Mülki ombudsmanın məsuliyyətinə hərbi qüvvələrin daxil olduğu ölkələr

Bəzi ölkələrdə hərbi nəzarət funksiyası mülki nəzarət mexanizminin bir hissəsini təşkil edir, məsələn, İsveç və Polşada olduğu kimi. Mülki ombudsmanın güclü müstəqillik görünüşü və hərbi və mülki şəxslərə bərabər rəftar kimi üstünlükləri vardır. Digər tərəfdən mülki ombudsmanın hərbi sistemə aid xüsusi bilikləri və sistem daxilində etibarlı olmaya bilər. Bundan əlavə, həddən artıq iş həcmi işlərin həllində ciddi gecikmələrə səbəb ola bilər. Bu problemlərin həlli üçün ombudsman idarəsində ixtisaslar yaradıla bilər, məsələn, xüsusi olaraq hərbi məsələlərlə məşğul olan ombudsman köməkçisinin təyin edilməsi. Bu nümunə İsveçdə mövcuddur, burada ombudsmanın işi bir neçə sahəyə bölünmüşdür. Silahlı qüvvələr, qeyri-sırası milli xidmət və Müdafiə Nazirliyinə dair digər məsələlər buraya daxildir⁵³⁰.

Hərbi məsələlər üzrə ombudsman ofisi ilk dəfə İsveçdə 1915-ci ildə yaradılmışdır. Lakin sonradan 1980-ci ildə, İsveç ordusunun ümumi yenidənqurması çərçivəsində hərbi ombudsmanın öhdəlikləri parlament ombudsmanının öhdəlikləri ilə birləşdirilmişdir (Qutu 22.4-ə bax).

529 DTİHB-SQDN sorğusu, sual 4; Baş Təftiş Xidmətinin 2004-cü ilə dair illik hesabatına <www.mil.be> linkində baxmaq olar.

530 İsveç parlament ombudsmanının veb saytına baxın: <http://www.jo.se/Page.aspx?MenuId=38&MainMenuId=12&ObjectClass=DynamX_Persons&Language=en>.

Qutu 22.4

İsveç: Hərbi Qüvvələrə Nəzarət edən Mülki Ombudsman⁵³¹

İsveç silahlı qüvvələrinin üzvləri narazılıq yaxud şikayətlərini yalnız hərbi şikayət sistemindən cavab aldıqdan sonra parlament ombudsmanına təqdim edə bilər. Hissə zabitlərindən komandirlərə qədər bütün yerli səviyyədəki instansiyalara şikayətini çatdırmış, lakin cavab almamış, çağırışçılar milli çağırışçı komitəsinə şikayət edə bilər, buradan da cavab ala bilməsə, parlament ombudsmanına şikayətini təqdim edə bilər. Tələb olunarsa, zabit təbəçilik qaydası vasitəsilə ali komandana şikayət edə bilər. Məsələ həll edilməzsə, parlament ombudsmanına müraciət edə bilər.

Parlament ombudsmanı istənilən vaxt şikayətləri araşdırmaq yaxud sadəcə çağırışçılar, zabitlər və mülki işçiləri dindirmək üçün silahlı qüvvələrin hissələrinə baş çəkə bilər. Nəhayət, ildə yalnız 10 iş parlament ombudsmanına gəlib çatır.

Danimarkada ayrı-seçkiliyə məruz qaldığını düşünən, yaxud ayrı-seçkiliyə görə təqsirləndirilən əsgərlər və zabitlərə məsləhət vermək və kömək etmək məqsədilə məsləhət sistemi yaradılmışdır. Sistem hərbi təbəçilik qaydasından kənar məsləhətçilərdən təşkil olunmuşdur, bu məsləhətçilər məsləhət vəzifəsini öz normal təyinatları ilə yanaşı icra edirlər. Məsləhət vəzifələrini icra edərkən onlar Ordu Heyətinin Komandasının nəzdində baş məsləhətçiyə hesabat verir. Təbəçilik qaydası çərçivəsində şikayət mexanizmini formalaşdırmaq üçün məsləhətçilər bələdçilik yaxud kömək edir. Sistem öz daxilində kənar/müstəqil şikayət prosesini təşkil etmir.

Bu sistemin üstünlüyü ondadır ki, burada əsgərlərin hüquqları əhalinin hüquqlarından fərqləndirilmir. Ombudsman funksiyalarını bir ofisdə cəmləşdirilməsi ilə xərclər bir neçə ixtisaslaşdırılmış ofisin olmasına nisbətən azalmış olacaqdır. Eyni zamanda müdafiə məsələlərinin həlli üçün mülki nəzarət mexanizmində lazımı təcrübə olmaya bilər və çoxşaxəli səlahiyyətlərinin olmasına görə hərbi heyətin üzvləşdiyi müəyyən problemlərin həllinə diqqəti cəmləmək mümkün olmaya bilər.

Müstəqil hərbi ombudsmana malik ölkələr

Müstəqil müəssisə kimi, müxtəlif ölkələrin qanunları müstəqil hərbi ombudsmanın olmasını dəstəkləyir, məsələn, Norveç silahlı qüvvələri üçün parlament ombudsmanı, Almaniya silahlı qüvvələri üçün parlament komissiyası, Kanada milli müdafiəsi və Silahlı Qüvvələri üçün ombudsman yaxud İrlandiya müdafiə qüvvələri üçün ombudsman.

Hərbi məsələlərə dair ixtisaslaşmış biliklərin olması ilə yanaşı, müstəqil hərbi ombudsmanın digər bir əsas üstünlüyü də şikayətçilər, parlament və cəmiyyətin nəzərində etibarının olmasıdır. Başlıca çatışmazlığı ondadır ki, bu sistemin qurulması çox xərc tələb edə bilər.

Dünyada ilk parlament hərbi ombudsmanı Norveç silahlı qüvvələri üçün 1952-ci ildə yaradılmışdır. Ombudsman yeddi üzvdən ibarət Ombudsman Komitəsinin sədridir. Ombudsman və Ombudsman Komitəsi Norveç Parlamentinin orqanlarıdır. Onlar Parlament tərəfindən seçilir və Parlamentə hesabat verir. Ombudsman tərəfsizdir və Müdafiə Nazirliyi və hərbi orqanlardan asılı deyildir. Ombudsman silahlı qüvvələrin cari və keçmiş üzvlərinin hüquqlarını qoruyur⁵³². Qutu 22.5-də ombudsmanın əsas funksiyaları göstərilmişdir.

531 İsveç parlament ombudsmanının veb saytına baxın: <<http://www.jo.se>>.

532 Norveç silahlı qüvvələrinin parlament ombudsmanının veb saytına baxın: <<http://www.ombudsmann.no/mil/english.asp>>.

Qutu 22.5

Norveç Silahlı Qüvvələrinin Parlament Ombudsmanı⁵³³

- Ombudsman onun diqqətinə çatdırılan yaxud öz istəyinə görə seçilmiş bir məsələ haqqında araşdırmaya başlaya bilər;
- Hərbi xidmətlə əlaqəli bütün məsələlər və vəziyyətlər üçün istənilən vaxt ombudsmana müraciət edilə bilər;
- Ombudsmanın bütün səlahiyyətli instansiyaların iştirak etdiyi məsələləri araşdırma səlahiyyəti vardır;
- Ombudsmanın bütün sənədlərə və məlumatlara müraciət hüququ, eləcə də şahid və ekspertləri dindirmək hüququ vardır;
- Ombudsman Komitəsi ölkə daxilində və xaricdəki hərbi hissələri araşdırır;
- Ombudsman araşdırma protokollarını müvafiq tövsiyələrlə birlikdə Müdafiə Nazirliyinə, müdafiə rəhbərinə və iştirak edən hərbi orqanlara təqdim edir;
- Ombudsman istənilən vaxt məsələ haqqında Parlamentə hesabat verə bilər;
- Ombudsman öz səlahiyyətinə daxil olan məsələlər haqqında Parlamentə və Müdafiə Nazirliyinə məsləhətlər verir;
- Ombudsman Komitəsi illik hesabatlarını Parlamentə təqdim edir.

Almaniya silahlı qüvvələrinin yenidən yaradılması haqqında qərarın qəbulundan sonra 1959-cu ildə Almaniya Parlament Komissarlığı yaradılmışdır⁵³⁴. Almaniya ombudsmanı Almaniya Parlamentinin orqanıdır. O, Parlament tərəfindən seçilir və Parlamentə hesabat verir. Parlamentin üzvü olmayan parlament komissarına silahlı qüvvələr üzvünün əsas hüquqları yaxud İnnere Führung prinsiplərinin pozulmasına dair müraciət edildikdə, bu orqan Parlamentin yaxud Müdafiə Komitəsinin təlimatına əsasən yaxud öz təşəbbüsü ilə tədbir görə bilər⁵³⁵. Bundan əlavə, silahlı qüvvələr heyəti hərbi şikayət sistemində müraciət etmədən birbaşa parlament komissarına ərizə verə bilər. Parlament komissarı öz vəzifələrini icra etmək üçün məlumatlara müraciət edə, şahidlər və ekspertləri dindirə, eləcə də əvvəlcədən bildiriş vermədən hərbi hissələrə baş çəkə bilər. Hər hansı bir araşdırmanın sonunda parlament komissarı tövsiyələr edir və onların icrasına nəzarət edir. Parlament komissarı Parlamentə illik hesabat verir, bu hesabat silahlı qüvvələrdəki mənfi hallar və insidentləri, eləcə də silahlı qüvvələrin daxili inkişafına dair müzakirələr və qərarları əhatə edir.

Milli Müdafiə Agentliyi və Kanada Hərbi Qüvvələri Ombudsmanı 1998-ci ildə, Kanada hava qüvvələrinin 1992-ci ildə Somalidə keçirilən sülhməramlı missiyası zamanı gəncləri döyməsi, işgəncə etməsi və öldürməsinə dair rəsmi araşdırmanın ardından yaradılmışdır⁵³⁶. Rəsmi araşdırma nəticəsində verilən tövsiyələrdən biri də Kanada Silahlı Qüvvələrinin hesabatlılığını artırmaq üçün müstəqil nəzarət orqanının qurulması idi⁵³⁷. Kanada hərbi ombudsmanı nazirlər kabineti tərəfindən təyin edilir və Müdafiə Nazirliyinə tabe olur. O, hərbi qüvvələrin üzvləri, onların ailələri, Müdafiə Nazirliyi tərəfindən yaxud öz təşəbbüsü ilə irəli sürülən fərdi şikayətlərə baxır. Almaniyadan fərqli olaraq, şikayətçi təxirəsalınmaz şərtlər istisna olmaqla, əvvəlcə məsələni təcili qaydasına yaxud hərbi şikayət sistemində bildirməli, həll edilmədikdə isə hərbi ombudsmana müraciət etməlidir. Ombudsman həmçinin sistemli məsələlər üzrə də araşdırmalar apara bilər, məsələn Posttravmatik Stress Təşəbbüsü çərçivəsində⁵³⁸. Ombudsman illik hesabat hazırlayır və bu hesabat Parlamentdə müdafiə naziri tərəfindən müzakirəyə qoyulur və müvafiq parlament komitələri ilə müzakirə olunur.

533 Baxın

534 Baxın MSHBP-nin Maddə 45.b, Əsas Qanun.

535 Parlament komissarının səlahiyyətləri Silahlı Qüvvələrin Parlament Komissarına dair Qanununun 1-ci bölməsi, 2 və 3-cü paragraflarında izah edilir.

536 Kanada Silahlı Qüvvələrinin Somaliyə səfərbər edilməsi üzrə Sorğu Komissiyası haqqında ətraflı məlumat bu linkdən əldə edilə bilər: <http://www.forces.gc.ca/site/Reports/somalia/vol0/index_e.asp>.

537 Kanada Silahlı Qüvvələrinin Somaliyə səfərbər edilməsi üzrə Sorğu Komissiyası, Qəbul edilməyən Vəzifələr: Somali Məsələsindən Dərslər (Ottava: Kanada Dövlət Nəşriyyat Mərkəzi, 1997), Əsas Şərtlər və Fəsil 16).

538 André Marin, "PSS olan KSQ üzvlərinin sistemli müalicəsi", Milli Müdafiə və Kanada Silahlı Qüvvələri Ombudsmanı, fevral 2002-ci il, bu linkdə mövcuddur: <<http://www.ombudsman.forces.gc.ca/rep-rap/sr-rs/pts-ssp/doc/ptsssp-eng.pdf>>.

Bundan əlavə, cəmiyyətin marağında olduqda, müəyyən araşdırmalara dair xüsusi hesabatlar hazırlanır. Müstəqil hərbi nəzarət mexanizminin üstünlüyü xüsusən hərbi məsələlərə diqqəti yönəltmək və beləcə, bu sahədə ixtisaslaşmış biliyi inkişaf etdirməkdir. Bu mexanizmdə açıq hesabatların hazırlanması hesabına Parlamentin nəzarət imkanı artmış olur və hərbi qüvvələrdə şəffaflıq və hesabatlılıq təmin edilmiş olur. Bunlar hərbi nəzarət üzrə müstəqil mexanizmlərə nümunələrdir və adətən başqa ölkələr tərəfindən model kimi istifadə olunur, İrlandiyanı nümunə göstərmək olar. İrlandiyada müdafiə qüvvələri ombudsmanı hökumətin tövsiyəsi ilə İrlandiyanın prezidenti tərəfindən təyin edilir və müdafiə nazirinə tabe olur⁵³⁹. Ombudsman müdafiə qoşunlarının üzvləri və keçmiş üzvlərindən gələn şikayətləri araşdırır. Ombudsmanın vəzifəsi daimi müdafiə qoşunları və ehtiyat müdafiə qoşunlarının üzvləri və keçmiş üzvlərindən gələn və daxili hərbi şikayət araşdırma prosesində həll edilməyən şikayətlər üçün ədalətli və müvafiq apelyasiya vermə imkanını təmin etməkdir⁵⁴⁰. Ombudsman müdafiə naziri, Müdafiə Departamenti və hərbi orqanlardan asılı deyil, tərəfsiz və müstəqildir. Kanadada olduğu kimi, silahlı qüvvələrin üzvləri məsələni ombudsman səviyyəsinə qaldırmazdan əvvəl daxili mexanizmlər vasitəsilə şikayəti həll etməyə çalışmalıdır⁵⁴¹. Araşdırmanın nəticəsinə əsasən, ombudsman müdafiə nazirinə tövsiyələr verə, vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün ölçüləri təyin edə bilər. Əgər ombudsmanın tövsiyələrinə nazirin cavabı mənfəi olarsa, o zaman ombudsman məsələ haqqında xüsusi hesabat hazırlaya bilər⁵⁴². Aşağıdakı cədvəldə hərbi ombudsmana dair müxtəlif yanaşmaların əsas xüsusiyyətləri vurğulanmışdır (Qutu 22.6).

Qutu 22.6

Ombudsmanın Vəzifələri: Müxtəlif Yanaşmaların Müqayisəsi (Kanada, Niderland və İsveç)

	Müstəqil	İxtisasa dair biliklər	Tabəçilik qaydası daxilində	Şikayətçi üçün imkanlar
Kanada	Bəli	Bəli	Xeyr	Bəli
Niderland	Xeyr	Bəli	Bəli	Xeyr
İsveç	Xeyr	Xeyr	Xeyr	Xeyr

4. Ombudsmanın Vəzifələri: Suallar və Cavablar

Ombudsmanın düzgün işləməsini hansı şərtlər təmin edir?

Seçilmiş yanaşmadan asılı olmayaraq, ombudsmanın düzgün işləməsi üçün üç şərt yerinə yetirilməlidir:

1. Effektivlik (məs., ombudsmanın tövsiyələrinə müvafiq orqanların əməl etməsi);
2. Ədalətlik (məs., prosedurların şəffaflığı); və
3. Müstəqillik.

Hərbi qüvvələrin hesabatlılığını gücləndirmək üçün müstəqil ombudsman idarəsi zəruridir. Müstəqil olmaq üçün ombudsman qanuni səlahiyyət, müstəqil icra imkanı və müvafiq işçi heyəti ilə təmin edilməlidir⁵⁴³. Bu, hər şeydən əvvəl ombudsmana müvafiq hüquqi statusun verilməli olduğunu bildirir, bu status konstitusiyaya əsasında (məs., Azərbaycan) yaxud qanunvericilik aktı ilə (məs., Finlandiya) yaxud hər ikisinə əsasən

539 Müdafiə Qoşunları Ombudsmanı qanunla - 2004-cü il Ombudsman Aktına əsasən təyin edilmişdir (Müdafiə Qoşunları), <<http://www.oireachtas.ie/documents/bills28/acts/2004/a3604.pdf>> linkində baxmaq olar. Ombudsmanın veb-saytına bu ünvanda baxın: <<http://www.odf.ie>>.

540 2004-cü il Ombudsman Aktı, Fəsil 4.1 (Müdafiə Qoşunları).

541 Müdafiə Qoşunları Ombudsmanı aşağıdakı hallarda araşdırma səlahiyyətindən məhrum edilmişdir: mühafizə yaxud hərbi əməliyyatlar; müdafiə qoşunlarının təşkili, strukturu və səfərbər edilməsi; işəgötürmə şərtləri və hərbi dustaxanaların idarə edilməsi.

542 Bu paraqrafda məlumatlar İrlandiya müdafiə qoşunlarının ombudsmanının veb-saytından götürülmüşdür: <<http://www.odf.ie>>. Xüsusi hesabatlar ombudsmanın illik hesabatına daxil edilir.

543 "Hərbi Ombudsmanlar", sitat götürülən mətndə, qeyd 338.

(məs., Danimarka) təmin edilməlidir. İkincisi, ombudsmanın öz müstəqil araşdırma imkanı olmalıdır. Üçüncüsü, ombudsmanın müvafiq və ixtisaslı ekspert heyəti olmalıdır.

Hərbi ombudsmanın müstəqilliyi həmçinin onun siyasi sistemdəki mövqeyindən asılıdır, bu isə müxtəlif ölkələrdə müxtəlif olur. Bəzi ölkələrdə müdafiə ombudsmanları Parlament tərəfindən təyin edilir və ona tabe olur (məs., Polşa, Norveç, Çexiya Respublikası); digərlərində ombudsmanlar Müdafiə Nazirliyi tərəfindən təyin edilir və Müdafiə Nazirliyinə və Parlamentə tabe olur (məs., Kanada). Ombudsmanlar həmçinin silahlı qüvvələr komandanı tərəfindən təyin edilə və ona tabe ola bilər (məs., Estoniya). Ombudsmanın müstəqilliyi onun əsas üstünlüklərindən biri və etibar mənbəyidir; buna görə də, ombudsman heç vaxt nazirlərin, yaxud Parlamentin məsləhətçisi olmamalıdır (Qutu 22.7-ə bax).

Qutu 22.7

Ombudsmanların Müstəqilliyi: Seçilmiş Milli Tələblər⁵⁴⁴

Polşa

Konstitusiyanın 210-cu maddəsi

Mülki/vətəndaş hüquqları üzrə komissar öz fəaliyyətlərində müstəqil olmalı, digər orqanlardan asılı olmamalı, nizamnamədə təyin edilmiş prinsiplərə əsasən yalnız Seymə tabe olmalıdır.

Azərbaycan

Maddə 5. Komissarın Müstəqilliyinin təminatları

5.1 Komissar müstəqil olmalı və yalnız Konstitusiyaya və Azərbaycan Respublikasının qanunlarına əməl etməlidir.

5.2 Komissarın müstəqilliyi aşağıdakılara əsaslanmalıdır:

5.2.1 O, vəzifədə olduğu müddətdə əvəz edilməməlidir;

5.2.2 Onun toxunulmazlığı olmalıdır;

5.2.3 Heç bir hökumət yaxud bələdiyyə idarəsi yaxud rəsmi nümayəndə onun işinə qarışmamalıdır;

5.2.4 Onun maddi və sosial təminatları olmalıdır.

5.3 Fövqəladə hallara dair deklarasiya yaxud hərbi qanun komissarın fəaliyyətlərini dayandırmamalı, yaxud məhdudlaşdırmamalıdır.

Kim şikayət edə bilər?

Pis yaxud ədalətsiz rəftar edildiklərinə inanan silahlı qüvvələrin üzvləri, keçmiş üzvləri, ehtiyatdakı üzvlər, ərizəçilər yaxud onların ailələri sorğu keçirməsi üçün ombudsmana müraciət edə bilər. Bununla yanaşı, ombudsman Parlamentin təlimatı ilə də araşdırma apara bilər. Ümumiyyətlə, sırası vətəndaşlar ombudsmana şikayət edə bilməz.

Müəyyən ölkələrdə ombudsmanlar silahlı qüvvələr üzvünün əsas hüquqlarının pozulmasına dair məsələlər yarandığı zaman öz təşəbbüsü ilə araşdırma apara bilər (məs., Almaniya, Kanada, Finlandiya, Gürcüstan, İrlandiya)(Qutu 22.8-ə bax). Ombudsmanın hərbi qulluqçulara aid daha geniş sistematik məsələləri həll etməsində bu araşdırmalar böyük rol oynayır.

Qutu 22.8

Kanada: Hərbi Ombudsmana kim şikayət edə bilər?⁵⁴⁵

- Kanada Silahlı Qüvvələrinin cari yaxud keçmiş üzvü;
- Kadetlərin cari, yaxud keçmiş üzvü;
- Milli Müdafiə Departamentinin cari, yaxud keçmiş işçisi;
- Qeyri-hökumət fondunun cari yaxud keçmiş işçisi;
- Silahlı qüvvələrə müraciət edən şəxs;
- Yuxarıdakıların hər hansı birinin yaxın ailə üzvü;
- Əvəz etmə, yaxud praktikada olan Kanada silahlı Qüvvələrinin üzvü.

544 DTİHB-SQDN sorğusu, sual 4.d və 28 dekabr 2001-ci ildə qəbul edilmiş, Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları Komissarına (Ombudsman) dair Konstitusiyaya Qanunu, <<http://www.transparencyaz.org/files/n5.doc>>.
545 Milli Müdafiə və Kanada Silahlı Qüvvələri Ombudsmanına dair Nazirlik təlimatları, 12 sayılı təlimat, <www.ombudsman.forces.gc.ca>.

Şikayət növləri

İdarəetmə işlərində sui-istifadəyə yol verilməsindən əsas hüquqların pozulmasına kimi hərbi qulluqçuların gündəlik hərbi həyatlarında üzləşdiyi rəsmi, şəxsi və sosial bir çox problemlər şikayətə gətirib çıxara bilər. Şikayətlər ümumi olaraq iş şərtləri; icbari hərbi xidmətdən azad olma və təxirə salma; əməliyyatlarda əmək qabiliyyətini itirmə, yaxud ölüm hallarında imtiyazlardan faydalanma ilə əlaqəli ola bilər; Şikayətlər həmçinin iş mühitində ayrıseçkilik və təqiblə əlaqəli ola bilər (Qutu 22.9-a bax).

Qutu 22.9

Almaniya: Ombudsmana ötürüləcək məsələlərin növü⁵⁴⁶

- Hərbi qulluqçuların hüquq və vəzifələri;
- Liderlik üslubu və davranış;
- Hərbi təlim üsulları;
- İntizam qaydalarının tətbiqi;
- İş satları və ödəniş qaydaları;
- təyinat yeri və növü;
- Hərbi qulluqçuların vəziyyətinə dair qaydalar;
- Yaşayış şərtlərinə dair şikayətlər (mənzil, geyim və s.);
- Tibbi müalicə və xidmətlərdən istifadə;
- Yüksəltmələr, fəaliyyətin qiymətləndirilməsi və köçürmələrə dair suallar.

Ombudsman fərdi səhvlər, eləcə də geniş siyasət məsələlərinə dair sistemə problemlərin həlli istiqamətində işlər görə bilər. Bəzən fərdi şikayətin araşdırılması sistem problemlərini işıqlandıra bilər.

Araşdırma və məxfi informasiyaya müraciət üzrə ombudsmannın səlahiyyətləri nələrdir?

Bəzi ölkələrdə yalnız daxili şikayət mexanizmlərinə müraciətdən sonra (təbəçilik qaydası və hərbi ədalət sistemi) ombudsman şikayətə baxa bilər (Bax Fəsil 20, “Komandirlərin Məsuliyyəti və Fərdi Hesabatlılıq” və Fəsil 21, “İntizam və Hərbi Ədliyyə”). İrlandiyada təbəçilik qaydası və hərbi ədalət sisteminə məsələyə baxmaq üçün 28 gün verilir. Bu müddətdən sonra, şikayət ombudsmana göndərilə bilər. Bu qayda daxili şikayət mexanizmlərini xeyli sürətləndirmişdir⁵⁴⁷.

Almaniyada isə əksinə, hərbi qulluqçular rəsmi kanallara müraciət etmədən və müəyyən müddət gözləmədən birbaşa şikayətlərini parlament komissarına yönləndirə bilər⁵⁴⁸. Hərbiçilərin hüquqlarını qorumaq üçün ombudsman araşdırma keçirə bilər. Öz araşdırma səlahiyyəti çərçivəsində ombudsman məlumat ala bilər, şahidləri dindirə və qeydlərə baxa bilər.

Təhlükəsizlik sahəsində mövcud şərtlərə görə bəzi məlumatların açıq şəkildə yayılması milli təhlükəsizlik səbəblərindən mümkün deyil. Ümumiyyətlə, məxfilik qaydalarına əməl edilməsindən asılı olmayaraq, ombudsman bütün sənədlərə müraciət edə bilər (məs., Litva). Buna baxmayaraq, ombudsman məxfi məlumatları yaxud araşdırma nəticələrini əhaliyə açmamalıdır⁵⁴⁹ (Qutu 22.10-a bax).

⁵⁴⁶ Almaniya Parlamentinin veb saytına baxın: <http://www.bundestag.de/htdocs_e/orga/03organs/06armforce/index.html>.

⁵⁴⁷ Xanım Paulin Marrinan Quinn, SC, İrlandiya Müdafiə Qoşunlarının Ombudsmanı, DTİHB-SQDN ekspert yoxlaması seminarı, Varşava, 11 dekabr 2006-cı il.

⁵⁴⁸ K. Gleumes, Der Wehrbeauftragte: parlamentarische Kontrolle über die Streitkräfte; Petitionsinstanz für Soldaten der Bundeswehr [Silahlı Qüvvələrin Parlament Komissarı: silahlı qüvvələr üzərində parlament nəzarəti, Federal Silahlı Qüvvələrin əsgərləri üçün müraciət idarəsi] (Berlin: Almaniya Bundestaq Nəşrləri, 2001).

⁵⁴⁹ Hans Born, Filip Fluri və Anders Consson (red.), Mühafizə sektoruna parlament nəzarətinə dair təlimat: Prinsiplər, mexanizmlər və təcrübələr (Cenevrə: Silahlı Qüvvələrə Demokratik Nəzarət üzrə Cenevrə Mərkəzi, Parlaqlar İttifaqı, 2003), səh. 92.

Qutu 22.10

Gizlilik Aktı: Parlament Ombudsmanı İdarələrində Gizliliyə dair Xüsusi Şərtlər (İsveç)⁵⁵⁰

Fəsil 11, Maddə 4

"...Gizlilik heç bir halda parlament ombudsmanları tərəfindən qərar mexanizminə tətbiq edilməməlidir, bu zaman dəlil məhv edilə bilər. Əgər parlament ombudsmanı başqa dövlət orqanından gizli məlumat alarsa, gizlilik Ombudsman İdarəsinə, yaxud Ədliyyə Kanslərinə də tətbiq edilməlidir. Lakin müvafiq fəaliyyətə dair hazırlanmış sənəddəki bir məlumatdan bəhs olunduqda, yalnız informasiyanın yayılmasına görə dövlətin, yaxud şəxsin maraqlarına zərər gələcəksə, Ombudsman İdarəsində gizli qalmalıdır..."

Ombudsman kazarmalara baş çəkirmi?

Əksər ölkələr (məs., Almaniya, Gürcüstan) öz ombudsmanlarına istənilən vaxt və xəbərdarlıq etmədən hərbi hissələrə baş çəkmə imkanı verir (Qutu 22.11-ə bax). Sahəyə baxışlar zamanı ombudsman hər rütbədəki hərbi qulluqçularla görüşüb danışa və hərbi qüvvələr daxilindəki şərtlərlə yaxından tanış ola bilər. Belə baxışlar zamanı hərbi qulluqçular ərizə ilə bildirə bilmədikləri şəxsi narahatlıqlarını, gündəlik hərbi həyatlarında üzləşdikləri hər hansı bir problemi ombudsmanın nəzərinə çatdırı bilər. Sahəyə baxışlar hesabına ombudsman həmçinin ölçü götürə və problemlə sahələri müvafiq orqanların nəzərinə çatdırı bilər.

Qutu 22.11

Çexiya Respublikası, Gürcüstan və Litvada Ombudsmanın Təftiş Səlahiyyətləri⁵⁵¹

Çexiya Respublikası

349/1999 sayılı Akta əsasən, ombudsman öz araşdırmasını apara bilər və müvafiq dövlət orqanlarına ölçü götürülməsini təklif edə bilər; təklif qəbul edilməsə, ombudsman məsələni aşkar edə bilər və yuxarı instansiya yaxud hökumət tərəfindən ölçü götürülməsini tələb edə bilər. Baş insan hüquqları müfəttişi silahlı qüvvələrdə bütün təftişləri keçirə bilər və ölçü götürülməsini təklif edə bilər.

Gürcüstan

Dövlət Müdafiəçisinə dair Qanunun 18-ci maddəsi Araşdırmalara dair dövlət müdafiəçisinin aşağıdakı hüquqları vardır:

- Heç bir maneəsiz istənilən dövlət orqanına, milli, yerli, müəssisə, təşkilat, yaxud institutlara, eləcə də hərbi hissələrə müraciət edə bilər;
- Dövlət orqanları, milli, yerli, dövlət yaxud özəl müəssisələr, təşkilatlar və institutlardan, yaxud rəsmilərdən araşdırma üçün tələb olunan istənilən informasiyanı, sənəd yaxud digər materialları əldə edə bilər;
- İstənilən dövlət rəsmisindən məsələyə dair məlumat ala bilər;
- Ekspert araşdırmaları keçirmək, araşdırma keçirməsi üçün ekspertləri dəvət etmək və məsləhət xidməti göstərmək.

Litva

Ombudsmanın istənilən araşdırma üçün zəruri informasiyanı əldə etmək, sahədə baxış keçirmək və izahat almaq üçün müəssisə (hərbi hissələr daxildir) və firmalara daxil olmaq hüququ vardır.

Ombudsman tərəfindən aparılan araşdırmanın nəticəsi nədir?

Araşdırma bitdikdən sonra ombudsman səhv əməllərin aradan qaldırılması, siyasətdə dəyişikliklər edilməsi və səhvlərin təkrarlanmaması üçün tövsiyələr verə bilər. Ombudsman həmçinin cinayət yaxud intizam işinin qaldırılması üzrə məsul idarələrə məsələni çatdırı bilər (Bax Fəsil 20, "Komandirlərin Məsuliyyəti və Fərdi Hesabatlılıq" və Fəsil 21,

⁵⁵⁰<http://www.jo.se/Page.aspx?MenuId=37&MainMenuId=12&Language=en&ObjectClass=DynamX_Document&Id=576> linkində baxa bilərsiniz.

⁵⁵¹ DTİHB-SQDN sorğusu, sual 4.d; Gürcüstan Dövlət Müdafiəçisinə dair Qanun, <<http://www.ombudsman.ge/eng/laws/1.html>>.

“İntizam və Hərbi Ədliyyə”). Əksər dövlətlərdə ombudsman institutlarının məhkəmə hüququ yoxdur, əvəzində, onlar məsələni əsaslandırmaq yolu ilə həll edirlər. Onların tövsiyələri heç bir öhdəlik yaratmır və hərbi yaxud mülki ədliyyə sistemlərinin qərarlarını dəyişmir; buna baxmayaraq, ombudsmanların tövsiyələri siyasi əhəmiyyət daşıyır və əxlaq cəhətdən öhdəlik yaradır (Qutu 22.12-ə bax).

Ombudsmanın illik hesabatına hansı elementlər daxildir?

Tövsiyələrlə yanaşı, ombudsman ümumi illik hesabatlar hazırlaya bilər. Parlament (məs., Finlandiya, Litva, Polşa) yaxud hökumətə yönləndirilən (məs., Kanada) hesabatlarda ombudsman hərbiçilərin üzləşdiyi problemləri və ombudsman ofisi ilə tabeçilik qaydası arasındakı əlaqəni təsvir edir. Qutu 22.12 adətən ombudsmanın illik hesabatına daxil edilən elementləri təsvir edir.

Qutu 22.12.⁵⁵²

Ombudsmanın illik hesabatı:

- İlin sonunda mümkün qədər tez nəşr edilməlidir;
- Müstəqil olmalıdır (siyasi orqanlar tərəfindən senzura tətbiq edilməməlidir);
- İl ərzində göndərilmiş şikayətlərin təsvirini ehtiva etməlidir;
- İl ərzində keçirilmiş bütün əsas araşdırmaların hesabını təsvir etməlidir;
- Sistem problemlərini təyin etməlidir;
- Ombudsman ofisi tərəfindən alınan qərarları motivasiya etməli və müzakirə etməlidir;
- Tövsiyələrə əməl olunub olunmamasını təyin etməlidir.

İllik hesabat həm hesabatlılıq, həm də effektivlik üçün vasitədir; tövsiyəyə əməl olunmasa, yaxud araşdırma dayandırılarsa, bu, hesabatda göstərilə bilər. Açıq hesabatlar ombudsman üçün güclü bir vasitədir və bunun hesabına məhkəmə və siyasi orqanlar hərbi məsələlərə cəlb edilir və təyin olunmuş çətinliklər hökumət, yaxud parlamentin, eləcə də əhəlinin nəzərinə çatdırılır.

İrlandiya və Kanada kimi bəzi ölkələrdə tövsiyələrə əməl olunmaması, yaxud həll edilməli sistem problemləri kimi hallar olduqda, ombudsman könüllü olaraq icbari illik hesabatdan əlavə xüsusi hesabatlar hazırlaya bilər⁵⁵³.

Tövsiyə, yaxud illik hesabat təqdim etmə səlahiyyətindən asılı olmayaraq, ombudsman kimi müstəqil bir institut bir çox yüksək rütbəli zabitin davranışına müsbət təsir göstərəcəkdir.

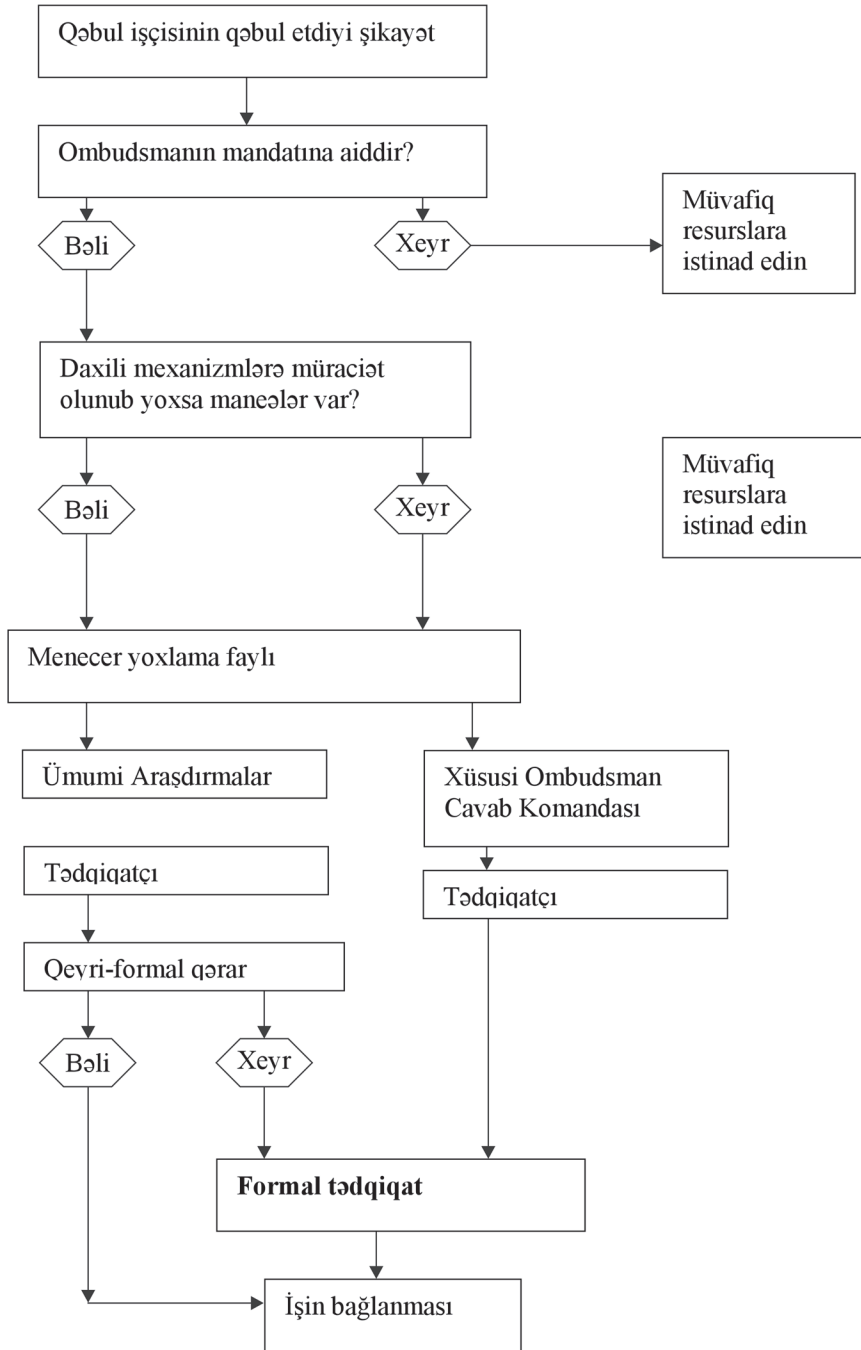
552 Xanım Paulin Marrinan Quinn, İrlandiya Müdafiə Qoşunlarının Ombudsmanı, DTİHB-SQDN seminarı, Varşava, 11 dekabr 2006-cı il.

553 Milli Müdafiə və Kanada Silahlı Qüvvələri Ombudsmanının xüsusi hesabatlarına <<http://www.ombudsman.forces.gc.ca/rep-rap/sr-rs/index-eng.asp>> linkində baxmaq olar.

Qutu 22.13

Kanada: Ombudsman məsələni necə həll edir.⁵⁵⁴

554 2005-2006 İllik hesabat (Ottava: Milli Müdafiə və Kanada Silahlı Qüvvələri Ombudsmanı, 2006), səh. 18, <<http://www.ombudsman.forces.gc.ca/rep-rap/ar-ra/2005-2006/doc/2005-2006-eng.pdf>> linkində baxmaq olar.

5. Mükəmməl təcrübə və tövsiyələr

- Hərbi tabeçilik qaydasından kənar hərbi məsələlərə baxma səlahiyyəti olan müstəqil ombudsman silahlı qüvvələrdə şikayətlərə, sistem problemlərinə və səhvlərə qarşı effektiv mübarizə yoludur;
- Ombudsmana qanuni səlahiyyət, fəaliyyət müstəqilliyi və müvafiq işçilər təmin edilməlidir;
- Konstitusiya yaxud qanunlar əsasında ombudsmana müvafiq hüquqi status verilməlidir. Ombudsmanın səlahiyyətləri, kimlərin ombudsmana şikayət verə biləcəyi, ombudsman hansı növ işləyə/şikayətlərə baxa bilər, məxfi məlumata müraciət, silahlı qüvvələrin bazalarına daxil olma, ombudsmana müraciətdən əvvəl daxili hərbi şikayət kanallarına müraciət olunma zərurəti varmı, ombudsmanın araşdırma səlahiyyətləri, ombudsmanın təyini yaxud azad edilməsi prosedurları, ombudsman idarəsinin müstəqilliyinin təmin edən şərtlər, ombudsmanın büdcəsini təyin edən şərtlər, ombudsmanın etdiyi tövsiyələrin statusu və hesabat tələblərinə dair qanunda müvafiq şərtlər olmalıdır (illik hesabatlar, xüsusi hesabatlar);
- Silahlı qüvvələrdə geniş sistemli məsələlərin həlli üçün ombudsman öz şəxsi araşdırmasını keçirmək səlahiyyətinə malik olmalıdır;
- Müdafiə ombudsmanı olan yaxud belə bir müəssisəni qurmaq istəyən ölkələr artıq bu müəssisəni yaratmış ölkələrdən nümunə götürməlidir;
- Müdafiə ombudsmanı olan ölkələr onun səlahiyyət şərtlərinin, funksiyalarının, ümumi prosedurların, Parlamentə hesabatlılığının, təsirinin, resursların, büdcənin digər ölkələrlə müqayisədə nəzərdən keçirilməsini tələb etməlidir.

Əlavə 1. ATƏT-in seçilmiş öhdəlikləri

HÜQUQ	ATƏT ÖHDƏLİYİ
Yaşamaq hüququ	“Ölüm cəzasının bu günədək ləğv edilmədiyi iştirakçı dövlətlərdə ölüm hökmü yalnız ən ağır cinayətlərə görə və həmin cinayətin törədildiyi zaman qüvvədə olan və beynəlxalq öhdəliklərə zidd olmayan qanunvericiliyə əsasən tətbiq oluna bilər” (Vyana, 1989-cu il).
İşgəncənin qadağan edilməsi	“İştirakçı dövlətlər işgəncənin bütün formalarını insan hüquqlarını ən kobud formada pozan və insan ləyaqətini ən nəlayiq şəkildə alçaladan hərəkətlərdən biri kimi qəti şəkildə pisləyirlər. Onlar bunun qarşısını almağa səy göstərirlər.” (Budapeşt 1994)
Azadlıq və təhlükəsizlik hüququ	“Qanunla təyin edilmiş əsaslar və prosedurların tələbləri istisna olmaqla, digər heç bir halda heç bir şəxs öz azadlığından məhrum edilməyəcəkdir.” (Moskva 1991) “Cinayətə görə həbs edilmiş, yaxud saxlanmış hər bir şəxsin öz həbsinin qanuniliyinin sübutunu tələb etmə və bu funksiyanın icrası üçün hakim, yaxud səlahiyyətli məmurun qarşısına çıxarılma hüququ vardır.” (Kopenhagen 1990)
Ədalətli mühakimə hüququ	“İştirakçı Dövlətlər müstəqil və tərəfsiz tribunaldə müəyyən vaxt ərzində ədalətli və açıq prosesin keçirilməsini tətbiq edəcəkdir.” (Vyana 1989)
Qanuna əsaslanmadan cəza kəsilməməsi	“Hər hansı bir əməlin qanunlara əsasən cinayət elementi aydın və dəqiq şəkildə təyin edilməsə, heç bir şəxs cinayət əməlinə görə təqsirləndirilər, yaxud ittiham edilə bilməz.” (Kopenhagen 1990)
Şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququ	“İştirakçı dövlətlər şəxsi və ailə həyatının qorunması, mənzillə təmin olunma, məktublaşma və elektron rabitə hüququnu yenidən təsdiqləmişdir. Dövlətin demokratik cəmiyyətə zərər vuran düzgün olmayan yaxud mübahisə yaradan şəkildə şəxsi məsələlərə qarışmasının qarşısını almaq üçün bu hüququn reallaşdırılmasına yalnız qanunda göstərilən və beynəlxalq insan hüquqları standartlarına uyğun məhdudiyətlər tətbiq edilməlidir. Xüsusən də iştirakçı Dövlətlər şəxslər, özəl müəssisələr və əmlakın axtarış və müsadirəsinin yalnız hüquqi qüvvə daşıyan standartlara uyğun həyata keçirilməsini təmin edəcəkdir.” (Moskva 1991-ci il)
Düşüncə, rəy, din və etiqad azadlığı	“İştirakçı Dövlətlər ... şəxslərin öz etiqadını öz vicdanı ilə tək, yaxud qrupla sərbəst şəkildə yaymaları və ibadət etmələrinə imkan yaradacağına razılıq verir.” (Madrid 1983-cü il)
Vicdanlı etiraz and alternativ xidmət	“İştirakçı Dövlətlər ... hələ mövcud olmayan yerlərdə alternativ xidmət növlərini irəli sürməyə razıdır, bu xidmətlər dürüst və şüurlü etiraz səbəblərinə uyğun olacaqdır, bu alternativ xidmətlər qeyri-döyüş və mülki xarakterli olacaq, dövlətin maraqlarını güdəcək və cəza xarakteri daşmayacaqdır; ... bu məsələ barədə cəmiyyətə məlumat verilməlidir; ... İnsan Hüquqları Konfransı çərçivəsində, hərbi xidmətə vicdanlı etiraz əsasında şəxslərin məcburi hərbi xidmətdən azad olma ilə əlaqəli sualları nəzərdə saxlayacaq, bu suallara dair məlumat mübadiləsi aparacaqdır.” (Kopenhagen 1990-cı il) “İştirakçı Dövlətlər öz qanunları və müvafiq sənədlərində silahlı qüvvələr heyətinin öhdəliklərini əks etdirəcəkdir. Onlar hərbi xidmətə çağırışdan azad edilmə və ya alternativ xidmətin irəli sürülməsini nəzərdən keçirəcəklər.” (Budapeşt 1994-cü il)

Söz azadlığı	“İştirakçı dövlətlər ... hər kəsin söz azadlığı, həmçinin ünsiyyət azadlığı hüququna malik olmasını təmin edəcəkdir. Bu hüquqa öz rəyində qalmaq azadlığı, dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən hər hansı maneə olmadan və dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq, məlumat və ideyaları almaq və yaymaq azadlığı daxildir” (Kopenhagen, 1990-cı il).
Toplaşmaq və birləşmək azadlığı	“[İştirakçı dövlətlər] ayrışdırıcılıq salmadan, hər bir kəsin birləşmək və dinc toplaşmaq azadlığı olduğunu təsdiq edir.” (Paris 1990-cı il)
Effektiv vasitələr hüququ	“[İştirakçı Dövlətlər] insan hüquqları və əsas azadlıqlarının pozulduğunu iddia edənlərə dair effektiv tədbirlər görmək və bu bərdə tam məlumatlandırmanı təmin edəcəkdir.” (Vyana 1989-cu il) “İştirakçı dövlətlər BMT-nin İnsan Hüquqları Konvensiyası, Mülki və Siyasi Hüquqlara dair Beynəlxalq Sazişə Köməkçi Protokol kimi insan hüquqlarını qoruyan beynəlxalq konvensiyalara qoşulmağı nəzərdən keçirəcəkdir, burada beynəlxalq qurumlardan yardım alma prosedurları izah olunur.” (Kopenhagen 1990-cı il)
Ayrışdırılıq qadağan edilməsi	“Bütün insanlar qanun qarşısında bərabərdirlər və heç bir ayrışdırılığa yol verilmədən qanunla bərabər müdafiə olunmaq hüququna malikdirlər. Bu istiqamətdə, qanun ayrı-seçkiliyə qadağan edəcək və hamıya ayrı-seçkiliyə qarşı effektiv və bərabər müdafiə təmin edəcəkdir.” (Kopenhagen 1990-cı il)
Cinsi baxımdan bərabərlik	“[İştirakçı Dövlətlər] qadınlara qarşı bütün ayrı-seçkilikləri qadağan edəcək və qadın və uşaqlara qarşı zorakılıq, cinsi istismar və insan alverinin bütün formalarına son qoyacaqdır.” (İstanbul 1999-cu il)
Mülkiyyət hüququ	“Hər bir kəs təbii olaraq, yaxud başqaları ilə birlikdə öz mülkiyyətindən sülh şəraitində və istədiyi kimi istifadə edə bilməlidir. Dövlətin marağında olan hallar, qanun tələblərinə və beynəlxalq öhdəliklərə əsaslanan hallar istisna olmaqla, heç kim bu hüququndan məhrum edilə bilməz.” (Kopenhagen 1990-cı il)
Təhsil hüququ	“[İştirakçı Dövlətlər] hamının müxtəlif səviyyədə və növdə təhsil əldə edə bilməsini təmin edəcək, irq, rəng, cinsiyyət, dil, din, siyasi, yaxud digər düşünmə, milli, yaxud sosial mənşə, mülkiyyət, doğum, yaxud digər statusa görə ayrı-seçkiliyə yol verməyəcəkdir.” (Vyana 1989-cu il)
İnsan Hüquqlarının Tədrisi	“İnsan hüquqları təhsili əhəmiyyətlidir və buna görə də [iştirakçı Dövlətlərin] vətəndaşlarının insan hüquqları və əsas azadlıqlara dair təhsil alması zəruridir.” (Moskva 1991-cı il)
Azad seçim hüququ	“[İnsanların istəklərinin hökumətin idarəçiliyində əsas rol oynamasını təmin etmək üçün İştirakçı Dövlətlər] yetkin vətəndaşlara universal və bərabər səs hüququ təmin edəcək; ... ayrı-seçkiliyə yol vermədən vətəndaşların fərdi yaxud siyasi partiyaların və təşkilatların nümayəndələri kimi siyasi yaxud dövlət vəzifəsinə keçmə hüququna hörmətlə yanaşacaq; ... şəxslər və qrupların tam müstəqil şəkildə öz siyasi partiya yaxud təşkilatlarını yaratma hüququna hörmətlə yanaşacaq və bu partiya yaxud təşkilatlara zəruri hüquqi təminat verəcək, qanun və dövlət orqanları qarşısında bərabər səviyyədə rəftar edilərək bir-birilə rəqabət aparmasına imkan yaradacaqdır.” (Kopenhagen 1990-cı il)
Sərbəst hərəkət etmək azadlığı	“İştirakçı Dövlətlər hər bir kəsin hər bir Dövlətin hüddulları içərisində sərbəst hərəkət etmə və yerləşmə hüququna hörmətlə yanaşacaq, [...] öz ölkəsi və ya bir başqa ölkəni tərk edib digərinə yerləşməsi, öz ölkəsinə qayıtmasına imkan verəcəkdir.” (Vyana 1989)

Milliyyət hüququ	“Biz təsdiq edirik ki, hər bir şəxsin milliyyət hüququ vardır və heç kim bu hüquqdan məhrum edilə bilməz. Hər kəsin bu hüququ həyata keçirə bilməsi üçün biz səylərimizə davam edirik. Biz həmçinin vətəndaşlığı olmayan şəxslərin beynəlxalq səviyyədə qorunması üçün də səylərimizi davam etdiririk.” (İstanbul 1999)
Milli, mədəni və dil eyniliyi	“İştirakçı dövlətlər öz ərazilərində milli azlıqların etnik, mədəni, dil və din eyniliyini yüksəltmək üçün şərait yaradacaq və onları qoruyacaqdır.” (Vyana 1989-cu il)
İqtisadi və sosial hüquqlar	“[İştirakçı Dövlətlər] qəbul edir ki, ... iqtisadi, sosial, mədəni və digər hüquqlar və azadlıqlar böyük əhəmiyyət daşıyır və bütün vasitələrdən istifadə edilərək tam həyata keçirilməlidir. [Bu kontekstdə onlar] iqtisadi, sosial, mədəni və digər insan hüquqları və əsas azadlıqlar sahələrində öz qanunlarını, nizamlayıcı qanunlarını və siyasətlərini inkişaf etdirəcək və bu hüquq və azadlıqların effektiv tətbiqini təmin etmək üçün onları praktikada sınayacaqdır.” (Vyana 1989-cu il) “İştirakçı Dövlətlər birləşmək hüququnun təmin ediləcəyini bir daha təsdiqləyir. Həmkarlar ittifaqı yaratma (həmkarlar ittifaqının ümumi hüququna əsasən öz üzvlüyünü təyin etmək) və azad şəkildə üzv olma hüququ təmin edilməlidir. Bu hüquqlara əvvəlcədən nəzarət daxil deyildir. Qanunda təyin edilmiş şərtlərə və beynəlxalq standartlara əsasən məhdudiyətlər tətbiq edilməklə, işçilərin birləşmək azadlığı, eləcə də tətillik azadlığı təmin ediləcəkdir.” (Kopenhagen 1990)

Biblioqrafiya

Ahdar və İ.Ley, Liberal Dövlətdə Din Azadlığı (Oksford: Oksford Universitetinin mətbu orqanı, 2005)

Bleyk N, Deepcut Yoxlaması. Şahzadə adına Kazarmalarda dörd əsgərin ölüm vəziyyətinə baxış, 1995-2002-ci illər arası Deepcut (London: Mətbəə, 2006)

Hans Born, Filip Fluri və Anders Consson (red.), Mühafizə sektoruna parlament nəzarətinə dair təlimat: Prinsiplər, mexanizmlər və təcrübələr (Cenevrə: Silahlı Qüvvələrə Demokratik Nəzarət üzrə Cenevrə Mərkəzi, Parlamentlər İttifaqı, 2003)

Kaforio, G. (red.), Hərbi Sosiologiya təlimatı (Nyu York: Kluver Akademik/Plenar Nəşrlər, 2003)

J. Callaghan və F. Kernic (red.), Silahlı Qüvvələr və Beynəlxalq Təhlükəsizlik: Qlobal İstiqamətlər və Məsələlər (Münster: Lit Verlaq, 2003)

Kareiras H, Gender bə Hərbi Qüvvələr: Qərb Demokratik Ölkələrinin Silahlı Qüvvələrində Qadınlar") (London: Routledge, 2006)

İ.Deter, "Müharibə qanunu", (Kembridj: Kembridj Universitetinin mətbu orqanı, 2000), 2-ci nəşr

D.Flek (red.), "Silahlı münaqişələr zamanı tətbiq edilən humanitar hüquqa dair Təlimat", (Oksford: Oksford Universitetinin mətbu orqanı, 1995)

Gebali V-Y. və A. Lambert, ATƏT-in "Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair" Davranış Məcəlləsi: Struktur və Tətbiq (Leiden/Boston: Brill Akademik Nəşrləri, 2005)

Gebali V-Y. "ATƏT-in Təhlükəsizliyin siyasi-hərbi aspektlərinə dair Davranış Məcəlləsinə yenidən baxış, 1994", Henggi və T.H. Vinkler, "Təhlükəsizliyin idarə edilməsində çəkinliklər" dən çıxarış, (Berlin: SQDN və Lit Verlaq, 2003)

Gleumes, K., Der Wehrbeauftragte: parlamentarische Kontrolle über die Streitkräfte; Petitionsinstanz für Soldaten der Bundeswehr (Berlin: Almaniya Bundestag Nəşrləri, 2001)

Gofman E, Dispanserlər: Ruhi Xəstələr və Digər Xəstələrin Sosial Vəziyyətinə dair Tədqiqatlar (Nyu York: Doubleday, 1961)

M. Harrel və L. Miller, Hərbi Xidmətdə Olan Qadınlar üçün Yeni İmkanlar. Hazırlıq, Mütəşəkkillik və Mənəviyyata Təsirlər (Santa Monika, Kaliforniya: Rand, 1997)

Lindholm, T., W.C. Durham və B. Tahzib-Lie, Din yaxud Etiqad Azadlığının təşviqi: Qeyd dəftəri (Leiden: Martinus Nijhoff Nəşriyyatı/Brill Academic, 2004)

Moskos, C., J.A. Uilliams və D. Segal (red.), ("Postmodern hərbi qüvvələr: Silahlı qüvvələr "soyuq müharibə" dən sonra"), Oksford: Oksford Universitetinin mətbu orqanı, 2000

Nesterov, V.S. və A.D. Pruefert, Hərbi qüvvələrdə həmkarlar ittifaqı hərəkəti: hərbi qulluqçuların peşə təşkilatlarının - həmkarlar ittifaqlarının yaradılması və onların hazırkı statusu (Moskva: Ves Mir nəşriyyatı, 2006)

Noult, G. (red.), Avropa Hərbi Qanun Sistemləri (Berlin: De Gruyter Recht, 2003)

Piotet, F., V. Porteret, K. Sorin və C. Famechon-Koudjil, "Les conditions de vie des mili-

taires en Europe : convergences et divergences (Allemagne, Belgique, Espagne, France, Pays-Bas, Italie et Royaume-Uni)", Centre d'études en sciences sociales de la défense, Mart 2003,

Avropa İşləri üzrə Kvaker Şurası, Avropada Əsaslı Etiraz Hüququ: Cari vəziyyətə baxış (Brüssel: Avropa Məsələləri üzrə Kvaker Şurası, 2005)

Rou, P., İnsan Hüquqları Qanununun Silahlı Qüvvələrə Təsiri (Kembric: Kembric Universitetinin Mətbu Orqanı, 2006)

Sassoli, M., və A. MakÇesni, Çağırışçıların hüquqları və hərbi ədliyyə təliminin təlimatı (Moldova Respublikasının Hərbi Çağırışçıların və Hərbi Qulluqçuların Hüquqlarının Müdafiəsi Mərkəzi, 2002)

Şlüeter, D.A., Hərbi Cinayət Məhkəməsi: Təcrübə və Prosedur (Şarlotsvil, Virciniya: LexisNexis, 2004)

Şelton, D., İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq qanunvericiliyə dair ölçülər (Oxford: Oksford Universitetinin mətbu orqanı, 2005) ikinci buraxılış,

Snider, T.W., A.B. Adler, və C.A. Castro (red.), Hərbi Həyat: Sülh şəraitində xidmət göstərmə psixologiyası (Uestport, Konnektikut: Praeger, 2005)

Cosef Soeterz və Jan van der Meulen (red.), Silahlı qüvvələrdə müxtəlifliyin idarə edilməsi: Doqquz ölkənin təcrübələri (Tilburq: Tilburq Universitetinin Nəşriyyatı, 1999)

Sorin, K. (ed.), Des femmes militaires en Occident, quels enseignements pour la France? (Paris: Centre d'études en sciences sociales de la défense, 2005)

Thoreau, H.D., Mülki qayda pozulmaları haqqında (Çıkaqo: Çarlz H. Ker, 1989).

Seçilmiş İnternet Mənbələri

Cenevrə Silahlı Qüvvələrə Demokratik Nəzarət Mərkəzi
www.dcaf.ch

Avropa Hərbi Assosiasiyalar Təşkilatı
www.euromil.org

ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu (DTİHB)
www.osce.org/odihr

Avropa Şurası
www.coe.int

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi
www.echr.coe.int

Avropa Şurasının İşgəncələrə Qarşı Komitəsi
www.cpt.coe.int

Milli İnsan Hüquqları İnstitutları Forumu
www.nhri.net

Beynəlxalq Əmək Təşkilatı
www.ilo.org

BMT-nin İşgəncələrə Qarşı Komitəsi
<http://www2.ohchr.org/english/bodies/cat/>

Avropa Şurasının Parlament Assambleyası AŞPA
www.assembly.coe.int

BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığı
www.ohchr.org

Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsi
www.icrc.org

DTİHB haqqında

Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu (DTİHB) “insan hüquqları və fundamental azadlıqlara tam şəkildə riayət olunmasının təmin edilməsi, qanunun aliliyinə əməl olunması, demokratiya prinsiplərinin təşviq olunması və (...) demokratik təsisatların yaradılması, möhkəmləndirilməsi və mühafizəsi, həmçinin cəmiyyət arasında dözümlülüyün (tolerantlıq) təşviq edilməsində” ATƏT-in üzv Dövlətlərə yardım edən əsas təsisatıdır (1992-ci il Helsinki Sammitinin sənədi).

Varşava (Polşa) şəhərində yerləşən DTİHB 1990-cı il Paris Sammitində Azad Seçkilər Bürosu (və ya Ofisi) kimi təsis edilmiş və 1991-ci ilin may ayında fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Bir il sonra, Büronun mandatı genişlənərək insan hüquqları və demokratizasiya sahəsini də əhatə etmiş və bununla da adı dəyişdirilmişdir. Bu gün təsisatda 120-dən artıq işçi çalışır.

DTİHB Avropada seçki müşahidəçiliyi sahəsində aparıcı orqandır. Hər il, təsisat ATƏT regionundakı seçkilərin demokratik seçkilərin keçirilməsi üzrə beynəlxalq standartlara və milli qanunvericiliyə uyğun keçirilib-keçirilmədiyini qiymətləndirmək üçün minlərlə müşahidəçinin ezam edilməsi işini əlaqələndirir və təşkil edir. Onun təkrarsız metodologiyası bütövlükdə seçki prosesinin dərin görüntüsünü təmin edir. Yardım layihələri vasitəsilə DTİHB üzv Dövlətlərə seçki bazasını gücləndirməkdə yardım edir.

Büronun demokratizasiya fəaliyyətlərinə qanunun aliliyi, qanunvericiliyə dəstək, vətəndaş cəmiyyəti və demokratik idarəçilik, miqrasiya və sərbəst hərəkət etmək azadlığı və gender bərabərliyi daxildir. DTİHB hər il 100-dən artıq yardım proqramı həyata keçirir, bu proqramların məqsədi ATƏT-in öhdəliklərinə yardım etmək və genişləndirmək, eləcə də demokratik strukturları inkişaf etdirməkdir.

DTİHB texniki-yardım layihələri və insan hüquqlarına dair təlimlər keçməklə insan hüquqlarının qorunmasını təşviq edir. DTİHB araşdırmalar aparır və müxtəlif insan hüquqları mövzularına dair hesabatlar hazırlayır. Bundan əlavə, DTİHB hər il bir neçə iclas təşkil edərək iştirakçı Dövlətlərin ATƏT-in İnsan Ölçüsü öhdəliklərini tətbiqinə dair baxış keçirir. Anti-terrorizm fəaliyyətləri çərçivəsində DTİHB insan ölçüsü məsələlərinə dair məlumatlılığı artırır və terrorizmə yol açan amillərə istiqamətlənən layihələr icra edir. DTİHB həmçinin insan alverinə qarşı mübarizədə və qurbanların hüquqlarını prioritet hesab edən birgə yardımlar üzrə qabaqcıl yerlərdən birini tutur.

DTİHB-nin tolerantlıq və ayrı-seçkiliyə qarşı proqramları çərçivəsində iştirakçı Dövlətlərə ATƏT öhdəliklərini icra etməkdə və dözümsüzlüklə mübarizə, nifrət əsaslı cinayətlərlə mübarizə etməkdə dəstək verir. Proqramın digər bir məqsədi də vətəndaş cəmiyyətinin nifrət əsaslı cinayət və insidentlərlə mübarizə imkanlarının gücləndirilməsidir.

DTİHB üzv Dövlətlərə onların Roma və Sinti siyasətləri ilə bağlı məsləhət verir. Bu Roma və Sinti icmaları arasında imkanların genişləndirilməsi və şəbəkələrin yaradılmasını təşviq edir və Roma və Sinti azlıq qruplarının nümayəndələrini siyasi qərarları qəbul edən orqanlarda iştiraka təşviq edir. DTİHB həmçinin Roma və sinti məsələsində milli və beynəlxalq icraçılar arasında məlumat mübadiləsi üzrə aydınlaşdırıcı tərəf kimi çıxış edir.

DTİHB-nin bütün fəaliyyətləri ATƏT-in təsisatları, yerli ofisləri və həmçinin digər beynəlxalq təşkilatlar ilə yaxından əlaqələndirmə və əməkdaşlıq əsasında həyata keçirilir.

Ətraflı məlumat üçün DTİHB veb saytına baxın (www.osce.org/odihhr).

SQDN haqqında

Silahlı Qüvvələrə Demokratik Nəzarət üzrə Cenevrə Mərkəzi (SQDN) beynəlxalq təşkilatdır və məqsədi mükəmməl idarəçilik və təhlükəsizlik sektorunun yenidənqurmasında beynəlxalq icmaya kömək etməkdir. Bu məqsədlə Mərkəz beynəlxalq və milli səviyyədə müvafiq normalar yaradır və təşviq edir, təhlükəsizlik sektorunun effektiv idarəetməsi üçün müsbət təcrübələr və müvafiq siyasət tövsiyələrini təyin edir və bütün icraçılara ölkədaxili məsləhət dəstəyi və praktik yardım proqramları təmin edir.

Bizimlə bu səhifədən əlaqə saxlaya bilərsiniz: www.dcaf.ch.
Silahlı Qüvvələrə Demokratik Nəzarət üzrə Cenevrə Mərkəzi
Rue de Chantepoulet 11
PO Qutu 1360
CH-1211 Cenevrə 1
İsveçrə
Tel: + 41 22 741 77 00
Faks: + 41 22 741 77 05
E-poçt: info@dcaf.ch

Təlimatda silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi və möhkəmləndirilməsi sahəsində qanunvericilik aktlarının, mövcud siyasətlərin və mexanizmlərin icmalı verilmişdir. Təlimatda ATƏT-in əhatə etdiyi regionda müvəffəqiyyətli təcrübəyə malik olan ölkələrin nümunələri təqdim edilmişdir, həmçinin, iştirakçı dövlətlərin öz mövcud siyasətlərinin və praktik fəaliyyətlərinin insan hüquqları sahəsində mövcud olan beynəlxalq standartlara və ATƏT-in insan ölçüsü öhdəliklərinə tam uyğunluğunu təmin etmək üçün həyata keçirməli olduqları tədbirlərlə bağlı bir sıra tövsiyələr də öz əksini tapmışdır.

Təlimat silahlı qüvvələr heyətinin insan hüquqlarının təbliği, müdafiəsi və möhkəmləndirilməsi fəaliyyətində müəyyən rol oynayan şəxslər - millət vəkilləri, dövlət orqanlarının vəzifəli şəxsləri, dövlət siyasəti müəyyənləşdirilməsi sahəsində səlahiyyətlərə malik olan vəzifəli şəxslər, hərbi qulluqçular, hakimlər, peşəkar hərbi assosiasiyalar və qeyri-hökumət təşkilatları üçün nəzərdə tutulmuşdur. Ümid edirik ki, bu kitab bütün maraqlı tərəflərin, hərbi qulluqçuların vətəndaş kimi onlara məxsus olan hüquqlarından tam həcmdə istifadə etməsini təmin etmək məqsədilə zəruri tədbirlər həyata keçirməsinə təkan verəcək.